DE NEDERLANDSCHE REPUBLIEK EN MUNSTER

GEDURENDE DE JAREN 1650—1666.

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

DOOR

F. DER KINDEREN, FZ^N.

LEIDEN,
GEBROEDERS VAN DER HOEK.
1871.

DE NEDERLANDSCHE REPUBLIEK EN MUNSTER

GEDURENDE DE JAREN 1650—1666.

Boek- en Steen-drukkerij van De Breuk & Smits.

DE NEDERLANDSCHE REPUBLIEK EN MUNSTER

GEDURENDE DE JAREN 1650—1666.

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT,

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN

Doctor in het Romeinsch en Hedendaagsch Recht,

AAN DE HOOGESCHOOL TE LEIDEN,

OP GEZAG VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS

D^R. L. W. E. RAUWENHOFF,

HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER GODGELEERDHEID,

op Vrijdag 22 Dec: 1871, des namiddags te 3 uren,

VOOR DE FACULTEIT TE VERDEDIGEN

DOOR

FLORIS DER KINDEREN. FZ^N,

GEBOREN TE AMSTERDAM.

LEIDEN,

GEBROEDERS VAN DER HOEK.

1871.

EERSTE HOOFDSTUK.

GESCHIL TUSSCHEN HET STIFT MUNSTER EN DE PROVINCIE GELDERLAND OVER DE HEERLIJKHEID BORCULO.

§ 1.

Het begin der zeventiende eeuw bracht ons land gedurende eenige jaren eene rust aan, die echter betrekkelijk was, want, al deed het twaalfjarig bestand den oorlog tegen Spanje gedurende eenigen tijd ophouden, het zag er in die dagen in de vereenigde Nederlanden verre van rustig uit.

Hevige godsdiensttwisten verscheurden een land, dat nu reeds veertig jaren voor het behoud van zijnen godsdienst gestreden had. Treurige verwikkelingen tusschen den stadhouder en één der oudste en verdienstelijkste dienaren van den staat hadden plaats en leidden tot eene noodlottige ontknooping, die dezen het leven, genen in de oogen van velen een groot gedeelte van zijnen roem ontnam. Een geschil over eene rijke erfenis in Duitschland deed ons, die vóór dien

tijd gedurende den oorlog met Spanje weinig of niet in aanraking met de vorsten van dat land geweest waren, in minder vriendschappelijke verhouding tot onze oostelijke naburen komen, en, waren de beide eerste twisten uit hunnen aard slechts voorbijgaand, de oneenigheid tusschen de Duitsche vorsten en ons was voortdurend en zou ons aanhoudend in moeijelijkheden brengen. Wat echter later voor ons de nadeeligste gevolgen na zich zou slepen, was de twist tusschen een naburig geestelijk vorst en één onzer gewesten over de heerlijkheid Borculo en Lichtenvoorde, waarvoor zich, na het uitsterven van het geslacht Bronkhorst-Borculo, twee mededingers opdeden, het stift Munster en de provincie Gelderland als beschermster der aanspraken van het geslacht Limburg-Styrum. Wij zullen kortelijk nagaan, welke de toestand der gemelde heerlijkheid was.

Nadat Borculo in vroegere tijden zijne eigene heeren gehad had, ging het in de veertiende eeuw door het huwelijk van de dochter van Jan, laatsten heer van Borculo, met Gijsbert I, heer van Bronkhorst, over in dit beroemde geslacht, aan één van welks takken het dan ook den naam gaf. De zoon van dezen Gijsbert, die denzelfden naam als zijn vader had, droeg in 1406 de heerlijkheid Borculo aan het stift Munster ter leen op, hetgeen later de bron van groote en langdurige twisten zou worden. De volgende heeren van Borculo ontvingen allen het leen van Munster, Otto in 1420, Gijsbert III in 1477, Frederik in 1490 en Joost in 1539 en 1542 [1]). Geenerlei geschil over de leenroerigheid had plaats, totdat in 1553 gemelde Joost, de laatste der heeren van

[1]) Deductie. bl. 4—6.

Bronkhorst-Borculo, zonder kinderen overleed. De bisschop van Munster, Willem van Ketteler, trok de heerlijkheid Borculo als een opengevallen leen aan zich, maar Maria van Hoija, weduwe van heer Joost, behield het vruchtgebruik der goederen, nadat zij daarvoor 11 Dec. 1556 cautie gesteld en uitdrukkelijk verklaard had, dat dit vruchtgebruik de rechten van den bisschop op de heerlijkheid Borculo niet zou benadeelen of verkorten [1]).

Spoedig na den dood van Joost traden twee personen met aanspraken op het leen te voorschijn, n.l. Irmengard, gravin van Limburg-Styrum, en Rudolf, graaf van Diepholt. Om te doen zien, op welken graad van bloedverwantschap zij hunne aanspraken grondden, is het misschien niet ondoelmatig, hier de volgende beknopte genealogie in te lasschen.

Otto, heer v. Bronkhorst-Borculo. — Willem I, heer van den Berg. † 1465.

Gijsbert, die in 1454 vóór zijnen vader stierf. — Oswald I, graaf v. d. Berg.

Kinderen van Gijsbert: Gijsbert III. — Hedwig, gehuwd met Otto, graaf v. Diepholt. — Frederik.
Kinderen van Oswald I: Meta. — Walburg, gehuwd met Hendrik v. Wisch.

Frederik × Meta: Joost, laatste heer v. Bronkhorst-Borculo † 1553.

Hedwig: Rudolf, graaf v. Diepholt.
Frederik, graaf v. Diepholt † 1529.
Rudolf, graaf v. Diepholt.

Walburg: Irmengard, gehuwd met Joost, graaf v. Limburg Styrum.
Herman, graaf v. Limburg Styrum.
Joost.
Herman Otto. † 1664.

Uit bovenstaande tabel blijkt dus, dat Rudolf een achter-

[1]) Tücking. bl. 115. 117.

kleinzoon der tante van den laatsten heer en Irmengard door hare moeder eene nicht van Joost was.

Van deze beide pretendenten trad de eerste spoedig van het tooneel af, want hij werd bij sententie van April 1555 verwijderd, en aan Irmengard, als naaste bloedverwante van heer Joost, werd »die possessie soo wel van lehnen, »als van andere erffhuysgoederen daerbij geadjudiceert." [1]).

Irmengard zelve had reeds vroeger (7 Juni 1554) met Maria van Hoya een verdrag aangegaan, dat haar, eius tamen usufructu salvo, in het bezit stelde der heerlijkheid Borculo, zoodat Maria die gedurende het overige van haar leven slechts op naam van Irmengard bezat [2]). Deze echter schijnt op haar aldus verkregen recht niet al te zeer vertrouwd te hebben; ten minste, en dit spreekt zeker ten gunste van den bisschop, zij wendde zich met hare aanspraak tot het leengericht te Munster. Hier werden twaalf scheidsrechters benoemd, die echter zelven het eindvonnis niet velden, maar de processtukken aan de rechtsgeleerde faculteit te Straatsburg zonden, omdat men hare leden voor onpartijdig houden kon zoowel wegens den afstand, waarop zij zich bevonden, als, en wel voornamelijk, omdat zij, even als de pretendente, den Protestantschen godsdienst beleden. De processtukken kwamen verzegeld te Munster terug en werden daar 9 Juli 1570 in tegenwoordigheid van partijen geopend. De uitspraak luidde, dat Borculo een mansleen van het stift Munster was en dat dus Irmengard, die slechts door de vrouwen met den laatsten leenman verwantschapt was, geene in rechten geldende aanspraak op die heerlijkheid kon maken.

[1]) Deductie, bl. 7.

[2]) Deductie. bl. 7. Wicquefort. B. XIV. Dl. III. bl. 173.

De gravin, over die uitspraak niet zeer tevreden en daarin niet willende berusten, appelleerde op het rijkskamergericht te Spiers, dat haar echter eveneens in het ongelijk stelde (23 Juni 1578) [1].

§ 2.

Zoolang nu Maria van Hoya leefde, bleef alles in den ouden toestand, maar dadelijk nadat zij, niet lang na laatstgemeld vonnis, overleden was (Nov. 1579), stelde Munster zich in het bezit der heerlijkheid Borculo en Lichtenvoorde. Het archief en verschillende andere stukken, die zich op het slot te Borculo bevonden, werden weggevoerd; den inwoners werd de eed afgenomen en een rentmeester aangesteld. [2]

Irmengard, aldus ontzet van hetgeen, volgens hare bewering, haar wettig eigendom was, protesteerde tegen het bezetten van Borculo c. a. bij de regeering van Munster en bij den toenmaligen bisschop, Jan Willem van Gulik, maar al hare verzoeken, evenals de tusschenkomst van verscheidene voorname personen, bleven zonder gevolg; men bleef weigerachtig, de heerlijkheid te haren behoeve te ontruimen.

Terwijl dit geschil nog in vollen gang was, overleed ook Irmengard en liet hare aanspraak op Borculo na aan haren kleinzoon Joost, graaf van Limburg-Styrum. Deze, bemerkende dat alle vertoogen, aan den bisschop van Munster

[1]) Tücking. bl. 115, 116.

[2]) Tücking. bl. 118. Wicquefort. II. bl. 173. Deductie. bl. 9, waar echter verkeerd gezegd wordt, dat Munster deze handelingen verrichtte zonder de sententie te Spiers af te wachten, daar deze, zooals wij zagen, reeds 23 Juni 1578 uitgesproken was.

gedaan, vruchteloos waren, sloeg eenen anderen weg in en wendde zich tot den kanselier en de raden van het hertogdom Gelre en graafschap Zutphen, daar hij beweerde, dat Borculo onder het provinciaal gerechtshof van Gelderland ressorteerde, waarbij hij zich beriep op hetgeen de Munstersche regeering zelve te Spiers verklaard had »dat de Heer»schaft Borculoe niet im Stift Munster und dessen bezirk, »sonderen ausserhalben desselben Stifts gelegen sey."

De Duitsche keizer bemoeide zich met de zaak en gebood den graaf van Limburg-Styrum, het proces te staken, en de Munstersche regeering, zich niet aan het hof van Gelderland te storen, maar, zooals bij zoovele gelegenheden, bleek ook hier zijne onmachtige grootheid; men sloeg zijne bevelen in den wind, zoodat, toen het hof den keurvorst van Keulen als bisschop van Munster dagvaardde, deze aan die oproeping voldeed en Johann Hobbeling als zijnen gevolmachtigde, vergezeld door verscheidene Munstersche heeren, naar Arnhem zond.

De graaf van Limburg-Styrum verklaarde, dat Joost van Bronkhorst—Borculo, in 1553 kinderloos overleden, tot erfgename had benoemd Irmengard, gravin van Limburg, impetrants grootmoeder; dat hij o. a. ook nagelaten had de heerlijkheid Borculo, als Munstersch leen, met het ambt Lichtenvoorde c. a., en dat zijne nagelatene weduwe Maria van Hoya dit in vruchtgebruik had bezeten; dat nu, na het overlijden van de vruchtgebruikster, de bisschop van Munster en de domkapittelheeren de heerlijkheid Lichtenvoorde met geweld aan zich getrokken hadden, voorgevende, dat Borculo, als Munstersch leen, aan den leenheer zoude vervallen zijn, en dat zij zich daarenboven nog van vele andere goederen,

huizen en hofsteden, die niet tot Borculo behoorden, hadden meester gemaakt; eindelijk, dat ook de bisschop, op eigen gezag, verscheidene manschappen van leengoederen, die niet tot Borculo behoorden, maar welke heer Otto van Bronkhorst met Agnes van Solms in 1493 had behuwelijkt, had aangeslagen [1]).

Joost bestreed den titel van bezit van Munster niet en schreef zelfs nog 2 April 1614 aan den Keizer, dat hij niet voornemens was, de leenroerigheid der heerlijkheid Borculo aan het stift Munster en het Duitsche rijk te onttrekken. Later vergat hij dit voornemen, en het Duitsche rijk, door bloedige inwendige twisten verscheurd, kon er niet aan denken, het hem te herinneren.

De Munstersche afgezanten brachten tegen den eisch van den graaf de exceptio incompetentiae iudicis te berde. Zij beweerden, dat Borculo onder het stift Munster ressorteerde en niet onder het hertogdom Gelre en graafschap Zutphen, en zeiden, dat de heerlijkheid Borculo altijd hare eigene grenzen had gehad; dat zij de voorrechten harer markten van het Rijk ontvangen had; dat de Keizer aldaar de Gregoriaansche tijdrekening had ingevoerd, terwijl de oude nog in Gelderland gebruikelijk was, en dat de bisschop te Borculo schuilplaats verleend had aan misdadigers, zonder dat de Staten van Gelderland zich ooit daartegen verzet hadden [2]). Tücking (bl. 118) voegt daarbij als daadzaken, dat Borculo in een schattingregister van het stift Munster onder de afdeeling Emsland voor 83 th. 14 schill. aangeslagen was; dat het tot 1616 zijne eigene militie had; dat het tot dien tijd

[1]) Nijhoff. bl. 49. [2]) Wicquefort. l. l. bl. 173.

onder het geestelijk oppergebied van den bisschop van Munster stond, zoodat, toen te Deventer een nieuw bisdom (1565) opgericht werd, daaraan o. a. ook het graafschap Zutphen, maar niet de heerlijkheid Borculo, onderworpen werd; eindelijk dat, indien koning Philips II als hertog van Gelre en graaf van Zutphen eenige heerlijkheidsrechten op Borculo gehad had, hij aldaar zeker niet het behoud der Augsburgsche confessie zou geduld hebben.

Nadat deze exceptie voorgesteld was, voegde, volgens het oude gebruik, de momboor van Gelderland zich bij Joost, »tot defensie van des Furstendombs Gelre ende Graeffschaps »Zutphen hooch — ende Gerechtigheyt, over het ressort van »de gedachte Heerlijckheyt Borculo."

De graaf en de momboor betuigden tegen de exceptie, dat reeds vóór vier honderd jaren de heeren van Borculo zich als onderdanen der graven van Gelre en Zutphen gedragen hadden, en gaven daarvan vele voorbeelden, die men uitvoerig in de meermalen aangehaalde Deductie lezen kan [1]), van welke deductie echter Tücking (bl. 119) zegt: »Es haben »sich die Verfasser jener Schriften gar fein gehütet für ihre »Angaben die urkundlichen Beweise bei zu bringen: sie wa»ren eben nicht zu haben".

Het hof van Gelderland evenwel, het gewicht der aanhangige zaak beseffende, die zeer zeker, en het is later maar al te waar bevonden, kwaad bloed tusschen Munster en ons land zou zetten, beval (12 Dec. 1612), dat men van beide zijden de zaak schriftelijk zou bloot leggen en bepleiten. Men voldeed hieraan, en na veel geschrijf over en we-

[1]) Bl. 14—23.

der verzochten beide partijen recht (17 Juli 1613). Het hof, allen schijn van partijdigheid willende vermijden, voegde zich leden van den hoogen en den provincialen raad van Holland, van de hoven van Utrecht en Friesland en uit de kwartieren van Nijmegen en Arnhem toe, welke aldus versterkte rechtbank 19 Nov. 1613 des bisschops exceptie verwierp en diens vertegenwoordiger beval, op den eisch ten principale te antwoorden.

De bisschop, over dezen afloop ontevreden, klaagde in den Haag over het gevelde vonnis met zooveel aandrang, dat de Staten-Generaal, die, evenals het hof, min of meer bevreesd waren voor de gevolgen, welke een voor den bisschop onvoordeelig eindvonnis kon na zich slepen, het hof verzochten, »eenighe uyt haeren Raeth, die in de Saecke »gebesoigneert, ende best van de gelegentheyt van deselve ge»informeert, te committeren, ende aldaer in diligentie te »senden, omme haer Hoo: Moo: van alles t'informeren ende »berichten" [1]).

De raadsheeren van het hof waren zeer blijde, met anderen de verantwoordelijkheid te kunnen deelen, en, hoewel zij slechts aan God en hun geweten voor de door hen gewezene vonnissen verantwoording schuldig waren, deden zij, hoe kitteloorig ook men anders in die tijden op dergelijke dingen was, afstand van het privilegie, volgens hetwelk de vonnissen, in Gelderland gewezen, nergens zouden behoeven te worden gejustificeerd. Zij zonden dus vier hunner [2]) naar den

[1]) Deductie bl. 29.

[2]) De raadsheeren Martin Goris en Hendrik van Essen van het hof van Gelderland, Timan Cuyck van dat van Utrecht en Francken van dat van Holland.

Haag, die de volkomene approbatie der Staten-Generaal verkregen.

Toen de bisschop dezen loop der zaken vernam, liet hij door zijnen vertegenwoordiger de volmacht, waarbij dezen gelast was, in het proces op te treden, herroepen, en het gevolg hiervan was, dat het hof van Gelderland hem bij contumacieel vonnis van 20 Dec. 1615 veroordeelde, den eischer te herstellen in het bezit van het huis en de heerlijkheid van Borculo, het huis en ambt Lichtenvoorde, benevens de Solmsche manschappen, en de vrije goederen, en hem te restitueeren alle vruchten en schaden, door den eischer van 1579 af geleden, met condemnatie in de kosten [1]).

§ 3.

Reeds voordat deze zaak aldus gerechtelijk beslist was, had Gelderland zich feitelijk in de heerlijkheid Borculo doen gelden. Reeds in 1612 hief het aldaar schatting, en schreef zelfs (23 Dec. 1613) de verpachting der gewone landsmiddelen aldaar uit, waartegen de Keizer, ofschoon weder zonder eenig gevolg, per brief van 7 Maart 1614 protesteerde [2]).

Nadat het gemelde vonnis uitgesproken was, werd het den bisschop bekend gemaakt en bij hem aangedrongen op de ontruiming van Borculo en Lichtenvoorde en op de betaling der aan den graaf toegewezene schadevergoeding. De bisschop voldeed niet aan het bevel, maar verzuimde aan den anderen kant, maatregelen tot behoud der beide heerlijkheden te nemen, hetzij hij zich tegen onze Staten niet opgewassen

[1]) Deductie bl. 33.

[2]) Tücking, bl 118.

gevoelde, hetzij hij, met het oog op de zware onweersbuien, die zich aan Duitschlands politieken gezichteinder samenpakten, daartoe niet durfde overgaan. Hij liet echter, wat slechts een halve maatregel was, zijne bezetting in de beide plaatsen, maar de Staten brachten eenig volk op de been, om den graaf met geweld in het bezit te stellen [1]).

Kapitein Krynck bezette Lichtenvoorde (10 Jan. 1616), alwaar den 17den dier maand, voor het eerst sedert verscheidene jaren, Gereformeerde godsdienstoefening gehouden werd door Baudart, predikant te Zutphen, die zulks zelf in zijne Memoriën (Boek VIII. bl. 35), verhaalt.

Den 25sten Febr. bezette kolonel van Dorth het slot en de stad Borculo, en hiermede was Joost van Limburg-Styrum in het bezit der beide heerlijkheden gesteld en dit geschil met Munster op gerechtelijke en feitelijke wijze uit den weg geruimd. Ten minste voorloopig, dank zij den onrustigen toestand, waarin Duitschland zich reeds bevond en die den bisschop genoeg in zijne onmiddellijke nabijheid te doen gaf, maar de nasleep zou langdurig zijn. Nog vijftig jaren lang zou Borculo de wrijfpaal tusschen Munster en de Vereenigde Gewesten zijn; nog vijftig jaren lang zou het, zoo niet de eenige, dan toch de voorname bron van ongenoegen met onzen oostelijken nabuur zijn; nog vijftig jaren lang zou het telkens zich op het politiek tooneel vertoonen en telkens moeielijkheden doen ontstaan.

Zes jaren nadat Joost bezit genomen had van Borculo c. a., werd de hem toekomende schadevergoeding opgemaakt en getaxeerd op 523995 gulden (3 Mei 1622), eene aardige som,

[1]) Van den Sande, bl. 102, Kluit § CVI, 2 bl. 106.

die het echter gemakkelijker was op het papier te zetten dan te innen, want het krachtige middel, dat men tot uitvoering van het ééne gedeelte van het vonnis gebruikt had, kon, ongelukkig genoeg, niet bij het andere aangewend worden. De bisschop bleef in gebreke, en het eenige, waarop Herman Otto van Limburg-Styrum, zoon en opvolger van graaf Joost, ten minste een gedeelte dier som, ten bedrage van 45000 gulden, kon verhalen, waren alle zoodanige rechten als de bisschop ratione directi et utilis dominii op het slot, stad en heerlijkheid Borculo en allen gevolg van dien mocht hebben, welke rechten, dewijl de bisschop geenerlei wettige oppositie deed, 23 Maart 1641 »bij brandende »keerssen" verkocht werden.

Alle pogingen tot verkrijging van het overschot der schadevergoeding bleven vruchteloos. Te vergeefs drongen de Staten-Generaal, wier bemiddeling graaf Otto ingeroepen had, daarop ter gelegenheid van de vredesonderhandelingen te Munster per brief van 26 Febr. 1646 aan; te vergeefs schreef ook de prins van Oranje 7 Maart eenen brief over die aangelegenheid; de bisschop, in het gelijk gesteld door een tweede vonnis van het rijkskamergericht te Spiers (6 Juli 1642), dat wederom Borculo aan hem toewees [1]), was des te minder tot betalen geneigd; en de zaak bleef slepend, tot dat een ander, krachtiger bisschop, door den Westphaalschen vrede van veel zorg bevrijd, de Borculosche zaak oprakelde en met kracht doorzette.

[1]) Tücking. bl. 117.

TWEEDE HOOFDSTUK.

CHRISTOPH BERNARD VAN GALEN, BISSCHOP VAN MUNSTER. — BEVERGERN. — BORCULO. — ONDERHANDELINGEN OVER EEN VERBOND VAN H.H.M. MET DE DUITSCHE VORSTEN.

§ 1.

Den 13den Sept. 1650 overleed Ferdinand van Beijeren, keurvorst van Keulen en bisschop van Munster, zijnde »een »groot Jagher, doch een van de verstandichste Princen van »sijnen tijdt gheacht geweest" [1]), maar voordat wij van zijnen opvolger in het stift Munster spreken, is het noodig nog een paar zaken te vermelden, die kort vóór Ferdinands overlijden plaats hadden en welker gevolgen zich onder de regeering van bisschop Bernard deden gevoelen.

[1]) Aitz: B. XXX. Dl. III. bl. 486.

Tot de bezittingen van den prins van Oranje behoorde ook het graafschap Lingen, dat in vroegere tijden het eigendom der graven van Tecklenburg was geweest. Toen één van dezen, Koenraad, deel genomen had aan het Schmalkaldische verbond, werd hij door Karel V in den ban gedaan en de uitvoering daarvan opgedragen aan graaf Maximiliaan van Buren, die daarna door den Keizer met het gemelde graafschap, benevens vier kerspelen [1]) van het graafschap Tecklenburg, beleend werd. Maximiliaan liet slechts ééne dochter, Anna, na, die, als gemalin van Willem I van Oranje, Lingen in dit huis bracht. Tijdens den dertigjarigen oorlog werd het graafschap gedurende eenen geruimen tijd door de Spanjaarden bezet gehouden. Eindelijk echter werd het door hen verlaten en kwam het weder in het bezit van den prins van Oranje, die daarbij zelfs eene vermeerdering van grondgebied verkreeg. In 1633 toch veroverde Dodo van Kniphausen, een Zweedsch veldheer, het kasteel van Bevergern, dat tot het stift Munster behoorde, maar door zijne nieuwe bezitters aan Frederik Hendrik overgegeven werd. Deze liet het na aan zijnen zoon Willem II, wiens bezit bevestigd werd door art. 50 van het vredesverdrag van 30 Jan. 1648 tusschen Spanje en onzen staat [2]).

Deze bezetting van eene stad, die vroeger tot het stift behoord had, was bisschop Ferdinand een doorn in het oog, maar de pogingen, door hem bij Willem II in het werk gesteld, om Bevergern terug te krijgen, bleven vruchteloos, want, zegt Wicquefort, »il n'estoit pas facile de luij arra-

[1]) Ibbenbuhren, Brochterbeck, Recke en Mettingen.

[2]) Aitz. B. XXIX. Dl. III. bl. 383. Kluit § CXXIX. bl. 135. Wagenaar B. XLIX. Dl. XIII. bl. 79. Wicquefort. B. VI. Dl. II. bl. 201.

»cher ce qu'il ne vouloit pas rendre". De bisschop, dit beseffende, besloot eenen anderen weg in te slaan en te beproeven, door geld te verkrijgen, wat hij door overreding niet machtig kon worden.

Hij zond dus hierheen als gezanten Bernard van Mallinckrodt, domdeken der cathedrale kerk te Munster, en dokter Bernard Rottendorf, om met den prins onderhandelingen tot afkoop van Lingen en Bevergern aan te knoopen en om de Staten-Generaal gunstig voor dit plan te stemmen. Hij hoopte des te eerder te zullen slagen, daar de prins geld van noode had en daar de jaarlijksche opbrengst van het graafschap Lingen slechts gering was en volgens Aitzema niet meer bedroeg dan twintig à dertig duizend gulden, waarvan nog een gedeelte voor de ambtenaren afging.

Zoodra de beide gezanten in den Haag gekomen waren, verzochten zij audientie ter vergadering der Staten-Generaal en verkregen die den 2den Juni 1649. Zij verzochten te mogen weten, of zij hunnen last in de volle vergadering of aan gedeputeerden uit H.H.M. moesten bloot leggen, waarop zij tot antwoord ontvingen, dat het den Staten aangenaam zou zijn, indien zij zulks bij geschrifte wilden doen, waarmede de gezanten genoegen namen [1]).

Twee dagen later werd ter vergadering van H.H.M. hunne schriftelijke propositie gelezen, waarin zij zeiden, dat de prins van Oranje reeds gedurende eenige jaren het ambt Bevergern, gelegen en ressorteerende onder het stift Munster, met staatsch krijgsvolk bezet hield; dat het stift bij de laatste vredesonderhandelingen de belofte van de restitutie

[1]) Res. St-G. 1, 2 Juni 1649.

van het gemelde ambt verkregen had; dat, indien men met de teruggave talmde, het te vreezen was, dat de Zweden, die door hunne plenipotentiarissen de restitutie hadden laten aanbieden, des noods geweld van wapenen zouden gebruiken; dat echter het stift Munster dit ongaarne zou zien en daarom de medewerking der Staten inriep, zoowel om eenige geschillen over de grenzen tusschen Munster en ons land bij te leggen, als om den prins tot minnelijke teruggave van Bevergern te overreden; en eindelijk, dat zij gaarne met commissarissen uit de Staten in conferentie zouden treden, om hunnen last in breeder bewoordingen te kunnen mededeelen. De Staten gaven aan het verlangen der afgezanten gehoor, en benoemden een zevental [1]) commissarissen, die met de Munstersche heeren conferenties hielden, waarop wel uitvoeriger over de propositie geredeneerd werd, maar men tot geenen voldoenden uitslag kwam [2]).

§ 2.

Intusschen onderhandelden de afgezanten, die nu drie in getal waren, daar de ridderschap van Munster, de onderhandeling met den prins goedkeurende, hun den drossaard van Emsland, vrijheer Diederik van Velen, toegevoegd had, met Willem II zelven over den afstand van Lingen c. a. De prins, die, zooals wij reeds gezegd hebben, destijds geldgebrek had, toonde zich tot het plan niet ongenegen, zoodat de afgezanten, toen zij weder in der Staten

[1]) Lintelo, Wimmenum, Veth, Renswoude, Andrée, Ripperda en Eysinga

[2]) Res. St.-G. 4 Juni 1649. Aitz, l. l. bl. 385.

vergadering verschenen, konden verklaren, dat de prins tot den afstand geïnclineerd was; dat men gegronde hoop had, het over den prijs en de verdere voorwaarden eens te zullen worden; dat zij, daar de zaak reeds zoo ver gevorderd was, niet wilden nalaten, zulks aan de Staten mede te deelen, hoewel zij niet twijfelden, of H.H.M. zouden in de schikking berusten, in welke meening zij versterkt waren door de bereidwilligheid, die H.H.M. reeds in deze zaak getoond hadden; dat zij den Staten daarvoor dank zeiden, maar hoopten, hunne bemiddeling niet verder noodig te zullen hebben, daar de twistappel, Bevergern, onder den afstand van Lingen begrepen zou zijn. Zeer zeker zouden de Staten op deze vleiende betuigingen der gezanten geantwoord hebben met »soodanige complimenten als op gelycke gelegentheyt syn »passende," ware het niet geweest, dat de afgezanten op het einde hunner memorie teruggekomen waren op eene zaak, die den Staten nader en meer direct ter harte ging, n.l. het verzoek aan H.H.M. »om voor gerecommandeert te »houden het poinct raeckende de landtpalen ende inbreucken »van dien, ten regarde van Gelderlandt, Graefschap Zutphen, »Brevoort, de provintie van Groeningen, Bertange ende het »klooster ter Apel, ten fine daerover een goet accommode»ment ter wederszyden gemaeckt moge worden." De Staten vonden dit einde der audientie zoo aangenaam, dat zij de memorie voor notificatie aannamen [1]).

Hoe ver echter de zaak reeds met den prins zelven mocht gevorderd zijn, toch sprong zij af, en dat wel om verschillende redenen. Eenige der voornaamsten uit 's prinsen ge-

[1]) Res. St.-G. 20 Juli 1649. Aitz. l. l. bl. 385.

volg toonden hem aan, dat de afstand van Lingen en Bevergern met zijne eer streed en dat de inkomsten, die de prins daaruit trok, aanmerkelijk vermeerderd konden worden, bij welke opmerkingen zich het verzoek der gezamenlijke predikanten van het graafschap Lingen voegde, daar zij bij eventueelen afstand aan Munster voor de vrije uitoefening van hunnen godsdienst vreesden. Bij al dezen voegde zich nog de graaf van Tecklenburg, die, hadden zijne geldmiddelen het hem veroorloofd, gaarne zelf zijne voorvaderlijke bezitting, Lingen, gekocht zou hebben, maar die, nu hij daartoe niet in staat was, gemeld graafschap liever in handen van den prins dan in die van Munster zag.

Terwijl aldus de prins op zijne vroegere meening terugkwam, bleven de Munstersche afgezanten nog altijd op den verkoop rekenen, maar zij hadden de som van twee millioen gulden, die Mallinckrodt voor den afstand van Lingen en Bevergern beloofd had, niet voorhanden, en peinsden dus op middelen, om die te verkrijgen. Zij besloten zich te wenden tot de Staten-Generaal, opdat hun deze door hunne bemiddeling krediet zouden verschaffen. In de laatste dagen van September deden dan ook de gezanten het voorstel, in conferentie te treden met gecommitteerden van H.H.M. over de voorwaarden eener geldleening tegen submissie van iudicature aan het hof van Holland, Zeeland en West-Friesland cum renunciatione privilegii fori et prorogatione iurisdictionis van de zijde van Munster en tegen belofte van onzen kant, dat het geld des noods manu militari ingevorderd zou worden De afgevaardigden van Holland verzochten, dat de zaak zou aangehouden worden, totdat zij met hunne principalen daarover geraadpleegd zouden hebben. Aan hun ver-

zoek werd voldaan onder voorwaarde van spoedig advies, maar in de vergadering van Holland verlangde men meer inlichting, zoodat men in twee vergaderingen van H.H.M. op spoedig advies van Holland moest aandringen. De Staten dezer provincie, aldus tot antwoord aangespoord, zeiden niet te zullen consenteeren, voordat de afgezanten de door hen beloofde akte van ratificatie van den Keizer zouden vertoond hebben.

De afgezanten, wien dit talmen en uitstellen verdroot, dienden ter vergadering der Staten-Generaal eene nadere memorie in, waarin zij hun vroeger uitgedrukt verlangen herhaalden. H.H.M. namen dezen keer den voorslag der gezanten aan, maar wederom trad Holland met verzoek om uitstel tusschen beiden, en wederom werd in de vergadering dezer provincie na veel discussie het voorstel in nadere overweging gehouden [1]).

§ 3.

Hoewel de zaak aldus op de lange baan geschoven werd, hoopte Mallinckrodt altijd nog de som van twee millioen gulden te zullen vinden, maar, en dit boezemde den kooplieden van Amsterdam weinig vertrouwen in, de regeering van Munster desavoueerde de handelingen van haren afgezant te dezen opzichte, daar zij den prijs te hoog vond en cautie voor de evictie, voornamelijk tegen den graaf van Tecklenburg, verlangde, benevens bevrijding van de leenroerigheid

[1]) Res. St.-G. 24, 30 Sept., 5, 6, 8 Oct. 1649. Res. Holl. 2, 6, 8 Oct. 1649.

aan Overijssel. Men gaf echter de zaak nog niet geheel op, maar wilde eenen anderen weg inslaan en datgene, wat de krachten van Munster alleen te boven ging, verdeelen, zoodanig dat de graaf van Tecklenburg de, zijnen oudovergrootvader ontnomene, vier kerspelen zou terugkoopen, terwijl het overige door Munster overgenomen zou worden. Ook dit plan echter viel in duigen, want de graaf had daartoe noch geld, noch lust, dewijl hij meende, dat hij niets behoefde te geven voor wat hem eigenlijk toekwam.

De afgezanten van Munster zetten intusschen hunne pogingen voort om geld op te nemen, dat zou kunnen dienen, om de door den oorlog geschokte financiën van het stift te herstellen, maar ook hierin hadden de kooplieden hier te lande weinig zin, tenzij de gezanten voldoende cautie stelden. Deze echter was even moeielijk te vinden, daar de grootte der op te nemen som de particuliere personen afschrikte, zoodat de gezanten wederom de tusschenkomst der Staten inriepen en hen verzochten, tot geruststelling der kooplieden borg te blijven, maar, hoewel den Staten aangetoond werd, hoe gerust zij deze cautie konden stellen, daar hun land aan Munster grensde en hunne garnizoenen het stift ten minste aan ééne zijde omringden, desniettegenstaande wilden H.H.M. niet in het voorstel treden.

Op deze wijze leden de pogingen van Munster tot wederbekoming van Bevergern en tot het sluiten eener geldleening schipbreuk. Toch werd gedeeltelijk in het laatste voorzien door de welwillendheid van eenige Amsterdamsche kooplieden, die aan de Munstersche gezanten geld voorschoten [1]). Onge-

[1]) Aitz. B. XXX. Dl. III. bl. 410. 411.

lukkig evenwel voor de onzen schijnt hierin Mallinckrodt uit eigen beweging en niet als gevolmachtigde zijner regeering gehandeld te hebben. Ten minste zes jaren later wilde de Amsterdamsche koopman Jan de Wicquefort, een bekend geldschieter uit dien tijd, gaarne de som van 4000 rijksdaalders terug ontvangen, die hij in 1649 aan Mallinckrodt verstrekt had, maar, hoewel H.H.M. zich met de zaak inlieten en aan den bisschop eenen brief ter gunste van Wicquefort zonden, zoo baatte dit weinig. Van Galen toch antwoordde, dat hij, den brief ontvangen hebbende, de retroacta van die zaak had laten nazien; dat daaruit niet gebleken was, dat de gezanten in 1649 tot het opnemen van dat geld volmacht hadden gehad; dat hetgeen door Mallinckrodt uit eigen beweging mocht gedaan zijn uitdrukkelijk door de andere gedeputeerden als strijdig met hunne instructie en volmacht gecontradiceerd was; dat dus Wicquefort zijne pretensie moest verhalen op hem, op wiens verzoek hij geld voorgeschoten had; en dat hij, van Galen, zich niet met de zaak zou inlaten, hetgeen hij hoopte, dat H.H.M. hem niet euvel zouden duiden. De Staten, deze weigering ontvangen hebbende, gavan aan Wicquefort kopie van des bisschops brief, om tot zijn naricht te dienen [1]).

[1]) Res. St-G: 24 Sept., 16 Dec. 1655. Brief van van Galen aan H.H.M., dto 14 Nov. 1655 (Archief). Nog in 1664 werd die zaak door de Wicquefort opgerakeld. Ook in 1666 kwam zij nogmaals ter sprake, toen Copes tot bijlegging van eenige geschillen naar Munster gezonden werd (Wiens. bl. 369).

§ 4.

Nadat de zending van Mallinckrodt afgeloopen was, begaf hij zich weder naar Munster en bevond zich in die stad tijdens het overlijden van den keurvorst-bisschop Ferdinand van Beijeren. Het kapittel besloot door de keuze van eenen eigen bisschop het stift weder zelfstandig te maken, nadat het van 1586—1650 dezelfde opperheeren als Keulen gehad had. Er traden twee candidaten tot den bisschopszetel te voorschijn, de reeds door ons genoemde Mallinckrodt en Christoph Bernard van Galen, dien sommigen [1]) eenen neef van den eerste noemen, maar op den verkiezingsdag (14 Nov. 1650) behaalde de laatste de overwinning en werd hij tot bisschop uitgeroepen.

Van Galen is, vooral in betrekking tot ons land, de meest bekende bisschop, dien het stift Munster ooit gehad heeft. Ten tijde zijner verkiezing was hij nog in de beste jaren zijns levens [2]), een krachtig gebouwd man van middelbare grootte, met scherp geteekende gelaatstrekken, eenen een weinig gebogen neus, zeer levendige, doordringende oogen, een breed, gewelfd voorhoofd, staanden knevel, eenen zwaren baard, en hoofdhaar, dat in lange lokken op zijne schouders afhing. Wat zijne levenswijze betreft, zij was eenvoudig en muntte, hetgeen juist niet van al zijne geestelijke tijdgenooten kan gezegd worden, door groote strengheid van zeden uit. Zijn geest was zeer ontwikkeld en beschaafd, zoodat Temple dan ook van hem zeggen kon: »He speaks the only good

[1]) La vie. bl. 16. 26. 30 Wicquefort. B. X. Dl. II. bl. 454.

[2]) Hij was 12 Oct. 1606 uit het huwelijk van vrijheer Diederik van Galen met Catharina van Hörde geboren.

»Latin that I have yet met with in Germany, and more »like a man of court and business than a scholar." Als wereldlijk vorst echter vertoont hij zich als eene figuur uit de Middeleeuwen, als *één* van die krijgshaftige prelaten, welke ieder oogenblik bereid waren, den staf met het zwaard, het priestergewaad met den krijgsrok te verwisselen. Zijne geheele regeering is eene aaneenschakeling geweest van twisten en oorlogen, waarin ons land zeker niet het minst gedeeld heeft. Maar was dit wel verwonderlijk in eenen vorst, die, al streefde hij naar vermeerdering van macht, toch zoozeer op alle grillen der fortuin voorbereid was en zoo weinig tegenspoed vreesde, dat hij, over zijnen op handen zijnden inval in ons land in 1665 sprekende, tot Temple, toen hij dezen audientie verleende, o. a. zeide: »Als deze onderne»ming mij mislukt en ik daarbij mijn land moet verliezen, »geloof ik niet, dat ik het daarom slechter zal hebben, »want in dat geval begeef ik mij naar Italië, dewijl ik in »de bank te Venetië geld genoeg heb staan, om daarvoor »eenen kardinaalshoed te koopen, die mij misschien beter »zal passen dan een bevelhebbersstaf." Zelfs zij, die zijn karakter in een te slecht daglicht gesteld hebben, betwisten zijnen moed en zijne administrative talenten niet, en erkennen, dat hij door zijn beleid die bedriegerijen en knoeierijen voorkwam, welke maar al te vaak bij legeradministraties plaats grijpen. Ongelukkig voor hem evenaarden de hulpbronnen van zijn land zijne energie niet en waren zijne ondernemingen te uitgebreid voor den vorst van een land, dat in het begin zijner regeering nog zuchtte onder de lasten en gevolgen van den dertigjarigen oorlog en later, juist ten gevolge van den ondernemenden en woelzieken geest van

zijnen gebieder, niet genoeg zijne geschokte krachten kon herstellen. Juist die omstandigheden zijn de oorzaak geweest, dat sommige van des bisschops plannen mislukt zijn, en dewijl men maar al te veel geneigd is, de menschen naar den uitslag hunner daden, en niet naar die daden zelven, te beoordeelen, zoo is het niet te verwonderen, dat van Galens karakter door sommigen al zeer zwart afgeschilderd is en dat men hem veel verwijt, wat men, als de fortuin hem begunstigd had, hemelhoog zou verheven hebben [1]).

Spoedig na zijne verkiezing berichtte van Galen zulks aan de naburige vorsten en dus ook aan onze Staten (16 Dec. 1650), die hem eenen brief terugzonden, in beleefde en courtoise termen vervat, waarin zij hem »alle goede, nabuyrlycke »ende oprechte vrientschap ende correspondentie" aanboden, welke beleefdheid hij (18 Maart 1651) op gelijke wijze beantwoordde [2]).

Dat het echter niet gemakkelijk zou zijn, met zulk eenen nabuur in goede verstandhouding te blijven, bleek onzen Staten maar al te spoedig. Onder de nalatenschap zijns voorgangers vond van Galen de pretensie op Bevergern, welks restitutie bisschop Ferdinand, zooals wij gezien hebben, te vergeefs had zoeken te verkrijgen. Bevergern bevond zich nog altijd in onze macht, zoodat de Duitsche rijksvorsten besloten zich met de zaak te bemoeien, en daarom uit Neurenberg (25 Nov. 1650) eenen brief schreven, waarin zij de Staten nadrukkelijk vermaanden, het ambthuis Bevergern

[1]) Tücking, vooral bl. 333—350 waar hij het gedrag van den bisschop aan diens spreuk: pie, iuste, fortiter, toetst. La vie, bl. 3—14. Temple, Dl. II. bl. 8.

[2]) Res. St-G. 7 Febr, 13 April 1651.

aan het stift Munster, waartoe het klaarblijkelijk behoorde, terug te geven. Verder schreven zij, dat het Roomsche rijk niet gaarne zou zien, dat de goede verstandhouding met de Staten verbroken werd, maar dat het zich tot plicht rekende, zich in deze zaak te mengen, opdat Bevergern teruggegeven en de schenking daarvan door Zweden aan den prins van Oranje vernietigd zou worden, evenals zulks het geval was met alle andere dergelijke schenkingen, die gedurende den oorlog van de eene en andere zijde gedaan waren. De Staten stoorden zich evenveel aan dit vertoog der Rijksvorsten als vroeger aan de pogingen van den bisschop, en de zaak bleef in statu quo [1]).

Deze nalatigheid in de teruggave van Bevergern verdroot bisschop Bernard, die vast besloten was het geheele stift te zuiveren van alle vreemde bestanddeelen en inmengingen, die het gevolg van den pas afgeloopen oorlog waren geweest, en daar voortvarendheid één zijner karaktertrekken was, zond hij reeds in het voorjaar van 1652 Diederik Philips van Wylich hierheen, om de Bevergernsche zaak tot een goed einde te brengen. De credentialen van dezen afgezant werden den 15en Jan. door onze Staten ontvangen, die Wylich toestonden, zijnen last open te leggen en met hen te onderhandelen. Wylich maakte van dit verlof zoo spoedig mogelijk gebruik, daar hij reeds den volgenden dag in de vergadering verscheen en eene zeer uitvoerige memorie overlegde, die wij hier zullen inlasschen:

[1]) Res. St-G. 24 Febr. 1651.

Hooge Mogende Heeren, Staten-Generael der Vereenichde Nederlanden.

Christoff Bernard, erweelde ende geconfirmeerde Bisschop tot Munster, des heyligen Roomschen rycxvorst, ende burggrave tot Strombergh laeten uwe Ho. Mo. syne dienstvriendelycke groetenisse ende wat sie meer goedes ende aengenaems vermogen ontbieden, boven daerbeneffens dienstelyck te erkennen, hoe dat het landteondich, oock uwe Ho. Mo. niet onbekent is, dat het Munstersche huys Bevergern, ende die daervoor gelegene sterckte, int jaer 1633 door den Sweetschen veltmaerschalck Kniphuysen met crychsgewelt verovert, ende int jaer 1634 aen syn hoocheyt Fred. Henric, prince van Oraigne hoochloffelycker memorie, uyt een onrecht bericht getransporteert, ende gecedeert, oock voorts door desselffs Drossard Rutger van Haersolte, met hondert man is beset worden, daerby dan aen de inwoonders van dien, niet alleen belooft goede ordre te houden, maer oock versproocken worden, deselve met geen nieuwen eidt te beswaren.

Dan als naderhant syn Hoochgemelte hoocheyt is gecomen te overlyden, syn de inwoonders ende borgers van den drossard voorsz. een nieuwen eidt, aen zyn hoocheyt, doenmaals Prince Wilhelm van Oraignen te doen, niet alleenlyck hardt vermaent, maer heeft men deselve oock met toesluyten der poorten, twee dagen langh, daertoe dwingen willen, dat sy een schrifte ofte acte, waerinne de subjectie aen syn hoochgemelte hoocheyt begrepen, onderteycken souden; dan de gemelte onderdanen hebben voorgewent, dat sie Munstersche onderdanen waren, oversulcx 'tselve billyck geweygert, ende niet ingaen willen. Hooge Mogende Heeren, het is boven het voorverhaelde bewyslyck ende openbaer,

dat het Munstersche huys Bevergern voor 50, 100, 200, ende meer jaeren, een ondisputabel besit der bisschoppen van Munster is geweest; hare churvorstelycke doorlght Ferdinand hertogh van Beyeren, hoochloffelycker memorie, hebben hetselve huys ten tyde van hare regieringe, als oock haer hoochloffelycke voorvaders, sonder eenige turbatie ende gerustelyck gepossideert, totter tyt toe, dat het selffde, op voorverhaelder maniere, van den van Kniphuyzen genomen ende ontoelatelyck is getransporteerd worden.

Waeruyt dan claerlick blyckt ende schynt, dat hare Keurvorstelycke doorlght ende het stifft van Munster, dit meergemelte huys Bevergern, soo wel int jaer 1618 als ook int jaer 1624 omni et qualibet anni parte, in vreedsaeme possessie gehadt hebben, ende dieswegen tot repetitie vant selve naer uytwysinge des instrumenti pacis, notoirlyck bevoecht ende gerechticht syn, gelyck dan oock onderscheyde maelen daerom aengeholden worden, maer alsoo daerop niet en is gevolcht, soo heefft men deze restitutie by den loffelycken pacifications conventen in deliberatie getrocken, is oock geresolveert, dat men die hoochaensienl. heeren affgesanten der croon Sweeden daeromme versoecken soude, gelyck oock door onderscheidene deputatiën is geschiet. Ende hebben sich oock de heeren affgesanten der croon Sweeden niet alleenlyck wilvaerich verclaert, maer oock versproocken soo wel syn hoocheyt hoochloffelycker memorie te belangen, als oock hare genadichste coninginne naer Sweeden daervan te berichten, niet weyniger is van die hoochaensienlycke affgesanten des heyligen Roomschen Ryckx Keurvorsten, vorsten ende standen dese restitutie voor billick ende den instrumento pacis, naer inhout van den 16e Articul des

10e paragraphi, conform erkent worden, weshalven dan oock deselve, soo van Munster als van Nurenbergh onderscheydene schryven aen uwe Ho: Mo: ende aen syn hoocheyt hoochloffelycker memorie hebben affgaen laten, echter is op het eene soo weynich als op het andere gevolcht. Off nu wel dese restitutie op sulcke onbillycke gronden tot nu toe staen is gebleven ende ondertusschen soo wel door het affsterven van syne keurvorstelycke doorlght als van beyde princen van Oraignen t'samen hoochloffelycker memoriën, oock naederhant nae de geboorte van syn Hoocheit, den tegenwoordigen Prince van Oragnien ende van wege desselfs voormonderschap eenigh misverstandt is ingevallen, oversulx syne vorstelycke Genade sich patienteren ende synes huyses Bevergern heeft careren moeten, soo connen nochtans deselve, eedts- ende plichtshalven, waermede sie den Roomschen Ryck ende haeren aenvertrouwden stift Munster verbonden syn, nyet langer toe sien, dat eene sulcke residentie denselven stifte ontrocken werde, insonderheit dewyle dat de Bevergerdsche commendant, ende een minister aldaar, Bertelingh genaemt, haer gelusten laten, in mynes genadichsten vorsten territorium ende ten platten lande gewaltsaemer wyse in te vallen, ende niet alleenlyck drie huysluyden gevangen wech te voeren, maer daerenboven noch voor weinich dagen ses paerden, soo ten dienste van syne vorstelycke genade steenevaren sullen, uyt te spannen, ende tot noch toe dadelycker wyse te ontholden.

Soo hebben hare Vorstelycke genade my genadichst bevolen, u Ho: Mo: dienst, vriendt ende nabuyrlyck te versoecken, deselve gelieven door haer hooch vermogen de Oraignische voormonderschap daertoe te disponeren, opdat niet

alleenlyck de voorverhaelde onbillicke invasien ende geweltdaeden affgeschaft, maar oock eenmael het huys Bevergern geruymt ende mynen genadichsten vorsten, als tegenwoordigen bisschop van Munster, mach gerestitueert worden, want hare vorstelicke genade connen niet anders verstaen, dat gelyck sie syn gehouden geweest alle hetgeene, soo haer naer inhout des instrumenti pacis is te laste gelecht, te voldoen, dat sie ook daerentegens alle aengename beneficien behooren te genieten, niet twijffelende off uwe Ho: Mo: werden dese billicke repetitie geerne toestaen, in regard, dat deselve den Duytschen vreede mede hoochloffelyck syn ingelyvet, en dieswegen de executie ende vasthoudinge van dien niet alleene geerne sien, maar oock mede bevorderen werden. Ende is dit, 't welck in naeme mynes genadichsten vorsten ende heer u Ho: Mo: hebbe voorgedraegen ende aenbrengen sullen.

De Staten besloten kopie van deze memorie te doen geworden aan de voogden van den prins, die, ongeveer eene maand later, tot antwoord gaven, dat zij bereid waren, over Bevergern met Wylich in conferentie te treden. De gezant werd van twee verschillende zijden in zijne propositie gesteund, want terwijl de rijksvorsten 4/14 Febr. uit Frankfort aan onze Staten eenen brief schreven, die dezelfde strekking had als die van 25 Nov. 1650, verklaarden de gedeputeerden van Holland aan H.H.M., dat zij van hunne principalen last hadden tot den voorslag, dat Bevergern, als zijnde buiten de frontieren en het ressort van dezen staat, door de bezetting zou verlaten worden en dat men zulks aan 's prinsen voogden zou mededeelen. De Staten-Generaal, deftig en bedachtzaam als altijd, besloten de retro-

acta, in die zaak gevallen, te laten nazien, en, niettegenstaande Holland aanhoudend op zijn vroeger uitgedrukt gevoelen, dat Bevergern ontruimd moest worden, terugkwam en eindelijk zelfs verklaarde, dat het de handen van de zaak aftrok, het geschil werd slepend gehouden. Wylich diende de ééne memorie voor, de andere na bij H.H.M. in, maar dan eens verklaarden de gedeputeerden van Gelderland, Friesland en Stad-en-Lande, dat zij geenen last hadden, in de ontruiming toe te stemmen, dan weder vroegen die van Overijssel inlichting, of eenige compagniën soldaten te Bevergern moesten blijven dan wel afmarcheeren.

Eindelijk echter gaven H.H.M., nadat men ruim een half jaar onderhandeld had, bepaald bevel aan den bevelhebber van Bevergern, om al de soldaten, die daar nog lagen, dadelijk naar hunne respective compagniën te doen vertrekken, hetgeen ten gevolge had, dat Wylich den 21sten Aug. ter vergadering der Staten verscheen en hen uit naam zijns meesters voor de ontruiming bedankte, waarna hij, zijne zending volbracht hebbende, naar huis terugkeerde [1].

§ 5.

Uit dit welwillende bedanken blijkt dus, dat de Staten hun eigen krijgsvolk uit Bevergern lieten trekken, maar het schijnt, dat die plaats nog door eenig volk van den prins van Oranje bezet bleef. Anders toch zou met eene geheel minnelijke ontruiming strijden hetgeen verhaald wordt door

[1]) Res. St-G. 15, 16 Jan. 3 Febr. 6, 20, 23 Maart. 8 April. 8, 29 Mei. 28 Juni. 15, 24 Juli. 7, 21 Aug. 1652 Res. Holl. 21 Maart. 1652. Alpen. Dl. I. bl. 66. 67.

een' Duitsch schrijver (Tücking, bl. 12), wiens eigene woorden wij hier vertaald zullen laten volgen: »Hij (de bisschop) »deed zeven lieden, die zich door wakkerheid en overleg »onderscheidden, na elkander in Bevergern dienst nemen. »Deze sloten eenige weken later, terwijl de bezetting zich »juist buiten de vesting bevond, den bevelhebber in diens »woning op en waarschuwden door een kanonschot de troepen »van den bisschop, die, alsof zij op de jacht waren, in de »nabijheid rondzwierven. Een gedeelte dier troepen bezette »dadelijk het kasteel, terwijl het overschot de vijanden, die »in de stad weken, tot de overgave dwong. Dezen echter »werd, nadat zij hunne wapenen nedergelegd hadden, vrije »aftocht toegestaan."

Van deze omstandigheid schijnen onze schrijvers, voor zoo verre ik die geraadpleegd heb, niets af te weten, zelfs niet de zoo uitvoerige Aitzema, hoewel hij het begin en het einde der Bevergernsche zaak behandelt, maar zij wordt gestaafd door eenen brief van den bisschop aan onze Staten (2 Sept. 1652), waarin hij verklaart, dat hij geweld gebruikt heeft, om een einde te maken aan de knevelarijen, die de bezetting van Bevergern in zijn land uitoefende [1]). Ook wordt daarop teruggekomen in eenen brief van de voogden van Oranje [2]), waarin zij H.H.M. verzoeken, dat deze hunne bemiddeling tot restitutie van Bevergern aan den prins willen verleenen. De Staten voldeden aan dit verzoek door den bisschop eenen brief (12 Dec. 1657) te schrijven, waarin zij er op aandrongen, dat hij Bevergern aan den prins zou

[1]) Het gedeelte van dezen brief, dat hierop betrekking heeft, zal hierachter volgen (Bijlage I).

[2]) Res. St.-G. 7 Dec. 1657.

teruggeven, daar deze daarvan in eenen tijd van algemeenen vrede, en terwijl beide partijen over eene minnelijke schikking van die zaak in conferentie getreden waren, beroofd was.

Zoo smartelijk dus het verlies van Bevergern voor het huis van Oranje was, even aangenaam was het van Galen, dat hij weder in het bezit daarvan gekomen was; en zijne tevredenheid daarover blijkt o. a. hieruit [1]), dat hij in zijn testament een kapitaal van 1000 thaler aanwees, om jaarlijks te Bevergern op het feest van den heiligen Bartholomeus (24 Aug.) eene processie te houden ter gedachtenis, dat die plaats aan de macht der ketters ontrukt was [2]).

Om later niet op de Bevergernsche zaak te behoeven terug te komen vermelden wij hier, dat zij eenigen tijd later voor goed uit den weg geruimd is door het tractaat van 15 Febr. 1659, waarbij de gezamenlijke voogden van den prins van Oranje tot voorkoming van eene »statelycke collisie »ende verstooringh van de nabuerlycke goeden voornemens »ende vrientschap" en tot behoud der »soo dier verworvene »vrede in des Roomschen Rycx Duytscher Natie" aan den bisschop afstonden Bevergern, Kloppenburg, Oite, Frisoite, Emsland, Snappe, Hummerlingerland, in één woord al die plaatsen, welke van het graafschap Tecklenburg aan het stift Munster gekomen waren, behalve Lingen en de daarbij behoorende, vroeger vermelde vier kerspelen. Van den kant van Oranje beloofde men daarenboven evictie tegen iedereen

[1]) Alpen I. 68—71. Tücking. bl. 323. Volgens Alpen is Bevergern op Augustinusdag (28 Aug.) ingenomen.

[2]) Ook in zijn grafschrift, dat als het ware eene beknopte levensbeschrijving uitmaakt, wordt uitdrukkelijk vermeld, dat hij Bevergernam Batavico praesidio liberavit.

en voornamelijk tegen den graaf van Tecklenburg, terwijl de bisschop zich van zijne zijde verbond, voor den afstand dier plaatsen cum pertinentibus omnibus et singulis nec non quibuscunque quomodolibet an — et connexis et dependentibus te zullen geven de som van 115000 rijksdaalders, te betalen in jaarlijksche termijnen op St. Michael, waarvan de laatste op gemelden dag des jaars 1665 zou vervallen, op welk tijdstip de bisschop aan kapitaal en interest 123250 rijksdaalders zou betaald hebben [1]).

§ 6.

Terwijl aldus de Bevergernsche zaak tijdelijk, want wij keeren tot het jaar 1652 terug, van het tooneel getreden was, kwam spoedig daarna weder de Borculosche zaak ter sprake. Twee Munstersche gezanten, Nicolaas van Westerholt tot Westerholt en Albrecht Boichorst, schreven 3/13 Dec. te Arnhem aan de Raden van Gelre en Zutphen eenen brief, ter begeleiding eener propositie, uit dezelfde stad 1/11 dier maand gedagteekend en met bijlagen gestaafd, waarin zij uit naam van den bisschop aanspraak maakten op Borculo en waarvan wij hier kortelijk den inhoud zullen mededeelen. Ten eerste bewezen zij door eene bijlage, dat Borculo afzonderlijk tot het Roomsche rijk behoorde. Vervolgens legden zij twee stukken van de jaren 1532 en 1578 over, waarin de heeren van Borculo op de kreitsdagen van den Westphaalschen kreits beroepen werden. Ten derde bleek uit eenen brief van 26 Nov. 1577, door hertog Willem van

[1]) Aitz. B. XXXIX. Dl. IV. bl. 449—451. Dumont VI. 2 bl. 245.

Gulik aan Maria van Hoija geschreven, dat zij in de lasten van gemelden kreits moest bijdragen. De vierde bijlage was een brief van 11 Maart 1574 van de kreitsuitschrijvende vorsten, toen ter tijde te Keulen vergaderd, waarin aan de zoo pas genoemde bezitster van Borculo opgedragen werd te waken tegen samenrottingen van krijgsvolk, en waarin haar bevolen werd »ihren Lehenleuten angehorigen und anderen »underthanen sich in einige verbottene Kriegssgewerb zu »begeben nit gestatten, sondern ihnen sich einheimbss zu »verhalten, und off den notfal (welchen der Almächtig gnä»diglich abwenden wolle) mit gueter Ruestung zu Ross oder »Fuess nach gelegenheijt gefast zu sein und in bereitschaft »zu stehen, bevelen, und sonst sich in allen des Heijligen »Reichs abscheijden und ordenungen in alle wege gentzlich »geweess erzeigen und verhalten." Een dergelijk bevel was haar ook reeds per brief van 2 Juni 1573 geworden. Ten vijfde legden de afgezanten over een extract »uith der vier »rechnunghe Cornelis Anthonis Zoen," rentmeester van de domeinen des konings in het graafschap Zutphen, uit het jaar 1553, in welk stuk bij Borculo gevoegd wordt: »in dem »lande van Munster," en de ingezetenen dier heerlijkheid in betrekking tot Gelderland met den naam van »vuitheemsche" bestempeld werden. De gezanten eindigden met te zeggen, dat het dus »mehr dan sonnenclarlich" was, dat Borculo c. a. niet tot Gelre en Zutphen, maar tot het Roomsche rijk en het stift Munster behoorde; dat het dus aan het laatstgenoemde teruggegeven moest worden; en dat zij hoopten, op hunne propositie een zoo gunstig antwoord te zullen ontvangen, dat de goede verstandhouding niet mocht verstoord worden.

De gedeputeerden van Gelderland deelden dezen brief met de bijlagen, benevens eene missive der Raden hunner provincie, aan H.H.M. mede, die besloten, dat al die stukken door eene commissie geëxamineerd zouden worden [1]).

Dit onderzoek duurde bisschop Bernard te lang, en hij dreigde, krachtiger maatregelen tot handhaving van zijn recht te zullen nemen, hetgeen ten gevolge had, dat H.H.M. op voorstel van Hendrik van der Cappelle tot Rijssel, besloten de commissie aan te sporen, spoedig rapport uit te brengen. Aan dit verlangen voldeden de commissarissen op den tweeden dag des jaars 1653, waarna besloten werd, tot de Raden van Gelre en Zutphen het verzoek te richten, of zij zoo spoedig mogelijk eene beredeneerde deductie aan H.H.M. wilden inzenden. Het gevolg van dit verzoek was, dat er een geschrift in het licht verscheen, tot titel hebbende: »Welgefundeert verhael van den staet ende beschapenheyt »der rechtmaetige saecken aengaende de Heerlyckheyt Borc»keloe," waarin het recht van den graaf van Styrum verdedigd werd.

Nadat de Staten met dit geschrift kennis gemaakt hadden, verzochten zij het hof van Gelderland, eene concept-missive aan den bisschop over het bewuste onderwerp naar den Haag te willen overzenden. Het gemelde hof voldeed daaraan per brief van 4/14 April, die op zijne beurt aan het oordeel eener commissie onderworpen werd. Het rapport dier commissie bleef ruim twee maanden uit, maar was toen zoo gunstig, dat H.H.M. de concept-missive van het hof over-

[1]) Res. St-G. 17 Dec. 1652. Alpen l.l. bl. 91—93. Munstersche propositie. d° 1/11 Dec. 1652 (Archief).

namen en die, vergezeld van een exemplaar van het Welgefundeert Verhael, aan den bisschop zonden (30 Juni) [1]).

In dien brief beriep men zich op de sententiën van het hof van Gelderland, waarbij de bisschop in het ongelijk gesteld was. Men had 31 Mei 1617 aan bisschop Ferdinand voorgeslagen, den toenmaligen graaf van Styrum zelven en diens descendenten naar den inhoud der oude investituur de beleening der heerlijkheid in quaestie toe te staan en de vergoeding der schade en onkosten door gecommitteerden in alle discretie tot accommodatie te taxeeren. Daar de bisschop weigerde dezen voorslag aan te nemen, had men den 3den Mei 1622 de schade begroot. Ferdinand was hiermede niet tevreden geweest en had Keizerlijke mandaten te zijnen voordeele weten uit te lokken, niettegenstaande men onzerzijds verklaard had, zich daaraan niet te zullen storen, daar H.H.M. begrepen, dat die mandaten strekten »tot cleynachtinge ende »publicq contempt van de justitie, die door onse ordre ge»administreert was geweest." Alle pogingen tot verkrijging der schadevergoeding hadden schipbreuk geleden. Eene tweede poging tot minnelijke schikking in 1640 was eveneens mislukt. De Munstersche regeering weigerde en bleef zich op de Keizerlijke mandaten beroepen, terwijl de Staten haar juist verboden, daaraan gehoor te geven. De graaf van Styrum was den Staten onderdanig geweest, en daarom wilden zij niet, dat de uitspraak van het rijkskamergericht te Spiers van den 6den Juli 1642, waarbij de graaf in contumaciam veroordeeld was, uitwerking zou hebben. De Staten hadden

[1]) Res. St.-G. 22 Dec. 1652. 2 Jan., 29 Maart, 23 April, 26, 30 Juni 1653. Deductie bl. 55—62.

met leedwezen gezien, dat in 1646 de Munstersche regeering niet toegegeven had, terwijl de zaak van van Styrum toch zoo rechtvaardig was. Daarom verzochten zij den bisschop, den graaf niet uit kracht der Keizerlijke mandaten te verontrusten, en sloegen zij hem voor, eene conferentie tot accommodatie te houden, hetgeen zij hoopten, dat door hem aangenomen zou worden.

Wie ook in de Borculosche quaestie in het wezen der zaak gelijk moge gehad hebben, aardig is het zeker, de Staten zoozeer te zien schermen met de sententiën van het Geldersche hof, welke de bisschop van zijnen kant als nietig beschouwde. En al staaft de schrijver der Deductie (bl. 48. 49) met geleerde aanhalingen uit het Corpus Juris en zelfs met woorden, aan Terentius ontleend, den stelregel: non bis in idem, en al vindt hij het ongeoorloofd, ja bespottelijk, eene gerechtelijk uitgewezene zaak op nieuw voor te brengen, zeer zeker had de bisschop even veel recht als H H.M., de uitspraken eener rechtbank, die ieder der beide partijen respectivelijk niet als wettig bevoegd erkende, in den wind te slaan.

Nog in hetzelfde jaar verzochten de Raden van Gelre en Zutphen de tusschenkomst van H.H.M. ter gunste van van Styrum, welk verzoek in handen van commissarissen gesteld werd. Nadat deze hun rapport hadden uitgebracht, werd besloten, bij den bisschop aan te dringen op antwoord op de in den brief van 30 Juni voorgestelde conferentie tot accommodatie, terwijl van Styrum verlof kreeg, door eenen trompetter zijne van de Staten ontvangene aanbevelingsbrieven aan den bisschop te zenden [1].

[1]) Res. St.-G. 21 Nov., 4, 8, 16 Dec. 1653.

§ 7.

Vraagt men, welk oogenblikkelijk gevolg al deze onderhandelingen, al deze brieven en rapporten met betrekking tot de Borculosche zaak gehad hebben, dan schijnt het antwoord te moeten zijn, dat zij voor het oogenblik niets bepaalds uitgewerkt hebben, ja zelfs, dat die zaak in de eerste vier jaren niet weder ter sprake is gekomen. Dit echter lag voorzeker niet aan den wil van den bisschop, die op Borculo al te zeer gesteld was, om het zonder krachtig protest in onze handen te laten, maar hij had te huis, zooals wij spoedig zullen zien, de handen te vol, om er aan te kunnen denken, met krachtig gevolg zijnen invloed buitenslands te doen gevoelen. Die tijd dus, nu de zaak van Bevergern naar des bisschops zin afgeloopen was en die van Borculo tijdelijk rustte, levert in onze verhouding tot Munster weinig of niets merkwaardigs op.

Het eenige, dat wij uit dat tijdvak te behandelen hebben, en dit zal ons juist geleidelijk tot de gebeurtenissen van het jaar 1657 brengen, is de poging van van Galen, om met ons een verbond te sluiten, hetgeen ééne van die weinige gelegenheden is geweest, dat hij zich tegenover onzen staat vriendschappelijk betoonde, en zelfs dezen keer onderhandelde hij meer om zijnen naburen genoegen te doen, dan om wezenlijk tot ons in eene inniger en aangenamer verhouding te komen [1].

[1]) Wicquefort l.l. bl. 462 van de onderhandelingen tot een verbond in 1656 en 1657 gewagende, zegt: „L'Evesque de Munster qui n'a jamais „aimé cet Estat et qui n'avoit pas grand sujet de l'aimer, ne faisoit „negotier à la Haye que par une complaisance qu'il avoit pour ses voisins."

Reeds in het voorjaar van 1656 had Keulen afzonderlijk met ons onderhandelingen tot een defensief verbond aangeknoopt, welke echter afgesprongen waren, doordien onze Staten te Rijnberk, in gemeld keurvorstendom gelegen, de Roomsche magistraatspersonen afgezet en door Gereformeerde vervangen hadden, hetgeen, niettegenstaande H.H.M. op dit hun besluit teruggekomen waren, het misnoegen van Keulen ten hoogste opgewekt had.

Dewijl zich echter onze Staten hadden laten verluiden, dat een verbond met Keulen hun aangenaam zou zijn en dat zij gaarne ook de andere naburige Duitsche vorsten daarin zouden zien treden, werd de zaak in het laatst van het genoemde jaar hervat. Keulen, Neuburg [1]) en Munster zonden hierheen als afgezanten vrijheer Adriaan van Virmont en den reeds door ons genoemden Wylich, die den 5den Dec: ter vergadering van H.H.M. verschenen. Wylich deed het woord, en zeide, dat »alsoo alrede eenighen tydt »geleden haer Ho. Mo. hadden verklaert te syn genegen »om te treden in Alliancie ende verbont met de Chur ende »Vorsten haer Heeren principalen, desgelycx hare Chur ende »Vorstelycke Doorluchtigheden daer toe wel geneghen waren, »versoeckende dat tydt ende plaets mocht worden ghenomi»neert, op de welcke wederzyts Gesanten ende Ghevolmach»tigde mochten te samen komen, om te doen naerder ope»ningh van de te maeckene Alliantie, edoch tot niemants »offensie, maer alleen tot bloote defensie der wederzyts ge»allieerde Landen."

De provinciën werden uitgenoodigd, zoo spoedig mogelijk

[1]) Palts-Neuburg bezat, zooals men weet, in dien tijd Gulik, Berg en Ravestein.

hare meening over de aangebodene alliantie te kennen te geven, en toen de gezanten op antwoord aandrongen, werd hun gezegd, dat H.H.M. bereid waren commissarissen te benoemen, zoodra de afgezanten van hunnen kant gereed waren, om »openinge te doen van de stoffe ende ingredienten, »die van zyde van de hoochgemelte Khur ende Fursten ge- »oordeelt werden, dat in de voorsz. te maecken alliantie »defensive zouden behooren te influeren." De gedeputeerden van Zeeland gaven, op verlangen hunner principalen, hunne goedkeuring aan dit antwoord, maar die van Friesland verklaarden uitdrukkelijk, geenen last te hebben, hetzij om in het verbond toe te stemmen, hetzij zelfs om zich in eenige onderhandeling dienaangaande in te laten. De reden hunner weigering was de vrees, dat zij, door tot dit verbond mede te werken, den wrok van Brandenburg mochten opwekken, welke mogendheid zij in het belang van den prins van Oranje gaarne te vriend wilden houden [1]).

Hoe weinig eenstemmig dus onze Staten op dit punt ook waren en hoe weinig oprechte geneigdheid tot dit verbond zij ook toonden, toch gaven de naburige vorsten den moed niet op en herhaalden hunne poging in het voorjaar van 1657, want den 21sten Maart ontvingen H.H.M. de credentialen van Mentz voor Frederik Greiffenclau von Volrath, die ook uit naam van Trier optrad, en voor Philips Otto van Herselles, van Munster voor Wylich, en van Keulen en Neuburg voor den vrijheer van Virmont [2]). Reeds twee dagen

[1]) Res. St.-G. 4, 5, 15, 19 Dec: 1656. Aitz: B. XXXVI. Dl. III. bl: 1320—1325. Tücking bl. 42. Wicquefort. l.l. bl. 444. 461. De Witt. Dl: III. bl: 306. 308.

[2]) Uit deze hernieuwde credentialen schijnt dus te blijken, al is zulks

later werd hun audientie verleend, waarbij de eerstgenoemde gezant het woord deed en eene Latijnsche memorie overleverde, waarin hij uit naam der vijf vorsten, evenals in het vorige jaar, een verbond voorsloeg. De provinciën werden wederom uitgenoodigd, zich zoo spoedig mogelijk over de zaak te verklaren, terwijl er eene commissie, waaronder de Witt zelf, benoemd werd, om met de gezanten in conferentie te treden. Holland was, met het oog op zijne handelsbelangen, gansch niet afkeerig van het verbond en wenschte, dat de onderhandelingen zoo spoedig mogelijk zouden aanvangen. De commissie uit H.H.M. trad dan ook met de gezanten in conferentie en ontving van hen een concept, in tien artikelen vervat, dat den 9den April ter vergadering gelezen werd. De commissie werd verzocht, op dit concept advies uit te brengen, terwijl intusschen de Staten van hunnen kant een aanbod deden tot het sluiten van een tractaat van handel en riviervaart.

Tot nu toe was de zaak tamelijk vlot van de hand gegaan, maar in het vervolg ging zij langzamer voort en scheen van onze zijde de ingenomenheid met het verbond te verminderen. Wel werd het concept ook in de vergadering van Holland gelezen en aan het oordeel eener commissie onderworpen, maar in geruimen tijd hoorden de gezanten daarvan niets, zoodat zij eindelijk op eene spoedige afdoening der zaak aandrongen. Het concept werd nu ook aan den Raad van State gezonden, opdat ook deze zijn advies daarop mocht uitbrengen (16 Juni), aan welk verlangen reeds vijf dagen daarna voldaan was. Het duurde echter nog eenen

uit de Resoluties niet op te maken, dat de onderhandelingen in 1657 geene voortzetting, maar eene hervatting van die van 1656 zijn geweest.

geruimen tijd, voordat Holland met zijn advies gereed was, en eerst nadat die provincie door de gezanten tot spoedig antwoord aangespoord was, werden door haar de consideraties op de concept-alliantie bij secrete resolutie van 31 Juli gearresteerd.

Vier dagen later werden de beide adviezen, dat van den Raad van State en het provinciale van Holland, ter vergadering van H.H.M. gelezen [1]. Het laatste eindigde met te vorderen authenthieke kopie van het verbond, dat de Duitsche vorsten 15 Dec. 1654 te Keulen gesloten hadden, alsmede belofte, dat de verbondenen geene tractaten tot elkanders nadeel en tot schade van de te sluitene alliantie zouden maken, en eindelijk vergunning, om andere vorsten in het verbond op te nemen, bij welke clausule men van onze zijde vooral het oog had op Engeland, volgens art. 15 van het vredesverdrag, dat wij 5 April 1654 met Cromwell gesloten hadden [2].

[1] Res. St.-G. 21, 23, 26 Maart, 9, 19, 20 April, 5, 16, 26 Juni, 10, 19 Juli, 4 Aug. 1657. Res. Holl. 28 Maárt, 26 April, 24 Juli 1657, bl. 100. 119. 266. Secr. Res. Holl. 31 Juli 1657 Dl. I. bl. 539—543. Aitz. B. XXXVII. Dl. IV. bl. 118—122, bij wien beide adviezen te vinden zijn.

[2] Dit artikel luidde: Soo wanneer een van de Republycquen van Enghelandt ende van de Vereenichde Nederlanden, eenigh Verbondt, Vrundtschap, Confoederatie ofte Verbintenisse met yemande, hetzy Koninghen, Republycquen, Princen ofte Staten sal aengaen ofte oprechten; soo sal de eene de andere met hare Heerschappyen in de selve, ofte yemandt van dien, mede begrypen in cas de selve daer inne begrepen sal willen wesen, ende sal van alle soodanige Tractaten van Vrundtschap ende Confoederàtie, de andere verwittigen.

§ 8.

Hiermede hebben wij het keerpunt der onderhandelingen bereikt, want al kan men niet zeggen, dat zij tot nu toe met grooten spoed doorgezet waren, en al verdienen zij het epitheton: »langhwyligh", dat Aitzema daaraan geeft, toch was men aanhoudend eenigszins gevorderd, maar van nu af kan men zeggen, dat er ter gunste van het verbond niets wezenlijks meer gedaan werd. Twee oorzaken werkten daartoe mede. De ééne was de meer of minder onwillige houding der provinciën, want terwijl het advies van Holland de zaak op de lange baan schoof, hadden Zeeland en Friesland gedurende den geheelen loop der onderhandelingen eene bepaald vijandige houding aangenomen. Iederen keer toch, dat de zaak in de vergadering van H.H.M. te berde gebracht werd, verklaarden de gedeputeerden van Zeeland, dat zij »alnoch »tot dese saecke ongelast" waren, terwijl die van Friesland zich beriepen op de reeds vermelde verklaring, die zij bij gelegenheid der eerste onderhandelingen over dit verbond gedaan hadden. Van den anderen kant vatten de vorsten, behalve over de langwijligheid der negotiatie, ook over andere zaken misnoegen op. De bisschop toch, die nu in openbare onmin met de stad Munster was, bemerkte met groote ontevredenheid, dat, terwijl hij met de Staten onderhandelde, deze veel sympathie voor zijne vijanden toonden, hetgeen hij zoo euvel opnam, dat hij zijnen gezant Wylich gelastte, zich niet langer met de onderhandelingen tot de alliantie in te laten.

Ook het misnoegen van Neuburg haalden de Staten zich op den hals, doordien zij in Augustus verklaarden, dat de

heerlijkheid Ravestein, die de hertog als een gedeelte der erfenis van Gulik bezat, onder hunne souvereiniteit stond.

Toch zou misschien het verbond, ten minste met een gedeelte der vorsten, nog tot stand gekomen zijn, indien H.H M. met meer oprechtheid en welwillendheid hadden willen handelen, want den vorsten haperde het noch aan goeden wil, noch aan prijzenswaardige lankmoedigheid. Hunne gezanten voldeden aan het verlangen der Staten en leverden eene kopie van het tractaat van Keulen in, maar daar dit slechts voor twee jaren gesloten was, waren de Staten zoo voorzichtig, ook een afschrift der verlenging van het verbond te verzoeken. Wel werd ook dit stuk overgeleverd, maar eindelijk was het geduld der vorsten uitgeput, en H.H.M. hadden het genoegen te bemerken, dat de gezanten, zonder afscheid te nemen, allengs verdwenen.

De Duitsche vorsten werden aldus van ons land vervreemd, maar vonden zeer spoedig steun bij eene andere mogendheid [1]). Frankrijk toch was sinds den Westphaalschen vrede altijd geneigd, zich met de Duitsche zaken in te laten en zijnen invloed aan gene zijde van den Rijn uit te breiden. Gretig greep het dan ook deze gelegenheid aan en wist eene toenadering tusschen de sinds 1651 in Duitschland bestaande twee verbonden, het Katholijke en het Protestantsche, te bewerken. Daarvan was het gevolg, dat er 4/14 Aug: 1658 een verbond gesloten werd, dat in de geschiedenis dier tijden onder den naam van Rijnverbond bekend is en waaraan allengs meer Duitsche vorsten deel namen. Frankrijk besteedde

[1]) Res. St.-G. 31 Aug. 21, 24, 26, 27, 28, 29 Sept., 7 Nov. 1657. Aitz. l. l. bl. 122, 123. Wicquefort. l. l. bl. 461, 462.

groote sommen, om die vorsten voor zich te winnen en hunne gunst te behouden, maar hoewel het verbond, dat oorspronkelijk slechts voor drie jaren gesloten was, tweemaal (1660 en 1663) hernieuwd werd, ging het eindelijk door verschillende oorzaken te niet en plukte Frankrijk niet de vruchten, die het zich daarvan had voorgesteld [1]).

[1]) „Dit verbond stelt den koning in de gelegenheid, zijne vrienden en „zijnen grooten invloed in het Rijk te onderhouden; het opent hem de „deur tot al de beraadslagingen van het Rijk, waaraan hij indirect zijne „gezanten kan laten deelnemen; het maakt hem tot lid van den raad der „Duitsche vorsten, zonder hem zijne onafhankelijkheid te doen verliezen." Droysen. Dl. III. 2. bl. 412, die ook de volgende woorden van eenen brief van Gravel aan Lodewyk XIV uit Regensburg (13 Jan. 1667) aanhaalt: „que quelques liaisons particulières que V. M. ait agréable de faire en „Allemagne, ladite Alliance doit être conservée s'il est possible et servir „comme d'une grande roue dont le mouvement inperceptible doit donner „le branle aux dites liaisons." Vgl. verder over dit Rijnverbond de Garden. Dl. II. bl. 6. 363—567. Mignet. Dl. II. bl. 13 vgg.

DERDE HOOFDSTUK.

TWISTEN TUSSCHEN VAN GALEN EN DE STAD MUNSTER.

§ 1.

Reeds een paar malen hebben wij gewag gemaakt van onlusten, waarmede bisschop Bernard in zijn eigen land te worstelen had en die eindelijk bewerkten, dat onze Staten zich daarmede inlieten en daardoor, zooals wij zoo even gezegd hebben, het misnoegen van van Galen opwekten, zoodat deze van het sluiten van een verbond met ons afzag. Tot recht begrip der zaken is het echter noodig, dat wij eenige weinige jaren teruggaan en de zaak van het begin af ophalen.

Wel is waar had van Galen in 1650 de overwinning op zijnen tegenstander, den domdeken Mallinckrodt, behaald, maar veel rust had hij op zijnen bisschopszetel nog niet genoten. Mallinckrodt, een geleerd, doch zeer eerzuchtig man, had reeds vroeger gehoopt, bisschop te worden, maar hij

was in zijne verwachting reeds tweemaal, n.l. te Ratzeburg en te Minden, teleurgesteld. Geweldig hinderde het hem dus, dat hem ook nu een ander voorgetrokken was, en daar hij, niet minder dan van Galen, »un esprit remuant" was, besloot hij door alle middelen zijnen gelukkigen mededinger te dwarsboomen.

Reeds spoedig na de verkiezing van Bernard trad hij als diens vijand op, en sommigen beweerden, dat hij daarbij door naburige staten, voornamelijk door den onze, ondersteund werd [1]), eene bewering, die op eenen lossen grondslag schijnt gerust te hebben. Zijne eerste pogingen liepen echter ongelukkig uit, en evenzeer mislukte het hem, keizer Ferdinand III voor zich te winnen. Dat alles verbitterde den eerzuchtigen, trotschen man nog te meer, en droeg er niet toe bij, hem, die reeds zoo opbruisend van karakter was, zachter te stemmen. Te vergeefs had de bisschop van zijnen kant hem met toegevendheid bejegend; Mallinckrodt behandelde hem hoe langer hoe meer met minachting, zoodat van Galen zich eindelijk genoodzaakt zag, strengere maatregelen te nemen en hem in den ban te doen.

Mallinckrodt stoorde zich daaraan weinig en beschouwde den ban als nietig. In deze meening werd hij gestijfd door eenige geestelijken, die beweerden, dat niemand zonder voorafgaande denuntiatie in den ban kon gedaan worden. Vele geschriften kwamen van beide zijden in het licht en werden aan de muren van Munster aangeplakt. Het volk dezer stad, altijd begeerig naar verandering en op den bisschop verstoord wegens den bouw eener versterking voor de

[1]) Tücking. bl. 8.

St. Ludgeri-poort, hetgeen het als eene inbreuk op zijne rechten beschouwde, koos de partij van Mallinckrodt. De plakkaten van den bisschop werden afgescheurd, en het volk werd allengs oproeriger, zoodat van Galen den bewerker dezer onrust in verzekerde bewaring besloot te nemen en dit aan den stedelijken magistraat opdroeg. Deze echter duidde het euvel, dat de bisschop deze opdracht in den vorm van een bevel gegeven had, en daar een nieuwe nuntius, Sanfelice, voorbarig den ban van Mallinckrodt ophief, steeg de invloed des laatstgenoemden niet weinig.

De bisschop besloot echter zijn plan door te zetten en wist te bewerken, dat, nadat Sanfelice zijne beslissing herroepen had, de magistraat hem verlof gaf, Mallinckrodt in diens huis te laten bewaken [1]). Toen evenwel van dit verlof gebruik gemaakt en Mallinckrodt in zijne woning in hechtenis genomen werd (7 Oct. 1654), ontstond er een groote oploop op den domhof [2]), die den domdeken gelegenheid gaf uit zijn huis te ontsnappen. Korten tijd daarna week hij uit de stad en begaf zich naar Keulen.

Beide partijen, zoowel de bisschop als de magistraat van Munster, poogden in geschrifte het door haar den 7den Oct. gehoudene gedrag te rechtvaardigen en nadat door den laatstgenoemde een manifest uitgevaardigd was, beantwoordde Bernard zulks met een verdedigingsgeschrift [3]).

[1]) Tücking bl. 19.

[2]) Volgens het Contra-manifest van den bisschop, bl. 45, drong het gepeupel met zooveel onstuimigheid den domhof binnen, „dat selfs de muer „sichtbaerlyck bewogen ende op een syde overbogen is" ! ! !

[3]) Deze, in de vorige noot aangehaalde, brochure heeft in het Hollandsch tot titel: Contra-manifest, Ende warachtige Relatie van den Oorspronck en

De partijen bleven echter vijandig tegenover elkander staan, en tot groote ongerustheid van Munster verzamelde de bisschop een leger en versterkte hij zich door een defensief verbond met Keulen, Trier en Neuburg, dat ten doel had, de gezamenlijke onderdanen te beschermen tegen buitenlandsch geweld en »tegens alle intestine ofte Inlandtsche Tumulten" (12 Dec. 1654).

Van Galen beproefde zich door overrompeling van Munster meester te maken, maar hoewel deze poging mislukte, besloot toch de stad het hoofd in den schoot te leggen, daar zij zich niet opgewassen gevoelde tegen den bisschop, die nu gereed stond, tot openlijk geweld zijne toevlucht te nemen. Het gevolg daarvan was het sluiten van het tractaat van Schönefliet (25 Febr. 1655), waarvan wij hier den korten inhoud zullen geven, dewijl het later weder ter sprake zal komen [1].

De bisschop zou eene algemeene amnestie afkondigen, terwijl de stad van hare zijde beloofde, zich volgens haren eed en schuldigen plicht te zullen gedragen. De bisschop zou zijne intree in de stad doen, vergezeld door 800 voetknechten en 200 ruiters, van welke troepen 450 man van het eerste en 100 van het tweede wapen verder in de stad in garnizoen zouden blijven en uit de algemeene landsmiddelen zouden onderhouden worden. Bij deze manschap zou gevoegd worden eene compagnie van 150 man, die de stad reeds in dienst

Gelegentheyt des oproers ende verhefflnge, op den 7 Octobris anno 1654 in de Bisschoppelyke stadt Munster ontstaen. 's Graven-hage. Johannes Ramazeijn. 1657 (83 blz). (Bibliotheca Thysiana).

[1]) Dit tractaat is te vinden o. a. bij Aitz. l.l. bl. 69. 70. Vg. Alpen l.l. bl. 249—253.

had en die zij verder zou bekostigen, terwijl ook de tweede compagnie, die zij in hare soldij had, voorloopig niet ontbonden zou worden. Deze beide bestanddeelen der bezetting zouden den eed aan den bisschop en aan de stad doen en gezamenlijk alle wachten betrekken. De poorten der stad zouden voor den bisschop geopend worden, »soo menichmael »als het den selven believen en syne noodtdruft vereyschen »sal." Tot bevelhebber van Munster zou aangesteld worden de generaal-wachtmeester Reumont, die beloven zou, der stad getrouw te zijn en niets tegen hare privilegiën te ondernemen; zijn traktement zou uit de algemeene landsmiddelen gevonden worden. De bezetting zou zonder voorafgaande kennisgeving aan den raad niet vermeerderd (bij Aitzema l.l. staat verkeerdelijk: »vermindert") worden. Alle verdere geschillen, die tusschen den bisschop en de stad reeds bestonden of nog mochten opkomen, zouden in der minne of op gerechtelijke wijze uit den weg geruimd worden. De stad zou van alle ondersteuning van Mallinckrodt afzien [1]). Eindelijk werd bepaald, dat tusschen de beambten en officieren des bisschops en die der stad de grootste eendracht zou heerschen, en dat ieder, die oorzaak zou zijn, dat de goede verstandhouding verbroken werd, streng gestraft zou worden.

De beslissing der nog bestaande geschillen tusschen Bernard en Munster werd spoedig daarna aan eene door Keulen, Trier, Osnabrück en Neuburg benoemde commissie opgedragen, maar, na partijen gehoord te hebben, durfde zij

[1]) Spoedig na het sluiten van dit verdrag werd hij door den bisschop van zijn domdekenschap ontzet en daarin opgevolgd door Joost Edmund Brabeck, dien wij later gelegenheid zullen hebben te ontmoeten.

geene eindbeslissing nemen en onderwierp zij haar oordeel aan dat des Keizers. De bisschop zond daarop zijnen raadsheer Bernard von Wiedenbrück naar Weenen, terwijl Munster zich aldaar door Nicolaas Drachter en Wittfeldt liet vertegenwoordigen.

Om uit de onzekerheid van haren toestand te geraken en te weten, waaraan zij zich houden moest, deed de stad twee eischen. Ten eerste wilde zij als vrije rijksstad erkend worden. In vroegere tijden, toen Duitschland nog in zoovele deelen, die alle meerdere of mindere zelfstandigheid bezaten, verdeeld was, trof men in dat land o. a. drie klassen van steden aan. De eerste bevatte dat groote aantal rijkssteden, die, als onmiddellijk aan het Rijk onderworpen, geheel vrij en onafhankelijk waren. Andere steden hadden hare rechten ontvangen van de vorsten, in wier gebied zij lagen, en waren landsässig, d. i. hingen geheel van dien vorst af. De derde soort vormden die steden (gemischte Städte), welke tusschen de rijkssteden en de geheel afhankelijke instonden, en welke òf vroeger vrij geweest waren, doch later hare onafhankelijkheid verloren en slechts sommige zelfstandige rechten behouden hadden, òf omgekeerd in den beginne geheel afhankelijk geweest waren, maar later door de eene of andere oorzaak eenen zekeren graad van zelfstandigheid verkregen hadden. Munster nu was op kerkelijken grond gebouwd en had zijne rechten van de bisschoppen, en niet van den Keizer, ontvangen en kon dus op den naam van rijksstad geene aanspraak maken. Wel is waar had de stad verscheidene keeren, b. v. in 1488, 1489 en 1520, oproepingsbrieven gekregen, om, evenals de rijkssteden, op den rijksdag te verschijnen, maar hiertegen werd aangevoerd, dat zij nooit op eenen

rijks- of kreitsdag stem of zitting gehad had; dat zij in geen rijks- of kreitsmatrikel gevonden werd, en dat zij sinds onheuglijke tijden een middellijk lid van de stenden van het stift geweest was.

Daar men er dus te Weenen geene ooren voor had, de stad voor vrij te verklaren, bleef haar niets anders over, dan tot het mindere af te dalen en het stellige bewijs te leveren, dat zij tot de gemengde steden behoorde. Hier echter stuitte men eveneens op bezwaren, dank zij de onzekere afbakening tusschen de rechten des bisschops en die der stad. Wel had zij in vroegere tijden allengs groote privilegies weten te verwerven, maar deze waren bijna alle door bisschop Frans van Waldeck, nadat hij de stad op de wederdoopers heroverd had, ingetrokken (5 Aug. 1541). Langzamerhand had zij, nog onder de regeering van denzelfden bisschop, veel van het verlorene weten te herwinnen, zoodat zij wederom in denzelfden toestand als vroeger kwam en bijna geheel onafhankelijk was. Dit was dan ook de oorzaak, dat zij, zooals wij gezien hebben, het van Galen zeer euvel geduid had, dat hij haar een bevel durfde geven, terwijl zij beweerde, dat hij niet verder dan tot het uiten van een verlangen gaan mocht. Niettegenstaande deze meer dan halve vrijheid had echter de stad altijd den bisschop als opperheer gehuldigd, was altijd tegelijk met de andere steden van het stift als derde stand op de landdagen beroepen, en had altijd haar aandeel in de toegestane landsschattingen opgebracht.

De Keizer vond de gronden, door de stad voor hare vrijheid aangevoerd, te zwak, en besliste: »die Statt in puncto »immedietatis abzuweisen." (28 Juli 1656).

De eerste eisch van Munster werd dus gewezen van de hand, en men had nu nog te beslissen over den tweede, n.l. dat de stad slechts hare eigene bezetting zou hebben. Munster beriep zich daarbij op eenen nog niet beslisten strijd, te dier zake onder de regeering van bisschop Ernst van Beijeren ontstaan, en op zijne hoedanigheid als Hanzestad. Van Galen beweerde, dat er op dat punt nooit een proces aanhangig was geweest en dat de omstandigheid, dat Munster tot het Hanzeverbond behoorde, niets bewees, daar de toestand der leden van dat verbond onder elkander verschillend was geweest, en ook de tijdsomstandigheden veranderd waren [1]).

De Keizerlijke raden vonden niets, dat tot ondersteuning der Munstersche aanspraken had kunnen dienen, en vaardigden daarom een decreet uit (9 Dec. 1656), dat volgens de vertaling bij Aitzema aldus luidt:

De Roomsch Keyserlycke Majesteyt onsen genadighsten Heere, &c. is in onderdanigheydt gerefereert ende voorgedragen wat sich een tydt herwaerts voor differenten tusschen de stadt Munster ende haren Landt-Vorst, den Heere Bisschop tot Munster, wegen het Guarnisoen heeft onthouden, oock 't geene by de van allerhoochste syne Keiserlycke Majesteyt hier over geordonneerde Commissie, voorgevallen, ende op ingekomene relatie ende goet achten der Heeren Commissarissen van de eene ende andere zyde is versocht geworden.

Waerop syne Keyserlycke Majesteit sich op volgende maniere alderghenadighst geresolveert heeft, dat men de Stadt Munster hare intentie, ende in specie, dat sy het jus prae-

[1]) Tücking. bl. 32—37.

sidii, sampt de custodiam seu jura clavium, portarum, vallorum, murorum, ende symboli seu tesserae militaris ab immemorali tempore, volgens haer aangeven, herbracht, beter als tot nu toe geschiedt, by wysen wil en konne, sy daermede ghehoort werden, haer oock tot dien eynde tydt van ses maenden ex officio, ende dat sub poena praeclusionis aengeset, ende wanneer sich ondertusschen in den Kreyts eenigh gevaer openbaren ende van nooden mochte zyn, de Stadt met stercker Guarnisoen te versien, den Heere Bisschop met toevoeginge des Dom-Capittels, de Ridderschap ende Steden, ende alsoo de gesamentlycke Landt-Stenden dat jus cognoscendi soodanigh gevaer sal aenbevolen zyn, ende alsdan nae aenleydinghe des Schoonvlietsche Verdraghs, met den Commandant, Guarnisoen ende anderen, ghehouden sal werden, het welcke beyder deelen aangewesende afgeordenden, alsoo tot bescheydt aen te wysen aenbevolen is, ende verblyft meer allerhoogh-gedachte syne Keyserlycke Majesteit denselven met bestandigen Keyserlycken genade wel gewogen [1]).

§ 2.

Nauwelijks was dit decretum Caesareum uitgevaardigd, of beide partijen legden het in haar voordeel uit. De stad beweerde in het gelijk gesteld te zijn, omdat het decreet haar het recht van bezetting niet ipsis verbis ontzeide, en omdat, als er gevaar ontstond, zonder beroep op de stenden geene eenzijdige verandering kon plaats grijpen. De bisschop

[1]) Aitz. l. l. bl. 70.

daarentegen was eveneens over de beslissing van den rijksraad zeer voldaan, omdat de door de stad overgelegde bewijzen niet voldoende geacht waren en de Keizer, door het verdrag van Schönefliet te erkennen, hem de macht toegekend had, van het recht van bezetting gebruik te maken, wel is waar met beroep op de stenden, maar zonder dat juist hunne toestemming gevorderd werd [1]).

Het Keizerlijk decreet bevredigde beide partijen en bracht dus de zaak geenen stap verder. Men stoorde zich echter weinig aan den termijn van zes maanden, dien de Keizer gesteld had. De bisschop wilde zich vergewissen, of de stad aan het decreet gehoorzamen zou en liet den door de stad aangestelden kommandant Wittenberg opvorderen, zijnen post neder te leggen. De stad beschouwde dit als eene inbreuk op hare rechten en dwong den commissaris, die des bisschops eisch overgebracht had, vóór zonsondergang Munster te verlaten. Van Galen besloot, aan de zaak een einde te maken en, om de stad van buitenlandsche hulp te berooven, zond hij, met toestemming zijner Rijnsche bondgenooten, eenen gezant naar den Haag, om onze Staten over te halen, hem in zijne onderneming tegen Munster niet te belemmeren, en om hen tot onzijdigheid aan te sporen. De keus van den bisschop voor dit gezantschap viel op Wylich, die hem reeds vroeger in den Haag vertegenwoordigd had.

De stad van haren kant, die het onweder zich zag samenpakken en begreep, dat zij, indien zij alleen bleef staan, niet bestand zou zijn tegen krachtige maatregelen van den bisschop en diens bondgenooten, zag naar hulp uit, en, als

[1]) Tücking. bl. 38.

lid van het oude Hanzeverbond, meende zij die niet beter te kunnen vinden dan bij Hamburg, Lubeck en Bremen. Deze steden echter waren niet bij machte, hare zuster krachtig te helpen, maar daar zij zelven in 1645 en 1646 een verbond met ons land gesloten hadden, rieden zij den Munsterschen afgezanten, Drachter en Deitermann, aan, zich tot ons te wenden met verzoek, om in dat verbond opgenomen te worden. De gezanten keerden naar Munster terug en brachten eenen aanbevelingsbrief (d^to 20 Maart 1657) aan onze Staten mede, waarin de drie Hanzesteden verklaarden, dat zij de belangen van Munster bij den Keizer en bij den bisschop zelven zouden bepleiten, en H.H.M. verzochten indachtig te zijn, dat Munster, eene Hanzestad zijnde, recht had, in het verbond van 1646 opgenomen te worden [1]).

Hiermede hadden de Hanzesteden den last van hare eigene schouders afgeschoven en op de onze gelegd. Dit pleit voor zeer weinig opgewektheid van hare zijde, om Munster te helpen, en dit bleek eenigen tijd daarna nog duidelijker, want toen de bisschop (23 Mei) die steden verweet, dat zij door haren aanbevelingsbrief aan onze Staten de stad in hare oproerigheid versterkten, verontschuldigde Bremen, en later ook Hamburg en Lubeck, zich bij den bisschop en verklaarde, dat het zich volstrekt niet in de twisten tusschen hem en de stad wilde mengen.

Voorloopig echter beloofde Munster zich gouden bergen van de gewilligheid der Hanzesteden, en zond ten overvloede nog eenen brief (9 April) aan Aitzema, resident

[1]) Aitz. l. l. bl. 71.

dier steden in den Haag, waarin hem opgedragen werd voor de Munstersche belangen te waken [1].

Ondertusschen waren Drachter en Hendrik Termöllen (zur Mühlen) vol hoop op reis gegaan, en, nadat zij den 5den Mei onzen Staten hunne credentialen (d[to] 20 April) en den aanbevelingsbrief der Hanzesteden overgeleverd hadden, verschenen zij vier dagen later in persoon ter vergadering. Zij gaven eene schriftelijke memorie over, waarin zij de opneming hunner stad in ons verbond met de Hanzesteden verzochten, welke memorie gesteld werd in handen van Raesfeld (eenige dagen later door van Gent vervangen) en andere commissarissen.

Van de komst der Munstersche afgezanten verwittigd, had Wylich, die nu ook in den Haag aangekomen was, zich gehaast, nog vóór hunne verschijning ter vergadering, denzelfden dag eene memorie van den volgenden inhoud in te dienen:

Hooge Mogende Heeren.

Alsoo in ervaeringe gebracht is, dat de stadt Munster in Westphalen, eenige Gedeputeerden aan desen Staet affgesonden heeft, ende dat deselve vermogens haere bryeven van Credentie, mitsgaders de recommandatie van de respective steden Lubeck, Bremen ende Hamburch, ter audientie van U Ho: Mo: geadmitteert ende recipieert sullen werden, ende geconsidereert, dat gemelte stadt Munster, als mediate syne Furstel: Genade, den heere Bisschop van Munster subiect

[1]) Deze brief werd later door een bepaald credentiaal van den magistraat van Munster, d[to] 11 Mei, gevolgd (Aitz. l. l. bl. 72).

zynde, nyet en vermagh buyten speciale authorisatie, voorweten ende consent van haeren Wettelycken Lantsfursten, eenige particuliere besendinge, t'zy aen U. Ho: Mog: ofte aen eenige andere uytheemsche republicquen, Princen ende Potentaten, te ablegeren, ende dat oversulx notoirlyck daeruyt blyckt, dat alle t'gene soo dese gepretendeerde affgesanten, sullen remonstreren, nootsaeckelyk moet strecken tot préjudice van de Landtfurstelycke jurisdictie van Syne Hoochfurstel: Genade; Soo werdt vruntnabuyrlyck versocht, dat alle hetgene t'welck gemelte Gedeputeerden sullen by monde ende geschrifte proponeren, gecommuniceert ende copielyck ter handen gestelt moge werden, den oversten Wilich als tegenwoordige furstel: Munstersche minister ende Affgesante aen desen Staet, dewelcke U Ho: Mog: op het geproponeerde van meergemelte Gedeputeerden soodanige verantwoordinge ende elucidatie sal geven, dat sich daeruyt de rechten Beschapen- ende Waerheyt van saecken sal openbaeren.

Philips von Wilich [1]).

Door het indienen dezer twee tegenover elkander staande memories werden de Staten genoodzaakt, de eene of andere beslissing te nemen, maar daar zij geene der beide partijen wilden mishagen, bewaarden zij eene zoogenaamde onzijdigheid. Wij zeggen: zoogenaamde, want de algemeene opinie was ter gunste van Munster gestemd. En geen wonder; de bisschop toch had zich tegenover ons land nooit zoodanig

[1]) Res: St-G: 5, 9 Mei 1657. Aitz: l. l. bl: 71. Memorie van Wylich (Archief).

gedragen, dat hij op groote dankbaarheid van onze zijde had kunnen rekenen. Borculo en Bevergern lagen nog te versch in het geheugen, dan dat men eenige welwillendheid had kunnen koesteren jegens den vorst, welke die beide zaken op het tapijt gebracht en zoo hardnekkig doorgezet had. Daarbij kwamen nog politieke redenen. Men was bevreesd, dat de algeheele onderwerping van Munster aan den bisschop het sein voor de overige Duitsche naburen zou zijn, om eveneens de steden, die in of omtrent hun gebied lagen en nog geheel of gedeeltelijk zelfstandig waren, aan zich te onderwerpen. Dit zou een groote slag voor ons land zijn, omdat die steden, welke hetzelfde belang als wij in voortdurende rust en ongestoorden handel hadden, onze natuurlijke bondgenooten waren. Bovendien zou de betrekkelijke vrijheid van godsdienst, die men in de landen der Roomsche Duitsche vorsten genoot, zeer verminderen, zoodra die vorsten geheel onbeperkte heerschers werden en hunne macht niet langer door die der rijkssteden in toom gehouden werd. Daarom was onze Republiek er altijd op bedacht geweest, in dergelijke gevallen als nu tusschen beiden te treden, en, des noods met geweld van wapenen, de steden in hare vrijheid te handhaven, en de aangroeiende macht der vorsten tegen te gaan [1]).

In het geval met Munster echter gedroeg men zich zeer voorzichtig, en het rapport van van Gent c. s. bleef zoo lang uit, dat de gezanten op spoedig antwoord aandrongen. Eindelijk werd dit hun gegeven, maar behelsde nog weinig,

[1]) Wicquefort. l.l. bl: 455. De Witt. l.l. bl: 425. 426. Brief van de Witt aan de Graeff, d^{to} 18 Oct: 1657 (Archief) (Bijlage II).

wat hen kon tevreden stellen, want de Staten zeiden alleenlijk, onder alle betuigingen van vriendschap, dat het verzoek der gezanten, dat Munster volgens art 9 [1]) van het tractaat van 1645 in dat verbond opgenomen zou worden, kopielijk aan de provinciën zou gezonden worden, om daarop consideraties te maken, en dat, als deze ingediend waren, H.H.M. op het verzoek zouden beschikken, zooals zij zouden meenen het beste te zijn.

Dewijl de gezanten wel begrepen, dat met dat alles een geruime tijd zou verloopen, namen zij afscheid van de Staten en werden vervangen door Aitzema, die, credentialen van den Munsterschen magistraat (d[to] 22 Mei) ontvangen en ze dienzelfden dag overgelegd hebbende, als zoodanig door H.H.M. erkend werd [2]).

§ 3.

De bisschop deed intusschen eene poging bij de stad Munster zelve, om haar tot een minnelijk vergelijk te bewegen, en schreef haar daarom (13 Mei) eenen brief, waarin hij haar vermaande, niet te luisteren naar raddraaiers, die, terwijl zij voor het algemeene welzijn beweren te handelen, niets anders dan hun eigen voordeel beoogen.

Terwijl hij zelf dus moeite aanwendde, ten einde eenen openlijken strijd te voorkomen, poogde Wylich in den Haag

[1]) Luidende: En ingevalle eenige meer Hanse-Steden, in den tegenwoordigen Tractaet ende Alliantie, mochten versoecken ende begeeren geadmitteert te werden, hetselve sal geschieden op redelycke conditien, ende met gemeen consent.

[2]) Res: St-G: 15, 28, 29, 30 Mei, 1, 2 Juni 1657. Aitz: l.l. bl: 72.

de Staten tot de belangen zijns meesters over te halen. Hij gaf dan ook den 4den Juni eene uitgebreide memorie over, waarin hij de aanspraken van Munster wederlegde en beweerde, dat de stad, als mediate aan den bisschop onderworpen, niet gerechtigd was, het Keizerlijk decreet van den 9den Dec: 1656 in den wind te slaan en H.H.M. in hare »vuyle en »onrechtmatige strydicheden" te wikkelen. Ook kon Munster niet met recht aanspraak maken op opneming in het verbond van 1646, daar die stad in eenen geheel anderen toestand verkeerde dan Hamburg, Lubeck en Bremen, die onafhankelijk waren, terwijl Munster aan eenen vorst onderworpen was. Tot staving der laatste bewering noemde Wylich vele steden op, die, vroeger tot het Hanzeverbond behoord hebbende, thans in hetzelfde geval als Munster verkeerden, en die toch zeker niet door H.H.M. in het verbond van 1646 zouden opgenomen worden, dewijl zulks eenen geheelen omkeer van den Westphaalschen kreits ten gevolge zou hebben [1]).

Deze memorie van Wylich werd in handen eener commissie gesteld en ongeveer anderhalve maand later door Aitzema in het breede beantwoord, waarbij deze nogmaals ten sterkste op de opneming van Munster in het verbond met de Hanzesteden aandrong [2]).

Het schijnt, dat men bij ons tot geene beslissing kon of wilde komen; ten minste, men leest gedurende eenigen tijd niets over deze zaak. In het stift zelf begon men des te

[1]) Res: St-G: 4 Juni 1657. Aitz: l.l. bl: 72. 73.

[2]) Deze memorie (Aitz: l.l. bl 73—75) draagt geenen bepaalden datum, maar zij moet uit de laatste helft der maand Juli zijn, daar zij den 24sten Juli ter vergadering van Holland gelezen en in handen eener commissie gesteld werd (Res: Holl: bl: 261).

meer tot daden over te gaan en werden de beide partijen vijandiger tegen elkander gestemd. Hiervan wilde Mallinckrodt, die meende, dat in troebel water goed visschen was, gebruik maken. In de hoop, zijnen vroegeren invloed te zullen herwinnen, kwam hij in Juli te Munster terug, maar hij vond zich in zijne verwachting bedrogen. In gevolge het Schöneflietsche verdrag weigerde men, hem te ontvangen, en zelfs werd hij, terwijl hij zich bij eenen kanonik in de voorstad Mauritz schuil hield, door bisschoppelijke soldaten opgelicht [1]).

Te vergeefs beproefde de ridderschap van het stift beide partijen tot een minnelijk vergelijk te bewegen. Te vergeefs liet Bernard door de keurvorsten van Beijeren en Saksen, die na den dood van keizer Ferdinand III (2 April 1657) de aangelegenheden van het Rijk bestuurden, eenen brief (5 Juni) schrijven, waarin aan Munster verboden werd, tegen den bisschop hetzij binnen-, hetzij buitenlandsche hulp in te roepen. De stad sloeg deze vermaning in den wind en zond in Juli den syndicus Drachter nogmaals hierheen, om de gemoederen tot ondersteuning te stemmen en vooral de aan Munster grenzende provinciën tot hulp te bewegen.

Nauwelijks had Wylich, die zich nog altijd in den Haag bevond voor de vroeger vermelde onderhandelingen over een verbond van onzen staat met de Rijnvorsten, vernomen, dat Drachter hier gekomen was, of hij leverde de volgende memorie in:

Den onderschreven Affgesandten van den Bischop van

[1]) Hij werd naar Ottenstein gevoerd, en bleef aldaar tot zijnen dood (Maart 1664) in dragelijke gevangenschap (Tücking bl: 26).

Munster heefft verstaen, hier te syn gecomen de syndicus van de stadt Munster, voorhebbende te bevorderen het comprehenderen van deselve stadt in het verbont tusschen U Hoch Mo: ende de Hansesteeden Lubeck, Breemen ende Hamborg int jaer 1645 ende 1646 opgerecht, gelyck nu voor deesen onderscheidene memorialen ende deductien daer tegens ingegeven, soo wort nochmaels dienstelick versocht, dat hy Affgesandter op het geene soo van wegen de boven genomineerde stadt ingebragt, gehoort ende ter saecken dienende beantwoordinge möchte toegestaen worden.

Philips von Wilich.

Drachter bleef echter niet lang hier te lande, maar bij zijne terugreis trof hem het ongeluk, dat hij bij de Glanerbrug door eenige bisschoppelijke ruiters opgelicht werd, die hem eerst naar Coesfeld en vervolgens naar Ottenstein brachten [1]). Munster eischte zijnen gezant terug, maar van Galen weigerde hem los te laten, en verlangde van zijnen kant, dat eenige zijner aanhangers ongehinderd de stad zouden mogen verlaten, waarop zij van hare zijde eveneens een weigerend antwoord gaf.

Er bleef nu niets meer over, dan tot de wapenen de toevlucht te nemen, en terwijl Munster door zijne inwoners versterkt werd, rukte Bernard, door troepen van de Rijnvorsten ondersteund, voor de stad [2]). Nog ééne poging tot

[1]) Res. St-G: 2, 16 Aug: 1657. Aitz: l.l. bl. 75. Tücking. bl. 44. Memorie van Wylich (Archief).

[2]) Een gedeelte zijner artillerie moest uit Holland komen, waarheen hij oude metalen stukken gezonden had. Deze waren hier omgegoten in 14 veldstukjes ter gezamenlijke zwaarte van 5600 pond, die ten gevolge eener

verzoening echter deed van Galen; hij vorderde nogmaals de vrijlating zijner aanhangers en vrijen intocht in de stad voor zich zelven, zijn gevolg en een militair geleide. Munster wilde in dit voorstel niet treden; het eischte de loslating van Drachter en wilde de uitspraak van het rijkskamergericht over het ius praesidii afwachten.

In dezen wederstand werd de stad zeker niet weinig gesterkt door het zoogenaamde Mandaat Inhibitoir (d[to] 17 Aug:), dat de rijksvicarissen aan den bisschop zonden en waarin zij hem vermaanden, Drachter in vrijheid te stellen en van alle vijandelijkheden tegen de stad af te zien, opdat niet de rust des Rijks in gevaar mocht gebracht worden; zij eindigden volgens de Nederduitsche vertaling met te zeggen: »andersints »in contrarie geval kont ghy selfs vermoeden, dat wy den »ruste van ons lief Vaderlandt souden in acht nemen, ende »op naerder incomende klachte, naer uytwysinghe van des »Keyserlycke Roomsche Rycks constitutien sullen moeten »procederen" [1]).

In den tijd van twee maanden dus was de houding der rijksbestuurders geheel omgekeerd, want terwijl zij den 5den Juni vijandig tegenover de stad opgetreden waren, trokken zij den 17den Aug: voor haar partij. Misschien waren zij zelven met de zaak eenigszins verlegen, en die verlegenheid maakte de bisschop zich te nutte, door hen door middel van zijnen gezant Fürstenberg weder tot eene andere, hem gunstige, meening te brengen.

De belegering ging dus voort, en verwekte niet weinig

memorie van Wylich naar den bisschop mochten gevoerd worden tegen betaling van 's lands rechten (Res: St-G: 6 Aug: 1657).

[1]) Dit Mandaet Inhibitoer is afzonderlijk gedrukt (Tiele, n° 4528).

onrust op onze zuidoostelijke grenzen. Reeds in het begin van het beleg werd daarvan H.H.M. door den kommandant van Rijnberk, George Frederik van Nassau, bericht gegeven. De ridderschap van Zutphen ging verder en vroeg 14/24 Aug:, met het oog op de krijgstoerustingen van den bisschop, versterking van de garnizoenen harer provincie, maar H.H.M. na het advies van den Raad van State ingewonnen te hebben, waren van meening, dat de drie escadrons, die te Zutphen in bezetting lagen, des noods versterkt door de ruiterij uit Doesburg, Arnhem en Nijmegen, voldoende waren, om tegen eene mogelijke overrompeling en tegen strooperijen van vijandelijke benden te waken [1]).

§ 4.

Intusschen zat in den Haag Aitzema, die nu alleen de Munstersche belangen behartigde, niet stil en diende den 19[den] Aug. eene memorie ter gunste der stad in, maar de Staten schenen in dien tijd nog weinig lust te gevoelen, zich in die zaak te mengen. Hij vond het dan ook geraden, zijn verzoek te herhalen, hetgeen ten gevolge had, dat de Staten 30 Aug. aan den bisschop eenen brief schreven, waarin zij »uyt een Christelyck ende vredelievent gemoet," en, wat zeker niet minder bij hen woog, »in t' Reguard »van de Commercie ende trafycq die op voorsz: Stadt uyt »verscheyden Provintien van desen Staet ende vice versa »wert gedreven" Bernard vermaanden, het beleg op te breken en zijne geschillen met de stad bij te leggen, waartoe

[1]) Res: St-G: 19 Aug: 1657. Brief der Zutphensche ridderschap, d[to] 14/24 Aug: 1657 (Archief).

zij hunne bemiddeling aanboden. Eene kopie van den brief werd aan de stad gezonden [1]).

De bisschop bevond zich thans in eenen moeielijken toestand, want terwijl de Staten hunne ingenomenheid met de belangen der stad begonnen te toonen, koos ook de ridderschap van het stift tegen hem partij. Zes en dertig der voornaamste edelen richtten tot hem een vertoog (1 Sept.), waarin zij hem nadrukkelijk verzochten, de stad met rust te laten. In dat geschrift zeiden zij, dat het den bisschop niet vrijstond, zonder bewilliging zijner stenden vreemd krijgsvolk in dienst te nemen; hij had op allerhande, zelfs onbetamelijke, wijzen de boeren doen pressen en het land tot het onderhoud van zijn leger doen bijdragen; hij had den termijn, in het decretum Caesareum gesteld, in den wind geslagen; hij dompelde door zijn gedrag het land, dat nog niet hersteld was van de schokken van den jongsten oorlog, in de diepste ellende; door deze oneenigheden werd aan de buitenlandsche mogendheden de gelegenheid aangeboden, zich in de zaken van het stift te mengen; hij moest bedenken, hoe eendracht de macht uitmaakte van andere landen, met name van de Vereenigde Nederlanden, die te recht op hunne munt de spreuk voerden: Concordia res parvae crescunt, discordia magnae dilabuntur. Daarom verzochten zij hem, zijn leger af te danken en het land den zoozeer gewenschten vrede te laten genieten. Zij eindigden met te verklaren, dat, als hij aan hun verzoek geen gehoor gaf, zij, nadat zij aldus hunnen plicht gedaan hadden, zich onschuldig zouden

[1]) Res: St-G. 19, 30, 31 Aug: 1657. De brief aan den bisschop is o. a. te vinden in de Korte Deductie (Tiele. n° 4530), bl: 12. 13.

rekenen aan alle ongelukken en wederwaardigheden, die uit des bisschops hardnekkigheid mochten voortvloeien [1]).

Bernard, aldus aangemaand om de stad met rust te laten, had daartoe te minder lust, daar hij begreep, dat zij spoedig zou moeten bukken. Het antwoord, dat hij aan de ridderschap op haar vertoog gaf, was dan ook niet zeer geschikt om haar tevreden te stellen, vooral niet, dewijl hij hare bewering, dat het hem niet vrijstond vreemde hulp te gebruiken, beantwoordde door te zeggen, dat zij daarop geene aanmerking kon maken, daar de stad zelve door vreemde hulp in te roepen zich aan de macht van het rijksgericht onttrokken had.

Intusschen wachtten de Staten af, welk antwoord zij van den bisschop en van de stad op hunnen brief van 30 Aug. zouden ontvangen, en wilden vóór dien tijd geene beslissing nemen, niettegenstaande Aitzema den 8sten Sept. weder eene memorie inleverde, waarin hij nogmaals der Staten hulp en bemiddeling voor Munster inriep, en zijn verzoek ondersteunde door er op te wijzen, hoe H.H.M. hulp verleend hadden in 1594 en 1595 aan Emden, in 1610 en 1611 aan Gulik, in 1614 aan Emmerik en Rees en in 1615 aan de stad Brunswijk. De Staten gaven op deze memorie geen bepaald antwoord, evenmin als op eene andere, die Aitzema vier dagen later indiende [2]).

Kort daarop kwamen ter Statenvergadering de schriftelijke

[1]) Aitz. l. l. bl. 76. 77. La vie, bl. 34—36. Tücking, bl. 46. 47. Dit Vertoogh van de Ridderschap en Lantstanden des Stichts en Bisdoms van Munster is ook afzonderlijk gedrukt (Tiele, n°. 4529).

[2]) Res. St.-G. 8, 12 Sept. 1657. Aitz. l. l. bl. 77.

antwoorden van den bisschop en van de stad in (14 Sept.), die zeer van elkander verschilden. De brief des eersten (d[to] 7 Sept.) was vol vriendschapsbetuigingen, die echter slechts dienden, om zijne weigering tot aanneming der bemiddeling te bemantelen. De stad daarentegen nam die gaarne aan en hoopte daardoor van het krijgsgeweld, dat haar benauwde, verlost te worden, in welk verzoek zij wederom ondersteund werd door Aitzema, die zelf in de vergadering verscheen en er op aandrong, dat ten spoedigste onzerzijds een gezantschap aan de strijdende partijen gezonden en voorloopig een wapenstilstand bewerkt mocht worden. De beide antwoorden en Aitzema's memorie werden in handen eener commissie, bestaande uit Schoock en anderen, gesteld, die spoedig daarop rapport uitbracht [1]).

§ 5.

Algemeen begon men intusschen hier te lande meer en meer in te zien, dat de Staten tusschen beiden zouden moeten treden. De handel van hier op Munster en vice versa leed niet weinig door den oorlog, en dit bewoog de Amsterdamsche kooplieden, in een request hunne verliezen bloot te leggen en op spoedige bemiddeling aan te dringen [2]).

[1]) Res. St.-G. 14, 19 Sept. 1657. Korte deductie (Tiele n° 4530) bl. 13—16.

[2]) Dit request (Archief), 26 Sept. ter Statenvergadering ingediend, zullen wij, als misschien niet onbelangrijk voor eene waardeering van den toenmaligen handel, hierachter laten volgen (Bijlage III). Eenigen tijd later dienden de gezamenlijke kooplieden, die op Munster handelden, nogmaals een request in (Res. St.-G. 10 Oct. 1657).

De Staten van Holland toonden evenzeer veel geneigdheid tot eene bemiddeling van onzen kant, en zij ondersteunden het advies van Schoock c. s., die begeerde, dat men den Raad van State zou raadplegen, hoe de mediatie het best, zonder krenking van 's lands eer, kon plaats hebben. De Raad van State bracht zeer spoedig zijn advies uit en was van meening, dat de bemiddeling zoo spoedig mogelijk door een gezantschap moest plaats hebben en dat men, om op alles voorbereid te zijn, patenten voor de compagniën te paard en te voet moest depecheeren. Men nam het advies over en, nadat men van der Capelle tot Rijssel en Abraham van Beveren, heer van Barendrecht, uit H.H.M. en van Borsselen van der Hooge uit den Raad van State tot afgezanten aangewezen had, gelastte men Schoock c. s. eene instructie voor hen op te stellen. Tevens verzocht men de provinciën, zich zoo spoedig mogelijk over de voorgenomene mediatie te verklaren [1]).

Zoodra men besloten had eene deputatie aan den bisschop te zenden, kwam Aitzema, die inzag, dat voor het thans zeer benauwde Munster spoedige hulp dubbel gewicht zou hebben, voor den dag met het voorstel, dat de Staten dadelijk eenen brief aan Bernard en aan de stad zouden schrijven, om de vijandelijkheden tot de komst der deputatie te schorsen, welke brief aan den kommandant van Zutphen gezonden en door deze door middel van eenen dag en nacht doorreizenden trompetter verder verzonden zou worden. De Staten keurden dit voorstel goed en gingen daarna over tot

[1]) Res. St.-G. 23 Sept. 1657. Res. Holl. 20, 22 Sept. 1657, bl. 324. 366. Aitz. l. l. bl. 78.

het lezen der concept-instructie voor de gezanten, door Schoock c. s. ontworpen, terwijl zij tevens Cappelle en diens ambtgenooten aanspoorden, tegen den 26sten of uiterlijk den 27sten tot de reis gereed te zijn.

Op verlangen van Overijssel werd aan het gezantschap nog toegevoegd Rudolf van Langen, burgemeester van Kampen, terwijl Pieter van Peene den post van secretaris waarnam [1]).

De instructie werd goedgekeurd en men bepaalde, dat aan de gedeputeerden zouden worden gegeven aktes ad omnes populos en van indemniteit, de retroacta der Munstersche zaken, twee veldkoetsen, vier matrassen met toebehooren, benevens tafelgoed en schotels met hetgeen daarbij behoort. Wat het benoodigde geld betreft, H.H.M. waren niet geneigd dit uit 's lands middelen voor te schieten, maar zij bepaalden, dat ieder gedeputeerde zulks van zijne eigene provincie zou ontvangen, welke som in mindering gebracht zou worden van hetgeen die gewesten schuldig waren in den post van defroijementen, zoo over het loopende als over de vorige jaren. Holland keurde dezen maatregel dadelijk goed en verzocht zijne gecommitteerden, van Beveren, die oud-burgemeester van Dordrecht was, ten spoedigste van de noodige penningen en kredietbrieven te voorzien, opdat hij in staat zou zijn onmiddellijk de reis te aanvaarden, en opdat, bij

[1]) Res: St-G. 24, 25 Sept: 1657. Aitz: l.l. bl: 78. Aan de omstandigheid dat van Langen niet tot de eerst benoemde gezanten behoorde, is voorzeker toe te schrijven, dat Wicquefort l.l. bl: 456, en dus natuurlijk ook zijn trouwe navolger Basnage (bl. 496), hem geheel overgeslagen heeft. Verwonderlijk is het, dat de nauwkeurige Wagenaar (l.l. bl: 82) dezelfde fout begaan heeft, niettegenstaande Aitzema en de Hollandsche Mercurius (1657. bl: 94) wel degelijk van Langen onder de gezanten opnoemen.

eventueele vertraging, de schuld niet aan Holland zou liggen. Uit het spoedige vertrek der gezanten schijnt te blijken, dat ook de andere provinciën, die gedeputeerden te haren laste hadden, zich van den haar opgelegden plicht behoorlijk gekweten hebben. Slechts Cappelle kwam het ongelegen op die wijze geld te ontvangen, en H.H.M. maakten dus voor hem eene uitzondering en verschaften hem het geld op eene andere wijze [1]).

Nadat aldus de instructie gereed gemaakt was en ook de geldzaken geregeld waren, wederhield niets het vertrek der gedeputeerden. Zij namen dan ook den 28sten Sept: afscheid van H.H.M., verlieten den volgenden dag den Haag en kwamen over Utrecht en Amersfoort den 1sten Oct: te Zutphen aan. Voordat wij echter hunne verrichtingen beschouwen, is het noodig na te gaan, hoedanig thans de verhouding der beide partijen in het stift Munster was [2]).

§ 6.

Aldaar was, niettegenstaande de door de Rijnvorsten en de ridderschap aangewende pogingen tot verzoening, het beleg met kracht voortgezet. De stad verdedigde zich echter dapper en wilde van geene overgave hooren. Verschillende stormen werden afgeslagen, maar door het bombardement werd veel schade aangericht, hetgeen evenwel den moed der

[1]) Res: St-G. 25, 26 Sept: 1657. Res: Holl: 26 Sept: 1657. bl: 371. Aitz: l.l. bl: 78. De instructie der gezanten is te lezen bij Aitz: l.l. bl: 82, 83.

[2]) Res: St-G. 28 Sept: 1657. Aitz: l.l. bl: 78. Voor de beschrijving dezer deputatie naar Munster heb ik gebruik gemaakt van het Verbael daarvan, dat den 19den Dec: 1657 ter Statenvergadering overgelegd werd (Archief).

burgers niet deed zinken, maar veeleer hunnen toorn zoozeer opwekte, dat zij, zoo men zegt, vaandels lieten vervaardigen met opschriften (GaLen InCenDIt VrbeM en Defensor noster aspICe, nos faMVLos ab Igne protege), die zoowel hunne verontwaardiging als de toenmaals heerschende liefhebberij van chronogrammen bevredigden.

Den 17den Sept: werd een wapenstilstand van 24 uren gesloten, maar reeds binnen dien tijd door de belegerden verbroken, daar dienzelfden dag de door hen naar Holland gezondene bode Wilmsen binnen de stad kwam en eenen brief medebracht, volgens welken H.H.M. vier gezanten tot mediatie aan den bisschop gezonden hadden en geneigd waren de stad gewapenderhand te ontzetten, als de bisschop niet naar de voorstellen der gezanten wilde luisteren.

Dit bericht boezemde den burgers zooveel vertrouwen in, dat zij de onderhandelingen, die de gevolmachtigde van Mentz, Jäger, wilde aanknoopen, door hunnen tegenstand op het punt van het ius praesidii deden afspringen. De bisschop, die juist 1000 man versche troepen ontvangen had, begreep thans de zaak met alle kracht te moeten doorzetten en omsingelde de stad geheel [1]).

Zoodanig was, in het kort, de stand der zaken op het oogenblik, toen men van onze zijde tot het aanbieden eener bemiddeling besloot over te gaan. Men kon echter voorspellen, dat de bisschop daarmede weinig gediend zou zijn, want ten eerste kon hij er op rekenen, dat de stad vroeger of later zou moeten bukken, en ten tweede was hem eene mediatie, aangeboden door een land, waar de algemeene

[1]) La vie. bl: 37—39. Tücking. bl: 48—51.

sympathie zoozeer voor zijne tegenstanders was, zeker allerminst aangenaam, en het is ongetwijfeld dan ook daaraan toe te schrijven, dat onze bemoeiingen, zooals wij zien zullen, niet dat gevolg hadden, hetwelk men zich daarvan had voorgesteld. Of aan den anderen kant Munster zelf groote reden tot vreugde gehad zou hebben, indien de zaak geheel naar den zin van H.H.M. ware afgeloopen, valt te betwijfelen. Het schijnt toch, dat de Staten, door hulp aan de stad te bewijzen, het Munstersche land er toe wilden brengen, om hetzij uit dankbaarheid, hetzij uit nood eene schrede verder te gaan en de bescherming der Staten aan te nemen op deze voorwaarden, dat het eene bepaalde jaarlijksche schatting zou betalen, benevens een aandeel in alle buitengewone belastingen en geldheffingen, terwijl het overigens zijne zelfstandigheid zou behouden [1]).

Dat het denkbeeld, Munster aldus, als het ware, tot eenen semi-souvereinen staat te maken, althans sommigen gansch niet onaannemelijk voorkwam, blijkt uit het volgende, aan eenen brief van de Witt ontleend [2]): »De voorgeroerde »Uwer Eden publycque missive is by provisie gestelt in handen »van commissarissen uet haer ho: mo: vergaederinge, ende »uet den Raedt van State, om geexamineert te werden; »ende soude, myns bedunckens, inde deliberatien alhier over

[1]) Wicquefort. l.l. bl: 459: „On ne peut nier que la Hollande n'eust „quelque pensée en ce temps là de mettre le païs de l'Evesque de Munster „en la protection de cet Estat, à condition de contribuer tous les ans „une certaine somme, et qu'il seroit aussy sujet à toutes les impositions „et levées extraordinaires, en luy conservant et à ses Estats tous les „droits de Souveraineté sans exception."

[2]) Brief van de Witt aan van Beveren, d[to] 10 Oct. 1657 (Archief).

»het werck van Munster te houden, seer veel gewichts by-
»brengen indien de stenden van t' sticht Munster haer elar-
»geerden om de protectie van haer ho: mo: te versoecken;
»die, myns oordeels, soude connen, ende behooren te werden
»toegestaen, onder condicie dat het voorsz. sticht jaerlyx
»soude contribueren eene redelycke somme naer proportie
»van haer vermogen, ende dat het selve voorts geobligeert
»soude wesen in extraordinaris petitien, ende consenten mede
»een geproportionneert tantum te betaelen, behoudende
»voorts haere vrye, ende absolute regieringe in alles sonder
»eenige exceptie; blyvende oock t'haerder dispositie, ende
»directie de voorsz. jaerlyxsche contributie, ende haere quote
»in t' extraordinaris soodaenich te vinden, ende om te slaen,
»als zy selfs naer haere constitutie best geraeden vinden
»souden; doch alsoo t'voltrecken van soodaenich versoeck
»tydt soude eysschen, gelyck mede, naer de constitutie van
»dese republycque. niet sonder t'verloop van eenige tydt
»resolutie soude connen werden uetgebracht omme de voor-
»noemde stadt reelyck te doen gevoelen de genegentheydt
»van desen staet, als de gemelte stenden al tot het versoecken
»van soodaeniche protectie geresolveert mochten hebben: soo
»sal de saecke, onder beter gevoelen, oock merckelyck daerop
»aencomen, off de voornoemde stadt het noch wel een goede
»tydt soude connen uethouden.

»Ondertusschen, omme alhier saecken van soo hoogen
»importantie met soliditeyt te verhandelen. soo soude, myns
»oordeels, oock wel gerequireert syn, dat wy grondich on-
»derricht mochten hebben van den staat der geschillen tus-
»schen den hoochgemelten Bisschop ende de voornoemde
»stadt uetstaende; ende vande justificatien van yders gesus-

»tineerde daeromtrent, omme alsoo mede te connen oordeelen »off de jegenwoordige proceduren van den bisschop voor »oppressien ende usurpatien, gelyck die aldaer genaemt »werden, moeten werden aengesien: ende wil ick hopen dat »Uwer Eds volgende advisen ons dienthalven naeder sullen »esclaireren: waermede affbreeckende sal blyven, etc.

Haege den 10en Octob. 1657.

Van Beveren, die, als oud-burgemeester van Dordrecht, meer bijzonder met de Witt bekend was, hield met dezen op zijne eigene hand correspondentie over de Munstersche zaken [1]). Hij was, daar hij zich op de plaats zelve bevond, het best in staat, om over het plan van den raadpensionaris te oordeelen, en, zooals uit het onderstaande [2]) blijkt, achtte hij het niet onmogelijk, dat de voorgestelde zaak haar beslag kreeg, mits H.H.M. de stad gewapenderhand hielpen en daardoor den weifelenden een hart onder den riem staken. Hij toch schreef:

Edele Gestrenge Heer.

»Sedert mynen laetsten aan UEd: is my derselver van den »11 [10] deses wel behandicht gewerden; ende nae dat de »consideratien daerinne vervat wel hadde overwogen sal ick

[1]) Onder de brieven van de Witt van 1657 bevinden zich vier, aan van Beveren gericht (dto 10, 21, 29 Oct. en 6 Nov.), terwijl ik in het Archief vijf brieven van gemelden afgezant aan den raadpensionaris gevonden heb (dto 6, 11, 18, 26 Oct. en 2 Nov.).

[2]) Brief van van Beveren, dto 18 Oct. 1657 (Archief).

»my[n] gevoelen onder verbeteringe daer ontrent hier nu »laten influeren, ende eerstelyck op de te versoecken pro- »tectie by de Ridderschap aen haere Hoog. Mog. seggen, »dat het voor de selve in dese coniunctuur van tyt seer dan- »gereus ende vol gevaer soude wesen, ietwes dienaengaende »by de hant te nemen, dewyle aen de selve geene de minste »verseeckertheyt kan werden gegeven, dat haer Ho: Mo: »bereyt syn de selve te accepteren, ende hoe gevaerlyck het »soude wesen voor die gene welcke daer van de eerste over- »ture soude ondernemen te doen, ende dat sulcx ter ooren »van denselve Bisschop quame te geraecken, kan UEd. nae »syne gewoonlycke wysheyt wel licht af nemen.

»Wy oordeelen dat by aldien de stadt eenige verseeckert- »heyt van acceptatie konde werden gegeven deselve onbe- »swaert soude wesen de voorsz. protectie te versoecken het »welcke (by aldien wy daer toe gelast waren) beter door »tusschen spraecke die ons benomen wert als wisselinge van »brieven bequamelyck soude connen te wege werden gebracht."

Hij eindigde met te schrijven:

»Hoe lichtelyck de gemelte stadt soude connen werden »gesecoureert by aldien maer de troupes vanden Staet quamen »te naderen, kan wel werden afgenomen dewyle in sulcken »geval de belegeraers genootsaeckt souden werden haere »troupes byeen te trecken, waerdoor de stadt van het beleg »souden werden verlost, ende de troupes vanden Staet haer »tot assistentie soude toevallen, daer op nootsaeckelyck »(naer myn gering oordeel) de stadt haer soude moeten »begeven onder de protectie van desen Staet dewyle deselve »door sulcken toeval sich irreconciliabel by gemelten heere »Bisschop soude stellen, ende soude den Adel waervan de

»twee derde partie de gereformeerde Religié profiteert buyten »alle twyffel volgen ende soude alsdan occasie geboren syn »omme van vordere conditien met de anderen te spreken, »die lichtelyck by haer als redelyck souden geaccepteerd »werden. De voorsz: stadt, nae wy bericht werden, vancht »dese handelinge met den heere Bisschop aen, dewyle »geen hope van secours bemerckende voor soeckt te komen »de uyterste rouw van deselve."

Het spoedig daarop gevolgde verdrag tusschen den bisschop en de stad was oorzaak, dat van het door de Witt ontworpen plan niets kwam. Maar zelfs indien Munster door de wapenen van onzen staat van des bisschops geweld zou zijn verlost geworden, zouden zich groote zwarigheden tegen het plan opgedaan hebben, vooral van den kant der Roomsche Duitsche vorsten en van dien van Frankrijk, dat zich als den aangewezen handhaver van den Westphaalschen vrede beschouwde [1]).

§ 7.

Wij hebben intusschen onze gedeputeerden te Zutphen gelaten, en het wordt tijd, dat wij tot hen terugkeeren. Reeds dadelijk bij hunne aankomst in gemelde stad wachtte hen eene onaangename tijding, die maar al te zeer deed uitkomen, dat de bisschop de bemoeiingen der Staten met leede oogen aanzag. De kommandant van Zutphen, Erentreiter, had, ingevolge bekomen last, de brieven van H H.M. aan van Galen en aan Munster (beide d[o] 24 September) aan den trompetter Harmen Philipsen gegeven, om die te bestemder

[1]) Wicquefort. l.l. bl. 459.

plaatse te bezorgen. Deze kwam den 2den Oct. te Zutphen terug en bracht niet alleen het antwoord van den bisschop mede, maar gaf ook aan de gezanten de missive, aan Munster gericht, terug, daar Bernard die niet had willen laten passeeren. De gedeputeerden zagen, dat de missive geopend was geworden, en deden dit den trompetter opmerken, die verklaarde, dat zij hem aldus, benevens de recepis, door den bisschoppelijken hopman Cadé teruggegeven was. Dit voorval wekte de verontwaardiging der gezanten op, en zij schreven daarover dadelijk aan H.H.M., die niet minder verontwaardigd waren. Dit blijkt hieruit, dat over die zaak meermalen door de Staten gehandeld is, maar in hoeverre de trompetter waarheid gesproken heeft, durf ik niet beslissen. De bisschop deed al zijn best om de geruchten, welke dienaangaande liepen, bepaaldelijk tegen te spreken, en de trompetter zelf heeft door twee vrij verschillende verklaringen in mijne oogen zijne zaak niet rechtvaardiger gemaakt. Bovendien is eene tweede beschuldiging, die hij tegen den bisschop ingebracht had, als zoude deze, toen de gezanten te Ahaus gekomen waren, den ingezetenen dier plaats het leveren van spijs en drank aan de gedeputeerden verboden hebben, later door hem ingetrokken en tevens genoegzaam opgehelderd door de volgende woorden der gezanten zelven:

»T' scheen dat Hoochgemelte Heere Bisschop, om ons te »meer te obligeren op syn hoff te comen eeten, ordre ge»geven hadde, dat niemant aen ons yets soude vercoopen; »jae selffs, niet in het logement, daer wy ingekeert waeren; »welcke ordre in het begin oock precise geobserveert wiert. »Ontrent ten acht uyren wierden eenige schotelen met spyse »aen ons logement gebracht, niettegenstaende wy sulcx be-

»speurt hebbende, door onsen secretaris op het beste hadden »doen excuseren; t' welck wy wederom ende tot de derde »reyse toe lieten doen, naer precise ordre van haere Ho: Mo: »op ons affscheydt ons voorgelesen." [1]).

De afgezanten besloten evenwel hunnen tocht voort te zetten, om door hunne persoonlijke bemoeiingen de zaak tot een goed einde te brengen. Zij verlieten Zutphen den 3den Oct: en werden, toen zij te Borculo kwamen, ten eten genoodigd door den graaf van Styrum, die, zooals wij later zien zullen, juist in dezen tijd er hoogen prijs op stelde, bij H.H.M. goed aangeschreven te staan. Daarentegen wezen zij het aanbod der abdis van Vreden, om bij haar het avondmaal te houden, van de hand [2]).

Weldra hoorden zij, dat de bisschop te Ahaus gekomen was, hetgeen hen deed besluiten ook daarheen te reizen. Zij zonden hunnen secretaris naar Bernard om te vernemen, wanneer het hem gelegen zou komen hen te ontvangen. Van Peene kwam den 4den Oct: terug en men vertrok naar Ahaus, waar Twickel, drost van Reenen, hen met de meeste plechtigheid en de grootste betuigingen van blijdschap over hunne komst ontving.

Reeds den volgenden dag (5 Oct:) werd hun door den bisschop audientie verleend en legden zij eene memorie over, waarin zij er bij Bernard op aandrongen, de aangebodene bemiddeling van H.H.M. aan te nemen. Het antwoord, dat zij ontvingen, was wel zeer vleiend en vol vriendschapsbetuigingen, maar gaf weinig hoop, dat de gezanten in hunne

[1]) Verbael.

[2]) Verbael. Ten onrechte segt dus Aitzema, l.l. bl: 78, dat zij ook de uitnoodiging van van Styrum afwezen.

pogingen zouden slagen. Zij bleven echter bij den bisschop het middagmaal gebruiken en stelden alles in het werk, om hunne zending te doen slagen, maar de bisschop toonde weinig toenadering, te minder, daar Wylich, welke dien dag uit het leger gekomen was, vandaar de gunstigste berichten over den stand van het beleg medebracht. Het antwoord, dat de bisschop den gezanten gaf (6 Oct:), was dan ook weigerend, en hij ging zelfs zoover, dat hij hun eenen brief van recredentie toezond, dien zij niet gevraagd hadden [1]).

Het schijnt, dat de bisschop in zijne weigering niet alleen door den goeden stand van het beleg versterkt werd, maar ook hierdoor, dat hij uit ons land van eene zeer goed ingelichte zijde bericht ontvangen had, dat de Staten niet van zins waren, hun aanbod tot bemiddeling met de wapenen te ondersteunen. Dit blijkt uit het volgende, dat aan eenen brief van van Beveren aan de Witt ontleend is [2]):

»Het gemeen gevoelen jae selfs onder de considerabelste »personen dewelcke ons somwylen komen begroeten is, dat »de heer Bisschop eene seer vaste impressie heeft genomen, »dat hare Ho: Mo: het Munstersche werck door geene wapenen »sich sullen aenmatigen, synde daer inne seer gestyft door »twee personen dewelcke mede in onse regieringe participeren »welckers namen in dit nevensgaende ende ingesloten billiet »staen genomineert, ende sal wellicht (soo deselve aldaer »syn) haer sentiment ontrent dese saecke uytgevonden konnen »werden, soude UEd: wel konnen particulariseren door wie »ons dit is bekent gemaeckt ten ware te beduchten stont,

[1]) Verbael. Aitz: l.l. bl: 79. 80. Alpen. l.l. bl: 357—361. Brief van van Beveren aan de Witt, d[to] 6 Oct. 1657 (Archief).

[2]) Brief van van Beveren aan de Witt, d[to] 11 Oct: 1657 (Archief).

»dat daer over pericul ende swarichheyt, t' selve openbaer »werdende, soude mogen ontstaen, sal derhalven de openinge »daervan reserveren tot onse byeenkomste, ondertusschen »mede versoeckende dat de genomineerde namen in het »voorsz: billiet begrepen mogen werden verbrant, ende daer »mede sulck voordeel ten dienste van het gemeen gedaen als »UEd. nae syne gewoonlycke wise voorsichticheyt sal oor»deelen te behooren."

De Witt voldeed aan het verlangen van den briefschrijver en verbrandde het biljet, zoodra hij het ontvangen en gelezen had [1]).

Wie waren die twee personen, welke den bisschop inlichting omtrent de gezindheid van H.H.M. verschaften en daardoor de pogingen van het gezantschap tegenwerkten? Door het verbranden van het biljet zijn hunne namen geheim gebleven, maar toch verschaft hier van Peene ons eenig licht, daar hij in één zijner brieven aan den raadpensionaris met name Ripperda, lid van H.H.M., als één der beide verraders noemt; aangaande des anderen naam heb ik niets kunnen ontdekken [2]). Het schijnt, dat aan die zaak geen verder gevolg gegeven is; misschien was men voor de ontdekking van nog andere schandalen beducht.

De gezanten bemerkten intusschen hoe langer hoe meer, dat de bisschop zich in zijne plannen niet zou laten dwars-

[1]) Brief van de Witt aan van Beveren, d[to] 21 Oct: 1657 (Archief).

[2]) Brief van van Peene, d[to] 15 Oct: 1657 (Archief) (Bijlage IV). Evenals met van Beveren hield de Witt ook met van Peene correspondentie buiten H.H.M. om. Als bewijzen daarvan dienen één brief van de Witt aan den secretaris (d[to] 10 Oct:) en drie brieven van dezen aan den raadpensionaris (d[to] 15, 18 & 26 Oct:).

boomen door eene bemiddeling, die niet krachtdadig ondersteund werd. Zoo werd hun door iemand, dien zij heimelijk naar het voor Munster liggende leger gezonden hadden, gerapporteerd, »dat den Bisschop hadde geseyt, dat hy die »Gedep[den] van haer ho: mo: hadde gedepescheert, ende met »de presentatie der mediatie lachte, ende daer nae niet wilde »hooren. Dat hij Munster geincorporeert hebbende die grensen »van haer ho: mo: meynde te naderen, Borcelo wilde ver»meesteren, ende handelen daermede gelyck met het huys »Bevergeerden geschiet is, dat haer ho: mo: aen Borcelo »sich soo weynich souden laten aengelegen syn als aen »Bevergaerden"

Aldus door Bernard uiterlijk vriendelijk, maar wezenlijk met minachting behandeld, besloten de gezanten zich tot de ridderschap te wenden, om door hare tusschenkomst hunnen last te volbrengen. Zij schreven derhalve den 10[den] Oct: eenen brief aan Ferdinand van Morriën tot Nordkirchen, die, als erfmaarschalk van het stift, het hoofd der edelen was, en verzochten hem tijd en plaats tot eene bijeenkomst te bepalen.

In afwachting van antwoord bleven zij te Steinfurt, waartoe misschien het beleefde onthaal, dat de heer dier plaats hun aanbood, niet weinig het zijne bijdroeg. En, men moet het erkennen, veel konden zij niet uitrichten. Naar Munster zich te begeven was hun onmogelijk, en zelfs wilde de bisschop niet, dat zij met de stad zouden correspondeeren, zoodat niemand het durfde op zich nemen, brieven aldaar te brengen. In dit gebrek werd gedeeltelijk voorzien door een middel, dat de gezanten uitgedacht hadden, maar,

schrijft van Beveren, »hetwelck de penne niet derve ver»trouwen." [1]).

Op die wijze was het ten minste mogelijk in eenige verstandhouding met de stad te blijven. Zoo schreef de raad van Munster den 8sten Oct: eenen brief, waarin hij dringend de tusschenkomst der gezanten verzocht. Deze schreven twee goedgunstige antwoorden (d'o 11 & 12 Oct:) en gaven die aan eenen trompetter, dien zij ook belastten met eenen brief aan den bisschop, waarin zij bij hem nogmaals op aanneming der bemiddeling aandrongen en hem verzochten, den trompetter den toegang tot de stad te vergunnen. Bernard gaf tot antwoord, dat hij de aangebodene mediatie niet zonder voorkennis zijner bondgenooten kon aannemen, en zond den trompetter met de brieven aan Munster terug, want, zeide hij, de gezanten wisten zelven wel, »dat niet practicabel is, »in belegerde steden ende vestinge besloten schryvens in ofte »uyt te laeten." Tevens ontvingen zij eenen brief van Jäger, afgezant der met den bisschop verbondene vorsten, waarin geschreven werd, dat, dewijl de keurvorsten reeds hunne bemiddeling aangeboden hadden, die der Staten overbodig en met de constitutie des Rijks strijdig was.

Intusschen wachtten de gezanten te vergeefs op een antwoord der ridderschap, maar hoorden eindelijk, dat de edelen aan den bisschop voorgesteld hadden, de bemiddeling van H.H.M. aan te nemen. Tevens deed de ridderschap, die niets liever dan eene minnelijke schikking zag, eenen voorslag aan de stad, welken deze op gelijke wijze beantwoordde [2]).

Te midden van deze onderhandelingen werd den 16den Oct:

[1]) Brief van van Beveren aan de Witt, d'o 18 Oct: 1657 (Archief).

[2]) Zie Bijlage V.

een wapenstilstand voor vier dagen gesloten, in welken tijd men wilde beproeven, den twist tot een goed einde te brengen. De Munstersche burgerij, die nog altijd op krachtdadige hulp van onze zijde rekende, was daarmede weinig in haren schik en beweerde, dat men geene beslissing moest nemen, terwijl onze afgezanten afwezig waren. De burgers doorliepen de straten en riepen elkander toe: »Houd moed, houd moed, »de Hollanders komen ons te hulp," en, volgens sommigen, scheelde het weinig of zij hadden hun misnoegen over den wapenstilstand aan de raadsleden doen gevoelen [1]).

§ 8.

Van de omstandigheid, dat in en om Munster tijdelijk het zwaard in de scheede rustte, maken wij gebruik, om naar den Haag terug te keeren en te zien, wat daar in het belang der mediatie geschiedde.

Aldaar had Aitzema niet stil gezeten, maar aanhoudend de belangen van Munster behartigd. Zoo diende hij den 6den Oct. eene memorie ter gunste dier stad in, welke den 12den door eene tweede gevolgd werd, waarin hij op hulp aandrong, hetgeen H.H.M. aanleiding gaf hem te vragen, of hij last had om zoodanige hulp alhier te verzoeken, hetgeen hij beantwoordde, door zich op zijne algemeene volmacht van den 11den Mei te beroepen [2]).

Intusschen was den Staten uit de brieven der gezanten meer en meer gebleken, dat de bisschop weinig om de aan-

[1]) La vie. bl: 39. Tücking. bl: 52.

[2]) Res: St-G. 6, 11, 12 Oct. 1657. Aitz. l.l. bl. 81.

gebodene mediatie gaf, en dat men andere, krachtiger maatregelen zou moeten nemen, om hem daarin smaak te doen krijgen. Wel is waar had men reeds vroeger 33 compagniën te paard opgeroepen, maar men zag in, dat men meer moest doen, wilde men aan de mediatie genoegzamen klem bijzetten.

Den 11[den] Oct. werd den afgezanten geschreven, dat zij de nauwkeurigste berichten moesten inwinnen over den toestand der beide oorlogvoerende partijen, als ook over hetgeen der stad mocht ontbreken en over de voorwaarden, waarop deze hulp van H.H.M. zou willen ontvangen. Tevens werd den Raad van State opgedragen advies uit te brengen, hoedanig de toestand der magazijnen was op de grenzen, die ons land van Munster afscheidden, en hoevele en welke compagniën men daarheen zou kunnen zenden. Reeds den volgenden dag werd een mondeling rapport uitgebracht, waarin voorgesteld werd, 28 compagniën te voet naar de grenzen te zenden. Ter Statenvergadering was men echter van meening, dat het beter was, slechts 20, maar dan ook sterkere, compagniën te zenden en twee majoors over die troepen aan te stellen, welke meening wederom aan het gevoelen van den Raad van State onderworpen werd. In het uitgebreide rapport, dat deze den 14[den] uitbracht, werd het gevoelen van H.H.M. niet goedgekeurd en bleef men op de zending van 28 compagniën aandringen, daar de versterking van compagniën door middel van manschappen, uit andere genomen, niet raadzaam scheen, en daarenboven alle vendelen reeds zeer verzwakt waren door het zenden van krijgsvolk naar Dantzig en door het detacheeren van musketiers naar de vloot. Wat het slot van het rapport, waarin over de voor-

gestelde benoeming van twee majoors gehandeld werd, aangaat, het is te zeer een bewijs van de kleingeestigheid, die toen in ons krijgswezen heerschte, om het hier niet letterlijk ter neder te stellen: »Maer wat aengaet het stellen van »twee mayors over de voorgeslagen Trouppes, Uwe Ho: Mo: »gelieven te considereren, off sulcx geen disordre door ja»lousie sal comen te veroorsaecken, alsoo t'selve is tegen »t'oude gebruyck, dat twee Officieren van een qualiteyt over »een ende deselve Trouppes souden mede commanderen, »want d'een d'ander niet willende cederen, kan daeruyt niet »anders als confusie volgen, twelck beter ware geeviteert, »souden oversulcx meenen dat men een mayor hiertoe soude »mogen employeren ende alsoo den voorgestelden mayor »Stuart althans absent is, connen u ho: mo: in zyn plaetse »surrogeren den mayor Arskin, ons gedragende niettemin »tot u ho: mo: dispositie."

Ook nu trad Aitzema weder op, en bevreesd, dat het verschil van gevoelen tusschen H.H.M. en den Raad van State de zaak op de lange baan zou schuiven, leverde hij wederom eene memorie in, waarin hij op krachtige ondersteuning van Munster aandrong. Aan zijn verlangen werd in zoo verre voldaan, dat, na eenige redewisseling tusschen H.H.M. en den Raad van State, 14 compagniën te paard, behalve de vroeger vermelde 33, en 53 te voet, die, volgens de lijsten, 3250 man telden, aangewezen werden, om zich op de grenzen te verzamelen, terwijl bovendien 36 compagniën te voet, te zamen 2355 man uitmakende, als reserve naar de oostelijke grenzen zouden trekken [1]. Als artillerie zouden zes

[1]) La vie bl. 41 spreekt ten onrechte van 45 compagniën te paard en

veldstukjes uit Deventer met de noodige ammunitie dienen, terwijl voor het bestrijden der onkosten eene som van *f* 25000 aangewezen werd [1]).

De opgewondenheid tegen den bisschop werd hoe langer hoe grooter. Sommigen, nog altijd hevig verbolgen over het meergemelde openen van den brief, wenschten, dat men dien onder geleide van 1000 voetknechten en de geheele ruiterij onder de oogen van den bisschop zelven in Munster deed brengen; anderen wilden, dat men Keulen en Neuburg beval, hunne troepen van die van Bernard af te scheiden, onder bedreiging, dat men, als zij weigerden, hunne domeinen in Rijnberk en Ravestein in beslag zou nemen [2]).

Bij deze gesteldheid der gemoederen was het te voorzien, dat Wylich, die intusschen door zijnen meester naar den Haag gezonden was en den 15^{den} zijne credentialen inleverde, weinig zou kunnen uitwerken. Reeds den volgenden dag leverde hij eene memorie in, waarin hij verklaarde te hopen, dat de Staten zijnen meester diens weigering der mediatie niet euvel zouden geduid hebben, en waarin hij tegen de beschuldiging van het openen des briefs opkwam. De Staten beantwoordden hem, door hem de bepaalde vraag te doen, of hij volmacht had hunne mediatie aan te nemen. Aitzema versterkte weder den onwil van H.H M. jegens den bisschop door eene memorie ter gunste van Munster (17 Oct.), maar het bleek weldra, dat het Wylich geen ernst was en dat hij

97 te voet. De bovenstaande cijfers zijn uit de lijsten, die in het Verbael voorkomen, genomen; vgl. Tücking. bl. 52.

[1]) Res. St-G. 11, 12, 13, 15 Oct. 1657. Rapport van den Raad van State over het leger, d^{to} 14 Oct. 1657 (Archief).

[2]) Aitz. l.l. bl. 82.

door zijne onderhandelingen slechts tijd zocht te winnen. Dit bleek uit zijne verklaring, dat hij eerst de gezanten van Mentz, Keulen en Neuburg moest raadplegen, en vooral uit de volgende memorie, die hij den 19den inleverde:

Hooge Mogende Heeren.

De ondergeschreven furstel: Munstersche Affgeordende geeft mits desen tot antwoord van U Ho: Mo: resolutie van den 16 deses, dat deselve uytt syne propositie, by monde, ende schrifte gedaen, sullen vernomen hebben, hoe dat hy gelast is om aen U Ho: Mog: naerdere satisfactie te geven, soo wanneer misschien deselve door de heeren haere Gedeputeerden naer Munster gesonden, nyet genoechsaem mochten vernomen hebben de redenen ende motiven, waeromme Syne furstel: Genade, nyet wel aennemen conde de aengebodene mediatie, ende alhoewel dat U Ho: Mog: belieft hebben in haere resolutie voors: deselve propositie te laeten influeren, soo en is nochtans deselve nyet anders beantwoordt geworden, als, haer Ho: Mog: hebben naer voorgaende deliberatie goetgevonden, den gemelten Heere Affgeordende mits desen tot antwoort te voegen, dat Haer Ho: Mog: desireren ende sonder eenich uytstel sullen verwachten cathegoricque verclaringe by geschrifte, off hy de gepresenteerde mediatie van desen Staet, tot nederlegging der differenten tusschen den meerhoochgemelten heere Bisschop ende de Stadt van Munster ontstaen, uyt den name ende van wegen den selven den heere Bisschop aenneemt ofte nyet, opdat Haer Ho: Mog: onder beneficie van een stilstant van wapenen, de voors: differenten in der minne mogen helpen byleggen, ofte andersints soodaenige nadere resolutie nemen als deselve bevinden

sullen te behooren: waeruyt also de Affgeordende vernomen heeft, dat U Ho: Mog: eerstlyck de aengebodene mediatie, ende voor het tweede een stilstant van wapenen begeeren, welke beyde poincten zynde niet alleen van diversche qualiteyten, maer oock van grote consideratie. Soo werden U Ho: Mog: versocht, om den Affgeordende, onbeswaerlyck naerder te onderwysen, off derselver begeeren daertoe tenderen moge, dat den stilstant van wapenen voor de Mediatie praecederen, off als een articul van mediatie gestelt sal werden, in welcken gevalle sich de gemelte Affgeordende, sonder eenich uytstel cathegoriquelyck wil declareren, ende dies te meer, overmits dat hy met de poste gisteren hyer aengecomen, van Syne furstel: Genade bericht is geworden, dat de tractaten tusschen Syne furstel: Genade ende Syne stadt Munster, doer jnterpositie van de Ridderschap nyet alleenlyck gansch sterck werdt gedreven, maer Syne furstel: Genade oock soodaenige articulen aen die van de voors: stadt toegestaen heeft, dewelcke sy buyten alle vermoeden nyet en sullen connen ofte werden refuseren [1]).

[1]) Van deze memorie (Archief), welker slot weder over het openen van den brief handelt, zegt Aitzema (l.l. bl. 82) niet ten onrechte: „Sulcx „was t'geene men in Hollant noemt wisje, wasje, in 't Frans Gallimatias, „immers haer Ho: Mog: verclaerden niet satisfactoir, gelyck mede niet wat „ter selver tyt Wielich weder inbracht tot excuse van de opbreeeckinge des „Briefs." Res. St-G: 15, 16, 17 Oct. 1657. Aitz: l.l. bl. 81, 82.

§ 9.

Terwijl deze onderhandelingen in vollen gang waren, werden de Staten van Holland en West-Friesland, die den 6^{den} Oct. op reces uit elkander gegaan waren. per brief (d^{to} 12 Oct.) weder bijeengeroepen, om over de Munstersche zaken te beraadslagen, en, »aengesien in desen ten hooghsten peri»culum is in mora," werden zij uitgenoodigd, den 16^{den} zich in den Haag te bevinden.

De meeste afgevaardigden verschenen op het bepaalde tijdstip, zoodat, toen de vergadering den 17^{den} geopend werd, slechts de gedeputeerden van Dordrecht en Schiedam afwezig waren. Dit verhinderde niet, dat de aanwezige leden hunne consideratiën over het onderwerp der beschrijving uitten, waaruit bleek, dat de algemeene opinie voor eenen wezenlijken onderstand aan Munster gestemd was. Zij, die deze meening deelden, betoogden, hoe het belang van onzen staat medebracht, dat de onafhankelijkheid der machtige steden van het Rijk werd gehandhaafd, omdat deze een tegenwicht tegen de macht der vorsten vormden. Daarom had ons land altijd, des noods met de wapenen, die steden tegen het geweld der vorsten beschermd. Bovendien zeiden zij, dat in het tegenwoordige geval de hulp zeer gemakkelijk kon bewezen worden, en dat het van onzen kant een teeken van groote lauwheid zou zijn, als men de handen van Munster aftrok. Slechts twee leden der vergadering, Amsterdam en Brielle, deelden deze meening niet. Toen in den raad der eerstgenoemde stad over de Munstersche zaak beraadslaagd was, had burgemeester Gerard Schaep een rapport uitgebracht, waarin hij zeide, dat men zich daarmede niet moest

inlaten, daar Munster eene stad des Rijks en buiten het gebied van onzen staat gelegen was, en dat de goede uitslag onzer bemoeiingen verre van zeker, integendeel wegens de macht des bisschops zeer twijfelachtig was [1]). Ter vergadering van Holland sprak Schaep in gelijken zin en voerde als reden van den onverwachten tegenstand zijner stad aan, dat men zich niet in eens anders zaken behoorde te mengen, waarop de andere leden er op wezen, hoe Amsterdam vroeger zich er nooit tegen verzet had, wanneer er van interventie in buitenlandsche aangelegenheden sprake was geweest. Schaep bleef echter bij zijne meening en zeide, dat Amsterdam zeker niet op zijn besluit zou terug komen.

Desniettegenstaande besloot men, na de gedeputeerden van genoemde twee steden uitgenoodigd te hebben, naderen last van hunne committenten te vragen, door commissarissen te laten overwegen, hoe Munster het voegzaamst zou kunnen ondersteund worden.

Den volgenden dag (18 Oct.) was de vergadering voltallig, want de gedeputeerden van Dordrecht en Schiedam waren aangekomen, en de commissie bracht, bij monde van de Witt zelven, haar rapport ter gunste van Munster uit. Nu had weder een ander lid, Dordrecht, zwarigheid, maar daar de afgevaardigden dezer stad persoonlijk het gevoelen der commissie deelden, waren zij zoo voorzichtig te verklaren, dat zij op dit punt geenen zoodanigen last hadden, die hun veroorloofde hun gevoelen te uiten, voordat zij hunne stad met de meening der andere leden bekend gemaakt hadden. Het gevolg daarvan was, dat »vermidts de ongereetheyt van

[1]) Vgl. Hans Bontemantel's notulen der raadsvergaderingen van Amsterdam van 15, 16, 22 Oct. 1657 (Amsterdamsch Archief).

»eenige Leden" de deliberatie tot den volgenden dag uitgesteld werd. Govert van Slingelandt werd nu dadelijk door zijne medeafgevaardigden naar Dordrecht gezonden, om bepaalder, zoo mogelijk gunstigen, last te verkrijgen.

Den 19den kwam Slingelandt terug, maar het doel van zijnen tocht was niet bereikt, want hij had geenen anderen last kunnen verkrijgen, dan »omme t'voorsz. reëel secours »te excuseren." Ook Amsterdam bleef hardnekkig bij zijn gevoelen en werd daarin versterkt door Schiedam, terwijl Brielle daarentegen op zijne meening terugkwam. De Witt was zeer verstoord over de houding van Amsterdam, maar hopende, dat zij nog veranderen zou, stelde hij als conclusie voor, dat hij »tegen s'anderen daechs een concept soude opt' »papier brengen verhopende dat het selve soodaenich soude »wesen ingestelt dat de leden haer des nachts beslaepen »hebbende hun t'selve wel souden laten gevallen."

Dit geschiedde, en Dordrecht verklaarde, dat het »de »conclusie soude aensien", terwijl ook Schiedam zeide, zich niet tegen het algemeene verlangen te zullen verzetten. De afgevaardigden van Amsterdam echter, en voornamelijk Schaep [1]), bleven onverzettelijk, hetgeen evenwel niet verhinderde, dat er besloten werd, nogmaals den bisschop met

[1]) De Witt schrijft in zijne verontwaardiging, dat „de conduicte van „den heere Borgemeester Schaep soo int' contradiceren van yders advis „buyten de beurte van Amstelredam, als int' tegenspreecken van alle „incidentele conclusiën, selfs diegene die tendeerden om de saecke door „commissarissen te doen examineren ende andersins by de leden generaelyck soo onfatçoenlyck ende onverdraechlyck is geacht, dat deselve daer „door de conclusie oock eerder gepromoveert als wederhouden heeft." Brief aan de Graeff, d[to] 23 Oct: 1657 (Archief).

aandrang te laten vermanen, de bemiddeling aan te nemen; tevens zou den afgezanten gelast worden zich binnen Munster te begeven, om de gemoederen aldaar tot eene minnelijke schikking te bewegen, en zouden zij, om geene moeielijkheid te ondervinden, door een genoegzaam gewapend geleide in de stad gebracht worden. Amsterdam hield zijnen tegenstand tot het laatste toe vol en liet op de resolutie aanteekenen »niet alleen dat by haer in de selvige niet en is »geconsenteert, maer ook die te houden van nul ende »onwaerden, als genomen op een subject daer inne geen »overstemminge kan vallen. Ende wyders te willen onschul»dig zyn aen alle swarigheden ende onheylen in cas van »executie daer uyt te resulteren, met expres versoeck, dat »dese tot derselver descharge in de Registers van haer »Edele Groot Mog. mag werden geinsereert."

Met het nemen dezer resolutie eindigde de buitengewone vergadering der Staten van Holland en ging zij uiteen [1]).

§ 10.

H.H.M. namen de resolutie van Holland over en benoemden tevens eenen opperbevelhebber over de naar Munster bestemde troepen. Twee personen kwamen voor dien post in aanmerking, Rijngraaf Frederik Magnus, commissaris-

[1]) Res. Holl: 17—20 Oct: 1657. bl. 395. 396. Secr: Res: Holl: 17, 18, 19 Oct: 1657. Dl: I. bl: 560. 563. 564. Wicquefort l.l. bl: 457. De Witt l.l. bl: 434. Brieven van de Witt aan de Graeff, d[to] 18 (zie Bijlage II) en 23 Oct:, aan van Beveren, d[to] 21 Oct: (Bijlage VI) en aan de absente heeren Edelen ende in de stede, d[to] 23 Oct: 1657 (Archief). Brief van de Graeff aan de Witt, d[to] 21 Oct: 1657 (Archief).

generaal der ruiterij en gouverneur van Maastricht, en prins Maurits van Nassau, luitenant-generaal der cavalerie. De keuze viel op den eerste, niettegenstaande sommigen hem van Franschgezindheid verdacht hielden [1]), maar daar prins Maurits zich eenigen tijd te voren in Brandenburgschen dienst begeven had en zich te Kleef bevond, was het, daar er spoed bij de benoeming was, verkieslijker den Rijngraaf aan te stellen, dewijl deze, in Staatschen dienst zijnde, dadelijk disponibel was. Dit nam niet weg, dat de prins, die beter recht op den post meende te hebben en aan redenen van staatkunde toeschreef, dat hij voorbijgegaan was, zich daarover op de volgende wijze bij de Witt beklaagde:

Voorts, hebbe verstaen, dat haer Ho: Mo: bynae aen de geheele cavallerie hebben ordre gegeven omme te marcheeren. Ick hadde vermeynt, dat myn persoon als Lt general van de cavallerie, by dese occasie, soude in consideratie gecomen syn, om de voornoemde cavallerie te commandeeren, Maer moet nu toesien, dat men my, niet sonder krenckinge van myn reputatie, heeft voorbygegaen, Ick sal niet hoopen, dat de Edl. Grootmog. heeren Staten van Hollant eenighe disgratie op my sullen hebben geworpen, ofte eenich wantrouwen op myn persoon sal worden geset, Veel min, dat Ick sulcx met mynen getrouwen diensten, soo lange

[1]) De Witt, l.l. bl: 427, waar Nieupoort schrijft: „Een seer wel geaffectioneerd Heer, vraeghde my onlanghs, of de Ryngraef niet al te seer „en was geattacheert aen Vranckryck, dat syne Soonen den Koningh van „Vranckryck dienden, ende hadt nog verscheyde andere speculatien, om „dewelcken hy meende, dat voor Maestright goede sorge behoorde gedra„gen te werden. Ick wil hoopen, dat alles aen die syde wel is, maer eghter „schaedt het niet in soodanige misteriense tyden allenthalven te vigileren."

jaeren aent lant gedaen, sal hebben gemeriteert. Versoeckende, UEd: my dese importuniteyt gelieve ten besten te houden, ende verseeckert syn, dat Ick ben ende altyt sal blyven

Mijnheere

Cleve. den 31 Octob. 1657. UEds dienstwillige dienar
Maurice P. de Nassau.

De Witt stelde den in zijn eergevoel aangetasten prins gerust en schreef hem, dat er van wantrouwen geen sprake was en dat slechts de spoed, waarmede het militaire geleide moest afgezonden worden, de oorzaak was geweest, dat de Rijngraaf tot opperbevelhebber gekozen was [1]).

Nadat (20 Oct:) genoemde resolutie 's ochtends door H.H.M. genomen en tot het opstellen der instructies voor de gezanten en voor den Rijngraaf eene commissie benoemd was, diende deze reeds 's avonds haar rapport in en werden de door haar voorgestelde twee instructies goedgekeurd. De afgezanten kregen daarbij last, nogmaals alle pogingen tot het doen aannemen der mediatie in het werk te stellen en, indien de bisschop hardnekkig bleef weigeren, zouden zij »hun hebben te vervoegen nae de troupes van desen »staet, gecommandeert by den Heer Rhyn-Graef, ofte den»selven Heer Rhyn-Graef aenschryven, deselve Troupes te »doen avanceren als haer Ed: sullen oordeelen te behooren, »door dewelcke sy Heeren Gedeputeerden hun in alle ver»seeckertheyt sullen doen conduiseren binnen de voornoemde »Stadt," om aldaar het over de bemiddeling eens te worden

[1]) Brief van prins Maurits aan de Witt, d^{to} 31 Oct.:, en antwoord daarop, d^{to} 2 Nov: 1657 (Archief.)

en die daarna aan den bisschop aan te bieden. Den Rijngraaf werd voorgeschreven, met de gedeputeerden in verbinding te blijven en hen, zoo noodig, met de onder zijn bevel staande troepen te geleiden. De patenten werden aan de vroeger vermelde compagniën gezonden en Groll als verzamelplaats aangewezen, waarover H.H.M. zich, als door het algemeene welzijn gedrongen, bij Gelderland verontschuldigden. Tevens werd de Rijngraaf van alles, wat hij noodig had, materieel, ammunitie en geld, voorzien [1]).

Den volgenden dag werd de genomene resolutie nog versterkt, doordien men den Rijngraaf verlof gaf, om, wanneer het noodzakelijk mocht zijn, ook van de 36 compagniën, die als reserve aangewezen waren, geheel of gedeeltelijk gebruik te maken.

Intusschen kwamen er van de afgezanten uit Steinfurt brieven met al dringender verzoeken tot ondersteuning van Munster, zoodat H.H.M. den 23sten de gezanten nogmaals nadrukkelijk aanspoorden, de mediatie te doen aannemen. Tevens schreven de Staten brieven, mutatis mutandis, aan den bisschop en aan diens bondgenooten met verzoek, den gezanten toe te staan binnen Munster te komen.

Alles was dus tot eene krachtdadige tusschenkomst gereed. De Rijngraaf kwam den 26sten te Groll; de troepen waren daarheen op marsch, en men was in afwachting, welke de

[1]) Res: St-G: 20 Oct: 1657. Secr: Res: St-G: 20 Oct: 1657. Aitz: l.l. bl: 82—85. Wicquefort. l.l. bl: 457. 458. De Witt l.l. bl: 435. V. bl: 514. 515. Aan deze resolutie van 20 Oct: 1657 is eene bijzondere eer te beurt gevallen, daar zij verheerlijkt werd door eenige Latijnsche verzen, die ik gedrukt in het Archief gevonden en hier achter als Bijlage VII gevoegd heb.

houding van den bisschop thans zou zijn, toen eensklaps H.H.M. den 27sten eenen brief van de gezanten ontvingen, waarin deze meldden, dat er reeds een verdrag tusschen Bernard en Munster tot stand gekomen was [1]).

§ 11.

Wij dienen nu naar Munsterland terug te keeren, waar, zooals wij gezegd hebben, een wapenstilstand gesloten was. De gezanten hadden middelerwijl weder onderhandelingen met de ridderschap pogen aan te knoopen, maar van Beveren en van Langen, die den 17den Oct: te Horstmar met de edelen eene bijeenkomst hielden, vonden bij hen veel goeden wil, maar weinig lust tot krachtdadige hulp, dewijl zij allen voor den bisschop bevreesd waren.

Deze van zijne zijde onderhandelde met de stad, maar, zich zijner macht bewust en nog altijd steunende op het vroeger ontvangen bericht, dat wij niet krachtdadig tusschen beiden zouden treden, deed hij onredelijke eischen. Plotseling echter werden zijne voorwaarden veel gematigder en sloeg hij zulk een accoord voor, dat de stad, die vreesde geene betere voorwaarden te kunnen bedingen, daarin toestemde (21 Oct:) [2]).

Vanwaar die plotselinge verandering in des bisschops houding? De eene of andere hem toegenegen persoon had hem met de grootste snelheid bericht weten te geven van de

[1]) Res: St-G: 21, 23, 27 Oct: 1657. Aitz: l.l. bl: 85. 86. De Witt. Dl: III. bl: 435. Brief van den Rijngraaf, dto 16/26 Oct: 1657. (Verbael).

[2]) Verbael. Aitz. l.l. bl: 87. 88. De Witt l.l. bl: 437. 438. 441. Brief van van Beveren aan de Witt, dto 18 Oct: 1657 (Archief).

secrete resolutie van H.H.M. van 20 Oct:, en had hem gewaarschuwd, dat de Staten, vroeger zoo lauw, nu besloten hadden, tot doortastende maatregelen hunne toevlucht te nemen. De naam van dien aanbrenger is nergens genoemd. In de eerste oogenblikken meende men, dat Wylich dien dienst aan zijnen meester bewezen had. Anderen, b. v. Wagenaar, meenen, dat het Hessing, agent van den bisschop in den Haag, was en dat deze het bericht ontvangen had van Willem van Belle, klerk van den griffier van H.H.M. Het is waar, in het volgende jaar werd van Belle wegens het verklappen van geheimen gevangen genomen en voor 8 jaren verbannen, bij welke gelegenheid ook Hessing in moeielijkheden kwam, waaruit hij echter door des bisschops bemiddeling gered werd. Was hij evenwel de ware schuldige? De bisschop verklaarde, op zijn eerewoord als vorst, dat hij de secrete resolutie niet door Hessing te weten was gekomen, maar door iemand, dien hij, als het gevorderd werd, zou noemen. In plaats dat dit de nieuwsgierigheid der Staten prikkelde, schijnt men van onze zijde, nadat men eens misgetast had, niet zeer verlangend geweest te zijn, om den waren schuldige te leeren kennen; ten minste, men leest over die zaak verder niets. Ook Wicquefort doelt op iemand, zonder eenen naam te noemen, en zegt alleen, dat de deken Brabeck, die verschillende keeren in den Haag geweest was, dien ongenoemde omgekocht had. Van meer beteekenis is echter, wat hij kort daarop volgen laat en wat zeker niet voor onze toenmalige staatslieden pleit: »C'est une chose »assés ordinaire de voir en ces païs des personnes de toutes »qualités vendre avec leur honneur, les secrets de l'Estat, »pour les communiquer aux Ministres des Princes estrangers,

»et mesmes aux ennemis, sans que la Cour Provinciale qui »en a connoissance et les preuves, ait voulu punir ces sales »et infames marchands." Uit deze woorden blijkt, dat de ware schuldige ongestraft is gebleven, niettegenstaande zijn naam bekend was, en dat het dus niet Hessing of van Belle was, die beiden met het Hof in minder aangename aanraking geweest zijn. Uit die omstandigheid en uit het hierboven vermelde antwoord van den bisschop, dat door de Staten met zulk eene kalme onverschilligheid opgenomen werd, geloof ik te mogen afleiden, dat de schuldige een personage van rang is geweest, en houd ik het er voor, dat Bernard de mededeeling van dezelfde vriendelijke zijde ontvangen heeft, waaraan hij vroeger het bericht, dat de Staten niet met kracht zouden optreden, te danken had gehad, en beschouw ik, daar hier eene gissing geoorloofd is, één der beide, door van Beveren aangewezene personen als den aanbrenger [1]).

§ 12.

Na deze uitweiding keeren wij terug tot het verdrag, dat te Geist tusschen den bisschop en de stad gesloten was. Zooals wij reeds met een enkel woord zeiden, waren de voorwaarden voor de stad betrekkelijk gunstig, hetgeen vooral in het oog springt, als men dit verdrag vergelijkt met dat, hetwelk later (26 Maart 1661) tusschen dezelfde partijen gesloten is. Zie hier de hoofdvoorwaarden. Algemeene amnestie, waarvan zelfs noch de beide Munstersche krijgsoversten

[1]) Wagenaar. l.l. bl: 84 noot 1. Aitz: B. XXXVIII. Dl: IV. bl: 248. Wicquefort. l.l. bl: 460.

Levin en Wittenberg, noch Drachter uitgesloten waren; de laatstgenoemde zou in vrijheid gesteld worden, en dat de bisschop deze voorwaarde stipt nagekomen is blijkt hieruit, dat de uit Ottenstein ontslagene syndicus reeds den 25sten onze gezanten bezocht en met hen het middagmaal hield. De stad zou op hare kosten 300 man van hare eigene troepen in dienst mogen houden, terwijl de bisschop 500 voetknechten, die hunne soldij uit 's lands middelen zouden ontvangen, in Munster zou leggen; over de voortduring der bezetting zou men op den eerstvolgenden landdag onderhandelen en daarbij het bekende decretum Caesareum in het oog houden. Reumont, generaal-wachtmeester van den bisschop, zou bevelhebber van Munster worden en zijn woord verpanden, dat hij in die hoedanigheid de voorrechten der stad zou eerbiedigen. Het wachtwoord zou, als de bisschop zich in de stad bevond, door hem en anders door den raad gegeven worden. Over het ius clavium zou later beslist worden, maar de poorten zouden voor den bisschop geopend worden, zoo dikwijls hij zulks verlangde. De bisschop zou de privilegies der stad eerbiedigen, terwijl de magistraat van zijne zijde den eed van getrouwheid zou houden. Eindelijk bleef ten opzichte van alle punten, die thans niet uitdrukkelijk vermeld waren, het verdrag van Schönefliet van kracht [1]).

Zoodra men in den Haag het bepaalde bericht ontvangen had, dat de twisten tusschen Bernard en de stad bijgelegd waren, begreep men, dat het noodeloos zou zijn, langer de troepen op de grenzen bijeen te houden, en nam men het besluit, de retourpatenten uit te vaardigen. De gezanten van

[1]) Verbael. Aitz: B. XXXVII. Dl: IV. bl: 86. 87. Alpen l.l. bl: 365—368 Dumont l.l. bl: 197. Tücking. bl: 53. 54.

hunnen kant meldden den 27sten Oct: den Rijngraaf het sluiten van het verdrag en eenige dagen later (3 Nov:) schreven zij hem, dat hij, om onkosten te sparen, zijne troepen naar hunne garnizoenen kon laten terugkeeren, terwijl zij aan Annocqué, commies van den ontvanger-generaal Doubleth, welke zich eveneens te Grol bevond, bevalen, nu zijne diensten niet meer noodig waren, weder naar den Haag te vertrekken. De Rijngraaf keerde eveneens daarheen terug, deed den 10den Nov: mondeling rapport aan H.H.M. en werd voor de door hem in deze bewezene diensten bedankt [1]).

Het gezantschap bleef middelerwijl nog eenigen tijd in Munsterland, om een wakend oog te houden, want, al had de verzoening uiterlijk plaats gehad, er was nog te veel wrok aan beide kanten, dan dat de verstandhouding zeer vriendschappelijk zou geweest zijn [2]). Bovendien werd het misnoegen der burgers hierdoor opgewekt, dat de vreemde troepen, die volgens het verdrag naar hunne respective landen moesten terugkeeren, nog altijd in het leger voor de stad bleven, terwijl de burgers ook geheime spijt gevoelden, dat zij, van het voortrukken der Hollanders onbewust, zoo spoedig de voorwaarden van den bisschop aangenomen hadden. Daaraan was echter niets meer te verhelpen, terwijl aan den anderen kant juist de verwachte komst der onzen den bisschop tot toegevendheid gedrongen had. De burgers zagen dit dan ook in en zonden Keppel en Knippenberg naar Steinfurt, om de

[1]) Verbael. Res: St-G: 29, 30 Oct:, 10 Nov: 1657.

[2]) Eene aardige beschrijving van de minder aangename verhouding tusschen den bisschop en de stad, zelfs na het sluiten van het verdrag, geeft een brief van van Peene aan de Witt, d[o] 26 Oct: 1657 (Archief) (Bijlage VIII).

gezanten te begroeten Op de audientie, die hun den 28sten Oct: verleend werd, leverden zij eene zoogenaamde propositie of memorie over, waarin zij uit naam hunner principalen de gezanten voor de genomene moeiten en bewezene diensten bedankten en hen uitnoodigden, een bezoek aan de stad te brengen, om ad vivum de droevige uitwerkselen van het beleg in oogenschouw te nemen, waarna zij weder vertrokken. Dienzelfden dag verzocht en verkreeg ook Nagel, bisschoppelijk overste-luitenant, gehoor, waarin hij eveneens de gezanten voor de aangewende moeite bedankte en hun bericht gaf van het sluiten van het verdrag met verzekering, dat de bisschop de vreemde troepen had laten aftrekken en zijn eigen volk in garnizoen gelegd had. De gezanten beantwoordden hem op passende wijze, waarna hij nog denzelfden dag weder afreisde.

Den 30sten voldeden de gezanten aan het verzoek der Munstersche deputatie en begaven zich op weg naar de stad [1]). Onderweg ontmoetten zij eene wacht van 25 man, die hun tot geleide moest strekken, terwijl op een uur afstands van de stad Keppel en Knippenberg, die in de koets der gezanten zaten, daaruit stegen en eenen bode naar de stad zonden, om van de nadering der gedeputeerden kennis te geven. Onder het lossen van het geschut kwamen deze aan den

[1]) Aitzema, l.l. bl: 88 zegt, dat de gezanten den 30sten Oct: op reis gingen en den 3den Nov: te Munster kwamen. Dit is eene onjuistheid, waartoe hij gebracht is door eene schrijffout in het exemplaar van het meergemelde verbael, hetwelk ook hij gebruikt heeft. Dat de gezanten den 30sten Oct: te Munster gekomen zijn, blijkt o. a. hieruit, dat het onthaal, dat zij aldaar genoten, beschreven staat in eenen brief van van Beveren aan de Witt, dto 2 Nov: 1657 (Archief).

uitersten slagboom, waar zij door de twee burgemeesters en Drachter ontvangen en verwelkomd werden, hetgeen Cappelle beantwoordde. In de stad stonden de burgers en soldaten in het geweer van de poort tot aan het huis, waar de gezanten hunnen intrek zouden nemen, en bewezen hun alle mogelijke militaire eer. Het avondmaal hielden zij, volgens uitnoodiging van den magistraat, op het raadhuis en werden voortreffelijk onthaald, terwijl de raad openlijk verklaarde, »dat zy luyden alleenlyck aen haere Ho: Mo: de behoudenisse »van haere stadt schuldich waren, ende dat sulcx in haere »registers voor de posteriteyt, ter eeuwige memorie soude »werden geinsereert."

Den volgenden dag werd den gezanten audientie verleend in de Vredezaal op het raadhuis, bij welke gelegenheid zij in eene propositie hunne tevredenheid over het bijleggen der twisten te kennen gaven, waarop de magistraat op den daaraanvolgenden dag met hernieuwde dankbetuigingen antwoordde.

Den ledigen tijd maakten zij zich te nutte met te beschouwen, welke gevolgen het beleg had gehad, en tevens de stemming der burgerij na te gaan, waardoor zij bemerkten, dat er in de stad veel ingenomenheid met Holland bestond en dat het haar grootste verlangen was, in ons verbond met de Hanzesteden opgenomen te worden.

Den eersten November verlieten zij Munster onder een drie maal herhaald salvo van het geschut en van de geweren en onder groot gejuich van het volk [1]).

[1]) Verbael. Aitz. l.l. bl. 87—91. Brief van van Beveren aan de Witt, d° 2 Nov. 1657 (Archief).

Toen zij des avouds te Steinfurt teruggekomen waren vonden zij eenen brief van H.H.M, waarin hun opgedragen werd, zoowel de stad als den bisschop met het gesloten verdrag geluk te wenschen. Het eerste hadden zij door hun bezoek aan Munster reeds volbracht, maar tot het tweede schenen zij minder lust te gevoelen, want zij schreven aan H.H.M. terug, dat zij meenden in dit opzicht genoeg gedaan te hebben door Nagel bij diens audientie geluk gewenscht te hebben, terwijl zij tevens in bedenking gaven, of de bisschop het niet euvel zou duiden, dat hunne gelukwensching aan hem voorafgegaan was door die aan de stad.

In den Haag was men van meening, dat dit niet genoegzaam was. Ter Statenvergadering van 6 Nov. kwam dit punt ter sprake. Gelderland beweerde, dat men den gezanten moest bevelen, zich naar den bisschop te begeven en hem geluk te wenschen. Holland, benevens verscheidene leden van het college van gecommitteerde raden, deelde die meening niet. De Witt stelde voor, den brief waarin de gezanten inlichting in deze verzochten, in handen eener commissie te stellen en hem geruimen tijd daarin te laten, en intusschen den gezanten door den griffier of onderhandsch te kennen te geven, dat H.H.M. gaarne zagen, dat de gedeputeerden zoo spoedig mogelijk huiswaarts keerden. Men delibereerde en daar men van meening was, dat het onwelvoegelijk zou zijn, den bisschop »formelyck ende ex professo" geluk te wenschen, nadat men zulks de stad reeds gedaan had, zoo werd het advies van Holland, waarbij een middelweg aangewezen werd, overgenomen en bepaald, dat de gezanten »weder»omme herwaerts willen keeren, doch alvorens haer affscheyt »gaen nemen van den Bisschop, ende onder t' nemen van

»dien, te passe brengen dat syluiden denselven albereyts in »den persoon van syn affgeordende over het getroffen accoord »hadden gecongratuleert, oock daertoe speciale last ontfan»gen van hare Ho: Mo:, alles met de complimenten op dier»gelycke gelegentheyt passende" [1]).

§ 13.

Misschien had men er niet zoozeer op aangedrongen, dat de gezanten ook den bisschop een bezoek zouden brengen, indien er niet eene zaak bestaan had, die zij bij die gelegenheid met den bisschop konden bespreken. Die zaak was de Borculosche, welke gedurende eenigen tijd gerust had. Reeds in het begin van het jaar 1657 was het gewone geharrewar over de kracht der vonnissen van het Geldersche Hof en van het rijkskamergericht te Spiers weder begonnen, maar de Staten van Gelderland besloten op hunnen landdag (Juni 1657), graaf Otto van Styrum tegen alle Keizerlijke mandementen te beschermen.. In gevolge die resolutie schreven zij den 15den Juni brieven aan markgraaf Willem van Baden-Baden, president van het Keizerlijk kamergericht, en aan H.H.M., welke brieven een uitvoerig verhaal der Borculosche zaak behelsden [2]).

Deze brief werd door H.H.M. in handen eener commissie gesteld, evenals eene missive (d^{to} 12 Oct:), door den graaf van Styrum aan de gezanten geschreven en door hen aan

[1]) Verbael. Res. St-G: 6 Nov: 1657. Brief van de Witt aan van Beveren, d^{to} 6 Nov. 1657 (Archief).

[2]) Deductie, bl. 45, 46. Brief der Staten van Gelderland aan H.H.M., d^{to} 15 Juni 1657 (Archief) (Bijlage IX).

H.H.M. opgezonden, waarin hij hunne voorspraak verzocht. De Staten droegen den gezanten op, de zaak bij hun afscheidsbezoek aan Bernard te berde te brengen en te bewerken, dat de bisschop in den Haag procuratie aan iemand zou zenden, om te trachten genoemde zaak in der minne te schikken. Tevens werd Wylich verzocht, gemelde resolutie aan zijnen meester bekend te maken, en bij hem het gevoelen van H.H.M. te ondersteunen [1]).

Zoodra de gezanten van de resoluties van H.H.M. bericht ontvangen hadden, besloten zij audientie bij den bisschop aan te vragen, maar daar deze op de jacht was, duurde het tot den 10den Nov: voordat de drie gezanten, want Cappelle was wegens ongesteldheid reeds den 6den uit Steinfurt naar Zutphen vertrokken, door van Galen ontvangen werden. Nadat zij hem geluk gewenscht hadden brachten zij de Borculosche zaak ter sprake, waarop zij tot antwoord ontvingen, dat het eene oude zaak was, waarover de bisschop met zijne raadslieden moest raadplegen, en dat hij, voordat hij eene bepaalde beslissing kon nemen, de op die zaak betrekkelijke papieren en brieven moest nazien [2]).

Den volgenden dag vertrokken de gezanten, nadat zij door den bisschop uitnemend onthaald en met alle mogelijke eerbewijzingen behandeld waren, en kwamen den 12den 's avonds te Steinfurt terug, waar Keppel en Nienhues hun, uit naam der stad, eene goede reis wenschten. Thans door niets meer opgehouden verlieten zij Steinfurt en kwamen over Gronau, Enschede, Goor, Deventer, Beekbergen, Amersfoort en Utrecht den 18den Nov: in den Haag aan, waar zij

[1]) Verbael. Res: St-G: 1, 29 Oct. 3, 13 Nov: 1657.

[2]) Verbael. Deductie bl: 46.

bij monde van van Beveren ter vergadering zoo wel van H.H.M. als van de Staten van Holland rapport uitbrachten. Zij werden voor de door hen bewezene diensten bedankt en uitgenoodigd, zoo spoedig mogelijk hun verbaal over te leggen, aan welk verlangen zij den 19^{den} Dec: voldeden [1]).

§ 14.

Zoodanig einde had de bemiddeling, door onze Staten aangeboden, en de ambassade, die daarvan het gevolg was geweest. De houding onzer Staten is in deze zaak in den beginne zeer lauw geweest en weinig geschikt, om tot het gewenschte doel te geraken. De bisschop, daardóor overmoedig geworden en verstoord, dat de Staten zich in eene zaak, die hun niet aanging, mengden, wees het aanbod van mediatie van de hand en beantwoordde zulks, door Munster aanhoudend meer in het nauw te brengen. Het duurde geruimen tijd, voordat H.H.M. er toe konden besluiten, krachtiger op te treden en de mediatie bijna in eene ondersteuning aan Munster te herscheppen. Waren zij vroeger daartoe overgegaan, dan hadden zij, dit heeft de uitkomst bewezen, het vergieten van veel christenbloed, hetgeen zij zoozeer betreurden, kunnen voorkomen. Reeds eene vertooning van macht onzerzijds toch is genoegzaam geweest, om den bisschop tot verdraagzaamheid te stemmen.

Wat den eindelijken afloop betreft, alle partijen hadden meer of min haren zin gekregen. De bisschop had zeker wel de minste reden tot tevredenheid, maar toch, Munster

[1]) Verbael. Res: St-G: 27 Nov:, 19 Dec: 1657. Res: Holl: 27 Nov: 1657. bl: 412. Aitz: l.l. bl: 91.

had zich aan hem onderworpen, al waren ook de voorwaarden, waarop zulks geschiedde, niet die, waarop hij vroeger hoop gehad had. Daarom waren dan ook zijne dankbetuigingen over de bemoeiingen der gezanten zeer zeker minder welgemeend dan die van de stad. Deze toch had betere voorwaarden verkregen, dan men had kunnen verwachten, want zonder de tusschenkomst van H.H.M. had zij, hevig beschoten en bestormd en van buskruit verstoken, zich na korten tijd, misschien op genade en ongenade, aan den bisschop moeten overgeven.

Wat onze Staten betreft, deze hadden geene betere uitkomst kunnen verwachten, en het sluiten van het accoord was voor hen eene ware weldaad, want, zooals de Witt terecht in één zijner brieven schrijft, »t' gene men door »t' blincken van den degen alleen verkrygen kan, is niet »noodich door het slaen metten swaerde te soecken." Vooral was dit thans het geval, want, indien het verdrag niet gesloten was geworden en de bisschop voortdurend de mediatie afgewezen had, zou men genoodzaakt geweest zijn van dreigen tot handelen over te gaan, en, behalve den grooten indruk, dien dit in geheel Duitschland zou gegeven hebben, is het onzeker, of onze Staten door de wapenen grooten roem zouden ingeoogst hebben. Men behoeft toch slechts het rapport van den Rijngraaf (d° 20 Nov:) [1]) te lezen, om den ellendigen toestand, waarin zich toen ons leger bevond, te leeren kennen en om te mogen twijfelen, welke de uitslag eener ontmoeting tusschen de benden des bisschops en de onze zoude geweest zijn.

[1]) Aitz: l.l. bl: 91. 92.

VIERDE HOOFDSTUK.

ONDERHANDELINGEN DER STAD MUNSTER OVER OPNEMING IN HET VERBOND VAN 1645 EN 1646 MET DE HANZE-STEDEN. — HERNIEUWDE TWISTEN TUSSCHEN DEN BISSCHOP EN DE STAD.

§ 1.

In het vorige hoofdstuk hebben wij gezien, hoe de twisten tusschen den bisschop en de stad bijgelegd waren, maar de verhouding tusschen die beiden was daardoor niet hartelijker geworden. De inwoners van Munster behielden hunnen wrok en toonden dien op verschillende wijzen. De bisschop van zijnen kant gedroeg zich zeer gematigd en willigde hun, zooveel zijne waardigheid het hem toeliet, hunne eischen in, maar later, over hunne aanmatigingen gebelgd, sloeg hij eenen anderen toon aan en verklaarde hij, dat hij niet ge-

negen was, eenige zijner vorstelijke rechten prijs te geven [1]). Munster nam deze verklaring euvel op, maar was op het oogenblik niet bij machte, zich met kracht tegen den bisschop te verzetten. De stad begreep echter, dat het vroeger of later weder tot eene openlijke breuk zou komen en dat het, met het oog daarop, zeer verkieslijk zou zijn, tot den eenen of anderen staat in nadere betrekking te komen. Gedachtig, »wie »dass Ihr Hochmög. die H. Staaten General im negstver»wichenen Jahr im Junio uf damahlige Beschick und ahn»suchung sich nicht allein gegen diese Statt so hochgeneigt »erbotten, sondern auch folgendts bey vorgewesener belagerung »dieser Statt allsolche Ihre hohe favor, inclination undt zunei»gung höchstrühmblich im werk bezeiget," [2]) besloot zij zich tot H.H.M. te wenden en opneming in ons verbond van 1645 en 1646 met de Hanzesteden te verzoeken. Tot haren onderhandelaar stelde de stad wederom Aitzema aan, wien zij veel verplichting had en die ook in deze aangelegenheid toonde, dat het hem noch aan goeden wil, noch aan volharding ontbrak [3]).

Den 26sten Febr: 1658 ontving hij eenen brief van de Munstersche regeering, die hem opdroeg, de opneming harer stad in het bewuste verbond te bewerken. Reeds twee dagen

[1]) Tücking. bl: 56—58.

[2]) Woorden uit de instructie van Drachter van 3 Maart 1658, vermeld door Tücking in Zeitschr: für vaterl: Geschichte und Alterthumskunde, Dl: XXIV. 3 Folg: 4 Bd: bl: 238—240.

[3]) Bij de beschrijving van de gebeurtenissen der jaren 1658—1661 is door mij o. a. gebruik gemaakt van twee, op het Archief berustende, journalen, eigenhandig door Aitzema geschreven, die ik, zoo noodig, als Journ. Aitz: n⁰ 1 en n⁰ 2 zal aanhalen. Die deelen echter, welke de zaken van den zomer van 1660 tot 1663 behelzen, heb ik niet kunnen vinden.

later leverde hij met dat doel eene memorie aan H.H.M. over, waarin hij op der Staten vroegere voortdurende goedgunstigheid jegens Munster wees, zoodat hij vertrouwde ook nu een gunstig onthaal te zullen vinden. Hij ontving echter niet dadelijk een antwoord, want Holland zeide, zich eerst den volgenden dag te zullen verklaren, en toen dit op het bepaalde tijdstip en ter gunste van Munster plaats had, nam Gelderland het advies van Holland over, zoodat pas den 2den Maart de zaak tot een einde kwam. H.H.M. verklaarden toen, dat zij de gemelde opneming zouden goedkeuren, mits de drie Hanzesteden geen bezwaar daarin hadden, en om dit, zoo het mocht bestaan, uit den weg te ruimen, werd aan die steden een brief geschreven, waarop echter geen antwoord volgde. De Hanzesteden toch waren, evenals in het vorige jaar, huiverig, zich in die zaak te mengen. Aitzema, reeds onder de hand van die angstvalligheid bericht gekregen hebbende, leverde eene memorie in, om aan te toonen, dat de toestemming der Hanzesteden niet volstrekt noodzakelijk was, daar Lubeck den 18den Oct: 1646 zonder toestemming van Hamburg en Bremen in het verbond opgenomen was, welke memorie in handen eener commissie gesteld werd [1]).

Munster begreep te moeten doorzetten en zond den 3den Maart Drachter en den alderman Klute naar den Haag. In hunne instructie stond, dat de regeering der stad dezen stap deed »pro naturali, iusta et legitima defensione sua, nec »non conservatione commerciorum, iurium et privilegiorum," maar zonder dat daardoor »dem heyl: Röm. Reich undt der »Catholischen uhralter religion nuhn und ins künfftig kein

[1]) Res: St-G. 28 Febr. 1, 2, 5 Maart 1658. Aitz: B. XXXVIII. Dl. IV. bl: 243. 244. Tücking. bl: 58. 59.

»der geringster praeiuditz oder nachtheil entstehen solle, »könne oder möge." Hieruit blijkt dus, dat de bisschop later ten onrechte beweerde, dat de stad in den zin had, van het Duitsche rijk en den Katholieken godsdienst afvallig te worden.

Nadat Drachter en Klute in den Haag aangekomen waren, kregen zij den 16den Maart eene audientie, waarin zij H.H.M. voor de vroeger betoonde genegenheid bedankten en verzochten, Munster als een »Hanse-Stedisch met-gelidt onder »haer Ho. Mog. schut te conserveren."

Drie dagen later werden door de Staten op der gezanten verzoek Schoock en eenige andere heeren tot commissarissen benoemd, om met hen in conferentie te treden. Nog voordat daarover rapport uitgebracht werd verschenen Drachter en Klute persoonlijk in de vergadering van Holland, om de zaak hunner stad te behartigen. Zij herhaalden, wat zij reeds aan H.H.M. gezegd hadden, en verzochten, dat men niet met de opneming zou wachten, totdat de toestemming van Lubeck c. s. ingekomen zou zijn, dewijl men daaraan niet behoefde te twijfelen. De Staten van Holland antwoordden in beleefde, maar algemeene termen, en droegen den afgevaardigden van Dordrecht op, de vergadering omtrent het niet inwachten der toestemming van de Hanzesteden te adviseeren.

Ook in hunne conferentie met Schoock c. s. kwamen de Munstersche gezanten op dit punt terug en voerden als redenen aan: 1° dat de Hanzesteden reeds door haren brief van 20 Maart 1657 haar zegel aan de opname van Munster gehecht hadden; 2° dat Lubeck den 18den Oct: 1646 door de Staten op hunne eigene hand in het verbond toegelaten was; 3° dat er periculum in mora was; 4° dat Munster in het verbond wilde treden, niet om de bescherming van Lubeck c. s., maar om die van H.H.M. te genieten.

Schoock bracht over de conferentie den 25sten Maart een rapport uit, dat door de provinciën overgenomen werd. Holland was van oordeel, dat men Munster voor de bescherming van H.H.M. eene quota moest laten betalen, gelijk vroeger voorgesteld was ten opzichte van de Kleefsche stenden [1]).

§ 2.

Van Galen zag met leede oogen de pogingen van Munster, en daar de zaak nog slechts van de toestemming der Hanzesteden afhing, die ieder oogenblik in den Haag komen en de Staten bewegen kon, de stad als bondgenoote aan te nemen, zoo besloot hij van zijnen kant de pogingen der Munstersche gezanten zoo veel mogelijk te dwarsboomen. Hij bewoog zijne naburen, Mentz, Trier, Keulen en Neuburg, tot het schrijven van eenen brief (15 Maart), waarin zij onzen Staten ontrieden, zich met de zaak in te laten, terwijl hij zelf in gelijken zin naar den Haag schreef (5 April), welke laatste brief echter te laat aankwam (19 April), om eenigen invloed op de handelingen van H.H.M. uit te oefenen, daar toen reeds, gelijk wij zien zullen, de zaak haar beslag gekregen had.

Nadat toch Aitzema den 28sten Maart weder eene memorie ter gunste van Munster overgeleverd had, ontvingen H.H.M. den pas gemelden brief van Mentz c. s., die hen juist niet gunstiger voor de stad moest stemmen. Aitzema verhaalt in

[1]) Res: St-G. 16, 19, 25 Maart 1658. Res: Holl: 21 Maart 1658, bl. 51. Aitz: l.l. bl: 244. 245. Alpen. l.l. bl: 390—392. Tücking bl: 59. Journ: Aitz: (n° 1). 25 Maart 1658.

zijn Journaal, dat de Witt hem voorsloeg, eigenmachtig de toestemming der Hanzesteden te beloven, maar dat hij zulks van de hand wees. Te betreuren is het, dat er in de brieven van den raadpensionaris niets over al deze onderhandelingen voorkomt, en men dus niets met zekerheid zeggen kan over het aandeel, dat hij daarin gehad heeft.

Drachter en zijn ambtgenoot zaten ook niet stil en leverden den 8sten April de volgende memorie over:

»U Hooch Mo: werden seer eerbiedelyck versocht derselver »goede geliefte sy hoochgunstelyck te gedencken het gepro- »poneerde van de Gedeputeerde der stadt Munster, raeckende »d' Admissie van dien in het Tractaet annis 1645 ende 1646 »met de drie Hanzesteden gemaeckt, tot favorabel ende »spoedige expeditie van dien."

Drie dagen later deed Slingelandt, pensionaris van Dordrecht, ter vergadering van Holland rapport over de opneming zonder voorafgaande toestemming van Lubeck c. s. De Staten dier provincie gaven hunne belangstelling voor de stad te kennen, maar wilden niet in die clausule treden. Dit bleef het struikelblok; wij eischten, dat ook Lubeck, Hamburg en Bremen zouden toestemmen, terwijl Munster, dat weinig op de gewilligheid dier steden rekende, juist dit punt onaangeroerd wilde hebben.

Het advies van Holland werd ter vergadering van H.H.M. gelezen en versterkte dezen in de vroeger opgevatte meening. De omstandigheden werden dus voor Munster niet beter, te minder, daar de bisschop den 10den April de stad met eene zware geldboete bedreigde, indien zij niet hare gezanten van hier terug riep en de onderhandelingen afbrak, waarop de regeering van Munster antwoordde, dat zij slechts met het

oog op den handel een verbond met H.H.M. wilde sluiten. Deze bewering werd echter, zooals wij gezien hebben, wedersproken door de instructie van Drachter, waarin wel degelijk ook van de naturalis, iusta et legitima defensio en de conservatio iurium et privilegiorum melding gemaakt werd.

Drachter en Klüte, bemerkende, dat de toestemming der Hanzesteden lang uitbleef en misschien nooit zou komen, en begrijpende, dat de weigering van H.H.M., om zonder die toestemming Munster in het verbond op te nemen, niets was dan, zooals Aitzema in zijn Journaal zegt, »eene fat»soenlycke interims verclaringe van dimissie," besloten naar huis terug te keeren.

Vóór hun vertrek deden zij nog eene laatste poging en leverden den 15[den] April de volgende memorie over:

»D'ondergeteekende Gedeputeerde der Stadt Munster synde »eene geruyme tyt alhier geweest, om te vorderen het werck »van d'intromissie derselver Stadt in het Tractaet met d'an»dere Hansesteden anno 1645 ende 1646 gemaeckt, nademael »deselve intromissie alreede bij U Ho: Mo: den 2[de] Marty »laestleeden is geplaciteert, vinden haer om verscheyden re»den genecessiteert seer gedienstelyck te versoecken korte »ende favorable expeditie; om de Heeren hare principalen »spoedelyck te mogen rapporteeren van de continuatie van »U Ho: Mo: goede geneegentheyt tot haer: die sy nae all »haer vermogen wederom sullen trachten te verdienen."

Het antwoord der Staten was, zooals men het na al het voorafgegane verwachten kon; zij hadden altijd veel vriendschap voor Munster gekoesterd en die »by verscheyde vigou»reuse resolutiën bethoont, ende door reële preuve voor de »geheele werelt in de jonghste occurrentie gedemonstreert,"

maar men moest van hen niet vergen, zoover hunne genegenheid te drijven, dat zij, zonder door de toestemming der Hanzesteden gesteund te zijn, Munster in het verbond zouden opnemen.

De Munstersche gezanten hadden thans genoeg van deze holle phrases en namen afscheid van H.H.M. (17 April). Voordat zij echter op reis gingen, verzochten zij in eene memorie aan H.H.M. om een geleide, daar, zooals zij zeiden, de wegen onveilig waren; in waarheid evenwel was Drachter zeker bevreesd voor eene herhaling van hetgeen hem in het verloopen jaar van den kant des bisschops overkomen was. De graaf van Flodorp, die in onmin met van Galen was en hier veel invloed had, had hun de hoop ingeboezemd, dat hun verzoek om geleide door H.H.M. ingewilligd zou worden, maar het liep anders uit, want de Staten verklaarden, dat men geen konvooi kon geven door en in een land, staande onder eens anders iurisdictie. Dit ten minste beweert Aitzema in zijn Journaal, terwijl Alpen en Tücking zeggen, dat het verzoek der gezanten door het verleenen van een konvooi van Hollandsche ruiters beantwoord werd. Wat hiervan ook zij, zeker is het, dat de Munstersche afgevaardigden onder bedekking van 25 ruiters met oranjesjerpen den 3den Mei te Munster terugkwamen, hetgeen den bisschop aanleiding gaf, in eenen brief aan de Staten (dto 16 Mei) daarover te klagen, hoewel hij zeide te vertrouwen, dat het buiten hunne schuld gebeurd was, en te hopen, dat zulks niet weder zou geschieden [1]).

[1]) Res: St-G. 28 Maart. 1, 3, 8, 10, 13, 15, 17, 19 April. 16 Mei 1658. Res: Holl. 11 April 1658. bl. 106. Aitz. l. l. bl. 245—247. Alpen. l. l. bl. 392—403. Tücking. bl. 59—61. Journ. Aitz. (n° 1) 5, 13, 18 April 1658.

§ 3.

Munster gaf, niettegenstaande den ongunstigen afloop der zending van Drachter en Klute, de hoop niet op en droeg per brief van 16 April de behartiging zijner belangen wederom aan Aitzema op. Deze echter bemerkte maar al te goed, dat het den Staten geen ernst was, evenmin als de Hanzesteden, die schenen niet te kunnen besluiten, iets in het belang van Munster te doen. Het verwekke dan ook geene verwondering, als men het gezegde van Aitzema leest: »Ick »hadde my geern daer mede de saeck ontslagen."

Terwijl gemelde brief slechts eene algemeene opdracht tot behartiging der zaken behelsde, bevatte een ander (d[to] 27 Mei) eenen meer bepaalden last. Hierin toch werd aan Aitzema en aan den graaf van Flodorp opgedragen, te bewerken, »dat eenighe Compagnien tot een duysent Musquettiers sampt »noodige officieren veroorloft, van haer Eedt van haer »Ho. Mog. gedimitteert, ende ghenadighlyck, ende hoogh- »gheneyght ghepermitteerd werden moghe, haer wederom in »onse Eedt ende plicht op eene ons believighe tydt nae be- »vindende noodt of seeckerheyt te begheven," welke troepen in de soldij der stad zouden staan.

Aitzema leverde zijne credentialen over en verzocht, dat H.H.M. commissarissen zouden benoemen, daar hij en Flodorp uit Munster last gekregen hadden, niet publice het punt der overname van de troepen te behandelen. Schoock en eenige andere heeren werden wel aangewezen, om in conferentie met de zaakgelastigden der stad te treden, maar ook deze zaak leverde weinig resultaat. Wel is waar toonden sommigen zich genegen het verzoek in te willigen, voorna-

melijk de ijverige gereformeerden, die hoopten, dat daardoor hunne geloofsgenooten in het bezit eener kerk te Munster zouden komen, maar Holland, en vooral Amsterdam, toonde weinig opgewektheid. Daarenboven verflauwde de ijver van Flodorp, die eerst gehoopt had, gouverneur van Munster te worden, zeer spoedig, daar hij weldra zijne aandacht op particuliere zaken moest overbrengen. Het gevolg van al deze omstandigheden was, dat van de zaak niets kwam, te minder, nu onze Staten hunne blikken naar het Noorden moesten wenden en de Munstersche zaken daardoor op den achtergrond geschoven werden [1]).

§ 4.

In het najaar van 1658 geraakten H.H.M. weder in eene, gelukkig niet ernstige, moeielijkheid met den bisschop ten aanzien eener zaak, waarvan wij reeds met een enkel woord gerept hebben. Het lekte uit, dat Hessing, agent van den bisschop en van Neuburg in den Haag, gecorrespondeerd had met Willem van Belle, klerk van den griffier van H.H.M. De laatste werd den 13den Sept. op de Voorpoort gevangen gezet, en dienzelfden dag keurden de Staten van Holland dezen maatregel van Gecommitteerde Raden niet alleen goed, maar besloten ook, »dat den President ende Raden van den »Hove van Hollandt serieuselyck sal werden aengeschreven »in de voorschreve saecke met alle promptitude ende vigeur »te procederen."

[1]) Res: St-G. 21 Juni. 1658. Aitz. l.l. bl. 247, 248. Alpen. l.l. bl. 403—405. Tücking. bl. 61. Journ. Aitz. (n⁰ 1). 28 Juni 1658.

Ook Hessing werd in den kerker geworpen, maar dit namen de twee vorsten, die hij vertegenwoordigde, zoo euvel op, dat beide, zoowel de hertog van Neuburg als de bisschop, te zijner gunste optraden. Terwijl echter de eerste zoolang draalde, dat zijn brief, met dat doel geschreven, pas in den Haag ontvangen werd (11 Nov.), toen de zaak reeds afgeloopen was, toonde de bisschop meer voortvarendheid. Hij zond spoedig een zijner raden, Hendrik Batz, hierheen, die den 10[den] Oct. ter gunste van Hessing eene memorie inleverde, waarin hij de drie tegen dien agent ingebrachte beschuldigingen wederleide.

De eerste beschuldiging was, dat Hessing een burger van den Haag was, hetgeen Batz beantwoordde met te zeggen, dat het niet verboden was aan eenig burger of ingezetene dezer gewesten, eene waardigheid van eenig vreemd vorst aan te nemen, en dat H.H.M., en dus ook Holland, Hessing niet alleen niet verboden hadden, den post van agent aan te nemen, maar hem in die hoedanigheid bij expresse resolutie erkend en gedurende vele jaren gecontinueerd hadden. Tegen de tweede beschuldiging, dat Hessing bespied had, wat hier te lande omging, bracht Batz in, dat, gelijk een magistraat verkeerd zou handelen, als hij eenen timmerman, omdat hij timmerde, eenen schoenmaker, omdat hij schoenen maakte, eenen zilversmid, omdat hij zilver smeedde, al waren deze alle onderdanen van den staat, strafte of in den kerker wierp, dat zoo ook eene regeering nog veel verkeerder zou handelen, als zij diezelfde behandeling deed ondergaan aan eenen gezant; dat toch zulk een persoon geen onderdaan meer was, juist omdat hij gezant was van iemand, die het ius legandi had; dat men ook wist,

dat gezant zijn en letten op hetgeen er omging inseparibilia waren, en dat, als men zulks van agenten niet kon dulden, deze onmogelijk werden en ieder vorst den zijne kon terugroepen, ten zij men op dat punt een reglement in futurum maakte, hetgeen echter niet zou kunnen geschieden, daar toch dikwijls zaken, die secreet waren, in de couranten kwamen. Wat eindelijk de derde beschuldiging betrof, als zoude Hessing zijnen meester kennis gegeven hebben van de bekende resolutie van 20 Oct. 1657, zoo verklaarde de bisschop, bij monde van Batz, verbo principis, dat hij die niet het eerst van Hessing had vernomen, maar van een ander persoon, dien hij, zoo het noodig ware, zou noemen. Aan het slot verzocht de bisschop H.H.M., dat zij »hominem »captivum ministrum suum e tetra illa mansione missum »faciant."

Deze memorie, die in het Latijn geschreven was, werd door Holland overgenomen, maar in de vergadering dezer provincie werd andermaal besloten, het Hof aan te schrijven, »in de saecke van Willem van Belle, ter occasie van welckers »ontdeckte ontrouwigheydt Johan Hessingh mede in detentie »is geraeckt, met alle promptitude ende vigeur te procederen »ende doen procederen, opdat daer van een korte ende exem»plare afkomste ghemaeckt moghe werden."

Batz bereikte echter zijn doel, want, hetzij men door zijne redenen overtuigd was, hetzij men den bisschop geen aanstoot wilde geven, Hessing werd tegen betaling der gevangeniskosten en tegen belofte van altijd te zullen compareeren, op vrije voeten gesteld, waarna hij zijne functies als agent hervatte.

Met van Belle liep het niet zoo goed af. Hij had bekend,

van Hessing achtereenvolgens 150 gulden ontvangen te hebben, alsmede eens 4 hammen en nu en dan een glas wijn, en hem daarvoor gedurende anderhalf jaar verschillende stukken medegedeeld te hebben. Bij vonnis van het Hof van Holland van 21 Oct: werd hij van zijnen post vervallen en verder tot alle landsbedieningen onbekwaam verklaard, en tevens voor den tijd van 8 jaren uit Holland, Zeeland en Vriesland gebannen [1]).

§ 5.

Intusschen was het in Munsterland weder onrustig geworden. De veete tusschen den bisschop en de stad was door het Geisterverdrag wel tijdelijk, maar niet geheel uit den weg geruimd. De bisschop deed een gedeelte der bezetting uit de stad rukken, maar tusschen het overschot en de burgers hadden aanhoudend twisten plaats, hetgeen van Galen deed besluiten, al zijne troepen uit Munster te doen vertrekken, minder, zooals Tücking te recht zegt, om den burgers een genoegen te doen, dan omdat hij begreep, dat de stad, geheel aan zich zelve overgelaten, weder tot overijlde stappen vervallen en hem daardoor de gelegenheid verschaffen zou, haar den genadeslag toe te brengen. De uitkomst gaf hem gelijk, want zoodra zijne troepen de stad ontruimd hadden, begon deze toebereidselen te maken, die maar al te duidelijk aantoonden, wat zij in den zin had. De bisschop van zijnen kant bereidde zich op eene worsteling

[1]) Res: St-G. 9, 10 Oct: 1658. Res: Holl: 13 Sept:. 11 Oct: 1658, bl: 249. 327. Aitz: Ll. bl. 248. Alpen. Ll. bl: 405—407. Tücking bl: 62. Journ: Aitz: 14 & 15, 25 Oct: 1658.

voor en vond ondersteuning bij den onlangs (Juli 1658) verkozen keizer Leopold, die den 12den Dec. een mandaat uitvaardigde, waarin hij de stad verbood, de hulp van H.H.M. of van eenigen anderen staat in te roepen en haar gelastte, de rechterlijke uitspraak tusschen haar en haren bisschop af te wachten [1].

Daarmede liep het jaar 1658 ten einde. In het begin van het volgende (22 Febr.) leverde Aitzema eene memorie in, om voor Munster de hulp van H.H.M. tegen de plannen van den bisschop te verkrijgen. Nadat die memorie gezonden was aan den Raad van State, diende deze eerst eene maand later zijn rapport in, dat in handen van eenigen uit H.H.M. gesteld en door Holland kopielijk overgenomen werd, waarmede deze zaak geeindigd schijnt te zijn [2].

Eenigen tijd later kreeg Aitzema eene volmacht van de Munstersche regeering (d(to) 19 Juni), doch reeds vóór dien tijd schijnt hij eene minder officieele opgave van de wenschen der stad ontvangen te hebben, want den 27sten Mei schreef men hem uit Munster:

»Hac super re sine mora conferre, periculum nostrum »remonstrare Dominosque Ordines, summi sui concurrentis »interesse commonefacere, nec non pertentare et elaborare »velit quatenus Domini Ordines viciniora civitatis nostrae »loca Vesaliam, Grollam, Sutphaniam, Daventriam, aliave, »praesidio augere et locorum Gubernatoribus mandare dig»nentur, ut certas cohortes, aut ex ijs commendatos, in »insperatum aggressionis casum, ad petitionem et satisfac-

[1]) Aitz: l.l. bl: 248. Alpen l.l. bl: 420. 421. Tücking. bl: 62—65.

[2]) Res: St.-G. 22 Febr:, 22 Maart 1659.

»tionem nostram in servitia nostra transire permittant ac »jubeant."

»Nec non apud Dominos Ordines inquirere haud gravetur, »quid illum in casum mittendi subsidij a nobis e contra »praestari debere desiderent, ut et de his in tempore cogi»tare possimus." [1]).

Ook rechtstreeks werd de Witt omstreeks dezen tijd door de Munstersche regeering aangezocht, want zij schreef hem den volgenden brief: [2])

»Prae Nobilis, strenue et Amplissime Domine. Praestita »Civitati nostrae praecedentibus annis beneficia nos obligant, »ut ad reciprocam gratitudinem nos devinctos agnoscamus. »Interea, cum fons gravaminum et querelarum non cesset, »sed imminentibus apparenter periculis satius in tempore »praevenire, quam serius auxilia intempestiva implorare ex»pediat, Sic Prae Nobilissimam Dominationem Vestram hisce »instanter rogamus, ut benevolentiam de praeterito praesti»tam, de futuro quoque continuare, nosque ad decentem »debitamque gratitudinem absque eo paratissimos, ulterius »sibi devincire dignetur, a Domino Residente Aijtzema spe»cialem (si desiderarit) instructionem habitura, quam divinae »protectioni commendamus."

Om tot Aitzema terug te keeren, deze verzocht, dat H.H.M. commissarissen zouden benoemen, om met hem in conferentie

[1]) Deze missive dient als bijlage van een briefje van Aitzema aan de Witt, d[to] 6 Juni 1659 (Archief).

[2]) Brief van den Munsterschen magistraat aan de Witt, d[to] 7 Juli 1659. (Archief). Dewijl dus de Witt rechtstreeks in de zaak betrokken werd, is het te verwonderen, dat men in zijne brieven van 1659—1661 zoo weinig over de Munstersche aangelegenheden aantreft.

te treden. Aan dit verzoek werd voldaan, en Aitzema, als altijd op de vroeger jegens Munster betoonde genegenheid van H.H.M. terugkomende, verzocht, dat 4 a 500 man uit onze grensplaatsen van hunnen eed ontslagen zouden worden en in den dienst en de soldij der stad zouden overgaan. Van het rapport over die conferentie werd aan de provinciën op haar verzoek kopie gegeven [1]).

§ 6.

Terwijl aldus de zaken der stad slepend werden gehouden, werd zij onaangenaam verrast door het volgende vonnis van den rijkshofraad (9 Juli):

In Sachen sich haltend zwischen Bürgermeister undt Rath der Stadt Münster und ihrem Landesfürsten H. Christoph Bernard, Bischoffen zu Münster, seynd die an Seiten der Stadt übergebene positiones und Weissarticul als unerheblich nicht zugelassen und die solcher und ander Ursache halber gebetene Commission abgeschlagen und darauf die Sach von Amtswegen für beschlossen angenommen und allem Fürbringen nach zu recht erkannt, dass Bürgermeister und Rath das in actis eingeführte ius praesidii zusambt dem iure clavium, portarum, vallorum, murorum und symboli seu tesserae militaris in der Stadt Münster nicht erwiesen, sondern des Herrn Bischofen als ihres Landesfürsten und ordentlichen Obrigkeit praesidium militare, so oft es Ihro fürstl: Gnaden für nothwendig erachten, unweigerlich einzunehmen und Ihro fürstl: Gnaden derentwegen keinen Eintrag

[1]) Res: St-G. 23 Juni, 9 Juli 1659. Aitz: B. XXXIX. Dl: IV. bl: 451 452 Tücking. bl: 67.

oder Verhinderung zu thun schuldig sein sollen, die Unkosten aus beweglichen Ursachen gegen einander compensirend und vergleichend [1]).

De bisschop, door deze uitspraak in het gelijk gesteld, vermaande de stad tot onderwerping en zond onzen Staten eene kopie van het gemelde vonnis, om hen van ondersteuning van Munster af te houden. De stad van haren kant bestreed de wettigheid van het vonnis, maar meer dan ooit vroeger steunde de Keizer den bisschop en droeg aan Friquet, zijnen buitengewonen gezant in den Haag, op, H.H.M. door het wijzen op het vonnis, te bewegen, zich niet in zaken, die het Duitsche rijk betroffen, te mengen.

Ofschoon de stad nogmaals door den bisschop aangemaand werd, zich aan de beslissing van den rijkshofraad te onderwerpen, had zij daarnaar weinig ooren, daar zij altijd nog hoopte op hulp van onze zijde, en dat die bijstand niet spoedig gegeven werd, lag voorzeker niet aan Aitzema. Deze toch leverde den 11den Sept: weder eene memorie in, waarin hij zeide, dat men veel reden had, om »te letten op de intentie »van s. f. G. die archidexter is, ende syn voordeel soeckt »daer hy het meest meent te vinden;" dat het ongehoord was, dat eene stad, »die haer eygen raetskiesinge, hooge, »leege (!), ende middelbare jurisdictie, het recht van trac»taten te maecken, ende van een Hanse Stadt te syn, voor »honderden van Jaren gehadt heeft, nu entelyck door den »appetyt van ander van de bewarinch haerder sleutelen, wal»len ende poorten souden werden ontset"; en dat hij daarom de goede diensten van H.H.M. inriep.

[1]) Aitz: l.l. bl: 452 Alpen l.l. bl: 436. 437. Tücking. bl: 67. Wicquefort. B. XII. Dl: II. bl: 685.

Toevallig op denzelfden dag, waarop Aitzema aldus voor Munster werkzaam was, versterkte de rijkshofraad zijne eerste uitspraak door eene tweede en vermaande de stad, zich niet tegen zijne beslissing te verzetten [1]).

De onvermoeibare Aitzema had weder eene memorie gereed, die hij den 23sten Sept: in de vergadering van Holland en drie dagen later in die van H.H.M. overleverde. Hij drong daarin wederom aan op het geven van verlof aan 4 a 500 man Staatsche troepen, om in den dienst der stad over te gaan. Holland droeg aan de gedeputeerden van Dordrecht op, over die memorie rapport uit te brengen, terwijl H.H.M. haar een dergelijk lot lieten ondergaan. Daarbij echter bleef het, niettegenstaande Overijssel in de laatstgenoemde vergadering van H.H.M. liet aanteekenen, dat het dienstig zou zijn, de stad, tegen goede voorwaarden van haren kant, te ondersteunen.

Vruchteloos was het, dat Friesland omstreeks dezen tijd aan de Algemeene Staten schreef, dat men Munster moest helpen, wilde men het zich niet in de armen eener andere mogendheid zien werpen. Even vruchteloos, dat Aitzema, met eenige leden der Staten in conferentie getreden, hen poogde te overreden, in de zending van manschappen naar Munster toe te stemmen; die leden zeiden, »niet ghelast te »syn als om te hooren." [2])

[1]) Res: St-G. 8, 11 Sept: 1659. Aitz: l.l. bl: 452. 453. Tücking. bl: 67—69. Memorie van Aitz: van 11 Sept: 1659 (Archief).

[2]) Res: St-G. 26 Sept: 1659. Res: Holl: 23 Sept: 1659. bl: 193. Brief der Staten van Friesland aan H.H.M., d[to] 11 Sept: 1659 (Munstersch stadsarchief).

§ 7.

De stad Munster besloot aan hare onderhandelingen met ons land meer klem bij te zetten en droeg den syndicus Joachim von Eitzen en den alderman Klute op, naar den Haag te vertrekken, om aldaar met Aitzema hare belangen te behartigen. In het begin van October verlieten zij Munster, ontkwamen aan de lagen, hun door den bisschop gelegd, en kwamen over Gelderland en Overijssel te Amsterdam. Hier verschenen zij in den raad (8 Nov:) en verzochten den bijstand der stad, opdat onze Staten als bemiddelaars tusschen den bisschop en Munster wilden optreden, of, zoo dit mislukte, eenig garnizoen in Munster wilden doen leggen. De raad verklaarde, »dat in gevallen den Bisschop te kennen »geeft, dat de staeten tot middelaers wil aennemen, die »van stadts wegen daer toe sal contribueren, maer garnisoen »of andere assistentie te doen niet sullen consenteren, maer »de reeden ende motiven, die daer toe sullen worden byge»bracht ook te schryven, om daer verders op te delibereren."

Die beloofde brief werd geschreven, maar hielp Munster weinig, want hij behelsde niet veel anders dan uitdrukkingen, die al zeer rekbaar waren en tot niets verbonden. Het slot toch luidde, dat de afgevaardigden van Amsterdam ter eerstkomende vergadering der Staten van Holland in last hadden gekregen," »op het geproponeerde vande gemelte »Heeren uwer Edelheden afgesondenen, wanneer het selve »aldaer op het tapyt gebracht sal syn, soodanich te helpen »resolveren, als voor den dienst van desen Staet, tot wel»stant van de Stadt Munster, ende onderhoudinge van alle

»goede nabuerschap ende correspondentie bevonden sal werden »te behooren." [1])

Eindelijk kwamen Eitzen en Klute in den Haag aan, waar Friquet hen vermaande, geene audientie van H.H.M. te verzoeken, daar zulks den Keizer zeer zou mishagen. Eitzen, die, zooals Aitzema zegt, »een heet gebakert" en een »dronckvalligh, haestigh ende fabuleux man" was, ook veel geld »aen kleederen, ende andersints verquistende ende een »Caros met Paerden aentuygende, in weerwille van de Al»derman Clute zyn Confrater," werd vertoornd over de vermaningen van Friquet, en vergat zich zoover, dat hij zeide, »dat se souden moeten handelen met Sweden, soo hier niet »te rechte quamen: Soo Sweden niet wilde, datse souden »liever onder den Turk, jae onder den Duyvel wesen, reli»gionem nihil morari."

Het schijnt, dat, als wij op dat tijdstip de stad openlijk en krachtig geholpen hadden, zij van haren kant op het punt van den godsdienst groote concessies gedaan en, tot groote vreugde van velen in ons land, eene kerk aan de Gereformeerden ingeruimd zou hebben. Niet alleen Wicquefort beweert dit, maar ook Aitzema, die zeker genoeg op de hoogte der zaken was, schreef naar Engeland (24 Oct.): »Here arrived some commissioners from the town of Mun»ster, desiring the states to put a garnison in that town, in »like manner as that of Embden. They offer one of the fai»rest churches to the use of the Protestants." [2])

[1]) Aitz. l. l. bl. 458, Tücking, bl. 69. Bontemantel's notulen van den raad van Amsterdam, 8 Nov. 1659 (Amsterdamsch Archief). Brief van Amsterdam aan Munster, d° 11 Nov. 1659 (Munstersch stadsarchief).

[2]) A letter of intelligence from the Hague [van Aitzema], d° 24 Oct.

De Munstersche gezanten stoorden zich niet aan hetgeen Friquet gezegd had, en, vergezeld door Aitzema, leverden zij den 14den Nov. aan H.H.M. eene memorie over, waarin zij voor de vroeger bewezene hulp bedankten en thans de bemiddeling der Staten, benevens een garnizoen van 600 voetknechten en 4 compagniën ruiters verzochten. Dezelfde memorie werd door hen zes dagen later schriftelijk en den 21sten Nov. mondeling in de vergadering van Holland overgeleverd.

Beiden, zoowel H.H.M. als de Staten van Holland, antwoordden niet veel op deze memorie, en schenen de zaak slepende te willen houden, maar anderen kozen partij hetzij voor den bisschop, hetzij voor de stad. Onder de ijverigste aanhangers dezer laatste behoorde Friesland, dat daarin het voorbeeld van zijnen stadhouder volgde. Deze provincie ging zelfs zoo ver, dat zij verklaarde, hare consenten voor de proviandeering van Kopenhagen en van onze, in den Sont overwinterende, vloot afhankelijk te maken van de meer of minder gunstige resoluties ten opzichte van Munster. De Staten van Holland antwoordden, dat zij met groot leedwezen het besluit van Friesland vernomen hadden, daar de Munstersche en de Noordsche zaken in geenerlei verband met elkander stonden en bovendien alles, wat tot de gemelde proviandeering benoodigd was, reeds aangeschaft was. Friesland stoorde zich hieraan in zoo verre, dat het zijn verzet aangaande de Noordsche zaken varen liet, maar nog den 19den Dec. liet het ter vergadering van H.H.M. zijne sympathie voor Munster verklaren.

1659, Thurloe, Dl. VII, bl. 764. Aitz. l. l. bl. 453. Basnage, bl. 621. Tücking. bl. 70. Wicquefort, l. l. bl. 685.

De houding van Holland was zeker het gevolg van twee geschriften, die ten doel hadden, Munster van onze hulp te berooven. Het éène was een brief van den bisschop, aan H.H.M. geschreven en drie dagen na de memorie der stedelijke afgezanten ontvangen, waarin hij H.H.M. dringend tot onzijdigheid aanmaande. Het andere was eene zeer lange memorie van Friquet, waarin hij, op het vonnis van den Rijkshofraad van 9 Juli wijzende, H.H.M. verzocht, »de considerer »meurement cette affaire et de donner a sa Maiesté une responce »conforme a leur prudence ordinaire, a la justice dont elles »font profession, et a la bonne jntelligence qui a tousjours »esté entre l'Empire et cet Estat."

Terwijl aldus Friquet uit naam zijns meesters de inzichten van den bisschop ondersteunde, koesterde hij zelf, of veinsde hij te koesteren, eene groote genegenheid voor de stad Ten minste Aitzema schreef aan de Munstersche regeering: »Le sieur Friquet parle tousiours qu'il est fort porté »pour 101 (Munster), et plus que pour 105 (van Galen); et »l'affirme avec serment," terwijl hij een weinig vroeger geschreven had: »Le sieur Friquet m'a dit encore hier, qu'il »veut estre schelm, s'il ne desire le bien de la ville."

Den grootsten dienst echter ondervond de bisschop van zijnen getrouwen en behendigen dienaar, den domdeken Brabeck, die zich juist voor de vroeger door ons behandelde vereffening der Bevergernsche zaak in den Haag bevond. Brabeck wist, hoe men met onze staatslieden handelen moest en dat zij liever naar den klank van geld dan naar de welsprekendste memories luisterden. Als men Wicquefort gelooven mag, en de zaak is gansch niet ondenkbaar, had Brabeck door middelen, »dont les succés estoient infaillibles",

zich verzekerd van de hulp van eenen zekeren persoon, die genoeg invloed op onze regeeringspersonen bezat, om den bisschop ten aanzien van de houding onzer Staten gerust te stellen [1]).

§ 8.

Bij de verdeeldheid der provinciën was weinig goeds voor Munster te wachten. In plaats van rond voor zijne meening uit te komen, hetzij door Munster openlijk en, des noods, gewapenderhand te helpen, hetzij door geheel de handen van de stad af te trekken, sloeg men later eenen middelweg in en besloot men tot eene hulp aan de stad, welke niet genoegzaam was om haar te redden, maar wel geschikt, om den bisschop tot wrevel tegen ons te stemmen.

De gedeputeerden der stad, de uitwerking van Friquet's memorie bemerkende, leverden eene contra-memorie in en zeer spoedig daarop nog twee, alle »tenderende ten eynde »om tegen de attentaten van den bisschop gemaintineerd te »worden", en, zooals Aitzema te recht zegt, »hier te langh, »ende alles was dickwyls geseydt."

H.H.M. stelden die memories in handen eener commissie en werden daarin nagevolgd door Holland, toen deze provincie met al die geschriften kennis maakte. Het gevolg

[1]) Res: St.-G. 14, 17, 25, 27 Nov:, 19 Dec: 1659. Res: Holl: 20, 21, 27 Nov: 1659, bl: 259. 262. 269. Aitz: l.l. bl: 453. 454. Tücking. bl: 70. Wicquefort. l.l. bl: 685, 686. Brieven van Aitz: aan de Munstersche regeering, d[to] 12, 16 Dec: 1659 (Munstersch stadsarchief). Bontemantel's notulen, 31 Dec: 1659 (Amsterdamsch archief). In den Holl: Merc: Jan: 1660. bl: 4. 5 vindt men eene vertaling der memorie van Friquet, die oorspronkelijk in het Fransch overgeleverd werd.

van het, den 5^den Dec: in de Staten van Holland uitgebrachte, rapport was, dat »van weghen haer Edele Groot Mog. ter »Generaliteyt de saecke daer heenen sal werden ghedirigeert, »ten eynde den Heere Friquet door Gecommitteerden van »haer Ho: Mog. versocht moge worden, uyt den naem ende »van weghen syne Keyserlicke Majesteyt alle goede ende »efficacieuse officien te willen bybrengen, ten eynde den »hoogh-ghemelten Heere Bisschop met de welghemelte Stadt »Munster, door syne interpositie in der minne moge worden »vergheleecken", terwijl H.H.M. het door de stad gedane verzoek in deliberatie hielden.

Gedurende de geheele maand December regende het memories; nu eens aan den president van H.H.M., om hem ter gunste der stad te stemmen, dan weder tot de geheele vergadering. De belangrijkste dier memories was die, welke den 5^den overgeleverd werd en van den volgenden inhoud was:

»De hooge noot, ende het uytterste aenstaende pericul, »als mede de daegelyckse aenmaninge van onse principalen »veroorsaecken, dat wy mits desen nochmaels deselve ge»hoorsaemlyckst moeten beswaerlyck syn. Want, vermits de »Stadt Munster nochmaels wederomme seeckerlyck verstaet, »dat sy van syne Vorstelycke Genade niet, als wederwen»dicheit heft te besorgen, oock de flammen van den aenko»menden oorlogh beginnen uyttebrecken, doordien in alle »plaetsen daertoe preparatie gemaeckt worden, volckeren »geworven, ende het uytterste schynt te sullen werden ver»soecht, Ende haerersyts verobligeert is soodaenich genaec»kende onheyl voor te bouwen, ende het gene tot maintenue »van haere stadt is diende te bevorderen. Soo is hiermeede »ons ondergeschreven onderdaenigh versoeck, Uw Ho. Mog.

»willen genadigh gelieven, op die voor desen versoechte, »ende overgegevene propositie (met achterlatinghe der »iuristische disputeringen, de welcke niet daerom syn over- »gegeven, om hier te ventileren, maer ten eynde sy ter »behoorlycken plaetse, darop sy oock met verseeckeringe syn »angenomen, wyders sullen worden gecontinueert) spoedige, »ende gewenste resolutie te laeten wedervaren, ten einde de »voorgemelte stadt (overmits periculum in mora is) moge »weten, waernaer sy haer hebbe te reguleren, ende by tyt »haer aenstaende ongeluck moge voorkomen."

Al die memories werden gesteld in handen eener commissie, die den 9den Jan: 1660 rapport uitbracht en de concepten der brieven, aan den bisschop en aan de stad te schrijven, voorlas. Holland nam dit alles over en stelde die concepten in handen eener commissie [1]).

Intusschen was er gevolg gegeven aan het plan, om eene conferentie met Friquet te houden en hem over te halen, bij den Keizer stappen in het belang van Munster te doen. De Witt was daarbij ijverig werkzaam, en de conferentie werd, met voorkennis van Brabeck, die zich altijd nog in den Haag ophield, en van één der Munstersche gezanten (zeker Klute), met zooveel succes voortgezet, dat de Witt schrijven kon: »Ick hebbe seer goede hope van een gewenscht »succes, alles op die gronden dat de realiteyt, ende volcomene »securiteyt voor de stadt, edoch de eere, ende t'exterieur

[1]) Res: St.-G. 1, 5, 6, 10, 15, 19, 31 Dec: 1659. Secr: Res: St.-G. 9 Jan: 1660. Res: Holl: 2, 5 Dec: 1659, bl: 271. 277. 21 Jan: 1660. bl: 5. Aitz: l.l. bl: 454. 455. B. XL. Dl: IV. bl: 657. Memorie van 5 Dec: 1659 (Archief).

»wat meerder voor den Bisschop gestipuleert ende geaccor-»deert soude werden" [1]).

Bitter werd zeker de verwachting van de Witt teleurgesteld, toen kort daarop (10 Jan:) de Keizer een mandaat uitvaardigde, waarin aan de stad Munster, onder bedreiging van den rijksban, gelast werd, hare gezanten uit den Haag terug te roepen, alles, wat hier te lande mocht verricht zijn, ongedaan te maken, en binnen twee maanden aan het Keizerlijke hof het bewijs te leveren, dat zij de bevelen des Keizers opgevolgd had, en te laten verzekeren, dat zij verder geene onderhandelingen met vreemde mogendheden zou aanknoopen. Tegelijk zond de Keizer naar het stift twee regimenten ruiters en twee regimenten voetknechten [2]).

Aitzema beproefde nogmaals spoedige hulp voor Munster te verwerven en werd daarin door de afgezanten der stad ondersteund, die den 2den Febr: eene memorie overgaven, waarin zij bericht gaven van de komst der Keizerlijke benden in het stift, en daarom hulp, of ten minste bemiddeling, verzochten [3]). H.H.M., die eveneens van prins Maurits en

[1]) La Vie, bl: 44. Journ: Aitz: (n° 2) 6 Febr: 1660. Brief van de Witt aan de Graeff, d[to] 6 Jan: 1660 (Archief).

[2]) Tücking. bl: 71. Journ: Aitz: (n° 2), 6, 13 Febr: 1660, waar hij echter wel van de zending der Keizerlijke troepen, maar niet van het mandaat spreekt, evenmin als hij, wat te verwonderen is, zulks doet in zijne Saken van Staet en Oorlogh, tenzij hij het op het oog hebbe gehad bij hetgeen hij l.l. bl: 665 ter loops zegt, ofschoon hij zich dan in den tijd een half jaar vergist.

[3]) De behartiging der belangen van Munster ging omstreeks dezen tijd gedeeltelijk in andere handen over, want Eitzen, die wegens zijne onberedeneerde drift minder geschikt tot onderhandelingen gebleken was, werd, hetzij uitdrukkelijk teruggeroepen, hetzij als teruggeroepen beschouwd

van den kommandant van Wezel brieven over die troepen ontvangen hadden, stelden de memorie en die twee missiven in handen van den Raad van State, opdat deze »op d'im»portantie van de saecke, in de tegenwoordige conjuncture »van tyden, ten spoedichsten wille adviseren."

Het scheen, alsof H.H.M. de zaak met meerder ernst wilden aanvatten, en dit bewoog Hessing, die nog altijd agent van den bisschop was [1]), den 5den eene memorie over te leveren, waarin hij verklaarde, dat de Keizerlijke troepen het stift slechts binnengetrokken waren, om den vrede in het Rijk te bewaren.

Kort daarop leverde de Raad van State eerst mondeling, daarna schriftelijk een rapport over de Munstersche zaak in. Dit was gunstig voor de stad, in zooverre de Raad van State adviseerde, dat men Friquet moest aansporen, de geschillen tusschen den bisschop en de stad te doen bijleggen, daar onze staat niet dulden zou, dat Munster overweldigd werd, en, in geval de bisschop met zijne maatregelen niet ophield, daartegen met kracht zou handelen. Tevens was gemelde Raad van oordeel, dat men den Staatschen officieren, die op retraite gesteld waren, moest veroorloven, met behoud van pensioen in den dienst van Munster te treden.

Holland stelde dit advies in handen eener commissie, waartoe de Raadpensionaris zelf behoorde. Zij was van oordeel, dat

door de komst van Drachter in den Haag. Eitzen ging naar Wezel en verzoende zich met den bisschop.

[1]) Brabeck, die trouwens in deze aangelegenheid geen officieel karakter gehad had en alleen voor de Bevergernsche zaak in den Haag geweest was, had reeds in het begin van Jan: 1660 die stad verlaten (Aitz: l.l. bl: 665).

men den bisschop moest verhinderen, de stad ten onder te brengen, en deze aan den anderen kant moest beletten, zich »te engageren met die gene, welker nabuyrschap, »voornamentlyck by de jegenwoordige conjuncture van tyden »ende saecken, haer Hoog Mog. met reden, suspect ende »misvallig soude wesen" (men was n. l. bevreesd, dat Munster, geene hulp van ons te wachten hebbende, zich in de armen van Zweden zou werpen). Daarom oordeelde de commissie, dat men in maandelijksche termijnen bij wijze van leening zulk eene som aan de stad moest geven, als deze noodig had en de provinciën zouden goedkeuren, »onder Obligatie »ende Acte van belofte in der bester forme, van dat de »meer-gemelte Stadt zich met geene andere Princen, Poten-»taten, ofte Staten sal engageren, veel min der selver »Guarnisoen in nemen, buyten voorweten ende consent »van haer Hoog Mog." De te verschieten penningen zouden verstrekt worden door de aan het stift grenzende provinciën in korting van hare quota's in de buitengewone zee-lasten. Voorts zou den bisschop en der stad ernstig aangeschreven worden, hunne geschillen bij te leggen. Eenige leden der vergadering verzochten, dat dit advies in geschrifte gesteld zou worden, hetgeen de deliberatie tot later deed uitstellen [1]).

Dit provinciaal advies van Holland werd 23 Febr: door H.H.M. ontvangen en in handen eener commissie gesteld. Friquet nam het zeer euvel op, dat men er over beraadslaagde, geld aan Munster te leenen, en dreigde te zullen vertrekken, als men de stad op eenige wijze hielp, daar het

[1]) Res: St.-G. 28 Jan:, 2, 5, 7, 10, 12 Febr: 1660. Res: Holl: 13 Febr: 1660. bl: 6. Secr: Res: Holl: 18 Febr: 1660. Dl: II. bl: 189. Aitz: l.l. bl: 657. 658. Tücking. bl: 73. de Witt. Dl: VI. bl: 329.

Rijk zulks als eene rupture zou aanmerken. Verder zeide hij, dat de Keizerlijke troepen het stift binnengetrokken waren, niet om Munster te belegeren, maar om de komst aldaar van vreemde troepen te beletten. »'Twelck was een frivole »ende laecherlycke subtiliteyt, gelyck oock het voorsz: drey»gement." Desniettegenstaande luidde het rapport, volgens resolutie van 23 Febr: uitgebracht, dat brieven aan den bisschop en aan de stad geschreven zouden worden. Wat betrof de te verschieten gelden, die nu op 10000 rksd: gesteld werden, kreeg de Raad van State last, met de Munstersche gedeputeerden de voorwaarden dier leening te bespreken. Hierop ontvingen H.H.M. zeer spoedig een antwoord, dat weder in handen eener commissie gesteld werd. Nu bleef de zaak eenigen tijd slepende, en de provinciën moesten een en andermaal uitgenoodigd worden, zich te verklaren.

Holland nam eene resolutie overeenkomstig het door den raadpensionaris den 18den Febr: uitgebrachte rapport en bepaalde, dat aan de stad bij provisie 10000 rksd: verstrekt zouden worden, »sonder dat de selve somme nu ofte naer»maels sal mogen werden verhoogt, anders dan naer voor»gaende deliberatie, daer over by haer Ed. Groot Mog. te »houden, ende op nader consent van de Leden deser verga»deringe." Tevens werd aangedrongen op het schrijven der brieven aan van Galen en aan de stad, en op het verzoek aan Friquet, om zijnen meester voor eene bemiddeling te stemmen [1]).

[1]) Res: St.-G. 23, 28 Febr:, 3, 8, 16, 25, 26, 27 Maart 1660. Secr: Res: St.-G. 27 Maart 1660. Secr: Res: Holl: 23 Maart 1660. l.l. bl: 200. Aitz: l.l. bl: 658. de Witt. l.l. bl: 406. 407. Brief van de Witt aan de Graeff, dto 4 April 1660. (Archief). Reeds den 6den Maart had de raad van Amsterdam, ten aanzien der leening aan Munster, op het rapport van de

§ 9.

De bisschop was over den loop, dien de zaken dreigden te nemen, in het geheel niet gesticht en begreep, middelen in het werk te moeten stellen, om aan de besluiten van H.H.M. eene andere richting te geven. Hij zond dan ook Brabeck naar Holland, minder om officieel op te treden, dan om onder de hand de pogingen der stad tegen te werken.

De domdeken begaf zich incognito eerst naar Delft, vervolgens naar den Haag, en hield vele conferenties met den Brandenburgschen gezant Weijman, Friquet, den graaf van Flodorp, den thesaurier-generaal van Beverningk, Pieter de Groot, pensionaris van Amsterdam, en de Witt zelven. Het doel dier conferenties was het opstellen van een accoord, dat geschikt zou zijn èn den bisschop èn de stad te bevredigen, en alle geschillen uit den weg te ruimen. [1])

Terwijl men daarmede bezig was, kwamen ter vergadering van H.H.M de brieven aan den bisschop en de stad, en vooral de geldleening weder op het tapijt. De concepten der bedoelde missiven werden den 30sten Maart gearresteerd, evenals dat der obligatie, die Munster voor de te leenen 10000 rijksd: zou moeten teekenen. Voorts werd besloten, dat Munster »van wegen desen Staet by provisie ende tot dat

Graeff c. s. besloten, daarin te consenteeren, „mits de selfde worde betaelt door de provincie daer dicht aen gelegen, ende dat het selfde sal „strecken tot afcortinge van haer achterstallige gelden" (Bontemantel's notulen, 6 Maart 1660).

[1]) Aitz: l.l. bl: 658. Alpen l.l. bl: 470. Journ: Aitz: (n° 2). 5 & 6 April 1660. Brief van de Witt aan de Graeff, d^{to} 4 April 1660 (Archief).

»de differenten tusschen den Bisschop en deselve stadt op-
»geresen by middel van accommodement of andersints tot
»een goed eynde sullen wesen gebracht, jn maentlicke ter-
»mynen by leeninge sullen werden verstreckt, alsulcke somme
»van penningen, als hare jegenwoordige necessiteyt compt
»te vereysschen, ende met gemeen consent van de provin-
»tien sal connen werden goetgevonden, ende alsnu by pro-
»visie ende vooreerst de voorschreve thien duysent Rycx-
»daelders, off vyffentwintich duysent guldens, tegens de
»voorschreve te passeren obligatien."

Twee dagen later werd bepaald, dat die som van 25000 gulden door de drie aan Munster grenzende gewesten (Gelderland 9500, Utrecht (?) 9500, Overijssel 6000 gulden) in mindering hunner quota's in de buitengewone zee-lasten opgebracht en door den Raad van State voorgeschoten zou worden. [1])

Hiermede was het nemen van dezen halven maatregel voltooid, niettegenstaande de bisschop den 26sten Maart schreef, dat Munster, als eene onder hem staande stad, zich zonder zijne toestemming niet kon verbinden, terwijl de quintessens van eene andere missive (dto 7 April), welke een antwoord was op die van H.H.M. van 30 Maart, uitgedrukt kon worden in de weinige woorden: »dat de saken desen Staet niet »roerden." Het antwoord van de stad op dienzelfden brief was veel welwillender, daar zij verklaarde, gaarne de mediatie van H.H.M. aan te nemen.

Ondertusschen waren de beraadslagingen over een project accoord voortgezet. Brabeck toonde zich tamelijk handelbaar,

[1]) Res: St-G. 30 Maart, 1 April 1660.

dewijl hij daardoor H.H.M. van het toestaan der gelden hoopte af te houden. Friquet beweerde, dat het accoord gunstig voor de stad zou zijn, zoodat de eer en de uiterlijke schijn voor den bisschop, het wezen der zaak voor Munster zijn zou, maar, en dit merkt Tücking te recht op, de beteekenis dier woorden valt geheel weg, als men het accoord beschouwt, dat, in korte bewoordingen, het volgende bevatte:

1.

Sal S.V.G. den Heere Bisschop toestaan eene generale Amnestie, met uitsluytinge van maar 2 persoonen, ende de stadt soodanige genaade erkennen met een present van.....

2.

Wat de saecke selve aengaet, sal die geduyrende den tyt van 25 jaaren blyven in suspenso in dien staat, waarin deselve tegenwoordich is voor den Keyserl: Rijxhoff Raeth, salvo utriusque jure, ende met onderlinge belofte van naar 't verloop van sulcken tydt te defereeren aende uitspraacke van den gemelten Ryx hoffraeth, sonder daertegens binnen offte buyten 't Ryck assistentie te soecken.

3.

Sal syne V.G. vermoogen in de stadt te leggen een guarnisoen van 600 man te voet, ende 100 man te paard, ende daarover naar goetvinden een Commendant ende andere officieren te stellen. S.V.G. sal mede, het gevaer in 't Ryck

notoirlyck toenemende, het selve guarnisoen met voorweten vande Stadt, vermoogen te vermeerderen. Desgelix sal ook de magistrat, des noot synde, met bewilliging van S.V.G. tot laste vande Stadt vermoogen aan te neemen 2, 3 offte 400 man, ende daerover de officieren te bestellen, mits dat deselve van S.V.G. geconfirmeert werden, van deselve haare Vaandels ontvangen, ende onder 't commandement van den Vorstel: Commendant staan sullen. Ende indien hun sulx bedenckelyck offte niet doenlyck en waare, alsdan sal tot laste van 't Land uytden uytschot naar nooddrufft volck in de stadt geleyt werden.

Oock sal de Stadt niet alleene aan het gantsche soo wel Vorstel: als haar eygen guarnisoen, maer oock aande Vorstel: Garde, soo lang die in de Stadt is, noodich service verschaffen, blyvende ter dispositie van S.V.G. naar bevinden 't guarnisoen te verminderen.

4.

Sal der Commendant in tegenwoordicheyt van de Gedeputeerden der 3 stenden uytdruckel: sweeren niets te willen doen, nochte oock gedoogen dat by andere gedaan werde tegens den inhout van dit provisioneel verdrach.

5.

Oock sullen de borgers aan alle poorten ende daar het andersints noodich, beneffens 't militaire guarnisoen haare posten ende wachten moogen versien, des dat de vorstel: Commendant daarover de opperdirectie hebbe.

6.

Sal de jurisdictie over de Soldatesque privative alleen resideeren in den voorsz: Commendant.

7.

Sal gemelde Soldatesca van alle borgerlycke jurisdictie ende lasten bevryt weesen.

8.

Sal de stadt haare tegenwoordige volckeren affdancken, ende S.V.G. vermoogen die wederomme aan te neemen, ofte oock te casseeren.

9.

Sal de stadt aan alle poorten, toornen, wallen laaten maecken tweederhande slooten, ende tot elck een byzondere Sleutel, dewelcke Sleutels aan S.V.G. overgelevert synde, sal S.V.G. vrystaan, ofte de helfte daarvan aande stadt wederomme te rugge te geven, offte gantsch by sich te houden, soo lange S.V.G. in de Stadt blyfft, maar daaruyt vertreckende sal de eene helfte vande sleutels weder aande Stadt behandicht ende d'andere aan den Commendant gelaaten werden.

10.

Sal den Commendant de poorten in bywesen vande Stadts

Gedeputeerde naar gewoonheyt ende ter rechter tydt doen openen ende sluyten, des dat S.V.G. persoonl: inde stadt synde, tot derselver dispositie sal staen, wanneer ende door wien die te openen ende te sluyten, omme by nachte yemandt van conditie te doen inlaeten; mede in derselver absentie aen die van 't domcapittel ofte andere voorname persoonen, ofte oock wegen publicq ende landtgeschefften, de poorten geopent moetende worden, sal den Commendant sulx doen weten aan Borgemeester, ende die geen difficulteyt maecken de openinge behoorl: te laeten doen; maer aen S.V.G. sullen de poorten by nacht ende by dach oopen staen.

11.

Sal syne S.V.G. alleen ende in derselver absentie den Commendant aen de Borgerie ende Soldatesca het woort geven

12.

Sal de Stadt niet moogen de tegenwoordige fortifficatien vermeerderen ofte verminderen als met voorweeten ende believen van S.V.G.

13.

Sal de Stadt affschaffen het wagen teeken, multersteuren ende andere belastingen op uyt ende incomende waaren, ende voortaan het Thumbcapittel, geestelycke ende andere gepriviligieerde persoonen tegens haare vryheeden, immuniten, enz. in 't geringste niet beswaaren, maar aan deselve over haare gravamina satisfactie geven: dewelcke in der minne niet ge-

vonden connende werden, sullen door S.V.G. worden geremitteert aan onparteische Rechtsgeleerden, welcker uytspraacke men sonder provocatie, appel ofte revisie sal acquiesceren.

14.

Sal de Stadt in 't toecommende geen vreemde assistentie meer soecken, ende renuncieeren aan alle confoederatien ende alliantien als strydende tegens de hooge overicheyt van S.V.G.

15.

Sal dit verdrach naargecommen werden oock naar 't verloop van de 25 jaaren tot dat de punctus praesidy vergeleecken, offte rechterl: gedetermineert sy.

16.

Sal de Stadt tempore inaugurationis novi Principis haar ook aan desen provisioneel verdrach met eede verbinden, ook denselve alle jaar by haare magistrats keuren besweeren.

17.

Sal alle het voorsz: niet alleene op S.V.G. maar oock op derselver successeurs ende het Domcapittel verstaan, ende by den Keyser daarover confirmatie versocht werden [1]).

[1]) Res: St-G. 12 April 1660. Aitz: l.l. bl: 658. 659. Alpen. l.l. bl: 470—473. Tücking. bl: 73—75. Extract sommaire van het Project Tractaet (Archief). Bij Aitz: l.l. bl: 659—662 is het accoord in extenso te lezen; bij Wiens, bl: 38—59, vindt men dit project en het later door de stad ontworpene contra-project tegenover elkander.

Dat dit accoord voor de stad niet zeer voordeelig was, springt in het oog, en het is zeker alleen toe te schrijven aan de vrees, voor Munster geene betere voorwaarden te kunnen bedingen, dat de Witt zelf aan Klute kort vóór diens vertrek schreef: »Ick recommandere UEd: nevens den heere »Syndicus Drachter nochmaels de bevorderinge van het be»wuste accommodement, ende houde my verseeckert dat »UEd[en] noyt eenige notabelder dienst aen haer vaderlandt »sullen hebben gedaen." Zeer zeker was dan ook de Witt door zijn gunstig rapport ter vergadering van Holland oorzaak, dat dit gewest het accoord en het gedrag, door den raadpensionaris bij de conferenties daarover gehouden, ten volle goedkeurde.

De Munstersche afgezanten dachten er anders over, want, den loop der onderhandelingen bemerkende, bleven zij volstandig beweren, geenen last te hebben, en woonden de conferenties niet bij. Dat zij daarin naar de inzichten hunner committenten handelden bleek weldra, toen de Munstersche regeering, gelijk wij zien zullen, het project-accoord verwierp. Het schijnt echter, dat men later Drachter en Klute verdacht, aan de conferenties deelgenomen te hebben, ten minste er bestaat een getuigschrift van de Witt van den volgenden inhoud:

»Ick onderschreven verclare dat de Heeren Drachter ende »Clute respective Syndicus ende Raedt der Stadt Munster »noyt syn geweest in de Conferentien, die over het bewuste »Project van Accord tusschen den Heere Biscop ende de Stadt »van Munster te maecken, syn gehouden. Hebbende sy altyt »verclaert daer toe geen last ende procuratie te hebben. »Actum Hage den 16 Juny 1660."

Johan de Witt.

De Munstersche afgevaardigden bemerkten, dat er, behalve de leening, niets meer voor hunne stad te verkrijgen was, en namen derhalve den 12den April afscheid van H.H.M. Zij aarzelden echter zich op reis te begeven, daar zij, hoewel voorzien van een paspoort van den bisschop, over diens plannen niet geheel gerust waren, maar nadat de Witt hen dienaangaande gerust gesteld had, gingen zij, de 10000 rksd: ontvangen hebbende, in het laatst van April op reis.

Nog twee andere personen verlieten ten gevolge van het project-accoord den Haag, Brabeck en de graaf van Flodorp, de eerste, om den bisschop, de ander, om der stad het accoord smakelijk te maken [1]).

Flodorp slaagde daarin niet. Munster was over het project zeer verontwaardigd, wilde daarvan niets weten en zond aan Aitzema eenen brief vol klachten, maar waarin men toch verklaarde, eerst te willen hooren, wat Drachter en Klute bij hunne terugkomst zouden zeggen. Flodorp, de hardnekkigheid van Munster ziende, keerde onverrichter zake naar Holland terug.

Drachter en Klute kwamen intusschen behouden in hunne stad aan, maar deze, al was de ontvangst der 25000 gulden haar zeer welkom, was weinig gesticht over hetgeen hare beide gezanten over de lauwe houding onzer Staten mededeelden. Verontwaardigd schreef de Munstersche regeering aan H.H.M. eenen krassen brief vol klachten en verwijten,

[1]) Res: St.-G. 12 April 1660. Res: Holl: 5 Mei 1660. bl: 19. Aitz: l.l. bl: 658. 659. Tücking. bl: 75. Getuigschrift van de Witt, dto 16 Juni 1660 (Archief). Brief van de Witt aan Walter Cluthe (onder couvert aen den heer Cornelis Hoppesack Coopman, wonende in de Warmoesstraat te Amsterdam), dto 18 April 1660 (Archief).

en verklaarde daarin, dat de stad liever als een tweede Numantia zou te gronde gaan, dan haren nek te buigen onder het slavenjuk, dat de bisschop haar wilde opleggen [1]).

§ 10.

Had dus de stad bij H.H.M. weinig heul en steun gevonden, ook de pogingen, die zij middelerwijl te Weenen in het werk gesteld had, waren met geen goeden uitslag bekroond. De rijkshofraad toch vaardigde twee zoogenaamde paratoriae uit (23 Mei), waarin der stad bevolen werd, binnen twee maanden het bewijs te leveren, dat zij aan de vroegere Keizerlijke mandaten gehoorzaamd had en dat zij de onderhandelingen, die door haar met H.H.M. aangeknoopt waren, afgebroken en hetgeen daarin reeds geschied was ongedaan gemaakt had. De Keizer droeg de uitvoering der beide decreten op aan de vorsten, die de naaste buren van den bisschop waren, n. l. aan de bisschoppen van Osnabrück en Paderborn, alsmede aan den graaf van Rietberg. Zij werden echter in hunne pogingen tot bemiddeling gestuit door de vijandelijkheden, die de bisschop en de stad in dien tijd elkander begonnen aan te doen. De eerste liet door Keizerlijke ruiters het vee der stedelingen uit de weiden halen (22 Mei) en hield de afgevaardigden der stad ten landdage te Coesfeld gevangen, hetgeen de Munsterschen met veelvuldige repressailles beantwoordden [2]).

Dewijl aldus de toestand in het stift langzamerhand onrustiger werd, zou men denken, dat onze Staten ten minste

[1]) Aitz: l.l. bl: 663. Alpen. l.l. bl: 473—475. Tücking. bl: 75. 76.

[2]) Alpen. l.l. bl: 475—483. Tücking. bl: 76—79.

eenige pogingen tot hulp aan Munster of tot bemiddeling zouden gedaan hebben. Niets daarvan had plaats. Wel deed Friesland, dat het langst en het krachtigst de zijde der stad gehouden heeft, eene poging, om de Staten uit hunne lauwheid op te wekken; wel deed ook Aitzema weder zijne stem hooren; wel kwamen er aanhoudend brieven van Munster, maar de Staten hadden nu de handen te vol met den, op den troon herstelden, Karel van Engeland te complimenteeren en hem deftig uitgeleide te doen [1]).

Nauwelijks was deze drukte voorbij en waren de ooren der Staten weder voor andere, gewichtiger zaken geopend, of Aitzema verzocht in eene memorie hulp voor Munster. Hij werd echter in zijne pogingen niet weinig gedwarsboomd door het gerucht, dat de bisschop zelf het project-accoord voor onbillijk hield en aan de stad betere voorwaarden liet doorschemeren. Dit moge, vooral van iemand als van Galen, ongeloofelijk schijnen, Drachter zelf schreef zulks aan Aitzema, maar de verwondering daarover verdwijnt mijns inziens, wanneer men de voorwaarden leest, die, volgens Tücking (bl: 79 n. 46), door den bisschop aangeboden werden. Al moge iemand, betreurende dat de stad die voorwaarden verworpen had, uitgeroepen hebben: »Eheu! praestitisset »enim aliqua quam nulla iura retinuisse," de aliqua iura, door den bisschop gewaarborgd, verschilden te weinig van die van het in den Haag ontworpene project, dan dat men had kunnen en durven verwachten, dat het verbitterde Munster daarmede tevreden zou geweest zijn. De onderhandelingen over dit nieuwe accoord hadden dan ook geen gevolg,

[1]) Res: St.-G. 15, 16 April, 18, 28, 31 Mei 1660. Aitz: l.l. bl: 663.

zoodat Aitzema begreep, dat de hulp van H.H.M. voor de stad onontbeerlijk was. Niet afgeschrikt door het koele onthaal, dat zijne onlangs ingediende memorie te beurt gevallen was, leverde hij eene nieuwe in (25 Juni), waarbij hij dringend de hulp der Staten inriep, zonder welke de stad tot wanhoop zou gebracht worden, »'t welck niet als groote »bekommeringe op de Frontieren, aenlockinge van andere »Oorloghs-machten, ende een blame aen haer Hoogh Mog. »soo heylsame Resolutien, ende soo Christelycke intentien »van Vrede ende Accoort konde causeeren." Hij eindigde met te verzoeken, dat H.H.M. zoo spoedig mogelijk eene deputatie naar Munster zouden zenden [1]).

De Staten, aldus in hun eergevoel aangetast, en, wat zeker van meer uitwerking was, beangstigd door het schrikbeeld, dat Munster zich in de armen eener andere mogendheid, b. v. Zweden, zou werpen, besloten (30 Juni) brieven aan de beide strijdende partijen te zenden, om haar tot vrede en rust aan te manen, en dat er eene deputatie zou benoemd worden, om naar de stad te gaan en haar tot aanneming van het meergemelde project-accoord over te halen. De deputatie zou niet bij den bisschop geaccrediteerd worden, maar dezen zou alleen notificatie daarvan gegeven worden. Dit geschiedde op verlangen der provincie Holland, die beweerde, dat de bisschop toch onze mediatie niet zou aannemen en men dus een te voorzien echec moest vermijden. Te vergeefs verzette zich hiertegen Aitzema, die, zeker al te spitsvondig, beweerde, dat deze deputatie geene mediatie beoogde, maar strekte tot inductie van een billijk accoord,

[1]) Res: St.-G. 4, 7, 25 Juni 1660. Aitz: Ll. bl: 663. 664. Tücking. bl. 79. 80.

en dat de bisschop, al had hij zich vroeger bepaaldelijk tegen eene bemiddeling van de zijde van H.H.M. verklaard, wist, dat eenen particulier, laat staan eener mogendheid, het recht toekwam, toe te zien paries cum proximus ardet.

Friquet werd even als vroeger uitgenoodigd, tot de bemiddeling de behulpzame hand te bieden, terwijl de Witt eigenhandig hetzelfde verzoek aan Weijman deed. Intusschen benoemden H.H.M. de gedeputeerden en voorzagen hen van brieven van credentie, van koets en paarden en van geld, terwijl de brieven aan den bisschop en de stad gearresteerd werden. Niets wederhield nu het vertrek der gedeputeerden, en den 12den Juli namen zij, Jacob Christoffel van Balveren (Gelderland), Johannes Scheltinga (Friesland) en Schotto Tamminga (Stad en Lande), afscheid van H.H.M. [1]).

Den volgenden dag vertrokken zij ieder naar zijne provincie, met afspraak elkander den 23sten Juli te Zutphen te ontmoeten en te zamen de reis te aanvaarden, hetgeen ook geschiedde. Over Nienborg, Metelen en Steinfurt kwamen zij den 26sten in des bisschops legerplaats [2]), waar zij door den landcommissaris Fogel uit naam van generaal-majoor Wylich en overste Nagel ten middagmale uitgenoodigd werden. Zij voldeden aan dit verzoek, maar weigerden een hun aange-

[1]) Res: St.-G. 30 Juni, 1, 3, 7, 9, 10, 12 Juli 1660. Aitz: I.I: bl: 664, waar verkeerdelijk de 12de Juni als dag des afscheids opgegeven wordt. Journ: Aitz: (n° 2), 5 & 6 Juli 1660. Brief van de Witt aan Weijman, d°• 14 Juli 1660 (Archief). Voor de beschrijving dezer deputatie heb ik gebruik gemaakt van het, den 5den Oct: schriftelijk overgeleverde, verbaal, dat op het Archief berust, maar weinig belangrijks bevat.

[2]) Den 22sten Juli, dus vier dagen te voren, was de insluiting van Munster door den bisschop begonnen.

boden geleide van 100 ruiters, daar zij het door hen uit Zutphen medegenomen konvooi voor genoegzaam hielden. Wylich drong er echter zeer op aan, hetgeen hen deed besluiten, dien dag nog niet binnen Munster te gaan, maar buiten die stad te overnachten [1]).

Den volgenden dag trokken zij door het leger van den bisschop en kwamen omstreeks zes uren in den namiddag voor Munster, waar een geleide uit de stad hen te gemoet kwam. Aan den slagboom kwam de magistraat in koetsen aangereden. en werden de gedeputeerden door Drachter verwelkomd, waarna zij de stad binnenkwamen, waar de soldaten en burgers in orde geschaard stonden en eereschoten losten.

Den 29[sten] werden zij op de Vredezaal prachtig ontvangen en deden eene propositie, waarin zij uit naam van H.H.M. de stad vermaanden, het bewuste project-accoord aan te nemen. Den volgenden dag begonnen hierover de conferenties tusschen onze gedeputeerden en die der stad, maar reeds dadelijk wierpen deze zwarigheden op, vooral met betrekking tot het ius praesidii; vóór alles echter verzochten zij, dat onze gedeputeerden eenen wapenstilstand bij den bisschop zouden zien uit te werken, opdat de onderhandelingen rustig aangeknoopt zouden kunnen worden. Van Balveren c. s. voldeed wel aan dit verlangen, maar ontving van den bisschop, die reeds te groote toebereidselen gemaakt had, tot ant-

[1]) Ik heb niet kunnen ontdekken, van waar Aitzema (l.l. bl: 664) de beschrijving der onaangenaamheden te dezer gelegenheid gehaald heeft, waarop hij ook in zijne memorie van 30 Juli zinspeelt. Het verbaal, waarin anders de bisschop niet gespaard wordt, meldt niets over moeielijkheden, die omtrent het geleide zouden gerezen zijn.

woord, dat hij den wapenstilstand weigerde, daar Munster niet het recht had, de wapenen te voeren (3 Aug:).

Ondertusschen waren de onderhandelingen in de stad voortgezet, maar de magistraat wilde van het door ons aangebodene accoord niets weten en leverde (31 Juli) een »onver»bintelycke voorslach" over, die zeer zeker voor de stad vrij wat voordeeliger was. Nog nader ontwikkelde de regeering van Munster hare denkbeelden in het contra-project, dat zij den 5den Aug: aan onze gedeputeerden overgaf, waarop weder vele conferenties volgden [1]).

§ 11.

Van het houden dier conferenties maken wij gebruik, om te zien, wat er intusschen in den Haag voorviel, waar het eerste, wat wij ontmoeten, natuurlijk eene zeer klaaglijke memorie van Aitzema (21 Juli) van den volgenden inhoud is:

Het groote verlangen der goede Stadt Munster na de vreede ende komste van U Ho: Mog: Heeren extraordis Gedeputeerde is al over lang gebleecken: gelyck oock aende ander syde ter contrarie d'afkeericheyt van haer wederpartydige: die op de tydinge van soo heylsame komste als furieux ende ongebonden syn geworden: redoublerende ende vermenichvuldigende haer vangen, spannen, roven, plunderen ende alle violentien op het Lyf ende goet van d'arme Jngesetenen der Stadt. Van 't welcke de Regeering aldaer niet nalaet de notoriale informatien t'elckens aen 't Hoff van Syn Ro: Keyserl: Mt te seynden. Waerin wel soude worden gereme-

[1]) Verbael. Aitz: l.l. bl: 664. 665. 668—670. Tücking bl: 80. 81.

dieert; was het niet de groote distantie: ende andere hooger affairen, daer meede de Keyserl: Maght ende wapenen werden gedistraheert. Ondertusschen werden d'arme Munsterse Ingesetenen gebraght tot desperatie, om, off willens met vrouw ende kinderen, na dat haer alle levens middelen syn benoomen, deur honger ende swaert om te koomen; of ('t welck de natuyr niet alleen alle Menschen, maer oock de onreedelycke Creaturen leert) haer soo lang sy konnen te verdedigen. Vertrouwende naest Godt op de hulpe van U Ho: Mo: door Raet ende Daet, volgens derselver Hoochloffelycke toesage, noch jongst den 30 Marty gereitereert. Synde daer en boven apparent dat andersins oock andere hooge Krychsmachten ende wapenen (daer van het Roomsche Ryck voll is) haer ontrent dit vier, deur d'ambitieuse vyanden van de rust van U Ho: Mo: Frontieren ontsteecken, sullen laten sien ende haer interest soucken.

Kort daarop volgde weder eene memorie en na eenigen tijd nog eene, maar al die memories behelsden, al was het dan ook in verschillende bewoordingen, altijd hetzelfde [1]. De Staten waren echter niet te bewegen tot het nemen van eenigen krachtigen maatregel; zij eischten altijd, dat Munster het accoord zou aannemen.

Dat de stad daartoe echter niet wilde overgaan bemerkten onze gedeputeerden maar al te zeer, niettegenstaande er voortdurend conferenties gehouden werden en niettegenstaande de stad aanhoudend meer door den bisschop in het nauw gebracht werd. Hierdoor leden ook de gedeputeerden last, want de bisschop hield hunne brieven terug, waarover zij

[1] Res: St.-G. 21, 30 Juli, 13 Aug: 1660. Aitz: l.l. bl: 664—666.

bij H.H.M. klaagden, evenals over den onwil der Munstersche regeering.

De Staten schreven terug, dat de gedeputeerden aanhoudend moeite moesten aanwenden, om het accoord te doen aannemen. De gedeputeerden der stad bleven hardnekkig en zeiden, dat zij niets anders wilden toestaan dan het door hen ontworpen contra-project, »ende hebben by die occasie, »siende datter geene brieven, veel min resolutien van haere »ho. mo. en quamen tot eenich soulagement, om een eynde »te vinden tot soo hoochgeclommene animositeyten ende stry-»dicheden eenige voorslagen met diversche groote instantien »gedaen, off wy (n.l. van Balveren c. s.) niet en mochten »goetvinden een Gedep: uyt het middel van ons aen haere »ho. mo. aff te senden naer den Hage, om hoochstgem. »hare ho. mo. van alle het gepasseerde by rapport omstandel. »te imbueren, ende dienvolgens derselver salutaire resol. »sien uyt te wercken ende herwaerts te brengen, ende alsoo »eenmael tot een goet ende gewenscht eynde te geraecken; »Dan soo wanneer sulcx niet en conde geschieden (gel. t'selve »in particuliere visiten tot meermalen voorgeslagen ende »gedeclineert was) wy wilden ons laten gevallen alsdan onsen »Secretarium te senden om de sake des te meerder (dewyl »periculum in mora was) te doen accelereren. Ende alhoewel »dit versoeck tot verscheyden malen uyt den naem van de »gantschen magistraet met groote instantien seer ernstel. »gereitereert wert, hebben wy t'selve nochtans, om ver-»scheydene redenen, beleefdel. geexcuseert."

Het is jammer, dat de gedeputeerden die redenen niet nader ontwikkeld hebben, want nu verwondert men zich zeer, dat zij niet alle middelen aangegrepen hebben, om de

zaak tot een goed einde te brengen. Misschien is het gevoelen van Tücking juist, dat de houding der gedeputeerden zeer dubbelzinnig was en dat zij er op uit waren, de zaak slepend te houden en, door aanhoudend weigeren, Munster er toe te brengen, voortdurend grootere concessies aan onzen staat te doen.

Onverwacht, zeer onverwacht kreeg de stad steun van eene zijde, van waar zij, na hetgeen voorafgegaan was, dien zeker het minst zou verwacht hebben. Keizer Leopold toch, door den Munsterschen afgevaardigde aan het Keizerlijke hof, Kannegiesser, overgehaald, vaardigde (11 Aug:) een mandaat uit, waarin hij met allen ernst den bisschop beval, de vijandelijkheden tegen Munster te staken. Wij herhalen het, die hulp was zóó onverwacht, dat Tücking gaarne het bestaan van zoodanig mandaat geheel zou ontkennen, maar, zoover niet durvende gaan, zegt hij, dat een concept daarvan zeker wel bestond, maar dat het mandaat zelf om de eene of andere reden niet uitgevaardigd is. Aitzema, wien Kannegiesser het overgezonden had, liet het in het Nederduitsch vertaald drukken en deelde het in eene memorie (7 Sept:) aan H.H.M. mede, terwijl hij eenige weinige dagen later (13 Sept:) nogmaals daarop terug kwam. Dat H.H.M. niet aan het bestaan van het mandaat twijfelden, blijkt hieruit, dat zij, op aandrijven van Aitzema, aan van Galen in eenen brief ter gunste van Munster (27 Sept:) o. a. schreven: »Alhoewel wy gansch niet en willen twyffelen, off »uwe furstel. Doorluchticheyt zal in conformité van het be»wuste mandaet van Syne Roomsch Keyserlicke mat affstaen »van alle feytelicheyt, attentaten ende bloetstortinge tegens »ende ten laste van de Stadt Munster, de Regieringe ende

»d'jngestenen aldaer ende in plaetse van dien restabilieren »den heylsamen vreede ende ruste, enz." De bisschop verklaarde in zijn antwoord, »dat hy geen Keyserlick mandaet »raeckende de cessatie van hostiliteyt tegens de Stadt Mun»ster outfangen hadde," en nu moge men aan de woorden van eenen vorst niet het volste vertrouwen schenken, zoo blijft het echter vreemd, dat Alpen volstrekt geene melding van het mandaat maakt.

Wat er ook van deze zaak moge wezen, hetzij het concept-mandaat door Aitzema als een uitgevaardigd decreet voorgesteld zij, hetzij, hetgeen zeker zeer onwaarschijnlijk is, er zelfs in het geheel niets daarvan bestaan hebbe en het slechts eene fictie geweest zij, hetzij, hetgeen mij het waarschijnlijkst voorkomt, de bisschop, de machteloosheid des Keizers in rijkszaken kennende, zich weinig aan diens bevel gestoord hebbe, wat van dit alles ook de waarheid moge zijn, in wezenlijkheid kwam in den toestand geene verandering. Het beleg werd voortgezet en werd hoe langer hoe zwaarder en drukkender [1]).

Van Balveren c. s. klaagde daarover zeer bij H.H.M., evenals over de hardnekkige weigering der Munstersche regeering, om het accoord aan te nemen, hetgeen ten gevolge had, dat de Staten terugschreven (28 Aug:), dat de gedeputeerden moesten volharden bij hunne pogingen, om de stad tot de aanneming over te halen, maar dat, indien zij voortdurend weigerachtig bleef, zij naar huis moesten terugkeeren. Tevens werd hun gelast, aan de invloedrijkste magistraatspersonen onder de hand te kennen te geven,

[1]) Verbael. Res: St-G. 13, 16 Aug:, 7, 13, 27 Sept:, 7 Oct: 1660. Aitz. l.l. bl: 666. 667. Tücking. bl: 81—86.

dat, als de stad het accoord aannam, zulks door H.H.M. »in de beste ende crachtichste forme" gegarandeerd zou worden.

De gedeputeerden dezen brief ontvangen hebbende, verklaarden, dat zij, indien het accoord niet aangenomen werd, gemachtigd waren, hun afscheid te nemen. De afgevaardigden der stedelijke regeering zeiden, dat zij zulk eene resolutie van H.H.M. niet verwacht hadden en met hunne principalen moesten raadplegen. Deze zonden aan van Balveren c. s. een paar dagen later eenen brief, dien zij uit Weenen ontvangen hadden, en die, men lette op de dagteekening, den 18[den] Aug: geschreven was, in welke missive de hoop uitgedrukt was, dat men bij den Keizer nog iets ter gunste der stad zou kunnen uitwerken en dat eene memorie aan Leopold gezonden was pro obtinendo mandato, opdat daardoor de stad van het beleg bevrijd mocht worden. Wij vermelden dezen brief bepaaldelijk als bijdrage tot het mandaat-incident, dewijl daaruit blijkt, dat men den 18[den] Aug: te Weenen van het te Grätz uitgevaardigde mandatum inhibitorium nog geene kennis droeg.

De gedeputeerden zagen in, dat er geene verandering in de houding der Munstersche regeering komen zou, maar stelden hunne reeds bepaalde afreis uit, daar de stedelijke afgevaardigden beloofden, een schriftelijk antwoord te zullen overleveren [1]).

[1]) Verbael. Res: St-G. 28 Aug: 1660. Secr: Res: St-G. 28 Aug: 1660.

§ 12.

Spoedig zullen wij zien, wat daarvan de afloop is geweest, en wenden nu onze blikken naar den Haag. Hier waren de Staten van Holland den 7[den] Sept: weder bijeengekomen, die den volgenden dag de door H.H.M. genomene maatregelen goedkeurden en hunnen gedeputeerden ter vergadering der Algemeene Staten opdroegen, de garantie, door H.H.M. aan het accoord tusschen den bisschop en de stad te verleenen, te ondersteunen, waarop ook Aitzema aandrong, die tevens verkreeg, dat door hem onder couvert van H.H.M. het mandatum inhibitorium naar Munster gezonden mocht worden. Behalve Holland verklaarden ook Zeeland en Stad- en- Lande zich voor de garantie van H.H.M.

Kort daarop (17 Sept.) ontvingen H.H.M. eenen brief van de gedeputeerden, waarin deze schreven, dat zij nog een schriftelijk antwoord van den Munsterschen magistraat wachtende waren. H.H.M. dachten, dat alles misschien nog te recht zou komen, en schreven terug, dat de gedeputeerden tot nader order te Munster moesten blijven, welke brief dadelijk aan eenen bode gegeven werd. [1])

De gedeputeerden echter hadden, na ontvangst van het schriftelijk antwoord der Munstersche regeering, besloten, hunne terugreis niet langer uit te stellen, en schreven naar Zutphen om konvooi. Toonde dus de regeering der stad weinig ingenomenheid met de deputatie, zoo viel dit niet zeer in den smaak der gilden, die eenigen uit hun midden naar

[1]) Res: St-G. 13, 15, 17 Sept: 1660. Secr: Res: Holl: 8 Sept. 1660. Ll. bl: 279.

onze gedeputeerden zonden, om over de houding van den magistraat te klagen en te verklaren, dat zij van geene tractaten met den bisschop wilden hooren en alleen met H.H.M. wilden onderhandelen. De magistraat was over dezen stap der gilden ontevreden, maar werd gerustgesteld door de verklaring der gedeputeerden, dat zij alleen gekomen waren om het accoord te doen aannemen, niet om zich in andere zaken te mengen.

Den 16den Sept: namen de gedeputeerden op het raadhuis afscheid van den magistraat en ontvingen den volgenden dag eene akte, waarin de stad dringend de hulp der Staten inriep en plechtig beloofde, dat zij, als die bijstand verleend werd, aan H.H.M. alles, wat in het contra-project in puncto iuris praesidii bepaald was, salvis caeteris iuribus, privilegiis et libertatibus zou toestaan.

Den 18den vertrokken zij uit Munster en kwamen 's avonds te Coesfeld aan. De bisschop, die zich daar bevond, liet hen uitnoodigen, het avondmaal bij hem te gebruiken. Hadden de gedeputeerden, minder beangst voor harde maatregelen van den bisschop, deze uitnoodiging afgeslagen, zij hadden zich niet van 10 uren 's avonds tot 2 uren 's nachts behoeven te ergeren. De bisschop toch beschouwde hen, daar zij niet bij hem geaccrediteerd waren, als particuliere personen, wien hij eene beleefdheid bewees. Hun werd dus niet dezelfde eer als aan de deputatie van 1657 bewezen. Den bisschop werden het eerst de waschbekkens toegereikt, hij ging op de hoogste plaats onder eenen rood-fluweelen troonhemel zitten. Ook de gesprekken, die over tafel gevoerd werden, vielen niet zeer in den smaak onzer gezanten, want de bisschop stofte niet weinig op zijne macht en op de ondersteuning,

die hij van zijne bondgenooten reeds ontvangen had en nog ontvangen zou. Hij noodigde hen voor den volgenden dag ter maaltijd, maar dit was te veel voor de in hunne eer gekrenkte vertegenwoordigers van H.H.M. Niet andermaal wilden zij zulk eene behandeling ondervinden, en hunnen angst voor den bisschop ter zijde stellende, wezen zij, »considerende het dedaigneus onthael ende outrecuidante maniere »van spreecken ende rencontre tegens het respect van desen »Staet" de uitnoodiging beleefdelijk van de hand. [1])

Den 19den Sept: verlieten zij Coesfeld en reisden over Loon, Nottelen en Vreden naar Grol, waar zij overnachtten en hun gevoel van eigenwaarde aangenaam gestreeld werd door den kommandant, die, voor de gedeputeerden van H.H.M. diepen eerbied koesterende, de sleutels der vesting in hun logement bracht; voorwaar eene aangename vergoeding voor het onthaal te Coesfeld. Den volgenden dag ontmoette hen te Zutphen de bode, die den bovengemelden brief van H.H.M. van den 17den naar Munster zou brengen. Die missive was nu doelloos geworden, zeker tot groot genoegen der gedeputeerden, die, volgens hun eigen verbaal, zich op hunne terugreis zoozeer haastten, dat eerst te Vreden, later te Zutphen één hunner paarden van vermoeienis dood viel. Verder ging hunne reis over Beekbergen, Barneveld, Amersfoort, Utrecht en Bodegraven naar den Haag, waar zij den 23sten aankwamen. [2])

Den 24sten brachten van Balveren, Scheltinga en Tamminga een summier en mondeling rapport van hun wedervaren uit, werden voor de bewezene diensten bedankt en uitgenoodigd

[1]) Verbael.

[2]) Verbael. Aitz: l.l. bl: 667. 668. Alpen. l.l. bl: 491—494.

spoedig een schriftelijk rapport over te leveren. [1]) De stemming onzer gewesten werd nu eensklaps zeer oorlogszuchtig. Friesland wilde, dat men met de wapenen de stad zou bevrijden. Zeeland deelde dezelfde meening en zeide, dat, zoo men de stad niet hielp, »haer bloed op ons soude »druypen."

Ook Gelderland, Overijssel en Stad- en- Lande wilden, dat men krachtiger maatregelen zou nemen, terwijl eene memorie van Aitzema, die in handen van van Balveren, Scheltinga en Tamminga gesteld werd, denzelfden geest ademde. Al deze geestdrift stuitte echter af op de kalme houding van Holland, dat tegen krachtige maatregelen gestemd was en beweerde, dat men tot eenen oorlog slechts met toestemming van al de provinciën besluiten kon. Het eenige, waartoe men zijne toevlucht nam, was het reeds zoo dikwijls te vergeefs beproefde middel van brieven. Men schreef dan aan den bisschop en de stad, om hen beiden tot staking der vijandelijkheden te bewegen, doch dit baatte niets. De brief aan de stad bereikte zijne bestemming niet, daar de brenger door van Galen opgehouden werd, terwijl deze zelf antwoordde, dat hij niet van plan was, zich in de zaken der Staten te mengen, maar ook niet hunne inmenging in de zijne zou dulden. De bisschop durfde zulk een bepaald antwoord geven, omdat hem van alle kanten ondersteuning beloofd en gegeven werd. Onlangs (20 Aug:) was hij tot het Rijnverbond toegetreden, en kon daardoor, behalve op de reeds gezondene hulp der Rijnvorsten, op den steun van

[1]) Aan dit verlangen voldeden zij den 5den Oct.

Frankrijk rekenen. Zelfs naar Londen zond van Galen zijnen kanselier Wylich von Winnenthal, die daar een goed onthaal vond. [1])

§ 13.

De macht van den bisschop werd dus hoe langer hoe grooter en de toestand der stad des te benarder. Aitzema begreep dit maar al te goed en leverde weder eene memorie over (30 Sept:), waarin hij verzocht, dat van Balveren, Scheltinga en Tamminga met eenen afgevaardigde van Holland het werk der bemiddeling weder zouden opvatten. Deze memorie werd in handen eener commissie gesteld, die den 8sten Oct: een voor Munster zeer gunstig rapport uitbracht. Men moest, zeide die commissie, vier personen uit vier verschillende provincies aan den bisschop en de stad afzenden, om de vijandelijkheden te doen schorsen, en tevens, om aan de zaak meer klem bij te zetten, de noodige compagniën te voet en te paard oproepen. »Dit scheen yet, »maer was niet, als wordende de saeck daermede weder »geschoven op de langhe baen," want Holland nam het rapport over, terwijl de andere provincies uitgenoodigd werden, zich daarop ten spoedigste te verklaren.

Kort vóór deze laatste memorie van Aitzema was aan H.H.M. door Hamel Bruynincx, resident te Keulen, bericht gegeven van de toetreding des bisschops tot het Rijnverbond. Zulk eene tijding was zeker allerminst geschikt, om ieder-

[1]) Res: St-G. 24, 25, 27 Sept:, 7 Oct: 1660. Aitz: l.l. bl: 668. 670. Alpen. l.l. bl: 494—497. Tücking. bl: 86. 87.

een, en Holland in het bijzonder, meer geestdrift voor Munster in te boezemen. Laatstgemelde provincie ging dan ook (9 Oct:), na een rapport van de Witt over de Munstersche zaken gehoord te hebben, niet verder, dan dat zij het verbaal van van Balveren c. s. en Aitzema's memorie van 30 Sept: in handen eener commissie stelde en het besluit nam, dat men den bisschop en de stad zoowel rechtstreeks als door bemiddeling van Friquet zou trachten te bewegen, het bekende project-accoord aan te nemen.

De provincie Friesland daarentegen toonde meer ijver, en bemerkende, dat van krachtige maatregelen geen sprake zou zijn, wilde zij ten minste iets voor Munster doen. Op haar aandringen werd eene commissie benoemd, om met Friquet en Weijman in conferentie te treden, hoe men het best de twisten tusschen bisschop en stad zou kunnen doen ophouden, en tevens zich te vergewissen, of het mandatum inhibitorium al of niet aan den bisschop bekend gemaakt was.

Omstreeks denzelfden tijd ontstond wederom eene moeielijkheid met den bisschop. De trompetter, door H.H.M. met eenen brief aan de stad gezonden, was door van Galen opgehouden, even als de voerlieden, die met hunne wagens de bagage van van Balveren c. s. vervoerd hadden De gedeputeerden hadden bij de stad voor de behoudene terugkomst der voerlieden en karren ingestaan en namen derhalve deze zaak zoozeer ter harte, dat op hun verzoek H.H.M. eenen ernstigen brief aan van Galen schreven, om over die ophouding en verhindering te klagen. De bisschop antwoordde (24 Oct:), dat de voerlieden niet in arrest gehouden, maar naar Ahlen teruggezonden waren, om daar voor zich en hunne paarden onderhoud te vinden; dat zij zich zeer gaarne

daarheen begeven hadden, omdat zij anders spoedig gebrek aan fourage zouden gehad hebben; dat zij echter naar Munster hadden mogen gaan, indien zij niet de brutaalheid gehad hadden, onderweg van sommige personen particuliere brieven ten nadeele van hem, bisschop, ter bezorging aan te nemen. [1])

De stad spande intusschen al hare krachten in, om het beleg te doen opbreken, doch hare pogingen daartoe bleven vruchteloos. Aldus in het nauw gebracht gaf zij de hoop niet op, bij H.H.M. eene meer krachtige hulp te vinden en zond den 10den Oct: heimelijk iemand met een briefje in cijferschrift aan Aitzema af. Deze bode bereikte zonder wederwaardigheden den Haag (15 Oct:) en overhandigde Aitzema het briefje, waarin deze aangemaand werd, op het krachtigst de provinciën, en inzonderheid Holland, tot hulp aan te sporen. Aitzema deelde dit briefje aan de Witt mede, opdat deze daarvan in zijne samenkomsten met Friquet en Weijman gebruik zou maken. Die conferenties waren echter nog niet begonnen, daar de Witt niettegenstaande Aitzema's verzoek, van huis ging.

Ook bij den Franschen gezant vond Aitzema weinig heul. De Thou verklaarde, dat de bisschop misschien eene bemiddeling zou aannemen, wanneer zij door zijne Rijnsche bondgenooten, niet wanneer zij door H.H.M. aangeboden werd, en dat van Galen als lid van het Rijnverbond recht had op de ondersteuning van Frankrijk, waartegen Aitzema opmerkte, dat Hessen den bisschop slechts tot het verbond

[1]) Res: St-G. 30 Sept:, 2, 13, 15, 16 Oct:, 3 Nov: 1660. Res: Holl: 9 Oct: 1660. Aitz: l.l. bl: 670—672. Alpen. l.l. bl: 499. Tücking. bl: 87. 88.

had willen toelaten onder belofte, dat hij de stad ongemoeid zou laten.

Eindelijk waren intusschen (25 Oct:) de conferenties met de Keizerlijke en Brandenburgsche gezanten begonnen [1]), en werd naar aanleiding daarvan drie dagen later door H.H.M. besloten, Friquet te verzoeken, »dat deselve wille schryven »aen den Keyser, ten-eynde dat deze door desselffs autho»riteyt de voorschreve swevende geschillen gelieve ter neder »te doen leggen: dat oock deselve gelieve syne trouppes van »secours, aen den bisschop toegesonden, te revoceren ende »voorts door syne ministers de herdicheyt der conditien, »Munster voorgehouden, te helpen mitigeren."

Weinig strookte deze resolutie met het zoo gunstige en krachtige rapport van 8 Oct: en met het provinciaal advies van Gelderland (d[to] 19 Oct:), waarin er op aangedrongen werd, dat men het door Munster aan van Balveren c. s. gedane aanbod omtrent het ius praesidii moest aannemen, daar de stad een bolwerk voor onzen staat was, en dat men met alle macht de stad moest ontzetten. Holland echter bleef altijd tegen alle krachtige maatregelen gestemd en bewerkte daardoor, dat H.H.M. de handen van de stad aftrokken en haar geheel aan de minstens twijfelachtige, zeker onmachtige hulp van den Keizer overleverden. Nog duidelijker bleek de onwil der Staten uit hetgeen zij dienzelfden dag aan Aitzema verklaarden, dat de stad geene hulp van hen te

[1]) Hoe ongaarne de Witt met Weijman conferenties had blijkt uit het volgende (Brief van de Witt aan Beverwaart, d[to] 24 Oct: 1660): „Et de „plus il y a parmis nous une repugnance a besoigner avec le sudict sieur „Weyman, a cause qu'il nous tueroit par sa prolixité et par ses distinc„tions, et divisions subtiles et nombreuses." (Archief).

wachten had, als zij niet het door hen ontworpen accoord aannam. Gelderland, Zeeland, Friesland en Stad- en- Lande verklaarden wel liever gezien te hebben, dat de gezamenlijke provinciën met kracht tusschen beiden getreden waren, maar tevens in de bovenstaande conclusie te moeten consenteeren wegens den onwil der andere gewesten en om »soo veel »doenlyck de verdere ruine van de gemelte stadt te preve»nieren."

Zoodra deze resolutie genomen was gaf Aitzema eene kopie daarvan, benevens eene vermaning tot aanneming van het accoord, aan den uit Munster gekomen bode, met last die binnen de stad te bezorgen. De bode vertrok, maar bereikte zijne bestemming niet, want te Neving Hof werd hij, niettegenstaande zijne vermomming aangehouden en door belofte van het leven er toegebracht, de hem toevertrouwde missive, »quam secretiore parte corporis abdiderat", uit te leveren. De bisschop werd echter daardoor niet wijzer, want Aitzema had de voorzichtigheid gehad, cijferschrift te gebruiken, en de bode zelf wist niets anders te vertellen dan de genoeg bekende zaak, dat in onzen staat velen der stad genegen waren, anderen groote lauwheid toonden. De soldaten eischten, dat de bode opgehangen zou worden, maar de bisschop, door Alpen en anderen aan zijne belofte herinnerd, vergenoegde zich met hem gevangen te houden. [1]).

Munster vernam dus niets van hetgeen er in den Haag omging en zond 24 Oct: daarheen wederom eenen bode met het volgende briefje in cijferschrift:

[1]) Res: St-G. 28 Oct: 1660. Secr: Res: St-G. 28 Oct: 1660. Aitz: l.l. 672. 673. Alpen. l.l. bl. 500. 501. Tücking. bl. 88. Brieven van Aitzema aan de Witt, d[to] 15, 20 Oct: 1660 (Archief).

In extremis constituti angustiis imploramus et obtestamur, Celsos ac Praepotentes Confoederatarum Provinciarum Ordines, ut sanctis toties promissis convenienter, reipsa tandem liberent agonizantem nunc Civitatem. Ferant, rogamus iterum, sponsam opem, nec diutius moras nectant; hostis namque, in dies singulos moenibus propior, arctius Urbem stringit, et nos cum inopia necessariarum rerum omnium conflictamur. Aderit indubie Numen tam piis conatibus: applaudet universus Orbis: Ordines ipsi aeternum sibi nomen comparabunt. Vim et injuriam patimur, lite scilicet pendente. Portae patebunt. Obsecramus, laboret strenue et nobis significet, quid sperare habeamus.

Aitzema ontving dit briefje den eersten November en deelde het den volgenden dag aan H.H M. mede, tevens spoedige en krachtdadige hulp voor Munster verzoekende. Het eenig antwoord der Staten bestond hierin, dat zij hem een duplicaat en triplicaat der secrete resolutie van 28 Oct: gaven, waarvan hij het eerste aan den brenger van het pas ontvangene briefje medegaf, terwijl Maarten van Juchen, kommandant van Wezel, op zich nam, het andere binnen Munster te doen bezorgen, hetgeen echter niet gelukte. Ook de bode werd op zijne terugreis ontdekt en opgeknoopt.

Wederom dus hoorde de stad niets aangaande de besluiten van H.H.M. en zij besloot, nogmaals iemand met eenen smeekbrief naar den Haag te zenden. Niemand echter toonde grooten lust tot dien tocht, want uit het wegblijven der twee vroegere boden kon men zijn eigen lot voorspellen, indien men ontdekt werd. Eindelijk evenwel bood zich een luitenant der ruiterij aan, wiens aanbod met groote graagte aangenomen werd. Hem werd het volgende briefje toever-

trouwd, waaruit genoegzaam de wanhoop der stad en hare verontwaardiging over de houding van H.H.M. spreken:

Tertius nunc excurrit mensis, quo promissum tam religiose praesidium frustra expectamus, quod si propediem non adfuerit, de nobis actum erit. Nec usquam sane, nec unquam Confoederati Ordines factum excusare poterunt, ita nos eorum culpa si pereamus. Facili quippe negotio servare nos possunt; et citra ullam Caesaris vel Imperij offensionem, imo cum gloria Provinciarum immortali. Urgeat salutem nostram, quemadmodum extrema necessitas, data fides, amor proximi, et ipsa id ratio exposcit. Nec enim ante Episcopus cessabit nos persequi, quam vel fame enecarit, vel vi suppressit. Quapropter curet quam potest diligentissime, ut certiores reddamur, quid porro nobis de eo sperare liceat, quod nuper Ordinum Legati tam sancte coram stipulati sunt. Ex tribus tabellariis ad vos missis rediit nemo. Impossibile est, ut Resp. nos deserat absque ignominia sui, aut fidem non servet absque exitio nostri. Agat qua solet fide et industria, ut praesentia tandem mala terminentur.

Moeielijk had de stad een slechter bode kunnen treffen, want hij was eenigen tijd geleden naar de stad overgeloopen alleen met het doel, om den bisschop eenen dienst te kunnen bewijzen. Zijn eerste werk na zijn vertrek uit Munster was dan ook, het briefje aan van Galen te toonen, die, zijnen ijver prijzende, hem goed beloonde en hem eene nog grootere belooning toezeide. Hij ontving het briefje terug en overhandigde het den 10den Nov: aan Aitzema, die het den volgenden dag aan H.H.M. mededeelde en in eene memorie om hulp verzocht. De Staten stelden de memorie in handen eener commissie en benoemden eenige heeren, om, ten overstaan van

Aitzema, de conferenties met Friquet en Weijman te hervatten.

Aitzema zond den bode terug met een afschrift der secrete resolutie van 28 Oct:, benevens eene, in cijferschrift vervatte, hernieuwde aansporing tot aanneming van het project-accoord, want dat het beter was aliquam habere Rempublicam quam nullam. Deze beide stukken leverde de bode, ingevolge zijne belofte, aan den bisschop over, die op eene behendige wijze den laatsten regel der resolutie, welke de woorden: nisi projectum amplectatur bevatte, liet wegsnijden; het cijferbriefje van Aitzema werd ongeschonden teruggegeven. Daarop kwam de bode in Munster terug en werd door den magistraat hartelijk ontvangen. Het verlangen naar tijdingen uit den Haag was groot, maar aller geduld werd op eene harde proef gesteld door den bode, die eerst een lang verhaal deed van de gevaren en ongemakken, waaraan hij blootgestaan zoude hebben. Toen hij eindelijk de hem gegevene stukken te voorschijn bracht, veranderde het ongeduld in smartelijke verontwaardiging, dewijl nu de resolutie van H.H.M. na de ondergane verandering alle hoop aan de stad ontnam. De bisschop had niet misgeoordeeld, want, terwijl vele burgers reeds H.H.M. gewantrouwd hadden, klom dat wantrouwen thans nog meer en heerschte er eenige dagen lang eene algemeene ontsteltenis in Munster [1]).

§ 14.

Intusschen hadden er in den Haag, ingevolge resolutie van 11 Nov:, conferenties plaats gehad. Aitzema had, als

[1]) Res: St.-G. 2, 11 Nov: 1660. Aitz: l.l. bl: 673. Alpen. l.l. bl: 501—506. Tücking. bl: 89.

gevolmachtigde van Munster, in zijne memorie van dien datum de zaak der stad geheel in handen van H.H.M. gesteld. Friquet sprak zeer verzoenend, zeide, dat èn de bisschop èn de stad beiden schuld hadden en dat hij gaarne alle moeite zou aanwenden, om den bisschop tot vrede te bewegen, maar eindigde met den wensch, waarin Weijman hem ondersteunde, dat Aitzema eene bepaalde lastgeving mocht toonen. Deze antwoordde, dat hij geenen bepaalden last noodig had en dat zijne credentialen genoegzaam waren, en wees op den grooten nood, waarin de stad, blijkens de onlangs geschrevene brieven, verkeerde. Weijman opperde twijfel, of die nood wel zoo groot was en wilde nadere berichten uit de stad afwachten. Daarop stelde Aitzema voor, van den bisschop vrijen doortocht voor eenen trompetter te verzoeken, opdat men de stad omtrent het aannemen van het accoord zou kunnen sommeeren. Dit voorstel vond wel eenigen bijval, maar, behoedzaam en voorzichtig als altijd, besloot men nog eenigen tijd te wachten. Ook toen het rapport over de conferentie ter vergadering van H.H.M. ingediend was (15 Nov:), bleef men dezelfde afwachtende houding bewaren en werd de dispositie over het in de conferentie voorgestelde voorloopig opgehouden.

Te vergeefs riepen twee kooplieden van Amsterdam, Hendrik Coster en Gerrit van Hettling, als daartoe door de burgers van Munster gelast, verscheidene malen de hulp van H.H.M. ter gunste der stad in; zij vermochten geene verandering in de weifelende houding der Staten te brengen. Deze waren des te minder geneigd naar die verzoeken te luisteren, naarmate zij bemerkten, hoe weinig sympathie de overige mogendheden voor de stad toonden. Zoo ontvingen

zij den 17den Nov: eenen brief uit Parijs van hunnen gezant Boreel, waarin hij meldde, dat Frankrijk als lid van het Rijnverbond eene ondersteuning in troepen onder Fabert, kommandant van Sedan, aan den bisschop zou zenden, en al bleek het later, dat dit gerucht niets »als een bulleback" was, zoo droeg het toch niet bij, om H.H.M. meer openlijk voor Munster te doen optreden. Ook beweerde men, dat koning Lodewijk gezegd had, dat het niemand verwonderen moest, als binnen kort een Fransch maarschalk het bevel over des bisschops leger aanvaardde.

Nog liet Aitzema den moed niet zinken, en al ontving hij op eene memorie (23 Nov:) tot antwoord, dat men nader bericht uit Munster wilde afwachten, hetgeen al zeer ontmoedigend klonk, daar niemand de stad verlaten of er binnen komen kon, zoo hernieuwde hij zes dagen later zijne poging. Holland stelde deze laatste memorie weder in handen eener commissie en besloot eenige dagen daarna, dat de secrete resolutie van 28 Oct: door eenen trompetter naar Munster gezonden zou worden en dat men Friquet zou verzoeken, van den bisschop vrijen doortocht voor dien trompetter te verkrijgen. H.H.M. namen dit provinciaal advies van Holland over en verhieven het tot eene resolutie. Tevens werd nog eene kopie der meergenoemde secrete resolutie aan van Juchen gezonden, om die binnen Munster te doen bezorgen door een vertrouwd persoon, die daarvoor eene belooning van 100, ja zelfs 150 gulden zou genieten [1]).

De trompetter werd nog eenigen tijd in den Haag opge-

[1]) Res: St-G. 29 Oct:, 15, 17, 24, 25, 30 Nov:, 8, 10 Dec: 1660. Secr: Res: St-G. 9 Dec: 1660. Res: Holl: 30 Nov:, 4 Dec: 1660. bl: 23. 33. Aitz: l.l. bl: 673. 674. Alpen. l.l. bl: 510.

houden, doordien Friquet nog niet gereed was met den hem verzochten brief aan den bisschop en eerst nog met van Ommeren, ten wiens huize de laatste conferentie gehouden was, wilde spreken. Van Ommeren wilde niet gaarne de verantwoordelijkheid alleen dragen en op zijn verzoek werden nog twee gecommitteerden door H.H.M. benoemd. Friquet toonde zich bereid tot het schrijven van den brief, maar opperde het vermoeden, dat de bisschop dien liever door éénе zijner eigene manschappen zou laten bezorgen dan dat hij aan eenen staatschen trompetter passage verleende. Tevens zeide de genoemde gezant, dat de bisschop zelf hem geschreven had, dat twee der door Aitzema gezondene boden Munster bereikt hadden en dat dus de stad reeds genoegzaam van de houding van H.H.M. kennis droeg. Dat de bisschop hier eene bepaalde onwaarheid geschreven had, blijkt uit hetgeen wij hierboven op gezag van Alpen zelven verhaald hebben. Van de drie door Aitzema afgezondene boden toch was de eerste gevangen genomen, de tweede gedood, terwijl de derde een bericht binnen de stad gebracht had, waarvan de bisschop zelf maar al te goed de onjuistheid kende.

De uitkomst bewees, dat Friquet zich niet bedrogen had. De trompetter werd, niettegenstaande het verzoek om passage, op zijne reis naar Munster te Coesveld door den bisschop aangehouden en teruggezonden met eenen brief, waarin deze den Staten een gelukzalig nieuwjaar wenschte, maar tevens de verwachting te kennen gaf, dat zij zich niet langer zouden bemoeien met eene zaak, die niet hun, maar het Rijk aanging.

Deze handeling van den bisschop was zeer zeker eene be-

leediging voor de Staten, maar in plaats van zich daarover gevoelig te toonen verkropten zij den hun aangedanen hoon en handelden in overeenstemming met de woorden van één hunner leden, die wel tegen Aitzema over de handelwijze van den bisschop klaagde, maar van oordeel was, dat wij geene trompetters meer moesten zenden, en die aan Aitzema te kennen gaf, dat diens memories de Staten in eenen onaangenamen toestand brachten. Over zooveel lijdzaamheid en lauwheid verontwaardigd antwoordde de ander, dat, als de Staten zulke beleedigingen ongewroken lieten, het zeker het beste was, zich schuil te houden en zich niet meer met de zaak in te laten [1]).

§ 15.

Terwijl aldus in den Haag de belangen der stad zoo weinig ondersteuning vonden, bleef men in Munster zelf altijd nog hoop koesteren. Nadat de verontwaardiging, waarvan wij hierboven gesproken hebben, bedaard was, zag men weder reikhalzend naar Holland uit, dewijl, alles wel bezien, de Staten nog de eenigen waren, die hulp konden verleenen. Gaarne zou de magistraat één uit zijn midden hierheen gezonden hebben, maar zulks was wegens de nauwe insluiting onmogelijk. Het gelukte echter (13 Dec:) eenen brief naar Wezel aan eenen rechtsgeleerde, Marle, te zenden, wien opge-

[1]) Res: St-G. 11, 13 Dec: 1660. 7 Jan: 1661. Aitz: l.l. bl: 674. B. XLI. Dl: IV. bl: 813. Alpen. l.l. bl: 511. 513. Brief van de Witt aan Merode, d° 23 Dec: 1660 (Archief).

dragen werd, de belangen der stad bij H.H.M. voor te staan [1]).

Marle kwam in den Haag en verzocht, dat een paspoort verkregen mocht worden voor één of twee uit den Munsterschen magistraat, om hier over het bewuste project-accoord te komen onderhandelen. Dit verzoek werd weder in handen eener commissie gesteld, »ende dat was niet met al [2])."

Was dus de politieke toestand van Munster ongunstig, niet minder was zulks de materieele. Het geweld der menschen en der elementen werkten samen, om de stad ten val te brengen. Een zware storm toch deed de dijken van de Aa bezwijken, zoodat een groot gedeelte der stad onder water gezet werd. Zij besloot dan ook pogingen aan te wenden, om zich met den bisschop te verstaan. Op den eersten dag des jaars 1661 begaven zich twee gedeputeerden der stad naar Coesveld en verkregen vrijgeleide voor allen, die de stad tot het sluiten van een verdrag zou uitzenden, terwijl Wolbeck als plaats voor de onderhandelingen aangewezen werd.

Den 21sten Jan: vertrokken burgemeester Bernard Timmerscheid en zes andere gedeputeerden van den raad naar het kwartier van den bisschop, waar zij niet door dezen, maar door twee zijner raden ontvangen werden. Zij smeekten de genade van den bisschop voor de inwoners der stad af. Men vroeg hun, of zij niet voor God en iedereen bekenden, muitelingen te zijn. Timmerscheid wierp de schuld op het gepeupel, dat de magistraat niet had kunnen bedwingen. Men

[1]) Welken naam zich de Staten door hunne dubbelzinnige, lauwe houding gemaakt hadden, blijkt uit de volgende zinsnede van den aan Marle geschreven brief: „Episcopus non semel dixisse fertur: „Ordines vel me, „„vel Urbem decipient." In Nos, pro dolor! sors illa cecidit."

[2]) Altz: B: XL. Dl: IV. bl: 674. 675. Alpen. l.l. bl: 507. 508.

zeide hem, dat de stad aan des Keizers bevel voldoen, hare troepen ontbinden, de sleutels aan haren wettigen vorst brengen en diens troepen ontvangen moest, want dat anders de bisschop krachtiger maatregelen zou nemen [1]).

In den Haag werd men intusschen weder her- en derwaarts geslingerd. Aan den eenen kant toch schreef de Conseil des Alliés, d. i. de gezamenlijke afgevaardigden der vorsten van het Rijnverbond, uit Frankfort (7 Jan:), dat zij hoopten en verwachtten, dat H.H.M. zich niet in de geschillen tusschen den bisschop en de stad zouden mengen, daar zulks het Rijk aanging, en dat H.H.M. niet door een ondoordacht ingrijpen in de zaak de bestaande goede verstandhouding met de rijksvorsten zouden verbreken [2]).

Aan den anderen kant besloot de Keizer, die in deze geheele zaak minstens even zoo weifelend handelde als H.H.M., Friquet en den graaf van Bronkhorst-Gronsfeld als commissarissen naar het stift Munster te zenden, om door hunne bemiddeling een einde aan de twisten te maken. Friquet verzocht en verkreeg van Aitzema eenen brief, die eene soort van credentie behelsde, opdat Munster hem niet zou wantrouwen.

Den 27sten Jan: leverde Aitzema met het oog op het aanstaande vertrek van Friquet en in de hoop, dat H.H.M. nog iets voor de stad zouden doen, de volgende memorie over:

U Ho: mo: hebben omtrent de goede Stadt Munster

[1]) Alpen. l.l. bl: 512. 513. Basnage. bl: 623. La Vie. bl: 47. 48. Tücking. bl: 90. Wiens. bl: 78. 79.

[2]) Res: St-G. 26 Jan: 1661. Eene vertaling van dien brief is te vinden in den Holl: Merc:, Jan: 1661. bl: 28.

veel nabuyrlycke vrientschap getoont, ende specialyck soo deur het senden van haer hoochaensienlycke Heeren Extra-ords Gedeputeerden, als deur verscheyden seedert gevolgde gunstige bewysingen, daervan d'effecten door d'iniquiteyt van den tyt voor alsdoen syn te rugge gebleven.

Maer alsoo tegenwoordich de Roomsche Keys. Majesteyts Heer Affgesante gelast is om derwaerts te gaen tot uytvinding van een allersyts draechlyck accoordt. Soo werden u Ho: mo: met alle eerbiedige jnstantie gebeden derselver goede geliefte sy haer voor desen aengewende gunst op d'een off d'ander wyse omtrent deselve Stadt te resumeren, ende t'sy deur recommandatie t'sy deur vermaninge te procureren, dat de miserable Ingesetenen, die noch steedts hebben gehoopt op eenich effectyf secours, moogen becoomen soo favorable conditien, als immer mogelyck, ende tot allerseyts rust ende verseeckeringh noodigh sal syn.

H.H.M. verzochten de voor deze zaken aangewezene commissie (van Ommeren c. s.), met Friquet in conferentie te treden en hem de belangen van Munster aan te bevelen, tot welke conferentie ook Aitzema toegelaten werd. Friquet beloofde alle moeite te zullen aanwenden, dat der stad bij het op handen zijnde verdrag iets meerder zou worden toegestaan, dan het project-accoord behelsde. Daarop vertrok hij in het begin van Febr: en begaf zich met zijnen bovengenoemden collega naar het stift Munster. [1])

De bisschop kreeg spoedig de lucht van het Keizerlijke gezantschap, maar hoe onaangenaam het hem ook was,

[1]) Res: St-G. 27, 31 Jan:, 1 Febr: 1661. Aitz: B. XLI. Dl: IV. bl: 813. Memorie van Aitzema van 27 Jan: 1661 (Archief).

dat iemand hem, al ware het dan ook maar gedeeltelijk, van de spoedig te plukken vruchten van de overgave der stad zou berooven, zoo was hij te behendig, dan dat hij iets van zijne innerlijke gedachten zou hebben geopenbaard. Hij ontving dan ook den 14^{den} Febr: de gezanten bij hunne komst te Coesfeld op eene plechtige en eerbiedige wijze, maar was vast besloten, zich minder dan ooit aan hunne vermaningen te storen. Een paar uren te voren had van Galen de stedelijke afgevaardigden, die weder te Coesfeld gekomen waren, doen vertrekken, en toen zij op hunne terugreis naar Munster het lossen van het geschut ter eere van de komst der gezanten hoorden en naar de reden daarvan vroegen, antwoordden de hen geleidende bisschoppelijke ruiters, dat het zeker geschiedde, om de komst van eenen Franschen gezant te vieren, die eene groote som gelds aan den bisschop bracht. In plaats dus dat de ware reden van het schieten de gedeputeerden van Munster met hoop vervulde, werden zij door dit antwoord nog mismoediger.

Drie dagen later wilden zij naar Coesfeld terugkeeren, maar de bisschop, die iedere samenkomst tusschen hen en de keizerlijke gezanten wilde verhinderen, liet hun te Nottelen door twee zijner raden aanzeggen, dat zij niet naar Coesfeld mochten gaan, tenzij zij uit den naam der stad zonder voorbehoud zijne eischen wilden inwilligen.

Op die wijze belette van Galen, dat men in de stad iets van de komst van Friquet en Gronsfeld vernam, terwijl hij ook deze wist te verhinderen, hunne tegenwoordigheid en den hun gegeven last aan Munster kenbaar te maken. Kort daarop echter, toen de zaken naar des bisschops wensch

liepen, mochten de gedeputeerden der stad weder te Coesfeld komen en werden de onderhandelingen over een verdrag hervat [1]).

§ 16.

Terwijl aldus de bisschop door zijn diplomatisch talent iedere mogelijke poging ter gunste der stad verijdelde, verkeerde men hier te lande in de volkomenste en zorgelooste onzekerheid over hetgeen in Munsterland gebeurde, en, indien men al toevallig eenig bericht kreeg, was zulks valsch of vergroot; zoo wist men te vertellen, dat Munster het nog geruimen tijd kon uithouden en dat het nog altijd op hulp wachtte.

Aitzema bleef met loffelijken ijver tot het laatst toe volhouden en leverde weder eene memorie (22 Maart) over, waarin hij verzocht, dat H.H.M. aan de stad een dragelijk accoord of ten minste het bewuste project zouden bezorgen. Die memorie onderging zoowel in de vergadering van H.H.M. als in die van Holland, waarin zij ééne week later ingediend werd, het lot van zoo veel andere; zij werd in handen eener commissie gesteld.

Eindelijk werd men in den Haag toch een weinig nieuwsgierig, en om aan de publieke opinie, die hare stem ter gunste van Munster begon te verheffen, eenige voldoening te geven, en tevens »ne nihil fieret", besloot men iemand naar het stift te zenden, om berichten over den stand der zaken in te winnen. De kapitein op nonactiviteit Kievit,

[1]) Alpen. l.l. bl: 514—516.

dien men daarmede wilde belasten, toonde weinig lust, en daarom besloot men (30 Maart) den president van H.H.M. te machtigen, »omme te dispicieren een bequaem persoon, »die sich ten spoedichsten nae t'stifft Munster sal hebben te »vervoegen, ende sich aldaer met alle behendicheyt, secre»tesse ende behoorlycke circumspectie, exactelyck te infor»meren van de rechte geschapenheyt der saecken, raeckende »de belegeringe der Stadt Munster, ende den waeren toestant »vandien, soo ten reguarde van de belegeraers, als van de »belegerden, ende van alles Haere Ho: Mo: pertinent ende »schriftelyck bericht te doen [1]).

Dit was niet veel, maar er werd »een boha gemaeckt, »alsof men noch yet wilde doen". Deze woorden van Aitzema drukken genoeg uit, hoe hij over de zaak dacht, terwijl hetgeen hij daarop volgen laat: »dies konde ick oock niet »ledigh staen" zijne ontmoediging bewijst en aantoont, dat hij meer uit plichtgevoel dan met hoop op goeden uitslag nogmaals eene memorie overleverde (1 April).

Het antwoord was zeker gunstiger, dan Aitzema had durven verwachten, en het was, alsof men eenigszins uit den slaap ontwaakte. In overeenstemming toch met de memorie besloot men, Friquet aan diens vroeger uitgesprokene genegenheid voor de stad te herinneren en tevens eene conferentie te laten houden door eenigen uit H.H.M. en eenige

[1]) Die „behendige, secreete ende circumspecte" persoon, misschien zekere Jan van Wesel (van iemand van dien naam toch ontvingen H.H.M. 22 April een advies uit Munster, terwijl dezelfde persoon 26 April eene dergelijke missive aan de Witt schreef) verdiende voor den tijd, dat hij door H.H.M. gebruikt was (30 Maart tot 10 Mei) de niet onaardige som van 420 gulden (Res: St.-G. 12 Dec: 1661).

gecommitteerden uit den Raad van State over het versterken van de aan het stift grenzende frontieren en over het daarheen doen marcheeren van eenige compagniën ruiterij en voetvolk, om die grenzen te beschermen en op den afloop der zaken in het stift een wakend oog te houden [1]).

Ongelukkig viel dit wel wat late en dan nog gedeeltelijke machtsbetoon in het water, want de zaken in het stift hadden zulk eenen keer genomen, dat er aan geene ondersteuning van Munster meer te denken viel. Zooals wij reeds gezegd hebben waren de onderhandelingen aldaar weder opgevat, maar met iederen dag werden de tegenwerpingen van de zijde der stad tegen het te sluiten tractaat zwakker, en zij eindigde met de eischen harer tegenpartij in te willigen. Den 26sten Maart [2]) werd het verdrag, dat een einde aan de twisten tusschen den bisschop en de stad maakte, geteekend. De voorwaarden waren zeer hard voor Munster. De stad geeft de sleutels harer poorten aan den bisschop over; deze legt naar zijn goeddunken garnizoen in de stad, dat zijne soldij uit de landsmiddelen ontvangt, maar in de stad ingekwartierd wordt; de door den bisschop in Munster gelegde troepen bezetten de wallen en poorten; al het tusschen de stad en H.H.M. verhandelde wordt herroepen; de helft der zoogenaamde multersteuer ontvangt de vorst, maar de stad kan die later tegen eene bepaalde som inlossen; het gericht Senden wordt den vorst afgestaan; de stad betaalt 45000 rksd:, waarvan 8000 comptant, 37000 in solide wissels; de

[1]) Res: St.-G. 22, 29 Maart, 1 April 1661. Secr: Res: St.-G. 30 Maart 1661. Res: Holl: 29 Maart 1661. bl: 99. Aitz: l.l. bl: 813. 814.

[2]) La Vie. bl: 48 spreekt verkeerdelijk van 18 Maart, de Holl: Merc:, April 1661, bl: 68, van 22 April.

onderwerping geschiedt op de door den vorst bepaalde wijze; er wordt eene algemeene amnestie afgekondigd, waarvan slechts zes belhamels uitgezonderd worden, die echter niet aan het leven, maar op eene andere wijze gestraft zullen worden [1]).

De bisschop hield twee dagen later eene groote wapenschouwing over zijn leger, dat uit 11500 voetknechten en 2600 ruiters bestond. Vele van die troepen werden in de stad in garnizoen gelegd en bij de burgers ingekwartierd, waarbij vooral Klute en anderen, die bij den vorst slecht aangeschreven stonden, bezwaard werden. Alle samenscholingen werden tegengegaan. Dag en nacht reden patrouilles door de straten. Waar des avonds na een bepaald uur de soldaten licht in een huis bemerkten, moesten zij, om geheime samenkomsten voor te komen, door de vensters vuren. Daarentegen werd er strenge krijgstucht gehouden en liet de nieuw benoemde kommandant der stad, Pleuren, eenige soldaten, die gestolen hadden, fusilleeren [2]).

De bisschop zelf was nog niet in de stad geweest, maar bezichtigde den 12den April de vestingwerken, terwijl den volgenden dag 1200 voetknechten en 300 ruiters als voortdurende bezetting bij de burgers ingekwartierd werden. Geen

[1]) Aitz: l.l. bl: 814. 815. Alpen l.l. bl: 516—523. Dumont l.l. bl: 353. 354. Tücking. bl: 91.

[2]) Meerdere bijzonderheden over den toestand van Munster kort na het verdrag zijn o. a. te vinden in de Waerachtige en bondige missive uyt de Stadt Munster, in Westphalen, Dato den 9 April, Anno 1661 (Duncaniana, dl: 168), alsook in de brieven van Jan van Wesel aan H.H.M. (dto 14 April) en aan de Witt (dto 26 April), en in dien van zekeren van Berchem aan de Witt (dto 18 April) (Archief).

der inwoners werd ter dood gebracht, en zelfs werden de belhamels, die de bisschop eerst gevangen had laten zetten, spoedig op voorspraak van het Domkapittel weder losgelaten [1]).

Volgens de voorwaarden van het verdrag moest de stad ook de benoeming van Aitzema als haren gelastigde herroepen, maar voordat de brief van recredentie hier aankwam, leverde genoemde resident nog de volgende memorie, de laatste in deze zaak, over:

D'ondergeschreven Resident tot noch toe niet ontfangen hebbende eenige opsegginge van Credentialen, waermede de Stadt Munster bij u Ho: mo: hem heeft believen te volmachtigen, vint sich verbonden alnoch u Ho: mo: onderdienstelyck te erinneren derselver van tyt tot tyt aen de Stadt getoonde goetheyt: jnsonderheyt door het Jongst aen deselfde geprocureerde project accoord; met de Keyzerl: soo wel als Biscoplycke Munstersche doen aenwesende Heeren Affgesanten gemaeckt. Jn gevolge van t'welck, welgedachte Heer Keyserl: sullende van hier vertrecken tot bemiddelingh ende volvoeringh van een lydelyck verdrach in Januario laestleden heeft belieft met de Hren u Ho: Mo: Gecommitteerde ten huyze van den Heer van Ommeren te confereren.

Maer alsoo men verneemt dat het accommodement veel slechter, Ja alsoo is uytgevallen, dat deselve Stadt soo door sware guarnisoen, als opbouwinge van Citadellen ende andersints, seer schynt te sullen werden geopprimeert; Soo kan d' ondergeschreven Resident niet ledich staen u Ho: mo: eerbiedelyck voor oogen te stellen off haer goedertieren

[1]) Aitz: l.l. bl: 815. Alpen l.l. bl: 540. 541. Tücking. bl: 93.

gelieffte niet mocht syn te continueeren in haer genegentheyt, ende soo om het verschot vande penningen aen de Stadt gedaen, als tot ruste vande frontieren haer te laten informeren, hoe ende in wat manieren het accoordt mocht wesen gedaen. Synde seer billyck matich, dat het met u Ho: mo: correspondentie aangevangen project oock met kennis van deselve, ten minsten by rapport, mocht worden voltrocken.

Met onderdienstige verklaringh, dat de voorszeyde Resident de revocatie van syn Credentiael off volmacht van Münster, soo ras hy die sal hebben ontfangen, geensints te rugh houden, maar terstont te kennen geven sal. Hy heeft sich in het ministerie van de goede Stadt niet geingereert, maar versocht, heeftet gewillich aengenomen, ende sal (met ordre) het oock gewillich affleggen.

Als antwoord op deze memorie besloten de Staten, dat de agent de Heijde den Keizerlijken afgezant, die inmiddels in den Haag teruggekeerd was, zou verzoeken, aan H.H.M. communicatie van het gesloten verdrag te geven. Het antwoord van Friquet was ontwijkend en onvoldoend. Hij zeide, dat de bisschop aan de stad onrecht had aangedaan; dat de Keizer zulks niet had kunnen en ook, wegens de hem door van Galen in den Turkenoorlog toegezegde hulp, niet had willen beletten; dat hij, Friquet, geene kopie van de capitulatie wilde geven, omdat daarin zaken stonden die den Keizer alleen aangingen; dat er nog wel iets voor Munster kon worden gedaan. Om kort te gaan, dit antwoord was eene getrouwe afspiegeling van de Keizerlijke politiek.

Eindelijk (5 Mei) herriep de Munstersche magistraat de aan Aitzema gegevene volmacht, bedankte hem zeer voor de bewezene diensten en wilde hem zijne gedane onkosten ver-

goeden. Aitzema, anders niet vies van een buitenkansje, nam de gelegenheid te baat, om openlijk zijne edelmoedigheid te toonen, en verzocht, dat de gelden, die hem toekwamen, door den magistraat gegeven zouden worden aan de kinderen of vrienden van den bode, aan wiens leven door den strop een einde gemaakt was. [1])

Langzamerhand werd de toestand in Munsterland rustiger, vooral toen op bevel van den bisschop den 18den Mei een begin gemaakt werd met het bouwen van eenen citadel, welk werk met verbazenden spoed voortgezet werd. [2]) Het liep echter tot den 10den Juli eer de bisschop zijnen plechtigen intocht in de stad deed. De feesten, bij die gelegenheid gegeven, duurden drie dagen en waren zeer luisterrijk, terwijl het volk, wispelturig en veranderlijk als altijd, den vorst toejuichte en hem goed ontving. [3])

Hiermede hadden de twisten tusschen den bisschop en de stad een einde, en de kracht der laatste was zoozeer gebroken, dat zij naderhand geene pogingen meer kon doen, om het juk af te schudden. Wel bleef er bij sommigen ontevredenheid bestaan, gelijk o. a. hieruit blijkt, dat H.H.M. nog den 19den Juli een advies uit Munster met klachten over den bisschop ontvingen, maar de hand des vorsten was te zwaar, dan dat men eenige poging tot verder verzet had

[1]) Res: St-G. 25 April 1661. Aitz: l.l. bl: 814. 815. Memorie van Aitzema van 25 April 1661 (Archief).

[2]) Alpen. l.l. bl: 533. 534.

[3]) Alpen. l.l. bl: 537—550 geeft eene beschrijving van dezen intocht, evenals Wiens bl: 83—96, bij welken laatste de liefhebber van chronogrammata, epigrammata en anagrammata te gast kan gaan.

kunnen doen, en lijdelijk moest men alle veranderingen, door van Galen in den innerlijken toestand der stad gebracht, aanzien.

§ 17.

Indien wij de in dit hoofdstuk vermelde gebeurtenissen nagaan en kortelijk samenvatten, kan het niet anders, of een smartelijk gevoel bevangt ons over de houding van onzen staat in dit laatste bedrijf van het tusschen den bisschop en de stad gespeelde treurspel.

De beide hoofdrollen waren in goede handen. Zoowel van Galen als Munster deden hun best, en al mogen beiden, meenende gelijk te hebben, eenigszins te ver gegaan zijn, toch moet men den bisschop bewonderen, die door zijne energie het binnenlandsch geweld bedwong en door zijn diplomatisch talent de inmenging van vreemde mogendheden wist te voorkomen. Ook der stad kan men, en in dat geval verkeeren zelfs wij, die gelooven dat het meeste onrecht aan hare zijde was, zijne sympathie niet ontzeggen. Geheel verstoken toch van hulp van buiten bood zij gedurende den tijd van acht maanden wederstand aan des bisschops macht, die, in vergelijking met de hare, zeer groot mocht genoemd worden, en terwijl de bisschop door zijne bondgenooten stoffelijk en zedelijk ondersteund werd, moest zij zich geheel op eigene krachten verlaten.

Een geheel ander gevoel bevangt ons, wanneer wij de houding van die twee mogendheden nagaan, welke evenzeer eene groote rol hadden kunnen vervullen, maar zich, verwonderlijk genoeg, met die van figuranten tevreden stelden.

Die twee mogendheden waren de Keizer en onze Staat. Beiden hadden evenveel, al was het dan ook tegenovergesteld, belang bij de zaak.

De Keizer beschouwde het stift Munster als een bolwerk van het Katholicisme tegen het Protestantisme, en het was dus zijne roeping, den bisschop tegen iedere inmenging van de zijde van Protestantsche naties te beschermen. Wij daarentegen hadden belang er bij, dat Munster de meest mogelijke vrijheid bleef behouden; onze roeping was het, de meer of minder onafhankelijke steden tegen de aanmatigingen harer vorsten en heeren in bescherming te nemen.

Volgden beiden met juistheid de hun door de omstandigheden afgebakende gedragslijn? Wij moeten hierop volmondig neen zeggen. De Keizer gaf, wel is waar, eenige ondersteuning aan van Galen, doch zijne politieke handelingen waren zóó weifelend en zóó onzeker, dat het somtijds scheen, alsof hij zijne gunst op de stad overgebracht had.

Al moge nu de houding onzer Staten minder weifelend dan die des Keizers geweest zijn, zoo ontbrak het ons geheel aan die energie, welke de omstandigheden ons voorschreven en waarmede wij vroeger met hetzelfde doel in zaken, die het Rijk aangingen, ingegrepen hadden. In plaats van de stad openlijk en kordaat te ondersteunen, waarvoor zij zeker eene nuttige dankbaarheid zou betoond hebben, hielpen wij haar met geld en op eene wijze, die haar niet redden, maar wel den bisschop vertoornen kon. Het was zeker niet de meening, dat het onze taak niet was, ons met de rijkszaken te bemoeien, die ons in dien tijd er van afhield krachtdadig op te treden, want wij waren op dit punt nooit zeer angstvallig geweest, en bovendien mengden

wij ons een paar jaar later weder in rijkszaken. Men was zeker bevreesd, den bisschop tegen zich in het harnas te jagen, maar men zag niet in, dat onze halve maatregelen ter gunste der stad bij den vorst eenen wrok zouden doen ontstaan, dien hij later, wanneer de omstandigheden hem gunstig waren, op ons zou verhalen.

Allerongunstigst steekt de houding onzer Staten in de laatste twisten af bij die, welke zij in 1657 aangenomen hadden. Toen ten minste, al handelde men niet zoo krachtdadig, als men misschien had behooren te doen, had men maatregelen genomen, die genoegzaam geweest waren, om den bisschop tot een voor de stad ongehoopt gunstig verdrag te bewegen. Thans echter had men uit eigen beweging aan de stad een accoord willen opdringen, welks voorwaarden zoodanig waren, dat zij het zeker niet, dan door den hoogsten nood gedrongen, zou aannemen, en toen zij aanhoudend weigerde op zulke voorwaarden zich te onderwerpen, toonde men zich hierover zoo spijtig, dat men verder niets voor haar wilde doen. Men bleef lijdelijk, men duldde allerlei beleedigingen van den bisschop, die inzag met wie hij te doen had, men verspeelde zijnen roep van goede trouw en hulpvaardigheid, en, wat het voornaamste was, men verloor voor altijd iedere verdere gelegenheid, om den bisschop in diens land moeielijkheden te berokkenen, en liet hem, nu Munster geen wicht meer in de schaal kon leggen, het toppunt zijner macht bereiken.

VIJFDE HOOFDSTUK.

GESCHIL OVER HET BRIEVENVERVOER — BORCULO — LICHTENSTEINSCHE SCHULD.

§ 1.

Het jaar 1661 leverde in onze betrekkingen met Munster niets merkwaardigs meer op, en ook het volgende jaar zou even rustig voorbijgegaan zijn, indien niet een geschil over het postwezen ons weder in eene kortstondige aanraking met den bisschop gebracht had.

In dezen tijd bestond er voor het brievenvervoer van Amsterdam naar Hamburg en vice versa eene post, die te Lingen van paarden en malen verwisselde, terwijl aan het kantoor in laatstgenoemde plaats ook de brieven voor het land aan den beneden Eems, een gedeelte van Oost-Friesland, Osnabrück en een groot deel van Munsterland, waaronder de hoofdstad zelve, gezonden werden.

Wat het brievenverkeer tusschen Amsterdam en Engeland betrof, dit had vóór 1659 op de volgende wijze plaats. De brieven gingen van genoemde stad over Utrecht, Vianen, Gorinchem, Heusden, Waalwijk en Hoogstraten naar Antwerpen, zoodat zij gedeeltelijk hunnen weg namen door de Spaansche Nederlanden, waarin, even als in het Rijk, de graaf van Thurn en Taxis het bestuur over de posterijen had. Deze liet de brieven over Brussel, Aalst, Gent en Brugge naar Ostende brengen, vanwaar zij naar Engeland overgevoerd werden.

Deze omslachtige weg was oorzaak, dat de brieven uit Londen naar ons land soms zes, die uit genoemde stad naar Hamburg en Bremen dikwijls twaalf dagen onder weg waren. Men was derhalve onzerzijds er op bedacht, eene andere gelegenheid uit te vinden en de brieven rechtstreeks uit éêne onzer havens naar Engeland te verzenden.

In 1659 scheen dit plan verwezenlijkt te kunnen worden, want in dit jaar heerschte er te Antwerpen groote ontevredenheid tegen Taxis, daar de dekens der gilden beweerden, dat de opbrengst der posterijen het eigendom van de stad, niet van den graaf, was. Een der ontevredenen, van der Heijden, verliet Antwerpen en bood aan Amsterdam een contract over de posterij aan, volgens hetwelk hij de brieven uit Engeland iederen Vrijdag uit Londen zou verzenden, vanwaar zij per paard naar Margate, verder per pakketboot naar Sluis en vervolgens in een gesloten pakket naar Waddinxveen zouden gevoerd worden, op welke laatste plaats een ambtenaar van wege Amsterdam de brieven zou sorteeren, zoodanig dat die, welke naar noordelijk Duitschland bestemd waren, van Waddinxveen verder verzonden zouden

worden , ofschoon het schijnt, dat ook deze brieven meestal naar Amsterdam opgezonden werden, waar zij zoo tijdig aankwamen, dat de Hamburger bode, die Dinsdags deze stad verliet, ze mede kon nemen. Deze nieuwe wijze van verzending beloofde meerder spoed, want vroeger legden, volgens van der Heijden, de brieven, die uit Engeland kwamen, in hunnen loop over het vaste land van Ostende tot Brussel 35, en van laatstgenoemde stad over Antwerpen, Herenthals, Roermond, Gulik, Keulen, Munster, Osnabrück en Bremen naar Hamburg nog 85 uren, dus te zamen 120, af, terwijl de weg voor de brieven, uit Engeland naar onzen staat bestemd, van Brussel tot Amsterdam op 50, dus totaal 85 uren, geschat werd. Daarentegen zouden, volgens het plan van van der Heijden, de brieven van Sluis naar den Moerdijk 32, en van hier over Puttershoek, IJsselmonde, Waddinxveen, Aarlanderveen en den Uithoorn naar Amsterdam 15 uren afleggen, terwijl de weg van Waddinxveen, waar de brieven gesorteerd werden, over Amersfoort, Deventer, Lingen en Bremen naar Hamburg op 58 uren begroot werd. De weg voor de Engelsch-Nederlandsche brieven werd dus van 85 uren op 47 en die van de Engelsch-Duitsche van 120 op 97½ verminderd, zoodat van der Heijden zich dan ook sterk maakte, »windt ende weder niet extraordi»naerlyck 't selve verhinderende," de eerste in vier, de laatste in zeven dagen hunne bestemming te doen bereiken. Het plan van den Antwerpenaar leverde dus, wat spoed betrof, voordeel op, doch had aan den anderen kant het nadeel, dat het ons met den graaf van Taxis in geschil moest brengen. Deze toch had vroeger van de brieven, die uit Duitschland en onzen staat naar Engeland en vice versa

gingen, voordeel getrokken, daar zij een gedeelte der Spaansche Nederlanden doorliepen. Thans echter, nu de brieven over Sluis zouden gaan, verviel dit voordeel. Taxis, verontwaardigd over de handelwijze van den Amsterdamschen raad, die een contract met van der Heijden gesloten had, beklaagde zich daarover bij den Keizer. Deze stelde den graaf in het gelijk en verklaarde, dat niet alleen het bezorgen der brieven, maar ook het vervoeren van passagiers en goederen van Lubeck op Hamburg en andere steden aan Taxis toekwam. Tevens werd de graaf van Gronsfeld als Keizerlijk commissaris naar Munster gezonden, om den bisschop te bevelen, aan de Amsterdamsche boden, zoodra zij op zijn grondgebied kwamen, hunne pakketten te ontnemen en die aan de door Taxis aangestelde boden over te geven. De bisschop gehoorzaamde aan het Keizerlijke bevel, evenals graaf Ernst Willem van Bentheim. Deze handelingen verwekten overal groote ontevredenheid, die nog toenam, toen een zekere Vrints zich te Hamburg in naam van Taxis het postwezen aanmatigde.

Men bemoeilijkte nu de boden van Taxis, die men als indringers beschouwde, op allerlei wijzen en toonde weinig eerbied voor de uitspraak des Keizers. Dit ondervond Gronsfeld zelf, want op zijne reis van Lubeek naar Hamburg werd de Keizerlijke postwagen, waarin hij zich bevond, aangerand, bij welke gelegenheid men een »seer schoen »lampet van Berensteen," door Lubeck aan Gronsfeld vereerd, vernielde. Gronsfeld kwam den 8sten Febr: te Hamburg aan en toonde spoedig, dat hij Taxis krachtig wilde ondersteunen, want hij trachtte door iemand van zijn gevolg het pakket met brieven voor Holland naar het Keizerlijke posthuis te

doen brengen. Dit mislukte echter, daar het gepeupel toeschoot en het overbrengen van het pakket belette [1]).

Er heerschte eene groote verwarring en het brievenverkeer had er niet te beter om plaats. Niet iedereen was even geneigd, zich aan de Keizerlijke bevelen te storen, want terwijl van Galen en de graaf van Bentheim de boden van Taxis hielpen, handelden Zweden, Denemarken en de vorsten van den Nedersaksischen kreits in eene tegenovergestelde richting, ja zelfs werden in het aan Zweden toebehoorende hertogdom Bremen twee Taxische boden doodgeschoten. Dit nam echter de verwarring niet weg, die zich overal, en niet het minst te Amsterdam, waar zooveel kooplieden woonden, deed gevoelen.

De raad dezer stad schreef dan ook den 21[sten] Febr: aan van Galen eenen brief, waarin het verlangen uitgedrukt stond, dat de Amsterdamsche boden ongehinderd door het stift Munster mochten trekken. Ook Hamburg mengde zich in de zaak en zond met hetzelfde doel iemand naar den bisschop [2]).

Voorloopig echter hielp dit weinig, zoodat de boden van het Hamburger comptoir te Amsterdam het hooger op zochten en een request aan H.H.M. overleverden. Deze besloten (25 Maart) eenen brief aan van Galen en graaf Ernst Wil-

[1]) Aitz: B. XLII. Dl: IV. bl: 985. 986. Alpen. l.l. bl: 574—576. Heringa. bl: 160—162. 170—172. le Jeune. bl: 7. 71. 72. 302. Tücking. bl: 114. Wicquefort. B. XIII. Dl: III. bl: 99. 100. de Witt. Dl: III. bl: 840—845. Brieven van Römer, resident te Hamburg, aan H.H.M., d[to] 10, 14 Febr: 1662 (Archief).

[2]) Aitz: l.l. bl: 986. Alpen. l.l. bl: 576—578. Brieven van Römer, d[to] 14, 21 Maart 1662 (Archief).

lem te schrijven en tevens Friquet te verzoeken, de zaak bij den Keizer te ondersteunen. Eenige dagen later werden door de Staten eenige uit hun midden, van Ommeren [1]) c. s., aangewezen, om over het postwezen met Friquet in conferentie te treden, in welk besluit H.H.M. door een hernieuwd request der gemelde boden versterkt werden.

De berichten uit Hamburg spraken, wel is waar, nog altijd van twisten, maar toch koesterde men de hoop, dat de zaak spoedig geschikt zou worden, want Römer schreef: »Die disordres der Posten blyfft soo continueeren soowell »tussen Hollant als Lubeck waer men den Keyserl: Postwa»gen aengehouden, een van syn dienaers gevangen hier ge»sett, doch des andren dags wedrom los gelaeten, men heefft »echter oppinie dat den Bischop van Munster sich modera»ter daerby vinde ende niet meer soo ophouden, ende sich »daerom so veel vyanden maecken sall." [2])

Dat Römer goed ingelicht was geweest, toen hij eene verandering ten goede voorspelde, bleek weldra. H.H.M. toch ontvingen eenen brief van graaf Ernst Willem, die de hoop uitsprak, dat H.H.M. zouden bewerken, »ten einde my dees »angaende geene naedere befehlschrivenn vann S.Ka. Ma. ter »handenn moegenn coemenn; Gelyck ick dann mynes deels »tot onderhoudinge ende vorderonge van onderlinge Corres»pondentie ende trafficquen vorders alle nabuirige devoiren »met der daeth te betoenen geneegenn sall synn." H.H.M. schreven eenen bedankbrief terug en verklaarden, dat zij

[1]) Van Ommeren werd 20 April door van Brakel, en deze twee dagen later door Ripperda tot de Buirse vervangen.

[2]) Res: St-G. 25 Maart, 12, 20, 22 April 1662. Brief van Römer, d^to 31 Maart 1662 (Archief).

»alle goede officien ontrent den keyser sullen doen aen-
»wenden, ten einde dat het voorsz: postwesen in voorigen
»staet werde gestelt ende sonder beletsel synen vryen cours
»moge behouden, niet twyffelende off de nodige ende gede-
»sireerde effecten sullen daer op binnen corten tyde volgen."
Ook van den bisschop ontvingen zij eenen brief, doch hier-
over nader. [1])

Intusschen hadden de conferenties tusschen Ripperda c. s. en den Keizerlijken gezant plaats gehad. Friquet beweerde, dat aan Lubeck, Hamburg en andere steden wel het recht toekwam, om »op eenderley Paert ofte Wagen" hare brieven van de éene naar de andere stad, maar niet van Lubeck op Hamburg, Bremen naar Amsterdam te zenden, en dat het haar niet vrij stond, in alle steden de brieven te verzamelen en op die wijze een algemeen postwezen te vormen, daar dit een Keizerlijk regaal was. Van den anderen kant werd gezegd, dat genoemde steden het recht van de post, dat geen Duitsch vorst als een Keizerlijk regaal eerbiedigde, van onheuglijke tijden af gehad hadden; dat Taxis slechts uit misnoegdheid over het geval met van der Heijden aanmerkingen was beginnen te maken, en dat, als Taxis zijne aanspraken voortzette, H.H.M. even krachtige en afdoende maatregelen zouden nemen, als Zweden reeds genomen had. Nadat Ripperda en zijne ambtgenooten rapport uitgebracht hadden, droeg men aan den commies Spronssen op, inlichtingen in te winnen, hoe en op wiens last de posten in onzen staat reisden. [2])

[1]) Res: St-G. 20, 24 April 1662. Brief van den graaf van Bentheim aan H.H.M., d^{to} 4 April, en antwoord daarop, d^{to} 20 April 1662 (Archief).

[2]) Res: St-G. 25 April 1662. Aitz: l.l. bl: 986.

De geïnteresseerden hier te lande zaten niet stil. Den 2den Mei werd aan den president van H.H.M. eene memorie overgeleverd, die onderteekend was door Kaspar Venkel, van wege het Hamburger postkantoor te Amsterdam, en door Hans Jacobsen, uit naam van dat der laatstgenoemde stad te Hamburg. Drie dagen later werd ter vergadering van H.H.M. eene korte deductie over het postwezen gelezen. [1])

Reeds met een enkel woord hebben wij aangestipt, dat door H.H.M. ook van den bisschop een antwoord op den brief van 25 Maart ontvangen was. Van Galen schreef, dat hij de bevelen van den Keizer des te eerder opgevolgd had, daar Taxis eene spoedige en prompte bezorging der brieven beloofde, en hij dus niet gedacht had, eenige belemmering aan den handel te veroorzaken. Het slot van den brief was zeer hoffelijk en luidde: »Aldeweiln sich aber Ew. Hochmögh: »dessen beclagen, und Wir ein mehrers nicht verlangen, »alss dass dieselbe zwischen unsern benachbarten, und unse»ren Underthanen mögligst mögen fortgesetzt, dan auch die »hergebrachte gute Correspondentz und verstendtnis unter»halten werden, Sein Wir gemeint, Ew. Hochmögh. zu dienst »und gefallen, die auf Kayserlichen befelch vorgh: Comptoir »zu wieder auss gelassene Verordnungen ein zu ziehen, dem »Interessirten anheimb stellendt, ob selbigen nicht belieben, »sich ahn obgemelten hohen örtheren, damit in Unss kunfftig »ferner nicht getrungen werde, zu bemühen."

Deze brief werd in handen van Ripperda c. s. gesteld, wiens rapport den 5den Mei ingediend werd en ten gevolge had, dat men brieven aan den Keizer en den bisschop

[1]) Deze deductie is als Bijlage X hierachter gevoegd.

schreef. De laatste werd voor zijne welwillendheid bedankt, terwijl men den eerste verzocht, »ita mandare et statuere, »ne tantum dictis Veredariis et Tabellionibus liberum fas sit »cum modico suo Comitatu secure atque impedite eo ire ac »redire, prout eadem facultas Caesareis ac Romani Imperii »Veredariis in hisce locis ac Provinciis per universum liber- »rime conceditur atque potestas aequitandi ultra quinqua- »ginta equos peramice indulgetur, sed etiam imposterum »talia mandata et Leges non ferre, quarum vi Episcopi Mo- »nasteriensis injungitur cursum Literarum, modo, quo supe- »rius, impedire et sic Mercaturae usum irritum reddere; »Impossibile etenim videtur commune interesse urbium Am- »stelodami et Hamburgi causa Commercii ullo modo infringi »vel separari posse."

Ook de vorsten en stenden van den Nedersaksischen kreits schreven uit Lunenburg den 17den Juni eenen brief in denzelfden geest aan den Keizer. [1])

De zaak bleef echter in statu quo, want Leopold herriep het mandaat, dat hij ter gunste van Taxis uitgevaardigd had, niet. Men vond echter weldra eenen anderen weg en zond de postboden van Amsterdam over Friesland en Oldenburg naar Bremen en Hamburg. Die wijze van verzending duurde vier jaren, en eerst bij den vrede van Kleef in 1666 werd den boden weder de weg door het stift Munster geopend. [2])

[1]) Res: St-G. 24 April, 5 Mei 1662. Aitz: l.l. bl: 987. 988. Alpen. l.l. bl: 578. Brieven van den bisschop aan H.H.M., d[to] 3 April, en van H.H.M. aan hem en den Keizer, d[to] 5 Mei 1662 (Archief).

[2]) Alpen. l.l. bl: 578. Tücking. bl: 114.

§ 2.

Had in 1662 de bisschop met betrekking tot het postwezen zich vrij welwillend tegenover onzen staat betoond, het bleek weldra, dat hij niet in alles even toegevend zou zijn. Eene zaak, die sedert eenige jaren niet ter sprake was gekomen, rakelde hij weder op en begon met het uitvaardigen van een geschrift, getiteld: Kurtzer warhaffter Bericht wegen dess Münsterischen Stiffts und Fürstenthums eigenthumblicher, im Heil. Röm. Reich unter dem Nieder-Rheinischen Westphälischen Craiss gelegener Herrschaft Borkelo. Dit geschrift, dat maar al te duidelijk zijne plannen deed uitkomen, zond hij aan Lodewijk XIV en de Rijnvorsten, met wie hij omstreeks dezen tijd het reeds bestaande verbond hernieuwde (25 Jan: 1663).

Lodewijk vond de pretensie van den bisschop op Borculo gegrond en bood aan van Galen de behulpzame hand. De nieuw benoemde Fransche gezant d'Estrades, opvolger van de Thou, welke den derden dag des jaars 1663 zijne credentialen overgeleverd had, liet reeds spoedig in eene conferentie met van Gent c. s. doorschemeren, dat hem door zijnen meester ook de behartiging der Borculosche zaak opgedragen was. Het trof toevallig, dat van Gent juist een der warmste voorstanders van graaf Otto van Styrum was, zooals blijkt uit hetgeen Lodewijk aan d'Estrades schreef: »Je vois aussi qu'ils (d. i. H.H.M.) veulent reduire en chi»cane l'affaire de Borkelo, et la satisfaction de l'Evêque de »Munster. En celle-ci vous trouverez fort contraire le Sieur

»de Ghent, car c'est sa providence qui protege le comte de »Stirum, qui est la seule partie dudit Evêque" [1]).

De bisschop droeg de behartiging zijner belangen in deze zaak aan zijnen getrouwen dienaar, den domdeken Brabeck, op, die tegen het einde van Januari (niet, zooals Alpen zegt, Februari, gelijk hieruit blijkt, dat d'Estrades in eenen brief van 1 Febr: reeds over de aankomst van Brabeck spreekt) in den Haag aankwam. Verwonderlijk genoeg was zijn eerste gang niet naar d'Estrades, zooals men verwacht zou hebben, maar naar Friquet, wien hij betuigde, dat zijn meester slechts voor den vorm de hulp van Frankrijk inriep, maar in wezenlijkheid alles slechts van den Keizer wilde ontvangen. Dit werd zoowel door d'Estrades als door Lodewijk zeer euvel opgenomen, hoewel Brabeck zijn bezoek aan Friquet ontkende, en de koning sprak er reeds over, bij den bisschop de terugroeping des domdekens te zullen bewerken. Brabeck wist dit echter door verdubbelde oplettendheid jegens den Franschen gezant te voorkomen [2]).

Dat alles was zeker de reden, waarom Brabeck's brief van credentie, die den datum van 12/22 Jan: droeg, pas den 7den Maart door H.H.M. ontvangen werd. Eerst nadat d'Estrades zich tevreden getoond had »de la conduite et de »la repentance" van Brabeck, kon deze, nu van het behoud van zijnen gezantschapspost verzekerd, na eene werkeloosheid van eene geheele maand zijne onderhandelingen beginnen.

Den 6den Maart leverde hij aan H.H.M. eene memorie over, waarin hij met kracht de teruggave van Borculo eischte, terwijl hij tevens, om de aanspraken zijns meesters in een

[1]) Res: St.-G. 16 Jan: 1663. Alpen. l.l. bl: 590. d'Estr.: Dl: II. bl: 41.
[2]) Alpen. l.l. bl: 590. 591. d'Estr: l.l. bl: 64. 119.

helder licht te plaatsen, eene deductie overgaf [1]. Hij werd in zijnen eisch door de volgende memorie van den Franschen gezant ondersteund:

Le Comte d'Estrades, Ambassadeur Extraordinaire de France, ayant sçu que Monsieur le Doyen de Munster présente aujourd'hui à Vos Seigneuries un Mémoire touchant le différend que Monsieur l'Evêque son Maître a avec Monsieur le Comte de Stirum, pour la terre de Borkelo, a crû le devoir accompagner de ces lignes, pour faire ressouvenir Vos Seigneuries de l'affection avec laquelle le Roi mon Maître a recommandé cette affaire à Messieurs les Ambassadeurs Extraordinaires de cet Etat; ne doutant point que, tant en consideration de la part que sa Majesté prend aux interêts d'un Prince son Allié, et vôtre Voisin, que pour l'amour de la justice même, Vos Seigneuries n'y fassent la reflexion que l'un et l'autre meritent, et ne suivent en cela les mouvemens de l'inclination qu'elles ont pour l'équité.

Gelderland, dat het meest in deze zaak betrokken was, nam de memorie van d'Estrades over, terwijl die van Brabeck vertaald en twee dagen later nogmaals aan H.H.M. voorgelezen werd. Bij de beraadslaging eischte Gelderland, dat de Borculosche zaak voor zijn Provinciaal Hof zou beslist worden. Anderen, uitgaande van den regel, dat niemand in zijne eigene zaak rechter kan zijn, wilden, dat gemelde provincie en van Styrum op de eischen des bisschops zouden antwoorden. Deze meening vond wel bijval, maar werd bij het nemen der conclusie door den president der vergadering vergeten, misschien wegens de stoornis, veroorzaakt door

[1] Deze deductie wordt niet in de door mij gebruikte folio-, maar wel in de quarto-uitgave van Aitzema (Dl: X: bl: 882—895) gevonden.

de afgevaardigden van Gelderland, die bij hunnen eisch volhardden, dat de memorie aan hunne provincie gezonden zou worden. Er werd dan ook eenvoudig besloten, het verzoek van Gelderland in te willigen en tevens van Ommeren c. s. te verzoeken, de memorie te examineeren en met den domdeken in conferentie te treden.

Gelderland beschouwde zich als hoofdpersoon in deze zaak, zeker tot geen gering genoegen van H.H.M. en de andere gewesten. Holland ten minste besloot, na met de beide memories kennis gemaakt te hebben, de resolutie van Gelderland en de verdediging van van Styrum af te wachten, opdat daarna geresolveerd zou kunnen worden, »als na exi»gentie ende merite van der saecke bevonden sal werden te »behooren" [1]).

Brabeck voldeed de resolutie van H.H.M. weinig en hij kwam op de zaak terug in de volgende memorie:

De ondergeschreven Afghesante van syne Hoogh-Furstel. Genade de Heer Bisschop van Munster, Gesien hebbende U Ho: Mo: Resolutie van den 9 deser, dat des selfs Memorie ende de recommandatie van syn Excell. den Heere Ambassadeur d'Estrades, daer by gevoeght, aen u Ho: Mo: overgheghevén, rakende de Heerlyckheydt van Borculo, met den aencleven van dien, by de Heeren Ghedeputeerden van de Provincie van Gelderlandt copielyck was over-genomen, waer door apparentelyck de sake in een langher train gebracht ende gedilayeert soude konnen werden tot wydere

[1]) Res: St.G. 6, 7, 9 Maart 1663. Res: Holl: 9 Maart 1663. bl: 30 & 31. Aitz: B. XLIII. Dl: IV. bl: 1132. Alpen l.l. bl: 591. 592. d'Estr: l.l. bl: 137. 138. 141. (deze brief is gedateerd 25 Maart, welke datum, zoo als uit den samenhang blijkt, 15 Maart moet zijn).

frustratie van het Recht 't welck syne Hoogh-Furstel. Genade in desen is competerende: Soo werden U Hog: Mog: behoorlyck versocht, edoch alles onder expresse protestatie ende reserve, ghelyck in de voorsz: Memorie breeder is aengheroert om te ghelieven daer, ende als sulckx behoort te rescriberen, ten eynde van wegen de voor ghemelte overghenomene Memorie ten spoedighsten, ende soodanigh geresolveert werde, op dat syn Hoog-Furstel. Ghenade tot het effect van syn rechtmatigh versoeck gheraecken moge.

H.H.M. besloten, de gedeputeerden van Gelderland uit te noodigen, »dat deselve de voorschreve saecke ter eerster »Landtdach aen de Heeren haere principalen willen voordra»gen, ende derselver resolutie dies aengaende soo haest »doenlick H.H.M. bekent maecken."

Hiermede hadden de Staten den last van hunne schouders op die van Gelderland geschoven, en was het zwaartepunt van den Haag naar Zutphen, waar de landdag der genoemde provincie gehouden werd, overgebracht. Graaf Otto van Styrum stond aldaar zelf zijne zaak voor, terwijl d'Estrades daarheen eenen brief (7 April) ter gunste van den bisschop schreef. De Staten van Gelderland, alles overwogen en hunnen momber gehoord hebbende, besloten (4/14 April) de zaak als hunne provincie aangaande te beschouwen, graaf Otto in diens bezit te handhaven en hunnen gecommitteerden ter vergadering van H.H.M. te gelasten, »om voor te sien, »ende met alle middelen tegen te gaen, dat die saecke op »'t tapyt van haer Hoo: Moo: in geen nieuw dispuet ge»bracht, noch d' Heer Bisschop van Munster in rechten, »over het volle possessoir off petitoir gehoort moge worden, »voor en al eer die sententie van den jaere 1615, tegens

»syne Chur Furstl. Doorl. van Coln, als Bisschop van Mun-
»ster, uytgesproocken, mitsgaeders die Acte van taxatie
»daer op gevolght, voldaen zyn, ende voorts generaelyck
»te weeren, allen hinder ende praejudicie, daer door te
»veroorsaecken."

Dit besluit was peremptoir genoeg, maar de Staten van Gelderland verwachtten, dat, indien de bisschop zijne toevlucht tot geweld nam, en daarvoor bestond in dezen tijd eenige vrees, H.H.M. zulks niet zouden dulden. Gelderland bezat dus genoeg hooghartigheid, om de zaak geheel onder zich te houden, maar was toch niet zoo hooghartig, of het wilde in tijd van nood wel de hulp van H.H.M. aannemen.

Vier dagen later bepaalden de Staten van Gelderland, dat er tegen het door den bisschop uitgegevene geschrift een tegenschrift zou uitgevaardigd worden, en dit besluit deed de zoo dikwerf door ons aangehaalde Deductie het licht zien [1]).

Weldra zou het blijken, dat Gelderland in deze zaak zijne krachten te hoog aangeslagen had. Er kwamen van verschillende kanten berichten, dat de bisschop toebereidselen maakte, die eenen aanslag op Borculo deden vermoeden. Nu werd de alarmklok geluid. De Staten van Gelderland, en op hun verzoek ook die van Overijssel, schreven naar den Haag over die toebereidselen en verzochten, dat H.H.M. troepen naar de grenzen, en vooral naar de Graafschap, zouden zenden, om Borculo tegen eenen overval te beschermen. H.H.M., beantwoordden die smeekbrieven (Gelderland had zijnen eerste spoedig door eenen tweede doen volgen),

[1]) Res: St. G. 15 Maart 1663. Deductie. bl: 50—54. d'Estr: l.l. bl: 156. 157. Holl: Merc: Maart 1663. bl: 26.

door den kapitein Willem Jozef van Gent en den ingenieur Pierius Cool naar Borculo te zenden, om de gesteldheid der plaats op te nemen. Deze beiden keerden spoedig terug en brachten van hunne bevinding rapport uit, waarna men den Raad van State verzocht, zijne consideraties op de Borculosche zaak aan H.H.M. te doen toekomen. Aan dit verlangen werd voldaan, en den 2den Juni leverde de Raad van State zijn advies in, waarop H.H.M. besloten, »in diergelycke onverwachte toevallen, met alle de macht vant Landt »de Staten van Gelderlandt ende Zutphen te sullen byspringen."

Verder nam men geene maatregelen tegen eene mogelijke onderneming van den bisschop tegen Borculo, zelfs niet, toen men den 10den Sept: weder onrustbarende berichten ontving. Evenmin gaf men zich de moeite, den bisschop eenig antwoord te zenden, hetgeen de Witt tegen d'Estrades, die daarover zijne verwondering betuigde, verontschuldigde door te zeggen, dat de bisschop zelf daarvan de oorzaak was, daar hij niemand ter verdediging van zijn recht naar de Staten van Gelderland afgevaardigd had.

Hetzij van Galen dit zelf inzag, hetzij hij door den onwil zijner stenden, die om Borculo geenen oorlog wilden voeren, gedwongen werd, het kwam tot geene dadelijkheden, en even als vroeger had de Borculosche zaak meer inkt dan bloed doen storten [1]).

[1]) Res: St. G. 3, 4, 7, 9, 18, 22 Mei, 2 Juni, 10 Sept: 1663. d'Estr: l.l. bl: 230. Brief der Staten van Overijssel aan H.H.M., dto $\frac{26 \text{ April}}{6 \text{ Mei}}$ 1663 (Archief). Brief van Römer, dto 27 Juli 1663 (Archief).

§ 3.

Hoewel thans in tijdsorde de behandeling der quaestie over de Lichtensteinsche schuld zou moeten volgen, zoo houden wij het voor doelmatiger, eerst nog gewag te maken van de pogingen, die de bisschop tot wederbekoming van Borculo aanwendde.

In 1663 had van Galen geen ander resultaat van zijne onderhandelingen gezien dan de op last van Gelderland uitgegevene Deductie, en hij was dus over den loop der zaken niet zeer tevreden. In 1664 besloot hij nogmaals pogingen in het werk te stellen en zond wederom Brabeck naar den Haag, wiens credentialen den 20sten Febr: overgeleverd werden [1]).

Dienzelfden dag gaf hij aan H.H.M. eene memorie over, waarin hij de teruggave van Borculo eischte. Even als in het vorige jaar ondersteunde hem d'Estrades door eene memorie, waarin deze, evenals in die van 6 Maart 1663, zeide, dat hij die teruggave van de rechtvaardigheid der Staten en van hunne welwillendheid jegens den Franschen koning verwachtte.

De zaak werd ook nu op de lange baan geschoven, want de memorie van Brabeck werd kopielijk door Gelderland overgenomen en bovendien in handen eener commissie gesteld.

Den domdeken duurde dit te lang en hij leverde spoedig daarna de volgende memorie over:

Den ondergeschreven Afgesandt van syn hoochvorstel:

[1]) Omstreeks denzelfden tijd schreef de bisschop aan de Witt eene missive, hier achter als Bijlage XI gevoegd, om hem zijne belangen aan te bevelen.

Gen: tot Munster heeft op den 20[en] february seker memoriael aen U Hoch Mog. overgegeven, gesecondeert met een seker memorie van den heer Grave d'Estrades Ambassadeur van S. Koninckl: Majt in Franckryck, versoeckende de restitutie van die heerlicheyt Borckelo, en die gesaemtlycke pertinentien van dien: T' welck niet alleen die heeren Gedeputeerde van der provintz Geldern overgenomen, maer U Hoch Mog. oock daerbeneffens, vermogens haere resolutie op dato voors: gestelt hebben in handen van die heeren van Ommeren en andere derselver Gedeputeerden, om 't selve te visiteren, examineren, en daervan rapport te doen. Dienvolgens hadde den gem: Affgesandt daerop een prompt effect te gemoet gesien, maer vindende sich voor alsnoch sowel vant' een als vant' ander gefrustreert, soo wordt genootsaekt U Hoch Mog. mits desen instantel. om spoedige goede expeditie te versoecken, repeterende tot dien eynde verders den inhoudt van syn voors. memorie op den 20[en] der verleden maent gerepresenteert.

Het gevolg dezer memorie, die wederom door Gelderland overgenomen werd, was, dat weinige dagen daarna van Ommeren en eenige andere heeren aangewezen werden, om met Brabeck in conferentie te treden. Het scheen echter, of alles samenspande, om de zaak eenen tragen gang te doen houden. Van Ommeren beweerde van zijne principalen bepaalden last te hebben, zich niet met de conferentie in te laten, daar de Borculosche zaak afgedaan was en in allen gevalle de provincie Gelderland, en niet H.H.M., aanging [1]).

[1]) Res: St.-G. 20 Febr:, 5, 10 Maart 1664. Aitz: B. XLIV. Dl: V. bl: 319. 320. Alpen l.l. bl: 609—611. d'Estr: l.l. bl: 383—387. Memorie van 5 Maart 1664 (Archief).

Deze weigering verdroot den domdeken en hij verzocht in eene memorie, met gecommitteerden van H.H.M. in conferentie te treden. Gelderland, dat ook deze memorie overnam, werd door H.H.M. uitgenoodigd, dadelijk na het eindigen van zijnen landdag zijn provinciaal advies in te brengen. Deze uitnoodiging werkte echter weinig uit, want Gelderland liet niets van zich hooren, hetgeen Brabeck bewoog, den 31sten Maart de volgende memorie over te leveren:

In gevolge van U Hooch Mog. resolutie op den 22 deser aengaende de restitutie van Borckelo wordt den ondergeschreven Afgesandte van S. Hoochvorstel. Gen. tot Munster genootsaeckt, U Hoochmog. hiermede tegens syn wille verder moeyelyck te vallen, en te versoecken, dat haer gelieve effectivel. by de Heeren van Gelderlandt te dirigeren, ten einde dieselve, naer 't eindigen van haeren tegenwoordigen Landach, niet alleenl. hun provinciael advis dies aengaende, maer oock die in haer voor desen overgegoten Deductie over de Borckelosche saecke, gementioneerde stucken, in originalibus in brengen, om dienvolgens daerover in behoorlycke conferentie te treden; by dewelcke wel klaerlyck sal blyken, hoe abusivel. de gem. stucken daerby geallegeert, en hoe onbehoorlyck de voorsz. heerschap Borckelo beneffens syn toebehooringen syn hoochvorstel: Gen: van Munster voorenthouden worden.

H.H.M. verzochten Gelderland, zich ten spoedigste te verklaren, met welk besluit Holland zich in zijne vergadering vereenigde. Brabeck, de onverschilligheid van H.H.M. en de onwilligheid van Gelderland bemerkende, begreep, dat er

niets meer voor hem te doen viel, en keerde in het begin van April naar Munster terug [1]).

Nauwelijks liet de bisschop tijdelijk zijne aanspraken op Borculo varen, of men nam van onze zijde het initiatief. Graaf Otto van Styrum schreef 5/15 Mei aan de Staten eenen brief, waarin hij hun verzocht, hem in het genot te doen stellen van de 1500000 gld, die de bisschop hem thans, krachtens de sententies van het Geldersche Hof van 1613, 1615 en 1622, schuldig was. Tevens deed hij den Staten opmerken, dat de executie, ingeval de bisschop weigerachtig bleef, thans zeer gemakkelijk met de sterke hand kon doorgezet worden, nu een groot deel van 's lands militie (hiervan zullen wij weldra de reden zien) in de nabijheid van het stift Munster lag.

De Staten zonden aan van Galen eene kopie van des graven brief, vergezeld door eene missive, waarin zij den bisschop op hunnen brief van 30 Juni 1653 wezen en de verwachting uitspraken, dat hij de eischen van van Styrum voldoen zou. Zij eindigden aldus: »Maer by aldien boven »vermoeden daer toe alnoch niet en soude connen geresol»veert werden, en willen wy u furstel. Dt niet verbergen »dat wy alsdan souden moeten jnhereren onse voorgaende »resolutien opt' voorsz: subiect genomen, ende dienvolgens »dese saecke in nadere deliberatie leggen oock middelen »despicieren ende uytvinden waer door den meerwelgemelten »heere Grave van Stirumb contentement soude connen er»langen, off uwe furstel. Doorlht. daer met soude wesen »gedient willen wy desselffs hooge wysheyt bevoolen laten

[1]) Res: St.-G. 22, 31 Maart 1664. Res: Holl: 2 April 1664. bl: 48. Aitz. l.l. bl: 320. Alpen. l.l. bl: 612. Memorie van 31 Maart 1664 (Archief).

»te considereren, ende mits dien vertrouwen dat deselve »van syner zyde dies aengaende alle verwyderinge zal voor- »comen."

Dit klonk krachtig genoeg, maar werkte evenveel bij den bisschop uit, als de memories van Brabeck in den Haag uitgewerkt hadden. De zaak bleef in statu quo; de bisschop kreeg Borculo, van Styrum zijne schadevergoeding niet. Gewis gevoelden H.H.M. eene zekere voldoening, dat zij de zaak op deze wijze behandeld hadden, maar bij den bisschop vergrootte iedere dusdanige handeling den wrok, dien hij reeds tegen ons koesterde [1]).

§ 4.

Hoeveel verwikkelingen wij tot nu toe ook met van Galen gehad hadden, zoo was men nooit verder dan tot diplomatische handelingen gekomen en niet tot dadelijkheden overgegaan. In 1663 echter hadden er gebeurtenissen plaats, die eene verandering in dien vreedzamen toestand zouden brengen en het zwaard uit de scheede zouden doen trekken. Voordat wij evenwel deze gebeurtenissen, die haren oorsprong in de zoogenaamde Lichtensteinsche schuld vonden, gaan behandelen, zal het niet onnoodig zijn, het een en ander te laten voorafgaan.

Tot beter verstand van zaken lasschen wij hier de volgende genealogie in:

[1]) Res: St.-G. 19 Mei, 5, 17 Juni 1664. Alpen. l.l. bl: 650. 651. Brieven van van Styrum aan H.H M., d[to] 5/15 Mei, en van H.H.M. aan van Galen, d[to] 17 Juni 1664 (Archief).

Harlingerland.
(Esens, Stedesdorf & Wittmund).

Rietberg.

Oost-Friesland.

Hero Onecke, heer van Harlingerland, gehuwd in 1489 met Irmengarde van Oldenburg.

Jan, graaf van Rietberg.

Edzard I de Groote, derde graaf, † 15 Febr: 1528.

Balthasar, laatste heer van Harlingerland, † ongehuwd in 1540.

Anna, erfgename haars broeders.

Otto, graaf van Rietberg.

Enno II, vierde graaf, † 24 Sept: 1540.

Jan, laatste graaf van Rietberg, † 1562.

Edzard II, vijfde graaf, † 1 Maart 1599.

Irmengarde, erfgename van Rietberg, twee maal gehuwd, † kinderloos in 1584.

Walpurga, erfgename van Harlingerland, en na den dood harer zuster ook van Rietberg, † 1586.

Enno III, zesde graaf, † 19 Aug: 1625. Zijne eerste gemalin was Walpurga van Rietberg; de tweede, in 1598, Anna van Holstein-Gottorp, † 1615.

Sabina Catharina, erfgename van Rietberg, geb: 1582; gehuwd met haren oom, graaf Jan van Oost-Friesland. Hare mannelijke nakomelingschap stierf 11 Juli 1687 met haren kleinzoon Ferdinand Maximiliaan uit, door wiens dochter Rietberg aan Kaunitz verviel.

Agnes, erfgename van Harlingerland, geb: 1583, † 1616; gehuwd in 1604 met Gundacar, toenmaals graaf, later vorst van Lichtenstein.

Rudolf Christiaan, zevende graaf, geb: 1602 † 17 April 1628; ongehuwd.

Ulrich II, achtste graaf, geb. 1605, 1 Nov: 1648; gehuwd met Juliana van Hessen-Darmstadt.

Hartman, vorst van Lichtenstein, geb: 1613, † 11 Febr: 1686, van wien de tegenwoordige vorsten afstammen.

George Christiaan, tweede vorst, volgt in 1660 zijnen broeder op; † 6 Juni 1665. Met zijnen achter kleinzoon stierf 25 Mei 1744 het huis Cirksena uit.

De gemalin van Enno III was, als erfgename van Rietberg en Harlingerland [1]), eene rijke partij, maar, ongelukkig voor haren gemaal, stierf zij kort na de bevalling van eenen zoon, die slechts eenige dagen leefde. Hiermede verviel wel de hoop van Enno, Rietberg en Harlingerland met zijn graafschap te vereenigen, maar hij bereikte zijn doel langs eenen anderen weg. Toen de beide dochters, die hij bij Walpurga verwekt had, den ouderdom van 18 en 17 jaren bereikt hadden, emancipeerde hij ze en gaf haar als curators zijne broeders Jan en Gustaaf. Vervolgens sloot hij met haar, of liever met hare curators, den 28sten Jan: 1600 te Berum een verdrag, waarbij hij afstand deed van het vruchtgebruik der inkomsten van Rietberg en aan zijne dochters 200000 rksd: beloofde uit te betalen, waarvan Sabina Catharina 35000 en Agnes 165000 zou ontvangen, welke laatste som in vervolg van tijd den naam van Berummer kapitaal kreeg; daarentegen deden zijne dochters plechtig, bij eede, te zijnen behoeve afstand van Harlingerland.

Reeds dadelijk na het sluiten van dit verdrag beweerde men, dat Enno zijne dochters benadeeld had, maar deze kwamen niet tegen het verhandelde op. Spoedig evenwel zou hierin verandering komen. In 1604 huwde Agnes met graaf Gundacar van Lichtenstein, waarna zij, verklarende benadeeld te zijn, tegen het Berummer verdrag begon te protesteeren. Deze

[1]) Rietberg was een klein graafschap, tusschen Paderborn, Lippe, het Osnabrücksche ambt Reckenberg en het graafschap Ravensberg gelegen. Harlingerland, uit de heerlijkheden Esens, Stedesdorf en Wittmund bestaande, lag aan de Noordzee. Het was, tengevolge van eenen oorlog, dien heer Balthasar met graaf Enno II gevoerd had, een leen van Gelderland geworden.

handelwijze streed met haren bij gemeld tractaat afgelegden eed, doch hierop wist zij raad; zij was na haar huwelijk katholiek geworden en liet zich door den Paus van haren eed ontslaan. Zij trad nu tegen haren vader op, welk proces na haren dood door haren gemaal voortgezet werd. Enno zocht de zaak bij te leggen en zond in 1620 één zijner raden naar Weenen, om nog 135000 rksd: aan te bieden, welke som van de primitieve door den naam van Weener kapitaal onderscheiden werd. Deze som stond reeds, in vaten gepakt, op het kasteel van Esens ter verzending gereed, toen Mansfeld zijnen inval in Oost-Friesland deed en het gemelde geld roofde.

Hierdoor bleef de zaak hangende. Gundacar stierf, maar zijn zoon Hartman was niet genegen, de pretensie op hetgeen hem van zijne moeder toekwam te laten varen. Ook Enno overleed, maar zijne opvolgers, die nooit ruim bij kas waren, zagen zich niet in staat, de schuld, die den naam van Lichtensteinsche droeg, af te doen, zoodat in 1663 noch van het Berummer, noch van het Weener kapitaal, noch zelfs van de verschuldigde interesten iets betaald was. Lichtenstein wendde alle mogelijke moeiten aan, het geld te krijgen, met dit gevolg, dat de rijkshofraad eindelijk den 16den Jan: 1663 vorst Hartman in het gelijk stelde, George Christiaan tot betaling veroordeelde en aan van Galen en den graaf van Oldenburg, welke laatste zich echter verontschuldigde, opdroeg, de geheele som van 300000 rksd: in te vorderen, benevens de interesten, die echter, zooals bij al dergelijke schulden het geval was, door den Westphaalschen vrede belangrijk verminderd waren. [1])

[1]) Alpen. Ll. bl: 597—601. Klopp. Dl: II. bl: 124. 125. 252. 336. 366. 367. Tücking. bl: 120.

Zoodra Hartman van dit voor hem voordeelige vonnis kennis gekregen had, zond hij eenen gezant, de Hase, naar den bisschop, om dezen tot eene spoedige executie aan te sporen. Van Galen besloot echter, eerst den weg van minnelijke schikking in te slaan, en, daar de vorst van Oost-Friesland als altijd onmachtig was te betalen, werd in Augustus Jemgum aangewezen als de plaats, waar men zou trachten, de zaak in der minne te regelen. De bisschop werd door den baron van Beveren en Bernard von Wiedenbruck, George Christiaan door Freitag en Amersbeeck vertegenwoordigd, terwijl ook gezanten van den hertog van Wurtemberg, schoonvader des vorsten van Oost-Friesland, en van het huis Brunswijk de bijeenkomst bijwoonden. De Hase echter wilde van geene schikking hooren en deed door zijne hardnekkigheid de onderhandeling afspringen, zoodat George Christiaan Jemgum verliet en besloot, met van Galen alleen de zaak te vereffenen.

Intusschen kwam den 1sten Sept. te Emden eene deputatie van H.H.M. aan, bestaande uit Floris Cant (Holland), Marinus Stavenisse (Zeeland), die den 1sten Oct: te Emden overleed, Epeus van Glinstra (Friesland), Willem Roijer (Overijssel) en Tjaert Gerlacius (Groningen). Deze deputatie was eigenlijk naar Oost-Friesland tot bijlegging van verscheidene geschillen, die tusschen den vorst en diens stenden gerezen waren, gezonden, maar zij kwam door de tijdsomstandigheden in aanraking met de Lichtensteinsche quaestie en behoort in zooverre tot ons onderwerp. [1])

[1]) Hierbij heb ik gebruik gemaakt van het uitnemend gehouden verbaal dezer deputatie (Archief).

Tijdens de reis dezer gedeputeerden uit den Haag naar Emden had George Christiaan, onder voorwendsel van de jacht, den bisschop op den Hummeling ontmoet, om over de bewuste schuld te onderhandelen. Van Galen deed den voorslag, de geheele pretensie van Lichtenstein voor zijne rekening te nemen, mits de vorst hem Reiderland afstond. George Christiaan had daarin weinig zin. Hij beweerde, dat Reiderland onder de bescherming van H.H.M. stond en voor hetgeen Oost-Friesland aan onze Staten schuldig was verhypothekeerd was; dat hij door dien afstand zijnen broeder, die op dat tijdstip zijn vermoedelijke erfgenaam was, zou benadeelen en dat de stenden daartegen zouden opkomen. Hij eindigde met een uitstel van zes dagen te vragen, om over het gedane aanbod na te denken. Van Galen stemde daarin toe, maar zond spoedig eenen afgevaardigde naar Aurich, om des vorsten besluit te vernemen. Deze afgevaardigde was niemand anders dan de beruchte Johan Schuijlenborgh, vroeger lid der Algemeene Staten, die, den 30sten Dec: 1663 per contumaciam door de Staten van Groningen ter dood veroordeeld, naar Munster gevlucht was en zich in den dienst des bisschops begeven had. Schuijlenborgh liep groot gevaar op zijne reis van Munster naar Aurich, want de Staten van Groningen bevalen den kommandant der Langakkerschans, den voortvluchtige, zoo mogelijk, gevangen te nemen. Schuijlenborgh rook lont en kwam op eenen hooiwagen binnen Aurich, maar ontving van den vorst zulk eene stellige weigering omtrent den afstand van Reiderland, dat hij begreep, aldaar niets verder te kunnen uitrichten, en derhalve naar Munster terugkeerde, welken tocht hij, uit vrees voor de lagen der Staatschen, langs eenen afgelegen weg volbracht.

De vorst gaf ook schriftelijk zijn besluit aan van Galen te kennen, die zulks beantwoordde met te zeggen, dat hij ten gerieve des vorsten den afstand van Reiderland voorgeslagen had.

Hiermede evenwel was de zaak geen schrede gevorderd, want de Hase zette voortdurend den bisschop aan. De toestand van George Christiaan was verre van aangenaam. Een stuk lands wilde hij niet afstaan en geld kon hij niet geven. Bitter klaagde dan ook de vorstelijke raad Wiarda aan onze gedeputeerden over den geldnood, waarin zijn meester verkeerde, en liet in zijne gesprekken met Cant doorschemeren, dat er slechts redding te hopen was van eene geldleening met H.H.M. of met particulieren uit onzen staat. Wiarda verzocht Cant, hierover aan de Witt te schrijven, opdat deze zijnen invloed bij Holland mocht aanwenden, want, schrijft Cant, »sonder goetvinden van haer Ed: Gro: »mo: de heer Wiarda wel weet, dat ter Generaliteyt nyet »valt te doen."

Inmiddels waren de onderhandelingen tusschen den vorst en van Galen weder aangeknoopt. De laatste zond wederom van Beveren naar Aurich, die aldaar eenen zeer hoogen toon aansloeg. Hij eischte spoedige betaling der Lichtensteinsche schuld, en bij gebreke van dien eenen pas, bij provisie voor 100 man, om het vonnis van den rijkshofraad binnen Esens en Wittmund ten uitvoer te leggen. Dit verwekte groote onrust in Oost-Friesland, te meer, daar het niet onwaarschijnlijke gerucht liep, dat de bisschop te Meppen troepen verzamelde. Men vreesde, dat hij Esens en Wittmund zou bezetten, »in welcke quartieren," schrijft Cant, »indyen »den voorn: Bisschop een voet quame vast te maecken, om thien

»mael soo veel, als de Lichtensteynsche schulden importe-»ren, daer nyet soude wesen uyt te krygen," en de Oost-friezen, die zich het verblijf van Mansfeld (1622—1624) en van de Hessen (1637—1648) in hun land maar al te wel herinnerden, waren terecht zeer bevreesd, dat weder een ongenoode gast zich in Oost-Friesland zou nestelen.

Weldra bedaarde echter de eerste angst een weinig. Men begon weder over eene minnelijke schikking te spreken, maar het gerucht voegde er bij, dat die slechts onder voor den vorst zeer harde voorwaarden zou plaats hebben. [1]).

§ 5.

Dat dit gerucht niet uit de lucht gegrepen was blijkt uit het verdrag, dat den 4den Sept: (niet, zooals Aitzema zegt, den 4den Dec:) te Aurich tusschen George Christiaan en van Beveren gesloten werd. De vorst beloofde daarbij op den eerstkomenden Sint-Michael (29 Sept: 1663), of uiterlijk 14 dagen later, te Meppen 135000 rksd: te betalen, welke som de interesten van 1654—1663 voorstelde. Verder zou hij het Weener kapitaal (135000 rksd:) geheel op Sint-George [2]), 1664, het Berummer (165000 rksd:) in drie gelijke deelen op denzelfden dag van de jaren 1665, 1666 en 1667 beta-

[1]) Aitz: B. XLIII. Dl. IV. bl: 1085. 1086. Alpen. l.l. bl: 601. 602. La vie. bl: 53. 54. Redenkavelinge, enz. (Tiele nº 5146). bl. 13—15. Brieven der deputatie, dto $\frac{24\ \text{Aug:}}{3\ \text{Sept:}}$, $\frac{28\ \text{Aug:}}{7\ \text{Sept:}}$, 1/11 Sept:, 6/16 Sept: 1663 (Verbael.) Brieven van Cant aan de Witt, dto 6, 8, 11 Sept: 1663 (Archief).

[2]) Wicquefort (B. XIV. Dl: III. bl: 171) spreekt van Sint-Gregorius, d. i. 12 Maart volgens noot 1 der aangehaalde bladzijde. Sint-George is echter de ware dag, die op 23 April invalt.

len, en bovendien de interesten van het laatste kapitaal van 1602—1654 en van het eerste van 1620—1654. Voor de betaling van al die sommen verpandde de vorst zijn geheele vorstendom aan den bisschop, salvo jure Domini directi, maar sub clausula paratae executionis et constituti possessorii, »alsoo", gelijk in het verdrag, zooals het door Aitzema opgegeven wordt, staat, »ende in dier voegen dat syn Vor»stelycke Genade tot Munster tot behoef van syn Vorstelyke »Genade tot Lichtensteyn, sonder wyder aenmaninge van syn »Keyserlycke Majesteyt, nae eygen ghevallen d'executie daer »over mach voltrecken."

Nauwelijks hadden de stenden van dit verdrag kennis gekregen, of zij toonden zich zeer misnoegd, dat de vorst voor eene schuld, die alleen Harlingerland betrof, Oost-Friesland verpand had. Zij leverden tegen die handeling aan onze gedeputeerden eene soort van protest over (13 Sept:), aan welks slot zij de hulp van H.H.M. inriepen.

Behalve met de ontevredenheid zijner stenden had de vorst nog met eene andere moeilijkheid te kampen. Hij had geen geld, zelfs niet om den eersten termijn der schuld, welke reeds spoedig zou vervallen, te betalen. Van de stenden was weinig hulp te verwachten, want niettegenstaande onze gedeputeerden hen poogden te overreden, den vorst in diens ongelegenheid bij te staan, toonden zij daartoe weinig lust. Zij bleven zeer gebelgd over de verpanding van het vorstendom, hoewel George Christiaan verklaarde, »daertoe gene»cessiteert te syn, als geen ander middel siende, omme sich »van de voorstaende gevaerlycke executie te redden." Onze gedeputeerden herhaalden hunne pogingen en brachten te weeg, dat de stenden zich rekkelijker betoonden en zich tot

eene geldelijke ondersteuning bereid verklaarden, mits de vorst hun eenige vrijheden toestond. Men kon echter tot geen besluit komen en onze afgevaardigden maakten toebereidselen tot hun vertrek, doch bleven, op verzoek der stenden, nog eenige dagen. Te vergeefs evenwel beproefden zij de stenden over te halen, de door deze toegestane som van 300000 gld. tot 135000 rksd: te verhoogen en de betaling tot Sint-George 1664 te vervroegen. De stenden wilden wel eene verhooging toestaan, maar beweerden hunne bijdrage niet vroeger te kunnen opbrengen, en eischten, dat de vorst verschillende voorrechten zou verleenen. Na nogmaals de stenden tot eene vervroegde betaling aangespoord te hebben, verlieten onze gedeputeerden Emden (15 Oct:) en keerden naar den Haag terug, waar zij 29 Oct: rapport uitbrachten [1]).

§ 6.

Daar dus de hulp, die de stenden wilden verleenen, duur en toch niet genoegzaam zou zijn, wendde George Christiaan zijne blikken naar de Nederlanden en besloot hij hier te lande geld op te nemen, hetzij van onzen staat, hetzij van particulieren. Dat hij in dit plan met zwarigheden zou te kampen hebben bleek uit hetgeen de Witt reeds den 17den Sept: aan Cant geschreven had: »De voorslaegen om den furst aldaer »met een merckelyck capitael op interesse van wegen den »staet te accommoderen sullen alhier seer beswaerlyck inge»willicht connen werden, maer sal, soo vertrouwe, gansch

[1]) Verbael. Aitz. l.l bl: 1086 — 1089. Alpen. l.l. bl: 602. Klopp. l.l. bl: 367. Tücking. bl: 121. Wicquefort. l.l. bl: 171. Brieven van Cant aan de Witt, d[o] 13, 16 Sept: 1663 (Archief).

»geene difficulteyt gemaeckt worden om die gene die soo-
»daenige penningen aen syn furstel: Doorlt willen verstrecken
»onwederroepelyck te beloven, in cas van wanbetaelinge,
»het gestelde hypotheecq ten behoeve vande crediteuren
»effectivel: te sullen executeren", en een weinig verder:
»De redenen waeromme de speculatien alhier daerhenen gaen,
»syn dat men beducht is dat by den staet meerder noncha-
»lance is om 's gemeenelants schulden te innen, als wel by
»particulieren om de haere te consequeren, ende datmen
»sulx wel lichtelyck in tyden ende wylen, door de pluraliteyt
»van de provincien, selfs tegens de borst van Hollandt de
»noodige executie, by wanbetaelinge soude traverseren, daer
»van de bekende Brandenburchsche schuldt kan dienen tot
»een levendich exempel, alwaer de executie by wanbetaelinge,
»tusschen de provincien onderling by resolutie vastgesteldt
»synde, echter alsnu door de oppositie vande meeste provin-
»cien niet kan in 't werck gestelt worden; maer als de
»particulieren crediteurs blyven werdt vertrouwt dat door
»haer aenloopen t'allen tyde de schuldt wel gevordert, ende
»des noot zynde geexecuteert sal connen werden."

George Christiaan had intusschen zijnen opperrentmeester, Brenneijsen, naar den Haag tot het opnemen van geld gezonden en schreef zelf 12/22 Sept: eenen brief aan H.H.M., met verzoek, dat zij hem 135000 rksd: tegen 5% onder generaal verband van al de vorstelijke goederen en domeinen in Oost-Friesland, in het bijzonder van die, welke in Harlingerland gelegen waren, wilden leenen, welk verzoek door de gezanten van Oost-Friesland in eene memorie ondersteund werd. Het rapport, door van Ommeren c. s. op dien brief uitgebracht, werd door Holland overgenomen. Deze provincie

was niet ongenegen, het verzoek van den vorst in te willigen, mits hij, tot meerdere verzekering van de militaire executie in geval van wanbetaling, toestond, dat de Dijlerschans [1]) door Staatsche troepen bezet werd. Tevens stelde Holland de volgende vijf voorwaarden: 1° dat de goederen van den vorst in het algemeen, en Harlingerland in het bijzonder, voor de leening verpand zouden worden; 2° dat de andere gewesten in het te verstrekken kapitaal zouden deelnemen; 3° dat al de penningen, die uit de genoemde

[1]) Dewijl het de eerste keer is, dat ik van dit fort melding maak, vergeve men mij eene kleine uitweiding. Als naam heb ik, in navolging der resolutien van H.H.M., dien van Dijlerschans aangenomen, hoewel er nog verschillende andere benamingen bestaan, b. v. Deijl, Diele, Eijder —, Eijdelerschans. Basnage zegt Deijlerschans en gispt het (bl: 726, noot f) in eenen anderen schrijver, dat deze de bewuste schans met den zoogenaamden Jemgummer Dwinger verward heeft, hetgeen echter eene zeer verschoonbare vergissing is, dewijl deze beide sterkten zeer dicht bij elkander lagen. Basnage zelf maakt zich een paar bladzijden verder aan eene vrij wat grootere verwarring schuldig, die ik hier even zal behandelen. In eenen brief van 5 Juni 1664 geeft d'Estrades (l.l. bl: 438), met de aan de Franschen eigene onnauwkeurigheid in het beschrijven van vreemde eigennamen, aan het gemelde fort den naam van Vilderkans. Waarschijnlijk heeft ook Basnage dit gelezen; ten minste, hij laat de benaming van Deijlerschans varen, spreekt op bl: 729 over de Wilderskans en fingeert het volgende verhaal van den treurigen dood van prins Willem: „Cette guerre continua, „et les Hollandois assiegèrent Wilderskans, Place si forte par sa situation, „que l'Evêque auroit pu la defendre facilement, s'il avoit eu des Oficiers „d'expérience. Mais, pendant qu'on faisoit ce siége (welk beleg dus, volgens „Basnage, niettegenstaande het gebrek aan Oficiers d'expérience, van 20 Mei „tot October zou geduurd hebben!) le Prince Guillaume de Nassau, qui „commandoit les Troupes de la République, perdit la Vie d'une manière „triste et funeste, etc." !!!

verhypothekeerde goederen zouden voortvloeien, zonder eenige korting tot betaling der interesten en remboursement der hoofdsom zouden strekken; 4° dat H.H.M., in geval van wanbetaling, de sterke hand zouden leenen; 5° dat de provinciën »elckanderen tot onderlinghe gerustheydt, in de beste »ende krachtichste maniere doenlyck, sullen belooven, ende »onwederroepelyck vast stellen, dat soo wanneer een ofte »meer Provincien over wan-betalinge klachtich vallen, ende »dienvolghende effective executie versoecken, als dan de selve »executie met der daedt ende sonder eenich uytstel te wercke »geleydt, ende daer inne soo lange ghecontinueert sal werden, »tot dat de selve Provincie ofte Provincien haer genoegen »ofte satisfactie sal ofte sullen hebben ontfangen, sonder »dat de selve executie by de meerderheydt van de Provincien »in weerwille van de minderheydt, jae selfs niet by ses »Provincien in weerwille van de sevende wederhouden, ge»dilayeert ofte gesurcheert sal mogen werden, maer dat »t'elckens by eene ofte meer Provincien daer toe instantien »ghedaen wordende, alle de andere nevens haer de versochte »executie sullen bevorderen ende behertigen, als naer behoo»ren", welke laatste voorwaarde dus geheel overeenkwam met de door ons hierboven aangehaalde woorden uit den brief van de Witt aan Cant.

Het advies van Holland werd ter vergadering van H.H.M. gelezen, door de andere provinciën overgenomen en voorts in handen van van Ommeren c. s. gesteld, die den 20ste Oct: rapport uitbracht; waarna besloten werd, dat men de toestemming des vorsten zou trachten te verkrijgen, om de Dijlerschans en den Jemgummer Dwinger door Staatsche troepen te doen bezetten. Verder verzocht men van Ommeren

c. s., met de vorstelijke gezanten in conferentie te treden over het betalen der jaarlijksche inkomsten van Harlingerland in handen van een door H.H.M. aan te stellen persoon, om te strekken tot aflossing van het te leenen kapitaal met de interesten. De door Holland gestelde voorwaarden werden door H.H.M. overgenomen en de provincies uitgenoodigd, in de geldleening deel te nemen, of, zoo zij daarin niet wilden treden, hare ingezetenen tot deelneming aan te sporen. Tevens schreef men aan de Staten van Gelderland, leenheeren van Esens, Stedesdorf en Wittmund, om inlichting aangaande den toestand dezer heerlijkheden, waarop men tot antwoord ontving, dat Harlingerland, voor zooverre gemelde Staten hadden kunnen ontdekken, geheel onbezwaard was.

Tot nu toe ging het van onze zijde met de leening zeer goed. De Oostfriesche gezanten leverden eene memorie in, om de Staten in hunne goede stemming te versterken, en hielden conferenties met van Ommeren c. s., die daarvan den 24sten Oct: rapport uitbracht, tengevolge waarvan H.H.M. den Raad van State belastten met het opstellen van concepten van eene obligatie, door den vorst te teekenen, en van eene akte, door den ontvanger-generaal Doubleth ten behoeve van de gewesten of particulieren, die geld wilden voorschieten, te passeeren. De Raad van State leverde de gevorderde concepten over, die, na in handen der gewone commissie gesteld geweest te zijn, den 30sten Oct: gearresteerd en aan de Oostfriesche gezanten gegeven en aan de respective provinciën gezonden werden. Tevens besloten H.H.M. eenen brief aan den bisschop te schrijven en hem bekend te maken, »dat H.H.M. op het ernstig versoeck ende aenhou-

»den van den vorst van Oostvrieslandt, alhier besich syn, »om onder behoorlicke verseeckeringe, denselven de meerge»noemde 135000 rksd:, om geemployeert te werden tot be»talinge van den eersten termyn van de bewuste Lichten»steynsche schuldt te verschaffen, ende dat sulcx nae alle »apparentie binnen corten tyde sal connen geschieden, met »byvoeginge, dat H.H.M. van de gewoonlicke discretie ende »bescheydenheyt van den Bisschop onfeylbaarlick willen ver»wachten, dat hy ondertusschen met de gecommineerde »executie, daervan hy de directie heeft, sal super»sederen [1])."

Dit verzoek om uitstel van betaling kwam George Christiaan zeer te stade, want reeds toen de vervaldag van den eersten termijn verschenen was, had hij geen geld gehad en had hij van den bisschop op zijn verzoek uitstel verkregen. Ook thans, nu onze Staten met een gelijk verzoek te voorschijn traden, toonde van Galen zich zeer inschikkelijk, en het antwoord, dat hij hun 8 Nov: schreef, was zeer heusch.

George Christiaan zou zeker gaarne van de welwillendheid, die H.H.M. jegens hem betoonden, gebruik gemaakt hebben, maar er bestond voor hem een groot bezwaar, om de obligatie, zooals zij daar lag, te teekenen. Hij was volstrekt niet gezind de Dijlerschans en den Jemgummer Dwinger, welke laatste, uit den tijd der Hessische overheersching afkomstig, bijna geheel vervallen was, aan de Staatschen in

[1]) Res: St.-G. 1, 3, 5, 13, 20, 22, 23, 24, 27, 30 Oct:, 5 Nov: 1663. Res: Holl: 4 Oct: 1663. bl: 65—67. Brief van de Witt aan Cant, d[to] 17 Sept: 1663 (Archief). De obligatie voor George Christiaan en de akte van zekerheid voor de provincies en hare ingezetenen zijn te lezen bij Aitz: l.l. bl: 1089—1091.

te ruimen, die beweerde hij, in de garnizoenen van Lieroort en andere plaatsen in die streek genoegzamen steun voor eene mogelijke militaire executie hadden. In dien geest was de memorie opgesteld, welke de vorstelijke gezanten, door eenen brief van den vorst zelven gesteund, den 23sten Nov: overleverden.

Hiermede werd de zaak op de lange baan geschoven; H.H.M. bleven op den afstand der twee genoemde sterkten aandringen, doch George Christiaan had daarvoor geene ooren [1]).

§ 7.

Van Galen begon zijn geduld te verliezen en bemerkende, dat de vorst niet in staat zou zijn, het verdrag van Aurich gestand te doen, besloot hij de hem door den Keizer opgedragene executie ten uitvoer te leggen en verzamelde eenige troepen. Prins Willem, stadhouder van Friesland en Groningen, gaf daarvan bericht aan H.H.M., die den Staten van Groningen aanschreven, voor de bewaking der grenzen te zorgen, terwijl met gelijk doel brieven aan de bevelhebbers van de Bellingwolder-, Bourtanger- en Langakkerschansen en van Lieroort gezonden werden. Tevens droeg men aan van Ommeren c. s. op, met den Raad van State de maatregelen te beramen, die in de tegenwoordige omstandigheden noodzakelijk geacht konden worden.

[1]) Res: St.-G. 17, 23 Nov: 1663. Aitz: l.l. bl: 1091. 1093. Alpen. l.l. bl: 603. 604. Eene vertaling van den brief des bisschops, d° 8 Nov: 1663, is te vinden Holl: Merc: Dec: 1663. bl: 167.

Terwijl men in den Haag beraadslaagde, handelde de bisschop. In den nacht van 8/18 op 9/19 Dec: verscheen Elverfeld, kommandant van Meppen, vergezeld door eenen Lichtensteinschen commissaris, Bernard Sprenger, met eenige honderden bisschoppelijke soldaten voor de Dijlerschans, die, verwonderlijk genoeg, slechts 6 of 7 man tot bezetting had. De bevelhebber, Schwalwe, werd tot oogenblikkelijke overgave aangemaand onder bedreiging, dat men hem, als hij wederstand bood, in de poort zou ophangen. Schwalwe antwoordde dat men hem eerst hebben moest, voordat men hem ophing, en vroeg verlof, de bevelen zijns meesters in te winnen. Dit werd hem geweigerd en de bisschoppelijke soldaten maakten toebereidselen tot eenen storm. Schwalwe begreep, dat hij voor de overmacht bukken moest, en na eenen schijn van tegenweer, waarbij één zijner vijanden sneuvelde en drie gewond werden, gaf hij de schans tegen vrijen aftocht over. De tijding der inneming verspreidde zich spoedig in den omtrek en verwekte groote ontsteltenis. Dadelijk begaf zich een in die streek te huis behoorend ambtman naar de schans en verlangde Sprenger te spreken, wien hij vroeg, waarom deze gewelddadige handeling had plaats gehad. Sprenger antwoordde, dat de schans bezet was voor de schuld, die zijn meester van George Christiaan te vorderen had; dat zij zoolang, tot dat die schuld betaald was, zou bezet blijven, en dat, in geval van niet-betaling, de bisschop de zaak nog verder zou drijven, met welk antwoord de ambtman zich tevreden moest stellen.

Dat van Galen niet van plan was, de Dijlerschans dadelijk te ontruimen, bleek zeer spoedig, want Elverfeld bleef

aldaar in bezetting met 300 man, die ruim van allerlei krijgs-voorraad voorzien waren. [1])

George Christiaan zond dadelijk Freitag naar Groningen, om van de Staten en den stadhouder dezer provincie raad en hulp te vragen. Prins Willem berichtte zoo schielijk mogelijk aan H.H.M. de inneming der schans, terwijl ook de Staten van Groningen twee brieven (d[to] 9/19 en 12/22 Dec:) over hetzelfde onderwerp naar den Haag schreven. De tijding deed H.H.M. onaangenaam aan en zij verzochten den Raad van State, een behoorlijk aantal compagniën ruiters en voetknechten aan te wijzen, om op alle gebeurtenissen voorbereid te zijn. Tevens verzocht men van Ommeren c. s., Friquet van de »onfatsoenlycke proceduren" des bisschops kennis te geven.

De Raad van State verzocht van H.H.M. te vernemen, of die compagniën alleen bestemd waren, om naar de grenzen gezonden te worden, of dat daaruit een legerkorps, gereed om ieder oogenblik te marcheeren, gevormd moest worden. Bij secrete resolutie antwoordde men den Raad van State, dat men een legerkorps, van al het noodige voorzien, op de been wilde brengen, om daarmede de bisschoppelijke troepen uit de Dijlerschans te verdrijven. Tevens schreef men aan George Christiaan, om hem te vragen, waarom hij zijne toestemming op de bewuste obligatie voor 135000 rksd: en op de akte, de bezetting der Dijlerschans met Staatsch volk betreffende, nog niet overgezonden had. Als voorloopig antwoord op dit laatste gaf de vorstelijke opperrentmeester den

[1]) Res: St.-G. 22 Dec: 1663. Aitz: l.l. bl: 1094. Alpen. l.l. bl: 604. 605. Klopp. l.l. bl: 368. La Vie. bl: 55. 56. Journ: Aitz: 22, 28 Dec: 1663. Extract schreibens de dato Wener 9 Decemb: 1663 (Archief).

29[sten] Dec: aan den president der week, Glinstra (Friesland), de verzekering, dat de door den vorst geteekende akte van obligatie voor de 135000 rksd: onderweg was [1]).

Den volgenden dag ontvingen H.H.M. de door den vorst geteekende akte, rakende de overlevering der Dijlerschans, waarop hem de 135000 rksd: zouden verstrekt worden, welk stuk in handen van van Ommeren c. s. gesteld werd. Nadat deze heeren hun rapport uitgebracht hadden, werd hun gelast, zoo spoedig mogelijk eene nadere concept-akte over de inruiming der Dijlerschans op te stellen. Dit concept werd den 3[den] Jan: 1664 ingeleverd en door de provincies overgenomen.

Intusschen had men nadere maatregelen tot het samenstellen van een legerkorps genomen. De Raad van State leverde eene lijst van compagniën over (30 Dec:), die door H.H.M. goedgekeurd werd. Prins Willem zou chef dier troepen en de prins van Tarente generaal der ruiterij zijn, terwijl de krijgsmacht zou bestaan, behalve de 2 compagniën voetknechten en 1 te paard van prins Willlem, uit 20 compagniën te paard, verdeeld in drie regimenten (Tarente, Haersolte en van Duivenvoorde), en 76 te voet, uitmakende 7 regimenten (Ittersum, Aylva, Gemmes Felin, Clant, de Moriac, Sidneij en Kirckpatrick), welke troepen, die in het geheel uit 1075 ruiters en 4476 voetknechten bestonden, zoo spoedig mogelijk gemobiliseerd moesten worden. Reeds dadelijk werden, op verzoek der gedeputeerden van Groningen, 5

[1]) Res: St-G. 23, 24, 25, 26 Dec: 1663. Secr: Res: St-G. 26 Dec: 1663. Aitz: l.l. bl: 1094. Alpen. l.l. bl: 605. Journ: Aitz: 28 Dec: 1663, 1 Jan: 1664.

compagniën tot versterking der bezetting van Lieroort en de Bourtanger- en Langakkerschans gezonden.

De stemming was dus oorlogzuchtig genoeg, maar men verkeerde in het onzekere over de houding, die de Fransche koning bij eene inmenging van onze zijde zou aannemen, en men was bevreesd, dat Lodewijk ten gevolge van het Rijnverbond den bisschop zou ondersteunen. D'Estrades zond één zijner secretarissen naar den koning, om met diens inzichten bekend te worden. Het is dus verwonderlijk, dat men in de Lettres van genoemden gezant zoo weinig, en in dit stadium niets, over deze geheele zaak leest, maar de uitkomst heeft bewezen, dat Lodewijk zich onzijdig wilde houden.

Nog haperde het hier aan iets. Geld is de zenuw van den oorlog, en H.H.M. waren, zooals wel meer het geval was, ook thans schraal bij kas. Er werd dan ook eene buitengewone petitie van 75000 gld. gevormd, om daaruit de onkosten van eenen veldtocht, zoo die noodig mocht zijn, te bestrijden. De provinciën werden wel uitgenoodigd, spoedig hare consenten in te leveren, maar men gaf aan die uitnoodiging geen gehoor; immers, het consent van Gelderland en Friesland werd eerst 11 April, dat van Utrecht zelfs niet vóór 19 Mei ingeleverd [1]).

§ 8.

In Oost-Friesland was intusschen de angst voor verdere ondernemingen van Elverfeld zeer groot. De stenden verzochten en verkregen van Erentreiter, kommandant van Emden,

[1]) Res: St.-G. 30, 31 Dec: 1663. 2, 3, 4 Jan: 1664. Aitz: B. XLIV. Dl: V. bl: 4—6. Klopp. l.l. bl: 368. Journ: Aitz: 1, 4 Jan: 1664.

eene sauvegarde van 6 man te Wener en eene van 3 man te Jemgum, welke beide plaatsen men voor eene bezetting door het bisschoppelijke volk uit de Dijlerschans niet veilig achtte. Verder zonden de stenden hunnen secretaris Westendorp naar Elverfeld, om te klagen over de inneming der genoemde schans, over de requisities, die de bezetting in den omtrek deed, en over het aan Elverfeld toegedichte plan, ook Jemgum te bezetten. Elverfeld antwoordde, dat hij, een man van het zwaard, de bevelen zijns meesters opvolgde en niet beoordeelde. Wat de gehevene schattingen betrof zeide hij, dat hij daartoe geenen last had en dat zij, zoo zij al in den eersten nood mochten plaats gehad hebben, verder niet zouden geheven worden. Op het punt van Jemgum stelde hij Westendorp gerust.

George Christiaan bevond zich nog altijd in eenen zeer onaangenamen toestand. Zijne onderhandelingen over eene geldleening met H.H.M. waren afgestuit op zijnen onwil, om de Dijlerschans door Staatsche troepen te laten bezetten, en nu zag hij die sterkte in handen van eenen vorst, die zich zeker evenzeer in zijn land zou nestelen, als hij zulks van H.H.M. gevreesd had. Geld alleen kon hem redden, en in zijne verlegenheid schreef hij brief op brief aan H.H.M. met verzoek om de 135000 rksd: en om brieven te zijner gunste aan den bisschop en den Keizer.

Het vooruitzicht was intusschen niet gunstiger voor hem geworden. Hier te lande had men in den beginne veel lust betoond, in de geldleening ten behoeve van den vorst deel te nemen, zoo zelfs, dat drie kooplieden te Amsterdam aangeboden hadden, 100000 rksd: voor te schieten, maar ook hier had de inneming der Dijlerschans eenen zeer ongunsti-

gen indruk gegeven. Men had die sterkte in der Staten handen willen zien, om in geval van nood den vorst tot terugbetaling te kunnen dwingen, maar nu men in die hoop bedrogen was, wilde men van geene geldleening meer hooren.

Intusschen was van Ommeren c. s. met den Keizerlijken gezant in conferentie geweest. De Staatsche heeren klaagden over de handelingen van den bisschop en betoogden, dat H.H.M. met het volste recht tusschen beiden konden treden. Friquet zeide, dat hij nog geenen bepaalden last in deze zaak had; dat hij echter alle pogingen tot eene bemiddeling zou aanwenden, maar dat de zaak zeker het best zou afloopen, als de vorst niet alleen den reeds verloopen, maar ook den in Mei te vervallen termijn der Lichtensteinsche schuld betaalde. »Et cela, zegt Aitzema in zijn Journaal, il tautologi»soit (selon le formulier de son stile) bien vingt fois," hetgeen hij dus met zijnen collega Weijman schijnt gemeen gehad te hebben [1]).

Eindelijk, om tot de geldleening terug te keeren, leverde de uit Oost-Friesland gekomen rentmeesteer van George Christiaan aan H.H.M. de door den vorst geteekende akte over de inruiming der Dijlerschans, met eene begeleidende missive des vorsten, over, hetgeen den geldschieters vertrouwen inboezemde en hen eensklaps de beurzen deed losmaken.

H.H.M. besloten eenen brief aan de stenden te schrijven met verzoek, »dat deselve de bewuste 300000 gld., by de »jongste tractaten van Emden aen den vorst belooft, tegens »paasschen te willen anticiperen, om daermede te voldoen

[1]) Res. St. G. 5,7,8, 18 Jan: 1664. Aitz: Ll. bl: 6. Journ: Aitz: 11 & 12, 15 Jan: 1664.

»den tweeden termyn aen den vorst van Lichtensteyn, ende »alsoo alle occasien, pretentien ende oorsaecken wech te nemen, »om 't meer gemelte Graeffschap (n.l. Oost-Friesland) met ver»dere executie te devasteren." De stenden gaven tot antwoord, dat, daar de vorst de door hem beloofde concessies niet nagekomen was, zij zich van hunnen kant eveneens van hunne belofte tot betaling der gemelde som ontslagen achtten, terwijl zij zich bovendien buiten staat verklaarden, hunne betaling te vervroegen.

Intusschen hadden al onze gewesten de obligatie voor den vorst, de akte over de inruiming der Dijlerschans en de akte van securiteit voor de provinciën en hare ingezetenen goedgekeurd (23 Jan:). [1]) Men droeg aan van Ommeren c. s. op, te overleggen, hoe men het best het geld zou overmaken, en van de Oostfriesche gezanten hunne procuratie, om de schuld van den vorst voor het leenhof van Gelderland te doen verhypothekeeren, af te vorderen; tevens gaf men bericht aan George Christiaan, dat de 135000 rksd: hier gereed

[1]) De schuldbekentenis, die Doubleth ten behoeve der geldschieters zou teekenen, luidde aldus:

Op welcke conditien, stipulatien, ende voorwaerden, bekenne ick ondergeschreven ontfanger-Generael der Vereenighde Nederlanden ontfangen te hebben van .... de somme van........... beloovende aenden voorn: .... off thoonder deses, de jaerlycxse Interessen van de voorz: somme van .... te betalen uyt de penningen, die in gevolge van de bovenstaende acte 't mynen comptoire gefurneert sullen werden, oock uyt deselve penningen het capitael te restitueren, off in affcortinge vandien te furneren soodaenige somme als waertoe de voorz: penningen sullen connen reycken, alles ingevolge van de voorz: bovenstaende acten.

lagen, met verzoek, zulks aan den bisschop bekend te maken. De vorst bedankte H.H.M. per brief van $\frac{23 \text{ Jan.}}{2 \text{ Febr.}}$

Nadat het rapport van van Ommeren c. s. gehoord en de akte, waarbij de vorst voor de 135000 rksd: Harlingerland voor het leenhof van Gelderland verhypothekeerde, geëxhibeerd was, machtigden H.H.M. den Raad van State, de genoemde som door Doubleth aan den vorstelijken opperrentmeester te doen uitbetalen, terwijl men de admiraliteit van Amsterdam verzocht, dien persoon met één harer jachten naar Oost-Friesland te doen brengen. Tevens stonden H.H.M., op verzoek van den resident de Groot, een vrijgeleide aan den opperrentmeester toe, die daarop den Haag verliet [1]).

§ 9.

H.H.M. ondersteunden nu wel den vorst, doch eischten, dat ook de stenden het hunne zouden bijdragen, maar, zooals wij gezien hebben, deze toonden daartoe weinig lust. H.H.M. besloten, dat eene deputatie, bestaande uit één afgevaardigde van Friesland, één van Groningen en den thesauriergeneraal, naar Oost-Friesland zou vertrekken, »om te helpen adjusteren alle hetgeene, dat strecken soude mogen »tot bereyckinge van het oogmerck, waertoe de voorsz: pen»ningen werden verstreckt, alsmede om de stenden van »Oostvrieslandt te jnduceren tot prompt furnissement van »de bewuste 300000 gld., by deselve aen den vorst van »Oostvrieslandt belooft."

De gedeputeerde, die van wege Groningen zou gaan, was

[1]) Res: St. G. 21, 22, 23, 25, 28, 30 Jan:, 4, 5, 11, 22 Febr: 1664. Aitz: l.l. bl: 6. Journ: Aitz: 21 Jan: 1664.

Tjaert Gerlacius, die ook lid van de September-deputatie geweest was. Wat den gedeputeerde van Friesland betrof, »il y a eu, zegt Aitzema in zijn Journaal, grande contesta»tion entre le S. Glinstra et le S. Haren. Le premier pre»tend qu'il est en la commission, et que cecy n'en est qu'une »dependence," maar den volgenden dag (30 Jan:) »le S. »Glinstra a cedé la commission vers l'ostfrise au S. Haren." Den 4^{den} Febr: werd de instructie voor de gedeputeerden gearresteerd, waarbij hun gelast werd de geschillen over de Lichtensteinsche schuld bij te leggen, de ontruiming der Dijlerschans te eischen, de stenden tot de spoedige betaling der 300000 gld. te bewegen, en bij non-succes geene penningen, zelfs niet den eersten termijn, te betalen, maar het geld naar Emden, Lieroort of Groningen in veiligheid te doen brengen. Tevens werd, om aan de deputatie des te meer klem bij te zetten, aan de bevelhebbers van Lieroort en de Langakkerschans gelast, zooveel volk ter ondersteuning der gedeputeerden gereed te houden, als prins Willem noodig zou oordeelen.

Den 5^{den} Febr: (niet, zooals Aitzema zegt, den 5^{den} Jan:) schreven H.H.M. brieven aan vorst Hartman en van Galen, om hun te berichten, dat er eene deputatie naar Oost-Friesland zou gezonden worden, terwijl men den laatste ernstig verzocht, gemachtigden te Lieroort te doen zijn tegen den 20sten Febr:, als wanneer ook onze gedeputeerden zich aldaar dachten te bevinden, om de zaak tot een gewenscht einde te brengen [1]).

[1]) Res: St.-G. 28, 29 Jan:, 1, 4, 7 Febr: 1664. Secr: Res: St.-G. 4 Febr: 1664. Aitz: l.l. bl: 6. 7. Alpen. l.l. bl: 608. Journ: Aitz: 29, 30 Jan: 1664.

Van Haren, Gerlacius en Beverningk kwamen den 19den Febr: te Groningen, den 21sten te Emden en den 22sten te Aurich aan [1]). Den volgenden dag hadden zij eene conferentie met de vorstelijke raden Wiarda, Croneck en Amersbeeck, die hun berichtten, dat George Christiaan bij missive van 1 Febr: aan Elverfeld en Martels, bisschoppelijk rentmeester te Meppen, kennis had gegeven, dat de 135000 rksd: te Lieroort gereed lagen en tegen ontruiming der Dijlerschans zouden uitbetaald worden, en dat hij zulks ook den 9den Febr: aan den stadhouder van den bisschop (van Galen bevond zich op dat tijdstip te Regensburg) kenbaar gemaakt had, waarop echter tot nog toe geene antwoorden ingekomen waren. Men kwam overeen, dat de vorst nogmaals aan Elverfeld en Martels den eersten termijn zou doen aanbieden, en dat men de stenden tot betaling der 300000 gld. zou aanmanen, om den tweeden termijn, die op Sint-George a. s. zou vervallen, gereed te hebben.

Intusschen hadden onze gedeputeerden laten vernemen, of er, ingevolge der Staten brief van 5 Febr:, ook bisschoppelijke gedelegeerden te Lieroort aangekomen waren. Er was echter niemand, en wel om de volgende reden. In het begin des jaars was van Galen ter bijwoning van den rijksdag naar Regensburg vertrokken, waar hem eerst den 27sten Febr: de gemelde brief van H.H.M. ter hand kwam. Den volgenden dag schreef hij aan de Staten terug, dat, daar hij hunnen brief zoo laat ontvangen had, het hem onmogelijk was geweest te zorgen, dat van zijnen kant een gemachtigde zich den 20sten Febr: te Lieroort bevond, maar

[1]) Het verbaal dezer deputatie is bijna letterlijk door Aitz: l.l. bl: 7—18 overgenomen.

dat zulks ook niet noodig zou geweest zijn, daar er reeds vroeger tusschen George Christiaan en Hartman een verdrag gesloten was, waaraan de eerste niet voldaan had.

Was dus het antwoord, dat H.H.M. ontvingen, weinig troostrijk, even ontmoedigend was dat, hetwelk Hollandt, secretaris van den bisschop, aan den vorst op diens brief van 9 Febr: toezond, want daarin stond:

»Dat, nadien den 3 Decembris jonghst de prorogeerde »Termyn jngevallen, ende niet alleen de Vorstel: Lichtenst: »afgesandte de Hase, hier in loco persoonlyck gecompareert »is, maer oock seeckere Deputeerden van hier naer Meppen, »twelck tot de legge plaetse is benoemt, met sufficante vol»macht ende concept van de quictantie afgesonden, Dewelcke »eyndelyck wegen niet gevolgde betaelinge onverrichder »saecke weederom afreysen moeten, het heeft welges: »Vorstel: Lichtenst: afgesandte noch 2 Maente hier ver»geevens opgewacht, Ondertusschen S. V. Gen: tot Munster, »onse genadighste Heer, sich naer Regensborgh tot de ge»meyne consilia van het ryck vervoegen moeten, Waerop »oock namaels, te weten noch int begin van dese Maendt »de voorsz: gevolmachtighde, edoch met protestatie over alle »ex mora resulterende oncosten ende schaden hun wederom »na Cylln (d. i. Keulen, waar de Hase woonde) begeven »heeft, waer over alsoo ons geene commissie is gelaten," en een weinig verder: »Soo hebben U Vorstel: Gen: by »haer genadigh te considereren, welck dese mora te jmpu»teren, ende dat wy by soodanige beschapenheyt ons ter »tyt soo wel, als niet anders verclaren conen, als dat wy »U Vorstel: Gen: begeeren an voorhooghstgem: Onsen Ge»nadighsten Heere nae Regensborgh onderdanigst t'adverteren

»moeten gelyck wy tselve wermaels by naester post te effec-
»tueren niet werden manqueren. Ondertusschen houden wy
»onderdanigh daer voor dat het beste ende seeckerste ex-
»pediens syn soude, wan U. V. Gen: wilde believen dese
»haere hier repeteerde oblatie immediatelyck naer Regens-
»porgh, waer neffens syn V. Gen, tot Munster oock buyten
»twyffel een Lichtenst: bevolmachtighde off afgesandte pre-
»sent syn weert, door hare bediente doen te laten."

De bisschop toonde dus weinig lust, het geld te ontvangen, daar hij alsdan de Dijlerschans zou moeten ontruimen en hij begreep, dat zij spoedig daarna door H.H.M. zou bezet worden.

Onze deputatie had intusschen geene gemakkelijke taak. Het lust mij niet, hare verrichtingen in het breede te verhalen. Genoeg zij het te vermelden, dat uit het verbaal en de brieven, die de gedeputeerden naar den Haag schreven, blijkt, met welke moeilijkheden zij te worstelen hadden. De vorst toonde zich niet ongeneigd tot het doen van concessies, maar de stenden bleven doof voor de aanmaningen van van Haren c. s. tot betaling der 300000 gld. De gedeputeerden stonden dan ook dikwijls op het punt van te vertrekken, maar stelden iederen keer hunne afreis uit, daar zij altijd nog op eene gunstige verandering in de houding der standen hoopten. Beverningk klaagde bitter. »Ick ben soo inpatientigh, »schreef hij aan de Witt, in dese commissie, dat ick alle »dagen voorneme onverrichter saecken te vertrecken, want »het is onverdraechelyck, hoe wy hier van de stenden ge-»traisneert ende alle dagen met nieuwe incidenten ende ques-»tien gequelt werden: sy vertrecken alle saturdagh nae huys »ende comen voor woensdagh noyt weder, soo dat men in

»effecte mar twee dagen in de weke heeft om met haar yet »te doen, ende daer van gaen de voormiddagen door, met »hare disputen ende de naemiddagen in de krougen: ende »dan het geheel beleyt, dar toe gedirigeert om aen den ar»men Vorst alle het uyterst aff te persen, in dese syne on»gelegenheyt."

Eindelijk schenen de stenden eenige toenadering te willen toonen, maar ook dit liep mis, want de concept-resolutie, die de stenden 21 Maart aan de gedeputeerden zonden, was »met soo vele haecken ende oogen, dat wy niet en connen »syen, dat wy haer ho: mo: intentie daer mede eenichsints »voldoen souden, derhalven wy oock soodanige resolutie heb»ben geweygert over te nemen." De deputatie besloot dan ook, den 24sten re perfecta aut infecta te vertrekken, maar stelde ook dezen keer haar vertrek nog één dag uit, waarvan men gebruik maakte, om haar (15/25 Maart) twee resoluties te doen geworden, waarbij de stenden »soo over den »10e termyn als over het cort van vorige termiinen 136 off »140m gl. aen Hare Hoog Mog. te betalen schuldigh en oock »gewilligh zyn daer by dan den vorst van Oostvrieslandt uyt »het gene de stadt Emden te presteren heeft soo veel by »doende dat tot 200m guld. in loco sal by een syn resterende »140m g. circum circa dewelcke moeten genegocieert werden »tot laste van de stenden, an alles ter somme van 300m gul»den in dry jaren telckens met de interest tegen vyff per »cento weder gerembourseert te werden. Ick (sc. Beverningk) »hebb all gedaen wat mogelick geweest is, om alles by de »stenden te doen uytbrengen, en haer Hoog. Mog. van dit ne»gocieren te verschoonen, maer hebbe echter gedacht dat het

»noch beter was op desen voet eenige afcomst te vinden als »onverrichter saecken thuys te comen."

Dienzelfden dag verlieten de gedeputeerden Oost-Friesland. Zij kwamen den eersten April in den Haag terug en brachten den 3den rapport uit, terwijl van Haren twee dagen later eene nieuwe akte van procuratie toonde, waarbij George Christiaan zijnen resident in den Haag, Jacob de Groot, machtigde, van het leenhof van Gelderland toestemming te vragen, om Harlingerland met eene som van 135000 rksd: te bezwaren. Die toestemming werd verleend, door de Groot den 24sten aan H.H.M. overgeleverd en door deze goedgekeurd [1]).

H.H.M. besloten den 4den April, dat aan de stenden geschreven zou worden, dat H.H.M. »de voorsz: 300000 gld. onder »de voorsz: gepresenteerde Conditien souden doen furneren, »mits dat sy daertoe ten spoedighsten herwaerts sonden een »formeel instrument van verbandt ende obligatie, ende dat »sy gereedt souden houden de somme van 140000 gld. ter »goeder reeckeninghe over den voorschreve sevenden termyn »ende het kort van vorighe termynen, dewelcke sy aen »H.H.M. schuldigh waren." Voorts zou aan George Christiaan geschreven worden, »dat hij ordre wilde stellen, om de vor»dere penninghen, te weten: 160000 gld., maeckende (met »de voorsz: 140000) 300000 gld., van hier te laten afgaen, »om ten fine als voren nevens de gelderen, die hy Heere »Vorst noch daer by soude voegen geëmployeert te werden."

[1]) Res: St.-G. 12, 17, 21 Maart. 3, 5, 24, 30 April 1664. Aitz: l.l. bl: 7—18. Holl: Merc: Maart 1664. bl: 46. 47. Brieven van Bern: Hollandt aan George Christiaan, d'° 18, 24 Febr: 1664 (Archief). Brieven van van Beverningk aan de Witt, d'° 10, 17, 22, 25 Maart, en van de Witt aan van Beverningk, d'° 22 Maart 1664 (Archief).

Tevens verzochten H.H.M. den Raad van State, de 100000 gld. tegen 4°/₀ ten laste der generaliteit te doen negotieeren en de 300000 met den interest van 5°/₀ op de gestelde termijnen te innen, om de genegotieerde kapitalen af te lossen.

Beverningk bracht in dien tijd ook ter vergadering van Holland rapport over zijne deputatie uit. Deze provincie besloot, dat hare gedeputeerden ter vergadering van H.H.M. op het gebruiken van geweld moesten aandringen, indien de bisschop niet goedschiks de Dijlerschans ontruimde, nadat de eerste en tweede termijn der Lichtensteinsche schuld betaald zouden zijn. Holland toonde zich zeer verontwaardigd, dat de bisschop zich zulk eene gewelddadige handeling veroorloofd had in een land, dat als het ware onder onze bescherming stond en groote sommen aan onzen staat schuldig was.

Het advies van Holland werd ter vergadering van H.H.M. ingebracht en in handen van commissarissen gesteld. H.H.M. besloten tot het nemen van krachtiger maatregelen over te gaan en den Raad van State op te dragen, alle toebereidselen tot eenen aanstaanden veldtocht te maken. Ook werd aan George Christiaan geschreven, »dat hy, boven de albereyts gedaene »jnsinuatie vande betalinge vanden eersten termyn vande »Lichtensteynsche schuldt, St. Michaeli l.l. vervallen, oock »aenbiedinge sal willen laten doen van dat mede den tweeden »termyn tegen $\frac{\text{23 April}}{\text{3 Mei}}$ a. s. jnsgelycx gereet, ende volgens »accoord ontfangen sal connen werden, soo wanneer het »vorstendom Oostvrieslandt, ende specialyck de Dylerschans »van alle militaire besettinge ende executie ontheven ende »gevryt sal syn."

De Raad van State wees den 22sten April 19 compagniën

aan, die dadelijk per scheepsgelegenheid langs de Kil, de Goude en Spaarndam de Zuiderzee zouden bereiken, om den 6den Mei op het rendezvous te Kampen te zijn. Reeds den volgenden dag werden aan die compagniën de noodige patenten gezonden [1]).

§ 10.

De maatregelen, die H.H.M. in dezen tijd namen, hadden de inmenging van eenen vorst ten gevolge, die zeker bij de geheele zaak een zoo groot belang had, dat het onze bevreemding moet opwekken, dat hij zich daarmede niet vroeger ingelaten had. Die vorst was de Keizer, wiens vonnis van 16 Jan: 1663 aanleiding tot de geheele quaestie gegeven had. Leopold kon echter niet met kracht zijn gezag doen gelden, want de oorlog met de Turken hield zijne geheele aandacht bezig. Van Galen beloofde aan den Keizer goede ondersteuning tegen den Christenvijand, maar aan den anderen kant hoopte Leopold, dat de graaf van Sintendorf, dien hij naar den Haag gezonden had, H.H.M. tot hulp tegen de Turken zou bewegen. [2]). De Keizer wilde dus gaarne beide partijen te vriend houden en durfde zich niet in het geschil mengen.

De bisschop bevond zich intusschen nog te Regensburg en

[1]) Res: St. G. 4, 7, 18, 19, 21, 22 April 1664. Res: Holl: 2, 3, 5 April 1664. bl: 78. 81. 85. Holl: Merc: April 1664. bl: 69. Kort en Bondigh Verhael. bl: 101. Zie ook: Redenen waeromme, enz. (Tiele. nº 5142).

[2]) Eerst in Juli gaven H.H.M. op het verzoek van den graaf een beleefd, doch weigerend antwoord.

stemde den Keizer door aanbieding van geld en hulptroepen allengs gunstiger voor zijne zaak. Het bijeenzijn van den rijksdag gaf van Galen tevens gelegenheid, met andere Duitsche vorsten de quaestie der Lichtensteinsche schuld te bespreken, en hij kwam met den hertog van Wurtemberg overeen, dat hij de Dijlerschans zou behouden, totdat de gemelde schuld afgedaan zou zijn. Leopold, door den bisschop gewonnen, zag met leede oogen, dat H.H.M. niet voor krachtige maatregelen zouden terugdeinzen, en hij begreep, dat hij, als hoofd van het Rijk, thans tusschen beiden moest treden.

Friquet poogde de Witt te bewegen, de Staten van roekelooze stappen terug te houden, maar dewijl men te ver gegaan was om terug te treden, luisterde men niet naar de vriendelijke vertoogen van den gezant. Friquet zag zich dus genoodzaakt, den 17den April eene lange memorie in te dienen, waarvan de zakelijke inhoud was, dat het geschil over de bewuste schuld eene zaak was, die het Rijk alleen aanging, waarmede de Staten zich niet hadden te bemoeien en die de twee rijksvorsten zonder hen tot een goed einde zouden brengen; dat de rijkshofraad aan den bisschop de uitvoering van het vonnis opgedragen had; dat de Munstersche bezetting der Dijlerschans te klein was, dan dat de aangrenzende gewesten, Friesland en Groningen, eenige ongerustheid behoefden te koesteren; dat de vorst van Oost-Friesland zelf het voordeeliger vond, zijne schulden uit zijne inkomsten te betalen, dan, door geld op te nemen, zijne schuld te vergrooten; dat H.H.M., door de Dijlerschans aan te vallen, openlijk den oorlog aan het Rijk verklaarden, en dat de wereld zulks des te vreemder zou vinden, nu de Turken den

Keizer reeds handen vol werk gaven. »Enfin, zeide Friquet, »ce ne sera pas un grand exploict pour Messieurs les Estats »en la presente conjuncture de prendre ce petit poste, qui ne »merite pas le nom de Fortresse a leur regard, et ou il y a »si peu de gens de guerre pour la defendre. Il est toute fois »probable qu'ils n'en viendront pas a bout, sans quelque »effusion de sang Chrestien (eene gewone uitdrukking, die »wegens den Turkenoorlog des te aandoenlijker en belang- »wekkender werd) qui leur sera justement imputée aussi »bien que touts les autres inconveniens qui en peuvent »resulter."

Noch de lengte, noch het gemoedelijke slot dezer memorie had eenigen invloed op H.H.M.; zij besloten op den eens ingeslagen weg voort te gaan en zich niet aan de vermaningen van Friquet te storen. En als gewoonlijk ging de Keizer niet verder dan tot woorden [1]).

Wij kunnen dus den Keizer voorloopig laten rusten en terugkeeren tot den vorst van Oost-Friesland, over wien wij in langen tijd niet gesproken hebben. Den 7/17den April beantwoordde hij den brief van H.H.M. van 4 April, [2]) welk antwoord door de Staten ontvangen werd op denzelfden dag, waarop de onlangs door George Christiaan gezondene afgezanten, Gerard van Clooster tot Dornum en Petkum en Bucho Wiarda, hun credentiaal en eene memorie inleverden

[1]) Aitz: l.l. bl: 19—22. Alpen l.l. bl: 628—633. Basnage. bl: 727. 728. Tücking. bl: 122—124. Wicquefort. l.l. bl: 175. 176. Brief van d'Estrades aan de Witt, d^to 18 April, met eene ingeslotene depeche van Gravel uit Regensburg aan d'Estrades, d^to 10 April 1664 (Archief). Brieven van Friquet aan de Witt, d^to 9, 14 April 1664 (Archief).

[2]) Zie dien brief van George Christiaan hier achter als Bijlage XII.

(24 April). Zij verzochten »alsoo den tyt tot betalingh van- »den tweeden termyn aenden vorst van Lichtensteyn op »den 3den Mei a. s. comt te expireren, ende sulcx periculum »in mora is, dat de bewuste 300000 gld., bij H.H.M. te »verschieten, aende Lantstenden tot Oostvrieslandt werden »uytgetelt; dat H.H.M. niet alleen de administratores van het »collegie tot Embden door een serieus schryven willen ver- »manen, dat syluyden de voorsz: 140000 gld., onder haer »berustende, aende vorst aenstonts willen uyttellen, opdat »deselve op het huys Lieroort by de andere gelden sonder »verstreck gebracht mogen werden, maer oock dat H.H.M. »soodanigen ordre willen stellen, dat de overighe 160000 »gld. alhier tegens behoorlycke quitantie aen hun Heeren »affgesanten behandight mogen werden, om voor de voorsz: »tyt mede naer Lieroort getransporteert te werden." Tevens verzochten zij van H.H.M. commissarissen, om in conferentie te treden.

Den gezanten werden hunne drie verzoeken ingewilligd. De 160000 gulden werden hun tegen behoorlijke quitantie overgegeven en korten tijd daarna, ingevolge een verzoek van den resident de Groot, met een jacht der Amsterdamsche admiraliteit verzonden. De conferentie werd toegestaan en Ripperda c. s. als commissarissen aangewezen, die den 30sten April daarover rapport uitbrachten. Ook werd, volgens het voorstel der gezanten, een brief aan de administrateurs der stenden geschreven, die d[to] 2 Mei ten antwoord gaven, dat de 140000 gld., die de stenden 15/25 Maart toegestaan hadden, gereed lagen, maar dat zij de vereischte obligatie over de 300000 gld. zonder bepaald bevel der stenden niet

konden passeeren, maar dat zij daarover op de eerste vergadering zouden handelen [1]).

Het scheen dus, alsof de geldquaestie voorloopig geene verdere moeilijkheden zou baren, maar men was bevreesd, dat de bisschop, zelfs al werden de termijnen der schuld behoorlijk voldaan, de Dijlerschans niet zou ontruimen. Men besloot dus, om op alles voorbereid te zijn, de reeds genomene oorlogstoebereidselen voort te zetten. Prins Willem kwam, op verzoek van H.H.M., in den Haag en hield met Raesfeld c. s. eene conferentie, waarin eene lijst van 20 compagniën te paard en 55 te voet opgemaakt werd. H.H.M. namen die lijst over en bepaalden (26 April), dat al die compagniën zich den 6den Mei op het aangewezene rendezvous (Deventer) moesten bevinden. Verder werden er allerlei maatregelen genomen; schepen tot het vervoeren der compagniën uit Vlaanderen werden gehuurd; den officieren werd aangeschreven, zich op denzelfden dag als de troepen te Deventer te bevinden; lijsten van wagens, treinpaarden, ammunitie, enz. werden opgemaakt en een kwartiermeester-generaal der infanterie (Pierius Cool) benoemd. Den 29sten April werden de instructie voor prins Willem [2]) en de commissies voor Tarente, generaal der cavalerie, Kirckpatrick, sergeant-majoor generaal, en Pierius Cool gearresteerd. Twee dagen later leverde de Raad van State eene nieuwe lijst van troepen over, waaruit een tweede legerkorps gevormd zou kunnen worden. Die lijst werd 4 Mei door H.H.M. goedgekeurd, en tevens werden 9 compagniën te paard en 29 te voet aangewezen, om tot ondersteuning van prins Willem

[1]) Res: St. G. 24, 25, 30 April, 1, 3, 9 Mei 1664. Aitz: l.l. bl: 19.

[2]) Deze instructie is als Bijlage XIII hierachter gevoegd.

te dienen, terwijl men aan Friesland, Overijssel en Groningen bevel gaf, het leger van artillerie te voorzien.

Dit alles sleepte groote onkosten na zich. De vroeger gepetitionneerde 75000 gld. waren nog lang niet gefourneerd, ja zelfs hadden sommige gewesten hun consent nog niet ingeleverd. H.H.M. maanden thans tot spoedige betaling aan, maar dewijl die som toch niet meer genoegzaam was, werd eene nieuwe petitie van 100000 gld. uitgeschreven en werden de provincies dringend uitgenoodigd, zoo spoedig mogelijk hare toestemming te geven en hare quota's te fourneeren [1]).

Alles werd dus gereed gemaakt, en men mocht, zoo het tot eenen veldtocht kwam, op eenen goeden uitslag hopen, want de bisschop verwachtte geenen aanval van onzen kant en zond omstreeks dezen tijd het grootste gedeelte zijner troepen aan den Keizer. Bovendien was de opperbevelhebber van het Staatsche legercorps, prins Willem, iemand, die bij deze gelegenheid bewees, dat Nassausch bloed hem door de aderen stroomde. Hij genoot, niettegenstaande zijne afkomst, het vertrouwen van de Witt en had dien staatsman nog zeer onlangs aan zich verplicht, door zijne medewerking te verleenen tot de benoeming van Slingelandt tot secretaris van den Raad van State [2]).

[1]) Res: St. G. 24, 26, 28, 29 April, 1, 4, 7, 8 Mei 1664. Secr: Res: St. G. 29 April 1664. Aitz: l.l. bl: 22. Sypesteyn. Afl: I. bl: 165. De consenten op de 100000 gld. kwamen aldus in: Gelderland 25 Juni, Holland 26 Mei, Zeeland 25 Juni, Utrecht 19 Mei, Friesland ? ?, Overijssel en Groningen 25 Juni.

[2]) Sypesteyn. l.l. bl: 165—167. Brief van de Witt aan prins Willem, d^to^ 7 Mei, en antwoord daarop, d^to^ 1/11 Mei 1664 (Archief).

Maar toch, prins Willem was een Nassau, en derhalve, in de oogen van H.H.M., een persoon, dien men niet geheel vertrouwen moest en kon, en allerminst, nu hij met een vrij groot gezag bekleed was. Zeker was het daaraan toe te schrijven, dat den 5[den] Mei de president der week, Renswoude (Utrecht), aan H.H.M. in bedenking gaf, »off niet »eenige gedeputeerden uyt hun middel prince Willem souden »behooren bygevoecht te werden, om denselven, des noot, »met haeren goeden raat ter jntentie van H.H.M. te assisteren." Dit voorstel vond ingang, en tot gedeputeerden te velde benoemde men van Haren (Friesland), Almelo (Overijssel) en Gockinga (Groningen), terwijl men de andere provinciën de vrijheid gaf, eveneens eenige personen aan te wijzen, hetgeen ten gevolge had, dat ook Ripperda (Gelderland), Crommon (Zeeland) en Amerongen (Utrecht) benoemd werden. Hunne commissie werd den 20sten Mei gearresteerd, en den volgenden dag deed Gockinga den zuiveringseed, terwijl men hem machtigde, dien eed aan van Haren en Almelo (de drie andere gedeputeerden werden en reserve gehouden) af te nemen [1]).

§ 11.

Terwijl H.H.M. druk bezig waren met het maken van toebereidselen, besloten zij eerst den weg van minnelijke schikking in te slaan. Zij schreven derhalve den 29[sten] April

[1]) Res: St. G. 3, 7, 13, 14, 20, 21 Mei. Aitz: l.l. bl: 23. 24. Kort en Bondigh Verhael. bl: 101. Pertinent en waerachtigh journael (Tiele n° 5147). bl: 12. 13. Brief van de Witt aan prins Willem, d[to] 7 Mei 1664 (Archief).

aan den bisschop eenen brief, waarin zij hem beloofden, dat de eerste en tweede termijn der Lichtensteinsche schuld behoorlijk voldaan zouden worden, hetgeen zij hoopten, dat hem bewegen zou, vóór 10 Mei zijne troepen uit Oost-Friesland te doen vertrekken; gebeurde dit niet, dan zouden zij trachten met de macht dezer landen des bisschops troepen uit de Dijlerschans te verdrijven.

Friquet van zijnen kant werkte ook in het belang van den vrede en verzocht de Witt te bewerken, dat H.H.M. nog eenen korten tijd geduld wilden hebben, daar hij eenen brief van Brabeck ontvangen had, die hem meldde, dat hij spoedig met eene genoegzame volmacht in den Haag zou komen, om over de Lichtensteinsche zaak te handelen. Friquet schreef hem terug, zijne reis te verhaasten, omdat hij hoopte, dat daardoor alles nog terecht zou komen. Brabeck echter gaf aan dien raad geen gehoor of werd door andere omstandigheden opgehouden, zoodat de Witt alle hoop opgaf, dat de domdeken ooit zou komen.

Den 9den Mei ontvingen H.H.M. als antwoord op den brief van 29 April eene missive van den bisschop, dto 4 Mei. Van Galen schreef daarin, dat hij gaarne met H.H.M. in goede verstandhouding wilde blijven; dat hij den vorst van Oost-Friesland niet onderdrukt had, maar dat hij integendeel a rigore Caesareae commissionis afgeweken was en aan een verdrag de voorkeur gegeven had; dat hetgeen hij op aansporing van den Lichtensteinschen gezant gedaan had, geheel overeenkwam met de clausule paratae executionis et juris constituti van het verdrag van Aurich; dat hij veel tegen de beweringen van H.H.M. zou kunnen aanvoeren,

maar zulks dezen keer op zijn beloop liet, en dat hij daarom Brabeck hierheen zond.

De lang verwachte domdeken kwam dienzelfden dag in den Haag aan en leverde reeds den volgenden dag eene memorie over, waarin hij H.H.M. verzocht, commissarissen te benoemen, met wie hij in conferentie zou kunnen treden. Aan Ripperda c. s. en de onlangs in Oost-Friesland geweest zijnde gedeputeerden werd die commissie opgedragen [1]).

Den 11den werd de eerste conferentie gehouden, maar het scheen, alsof het Brabeck minder te doen was om de zaak tot een goed einde te brengen, dan om tijd te winnen. Men werd het spoedig over het voornaamste punt eens, n.l. dat het fort zou ontruimd worden, zoodra 270000 rksd:, zijnde het bedrag der twee eerste termijnen van de Lichtensteinsche schuld, betaald zouden zijn. Brabeck zeide echter op het einde dezer conferentie, dat hij nog iets zou voorstellen, zoodra het voornaamste punt met de Oostfriesche gezanten geregeld zou zijn. Onze gedeputeerden antwoordden, dat, als hij nog iets voor te dragen had, hij zulks simul et semel moest te berde brengen, want dat zij anders zich zelfs niet tot het reeds afgehandelde verbonden achtten. Brabeck aarzelde zijn voorstel te doen, dat, dachten de gedeputeerden, over de slechting der Dijlerschans zou handelen. Men gaf aan den domdeken te kennen, dat, als hij geene haast had, ook H.H.M. niet gepresseerd waren, en dat hij zich tot Ripperda

[1]) Res: St-G. 29 April, 9, 10 Mei 1664. Aitz: l.l. bl: 22. 23. Alpen l.l. bl: 633—637. Holl: Merc: April 1664. bl: 69. 70. Kort en Bondigh Verhael. bl: 101. 102. Wicquefort. l.l. bl: 176. Journ: Aitz: 13 Mei 1664. Brieven van Friquet aan de Witt, dto 1 Mei, en van de Witt aan prins Willem, dto 7 Mei 1664 (Archief).

moest wenden, wanneer hij het achtergehouden punt wilde openbaren. Hiermede eindigde de eerste conferentie, die dus weinig opgeleverd had.

Den volgenden dag noodigde de domdeken Ripperda uit, eene tweede conferentie te beleggen, hetgeen toegestaan werd, maar Brabeck bedacht zich en beweerde, dat bezigheden hem verhinderden. Uit deze weifelende handelwijze trok men het besluit, dat de bisschop gaarne zou zien, dat de schans met geweld ingenomen werd, om daarover later, als over eene aanranding van het Rijk, te kunnen klagen.

Den 13[den] had er weder eene conferentie plaats. Brabeck verklaarde, dat de Keizer het zeer euvel zou duiden, indien het Staatsche leger den rijksbodem betrad, en dat zulks op den vorst van Oost-Friesland zou terugwerken. Hij verzocht dus, dat de gedeputeerden middelen in het werk zouden stellen, om eene zoodanige handeling van H.H.M. te voorkomen, waarop Ripperda c. s. een weigerend antwoord gaf. Ook zeide Brabeck, dat de bisschop, voordat hij de schans ontruimde, alles zou vernietigen, wat hij daaraan had aangebracht, en dat het genoeg was, als hij aan den vorst de sterkte inruimde in den toestand, waarin zij zich bevonden had, toen de bisschoppelijken haar bezet hadden. De gedeputeerden wilden aan den bisschop toestaan, datgene weg te nemen of te vernietigen, wat hij buiten, maar niet wat hij aan de schans aangelegd had, dewijl dit laatste een deel der sterkte geworden was.

Denzelfden dag bracht Ripperda rapport over de gehoudene conferenties ter vergadering der Staten uit, die de handelingen der gedeputeerden goedkeurden en hunne ontevredenheid over de houding van Brabeck te kennen gaven.

Nogmaals (15 Mei) werd, op verzoek van Brabeck, eene conferentie gehouden. De domdeken drong sterk op de slechting der Dijlerschans aan, maar, dewijl de gedeputeerden volstrekt weigerden daarin te treden, deed hij eenen anderen voorslag. Hij verklaarde tevreden te zijn, als de bewuste termijnen uitbetaald werden, in welk geval de bisschop de schans in handen van den vorst tot diens vrije beschikking zou stellen. Tot zoover ging alles goed, maar Brabeck eischte 15000 rksd: meer, dan de Oostfriesche gezanten beweerden schuldig te zijn. Onze gedeputeerden zeiden, dat die gezanten erkenden, dat hun vorst de twee termijnen en 15000 rksd: aan loopende interesten schuldig was, maar verklaarden, de betaling van de door den domdeken te veel geeischte 15000 rksd: niet te kunnen beloven. Men kon het niet eens worden en ook deze conferentie liep zonder vrucht af [1]).

Brabeck had intusschen ook met de Oostfriesche gezanten onderhandeld en den 16den, onder voorbehoud van zijns meesters bekrachtiging, eene akte opgesteld en geteekend, waarvan de hoofdinhoud was: beide partijen zouden zich strikt aan het verdrag van Aurich houden; George Christiaan zou den 31sten Mei binnen Meppen het bedrag der twee eerste termijnen met de interesten, te zamen 285000 rksd:, doen uitbetalen; over die som zou de bisschop eene quitantie, naar den zin van beide partijen opgesteld, geven; zoodra het geld uitbetaald was, zou de bisschop aan den kommandant der Dijlerschans het bevel tot ontruiming dier sterkte geven; Elverfeld zou den geheelen krijgsvoorraad, dien hij

[1]) Res: St-G. 13 Mei 1664. Aitz: l.l. bl: 23. Alpen. l.l. bl: 638. Journ: Aitz: 11, 12, 13 Mei 1664. Brief van de Witt aan prins Willem, d[to] 15 Mei 1664 (Archief).

uit Munsterland medegebracht had, mogen medenemen, en ook de versterkingen, die zijne soldaten aan de schans aangebracht hadden, mogen vernietigen, maar dit alles zou uiterlijk binnen 6 dagen afgeloopen moeten zijn; de kommandant zou de sleutels aan George Christiaan overgeven, opdat deze vrije beschikking over het fort mocht hebben; alle overige zwarigheden, zoo over de onkosten als over de oude en nieuwe interesten, zouden te Meppen door afgevaardigden van beide partijen bij minnelijke schikking uit den weg geruimd worden.

Van deze akte gaf Brabeck den 17den aan H.H.M. kennis. In één opzicht was er eene toenadering te bespeuren. Brabeck had tot nu toe steeds aangedrongen op de slechting der schans, waarin Holland geen bezwaar had gezien, maar waartegen Friesland en Groningen zich zóó sterk gekant hadden, dat zij Holland tot hunne meening overgehaald hadden. Van die slechting nu was er in de door Brabeck vertoonde akte geen sprake meer, doch thans ontstond er een ander bezwaar. De domdeken gaf zijn voornemen te kennen, zoo spoedig mogelijk naar Munster te reizen, om de akte aan de goedkeuring des bisschops te onderwerpen, en verzocht derhalve eenen wapenstilstand, totdat de bisschop zijne meening te kennen gegeven zou hebben. Over dit verzoek werd nog denzelfden dag eene conferentie gehouden. Ripperda (Gelderland) en de Witt (Holland) toonden zich tot eenen wapenstilstand genegen, maar de andere provinciën (Zeeland woonde de conferentie niet bij) eischten, dat Brabeck definitief de akte zou teekenen. De domdeken weigerde zulks, daar hij eerst de opinie zijns meesters moest vernemen. In het gesprek, dat hierop volgde, liet Brabeck

zich ontvallen, dat Oost-Friesland het slechtst er aan toe zou zijn, indien men geene schikking kon treffen, waarop de Witt antwoordde, dat de Staten geene onderdrukking van den vorst zouden dulden, maar hem met de kracht, die hun door God en de natuur geschonken was, zouden bijstaan. Deze krachtige taal verbaasde Brabeck, doch hij zweeg en nam zijn afscheid, waarna hij den Haag verliet.

Ook deze onderhandeling was dus voorloopig afgesprongen, hetgeen Clooster en Wiarda bewoog, den 19den hun afscheid van de Staten te nemen. H.H.M. noodigden hen uit, hunne reis te bespoedigen, om den vorst van alles rapport te doen en te bewerken, dat één van hen spoedig hierheen terugkeerde, voor het geval, dat er nog eene nadere onderhandeling met den bisschop mocht aangeknoopt worden [1]).

§ 12.

Nauwelijks waren al deze gezanten vertrokken, of Friquet liet weder van zich hooren. Hij leverde den 20sten Mei eene memorie over, waarin hij klaagde, dat hij op die van 17 April geen antwoord ontvangen had, en dat het plan van H.H.M. tot bezetting der Dijlerschans eene tegen het Rijk gerichte handeling was, des te vijandelijker, nu reeds de Turken den Keizer aanvielen. Ook deze memorie ontbrak het niet aan gemoedelijkheid, want Friquet zeide: »Enfin »s'il estoit permis au soubsigné de mesler ses sentiments »dans les interests publiques, il diroit qu'il est bien mal-

[1]) Res: St. G. 17, 19 Mei 1664. Alpen. l.l. bl: 638. 639. Wicquefort. l.l. bl: 176. 177. Journ: Aitz: 17 Mei 1664. Brief van de Witt aan prins Willem, d° 24 Mei 1664 (Archief).

»heureux en ce qu'aiant pris tant de soin, et fait tout ce »qui luy estoit possible en tant d'occasions, et mesmes en »celle du present different non seulement pour entretenir, »mais encore pour augmenter cette bonne correspondence »entre l'Empire et cet Estat, il a le deplaisir de voir que »V.V.S.S. preferent une pointille, et une vaine et inutile »satisfaction a une solide et veritable amitié de sa Majesté »et de l'Empire." Friquet had evenveel genoegen en succes van deze memorie als van die van 17 April.

Nog van eenen anderen kant ontving de Witt eenen brief met particuliere aanmaning, eene schikking te bewerken, want, zeide de schrijver, »ick ben grotelicx becommert dat »uyt dit kleyne voncksken lichtelyck soude mogen ontstaen »een groote brant tot onruste van onze lieve Vaderlandt;" daarom gaf hij de Witt in bedenking, »of het niet beter »soude zyn, malckanderen een weynich te gemoete te comen, »dan te sien dat de Staet door sulcken slechte beginsel en »bycans nietige saecken hazard souden loopen van te ver»vallen in eenen becommerl: oorloge, die ick nae myn kleyne »oordeel waerachtich te gemoete sie, soo het werck inder »minne niet haestel: wort by gelecht." De Witt schijnt dien brief voor notificatie aangenomen en niet beantwoord te hebben, waartoe misschien veel bijdroeg de persoonlijkheid van den schrijver, die niemand anders was dan de ons bekende Schuijlenborgh [1]).

Den 24sten Mei kwam in den Haag een secretaris van den bisschop, Frensbergh, aan, die de ratificatie zijns meesters

[1]) Aitz: l.l. bl: 24—27. Alpen. l.l. bl: 640—642. Basnage. bl: 728. Brief van Schuijlenborgh aan de Witt, d[to] 20 Mei 1664 (Archief).

(d[en] 21 Mei) op de door Brabeck en de Oostfriesche gezanten opgemaakte akten medebracht, welk stuk in handen van Ripperda c. s. gesteld werd. Deze heeren brachten den volgenden dag hun rapport uit en lazen tevens eene nadere akte van ratificatie, hun door Frensbergh gegeven, voor. H.H.M. stelden een nieuw concept-accoord op, hetwelk van dat van 16 Mei voornamelijk hierin verschilde: de termijn van betaling werd van 31 Mei op 4 Juni gesteld; vóór de betaling zou de bisschop eene kopie der af te geven quitantie aan de gedeputeerden van den vorst moeten toonen, opdat deze zich van de deugdelijkheid dier quitantie zouden kunnen overtuigen; de bisschop moest beloven, dat de uit te tellen 285000 rksd: zonder eenige korting zouden worden belegd op hypotheek of gebruikt tot het aankoopen van vaste goederen en dat die som, of de daarvoor gekochte goederen, verbonden zou blijven voor de pretensies, die de graaf van Rietberg daarover reeds tegen George Christiaan aangevangen had; dat den dag na de uitbetaling, dus 5 Juni, Elverfeld een begin met de ontruiming van het fort maken en die uiterlijk binnen 6 dagen ten uitvoer brengen zou. Voor het overige kwam dit concept nagenoeg met de door Brabeck opgestelde akte overeen. Dit concept-accoord zou aan den bisschop en den vorst gezonden worden, met verzoek, »dat deselve respectivelyck ten alderspoedichsten, jmmers »uyterlyck op Saturdag toecomende (31 Mei) haere Gedepu»teerden behoorlyck gemachticht willen senden by ofte on»trent de Dylerschansse int quartier van prince Willem." Tevens vermaanden H.H.M. George Christiaan, den 4[den] Juni de 285000 rksd: binnen Meppen te doen uitbetalen, terwijl zij ook eene akte opstelden, waarin zij beloofden, dat

zij, als de vorst onverhoopt zijne verplichting niet nakwam, de daaropvolgende executie geenszins zouden beletten. Tegelijk schreef men aan prins Willem, dat hij, met het oog op de komst der gedeputeerden van beide partijen in zijne legerplaats, alle »dadelyckheyt en offensive feytelyckheyt" tot den 31sten Mei moest staken.

Frensbergh gaf de stukken, die hij aan Ripperda c. s. getoond had, op verzoek van H.H.M. aan den president der week, Mulert (Overijssel), over en keerde naar Munster terug. H.H.M. gaven, bij monde van Mulert, aan den resident de Groot te kennen, »dat H.H.M. wel mogen lyden, »dat de vorst van Oostvrieslandt ten reguarde van de oncos»ten, die desen staet in tyden ende wylen van den vorst »soude mogen pretenderen, over ende ter saecke vande ex»peditie naer de Dylerschansse, met den Bisschop off syne »Gemachtigden en late negotieren, ende sulcx gebruycken tot »een argument, om denselven Bisschop daerdoor te dispone»ren tot het doen van affstandt van syne pretensien over de »oncosten van executie ende andersints." [1])

§ 13.

Het is nu noodig, eenige oogenblikken bij prins Willem en diens verrichtingen te vertoeven. Een enkel woord zij hier voldoende. Den 6den Mei kwam onze opperbevelhebber te De-

[1]) Res: St. G. 24, 25, 26 Mei 1664. Aitz: l.l. bl: 27—30. Alpen. l.l. bl: 639. 640. Pertinent, enz. bl: 20—30. Brieven van de Witt aan prins Willem en aan de steden der vergadering (de Staten van Holland waren juist den 24sten op reces uiteengegaan), beide d^{to} 25 Mei 1664 (Archief). De resolutie van 25 Mei 1664 is ook afzonderlijk gedrukt (Tiele, n° 5143).

venter aan, waar zich allengs ook zijne door stormweder opgehoudene troepen verzamelden De schrijver van het Pertinent en waerachtigh journael zegt, dat prins Willem getuigde, »dat het een lust om te sien was, bestaende in »goede mannen a l'advantage gemonteert, en daer men noch »aen wapenen, noch aen yets, yets te verbeteren hadt," gelijk ook de prins later aan H.H.M. zijne tevredenheid over de houding en de uitrusting der troepen te kennen gaf. Daaruit zou men besluiten, dat ons leger sedert 1657 in alle opzichten zeer verbeterd was, want, terwijl er nu geen knoop aan eene slobkous ontbrak, had de Rijngraaf zeven jaren vroeger bitter over alles geklaagd.

Ook Tarente schreef aan de Witt: »Jay trouvé la cavalerie »en bon etat et beaucoup meilleure, que ie navois cru, ie »dois rendre temoignage a la plus part de nos oficiers et par»ticulierement aux Colonels et aux maiors qu'ils font pareitre »un grand zele pour le service de letat et quils recoivent mes »ordres de la maniere que ie le puis souhaiter."

Wat den geest der troepen betreft, deze wordt door den schrijver van het meergemelde Journael als uitnemend voorgesteld. Hij vertelt (bl: 14. 15), dat er een gerucht liep, dat de bisschop, indien de Staatschen zijn gebied aanrandden [1]),

[1]) Dat men van plan was, zich met de inneming der Dijlerschans te vergenoegen, en er niet aan dacht, verder te gaan en des bisschops land aan te tasten, blijkt o. a. hieruit, dat men, zoover mij ten minste gebleken is, in het geheel niet gelet heeft op het aanbod, dat Copes, majoor te Wezel, aan de Witt deed, om met omstreeks 500, uit de garnizoenen der Rijnplaatsen gelichte, soldaten, Bocholt bij verrassing in te nemen, welke onderneming, schrijft Copes, „op soodanige gronden gefondeert is, „dat sonder sonderlinge verhinderinge van Godt, niet en can belet worden." Brief van Copes aan de Witt, d[to] 13 Mei 1664 (Archief).

na het eindigen van den Turkenoorlog met hulp van Frankrijk en Zweden, en, zoo deze onvoldoende was, met die van Hongaren en Polakken de aanranders verdrijven en in hun eigen land bestoken zou, doch, laat hij daarop volgen, »de Cryghs»luyden jockten slechts d'handen daer naer, en desireerden »niet lievers, dan dat den Heer Bisschop sich maer in 't »minste beweeghde. En doch heeft hy van 't grootste geluck »te roemen, dat het met hem soo is afgeloopen, en dat »d'Hooghmog: wapenen, als die eens gaende, en geverght, »en getergh zyn, niet verders en gingen."

Dit alles klinkt zeer fraai. Jammer, dat op 1664 het jaar 1665 gevolgd is.

Niets echter is volmaakt. Mochten de manschappen al goed zijn, het haperde prins Willem, niettegenstaande de ijverige bemoeiingen van de Witt, aan artillerie, ammunitie en andere krijgsbehoeften, en vooral aan geld, dat hij voor het aanleggen van belegeringswerken hoog noodig had. In dit laatste voorzag men door het gefourneerde gedeelte der 75000 gld. naar het leger te zenden, terwijl men de provincies tot spoedig consent in de tweede buitengewone petitie aanspoorde [1]).

Den 20sten Mei kwam het leger voor de Dijlerschans, waarin Elverfeld met ongeveer 300 man lag, geheel aan eigene krachten overgelaten, want de bisschop had, hetgeen hem

[1]) Res: St. G. 24 Mei, 7 Juni 1664. Brief van Tarente aan de Witt, dto 22 Mei 1664 (Archief). Brieven van prins Willem aan de Witt, dto 24 Mei, en van de Witt aan den prins, dto 6 Juni 1664 (Archief). Zie verder over de krijgsverrichtingen: Aitz: l.l. bl: 22. 23. 30—34. Bosscha. Dl: II. bl: 19. Kort en Bondigh Verhael. bl: 102—105 en het Pertinent en waerachtigh journael, passim.

nu genoeg speet, het grootste gedeelte zijner troepen aan den Keizer gezonden en kon zijnen bevelhebber niet ontzetten. Het beleg had zijnen geregelden loop, vooral toen de door den wind opgehoudene schepen met artillerie en ammunitie het kwartier van den prins bereikten. Den 27sten kwamen de gedeputeerden te velde in het kamp en brachten, tot groot genoegen van den prins, de quota's van Friesland en Groningen in de 75000 gld. mede. Dienzelfden dag ontving prins Willem de resolutie van H.H.M. van 25 Mei en sloeg aan Elverfeld eenen wapenstilstand voor, die door dezen met graagte aangenomen werd, daar de schans reeds veel geleden had, maar prins Willem ging, in overeenstemming met de woorden der resolutie, met het aanleggen van belegeringswerken, hetwelk geen offensief karakter had, voort [1]).

Men verwachtte nu, dat er gedeputeerden van den bisschop zouden komen, maar er kwam in de eerste dagen niemand, hetgeen niet te verwonderen was, daar de resolutie van H.H.M. pas den 25sten Mei genomen en daarop naar Munster gezonden was. De bisschop had nauwelijks van die resolutie kennis gekregen, of hij had in aller ijl eenige gedeputeerden naar Oost-Friesland gezonden en Brabeck en Wiedenbrück gelast, zich naar Meppen te begeven.

Intusschen was den 30sten Kniphausen van wege George Christiaan in het kamp aangekomen, om met de Munstersche gedeputeerden te onderhandelen. Deze, drie in getal, passeerden eindelijk den 31sten 's avonds Stapelmoor en ontmoetten de gedeputeerden te velde, wien zij hunne hoeda-

[1]) Vgl., behalve de hiervoor opgegevene gedrukte bronnen, ook nog de brieven van Gockinga, dto 16/26 Mei, en van prins Willem aan de Witt, dto 19/29 Mei 1664 (Archief).

nigheid openbaarden, maar wien zij tevens te kennen gaven, dat hun gelast was, slechts met de Oostfriesche afgevaardigden te onderhandelen, hetgeen zij aan prins Willem herhaalden. Deze wachtte nog dien avond op het credentiaal der bisschoppelijke gedeputeerden, maar te vergeefs, zoodat hij in den ochtend van den eersten Juni den wapenstilstand liet opzeggen.

In den loop van dien dag toonde Kniphausen aan onze gedeputeerden eene kopie van des bisschops volmacht en eene concept-quitantie voor de 285000 rksd:, welke stukken hem door de Munstersche gezanten overhandigd waren. Kniphausen verklaarde, dat zijn vorst het laatste stuk, als gebrekkig van inhoud, niet zou erkennen, te minder, omdat het een concept, geene kopie was.

Eenige uren daarna toonden de bisschoppelijke afgevaardigden aan onze gedeputeerden hunne origineele volmacht, die geheel met de reeds overgeleverde kopie overeenkwam, maar ook op dit stuk werden aanmerkingen gemaakt, zoodat deze onderhandeling vruchteloos afliep en de Munstersche afgevaardigden den 2den Stapelmoor weder verlieten [1]).

Na het eindigen van den wapenstilstand verdedigde de schans zich nog slechts korten tijd. Den 4den Juni capituleerde Elverfeld tegen vrijen aftocht met vliegende vaandels, met behoud van wapenen, bagage en dien voorraad, welken de bisschop in het fort had laten brengen, maar met achterlating van alles, wat zich daarin den 18den Dec: l.l. bevonden had, waarna de Munstersche bezetting den 6den de sterkte verliet en in handen van prins Willem stelde [2]).

[1]) Aitz: l.l. bl: 31. 32. Alpen. l.l. bl: 644. 645. Pertinent enz. bl: 36—44.
[2]) Aitz: l.l. bl: 33. Alpen. l.l. bl: 644. 645. Basnage. bl: 728. Kort en

§ 14.

Omstreeks den tijd van de overgave der schans kwam Frensbergh, door den bisschop afgezonden, in den Haag. Hij trad niet openlijk op, doch trachtte onder de hand te vernemen, of H.H.M. zich nog zouden laten vinden tot de conventie, vermeld in de resolutie van 25 Mei, maar, zooals te begrijpen was, hadden H.H.M. thans daarvoor geene ooren, zoodat Frensbergh onverrichter zake naar Munster terugkeerde.

Den 9den Juni beraadslaagden H.H.M. over het bezetten en versterken der Dijlerschans en schreven aan George Christiaan, dat hij zich in geene nadere onderhandelingen met den bisschop moest inlaten, noch hem eenige penningen betalen, op welken brief de vorst $\frac{27 \text{ Juni}}{7 \text{ Juli}}$ een toestemmend antwoord gaf [1].

Den 10den Juni arresteerden H.H.M. eenen zeer langen brief aan den Keizer, waarin de handelwijze van den bisschop zeer minutieus en met geene zachte kleuren afgeschilderd werd Deze brief werd aan Friquet, als antwoord op diens memories, medegedeeld, maar beviel hem volstrekt niet. De Staten schreven, dat zij de intercessie des Keizers hoog waardeerden en dat hun de goede verstandhouding met het Rijk en al de leden van dien zeer ter harte ging, welke quasi-eerbiedige uitdrukkingen Friquet terecht als zeer bespottelijk beschouwde, dewijl de daden der Staten weinig met hunne woorden strookten. Friquet beschouwde den geheelen brief niet als

Bondigh Verhael. bl: 104. Pertinent, enz. bl: 46—50. Brief van prins Willem aan de Witt, dto $\frac{30 \text{ Mei}}{9 \text{ Juni}}$ 1664 (Archief).

[1]) Res: St-G. 9, 10 Juni, 15 Juli 1664. Aitz: l.l. bl: 33. 34. Brief van de Witt aan prins Willem, dto 14 Juni 1664 (Archief).

eene justificatie, maar als eene insultatie, daar, gesteld dat de bisschop de perken van de hem door den rijkshofraad opgedragene commissie te buiten gegaan was, het de zaak van den vorst van Oost-Friesland was, daarover bij den Keizer te klagen, en H.H.M. niet bevoegd waren op den rijksbodem te ageeren [1]).

Het was nu de vraag, welke houding de Keizer zou aannemen. De Staten hadden hunnen agent te Keulen, Hamel Bruynincx, naar Regensburg gezonden, om aldaar een oog in het zeil te houden en hunne handelwijze in de Lichtensteinsche zaak bij de Duitsche vorsten te rechtvaardigen. De keurvorst van Mentz sprak daarover in het breede met onzen agent en gaf zijne verwondering te kennen, dat de Staten de grenzen des Rijks schonden, maar in het algemeen toonden de Duitsche vorsten weinig geneigdheid, zich de zaak des bisschops zeer aan te trekken, terwijl de aandacht des Keizers geheel door den Turkenoorlog ingenomen werd. Ook de missive van 10 Juni, die onze agent in de handen van Leopold zelven overgaf, verwekte minder opzien, dan men had mogen verwachten; zij werd aan den bisschop overhandigd, opdat hij, zoo het hem lustte, daarop een antwoord zou kunnen geven. Van Galen verkropte zijn misnoegen en beweerde, dat hij met de Staten in de zaak der Dijlerschans niets te maken had; dat hij niet gaarne met hen, zijne naaste buren en goede vrienden, in twist zou geraken, en dat, als het Rijk zich de handelwijze van

[1]) Res: St. G. 10 Juni 1664. Aitz: l.l. bl: 34—38. Alpen. l.l. bl: 647—649. Holl: Merc: April 1664. bl: 75—79. Pertinent, enz. bl: 56—58. Deze brief aan den Keizer is ook afzonderlijk gedrukt (Tiele. n° 5144).

H.H.M. liet welgevallen, hij zelf het gebeurde kalm zou aanzien [1]).

Dat de bisschop zich in zijn gemoed door de inneming der Dijlerschans diep gegriefd gevoelde en die als eene handeling beschouwde, waarop de goddelijke zegen niet kon rusten, blijkt uit het volgende, dat door Alpen (l.l. bl: 646. 647) te boek gesteld is: »Et quanquam sunt, qui plerosque »alicujus patrati facinoris reos, eodem anno mala morte »multatos voluere, id ego tamen, nec compertum habeo, nec »asseverare ausim. Hoc scio, Ducem ipsum Nassovium Prin»cipem, infelici minoris sclopi usu sub autumnum periisse. ». . . . . An autem sclopus is idem fuerit, quem »onerasse ferunt, dum arcem Dylerianam expugnaturus, Mona»steriensem Episcopatum ingrediebatur, nec exonerasse postea, »uti persaepe mihi narravit Christophorus Bernardus, me latet."

Den 4[den] Juli brachten de gedeputeerden te velde summier rapport uit, waarna men hen voor de bewezene diensten bedankte. Intusschen was ook prins Willem in den Haag gekomen, en dewijl H.H.M. over zijn beleid in de expeditie zeer tevreden waren, besloten zij, hem en eenigen anderen personen, die zich eveneens onderscheiden hadden, belooningen toe te kennen. Bij resolutie van 15 Aug: werd bepaald, dat prins Willem 10000, zijn secretaris, Pieter van Heiningen, 315, Tarente 6000, Kirckpatrick 1500 en Pierius Cool 400 gulden zouden genieten, terwijl de andere hooge en de mindere officieren zich met eene dankbetuiging moesten tevreden stellen [2]).

[1]) Aitz: l.l. bl: 30. Brieven van Hamel Bruynincx aan H.H.M., d[to] $\frac{25\ \text{Juni}}{5\ \text{Juli}}$ en 11/21 Aug: 1664 (Archief).

[2]) Res: St. G. 30 Juni, 4, 22 Juli, 15 Aug: 1664.

§ 15.

Hiermede hebben wij het einde der Lichtensteinsche quaestie bereikt. Voordat wij echter dit hoofdstuk sluiten, zullen wij met een paar woorden de verdere lotgevallen van de Dijlerschans en de bewuste schuld vermelden.

De Dijlerschans werd door onze Staten bezet en versterkt, en bleef in hunne handen tot Juli 1672, toen de bisschop haar bezette. In November van hetzelfde jaar werd zij door de onzen hernomen, maar deze herovering duurde slechts kort. De bisschoppelijken keerden terug en de Staatsche bezetting verliet in stilte de schans, die op last des bisschops geslecht werd [1]).

Wat de Lichtensteinsche schuld aangaat, door bemiddeling van den hertog van Wurtemberg werd 5/15 April 1665 een verdrag tusschen de beide vorsten, George Christiaan en Hartman, gesloten, waarbij de eerste beloofde, tegen behoorlijke quitantie binnen 8 weken te betalen 185000 rksd: voor oude en nieuwe interesten en 100000 rksd: als korting op het Weener kapitaal, waarvan het overschot (35000 rksd:) binnen 10 jaren zou uitbetaald worden; het Berummer kapitaal (165000 rksd:) zou George Christiaan onder zich houden, maar daarvan 5% betalen. Van dit verdrag gaf de vorst van Oost-Friesland kennis aan H.H.M., die tot antwoord gaven, »dattet aengenaem was, met vermaningh »dattet mocht wel worden geobserveert." Dat deze vermaning veel geholpen heeft, geloof ik niet, ten minste onder de schulden, die de koning van Pruisen in 1744 bij het

[1]) Alpen. Dl: II. bl: 287. 288. Klopp. l.l. bl: 386.

uitsterven van het huis Cirksena overnam, noemt Klopp ook het overschot der Lichtensteinsche schuld, »die jedoch, »weil Lichtenstein keinen Pfennig davon erhielt, nur dem »Könige selbst zu Gute kam [1]."

Dit was dus de eerste maal geweest, dat wij krachtig tegen den bisschop opgetreden waren. De onderneming liep gunstig voor ons af, maar ik zou niet durven beweren, dat zij even rechtvaardig en billijk als goed geslaagd was. De quaestie der Lichtensteinsche schuld ging ons eigenlijk niet aan; zij betrof alleen het Rijk, en na het vonnis van den rijkshofraad waren slechts de vorst van Oost-Friesland en de bisschop de hoofdpartijen. Den laatste was de executie opgedragen, terwijl de eerste, indien van Galen verder ging, dan de hem opgedragen last medebracht, daarover bij den Keizer kon klagen. Geldgebrek noodzaakte George Christiaan, hulp bij ons te zoeken en ons in de zaak te mengen. Wij eischten als onderpand voor de goede terugbetaling een fort, dat ten opzichte van ons land zeer gunstig gelegen was. De vorst was niet genegen, nog meer onder onze lastige bescherming te komen, en weigerde de inruiming dier sterkte. De bisschop handelde en bezette het fort; de vorst toonde eenige toenadering tot ons en verpandde ons iets, dat hij toch niet meer in zijne macht had. Hiermede treedt George Christiaan op den achtergrond en gaan de hoofdrollen op van Galen en onze Staten over. Beiden wenschten het fort te bezitten, want ieder van hen was even begeerig, zich tegen den andere zooveel mogelijk te versterken. Twee beletselen stonden ons bij die begeerte in den weg, de te-

[1]) Aitz: B. XLV. Dl: V. bl: 674. Klopp. l.l. bl: 370. 576.

genstand van den bisschop zelven en de inmenging des Keizers, maar de Turkenoorlog maakte den laatste onmachtiger dan ooit, en de bisschop had zich ter wille van Leopold van de middelen beroofd, ons tegen te werken. Van Galen droeg het onvermijdelijke met uiterlijke gelatenheid, maar de oorlogsverklaring, die hij ons in 1665 zond, toonde, dat de zaak der Dijlerschans eenen diepen indruk op hem gemaakt had.

ZESDE HOOFDSTUK.

OORLOG TUSSCHEN DE NEDERLANDEN EN MUNSTER.

(1665)

§ 1.

Verhouding van H.H.M. tot het buitenland.

Was het begin van 1664 eenigszins onrustig geweest, een grooter gevaar bedreigde ons land op het einde van dat jaar. De houding van Engeland werd allengs vijandiger, en dat juist op een tijdstip, dat wij zeer weinige, en dan nog twijfelachtige, vrienden en bondgenooten hadden.

De toestand onzer betrekkingen met het buitenland was verre van gunstig. Op de beide Noordsche rijken viel niet te rekenen. Het eene, Zweden, was steeds onvergenoegd over het tractaat van Elbing en eischte bovendien, uit kracht van dat van 1640, subsidies van H.H.M. voor zijne drie oorlogen met den Keizer, Denemarken en Brandenburg. Daarbij

kwamen klachten van den koning over de invoerrechten, die in Holland op Zweedsche waren geheven werden, en over de belemmeringen, die onze Westindische compagnie aan de Zweedsche compagnie van Afrika in den weg gelegd had.

Ook Denemarken, dat aan ons veel verplichting had, toonde weinig dankbaarheid en viel ons met allerlei klachten lastig, hetgeen des te meer te betreuren was, nu de oorlog met Engeland dreigde uit te breken.

Toonden deze twee afgelegene rijken weinig welwillendheid, zulks was ook het geval met de Duitsche vorsten, die bijna alle de eene of andere reden van ontevredenheid hadden.

De keurvorst van Brandenburg was zeer verstoord over onze houding in de bekende Hoefijzersche schuld en over de voortdurende bezetting, die wij in de Kleefsche vestingen hielden. Bovendien was hij, als bloedverwant van den jeugdigen prins van Oranje, een tegenstander van de Witt en weinig ingenomen met den toenmaligen regeeringsvorm van ons land; zelfs was hij van plan, gelijk later gebleken is, ten voordeele van prins Willem werkzaam te zijn.

Wat onze verhouding tot den Keizer betreft, daarover valt niet veel te zeggen. Onze Staten achtten hem weinig, en niet zonder reden, want hij had nooit veel energie getoond, en men had zijne vermaningen altijd in den wind geslagen. Zoolang ook de oorlog alleen met Engeland gevoerd werd, moest ons de houding des Keizers vrij onverschillig zijn, maar het was de vraag, of die onverschilligheid kon voortduren, wanneer Engeland zich den steun van een of ander Duitsch vorst wist te verwerven.

Met de vorsten van Brunswijk—Lunenburg hadden wij tot

nu toe in geene bijzondere relatie gestaan, en zij konden in dezen tijd, zelfs indien zij het wilden, ons weinig hulp aanbrengen, daar eene opvolgingsquaestie hunne krachten verdeelde.

Beter was de verhouding tot Oost-Friesland, doch wel verre van ons eenigszins krachtig te kunnen helpen, had het, bij eventueele verwikkelingen met zijne naburen, zelf ondersteuning noodig.

Op de Rijnvorsten viel niet te rekenen. Alle haakten naar het oogenblik, dat zij zich geheel van ons konden losmaken en die rechten verkrijgen, waarop zij aanspraak maakten. Keulen, dat thans onder denzelfden staf als Luik stond, was over Rijnberk, Neuburg over Ravestein met ons in voortdurende onderhandeling, maar zij zagen hunne pogingen met geen goed gevolg bekroond, daar onze Staten gaarne alles behieldén, wat zij eens in hunne macht gekregen hadden. Wat den bisschop van Munster betreft, uit hetgeen wij reeds behandeld hebben kan men opmaken, dat hij tot diegenen behoorde, welke de meeste grieven tegen ons hadden.

Spanje, dat uit hoofde van de zuidelijke Nederlanden onze nabuur was, moest in ons zijnen natuurlijken bondgenoot tegen de heerschzucht en begeerlijkheid van Lodewijk XIV vinden, maar het verschil van godsdienst vormde eene diepe kloof, die niet zichtbaar was, zoolang de oorlog tusschen twee kettersche volkeren gevoerd werd, maar die des te wijder zou gapen, zoodra een Roomsch vorst zich tegen ons verklaarde.

Tot den laatsten staat eindelijk, die voor ons van belang was, Frankrijk, was onze verhouding niet ongunstig, vooral nu het tractaat van 27 April 1662 gesloten was. Ongelukkig vertrouwden beide partijen elkander weinig en meenden zij,

dat ieder van haar meer op haar eigen belang dan op de nauwkeurige nakoming van het tractaat zou letten. Deze meening werd door de politiek onzer Staten gerechtvaardigd, maar aan den anderen kant toonde ook Lodewijk door de dubbelzinnige ondersteuning, die hij ons later tegen Engeland verleende, dat het hem geen ernst was; hij beloofde veel, maar gaf weinig.

Toen de minder vriendschappelijke betrekking, die tusschen Munster en ons bestond, in eene bepaald vijandige veranderde, werd het voor ons noodzakelijk, de hulp van Lodewijk in te roepen, die verleend werd. Wel is waar kwam zij laat en werd zij zóó bestuurd, dat den bisschop weinig nadeel toegebracht werd, maar zij redde ons toch uit onze verlegenheid, en ik geloof niet, dat Lodewijk het verwijt, hem door sommige schrijvers [1]) toegevoegd, verdient, dat hij van Galen tegen ons zou opgestookt hebben. Des konings toestand bij het uitbreken van den oorlog tusschen Munster en H.H.M. was zeer moeilijk; aan den éénen kant legde hem het tractaat van 1662, aan den anderen het Rijnverbond verplichtingen op, welke bij die gelegenheid lijnrecht tegenover elkander stonden. Indien hij jegens onze Staten te groote bereidwilligheid toonde, verzwakte hij het vertrouwen, dat de Rijnvorsten in hem stelden. Deze toch rekenden voorzeker op des konings onzijdigheid, zoo niet op zijne hulp, want dat men zeer verwonderd was, dat Lodewijk ons later met troepen ondersteunde, blijkt o. a. uit eene depeche van den aartsbisschop van Embrun, Fransch gezant te Madrid, die den 31sten Dec: 1665 aan

[1]) B. v. onder de oudere Valkenier. bl: 139, onder de nieuwere van der Heim. bl: 286.

zijnen koning schreef: »Je ne dois pas omettre ici une ques-»tion assez délicate, qu'il (père Nithard) me fit: pourqoui »votre majesté, qui avait fait un traité de ligue défensive »aussi ferme avec les princes du Rhin où entrait l'evêque de »Munster, que celui qu'elle avait fait avec M. M. les Etats, »avait secouru l'un et attaqué l'autre dans la liberté du choix »ou de la suspension de ses armes." Bovendien was Lodewijk, gelijk wij vroeger gezien hebben, op het punt van Borculo gunstig voor den bisschop gestemd. Aan den anderen kant zou de geheele zegepraal van van Galen den val der anti-stadhouderlijke partij veroorzaakt en prins Willem op het kussen gebracht hebben, hetgeen niet met de inzichten des konings strookte. Het was echter moeilijk te voorzien, dat onze staat, uiterlijk zoo krachtig, vernederd zou worden door eenen vorst, wiens macht zooveel geringer was, en het was dus niet onnatuurlijk, dat Lodewijk, die er belang bij had onzijdig te blijven, niet reeds dadelijk en uit eigen beweging zijne hulp aanbood, en die eerst na gedaan verzoek verleende, want, schreef Lionne aan d'Estrades (23 Sept: 1665), »je »vous dirai confidemment entre nous, et s'il vous plaît dans »le dernier secret, que nous sommes ici persuadez, que »quelque chose que le Roi fasse en cette rencontre pour Mes-»sieurs les Etats, à quoi il est néanmoins très-résolu pour son »propre honneur et pour son intérêt aussi, qui n'est pas que »les Etats succombent: ils n'en auront aucune gratitude en »d'autres tems, et que dès que sa Majesté voudroit faire va-»loir ses droits sur la Flandre, ils prendront le parti de ses »Ennemis. N'est-il pas bien fâcheux d'avoir à entrer en une »grande guerre dans laquelle même nous serons peut-être aban-

»donnez, et cela pour des gens qui nous payeront de la ré-
»tribution que je viens de dire?"

Mijne meening is dus, dat Lodewijk den bisschop niet opgestookt, maar integendeel, zooals wij later zien zullen, getracht heeft, hem van eenen oorlog tegen ons af te houden en te bewegen, van zijne onderneming af te zien. [1])

§ 2.

Binnenlandsche toestand.

Wat den inwendigen toestand betreft, nog altijd zat de anti-stadhouderlijke partij op het kussen en was de invloed van de Witt en de zijnen zeer groot. Het land was rustig en allen spanden hunne krachten tegen Engeland in, maar hoe schoon ook uiterlijk, de toestand was innerlijk niet zoo goed. Zij, die het roer in handen hadden, bezaten wel veel deftigheid, maar weinig eerlijkheid. Wie geld aanbood, kon van hunne ondersteuning verzekerd zijn, mits geen ander met grootere aanbiedingen te voorschijn trad. Treurig is het oordeel, dat d'Estrades over onze regeeringspersonen, zoowel leden van de Algemeene Staten als van die van Holland, velt, en niemand was beter in staat daarover te oordeelen dan de Fransche gezant, die zich bij zijnen koning beroemde, dat hij met minder penningen meer wist uit te richten dan anderen, die meer geld aanboden, en bekend is, wat hij, over den pensionaris van Amsterdam, Pieter de Groot, schrijvende, aan Lionne meldde: »Je ne doute pas que les »Espagnols ne l'ayent gagné par présent, car il est fort

[1]) d'Estr: Dl: III. bl: 412. Mignet. Dl: I. bl: 432. Tücking. bl: 130—132.

»interessé, comme tous ceux de ce Païs, où je ne connois »que quatre personnes incorruptibles, qui sont Messieurs de »Wit Freres, et Messieurs van Beuningen et Beverning: pour »les autres on disposera d'eux avec de l'argent toutes les fois »qu'on voudra: c'est ce qui fait qu'on ne se peut assûrer de »rien, et que les affaires changent de face à toute heure." Eenen anderen keer schrijft hij: »Quant à la Hollande, »il y a à présent trois cens(?) Députez des Villes dans l'As»semblée, tous corruptibles. Jugez après cela, si on ne peut »pas bien employer l'argent en le distribuant pour les gagner." [1]) Ieder oogenblik leest men in de briefwisseling van d'Estrades, hoe veil hier te lande iedereen was, die zich in het bezit van geheimen bevond en van de staatsaangelegenheden kennis droeg, en hoe die gezant telkens naar Parijs aanvragen om geld zond. Het strekt voorzeker de Witt tot groote eer, dat hij zich niet met eene toenmaals zoo algemeene ondeugd bezoedeld heeft, al moet men bekennen, dat hij somtijds zijne nauwgezetheid tot in het belachelijke overdreef.

Wat onze verdedigingsmiddelen betreft, de vloot was, met het oog op den dreigenden oorlog met Engeland, sterk uitgerust, maar de lange rust, die onze wapenen te land genoten hadden, waren oorzaak, dat het leger volstrekt niet in staat was, zich met eenigen vijand te meten. Sedert den Westphaalschen vrede had ons leger, en dan nog maar een gedeelte, slechts twee malen gelegenheid gehad, werkzaam op te treden. De tocht naar Funen en het beleg der Dijlerschans waren met goeden uitslag bekroond geworden, en men twijfelde niet, of zulks zou altijd het geval zijn, maar

[1]) d'Estr: l.l. bl: 383. 513. 514.

men vergat, dat, al mocht de eerste expeditie vrij schitterend geweest zijn, de tweede, door het stilzitten van den bisschop, vrij onbeteekenend geweest was.

De meeste strijders uit den oorlog tegen Spanje waren intusschen gestorven of door ouderdom en langdurige rust niet meer voor ernstige omstandigheden berekend. Daarbij kwam, dat de Witt zelf volstrekt geen krijgsman was en weinig oplettendheid aan de landmacht wijdde, en hij zelf was genoodzaakt, aan Ysbrandts te bekennen: »De seer sleghte »opinie, die men aldaer (n. l. in Zweden) gevat heeft van de »Militie van desen Staet, is niet sonder fondament, ende ick »wil gaerne bekennen deselve nae myne opinie, voor alsnogh »(N. B. 15 Febr: 1666) niet geconstitueert te syn om daer »mede iets vigoureus ende iets groots te konnen uytwercken."

Bij de keus der hoofdofficieren werd meer op staatkundige opinie dan op kennis en geschiktheid gelet, en zoo al nu en dan een bekwaam generaal aan het hoofd eener legermacht stond, werd hij in zijne handelingen gewoonlijk belemmerd door de gedeputeerden te velde, die hem door de Staten uit wantrouwen toegevoegd werden. Deze gedeputeerden wisten meestal, zooals trouwens niet te verwonderen was, niets van het oorlogvoeren af, en waren, indien de generaal een zelfstandig man was, bloote figuranten, of zij hadden, in het tegenovergestelde geval, de macht in handen, hetgeen den oorlog niet beter deed voortgaan [1]).

[1]) Ook in den te behandelen oorlog werden de gedeputeerden te velde beschuldigd, dat zij hunnen tijd „in voorvallende deliberatien dagelycx in „plaetse van tot dienst en welstant vanden Staet, in dese becommer„lycke conjuncture van tyden, te nemen de nodige resolutien, in disputen „ende altercatie onder malcanderen onnuttelyc consumeeren," en dat zij „doorgaens in saecken het feyt vande militie, ende de executie

Een ander misbruik was, dat de compagniën aan zekere personen gegeven werden, die daarvoor eene bepaalde som uit de provinciale kassen genoten. Het was dus voordeelig voor die personen, zoo weinig mogelijk manschappen te behoeven te bezoldigen, maar alleen ter gelegenheid van monsteringen namen zij zoovele lieden aan, als noodig waren, om de compagniën voltallig te maken (mortepayes). Door dit misbruik was het leger dan ook altijd veel grooter op het papier dan in werkelijkheid. Zoo bestond, volgens den staat van oorlog, ingediend 29 Jan: 1665, het leger voor dat jaar uit 52 comp: te paard (2605 man) en 387 te voet (21390), te zamen uitmakende 23995 koppen. Daarbij kwamen in den loop van 1665 nog verscheidene versterkingen, te zamen eenige duizenden uitmakende, en toch bedroeg het leger, dat in Sept: onder prins Maurits tegenover den bisschop stond, slechts ongeveer 7000 man, steunende op vestingen, welker magazijnen slecht voorzien waren.

Een ander gebrek was, dat het leger, ten minste wat het voetvolk betrof, niet uitsluitend uit landskinderen samengesteld was. Zoo waren, volgens den zoo even vermelden staat van oorlog, van de 387 comp: te voet 295 (16460 man) Hollandsche, 41 (2250) Fransche, 30 (1620) Engelsche en 21 (1060) Schotsche. Daaruit ontstond dit bezwaar, dat bij eenen oorlog met Engeland of Frankrijk de compagniën, uit

„vandien concernerende, resolutien souden nemen. directelyck strydende, „ende contrarie het advys van den Heere Prince Maurits van Nassauw." Die beschuldigingen waren zoo hevig, dat de gedeputeerden te velde het geraden vonden, H.H.M. van de onjuistheid daarvan te verwittigen. Brief der ged: te velde, d[te] $\frac{26 \text{ Sept.}}{6 \text{ Oct.}}$ 1665 (Archief).

manschappen van die respective naties bestaande, weinig te vertrouwen waren en niet gebruikt konden worden [1]).

§ 3.

Versterking der militie.

Dewijl een oorlog met Engeland op handen was, vatte men wantrouwen op tegen de Engelschen en Schotten, die in dienst van onzen staat waren. Op het einde van 1664 begon men in de vergadering van Holland over het licentieeren dier troepen te beraadslagen en hoe men ze door andere zou vervangen. Men besloot ze te ontslaan en door een gelijk aantal Nederlandsche compagniën te remplaceeren, welke resolutie aan H.H.M. overgegeven werd. Er werd echter later bepaald, dat men van de gelicentieerde officieren die weder zou kunnen aannemen, welke reeds gedurende 12 jaren den staat gediend hadden, mits zij bij eede beloofden, geene bevelen te zullen aannemen dan van H.H.M. en van de Staten van Holland, en onder verplichting, allengs hunne manschappen door Nederlanders te doen vervangen. Den overigen officieren, die niet weder aangenomen werden, werd een eervol afscheid gegeven, »aengesien de selve licentieringe »niet en is geschiedt uyt eenighe des-meriten ofte quade com»portementen van de voorsz: Officieren, maer ter oorsaecke »van de onlusten tusschen desen Staet ende den Koningh »van Groot Britannien ontstaen." Van de gelicentieerde offi-

[1]) Bosscha. l.l. bl: 5—12. 23. d'Estr: l.l. bl: 305. 306. 453. 511. 512. Dl: IV. bl: 30.52. Guiche. bl: 85—87. 115. 116. Knottenbelt. bl: 78.79. Valkenier. bl: 250—257. de Witt. Dl: VI. bl: 532. Staat van oorlog voor 1665 (Archief).

cieren werden 32 van de infanterie en 2 van de cavalerie weder in dienst genomen, nadat zij den gevorderden eed afgelegd hadden [1]).

Omstreeks denzelfden tijd, dat men over de gemelde licentieering begon te spreken, kwam men ter vergadering van Holland voor den dag met het voorstel, alle Nederlandsche compagniën ieder met 25 koppen te versterken. Holland wilde in deze propositie treden, mits die supplementaire manschappen slechts voor den tijd van 4 maanden aangenomen werden, terwijl het den raad gaf, ze niet in ons land, maar op de grenzen te werven, en den officieren 10 gld. werfgeld voor iederen man te beloven. Andere provinciën stelden voor, in plaats van 25 man 50 aan iedere Nederlandsche compagnie toe te voegen. Nadat eenige keeren daarover gedelibereerd was, werd het voorstel van Holland door H.H.M. overgenomen en bepaald, dat de genoemde compagniën versterkt zouden worden ieder met 25 koppen voor den tijd van 4 maanden, met dien verstande, dat bij verlenging van dezen termijn een nieuw consent der gewesten noodig zou zijn.

Kort te voren had men voorgesteld, de militie nog meer te versterken, over welk voorstel de Raad van State den 21sten Febr: een advies inleverde, volgens hetwelk de quota van Holland in eene onlangs gedane petitie van ƒ 2400000 tot de zeezaken gebruikt zou worden, terwijl de andere pro-

[1]) Res: St.-G. 31 Dec: 1664. 11, 26 Febr:, 12 Maart 1665. Res: Holl: 17 Dec: 1664. bl: 45. 46. 31 Jan:, 6 Febr:, 5, 6, 12, 13, 20, 21 Maart 1665. bl: 38 & 39. 56 & 57. 11 & 12. 15. 32—34. 36. 10. 11 & 12. Secr: Res: Holl: 6 Dec: 1664. l.l. bl: 458—464. Aitz: l.l. bl: 423. 424. Wicquefort. B. XV. Dl: III. bl: 195. 196.

vincies daarvoor troepen tot versterking harer compagniën in de volgende verhouding zouden aannemen:

Gelderland . . .	98	ruiters,	792 voetknechten.
Zeeland . . .	31	»	1314 »
Utrecht . . .	186	»	756 »
Friesland . . .	217	»	1692 »
Overijssel . . .	98	»	468 »
Groningen . . .	124	»	936 »
Drenthe . . .	31	»	108 »
Totaal . . .	785	ruiters,	6066 voetknechten.

Wat de versterking met de 25 koppen betreft, zij zou over 292 comp: (de staat van oorlog telt er 295) 7300 man hebben moeten bedragen, maar dewijl Groningen daardoor betrekkelijk het meest belast zou zijn geweest, werd het aantal manschappen, door die provincie te werven, als maatstaf aangenomen (14 Maart), en was het aandeel van ieder gewest als volgt:

Gelderland	621 man.
Holland	6452 »
Zeeland	1016 »
Utrecht	650 »
Friesland	1290 »
Overijssel	395 »
Groningen	650 »
Drenthe	111 »
Totaal	11185 man.

Holland werd daardoor zeer zwaar belast, maar stemde toch toe, » in achtinge ghenomen synde, dat verscheyden »van de Bondtgenoten, sich by dese tydts gelegentheydt seer »loffelyck hebben geevertueert, in 't dragen van consenten

»tot de saecken van de Zee, ende op 't vast vertrouwen, dat »de anderen op hare aenstaende Landts-daghen of Staets-ge»wyse Vergaderingen soo prysselycken exempel sullen volgen."

Aan alle kapiteins der Nederlandsche compagniën werd aangeschreven, zoo spoedig mogelijk de 25 supplementaire koppen te werven, maar daarmede werd niet veel voortgang gemaakt, waartoe misschien bijdroeg, dat juist omstreeks dezen tijd de keurvorst van Brandenburg bij plakkaat iedere werving ten behoeve van buitenlandsche mogendheden verbood.

Droeg men aldus zorg, dat het personeel van het leger vergroot werd, men begreep ook voor het noodige materieel te moeten zorgen. De Raad van State leverde daarom in het begin des jaars eene petitie van *ƒ* 40000 voor artilleriemateriëel in, die aangenomen werd [1]).

§ 4.

Onderhandelingen van Munster met Brandenburg en Engeland.

Reeds in Januari wekten de wervingen van de Rijnvorsten, en bijzonder die van den bisschop van Munster, hier te lande argwaan op, en vreesde men, dat Engeland bij hen ondersteuning zou vinden. De Staten van Zutphen, die bij eenen eventueelen aanval van van Galen het eerst aan de beurt lagen, verzochten hulp van H.H.M. en zeiden, om dit

[1]) Res: St.-G. 27 Dec: 1664. 13, 15, 19, 23, 29 Jan:, 4, 5, 10, 16, 17, 21, 23, 28 Febr:, 12, 14, 30 Maart, 3 April 1665. Res: Holl: 20 Dec: 1664. bl: 63. 17, 28 Jan:, 3 Febr:, 7 Maart 1665. bl: 9. 24. 47 & 48. 25. Aitz: l.l. bl: 408. 412. 413. 417. 418. 427. 428.

verzoek des te dringender te maken, dat zij bericht gekregen hadden, dat reeds binnen 40 dagen de bisschop het aan hunne zorg toevertrouwde landschap zou overvallen. De Raad van State, in wiens handen het gemelde verzoek gesteld werd, antwoordde, dat er aan geene versterking der grenzen te denken viel, tenzij de bewuste vermeerdering der compagniën met 25 koppen spoedig plaats hadde en er geld in kas ware. Om in dit laatste te voorzien, werd den 5den Febr: tot de reeds gemelde petitie van *f* 2400000 besloten, waarvan *f* 1400000 tot de zeezaken, de overige penningen tot betaling der supplementaire militie en versterking der grenzen besteed zouden worden [1]).

Het is opmerkelijk, dat later de vrees voor den bisschop weder verminderd schijnt te zijn; ten minste men sprak weinig meer over hem en verviel weder in de vroegere zorgeloosheid, terwijl van Galen niet stil zat.

Sedert geruimen tijd was er verschil over het condirectorium van den Westphaalschen kreits geweest. Vóór 1609 wisselde het condirectorium tusschen Munster en Gulik, maar nadat in het gemelde jaar het laatstgenoemde huis uitgestorven was, traden er twee pretendenten, Brandenburg en Neuburg, op, die ieder een gedeelte der Guliksche nalatenschap verkregen hadden. Dit gaf aanleiding tot geschillen, die zeker niet tot voordeel van den kreits strekten. Van Galen besloot daaraan een einde te maken en hij werd in zijn plan gesteund door het misnoegen, dat de leden van den kreits gevoelden over hetgeen H.H.M. allengs daarvan afgenomen hadden. Het gelukte hem dan ook, 4/14 Febr:

[1]) Res: St.-G. 14, 16, 17, 21, 22 Jan:, 5 Febr: 1665. Aitz: l.l. bl: 407. 409. 410. de Witt. Dl: II. bl: 16.

1665 te Dorsten een tractaat tot stand te brengen, waarbij bepaald werd, dat het condirectorium zou wisselen tusschen Munster, Brandenburg-Kleef en Neuburg-Gulik, met dien verstande echter, dat de eerstgenoemde condirector den voorrang zou hebben. Tot zoover ging alles goed, maar toen men bij die gelegenheid tevens een verdrag tot gemeenschappelijke verdediging van den Westphaalschen kreits ontwierp, kwamen er zwarigheden van buiten af, want terwijl sommigen daarin een offensief verdrag tegen ons land zagen, meende Frankrijk, dat zulk een tractaat een tegenwicht voor het Rijnverbond zou vormen, en dat zijn invloed op de Duitsche vorsten daardoor verzwakt zou worden. Lodewijk wist dan ook te bewerken, dat de keurvorst van Brandenburg het defensie-verdrag weigerde te teekenen, hetgeen deze des te bereidwilliger deed, daar hij nu die onderteekening in den Haag als zwaard van Damocles boven het hoofd onzer Staten hing, om hen tot concessies met betrekking tot de Hoefijzersche schuld en de bezetting der Kleefsche steden te bewegen. De bisschop verloor dus door de bemoeiingen van Lodewijk de hoop op ondersteuning van Brandenburg en had de teleurstelling, dat de koning over het verdrag van Dorsten ontevreden was [1]).

Van Galen was thans onzeker, wat hij doen moest. Zijn grootste verlangen was, wraak te nemen op de Nederlanders over de verschillende beleedigingen, die hij meende dat hem aangedaan waren, maar aan den anderen kant begreep hij, dat hij veel waagde, als hij zonder bondgenooten de zoo

[1]) Alpen. Dl: I. bl: 664—667. Droysen. Dl: III. 3. bl: 107. 108. Pufend: bl: 509. Tücking. bl: 127. 128. Urkunden. Dl: II. bl: 306. Dl: III. bl: 149. 150. de Witt. l.l. bl: 91. 92. 95.

machtig schijnende Vereenigde Provinciën aanviel. Gelukkig echter voor hem voerde thans Engeland oorlog met ons. Hij besloot daarvan partij te trekken en aan de wereld het schouwspel van verbroedering tusschen een Roomsch, geestelijk en een kettersch vorst te verschaffen. Het domkapittel keurde des bisschops plan goed en een Benedictijner monnik werd naar Engeland gezonden, om de onderhandelingen te openen. De Engelsche kanselier Clarendon ontving dezen gelastigde, die brenger van eenen brief was, waarin de bisschop een bondgenootschap aan Karel II voorsloeg, zeer welwillend en beschouwde van Galens voorstel als »an Advantage »that looked as if it came from Heaven." Ook de koning was tot verdere stappen niet ongenegen, en dus vertrok de monnik, ingevolge zijne instructie, zoo spoedig mogelijk weder uit Engeland, zond bericht van alles aan zijnen meester en ontmoette reeds te Brussel den domheer baron van Wrede, wien van Galen de voortzetting der onderhandelingen opgedragen had. Beiden vertrokken naar Engeland, waar zij zeer goed ontvangen werden, vooral dewijl Wrede eenen brief van den keurvorst van Mentz medebracht, waarin deze met veel nadruk over de macht en energie des bisschops schreef. Wrede stelde uit naam zijns meesters voor, dat de koning 100000 pond dadelijk en verder 50000 per maand gedurende een vierendeeljaars zou betalen, na welken tijd, de bisschop hoopte, dat zijn leger zich zelf van het noodige zou kunnen voorzien; daarentegen beloofde de bisschop binnen ééne maand na de uitbetaling der 100000 pond in de Vereenigde Nederlanden te zullen vallen met een leger van 4000 ruiters en 16000 voetknechten, waarmede hij hoopte weldra meester te zullen worden van Arnhem, Utrecht en zelfs van Amster-

dam, indien 's konings vloot voor deze stad verscheen. Op de opmerking, hoe van Galen zoo spoedig zooveel troepen op de been kon brengen, antwoordde Wrede, dat reeds verschillende troepen in des bisschops dienst stonden; dat de Britsche subsidiën het overige zouden doen en dat zijn meester verzekerd was van de ondersteuning van zijne naburen, die alle redenen van misnoegen tegen H.H.M. hadden. Dit laatste was, zooals de uitkomst bewezen heeft, meer de uitdrukking van hetgeen de bisschop hoopte dan waarvan hij verzekerd was, evenals de verdere bewering van Wrede, dat zijn meester op te goeden voet met Lodewijk stond, dan dat deze iets ten voordeele van H.H.M. zou ondernemen.

Karel, van dien kant, zoo hij meende, gerustgesteld, maakte verder geene zwarigheid. Bij het tractaat, dat hij 13 Juni 1665 met van Galen sloot, werd het volgende bepaald: beide partijen beloofden, het verdrag stipt te zullen nakomen en geenen vrede te zullen sluiten dan met elkanders toestemming; de bisschop zou met een leger van 10000 ruiters en 20000 voetknechten de Nederlanden aanvallen; daarentegen zou de koning in wissels betalen in Juni 200000, in Juli 150000 en in Augustus 150000 rksd:, en verder 50000 per maand, zoolang de oorlog gemeenschappelijk gevoerd werd; mochten Brandenburg en Neuburg zich binnen twee maanden aan dit verdrag willen aansluiten, dan zou de bisschop voor het geval, dat slechts één dier staten aan den oorlog deelnam, slechts de helft der gelden genieten en niet meer dan $^1/_3$, indien Brandenburg en Neuburg beiden partij voor Karel kozen; de koning beloofde den bisschop te zullen beschermen tegen iederen vorst, die dezen den oorlog mocht

verklaren, welke garantie ook tot de beide genoemde mogendheden uitgestrekt werd.

Het was het belang van Karel, dit tractaat, welks gevolgen eerst over eenigen tijd te voorschijn konden treden, geheim te houden, en hij deed dit met zulk eenen goeden uitslag, dat pas éène maand later de altijd zoo oplettende Fransche regeering daarvan iets bemerkte. Lodewijk besloot dadelijk Karel te verwittigen, dat hij H.H.M. zou beschermen, en droeg zijnen gezant op, den koning over het al of niet bestaan van het tractaat te polsen. Karel antwoordde met meer vuur dan noodig was, dat hij van Galen niet kende, maar dat hij diens wervingen niet zou beletten, terwijl de hertog van York, niet wetende wat op de vragen van den Franschen gezant te antwoorden, de wijste partij koos door te zwijgen en het gesprek op een ander onderwerp te brengen [1]).

§ 5.

Houding van Spanje.

Hoe geheim Karel het gesloten verdrag ook hield, hij vond het noodig, iemand naar den bisschop te zenden, om voor de goede uitvoering van het tractaat te waken. Arlington, staatssecretaris van Engeland, koos daartoe den bekenden William Temple, die, hoewel nog nooit tot eene dergelijke zending gebruikt, bereidwillig die taak op zich nam, maar zich niet met de bezorging der subsidiën wilde belasten, die

[1]) Alpen. l.l. bl: 667—673. Arl: bl: 1—5. 15. Clarend: Dl: II. bl: 447—453. 522. 523. Court: Dl: I. bl: 32. 33. d'Estr: Dl: III. bl: 240. 260. 261. Tücking. bl: 128. 129. de Witt. l.l. bl: 104. 105. 106.

aan den Londenschen alderman Backwell opgedragen werd. Deze vertrok spoedig naar Antwerpen, Temple naar Coesfeld, waar hij den bisschop ontmoette, die hem zeer goed ontving, maar hem het onaangename bericht moest geven, dat op de hulp van Brandenburg en Neuburg weinig te rekenen viel. De bisschop beloofde fide sincera et Germanica te zullen handelen en het tractaat in alle opzichten te zullen nakomen.

Karel van zijnen kant zond naar Ostende een schip met eene groote massa tin, dat tegen baren goud en zilver verwisseld werd, waaruit in de Spaansche munt geld geslagen werd, hetwelk heimelijk aan de Munstersche officieren, die door den bisschop met het werven belast waren, overhandigd werd. De wervingen geschiedden in verschillende plaatsen van Duitschland en vooral in de Spaansche Nederlanden. [1])

Te Brussel resideerde in dien tijd als landvoogd de markies de Castel-Rodrigo, die in deze aangelegenheden eene hoogst dubbelzinnige rol gespeeld heeft. Hij zag niet ongaarne, dat de wervingen des bisschops in zijn gebied plaats hadden, want hij hoopte later die troepen in zijnen dienst te kunnen doen overgaan, daar hij, en niet zonder reden, Frankrijk wantrouwde. Tevens kreeg hij daardoor gelegenheid zich te ontlasten van vele officieren en retraite, die het hem moeilijk viel te onderhouden, en die, in dienst des bisschops overgaande, niet langer ten laste van zijn budget bleven. Castel-Rodrigo begunstigde dus heimelijk van Galen, hoewel hij, gelijk wij zien zullen, alle moeite aanwendde, H.H.M.

[1]) Alpen. l.l. bl: 673. 674. Arl: bl: 12—14. Court: l.l. bl: 33—38. Temple. l.l. bl: 3. 4. Tücking. bl: 129. Zie de instructie van Temple, overgenomen uit Court: Dl: II. bl: 377—380, als Bijlage XIV; zij is ook te lezen Arl: bl: 6—12.

van het tegendeel te overtuigen. Te openlijk dorst hij echter niet voor zijne meening uitkomen, want hij vreesde daardoor in onmin met onze Staten te geraken, en dit had ten minste dit goede gevolg, dat de bisschop van eenen generaal, die eene groote reputatie genoot, verstoken bleef.

Van Galen toch, die zelf een meer krijgszuchtig dan krijgskundig man was, zag naar een bekwaam opperbevelhebber voor zijn leger uit, en meende dien gevonden te hebben in graaf George Frederik van Waldeck, die zich in Hongarije onderscheiden had. Deze echter was op zijnen nabuur naijverig en wilde daarenboven, omdat hij in 1664 het graafschap Kuilenburg van zijnen neef Hendrik Volrath geërfd had, niet gaarne aan H.H.M. reden tot ontevredenheid geven, terwijl misschien ook het verschil van godsdienst gewicht in de schaal legde. Hij wees dus het aanbod van den bisschop niet alleen van de hand, maar waarschuwde ook de vorsten van Brunswijk-Lunenburg voor de plannen van hunnen nabuur, en knoopte zelfs naderhand onderhandelingen met H.H.M. aan.

Aan dien kant afgewezen sloeg de bisschop het oog op den hertog van Bournonville, die den roem van een uitmuntend opperbevelhebber had. Deze nam het hem gedane aanbod gretig aan en maakte zich dadelijk gereed, om naar Munster te vertrekken. Ongelukkig voor hem was hij in Spaanschen dienst, en toen hij op het punt stond Brussel te verlaten, kreeg hij van Castel-Rodrigo bevel te blijven, daar deze begreep, dat het vertrek van Bournonville H.H.M. te zeer vertoornen zou. Misschien zou van Galen het bij deze twee vruchtelooze pogingen gelaten hebben, indien niet de oneenigheid en de naijver tusschen zijne bevelhebbers, vooral

tusschen Pleuren, één zijner oudgedienden, en Gorgas, die onlangs uit den dienst des Rijks in dien van Munster overgegaan was, hem genoopt hadden, nogmaals eene poging te doen. [1])

Thans viel de keuze op George Christiaan van Hessen-Homburg, die den godsdienst van zijn huis verlaten had en Katholiek geworden was. Hij was één van die vorsten, wier aantal toenmaals in Duitschland legio was, die hun zwaard aan iedereen aanboden, bij wien zij carrière hoopten te maken. Hij was een jonger zoon en had achtereenvolgens Spanje, Frankrijk, den Keizer en laatstelijk den keurvorst van Saksen gediend. Alpen roemt de bekwaamheden van den nieuwen opperbevelhebber zeer, terwijl Guiche zeer onverschillig over hem spreekt. Het valt moeilijk te oordeelen, wie hier gelijk heeft, want Homburg bleef niet zeer lang opperbevelhebber, daar hij reeds op het einde van 1665 door van Galen als gezant naar Weenen gezonden werd. Bovendien zijn de persoonsbeschrijvingen van Guiche verre van te vertrouwen, want hij spreekt over alle personen met zeer weinig lof, behalve over den eenigen graaf de Guiche zelven. Het blijkt echter van elders, dat mannen van het vak weinig ingenomen waren met de aanvoering van het bisschoppelijke leger, zelfs in het begin van den veldtocht, toen het van Galen nog geheel medeliep, en dus op een tijdstip,

[1]) Alpen l.l. bl: 678. 679. Arl: bl: 15. 18. 20. Basnage. bl: 764. 765. Depping. bl: 15. 16. d'Estr: l.l. bl: 271. 272. 273. 276. 357. 358. Guiche. bl: 91. 92. 107—111. 121—123. Swinnas. Dl: II. bl: 8. 9. Tücking. bl: 129. 130. Het Engelsche hof had door Carlingford den Spaanschen landvoogd doen verzoeken, Bournonville te veroorloven in Munsterschen dienst te treden (Arl: bl: 22).

toen Homburg nog opperbevelhebber was. Ook Gorgas, die de geheele expeditie medegemaakt heeft, sprak later op eene smadelijke wijze over den veldtocht des bisschops, en zeide »syn leven geen Catholischen Paepe meer te willen »dienen". [1])

Alleen dus ten aanzien van Bournonville verzette Castel-Rodrigo zich tegen van Galen, maar liet verder oogluikend alle wervingen toe. Tot deze bereidwilligheid droeg zeker niet weinig bij de genegenheid, die men in de Spaansche Nederlanden koesterde voor een Katholiek vorst, die vijandig tegenover de kettersche Noord-Nederlanders stond. Daarvan was ook de Witt overtuigd, toen hij aan van Beuningen schreef (25 Febr: 1666): »Wy bespeuren alhier wel »daegelycks, dat niet alleen de Munstersche desseynen door »de Spaenschen gefavoriseert werden; maer dat oock onder »de naem van Munsterschen, den Staedt directelyck uyt de »Spaensche-Nederlanden wert geïnvesteert; maer vertrouwen »het selve meer te wesen een effect van 't credit 't welcke »de Papen ende Jesuiten in die Landen syn hebbende, als »wel dat sulcks van eene ordre van de Regeringhe selfs soude »procederen; niet konnende oordeelen, dat de Spaenschen »soo onvoorsightigh souden konnen syn van haer in een »oorlogh met desen Staedt, ende te gelyck met Vranckryck »te willen inwickelen, ende te verwaghten alle de swaere »gevolgen, die daer uyt onvermydelyck souden komen te »resulteren."

Vele strooptochten werden gedurende den geheelen oorlog gedaan door Zuid-Nederlanders, die in bisschoppelijken

[1]) Alpen. l.l. bl: 679. d'Estr: l.l. bl: 438. 457. Guiche. bl: 127. 128. 130. 131. de Witt. Dl: VI: bl: 601.

dienst beweerden te staan, maar zeker niet anders waren dan gelukzoekers, die deze gelegenheid aangrepen, om buit te maken en den Hervormden, vooral den predikanten, allerlei overlast en ongemak aan te doen. Ook op andere wijzen bracht men den godsdienst in het spel. Zoo verscheen te Antwerpen Den Munsterschen Trommel-slagh op den Hollandschen Toon (Tiele n° 5312), waarin men de ketters beschimpte en bezwadderde, en waarop onze rijmlustige voorvaders antwoordden met Een Hollandsche Vuyst-slagh op een Brabandsche koon (Tiele n° 5313), welke beide stukken, geheel in den ruwen, onkieschen smaak dier tijden opgesteld, thans weinig bijval zouden vinden, maar toen zeker zeer in den smaak der goê gemeente vielen. Van meer kieschen, maar toch nog vrij ruwen aard, waren weder andere pamfletten, die ik in de hierbij behoorende noot zal vermelden.

Terwijl de Katholijken, zelfs hier te lande, van Galen verheerlijkten, beschouwden de Hervormden hem als den Antichrist en haalden uit zijnen naam het getal van het beest uit de Openbaring. De eerstgenoemden zagen voorbij, dat een kettersch vorst, de koning van Engeland, den bisschop hielp, maar namen het Lodewijk zeer kwalijk, toen hij later H.H.M. ondersteunde, zooals o. a. uit den volgenden dialoog, waarvan ieder antwoord een chronogram op het jaar 1666 oplevert, blijkt: Vae anno cui tria 6. Obruetur Rex, dispergetur Grex, et evertetur Lex. Dic mihi fatalis Regem quem denotat Annus? LVDoVICVM. Quis dispergetur Grex? Quis disperget eum Hostis? ReX angLIae hoLLanDVM. Sed dic, quae fuerit lex, et quomodo evertetur? LeX nefarIa

hoLLanDorVM. Ast quomodo, aut a quo? InDVstrIa LaboreqVe epIsCopI MonasterIensIs [1]).

Hiermede laten wij den bisschop rustig zijne wervingen voortzetten en zich gereed maken, het verbond met Engeland gestand te doen, want het wordt tijd, dat wij onze oplettendheid schenken aan hetgeen ondertusschen hier te lande verricht was.

§ 6.

Onderhandelingen van H.H.M. met Lunenburg.

Nadat reeds in het begin van het jaar, gelijk wij verhaald hebben, de Staten van Zutphen aan H.H.M. hunne ongerustheid over de houding van van Galen medegedeeld hadden, was men later weder geruster geworden, totdat, kort na

[1]) Aitz: B: XLVI. Dl: V. bl: 775. Alpen l.l. bl: 743. d'Estr: l.l. bl 544. 545. La Vie. bl: 94—96. Wiens. bl: 365. 366. de Witt: Dl: II. bl: 192. Vermakelijk is het te lezen, hoe Aitzema (l.l. bl: 1031—1033) over dit onderwerp theologiseert en philosopheert. In de Duncaniana bevinden zich nog de volgende, alle anti-bisschoppelijke, pamfletten: Dl: 183. Den geslingerden Jan Tamboer over syn Munsterschen Trommel-slagh, Aernhem, Karel Smoesbaart. 1665. Dl: 184. Voor-Biechte van den Bisschop van Munster, Dat is, Een t'samen-spraeck tusschen Barent van Galen, een Biecht-Vaer, en een Swollenaer. Gedruckt tot Warendorp, sonder consent van syn Heyligheydt. 1665. Soo d'Ridder Donquichot, met Sancho was verreese, Soo moest 't den Bisschop, met syn brave Lyf-knecht weese (zonder jaartal en plaats). Ook de twee stukken, vermeld Tiele n° 5315 en 5317. Dl: 190. De Munstersche Moezelman, of op-tocht der Pape-kinderen (zonder jaartal en plaats).

den ongelukkigen zeeslag van 13 Juni, ook weder onrustbarende berichten van de oostelijke grenzen kwamen, daar zoowel de Staten van Zutphen als die van Overijssel en Groningen hulp tegen eenen mogelijken aanval des bisschops verzochten, terwijl weinige dagen later ook Sasburch, onze resident te Brussel, H.H.M. voor van Galen waarschuwde. De Raad van State, wiens advies gevraagd werd, was van oordeel, dat de verschillende provinciën (behalve Holland, dat zijn aandeel aan de zeezaken besteed had) zoo spoedig mogelijk de troepen moesten op de been brengen, die zij verschuldigd waren te leveren voor de quota's in de vroeger gepetitioneerde *f* 2400000, en dat de officieren ten spoedigste hunne compagniën gereed moesten maken. Aanhoudend kwamen er allerhande berichten in, die met ophef over de groote toebereidselen van Munster spraken en beweerden, dat binnen ééne maand de bisschop, door Zweden gesteund en door Engelsche schepen geholpen, ons zou aanvallen. De Raad van State gaf de verklaring, dat onze grenzen tegen eenen ernstigen aanval niet bestand waren en dat men troepen daarheen moest zenden, die men het best uit Holland kon trekken, welke provincie het meeste krijgsvolk had, maar uit vrees voor moeilijkheden, die daaruit konden voortvloeien, gaf de Raad van State in bedenking, of het niet beter zou zijn, de militie met nieuwe troepen te versterken. Dit advies werd in handen eener commissie gesteld, die den 21sten Juli rapport uitbracht, waarna besloten werd nieuwe troepen te lichten, het noodige materieel bijeen te brengen, de grenzen te versterken en de Fransche compagniën, die in onzen dienst waren, met 25 man te vermeerderen, terwijl men den Raad van State opdroeg, eene petitie ter bestrij-

ding der oorlogstoebereidselen te formeeren. In het laatste werd voorzien door eene petitie van ƒ 1200000, die de Raad van State 25 Juli aan H.H.M. overleverde. [1])

Er bleef nu nog overig, voor troepen te zorgen. Het toeval diende ons. Zoo als wij reeds gezegd hebben, hadden de vorsten van Lunenburg met elkander over eene opvolgingsquaestie twist gehad, ten gevolge waarvan die vorsten eene legermacht op de been hadden, die grooter was dan hunne geldmiddelen toelieten. Zij wilden nu gaarne die troepen weder kwijt raken en meenden, dat het beste middel daartoe was, ze aan eene andere mogendheid over te doen. Één van die vorsten was Ernst August, later eerste keurvorst van Hanover, toenmaals bisschop van Osnabrück, die, gebruik makende van de verlegenheid, waarin onze staat verkeerde, onder de hand aanbood, vier goed uitgeruste regimenten te paard en zes te voet, te zamen ongeveer 7000 man, in onzen dienst te doen overgaan. Holland had daarnaar wel ooren en besloot de zaak bij H.H.M. voor te staan, die eveneens het voorstel niet onaannemelijk vonden en Arent Jurriaan van Haersolte committeerden, om daarover te gaan onderhandelen en zich met den graaf van Waldeck in verbinding te stellen. Haersolte gaf weldra bericht, dat een goed aantal soldaten beschikbaar was en dat de vorsten van Lunenburg niet ongenegen schenen, een defensief verbond met ons te sluiten. Holland vond zulks zeer aangenaam en wenschte, dat Haersolte onderhandelen zou over de bewuste 4 regimenten te paard en 6 te voet, benevens over eene defensieve ligue. H.H.M.

[1]) Res: St.-G. 27, 29 Juni, 1, 2, 6, 13, 17, 20, 21, 25 Juli 1665. Res: Holl: 30 Juni, 2, 21, 30 Juli 1665. bl: 84. 86 & 87. 21. 56 & 57. d'Estr: l.l. bl: 233. Secrete brief van Sasburch, d[to] 1 Juli 1665 (Archief).

deelden het gevoelen van Holland en stelden eene concept-instructie voor Haersolte op, waarin hem opgedragen werd te onderhandelen over het overnemen van circa 1000 ruiters en 6000 voetknechten, bij provisie voor den tijd van 2 of 3 maanden, en over het overgaan van den graaf van Waldeck in onzen dienst. Ook deze graaf had verschillende vorsten gediend en voerde laatstelijk het bevel over het leger van één der Lunenburgsche broeders, hertog George Willem van Celle. Haersolte kreeg in last, Waldeck te polsen, hem den post van luitenant-generaal over de aan te nemen Lunenburgsche troepen aan te bieden en hem te verzekeren, dat H.H.M. verder voor hem zouden zorgen. Waldeck was niet ongenegen, aan de voorstellen van H.H.M. het oor te leenen, hetgeen zeer in den smaak van de Witt viel, die in Waldeck een' persoon meende gevonden te hebben, dien hij als tegenwicht tegen den prins van Oranje zou kunnen gebruiken. De graaf zond zeer spoedig gemachtigden naar den Haag, om over de voorwaarden eens te worden, waarop hij in onzen dienst zou treden.

Haersolte kwam in den Haag terug en deed den 4den Sept: omstandig mondeling rapport ter vergadering van H.H.M. en vier dagen later in die van Holland, terwijl hij den 15den zijn verbaal aan H.H.M. overleverde. Ook Waldeck zelf kwam in den Haag, om uit naam der Lunenburgsche vorsten over het sluiten van een verbond te onderhandelen, maar had vergeten, de noodige volmacht mede te brengen. Dit zou zeker in ieder ander geval een groot bezwaar geweest zijn, maar H.H.M. stapten thans over dit gebrek heen, daar zij hoogst begeerig naar het verbond waren. Er liepen toch allerhande geruchten, die onzen Staten de grootste ongerust-

heid inboezemden; zoo had Haersolte uit Calenberg aan de Witt geschreven: »My wort bericht dat de verdeylinge van »Neerlant in sulcken facoen is gemaeckt, de keyser sal hebben »de rycxsteden, de Bisschop Utrecht met alle de geestelycke »goederen, Engelant ende Spagnen sullen de rest vande »Nederlanden hebben, gelyck oock Engelant, Spagnen ende »Portugael het hollantsch Indien deylen."

De ongerustheid van H.H.M. maakte de taak van Waldeck gemakkelijk. Spoedig werd een concept-tractaat op het papier gebracht en de discussie daarover had met zooveel voortvarendheid plaats, dat reeds den 21sten Sept: ter vergadering van H.H.M. gerapporteerd kon worden, dat het verbond met Waldeck, als gemachtigde der Lunenburgsche vorsten, geteekend was. Het tractaat behelsde in hoofdzaak het volgende: George Willem en Ernst August zouden zoo spoedig mogelijk een leger van 4000 ruiters en 8000 voetknechten, benevens de noodige artillerie, bijeenbrengen; de 6000 man, die reeds op de been waren, zouden door commissarissen der beide contraheerende partijen gemonsterd worden; als werfgeld voor de overige manschappen zouden H.H.M. ƒ280000 naar Bremen en Hamburg overmaken; de troepen zouden bij provisie voor den tijd van 4 maanden, te rekenen van de monstering, onderhouden worden, welke tijd voor nieuwe 4 maanden kon verlengd worden; de troepen zouden aan de hertogen en, zoodra zij op staatschen bodem kwamen, aan H.H.M. den eed van getrouwheid doen; het opperbevel zou bij de vorsten berusten, die Waldeck tot hunnen generaal zouden aanstellen; het leger zou alleen gericht worden tegen van Galen en geenen anderen vorsten offensie geven; zoodra er contributiën in het stift Munster geheven konden worden,

zouden die door de vorsten geschieden en in mindering van de door H.H.M. te betalen soldij strekken; de troepen zouden tot een getal van 14 à 15000 man gebracht kunnen worden; de beide partijen zouden met den bisschop geen verdrag sluiten dan met elkanders goedvinden.

H.H.M. waren zoo tevreden over den uitslag dezer onderhandelingen, dat zij aan Waldeck ƒ2500 en aan diens secretaris ƒ250 vereerden, en den graaf eene akte van garantie of indemniteit gaven. Zij verzochten hem zijne reis te bespoedigen, om de hand aan het tractaat te houden, tot welken einde ook Haersolte weder naar de Lunenburgsche vorsten gezonden werd [1]).

§ 7.

Houding van Frankrijk. Onderhandelingen van H.H.M. met Brandenburg.

Op hetzelfde tijdstip (midden Juli), dat het overnemen der Lunenburgsche troepen op het tapijt gebracht werd, liet Frankrijk van zich hooren. Zoodra Lodewijk de plannen des bisschops bemerkte, besloot hij, iemand naar Munster te

[1]) Res: St.-G. 18, 20 Aug:, 3, 4, 8, 9, 16, 17, 21, 30 Sept: 1665. Secr: Res: St.-G. 22, 23, 28 Juli, 17 Aug: 1665. Res: Holl: 12 Sept: 1665. bl: 11. Secr: Res: Holl: 21 Juli, 8, 14, 15, 18 Aug:, 8, 9, 10 Sept: 1665. l.l. bl: 484—498. Aitz: B. XLV. Dl: V. bl: 641—645. Droysen. l.l. bl: 117. Dumont. Dl: VI. 3. bl: 46—52. Guiche. bl: 94—98. Wicquefort. l.l. bl: 221—223. de Witt. l.l. bl: 108. Dl: VI. bl: 528. Brief van Haersolte aan de Witt, d[to] 11/21 Aug: 1665 (Archief).

zenden [1]), om van Galen van zijne onderneming te doen afzien en hem te kennen te geven, dat Frankrijk gereed was, de Nederlanden te ondersteunen. Hetzelfde deelde Lionne aan onzen gezant te Parijs, van Beuningen, mede, maar verzocht tevens nauwkeurig bericht, hoe het met de zaak van Borculo en die van de Dijlerschans gelegen was. In denzelfden geest was de memorie opgesteld, die d'Estrades 22 Juli aan H.H.M. overleverde, ook hij beloofde, uit naam zijns konings, hulp, maar drong er tevens op aan, dat H.H.M. de zaak van Borculo met den bisschop, die van Rijnberk met den keurvorst van Keulen zouden schikken, dewijl de koning meende, dat die quaesties, waarin H.H.M. ongelijk schenen te hebben, niet de reden tot eenen oorlog moesten opleveren.

De Staten verheugden zich zeer over de verklaring des konings en toonden zich op het punt van Rijnberk inschikkelijk, maar wat Borculo betreft, gaven zij te kennen, dat het de plicht van al de provinciën was, Gelderland tegen den bisschop te handhaven. Van Beuningen werd dan ook gelast, Lodewijk voor de belofte van hulp te bedanken en hem bekend te maken met de deductie over Borculo, die door Gelderland in het vorige jaar uitgegeven was. Dezen last volvoerde onze gezant, maar op het punt van Borculo verkreeg hij niet veel, daar de koning altijd van meening was, dat H.H.M. ongelijk hadden. Daarentegen betoonde Lodewijk zijnen ijver, om den bisschop van zijne plannen af te houden en nam daartoe den hertog van Neuburg in den arm, die eenen edelman naar den bisschop zond. Deze

[1]) Dat de daad niet terstond op den wil gevolgd is, blijkt hieruit, dat de Lesseins eerst in Sept: afgevaardigd werd.

beklaagde zich bitter over H.H.M. en antwoordde »onschul-»digh te syn aen 'tgeen men hem imputeert, maer dat haer »Ho: Mo: versterckt hebbende de Guarnisoenen van hare »frontieren aen syn landen grensende, hy oorsaeck heeft »gehad, om eenige militie by een te trecken, om in postuyr »te syn; dat hy metten eersten de Heer Commandeur Smi-»sing aen dese Coningh sal senden, ende syn Majt wel sal »doen verstaen, dat hy niet wilde ondernemen contre son »Estat, gelyck het voors: geschrifte (n. l. de brief, dien »de hertog van Neuburg aan zijnen edelman medegegeven »had) sprack, maer welged: Heer de Lionne meende het »most syn cet Estat, dat is den Staet van haer Ho: Mo:, »ende dat hy oock soude doen blycken, dat haer Ho: Mo: »syn aggresseurs in syn reguard, ende dat hy verhoopt, »dat syn Majt aen hem, als aen syn Geallieerde daerover »sal satisfactie procureren [1])."

De houding van Frankrijk was dus voorloopig niet ongunstig, maar H.H.M. zochten van alle kanten hulp te ontvangen en sloegen de oogen op Brandenburg. Juist omstreeks dezen tijd was er met deze mogendheid toenadering op het punt der Hoefijzersche schuld, en de weg tot verdere onderhandelingen was derhalve gebaand. Daarbij kwam, dat de keurvorst, de verlegenheid van onze Staten ziende, hoopte, dat zij den Genneper tol zouden teruggeven en de Kleefsche vestingen, of ten minste ééne daarvan (Orsoy), zouden ontruimen; verkreeg hij dit, dan was hij niet ongenegen een

[1]) Res: St.-G. 22, 27 Juli 1665. Res: Holl: 21, 23 Juli, 11 Aug: 1665. bl: 20. 24 & 25. 91. Aitz: l.l. bl: 596. 597. de Witt. Dl: II. bl: 107. 108. Secrete brieven van van Beuningen, d[te] 17, 31 Juli, 7, 14 Aug: 1665 (Archief).

verbond met H.H.M. te sluiten, mits hij daardoor niet in eenen oorlog met Engeland gewikkeld wierde.

De eerste stap werd van onze zijde gedaan. Den 29sten Juli werd besloten, de Brandenburgsche gezanten over het vernieuwen van de bestaande verdragen, vooral dat van 1655, te polsen. Zij antwoordden, dat zij zich daarover niet dadelijk konden uitlaten, dewijl de tijdsomstandigheden veranderd waren, en zij eischten, dat men het in allen gevalle praeliminariter over de ontruiming der Kleefsche steden eens werd. Den 8sten Aug: gaven zij bij memorie te kennen, dat de keurvorst niet ongenegen was, zich nauwer aan H.H.M. aan te sluiten, bijaldien deze »mede genegentheyt hadden, »Syne Ceurv: Doorlt. te gemoete te treeden in synne rede»licke ende rechtmatige begeerten ende interesten." Verder verzochten zij, dat het H.H.M. »gelieve aen haere Garnisoe»nen in 't Landt van Cleve, so lange deselve aldaer souden »mogen wesen, te geven, ende strictelyck te doen observee»ren, sodaenige goede ordre, dat by de jegenwoordige con»joncture, daer deselve met de croon van Engelandt in »rupture syn, ende sich omtrent hetselve Landt althans »alderley wervinge ende oorlochspreparatien openbaren, de »voors. hare Garnisoenen sich sodaenich mogen dragen, dat »de Neutraliteyt van Syne Ceurv: Doorlts Landen niet en »mach werden gekrenckt." Dit verzoek werd toegestaan, maar met het werk der alliantie wilde het niet recht vlotten, hoewel Gelderland den 19den Aug: daarop ter vergadering van H.H.M. aandrong. Men benoemde wel commissarissen, om met de Brandenburgsche gezanten te onderhandelen, maar dit was juist de weg, om alles op de lange baan te schuiven. Men verlangde wel een verbond met den keurvorst

te sluiten, maar men wilde zich daarvoor geene opofferingen getroosten. De zaak liep dus vooreerst te niet, maar werd later, gelijk wij zien zullen, weder opgevat [1]).

§ 8.

Maatregelen van H.H.M. tegen den bisschop.

Terwijl men aldus zich poogde te versterken, door nauwere betrekkingen met het buitenland aan te knoopen, was men binnenslands niet geheel werkeloos gebleven. Men begreep, dat het noodzakelijk was, de troepen voor eenen mogelijken aanstaanden veldtocht gereed te maken. De Raad van State leverde 27 Juli eene lijst van troepen over, waaruit men een legerkorps zou kunnen vormen. H.H.M. keurden die lijst goed en schreven allen officieren aan, zich naar hunne garnizoenen te begeven en hunne compagniën voltallig te maken en te wapenen. Het was niet genoegzaam, een leger op de been te brengen, men had ook eenen opperbevelhebber en andere hooge officieren noodig. Groot was de keuze niet, en op voordracht van den Raad van State werden prins Maurits, de Rijngraaf en Kirckpatrick respectivelijk tot chef der aanstaande expeditie, generaal der ruiterij en sergeant-majoor-generaal aangesteld (28 Juli), terwijl iets later Pain et Vin tot kwartiermeester-generaal en Anthonij van Haersolte tot commissaris-generaal benoemd werden. Maurits, die zich

[1]) Res: St.-G. 29 Juli, 3, 8, 15 Aug: 1665. Res: Holl: 4, 12 Aug: 1665. bl: 75. 95. Droysen. l.l. bl: 114. 115. Pufend: bl: 509. 510. Urkunden. Dl: III. bl: 150—153. Wicquefort. l.l. bl: 223—225. Memorie van Blaspeil c. s. van 8 Aug: 1665 (Archief).

ten tijde zijner benoeming te Kleef bevond, kwam spoedig in den Haag en beraadslaagde met commissarissen van H.H.M. over de te nemene maatregelen. Den 19den Aug: werden de commissies voor de drie eerstgenoemde hoofdofficieren, benevens de instructie voor Maurits gearresteerd, dien men uitnoodigde, zoo spoedig mogelijk naar de oostelijke grenzen te vertrekken, waarna hij dan ook den 21sten afscheid van H.H.M. nam [1]).

Intusschen gingen de wervingen van den bisschop voort, hetgeen H.H.M. aanleiding gaf, den kommandanten der aan den Rijn gelegene vestingen aan te schrijven, den overtocht van die nieuw geworven troepen te beletten. Niet alleen echter in de streken omtrent die rivier werd geworven, maar ook, gelijk wij reeds gezegd hebben, in België en zelfs in de heerlijkheid Boxmeer hadden wervingen plaats, doch deze laatste werden door de bezitster dier heerlijkheid op verzoek van H.H.M. verboden.

Allerlei voorzorgsmaatregelen werden genomen. Er bevonden zich in Holland nog Engelsche en Schotsche officieren, die den gevorderden hernieuwden eed niet afgelegd hadden. Dezen werd thans bevolen, zich binnen korten tijd te verwijderen, welk voorbeeld van Holland bij H.H.M. ingang vond. Zij verzochten de andere provinciën, die officieren van gemelden landaard op hare repartitie hadden, dezen den eed, dien Holland gevorderd had, te doen afleggen. Ja, zoo ver ging het wantrouwen, dat kapitein Killegrew met zijne com-

[1]) Res: St.-G. 27, 28 Juli, 4, 6, 7, 15, 19, 21 Aug: 1665. Res: Holl: 28 Juli 1665. bl: 151. Wat Guiche (bl: 87—89) over de benoeming van een legerhoofd schrijft, is, als door niets gestaafd, door mij niet overgenomen. De instructie voor prins Maurits is als Bijlage XV hierachter gevoegd.

pagnie niet langer in Grol, als liggende te dicht bij Munsterland, mocht blijven, maar naar 's Hertogenbosch moest marcheeren.

Een andere maatregel, dien de voorzichtigheid voorschreef, was, te beletten, dat de bisschop, noordwaarts trekkende, Oost-Friesland bezette en vandaar Groningen overviel. H.H.M. schreven dan ook aan graaf Edzard Ferdinand, die als curator ventris (vorst George Christiaan was 6 Juni 1665 gestorven) genoemd land bestuurde, als ook aan de stenden en den magistraat van Emden, om hen aan te sporen, voor de verdediging van Oost-Friesland te waken. Edzard Ferdinand toonde zich daartoe bereid, maar als gewoonlijk waren de stenden minder bereidwillig. H.H.M. schreven hun nogmaals, op hunne hoede te zijn en vooral voor het behoud van Grietzijl te zorgen, dat, aan zee gelegen, voor den bisschop het middel zou zijn, zich in directe verbinding met Engeland te stellen. Tevens schreven zij aan den graaf van Oldenburg, »dat deselve (in consideratie van dat den Bisschop eenige »pretensien is maeckende op het Graeffschap Delmenhorst) »op syne hoede wil syn, ende voorts soodanigen ordre stel»len, ten eynde dat alle de aveneues ende passen aldaer be»hoorlick beset mogen werden." Ook graaf Anton Gunther antwoordde op eene zeer verplichtende wijze en gaf te kennen, dat hij Delmenhorst in behoorlijken staat van tegenweer gebracht had, ofschoon hij niet geloofde, dat de bisschop voornemens was, Oldenburg eenigen overlast aan te doen [1]).

Dezelfde betuigingen van genegenheid, die H.H.M. van

[1]) Res: St.-G. 30 Juli, 1, 5, 6, 8, 17, 19, 21 Aug:, 11 Sept: 1665. Res: Holl: 5 Aug: 1665. bl: 77. Brief van den graaf van Oldenburg aan H.H.M., d[to] $\frac{22 \text{ Aug:}}{1 \text{ Sept:}}$ 1665 (Archief).

de zoo even genoemde vorsten ontvangen hadden, ontving de Witt, toen hij, op het punt van naar de vloot te vertrekken, zijne afscheidsbezoeken bij de gezanten van Frankrijk, Spanje, Portugal en den Keizer bracht (1 Aug:). Friquet verklaarde aan den raad-pensionaris, »met eene goede affectie, »soo ick niet anders conde affnemen," dat hij gaarne bij den Keizer zijne goede diensten wilde aanwenden, indien H.H.M. hem zulks verzochten. De Witt vond dit voorstel niet onaannemelijk, »mits in sulcken voegen geschiedende dat men »daerdoor niet eenichsints geengageert wierde met d'executie »van t' voorgenomen dessein te lande tegens den hoochgem: »heere Bisschop jnt' werck te stellen, te supersederen totdat »rescriptie ingecomen soude syn, off andersints; [1]) maer dat »het effect van dien mocht wesen, dat in allen gevalle den »keyser ende de vorsten aen syne keyserl: maj^{t} wel defe»rerende denselven Bisschop geen secours mochten toesenden, »off hem eenichsins styven inde uytvoeringe van syn verkeert »en onrechtvaerdich dessein."

H.H.M. besloten van den Keizer eenige notitie te nemen en schreven hem eenen brief, waarin zij hem verzochten, de toerustingen van den bisschop tegen te gaan, opdat niet daardoor een oorlog mocht ontstaan, unde nihil aliud, quam vera omnium malorum Ilias pullulare et communis Christiani nominis hostis compendium promoveri potest. Deze roerende

[1]) Hieruit schijnt te blijken, dat men hier te lande niet afkeerig was, eene aanvallende houding tegen van Galen aan te nemen, gelijk ook ter vergadering van Holland beraadslaagd werd, „of niet dienstig soude wesen, „ten spoedigsten een aental van duysent Ruyters, ofte meer te comman„deren, om een ravagie te doen in 't Landt van den Heere Bisschop van „Munster." (Secr: Res: Holl: 4 Aug: 1665. l.l. bl: 486).

phrase, die zoo slecht strookte met het gedrag, door H.H.M. tegenover dèn graaf van Sintzendorf gehouden, kon den Keizer niet bewegen, zich in den twist te mengen. [1])

Gedachtig aan de spreuk, si vis pacem, para bellum, besloten H.H.M. wederom het leger te versterken, en wel op de volgende wijze. Holland zou tot versterking zijner compagniën te paard 757 man aannemen, waartegen de andere gewesten 1377 voetknechten zouden werven. Dit voorstel werd door Holland goedgekeurd en door de andere provincies in beraad genomen, terwijl men den Raad van State opdroeg, de repartitie van die 1377 man over de verschillende gewesten op het papier te brengen; de kosten van die nieuwe troepen bedroegen voor den tijd van drie maanden *f* 109054.

Zware geldelijke lasten drukten dus op de gewesten, en het einde daarvan was nog niet te zien. De reeds vroeger uitgeschrevene petities bleken niet voldoende te zijn en op voorstel van den Raad van State werd den 8sten Aug: tot eene nieuwe petitie van *f* 200000 tot bestrijding der oorlogslasten besloten [2]).

Het eenige, waaraan men nu nog behoefte had, waren gedeputeerden te velde, »omme prince Maurits in dese expe»ditie met raet ende daet te assisteren." Gelderland en Overijssel gaven het voorbeeld van benoeming, waarna de andere gewesten volgden. De gedeputeerden te velde waren Raesfeld (Gelderland), Merode en C. de Witt (Holland), Crommon

[1]) Res: St.-G. 19, 20 Aug: 1665. Aitz: l.l. bl: 637. 638. Alpen. l.l. bl: 675—677. Brief van de Witt aan Vivien d'o 3 Aug: 1665 (Archief).

[2]) Res: St.-G. 8, 26, 27, 31 Aug:, 3, 5 Sept: 1665. Res: Holl: 11, 13, 19 Aug: 1665. bl: 90 & 91. 97. 121 & 122.

(Zeeland), Reede van Renswoude (Utrecht), Glinstra (Friesland), Palland (Overijssel) en Nijeveen (Groningen) [1]).

§ 9.

Aanslag van den bisschop op Arnhem en Doesburg. Houding van Frankrijk.

Den 25sten Aug: ontvingen H.H.M. eenen secreten brief van Sasburch, waarin hij schreef: »Gisteren den 22e deses, is »my gecommuniceert, dat alhier een persoon is geweest, die »seeckerlyck gehouden werdt een onderdaen van hare Ho: »Mo: te syn, aen wie in dese stadt door de Emissairen, »vanden bisschop, de welcke haer alommo secretelyck syn »houdende, is gestelt eene somme van acht a negen duysent »guls: van het nieuw geslagen gelt, om effect te doen sor»teren seeckeren aenslag, die hy soude gepractiseert hebben »op een stadt gehorende onder het gebiedt van hare Ho: »Mog:. Ick hebbe alle devoiren aengewendt, om van het een »ende ander pertinent bericht te syn: edoch voor alsnoch »niet konnen uytvorsschen den naem vanden persoon ofte stadt. »Eenige hebben speculatie of het op Doesburg wel mochte »gemunt syn: echter syn maer gissingen."

Het schijnt, dat de bisschop eenen aanslag op Doesburg en Arnhem in den zin had en door verstandhouding van binnen van die twee steden meester wilde worden. De rich-

[1]) Res: St.-G. 12, 22, 29 Aug:, 1, 3, 5, 7 Sept: 1665. Res: Holl: 28 Aug: 1665. bl: 4 & 5. Aitz: Ll. bl: 635. 636. 638. Aardig is het te lezen, hoe Guiche (bl: 89. 90) deze gedeputeerden over den hekel haalt en aan zijne antipathie tegen de de Witten lucht geeft.

ter van Doorwerth, Gosewijn van Raesfeld, natuurlijke zoon van heer Reinier van Raesfeld van Middachten, kocht twee Arnhemmers om, den IJssel te peilen en daarvan aan den bisschop bericht te geven. Het verraad werd ontdekt en de beide Arnhemmers gevangen genomen. Het gerucht hiervan verwekte veel sensatie en werd, als naar gewoonte, vergroot. Zoo vertelde men, dat de heer van Doorwerth (Schellart) zelf en de vrouwe van Middachten (Raesfeld) gevangen genomen waren, als beschuldigd van aan het verraad deelgenomen te hebben; dit was echter eene vergissing, waarschijnlijk berustende op de gelijkheid van den naam des richters van Doorwerth met dien van den heer van Middachten. Van de twee gevangene Arnhemmers maakte de één Jan Muller, zich in de gevangenis van kant (21 Aug.), hetgeen niet belette, dat zijn lijk op eene horde naar den Galgenberg gesleept en aldaar met één been aan eene halve galg gehangen werd, terwijl men zijne goederen verbeurd verklaarde en zijne vrouw levenslang uit Gelderland verbande. Muller's medeplichtige, Hendrik in den Kelder, werd 21 Sept: veroordeeld, om te Arnhem op het schavot onthoofd te worden, welk vonnis dan ook aan hem voltrokken werd. Gosewijn van Raesfeld vond eene veilige schuilplaats bij den bisschop

Dit is in het kort het verhaal van den beraamden aanslag op Arnhem en Doesburg, maar het is mij niet volkomen duidelijk, wanneer hij uitgelekt is. De zaak schijnt, hoewel reeds twee à drie maanden lang voorbereid, eerst in Augustus aan den dag gekomen te zijn. De bisschop ontkende, in eenige verstandhouding met den richter Raesfeld gestaan te hebben, en ook in de oorlogsverklaring, die hij later aan H.H.M. zond, luidde het, volgens de vertaling van Alpen:

His diebus contemplatione sui raptos in vincula ab Ordinibus Gelriae, Orthodoxos quosdam et insontes, tormentisque horrendum adeo subjectos, ut eorum alter inter cruciatum extinctus sit; ac deinde sparsum in vulgus, subornatos a se homines istos, qui nefarie proderent, succenderentque tribus in locis Doesburgum et Arnhemium Civitates. Palam contradicat tam enormi injuriae, ac justae reservet ultioni.

H.H.M. maakten van de gelegenheid gebruik, om aan van Beuningen te schrijven (10 Sept:), dat hij »aenden Coninck »van Vranckryck sal hebben bekent te maecken de conspi»ratien ende verraet door den Bisschop int herte van desen »Staet gesticht (tot welcken eynde hem, van Beuningen, de »naerder jnformatien sullen werden toegesonden) met versoeck »dat Syne Majesteyt tegens den Bisschop syne guarantie als »nu aenden gemelten Staet reëlick wille presteren." [1])

Dit brengt ons als van zelf op onze verhouding tot Frankrijk, waarin nog weinig verandering was gekomen. In den Haag gaf d'Estrades aan H.H.M. te kennen, »que Monsieur l'E»vêque de Munster envoye à sa Majesté une personne expresse, »qui doit être déjà en chemin; qu'il n' entreprendroit rien »qu'il n'eût nouvelles de ce que Sa Majesté auroit dit à cet »Envoyé, sur ce qu'il l'a chargé de lui représenter; que sa »Majesté demeure d'accord que Vos Seigneuries peuvent bien »prendre confiance en cette déclaration, mais que cependant »la prudence veut qu'elle ne les empêche pas de bien pourvoir »à leurs frontières."

[1]) Res: St.-G. 10 Sept: 1665. d'Estr: l.l. bl: 375. Kort en Bondigh Verhael. bl: 108. Tiele n° 5305. 5466. Tücking. bl: 132. Wicquefort. l.l. bl: 218. Oprechte Haerlemse Saterdaegse Courant van 5 en 12 Sept: 1665. n° 37 en 38. Secrete brief van Sasburch, d^to^ 28 Aug: 1665 (Archief).

In Parijs verbeidde men de komst van den reeds lang verwachten gezant des bisschops, en intusschen bewaarde men eene afwachtende houding. Het eenige, waarover van Beuningen onderhouden werd, was de zaak van Borculo, aangaande welke onze gezant verklaarde, »dat haer Ho: Mo: »syn Maj^t wel wilden berighten vande ware beschapenheyt »van die saecke, maer dat ick niet geloofde, dat het haer »meninge soude syn, dat ick my in eenigh debat ofte nego»tiatie daer over met Afgesanten vanden Bisschop van »Munster soude inlaten, insonderheyt dewyle ged: Bisschop, »soo den Envoyé vanden furst van Nieuburg had gerelateert, »niet gesint was met haer Ho: Mo: te handelen. Ick kan »niet mercken, dat my hierinne ongelyck wert gegeven."

Een minder gunstig onthaal vond van Beuningen, toen hij, naar aanleiding van der Staten brief van 10 Sept:, de hulp van Lodewijk inriep tegen den bisschop, die, zonder openlijk in oorlog met ons te zijn, eenen aanslag tegen eenige onzer steden beraamd had (17 Sept:). Lionne gaf, uit naam zijns konings, onzen gezant ten antwoord, »que Sa Majesté avoit »resolu de leur (d. i. H.H.M.) prêter ladite garantie, quand »ils seront effectivement attaquez par ledit Evêque, c'est-à-dire »que le Roi ne veut pas considérer comme une attaque, la »conspiration que lesdits Etats se plaignent que l'Evêque a »faite, pour s'emparer de quelques-unes de leurs places; ce »qui non seulement a été sans effet, mais est aujourd' hui »publiquement désavoué par ce Prince." [1])

[1]) Aitz: l.l. bl: 600. 602. 603. d'Estr: l.l. bl: 320. 321. 389—391. 410. 411. 413—415. Secrete brieven van van Beuningen, d^to 21 Aug:, 23 Sept: 1665 (Archief).

§ 10.

Houding van Spanje. Deputatie van H. H. M. naar Oost-Friesland.

Om derhalve de hulp van Frankrijk te genieten, was het noodig, dat de bisschop ons gewapenderhand aanviel. Zoo ver was het echter nog niet gekomen, al dreigde het onweder ieder oogenblik los te barsten. Van Galen zette zijne toerustingen voort en liet overal volk werven, zelfs in Staats-Brabant. Een aantal soldaten der bezetting van 's Hertogenbosch traden in des bisschops dienst. H.H.M. beschouwden zulks als een zeer slecht voorbeeld en besloten, daaraan paal en perk te stellen. Zij bevalen de gevangenneming van alle ingezetenen, die in Munsterschen dienst traden, en vaardigden een plakkaat tot wering van dergelijke wervingen uit.

Ook in de Zuidelijke Nederlanden werd, zeide men, nog altijd volk voor den bisschop geworven. Castel-Rodrigo bemerkte, dat onze Staten over zijn gedrag ontevreden waren. Hij schreef hun 23 Aug: eenen brief, waarin hij betuigde, dat het zijn grootste verlangen was, » de maintenir pendant »tout le temps de mon gouvernement la bonne amitié, et »correspondance avec vos Hautes Puissances." Die brief werd den 27sten door Gamarra aan H H.M. overgegeven, benevens eene memorie, waarin hij te kennen gaf, dat de geruchten over Munstersche wervingen in de Spaansche Nederlanden uit de lucht gegrepen waren; dat integendeel Castel-Rodrigo bevel gegeven had, alle officieren, die manschappen zouden pogen te werven, streng te straffen; dat de koning gaarne in de beste verstandhouding met H.H.M. wilde blijven, en dat, als

blijk hiervan, Castel-Rodrigo met groot genoegen toestemde in het verzoek van H.H.M., om eenig geschut te Mechelen te laten gieten.

Deze verzekeringen van welwillendheid klonken zeer fraai, en de Staten konden niet anders doen, dan door hunnen gezant te Madrid (Reede van Renswoude) koning Philips IV voor diens genegenheid te doen bedanken, en in denzelfden geest aan den landvoogd te Brussel terug te schrijven, »met »dien verstande nochtans, dat soo in den te schryven brieff »aen Castel Rodrigo, alsmede in de respective mondelinge »aenspraecken, dienthalven aenden meergemelten Coninck, »ende Gamarra te doen, in beleefde termen te verstaen sal »werden gegeven, dat onaengesien de bovengeroerde ver»seeckeringe ende verclaringe, van dat onder 't gebiet van »den meerhoochstgemelten Coninck geene wervingen voor »den Bisschop getolereert souden werden, men echter alhier »van alle canten bericht wert, dat de voorsz: wervingen »aldaer onder de handt souden werden gefavoriseert ende »voortgeseth."

Castel-Rodrigo, die bemerkte, dat H.H.M. niet geheel zijn dupe waren, liet 9 Sept: door Gamarra eene tweede memorie overleveren, waarin H.H.M. aangeboden werd »une Ligue »défensive avec sa Majesté pour la seureté commune du Corps »Belgique, ainsi que le soubsigné Ambassadeur le leur a »proposé par ordre expres de sa Majesté le 15 de Decembre »de l'an 1661, sans en avoir eu jusques à present aucune »response." Ook werd onzen Staten de hernieuwde verzekering gegeven, dat Spanje zich stipt neutraal hield, ja dat het zelfs onze Staten meer begunstigde dan den bisschop, daar het den laatstgenoemde weigerde, 6000 musketten en 1000

pieken uit de Zuidelijke Nederlanden uit te voeren, en den eersten toestond, geschut te Mechelen te doen gieten. Deze memorie ging vergezeld van eene kopie eener missive, die Castel-Rodrigo den 31sten Aug: aan van Galen geschreven had, om hem te bewegen den vrede niet te verstoren, en hem zijne bemiddeling aan te bieden, »avec toute la »sincerité, et independence, que requiert la qualité d'un »Mediateur, et j'estimeray d'autant plus cette faveur de vostre »Dilection, pour desabuser par-là les mal intentionnés qui »ne cherchent que de noircir ma reputation par des sinistres »soubçons et impressions Chimeriques, et trop eloignées de »la candeur, que je professe, et la Majesté du Roy Mon-»seigneur est obligée d'observer avec tous ses Amis en tout »temps."

Ook deze memorie maakte op H.H.M. weinig indruk. De president der week, van Gent (Gelderland), gaf aan Gamarra's secretaris te kennen, dat H.H.M. zeer goed wisten, dat de Spanjaarden den bisschop ondersteunden en thans, nu hunne plannen ontdekt waren, de rol van bemiddelaars wilden spelen, maar dat H.H.M. volkomen in staat waren, aan alle omstandigheden het hoofd te bieden.

De bisschop wist, hoe hij Castel-Rodrigo's voorstellen tot bemiddeling moest beschouwen, en zette dus niet alleen zijne toerustingen voort, maar trad ook met den prins van Chimay in onderhandeling over den afstand van Weert, dat hij als place d'armes wilde gebruiken, om vandaar, zoodra de oorlog uitbrak, in de meierij van 's Hertogenbosch te kunnen vallen en contributies te heffen. [1])

[1]) Res: St.-G. 27 Aug:, 1, 9 Sept: 1665. Res: Holl: 12 Sept: 1665. bl: 11 & 12. Aitz: l.l. bl: 613—617. 638. 639. Cau & Scheltus. Dl: III.

Terwijl de bisschop, indien hij Weert in zijne macht kreeg, ons land ook uit het zuidoosten bedreigde, wilde men onzerzijds ten minste van den kant van het noordoosten veilig wezen. Zoo als wij reeds gemeld hebben, had graaf Edzard Ferdinand aan H.H.M. zijne welwillendheid te kennen gegeven, maar tegelijk medegedeeld, dat hij wel in staat was Oost-Friesland tegen eenen overval te beschermen, doch dat zijne krachten te kort zouden schieten, zoodra het vorstendom ernstig aangevallen werd.

Deze verzekering van genegenheid, maar tevens van zwakheid stelde ons natuurlijk niet zeer gerust, en daarom deed Holland ter vergadering van H.H.M. het voorstel, dat eene deputatie naar Oost-Friesland gezonden zou worden, om met den graaf en de stenden de maatregelen te beramen, waardoor men het vorstendom in staat zou stellen, den gevreesden aanval des bisschops af te weren. Dit voorstel werd in handen eener commissie gesteld en door haar goedgekeurd, waarop Cant, Sjoert van Aylva en Drews tot gedeputeerden benoemd werden, terwijl men aan den graaf en de stenden schreef, »dat deselve sich allnoch by den anderen willen »houden, ofte gescheyden synde, aenstonts weder by den »anderen willen comen, om serieuselyck te delibereren, »ende vruchtbaerlick te resolveren op soodanige saecken als »by dese jegenwoordige perplexe constitutie van tyden, »tot verseeckeringe van haer vaderlandt van nooden souden »mogen syn. Des sal oock aen den Grave, by forme van »raetgevinge, werden geschreven, dat hy sich wille dienen

5. bl: 146. 147. d'Estr: l.l. bl: 376. 377. Holl: Merc: Sept: 1665. bl: 113—115. Tiele n° 5297. Secrete brief van Sasburch, d[to] 30 Aug: 1665 (Archief).

»vande secoursen hem by George Willem van Brunswyck-
»Lunenburch aengeboden."

Den 4den Sept: legde Cant den zuiveringseed af en werd gemachtigd, dien zijnen twee ambtgenooten af te nemen. De gedeputeerden stuitten in Oost-Friesland op de gewone bezwaren. De stenden gevoelden niet den minsten lust, geld op te brengen en gingen, niettegenstaande het verzoek van H.H.M., uiteen. De ridderschap vond echter goed, dat Stickhuisen met 200 man uit het garnizoen van Emden bezet werd, maar onze gedeputeerden wilden, dat ook Grietzijl versterkt zou worden, daar zij vreesden, dat de bisschop, zijnen marsch door Oldenburg nemende, die belangrijke zeeplaats zou bezetten. Zij ontvingen tot antwoord, dat zulks, bij gebrek aan geld en krijgsbehoeften, onmogelijk was.

Ook de hulp die Lunenburg aan Oost-Friesland wilde verleenen, stuitte op moeilijkheden. Hertog George Willem wilde 1500 man zenden, mits zij onder zijnen eed bleven, terwijl graaf Edzard Ferdinand, den staat zijner geldmiddelen in aanmerking nemende, slechts 300 man, die den eed aan hem zouden doen, wilde hebben. De Oostfriesche vorstelijke raden wenschten vreemd krijgsvolk in het land te halen, om daarmede de stenden in bedwang te houden. Deze daarentegen wilden gaarne, dat onze troepen Stickhuisen zouden bezetten, en toonden zich bereid, deze vesting te versterken en de manschappen, die daarin door ons gelegd werden, te betalen. De zaak bleef voorloopig in statu quo, en onze gedeputeerden keerden naar den Haag terug, waar Cant 3 Oct: een omstandig rapport uitbracht [1]).

[1]) Res: St.-G. 29, 31 Aug:, 3, 4 Sept:, 3 Oct: 1665. Res: Holl: 28 Aug: 1665. bl: 6. Aitz: l.l. bl: 675. 676.

§ 11.

Onderhandelingen van Engeland en Munster met de Duitsche vorsten.

Het wordt thans tijd, dat wij tot Engeland en Munster terugkeeren en zien, welke pogingen door deze beiden in het werk gesteld werden, om hunne partij te versterken.

Engeland trachtte de verschillende mogendheden op het vaste land tegen H.H.M. op te ruien en zond met dat doel verschillende gezanten uit[1]). Eén van deze was Carlingford, die den 1sten Sept: zijn land verliet en van de volgende instructie voorzien was: hij moest aan alle hoven, die hij op reis naar zijn einddoel, Weenen, aandeed, de belangen van den bisschop van Munster behartigen, vooral bij Castel-Rodrigo, wien hij de geneigdheid van Engeland tot het sluiten van een verdrag met Spanje moest voorstellen en dien hij moest aansporen, aan den Hertog van Bournonville het door van Galen gevraagde verlof te geven; hij moest met Temple, wanneer hij dezen ontmoette, alles overleggen; daarna moest hij zich naar den bisschop begeven en hem van de getrouwe nakoming van het verdrag verzekeren; hij moest, indien de bisschop zulks aanraadde, den hertog van Neuburg tot medewerking trachten over te halen; denzelfden weg moest hij tegenover Brandenburg en Mentz inslaan; wanneer hij dat alles verricht had, moest hij zich naar den Keizer begeven, zijne geloofsbrieven aan hem overhandigen en hem op de schoone gelegenheid wijzen, die zich aanbood, om de Neder-

[1]) Southwell ging naar Lissabon, Coventry naar Stockholm, terwijl Fanshaw te Madrid werkzaam was.

landers, die altijd zoo weinig achting voor het Rijk betoonden, te vernederen.

Temple was niet den geheelen tijd bij den bisschop gebleven, maar had zich naar Brussel begeven, waar hij een onderhoud met Castel Rodrigo had. Hij hoopte nu de eenige Britsche vertegenwoordiger, al was het dan ook voorloopig zonder officieel karakter, bij den markies te zullen zijn, en het was hem dus zeer onaangenaam, dat Carlingford last gekregen had, te Brussel Engelands belangen te behartigen. Dit misnoegen week echter spoedig, en de onderlinge verhouding tusschen Carlingford, Temple en Wrede, die te Brussel voor den bisschop werkzaam was, was zeer aangenaam en hartelijk, en de laatste was vol goede verwachting over de gevolgen, die de verbintenis tusschen Engeland en Munster voor beide mogendheden zou opleveren. Temple schreef dan ook aan Arlington: »How merry and orderly a life we led, »I need not tell, nor that we drank your lordship's health »with the best wine and hearts we could find. The Baron »of Wreden was, I think, twice a day of some old drunken »philosopher's opinion, that the world was round, and in no »further care for his master than drinking his health. My »Lord Carlingford is acknowledged by all for the invincible »knight, and if the Austrian house should fail in his journey, »may pull hard for the empire, if the German princes are »as wise as valiant in their drink. For my part [1]), I came

[1]) Macaulay zegt in zijn Essay over Temple (Tauchnitz editie, vol: 187. bl: 176): „He did not easily accommodate himself to the manners of the people. „He could not bear much wine; and none but a hard drinker had any chance „of success in Westphalian Society...... Brussels suited Temple far better „than the palaces of the boar-hunting and wine bibbing princes of Germany."

»off still with colours flying, as every man may do that will »fly with them himself. I am, I confess, ashamed to think »how much honour our master will get by his lordship in »Germany, and how little by me; but this infirmity God »only can help, as Sancho says of his parents, for malice »your lordship could not believe it, if you knew how much »pains I have taken with myself in this kind since I came »over; but I begin now to despair of a reformation, and »can attribute this hardness of heart to nothing but my sins."

Na eenigen tijd in Brussel vertoefd te hebben, vertrok Carlingford naar Duitschland, om het verdere gedeelte van zijnen last te volvoeren, maar terwijl de andere gezanten van Engeland niet zeer gelukkig waren, viel hetzelfde lot Carlingford te beurt. Er heerschte onder de Duitsche vorsten verdeeldheid over de houding, die het Rijk in den twist tusschen de Nederlanden en Munster moest aannemen. Wel is waar, de Katholieke vorsten waren op de hand van Munster en vreesden, dat dit westelijk bolwerk van de kerk groote schade zou lijden, ja, geheel ten onder gebracht zou worden, als het niet geholpen werd, maar aan den anderen kant beschouwden ook de Protestantsche vorsten de zaak uit het oogpunt der religie en waren dus niet genegen, allerminst ten voordeele van Munster, het Rijk in den twist te wikkelen. Daarbij kwam, dat Frankrijk, hetwelk eindelijk H.H.M. openlijk hielp, door het Rijnverbond eenen grooten invloed in Duitschland bezat en de vorsten in toom hield. In het kort, Carlingford kon niets uitrichten, en terecht schreef hem Temple (6 Maart 1666): »I fear your News at »Vienna is not so good nor so true as your Wine; and by »the abundance of Reports which shallow Grounds, I doubt

»your Court is rather inclined to haer News than to make »it. That Brandenburg is our Enemy, at least for four Months, »is too certain: That Sweden is a Friend to Munster, we »may guess rather from Causes, than any Effects that we »know of: And since neither the Emperor nor Spain will con- »tribute any thing towards the Bishop's Assistance, nor so »much as the staving off Enemies, that by Dutch and French »are raising up against him in the Empire it self, I know »no Remedy" [1]).

Terwijl Engeland aldus werkzaam was, zat de bisschop evenmin stil. Den 7den Sept: zond hij zijnen getrouwen Brabeck naar Berlijn, om den keurvorst van het verdrag met Karel II kennis te geven en hem te bewegen, de wapenen tegen onzen staat op te vatten. Frederik Willem was in dien tijd aan het onderhandelen met H.H.M., en dit zal dus wel de reden geweest zijn, dat hij aan de wenschen des bisschops geen gehoor gaf, zonder dat men zijne toevlucht behoeft te nemen tot Alpens bewering, dat de keurvorst meende, longe posse utilius eo in turbido hodie piscari. Deze meening wordt ook hierdoor wederlegd, dat Frederik Willem, wel verre van het water nog troebeler te willen maken, den 16den Oct: Schoening naar van Galen zond, om hem te bewegen geenen oorlog te voeren, waarvan de uitbreiding niet te voorzien was, en hem zijne bemiddeling aan te bieden. De bisschop gaf het beleefde antwoord, dat hij reeds de bemiddeling van Castel-Rodrigo, zoo die noodig mocht zijn, had aangenomen;

[1]) Arl: bl: 18. 20—35. Court: Dl: I. bl: 41—51. Mignet. l.l. bl: 421. 422. 479. 480. Temple. l.l. bl: 14. Secrete brieven van Hamel Bruyninex, agent te Keulen, d° 30 Oct:, 17 Nov:, en van Sasburch, d° 16 Sept: 1665 (Archief).

dat hij echter, als de keurvorst niet met den markies wilde samenwerken, dezen voor diens diensten zou bedanken, maar dat hij, in allen gevalle, zich, zonder toestemming en voorkennis van Engeland, in geene onderhandeling kon inlaten. De zaak bleef dus tusschen Brandenburg en Munster zooals zij was.

Even weinig geluk als Brabeck had de gezant, dien van Galen eerst naar Weenen en daarna aan het Rijnverbond zond. Dat hij bij den Keizer niet slaagde, is, na hetgeen wij van de zending van Carlingford verhaald hebben, niet te verwonderen. Toen de gezant in den Conseil d'Alliance met verzoek om hulp tegen H.H.M. verscheen, waren de meeste leden van het Rijnverbond daartoe niet genegen, terwijl Gravel, Fransch vertegenwoordiger te Regensburg, den gezant in het volgende dilemma bracht, »que si mons^r l'Evesque de Munster »lors quil a pris la resolution d'attacquer mes dits Sieurs les »Estats avoit cru que ce fut un cas ou l'Alliance dut prendre »part, Messrs les Confederez auroient grand suject de trou»ver a redire que il ne leur en ayt fait aucune communica»tion selon qu'il y estoit obligé par les conditions du Traitté; »Et que s'jl avoit cru que ce ne fut pas un cas de l'Alliance, jl »n'avoit pas raison de leur demander maintenant du secours."

De gezant verontschuldigde zich met te zeggen, dat zijn meester, de zaak geheim willende houden, geen bericht van zijn plan aan de bondgenooten gegeven had, waarop Gravel wederom antwoordde, dat, volgens de uitdrukkelijke bepaling van het verbond, kennisgeving noodig was, om hulp te kunnen verkrijgen, »a quoy led. deputé n'eut rien a repliquer." [1]).

[1]) Alpen. l.l. bl: 677—680. Pufend: bl: 514. Depeche van Gravel, d^to 22 Oct: 1665 (Archief).

§ 12.

Pogingen van Munster bij Lodewijk XIV. Hervatting der onderhandelingen tusschen H.H.M. en Brandenburg.

Omstreeks denzelfden tijd, dat van Galen Brabeck naar Berlijn afgevaardigd had, zond hij Schmising naar Parijs, die aldaar omstreeks midden September aankwam. Zijne komst was een bang oogenblik voor van Beuningen, want mocht het Schmising gelukken, den koning van des bisschops recht te overtuigen, zoo was voor ons alle hoop op hulp van Frankrijk vervlogen en stond het zelfs te vreezen, dat deze mogendheid partij tegen ons zou kiezen. Van Beuningen was dan ook hoogst verlangend de aanspraken van Schmising te leeren kennen, en het toeval deed hem »een gedeelte van »een papier, welcke scheen syne instructie te syn," in handen komen. Daarop stond te lezen, dat de bisschop altijd gepoogd had, in goede verstandhouding met onze Staten te leven, maar dat deze drie (?) jaren geleden in zijn land eenen inval gedaan hadden, vier weken daarin gebleven waren en eindelijk met geweld zijn volk uit de Dijlerschans verdreven hadden; dat op die vijandelijkheden geenerlei verdrag gevolgd was en de oorlog als nog voortdurende moest beschouwd worden; dat dus, nu Munster in verbinding met Engeland de Nederlanden aanviel, de bisschop niet als aanvaller, maar als aangevallene moest beschouwd worden, en dat derhalve Frankrijk hem volgens het Rijnverbond, en niet H.H.M. volgens dat van 1662 moest helpen. Wie als aanvaller, wie als aangevallene beschouwd moest worden, was de cardo

quaestionis, en van Beuningen, met Lionne over den eisch des bisschops sprekende, zeide dan ook, »hoe onverdragelyck, »ja spottelyck het was voor een aggressie ende begin van »een oorlogh, welcke van die tyt aff alsnoch soude duyren, »te willen doen passeren, dat haer Ho: Mo: leger in die »gelegentheyt haer passage over een hoeck van des Bisschops »Landen had genomen, dat haer Ho: Mo: noyt ordre hadden »gegeven, om aldaer eenige hostiliteyt te plegen, ofte de »Ingesetenen eenige overlast toe te brengen, ende dat, indien »die tegens haer intentie gepleeght was, t'welck ick niet wist, »daerover reparatie most syn versoght, met vergoedinge »van schade, die haer Ho: Mo: noghtans meer soude toe»comen over de kosten, daer toe sy door de Bisschop ge»provoceert ende genecessiteert waren, mits een leger hebbende »moeten byeenbrengen, om haer pand de Dylerschans magh»tigh te werden, als niet de voors. Bisschop, dewelcke sigh »seer van haer Ho: Mo: moderatie had te bedancken, van »dat sy de middelen in de hand hebbende, om refusie van »die kosten in syn Landen te soecken, sulcx niet hadden »willen doen." Van Beuningen eindigde met te verzoeken, »dat men in alle geval dusdanige pretexten, om een couleur »te geven aende onreghtvaerdige desseynen vanden voors. »Bisschop, wilde verwerpen ende afwysen, als pure imper»tinentien, gelyck het behoort."

Den 20sten had Schmising audientie bij Lodewijk en verzocht, op grond van het zoo even gemelde, hulp tegen H.H.M. uit kracht van art. 2 van het Rijnverbond. De koning antwoordde, dat hij door het tractaat van 1662 gebonden was, onze Staten te ondersteunen, en dat hij hun die hulp reeds beloofd had. Daarop verzocht Schmising, dat de koning dan

ten minste onzijdig blijven en, op het Rijnverbond wijzende, het aanzoek van H.H.M. afslaan mocht, gelijk hij nu dat des bisschops wegens het tractaat van 1662 van de hand wees. Lodewijk bleef onverzettelijk en zeide, dat hij H.H.M., omdat zij aangevallen werden, zou helpen, en gaf tevens in het particulier aan Schmising te kennen, dat hij het den bisschop zeer euvel duidde, dat deze zich met Spanje en Oostenrijk, Frankrijks tegenstanders, ingelaten had. De bisschoppelijke gezant kon geene verandering in des konings stemming brengen en had den 2den Oct: zijne afscheidsaudientie.

Een paar dagen na het groote onderhoud tusschen Lodewijk en Schmising, vertrok op bevel des eersten de Lesseins naar den bisschop, om hem zijne bemiddeling aan te bieden en vervolgens zich naar den Haag te begeven, waar hij d'Estrades met den uitslag zijner zending bekend moest maken. [1]).

Verplaatsen wij ons thans met onze gedachten van Parijs naar den Haag, zoo zien wij, dat men ook hier bezig was met onderhandelen. Wij hebben reeds vermeld, dat de keurvorst van Brandenburg weder met H.H.M. over een verbond in besprek was. In het midden van Augustus waren de eerste onderhandelingen daarover afgebroken, maar in het begin van September wist prins Maurits, die zich toen te Zwolle bevond, de Staten van Overijssel van het nut eener alliantie met Brandenburg te overtuigen, hetgeen ten gevolge had, dat de gedeputeerden van genoemd gewest ter vergadering van H.H.M. de zaak weder op het tapijt brachten, waarna aan van Ommeren c. s., aan welke commissie men

[1]) Alpen. l.l. bl: 677. 678. 680—682. d'Estr: l.l. bl: 408. 409. 412. 413. Brief van Boreel, gezant te Parijs, d[to] 25 Sept: 1665 (Archief). Secrete brieven van van Beuningen, d[to] 18, 23 Sept:, 6 Oct: 1665. (Archief).

drie dagen later Beverningk toevoegde, opgedragen werd, »met de Brandenburchsche ministers te willen continueren »ende voltrecken de geentameerde conferentien op de ver»nieuwinge der alliancie met Brandenburch, daervan con»cepten opt papier te brengen, ende van alles rapport te »doen." Ook Holland was voor het hervatten der onderhandelingen, op den voet van het tractaat van 1655, gestemd, mits 1° in het 8ste art., evenals in ons tractaat met Frankrijk van 1662, bepaald wierde, dat men geene verdragen mocht sluiten, die aan de uitvoering van het te sluiten verbond hinderlijk zouden kunnen zijn; 2° de in art. 15 opgenoemde privilegies vóór 1655 bestaan hadden; 3° het in art. 9 gestelde secours hinc inde gelijk gemaakt en vermeerderd wierde. De conferenties namen eenen aanvang, doch vorderden slechts langzaam, want H.H.M. wilden van de ontruiming der Kleefsche steden, het doel van den keurvorst, volstrekt niet hooren, te minder, nu zij het verbond met Lunenburg bijna gereed zagen en daardoor genoeg versterkt meenden te zijn [1]).

§ 13.

Begin van den oorlog.

Zoover was men met de onderhandelingen met Brandenburg gevorderd, toen H.H.M. den 20sten Sept: eenen brief van van Galen, d^{to} 14 Sept:, ontvingen, die als eene oorlogsverklaring kon beschouwd worden, al stond op het einde

[1]) Res: St.-G. 8, 11, 19 Sept: 1665. Res: Holl: 10, 17 Sept: 1665. bl: 9. 19 & 20. Droysen. l.l. bl: 115. 116. Urkunden. l.l. bl: 153. 154 noot 2.

(volgens de vertaling van Aitzema): »Dan wy reserveren en »protesteren uytdruckelyck mits desen, dat onse intentie »niet verder en streckt als voorgemelt staet, omme door »sulcken middel tot des te vaster eenicheyt, ende gherusti»gen stant met uwe Ho: Mo: te geraecken, maer gantsch »niet aengesien sy tot eenige beswaernisse, soo wel in 't »Religions, als ten aensien van een yders vryheyt: op dit »goede vertrouwen, de selve sullen sich terstont ende sonder »eenich tydt verlies door thoonder onsen Trompetter favora»belyck verklaren." De grieven, door den bisschop in den brief behandeld, liepen voornamelijk over het gedrag van H.H.M. in de Lichtensteinsche schuld, de Borculosche zaak en den aanslag op Arnhem en Doesburg.

H.H.M. maakten een concept-antwoord gereed, dat den 29sten gearresteerd en afgezonden werd. Zij wederlegden daarin des bisschops grieven en eindigden met de woorden: »Dit »alles hebben wy noodich geacht op u Vorstelycke Doorluch»tigheyts Missive in Antecessum, ende by provisie te rescri»beren: met verseeckeringe, dat wy aen onse zyde niet en »souden hebben gemanqueert gehadt met de selve te blyven »observeren alle goede nabuyrlycke vrientschap ende correspon»dentie, by aldien U Vorstelycke Doorluchtigheyt daer toe »gelycke dispositie hadde bethoont gehadt. Doch alsoo de »selve in plaets van dien ondernomen heeft verscheyde Steden »ende Plaetsen van onsen Staet onverwacht ende vyandlyck »door syne Krygs machten te doen invaderen, ende ruineren; »soo hebben wy U Vorstelycke Doorluchtigheyt by desen »wel willen bekent maecken, dat wy ook van onser zyde »niet sullen ledigh staen, daer tegens alle soodanige midde»len by de hant te nemen, als de goede Godt ons sal ge-

»lieven te suppediteren, tot dat wy onder desselfs Genadigen »Zegen U Vorstelycke Doorluchtigheyt tot redenen gebracht, »ende over alle outragien ende alle geledene schade behoor»lycke satisfactie sullen hebben bekomen: als wanneer wy »willen vertrouwen U Vorstelycke Doorluchtigheyt sal in»dachtich worden, dat, die sich aengort, hem niet en hebbe »te beroemen, als die los maeckt" [1]).

Tevens werd aan Flodorp, Johan de Witt, neef van den raad-pensionaris, en Pieterson opgedragen, aan de gezanten der buitenlandsche mogendheden in den Haag het gedrag des bisschops kenbaar te maken en hen aan te sporen, bij hunne regeeringen in het belang van H.H.M. werkzaam te zijn. De eerste aan de beurt was d'Estrades, wiens tusschenkomst van Gent op last der Staten reeds een paar dagen te voren ingeroepen had. De Fransche gezant antwoordde zeer welwillend op de door de gedeputeerden gedane aanvrage om hulp en verzekerde hen van zijns meesters bescherming en ondersteuning. Op d'Estrades volgden Gamarra en Friquet, die ook beide hunne genegenheid voor H.H.M. betuigden, terwijl de laatste zelfs de bemiddeling zijns meesters aanbood. Men vertrouwde hen echter niet recht, dewijl men Spanje en Oostenrijk van ondersteuning aan Munster verdacht hield, hoewel, schrijft Vivien aan de Witt, »de Heeren Ambr Ga»marra ende Resident Friquet daer jegens ten hooghsten »protesteren, ende andere impressie soecken te geven, die »wel eenigh geloof souden konnen vinden byaldien de pre-

[1]) Res: St.-G. 20, 21, 23, 24, 26, 29 Sept: 1665. Res: Holl: 21 Sept: 1665. bl: 30. Aitz: l.l. bl: 639—641. 646—648. Alpen. l.l. bl: 683—687. 691—694. Holl: Merc: Sept: 1665. bl: 116—121. La Vie. bl: 67—72. Swinnas. Dl: I. bl: 65—70. Tiele. no 5300. 5301.

»sumptien niet al te sterck daer tegens waeren, zynde in »der daet andersints quaelyck te begrypen, wat redenen de »Croon van Spanje souden konnen moveren om desen staet »door den Bisschop van Munster te doen attacqueren, ende »deselve daerdoor te necessiteren omme sich naeuwer met »Vranckryck te moeten verbinden."

Ook bij Appelboom, Charisius en de Brandenburgsche gezanten legden onze gedeputeerden bezoeken af. Hoezeer verschilde van de behandeling, die al deze gezanten van H.H.M. ondervonden, het lot van eenen anderen agent in den Haag, Hessing, wien men, als vertegenwoordiger des bisschops, het verblijf in dezen staat ontzeide.

Den 30sten Sept: gaf Gamarra te kennen, dat zijn koning in geen verbond met den bisschop of eenigen anderen vorst ten nadeele van H.H.M. stond, en dat hij zijne goede diensten tot bemiddeling aanbood; hetzelfde deed Friquet den 7den Oct: [1]).

[1]) Res: St.-G. 26, 29, 30 Sept:, 1, 2, 3, 9, 10 Oct: 1665. Res: Holl: 22 Sept:, 1, 2, 7, 9 Oct: 1665. bl: 32 & 33. 59 & 60. 62. 74. 80. Aitz: l.l. 617. 651. 652. d'Estr: l.l. bl: 424. Brief van Vivien aan de Witt, dto 27 Sept: 1665 (Archief). Hessing kreeg evenwel verlof, in den Haag te blijven, op voorwaarde, dat hij van Galens dienst verliet (Holl: Merc: Sept: 1665. bl: 136). Na den vrede van Kleef werd hij weder bisschoppelijk agent in den Haag.

§ 14.

Versterking der militie. Uitschrijving van petities.

Nauwelijks was de bisschop naar onze grenzen opgerukt, of H.H.M. werden met aanzoeken om manschappen en geld bestormd. Prins Maurits klaagde zeer, dat zijn leger zoo klein was, en vroeg dringend versterking. De voornaamste reden, dat hij zoo weinig troepen had, was deze, dat men alleen in de streken van den Rijn en den IJssel een dertigtal grootere en kleinere sterkten met bezettingen voorzien moest, die ongeveer 13500 man verslonden, en toch bestond het garnizoen van eene vesting als Nijmegen slechts uit ± 500 man, waaruit men de sterkte der overige bezettingen eenigszins kan berekenen.

Krijgsvolk en geld moesten er dus zijn. Om in het gebrek aan het eerste te voorzien, besloten H.H.M., dat er, behalve de reeds vroeger vermelde 757 ruiters en 1377 voetknechten, nog 1000 man te paard in twee regimenten (Solms en Catzler) en 3000 te voet in drie regimenten (Hundebeck, Golstein en Saugé) zouden geworven worden. Holland vond dit nog niet genoeg en gaf den Raad van State in bedenking, de landmacht nog meer te versterken, en wel met 2000 ruiters en 3000 voetknechten, hetgeen dus in het geheel aan nieuwe troepen 3000 cavaleristen en 6000 infanteristen zou bedragen.

De behoefte aan troepen was zoo groot, dat, op voorstel van Utrecht, besloten werd, dat, zoodra van de nieuwe lichting 25 ruiters of 40 voetknechten op eene loopplaats

bijeen waren, deze naar den IJssel gezonden zouden worden. Den 17den Oct: bepaalden H.H.M., dat de hoofdofficieren over de nieuwe 2000 ruiters en 3000 voetknechten beproefde militairen moesten zijn, en dat de helft der ritmeesters en kapiteins tien en al de luitenants zes jaren in onzen of buitenlandschen dienst moesten geweest zijn, om, zegt Aitzema, »alsoo te beletten dat door gunst van eenige Heeren van »Staet, geene jonge of onervarene mochten tot de charges »komen. Niet te min sloegen self voor den Graef van Au»vergne, tot een Regiment Paerden, die men niet wist oyt »gedient te hebben [1]). Ende een van de Vergaderingh seyde, »waerom sy nu soo seer sagen op de ervarentheyt, naede»mael zy de gantsche Zee-macht hadden gecommitteert aen »die noyt te water noch te lande Militair, maer altyt Politycq »waren geweest? Menende dat men oock in dit promoveren »tot de Charges wat aensien moest hebben op verscheyde »Edel- ende andere Lieden, die in de Graefschap Zutphen »ende Over-yssel van Huys ende Landt waren gejaeght, ende »uyt yver om haer te wreken, moesten worden gelooft, »datse tegen den vyant wel souden doen."

Den 20sten werd bepaald, dat die nieuwe troepen zouden bestaan uit vier regimenten te paard (Almelo, Auvergne, Schwartzenberg en Soutland), ieder à 500, en drie te voet (Wittgenstein, Weede en Perponcher-Sedlenitsky), ieder à 1000 man [2]).

[1]) Frederik Maurits de la Tour, graaf van Auvergne, was een neef van Turenne. Zijn oom had hem reeds in het begin des jaars 1665 door van Beuningen aan de Witt voor eene compagnie ruiterij aanbevolen. Auvergne was gehuwd met de erfgename van Bergen-op-Zoom. (de Witt l.l. bl: 25).

[2]) Res: St.-G. 21, 22, 24 Sept:, 7, 10, 15, 17, 20 Oct: 1665. Res: Holl: 24 & 25, 26 Sept:, 8, 15 Oct: 1665. bl: 41. 46 & 47. 77. 89 &

Kort na de ontvangst der oorlogsverklaring werd ter vergadering van Holland besloten, bij H.H.M. aan te dringen op het aannemen van 6000 waardgelders, die de militie in de grensvestingen zouden kunnen vervangen en voor de expeditie te velde beschikbaar maken.

Ook dit vond men nog niet genoegzaam. Den 26sten Sept: besloten H.H.M. tot de aanneming van 3000 Zwitsers, die in de gereformeerde kantons zouden geworven worden en zouden strekken, om een gelijk getal waardgelders af te lossen. Deze werving, die door Boreel en van Beuningen gecontraheerd moest worden, ging zeer langzaam voort en was nog in gang, toen men den vrede van Kleef sloot, als wanneer zij gestaakt werd en H.H.M. de Zwitsersche kantons voor de betoonde welwillendheid bedankten [1]).

Den 29sten Sept: werd besloten, Holland te verzoeken, ieder zijner compagniën te paard, 27 in getal, met 31 man te versterken, hetgeen wederom 837 ruiters opleverde. Het laatste middel tot versterking der militie ging van Holland uit, dat op het voorstel terugkwam, voor den tijd van vier maanden de Fransche compagniën, die in onzen dienst waren, ieder met 25 koppen en den derden officier te versterken. Van dit plan schijnt weinig of niets gekomen te zijn, ten minste die versterking komt in het geheel niet voor op den staat van oorlog, die den 23sten Dec: aan H.H.M. overgeleverd werd.

90. Aitz: l.l. bl: 649. 650. 655—658. Cau & Scheltus. l.l. bl: 147—149. Brieven der ged: te velde, dto 9/19, en van prins Maurits, dto 13/23 Sept: 1665. (Archief). Extraordinaris Staet van Oorloge van 1665 (Archief).

[1]) Res: St.-G. 25, 26 Sept:, 9 Dec: 1665. Res: Holl: 24 & 25, 26 Sept:, 8 Oct:, 15, 19 Dec: 1665. bl: 45. 50. 77. 64. 78. Aitz: l.l. bl: 668. d'Estr: l.l. bl: 421. Swinnas. Dl: II. bl: 25.

Volgens dien staat bestond ons leger na al de verschillende wervingen, altijd op het papier, den 15den Dec: 1665 uit de navolgende troepen: 9247 ruiters, 55983 voetknechten, 4000 mariniers en 3000 Zwitsers [1]).

Al die troepen kostten veel geld en de Raad van State zag zich dan ook ieder oogenblik genoodzaakt, eene nieuwe petitie te formeeren. In het begin des jaars waren reeds petities uitgeschreven van *f* 2400000, die grootendeels aan de zeezaken besteed waren, van *f* 40000 voor geschut en affuiten, van *f* 1200000 voor versterking der militie en van *f* 200000 voor de legerlasten. Toen echter de oorlog verklaard was en er aanhoudend meer troepen in dienst genomen werden, moest men ook voor meer geld zorgen. De Lunenburgsche troepen kostten *f* 788294, de 757 ruiters en 1377 voetknechten *f* 210000, en de 1000 man te paard en 3000 te voet *f* 400000, dus te zamen ongeveer *f* 1400000, de soldij voor slechts drie maanden gerekend zijnde. Om die onkosten te bestrijden had men slechts de zoo even vermelde *f* 1200000, zoodat nog *f* 200000 te kort kwamen, waarom den 26sten Sept: tot een petitie van dat bedrag besloten werd en tegelijk tot eene van *f* 400000 als supplement van de vroeger toegestane *f* 200000 voor de legerlasten. Dienzelfden dag wees men *f* 275000 aan voor het onderhoud der 6000 waardgelders gedurende 3 maanden, terwijl ook eene petitie van *f* 586026 tot onderhoud der 2000 ruiters en 3000 voetknechten aangenomen werd, evenals weinige dagen later (29 Sept:) eene van *f* 200000 voor de fortificatiën. Alsof dit alles nog niet genoeg was, werden 26 Oct:, op voorstel van Zeeland en volgens

[1]) Res: St.-G. 29 Sept:, 30 Oct:, 6 Nov:, 23 Dec: 1665. Res: Holl: 22, 29 Sept:, 17 Oct: 1665. bl: 32. 53 & 54. 98. Aitz: l.l. bl: 511—5 13. 515—517.

een advies van den Raad van State van den 24sten, *f* 500000 voor het gieten van geschut toegestaan, terwijl kort te voren (17 Oct:) de petitie van *f* 586026 vermeerderd was tot *f* 700000, om uit het meerdere de aan te werven Zwitsers te onderhouden, en wederom *f* 150000 aangewezen waren tot werfgelden en onderhoud gedurende twee maanden van 3000 voetknechten. Om de drooge opsomming dezer cijfers voor het jaar 1665 te besluiten, vermelden wij, dat omstreeks half Maart a. s. het verdrag met Lunenburg zou eindigen en de daarvoor toegestane *f* 788294 uitgegeven zouden zijn; dat er dus wederom geld voor de troepen dier mogendheid noodig was, indien H.H.M. ze nog langer dan het genoemde tijdstip zouden willen onderhouden; dat ook geld in kas moest zijn voor de de 757 ruiters en 1377 voetknechten, en dat voor die beide doeleinden *f* 610000 noodig zouden zijn.

Hiermede is de lange lijst van de petities, die in 1665 geformeerd werden, gesloten, en men lette wel op, dat wij alleen die vermeld hebben, welke op de verdediging te land betrekking hadden, en de aanzienlijke sommen, voor de zeemacht benoodigd, buiten rekening gelaten hebben. Toch bedroegen die petities, wanneer men aanneemt, dat van die van *f* 2400000 één millioen aan de landmacht besteed is, de hoogst aanzienlijke som van *f* 5525000. Het is te begrijpen, dat het fourneeren van al die gelden met groote moeilijkheden gepaard ging, gelijk uit de lijst, die Aitzema (B. XLVI, Dl:V. bl: 797—799) mededeelt, blijkt, te meer daar de oostelijke provinciën voor een groot gedeelte in de macht des bisschops waren [1]).

[1]) Res: St.- G. 22, 24, 25, 26, 29 Sept:, 17, 26 Oct:, 5 Dec: 1665. Res: Holl: 24 & 25, 29, 30 Sept:, 7, 21 Oct:, 6 Nov:, 10, 17 Dec: 1665. bl: 41 & 42. 53 & 54. 56. 72 & 73. 106. 149. 36. 70 & 71. Aitz: l.l. bl:513—515.

§ 15.

Maatregelen tegen den bisschop. Voortzetting der onderhandelingen met Brandenburg.

Van Galen was den 23sten Sept: in Twente gevallen, had verschillende plaatsen, Oldenzaal, Almelo, Ootmarsum, Diepenheim en andere, bezet, en den 28sten zijn geliefd Borculo ingenomen, waarna hij verder in de Graafschap Lochem, Doetinchem, Keppel, Dorth, Wildenborgh, Vorden, enz. bezette, terwijl ons leger zich zeer rustig aan deze zijde van den IJssel hield [1]).

De plotselinge inval des bisschops verwekte allerwegen in die streken grooten angst, vooral bij de inwoners van Salland en Twente, die aan den eersten aanval blootstonden. Om verder ongemak te voorkomen verzochten en verkregen zij sauvegarde van den bisschop. Men was daarover in den Haag zeer verontwaardigd, mijns inziens ten onrechte, dewijl door ons leger geene de minste poging tot verdediging van Overijssel gedaan was, maar H.H.M. oordeelden, dat het verzoek van Salland en Twente eene »saecke van groote ende schade-

[1]) Over de krijgsgebeurtenissen van 1665 spreken wij slechts, in zooverre zij op den algemeenen gang der zaken invloed uitgeoefend hebben. Men kan ze uitvoerig vermeld vinden in het rapport der gedeputeerden te velde, te lezen bij Aitz: l.l. bl: 517—526 en Tiele no 5463, en in dat van prins Maurits, Aitz: B. XLVI. Dl: V. bl: 771—773 en Tiele no 5464; verder Aitz: B. XLV. DL: V. passim. Alpen. l.l. bl: 687—691. 694—696. 700—702. Bosscha. l.l. bl: 21—29. Depping. bl: 16—24. Kort en Bondigh Verhael. bl: 107—121. Swinnas. l.l. bl: 70. 71. 74—76. 83—86. Tiele. no 5311.

»lycke consequentie" was. Even groote verontwaardiging verwekte het bericht, dat van Galen van de ingezetenen der door hem in de Graafschap bezette plaatsen de pachten vorderde, onder bedreiging, dat hij bij wanbetaling hunne huizen zou doen verwoesten, welk bevel H.H.M. beantwoordden, door aan de ambtenaren te gelasten, alle onroerende goederen, die aan onderdanen des bisschops in de Nederlanden toebehoorden, op een register aan te teekenen, opdat men bij retorsie op die goederen de schade, door den bisschop aan onze ingezetenen toegebracht, zou kunnen verhalen. De gedeputeerden te velde drongen er zeer op aan, dat men retorsioneele middelen tegen van Galen in het werk zou stellen, doch H.H.M. konden daartoe niet besluiten, ofschoon er gedurig klachten over de handelwijze der Munstersche troepen inkwamen. In het stift zelf was men bevreesd, dat H.H.M. tot retorsie zouden overgaan, zoodat verscheidene edellieden sauvegarde van onze Staten verzochten en zich genegen toonden, contributies op te brengen [1]).

Opdat die schattingen geregeld geheven en geïnd mochten worden, was het noodzakelijk, eenen commissaris daarmede te belasten, tot welken post H.H.M., op aanbeveling van prins Maurits en de gedeputeerden te velde, eenen zekeren Groenewold benoemden, die de bezittingen der Munstersche edellieden zeer goed kende. Tevens schreven de Staten eenen brief aan de Munstersche stenden, om over de handelwijze van den bisschop te klagen en hen te vermanen, hunnen vorst tot nederlegging der wapenen aan te sporen, dewijl

[1]) Res: St.-G. 28, 30 Sept:, 1, 8, 24, 26, 27, 29 Oct:, 3, 7, 20, 26 Nov:, 11, 14 Dec: 1665. Res: Holl: 29 Sept:, 1, 6, 27 & 28 Oct:, 3 Nov: 1665. bl: 54. 60. 70. 118 & 119. 140.

H.H.M. zich anders genoodzaakt zouden zien, de door van Galen aangerichte schade op de inwoners van het stift te verhalen. Er kwam nooit eenig antwoord op dezen brief om de eenvoudige reden, dat de gedeputeerden te velde, die met de bestelling daarvan belast waren geworden, geen middel zagen, om hem aan het adres te doen bezorgen, weshalve zij hem later aan H.H.M. teruggaven.

Ook op andere wijzen poogde men den bisschop nadeel toe te brengen. Gelderland stelde voor, den toevoer van zout aan de Munstersche troepen te beletten, waarvan het gevolg was, dat H.H.M. aan George Willem van Lunenburg eenen brief schreven, opdat hij den uitvoer van zout uit zijn land naar den bisschop zou verbieden, terwijl tevens een plakkaat tot verbod van toevoer van eetwaren naar Munster uitgevaardigd werd (14 Oct:). Ook gaven de Staten, om aan de wereld den toestand der zaken kenbaar te maken, last tot eene vertaling in het Latijn van de drie volgende stukken: den brief van 10 Juni 1664 aan den Keizer, dien van 29 Sept: 1665 aan van Galen en de Deductie over Borculo, van welke stukken 3 à 400 exemplaren gedrukt werden (Tiele n° 5304 en 5320) [1]).

Wij wenden ons thans naar de onderhandelingen, die H.H.M. tegen den bisschop aangeknoopt hadden, en ontmoeten het eerst die, welke nog altijd met Brandenburg voortgezet werden. Van Ommeren c. s. en Beverningk brachten rapport over de door hen gehoudene conferenties uit (23 Sept:) en

[1]) Res: St.-G. 12, 26, 29 Oct:, 6, 11, 17, 26, 28, 29 Nov:, 3, 9, 17 Dec: 1665. 4 Febr: 1666. Res: Holl: 13, 20, 23 Oct:, 6 Nov: 1665. bl: 84. 103. 112. 149. Aitz: l.l. bl: 658. 663. Cau & Scheltus. l.l. bl: 256. Swinnas. l.l. bl: 83. 84.

werden verzocht, die voort te zetten, maar tevens gelast, daarin »egeene impressie ofte hoope te geven, van dat desen »Staet tot evacuatie vande steden, gelegen onder 't gebiet »van den Keurvorst, ende met de militie van desen Staet »beset, voor alnoch soude connen verstaen." Ook Holland, dat tot de alliantie met Brandenburg genegen was, besloot, dat de quaestie over die ontruiming »alsnu verschoven, ende »voor het laetste gereserveert moge werden." Den keurvorst was dit volstrekt niet naar den zin; hij toch wilde wel een verbond met H.H.M. sluiten, maar hij begreep, »dass die »Freundschaft, soll sie Grund haben und beständig sein, »nicht nur von einer, sondern von beiden Seiten herrühren »muss." Hij eischte dus, dat Orsoy dadelijk en het kasteel van Gennep na het eindigen des oorlogs ontruimd zou worden, en dat, wanneer hij te Wezel of te Emmerik kwam, het garnizoen dezer steden ook aan hem verbonden zou zijn. Holland deed een tegenvoorstel, den 23sten Oct: door H.H.M. overgenomen, dat de keurvorst met 6000 man onzen staat tegen den bisschop zou ondersteunen, waartegen men den keurvorst Emmerik zou inruimen en zich op het punt der Hoefijzersche schuld inschikkelijk zou betoonen. Den volgenden dag verschenen de op nieuw geaccrediteerde Brandenburgsche gezanten, Blaspeil, Romswinckel en Copes, ter vergadering van H.H.M. en legden eenen brief van hunnen meester over, waarin deze zijn leedwezen over den oorlog uitdrukte en H.H.M. verzocht, de strikste onzijdigheid in Kleefsland te bewaren, gelijk hij die door van Galen zou weten te doen eerbiedigen. De gezanten brachten echter weinig troost voor H.H.M. mede, want de keurvorst bleef op zijne vroegere eischen staan en betuigde, dat hij liever van de geheele

ontruiming der Kleefsche steden wilde afzien, dan zich met den afstand van Emmerik alleen vergenoegen.

Dewijl Frederik Willem zoo halsstarrig bleef, besloten H.H.M., op raad van d'Estrades, den keurvorst te gemoet te komen en de ontruiming van Orsoy toe te staan, mits Brandenburg een tractaat, op den voet van dat van 1655, wilde sluiten en tot daadwerkelijke assistentie en secours van volk genegen was, »alles nogtans op approbatie van »haer Ho: Mo:, ende behoudens daerop de vrye deliberatien »der respective provincien." Blaspeil c. s. toonde zich wel bereid tot het sluiten van een verdrag, maar voegde daarbij deze twee voorwaarden: 1° dat H.H.M. 3000 man Brandenburgsche troepen zouden onderhouden, die echter onder des keurvorsten bevel zouden staan; 2° dat aan Frederik Willem ééne maand tijds gelaten werd, om den bisschop tot vrede te bewegen. Deze eisch schoof de zaak weder op de lange baan, want de Staten, thans van Frankrijks hulp verzekerd, wilden van geen vergelijk met van Galen hooren en eischten bovendien, dat de gemelde 3000 man onder hun bevel zouden staan [1]).

Holland wilde Orsoy ontruimen en den tol van Gennep afstaan, mits de keurvorst een verbond sloot, den staat met 2000 man hielp en binnen ééne maand met een behoorlijk

[1]) Res: St.-G. 23 Sept:, 15, 16, 17, 23, 24, 26, 27, 29, 30 Oct:, 1, 9 Nov: 1665. Secr: Res: St.-G. 23 Sept:, 23 Oct: 1665. Res: Holl: 23, 24 & 25, 29 Sept:, 13, 17, 22, 27 & 28, 30, 31 Oct:, 7 Nov: 1665. bl: 39 & 40. 43. 54. 87 & 88. 93 & 94. 107 & 108. 119 & 120. 128. 133. 151. Aitz. l.l bl: 532. 653. d'Estr. l.l. bl: 482. 509. 510. Pufend: bl: 510—512. Urkunden. l.l. bl: 153—158. Brief van Vivien aan de Witt, d[to] 30 Sept: 1665 (Archief).

leger in des bisschops land viel. Men kon het echter niet eens worden, en de zaak bleef slepende, niettegenstaande de Brandenburgsche gezanten en ook Muller, afgevaardigde van de Lunenburgsche vorsten, op de voortzetting der onderhandelingen aandrongen.

De Witt was intusschen van de vloot teruggekeerd en kon zijnen invloed weder meer doen gelden. Hij verwachtte meer hulp van Frankrijk dan van Brandenburg en was dus volstrekt niet gezind, de laatste mogendheid in alles toe te geven. Holland wilde, dat men het halve leger van den keurvorst onderhouden en hem in dit opzicht met de Lunenburgsche vorsten gelijkstellen zou; vond de keurvorst dit niet genoegzaam, dan zou men de ontruiming van Orsoy toestaan, mits de keurvorst ons 2000 man leverde en met een leger eenen inval in Munster deed; als laatste concessie zou men Orsoy overgeven, zonder dat de keurvorst verplicht zou zijn, de 2000 man te leveren, mits hij openlijk met van Galen brak. Holland wilde evenwel slechts één dezer drie zaken toestaan, terwijl de keurvorst alles tegelijk wilde hebben, maar de Witt zeide aan Romswinckel (15 Nov:), »dat »het gansch onredelyck is dat de Churvorst van Branden»burch die niet in de partye sal comen dan naer dat de »Princen van Lunenburch haer albereydts hebben geenga»geert, ende naer dat Vranckryck soo notablen secours ge»sonden heeft, sich niet te vrede wil houden met de conditien »daerop met de hoochgem: vorsten van Lunenburch is ge»sloten in een tydt dat alles noch stonde in onseeckerheyt »ende dat haer ho: mo: noch geen appuy van yemandt in »'t Duytsche Ryck, noch eenich secours van Vranckryck »geobtineert hadden, jae dat syne Churvorstel: Doorluchtig-

»heyt boven het onderhout van syne halve armee noch pre-
»tendeert de evacuatie van Orsoy, zynde een poinct noch
»swaerder ende difficielder dan het onderhoudt vande helfft
»jae selfs van 2/3 van syne armee; sulx dat syne Churvor-
»stelycke Doorlt. 't een en 't ander bedingende meer dan
»tweemael soo veel soude stipuleren als 't gunt aende Vor-
»sten van Lunenburch is geaccordeert, maer dat deselve
»sich in alle manieren behoorde te laeten contenteren, ende
»sulx, in gevalle hy de evacuatie van Orsoy minder waer-
»dich mochte achten dan 't onderhoudt van syne halve ar-
»mee, dat hy alsdan soude gelieven te amplecteren de con-
»ditien met de lunenburchsche Vorsten aengegaen, doch by
»soo verre hy ter contrarie de evacuatie van Orsoy waer-
»diger mochte achten dan 't onderhoudt van syne halve
»armee, dat hy in sulcken cas sich met de selve evacuatie
»behoorde te laeten genoegen, aengesien hy dan syne con-
»ditien noch advantageuser dan de hoochgem: Vorsten van
»lunenburch gemaeckt soude hebben."

H.H.M. verzochten, dat de gezanten schriftelijk hunne intentie over de hulp en de ontruiming van Orsoy zouden inleveren, waarmede weder eenige tijd verliep. Intusschen was de keurvorst te Kleef gekomen, en H.H.M. vaardigden Ripperda, Johan de Witt en van Haren af, om hem te verwelkomen. Deze gedeputeerden bewogen den keurvorst, van Orsoy af te zien en op gelijken voet als de Lunenburgsche vorsten met ons te onderhandelen, daar de evacuatie, vooral in deze tijden, onzen staat in diskrediet zou brengen.

Nog voordat zij den Haag verlaten hadden, was door de gedeputeerden van Utrecht het voorstel gedaan, met die van Holland over de Brandenburgsche zaak te confereeren, het-

geen goedgevonden werd. Het resultaat dezer conferentie was het voorstel (3 Dec:), dat de keurvorst dadelijk den oorlog aan van Galen verklaren en hem met ten minste 10000 man zou aanvallen, waartegen H.II.M. aannamen, terstond 60000 rksd. te betalen en na het eindigen van den oorlog Orsoy te ontruimen. Het verschuiven der evacuatie lag in den geest van de Witt, die den keurvorst niet recht vertrouwde en vreesde, dat deze, als men dadelijk Orsoy overgaf, H.H.M. in den steek laten en tractaten met andere mogendheden sluiten zou.

Eenige dagen later werden door de Brandenburgsche gezanten en de gedeputeerden van onzen kant de volgende punten op het papier gebracht: de keurvorst zou den bisschop zien te bewegen, op zekere voorwaarden vrede te sluiten; gelukte dit, zoo zou Orsoy dadelijk ontruimd worden; gelukte het niet, dan zou de keurvorst met ten minste 8000 man in Munsterland vallen en den bisschop tot den vrede helpen dwingen, waarvoor hij terstond 60000 rksd: en na den vrede Orsoy zou ontvangen. Deze propositie werd echter door Frederik Willem verworpen.

Intusschen waren onze gedeputeerden uit Kleef teruggekeerd, waarop besloten werd (16 Dec:), de onderhandelingen te hervatten. De keurvorstelijke gezanten verklaarden, dat hun meester van de ontruiming afzag en gaarne, tegen eenige subsidiën, een verbond wilde sluiten. Zij kwamen echter met ontwerpen voor den dag, die »soo wydtluftig ende onaenneme»lyck" waren, dat het »onmogelyck soude wesen daerop in »vele weecken, jae, mogelyck in geheele maenden eene han»delinge ten eynde te brengen." Den 19[den] Dec: werd een uitgebreid project- tractaat met Brandenburg ter vergadering

van Holland gelezen, waarmede deze onderhandelingen voor dit jaar geeindigd waren [1]).

§ 16.

Houding van Oost-Friesland, Frankrijk en Spanje.

Hebben wij het noodig geoordeeld, de Brandenburgsche zaken, als zeer nauw met ons onderwerp verbonden, vrij breedvoerig te behandelen, des te korter kunnen wij over die van Oost-Friesland zijn. In dit vorstendom lagen de stenden altijd nog overhoop met hunnen landsheer over het aannemen van Lunenburgsche troepen, waarin de stenden niet wilden treden, daar zij die troepen als vreemde volkeren beschouwden, die zij niet in hun land behoefden te dulden. De vorstin-weduwe, die door de geboorte van eenen zoon (1 Oct:) regentes geworden was, stoorde zich weinig aan het verzet der stenden, maar nam 800 Lunenburgers aan en werd gesteund door H.H.M., die den stenden aanschreven, geld voor de soldij dier troepen op te brengen. Dit verwekte veel ontevredenheid in Oost-Friesland en de regentes bezoldigde daarom in het begin de

[1]) Res: St.-G. 11, 16, 24, 26, 27 Nov:, 1, 16, 18 Dec: 1665. Res: Holl: 11, 14, 25, 26 Nov:, 3, 10, 17, 18, 19 Dec: 1665. bl: 156 & 157. 164. 6. 7. 21 & 22. 47 & 48. 67. 75. 80—82. Aitz: l.l. bl: 507. 508. 517. 532. 533. 666. 669. 670. 671. Droysen. l.l. bl: 119—121. Urkunden. l.l. bl: 158—163. de Witt. l.l. bl: 118. 119. 123. 124. 136. 138. 143. 148. 149. Brieven van de Witt aan C. de Witt en Vivien, beide d^to 17, P. de Groot, d^to 19, C. de Witt, d^to 23 Nov:, en A. J. van Haersolte, d^to 28 Dec: 1665 (Archief).

vreemde troepen uit de vorstelijke kas. Toen dit haar verdroot en zij de stenden aansprak, begonnen deze hevig te morren, maar zij had de macht in handen, en niettegenstaande de oppositie schreef zij eene schatting uit, die zij door ambtenaren, welke door de Lunenburgsche troepen beschermd werden, liet innen. Verder zijn de Oostfriesche zaken voor ons van geen belang, daar de bisschop de onzijdigheid van het vorstendom eerbiedigde [1]).

Terwijl dus een gedeelte der Lunenburgsche troepen in Oost-Friesland gebruikt werd, zorgde Haersolte, dat de bij het tractaat van September beloofde troepen op de been gebracht werden. Muller, Lunenburgsch gezant in den Haag, verzocht in November van H.H.M. te vernemen, welk plan zij met de troepen zijner meesters hadden. H.H.M. verzochten hem, naar het leger te vertrekken, om met prins Maurits te overleggen, en gaven hem eenen gouden ketting ter waarde van *f* 1200 en eene medaille van hetzelfde metaal van *f* 100.

Er werd echter niet spoedig een besluit over het gebruik dier vreemde troepen genomen, alhoewel men Haersolte verlof gaf, »om by soo verre op d'eerste monsteringe meerder »dan 6000 mannen gepresenteert worden, deselve mede aen »te nemen, ende oock de helft vandien te betalen, mits dat »daer mede effectivelyck tegens den voorschreven Bisschop »in actie getreden werde." Aan het laatste werd eerst op het einde des jaars gevolg gegeven, hoewel Waldeck reeds vroeger gereed geweest was, om zich met het Nederlandsche leger te vereenigen, en van oordeel was, dat het belang

[1]) Res: St.-G. 7, 8 Oct. 1665. Aitz: l.l. bl: 676—682. Klopp. l.l. bl: 371—378.

van onzen staat medebracht, aan den bisschop geene gelegenheid te geven, zijne troepen door kleine gevechten te oefenen [1]).

Misschien werden gemelde troepen hierom niet eerder in dienst gesteld, omdat wij reeds van eene andere mogendheid ondersteuning hadden ontvangen. Lodewijk XIV had, op vroegere aanvragen om hulp, altijd ten antwoord gegeven, dat hij dan eerst de verzochte garantie zou verleenen, wanneer H.H.M. door den bisschop gewapenderhand aangevallen werden. Zoodra nu van Galen ons den oorlog verklaard had en in Twente gevallen was, schreven H.H.M. aan van Beuningen over het praesteeren der garantie. Onze gezant vond een gunstig onthaal, want men beloofde 2000 ruiters en 4000 voetknechten, alle uitgelezen volk, te zullen zenden. Het eenige bezwaar bestond in den weg, welken die hulptroepen zouden nemen, want men had nog geen verlof van Castel-Rodrigo, om den marsch door de Spaansche Nederlanden te nemen, maar men twijfelde niet, of die doortocht zou toegestaan worden. Ten overvloede schreven H.H.M. in dien geest aan den markies en droegen aan van Ommeren, Johan de Witt en Pieterson op, Gamarra gunstig voor den doortocht te stemmen.

Den 7den Oct: gaf d'Estrades aan H.H.M. te kennen, »qu'elles connoîtront enfin quelle a toûjours été non-seulement la »sincérité des intentions du Roi à leur égard, mais aussi son »affection particulière pour leurs interêts, par l'envoi effectif »du corps de Troupes que Sa Majesté a accordé à Monsieur

[1]) Res: St.-G. 18, 23 Nov:, 7 Dec: 1665. Res: Holl: 17 Nov:, 3 Dec: 1665. bl: 70 & 71. 16 & 17. Aitz: I.I. bl: 661. Brieven van Waldeck aan de Witt, d^to 7, 20 Dec: 1665 (Archief).

»van Beuningen pour la défense de leur Etat, ayant même »choisi et ordonné parmi ce Corps là, des Troupes qui sont »ordinairement près de sa personne, même de ses propres »Gardes, dont elle veut bien se priver pour cet effet."

De Staten begrepen, en van Beuningen had hun zulks geinsinueerd; dat het aan het Fransche hof eenen goeden indruk zou maken, als men het hulpkorps goed ontving. De kolonels Sterrenburg en Aquila werden aangewezen om de infanterie, graaf van den Berg en Buat, om de cavalerie te begeleiden. Bovendien zag men, hoe schraal ook bij kas, niet op tegen eene uitgave van *f* 30000, om de ruiterij gedurende den marsch van paardenvoeder, het voetvolk van brood te voorzien, alsmede om aan de Fransche soldaten 4000 paar schoenen en 4000 paar kousen uit te reiken. Terwijl men dus van onze zijde zijn best deed, de hulptroepen voor zich in te nemen, wilde Lodewijk, dat zijne soldaten eene strenge tucht in acht zouden nemen en verhoogde daarom hunne soldij, »chose sans doute extraordinaire et que je reconnois»sois même capable de tirer à conséquence, mais par laquelle »je voulois faire voir à toute la terre, qu'il n'étoit point »d'intérêt ni de considération que je ne surmontasse facilement, »dans le desir que j'avois de procurer l'avantage et la commo»dité de ceux qui s'assuroient en mon assistance." Men kon dus billijker wijze verwachten, dat de ingezetenen dezer landen en de Fransche soldaten over elkander tevreden zouden zijn. Wij zullen zien, dat die tevredenheid niet bijster groot was [1]).

[1]) Res: St.- G. 5, 6, 11, 13, 15, 16 Oct: 1665. Res: Holl: 26 Sept:, 6, 16 Oct: 1665. bl: 49 & 50. 68 & 69. 92 & 93. Aitz: l.l. bl: 603—606. d'Estr: l.l. bl: 432. 433. 458. Oeuvres de Louis XIV. Dl: II. bl: 40. 41. Tiele n° 5307.

H.H.M. waren overtuigd, dat Castel-Rodrigo het verlof tot den doormarsch der Franschen niet zou weigeren, te meer, daar hij den 17den Oct: door Gamarra de Staten van zijne voortdurende genegenheid had verzekerd, maar, zooals Temple van den markies zegt, »good words of all sorts cost »no man less than his excellency." Dit bleek ook hier het geval te zijn, want aanhoudend kwamen er klachten over strooperijen, aangericht door lieden, die zich voor Munstersche soldaten uitgaven en altijd eene veilige schuilplaats op Spaanschen bodem vonden. Zulke benden stroopten in de meierij van 's Hertogenbosch, lichtten zeven inwoners van Geldorp, die van de jaarmarkt van Raij kwamen, op en lieten hen een zwaar losgeld betalen, plunderden twee huizen te Goirle, roofden een paard uit Tilburg, mishandelden en beroofden op eenen nachtelijken tocht den predikant van Wessem (4 Nov:), poogden te vergeefs dien van Putten op te lichten (10 Nov:), plunderden het huis van eenen schepen van Baarle-Nassau, en pleegden meer dergelijke geweldenarijen. De vermetelste daad dier benden was, dat zij in November den graaf van Auvergne, kolonel in onzen dienst, in eene herberg te Moll bij Antwerpen, en dus op Spaanschen bodem, aanvielen. Auvergne verdedigde zich met 8 man, die hij bij zich had, tegen zijne aanvallers, die ongeveer 50 in getal waren, maar hij moest zich overgeven en herkreeg zijne vrijheid slechts tegen een losgeld van *f* 4000, welke som iemand den graaf voorschoot. H.H.M. bevalen echter Auvergne, die penningen niet terug te betalen, maar de geldschieter was daarmede niet zeer tevreden en maande den graaf aanhoudend tot terugbetaling aan. Auvergne, wien die aanmaningen verdroten, gaf daarvan kennis aan H.H.M., die Ga-

marra verzochten te bewerken, dat de *f* 4000 over de ingezetenen van Moll omgeslagen en aan den geldschieter teruggegeven zouden worden.

Zulke ondernemingen toonden genoegzaam de gezindheid van Castel-Rodrigo aan, maar de Staten schenen huiverig, hun misnoegen aan den markies te doen gevoelen. Zij vergenoegden zich dus met de troepen, die zij in Brabant hadden, te versterken en herhaaldelijk bezwaren bij Gamarra in te dienen, die, even gul met woorden als de landvoogd, tot twee maal toe (27 Nov: en 19 Dec:) tegen de hem overgeleverde klachten protesteerde [1]).

De Staten behoefden zich over die holle. phrases van welwillendheid niet te verwonderen, nadat zij den 19den Oct: eenen brief van Castel-Rodrigo ontvangen hadden, waarin hij, altijd in zeer welwillende termen, den gevraagden doortocht der Franschen weigerde, op grond, dat hij nog geene instructie van zijnen nieuwen koning, Karel II, ontvangen had.

Castel-Rodrigo liet ook deze gelegenheid, om den bisschop te ondersteunen, niet voorbijgaan, en werd in deze stemming niet weinig versterkt door Temple, die, eerst als particulier en later als geaccrediteerd resident te Brussel, verschillende gesprekken over dat onderwerp met den markies had. Ook van Galen achtte het van veel gewicht, dat de doortocht geweigerd werd, en schreef zulks aan Temple.

Om aan zijne weigering kracht bij te zetten, posteerde

[1]) Res: St.-G. 17, 19 Oct:, 9, 12, 13, 14, 17, 18, 19, 20, 27 Nov:, 19, 22, 29 Dec: 1665. 1 Maart 1666. Aitz: l.l. bl: 622. 623. d'Estr: l.l. bl: 542. 550. Holl: Merc: Sept: 1665. bl: 127. 128. Secrete brief van Sasburch, dto 3 Dec: 1665 (Archief).

Castel-Rodrigo een vrij aanzienlijk legerkorps onder den prins van Chimay te Marche-en-famine, om op de Franschen het oog te houden en hun des noods den doortocht te beletten. Deze handelwijze verdroot het Fransche hof zeer, maar om eene botsing te vermijden, verzocht en verkreeg Lodewijk verlof van den bisschop van Luik, dat zijne troepen door diens landen trokken. Den 4den Nov: gaf d'Estrades aan H.H.M. van de verandering der marschroute kennis [1]).

§ 17.

Verrichtingen van het Fransche hulpkorps

Terwijl wij het Fransche hulpkorps zijnen marsch laten aanvaarden en voortzetten, zullen wij zien, wat de afloop der zending van de Lesseins geweest was. Deze was op het einde van September naar den bisschop vertrokken en had hem de bemiddeling van Frankrijk aangeboden, met de bedreiging, dat, als hij weigerde, Lodewijk de Nederlanden zou ondersteunen. Van Galen had echter omstreeks dien tijd vrij groote voordeelen behaald; hij verklaarde geenen vrede zonder Engeland te kunnen maken, maar wel gezind te zijn, eenen wapenstilstand te sluiten. De Lesseins poogde hem te bewegen, zijne troepen uit al de bezette plaatsen terug te

[1]) Res: St.-G. 19 Oct:, 4, 5 Nov: 1665. Res: Holl: 20 Oct: 1665. bl: 100 & 101. Aitz: l.l. bl: 606. 607. 621. Arl: bl: 38. 40. 42. 44. 46. 50—52. Court: l.l. bl: 67—72. d'Estr: l.l. bl: 468. 469. 499. 500. 502. 503. 506. 507. Guiche. bl: 144—148. Temple. l.l. bl: 5. 6. Secrete brief van van Beuningen, d'to 23 Oct: 1665 (Archief).

trekken, doch de bisschop wilde wel sommige, maar niet al zijne veroveringen opgeven. De Fransche gezant kreeg geen ander antwoord van van Galen en begaf zich daarop naar den Haag, waar hij aan d'Estrades het aanbod van eenen wapenstilstand openbaarde, dat echter niet goedgekeurd werd door Lodewijk, die meende, dat de bisschop slechts uit nood dien voorslag deed, en die daarenboven, nu hij een secours gezonden had, wilde, dat zijne troepen zich onderscheidden en niet te vergeefs afgezonden waren. Hij droeg dan ook d'Estrades op, H.H.M. van het aannemen van des bisschops voorstel af te houden [1]).

Intusschen waren de Fransche troepen op marsch gegaan onder bevel van Turenne, die hen tot op Luikschen bodem vergezelde en toen het kommando aan Pradel, die opperbevelhebber van het hulpkorps was, overgaf. Den 10[den] Nov: kwam Pradel te Maastricht, en Temple schrijft: »Their Number fell »something short of six thousand, their Horse were brave; »their Foot rascally, their Shoes upon their Shoulders, their »Feet galled, and their Gallantry spent in giving the Dutch »a thousand times to the Devil for their kind Invitation: They »paid nothing as they pass'ed, or false Money; took the best »Treatment the Dutch could make them with Scorn and Inso»lence, and drank his Majesty's and the Prince of Munster's »Health openly in the Market-Place at Mastricht; a Strain »I suppose of their Extravagance rather than good Meaning."

Den 22sten en volgende dagen kwamen de Franschen te Arnhem, waar Pradel door d'Estrades verwelkomd en door

[1]) Clarend: Dl: III. bl: 625. d'Estr: l.l. bl: 538—540. Tücking. bl: 131. 132. Wicquefort. l.l. bl: 219. Secrete brieven van van Beuningen, d[to] 20, 27 Nov: 1665 (Archief).

de gedeputeerden te velde met eenen maaltijd vereerd werd [1]).

Men beloofde zich gouden bergen van de hulp, die de overgekomene Franschen ons zouden bewijzen, maar weldra bleek het, dat zij ons meer tot last dan tot nut zouden zijn. Reeds gedurende den opmarsch hadden zij zich gedragen op eene wijze, die allerwegen waar zij doortrokken, groote ontevredenheid verwekte, want terwijl zij de boeren mishandelden, gedroegen zij zich jegens de boerinnen op eene manier, die haren echtgenooten en vaders allerminst beviel. Ook later, en gedurende hun geheele verblijf in ons land, rezen groote klachten over het door hen gehouden gedrag, klachten, waarvan de één de schuld op den ander wierp. Zooals gewoonlijk hadden beide partijen schuld. De Franschen klaagden, dat er slecht voor hen gezorgd werd en dat zij gebrek aan voeder en andere benoodigdheden leden. In zoo verre schijnen zij eenigszins gelijk gehad te hebben, want de Witt zelf schreef aan van Beuningen (4 Febr: 1665): »Dat in »de voorleden Campaigne, niet alles soo klaer ende compleet »zy geweest, als 't wel behoorde, is waeraghtigh; vermits »het werck, haer Hoog Mog: seer subitelyck (!!) over den »hals quam," terwijl hij eenigen tijd vroeger (17 Dec: 1665) aan denzelfde geschreven had: »De beloofde koussen ende »schoenen, hadden door contrarie winden de Riviere soo ty»delyck niet konnen opgebraght worden, maar syn haer even»wel, eyntlyck uytgedeelt; alhoewel ick verstae dat de Ver»koopers ten deele uyt baetsoeckentheyt, ten deele mits de

[1]) Aitz: l.l. bl: 660. 661. d'Estr: l.l. bl: 560. 561. Temple. l.l. bl: 7. Secrete brief van van Beuningen, d^{to} 20 Nov: 1665 (Archief). Brieven der ged: te velde, d^{to} 13/23, 16/26 Nov: 1665 (Archief).

»haestigheydt het beste goet niet gelevert hebben." De Franschen van hunnen kant voorzagen zich van hetgeen hun ontbrak op eene hoogst eenvoudige manier, door het hier of daar weg te nemen, want zij waren allerminst geneigd eenig gebrek te lijden in een land, tot welks hulp zij afgezonden waren.

Pradel gaf een slecht voorbeeld, want hij behandelde onze officieren zeer uit de hoogte, en wat bij hem trotschheid was, ontaardde bij de minderen in minachting en moedwil. De zoetelaars en voerlieden werden zoo slecht behandeld, dat zij het leger verlieten, hetgeen juist niet bijdroeg, om de bestaande gebreken te verhelpen. Bovendien kwetsten de Franschen vele ingezetenen in hunne godsdienstige overtuiging. Te Rees sloegen zij de burgers, die niet wilden knielen, toen het viaticum op straat voorbij gedragen werd. Louvois droeg evenwel Pradel op, den officier, die deze mishandeling gedoogd had, streng te berispen, en motiveerde dien last met de merkwaardige woorden, dat het gedrag, door de Fransche soldaten te Rees gehouden, »quoique très-»conforme aux sentiments intérieurs de Sa Majesté, est »tout à fait contraire à la manière dont elle désire que l'on »vive à l'égard d'un peuple extrêmement jaloux de sa religion »et encore plus de son autorité, et qui n'est que trop bien »informé du désir que Sa Majesté a d'abaisser ceux qui »sont de celle qu'ils professent."

In één woord, zoo vele gewelddadigheden werden door het hulpkorps gepleegd, dat een Franschman (Rousset), na het rapport van den intendant van Lodewijks troepen gelezen te hebben, uitroept: »Il est triste de voir à quels »excès se livrait l'élite des troupes françaises, non pas en

»pays ennemi, mais en pays allié, pendant le quartier »d'hiver: vol, fausse monnaie, viol, meurtre" [1]).

§ 18.

Onderhandelingen van Frankrijk met Brandenburg. Voorstel des Keizers tot bemiddeling.

Niettegenstaande de komst der Fransche hulptroepen werd de oorlog zeer slap gevoerd; daarentegen was de diplomatie weder zeer werkzaam. De keurvorst van Brandenburg was in dezen tijd een persoon, dien iedereen gaarne voor zich winnen wilde. Engeland liet Carlingford op diens reize naar Weenen een bezoek aan hem brengen, H.H.M. zochten zijne vriendschap, en bij die twee kwam nu ook Lodewijk XIV. Deze zond op het einde van November du Moulin naar Kleef, quasi om den keurvorst, die zich daar bevond, te begroeten, maar inderdaad »pour sonder ses sentiments" en om hem o. a. tot inschikkelijkheid jegens H.H.M. te bewegen. Tevens gaf de koning te kennen, dat hij zeer genegen zou zijn, een nauwer verbond met Brandenburg te sluiten.

Frederik Willem ontving den gezant zeer welwillend en zond hem, als overbrenger van twee memories, naar Parijs terug. In de eerste verklaarde de keurvorst, dat zijn ver-

[1]) Aitz: l.l. bl: 660. Alpen. l.l. bl: 699. 700. Basnage. bl: 763. Bosscha. l l. bl: 27. 28. Droysen. l.l. bl: 121. d'Estr: l.l. bl: 607. 608. 616. Guiche. bl: 152—155. Rousset. Dl: I. bl: 90—92. de Witt l.l. bl: 125. 139. 140. 141. 146. 152. 154. 163. 174. 175. 177. Secrete brief van van Beuningen, d[to] 18 Dec: 1665 (Archief).

drag met H.H.M. nog niet gesloten was, omdat zij aarzelden, de ontruiming van Orsoy en het kasteel van Gennep, als ook de subsidiën, toe te staan. In de tweede legde hij de voorwaarden bloot, waarop hij zich met H.H.M. en Frankrijk tegen Munster wilde verbinden; zij waren de volgende: 1° de keurvorst zou dadelijk, tegen ontruiming van Orsoy en tegen subsidie, met H.H.M. een verdrag sluiten; 2° ook Lodewijk zou hem eene aanzienlijke som gelds geven en hem tegen iederen aanval beschermen; 3° de koning zou geen vrede met Munster sluiten zonder voorkennis van Brandenburg; 4° in geval van nood zou de keurvorst zijn leger met dat van Frankrijk of H.H M. vereenigen, mits het kommando bij zijne generaals bleef berusten; 5° de landen van den keurvorst zouden met geene contributies, inkwartieringen of kampementen bezwaard worden; 6° dit verdrag zou alleen op den tegenwoordigen Munsterschen oorlog betrekking hebben.

Deze voorwaarden waren zeer naar den smaak van Lodewijk, behalve dat hij oordeelde, tot geene subsidie verplicht te zijn, want dat »la guerre contre l'Evêque de Munster »n'étant pas propement mienne, et mes Armes n'y parois»sant que comme auxiliaires, c'est auxdits Etats à fournir »entièrement lesdits subsides." De koning wilde dus wel met den keurvorst onderhandelen en had daarbij de geheime bedoeling, den keurvorst over te halen tot een verbond, waarbij deze, ook na het einde van den Munsterschen oorlog, al zijne troepen, of ten minste 6000 man, ter beschikking des konings zou houden, in welk geval Lodewijk tot het geven van subsidie bereid was.

Du Moulin werd naar Kleef teruggezonden, om te melden,

dat weldra d'Estrades zich daarheen zou begeven, om verder over het te sluiten verdrag te spreken, maar, hoewel hij uiterlijk goed ontvangen werd, was de stemming van den keurvorst niet zoo gunstig meer als vroeger, waaraan Vane, dien Engeland als gezant naar Kleef gezonden had, door beloften aan den keurvorst en door klinkende drangredenen bij de Brandenburgsche ministers schuld was. Du Moulin vertoefde niet lang in genoemde stad en ging spoedig naar den Haag, om d'Estrades bericht te geven. Wij zullen later den afloop dezer zaak vermelden [1]).

In dezen tijd liet een ander vorst van zich hooren, die tot nu toe gezwegen had, waarschijnlijk met het doel, om eerst den gang der zaken na te gaan. Die vorst was de Keizer, welke, den invloed van Lodewijk bemerkende, begreep hem te moeten voorkomen. Den 25sten Nov: leverde Friquet eene memorie over, waarin hij de bemiddeling des Keizers aanbood en commissarissen verzocht, om daarover te onderhandelen. Friquet gaf aan de Witt te kennen, dat de Keizer genegen was, den bisschop met allen ernst te gebieden, de Nederlanden te ontruimen. De Witt van zijnen kant verklaarde, dat men over geene onderhandelingen dacht, tenzij 1° de bisschop de door hem bezette plaatsen verliet; 2° hij zich verbond, zijn leger tot op 1000 à 1500 man te ontbinden en geene nieuwe wervingen te doen; 3° hij van alle aanspraken op Borculo en de Dijlerschans afstand deed; 4° de Keizer en de vorsten van den Westphaalschen kreits zich verbonden, den bisschop, des noods met geweld, tot de nakoming dezer voorwaarden te dwingen.

[1]) Droysen. l.l. bl: 122. 123. d'Estr: l.l. bl: 589—600. 627. Dl: IV. bl: 17. 18. 28. Pufend: bl: 514. 515. Urkunden. Dl: II. bl: 307—320.

Het benoemen van commissarissen ontmoette eenigen tegenstand van de zijde van Gelderland, terwijl eenige gedeputeerden zeiden, dat men zich niet moest inlaten met den Keizer, die vroeger, toen de bisschop grooten voorspoed gehad had, gezwegen had en thans tusschen beiden trad, nu de kans minder schoon voor van Galen begon te staan. Holland echter was het voorstel van Friquet niet ongenegen, en dus werd eene commissie, uit van Ommeren, Johan de Witt en Drews bestaande, benoemd, om met den Keizerlijken gezant in conferentie te treden, terwijl men d'Estrades van dezen stap kennis gaf.

Deze was daarover weinig gesticht, dewijl hij zich herinnerde, hoe Lodewijk hem, naar aanleiding van de zending van de Lesseins, opgedragen had, H.H.M. van onderhandelingen met van Galen af te houden, en hij schreef dus naar Parijs: »Je trouverai bien des expédiens de fair avorter toutes ces »négociations." Lodewijk echter antwoordde, dat hij niet tegen die onderhandelingen was, mits »par l'accommodement qui »se feroit, l'Evêque soit obligé de desarmer, et que la négo»ciation ne passe point par les mains de l'Empereur." Op het eerste drong hij aan, omdat hij vreesde, dat H.H.M. den bisschop al zijne troepen zouden laten, die zeker later, ter beschikking van Oostenrijk komende, tot de verdediging der Zuidelijke Nederlanden zouden medewerken, hetgeen allerminst met des konings inzichten strookte, die juist de macht van Spanje zoo min mogelijk versterkt wilde zien. Om dezelfde reden wilde hij niet, dat het vergelijk door bemiddeling des Keizers tot stand kwam, want »outre la gloire et le crédit qu'il en ac»querroit, il se rendroit maître de l'affaire, et trouveroit les »moyens d'empêcher ce desarmement."

Intusschen hadden de gemelde conferenties plaats gehad. Onze gedeputeerden eischten, dat de bisschop alle plaatsen ontruimde, zijn leger afdankte, alle aanspraken op Borculo en de Dijlerschans liet varen en van al de door hem geslotene verbonden, vooral van dat met Engeland, afzag, alles onder garantie des Keizers. Friquet keurde deze eischen goed, mits men den bisschop veroorloofde, eenig volk tot bezetting zijner eigene vestingen op de been te houden, en men bij de renunciatie op de aanspraken de clausule voegde: behoudens het recht van den Keizer en het Rijk. Bij deze gelegenheid zeide één onzer gedeputeerden, dat de bisschop de aanvaller was geweest, en »qu'il falloit envoyer aux petites »maisons ceux qui en doutent," waarop Friquet antwoordde, dat het rijk met het oog op de zaak der Dijlerschans H.H.M. als aanvallers beschouwde en dat »les Princes d'Allemagne »avoient des assez grandes maisons, et n'auroient garde de se »laisser mettre aux petites."

De commissie bracht den 3den Dec: rapport uit, waarna men Friquet verzocht, zijne intentie over de zaak in geschrift te brengen. Kort daarop werden de conferenties hervat en gaf Friquet, die de eischen van H.H.M. naar Weenen gezonden had, zijne hoop te kennen, dat zijn hof die zou goedkeuren. De onderhandeling werd echter zoo langzaam voortgezet, dat, gelijk wij zien zullen, eerst in het volgende jaar de Keizer weder iets van zich liet hooren [1]).

[1]) Res: St.- G. 25, 27 Nov:, 3, 10 Dec: 1665. Res: Holl: 26 Nov: 1665. bl: 7. Aitz: l.l. bl: 662. 663. d'Estr: Dl: III. bl: 561—564. 565. 576. 577. 615. Historisch verhael. bl: 290—293. van der Hoeven. Dl: II. bl: 9. Pufend: bl: 514. Swinnas. l.l. bl: 84. 85. de Witt l.l. bl: 124. 125. 141. 144. 146. 150. 152. 156. Brieven van de Witt aan C. de Witt, dto 26 Nov:, en Lambert Reijnst, dto 10 Dec: 1665 (Archief).

§ 19.

Krijgsverrichtingen.

Men zou gemeend hebben, dat de vrede reeds gesloten was geweest, zoo weinig werd er in de laatste dagen van November en in de eerste der volgende maand op het oorlogstooneel verricht.

De werkeloosheid van den bisschop werd hierdoor veroorzaakt, dat hij geldgebrek had. De subsidies, die hij uit Engeland moest ontvangen, kwamen niet altijd geregeld in; een schip, met tin beladen, was gezonken, en ook met de wissels, die men hem zond, ging het niet altijd even vlot. De bisschop vaardigde dan ook in December Wrede naar Engeland af, die in eene memorie aan den koning meerder subsidie verzocht en te kennen gaf, dat verschillende vorsten hunne bemiddeling aan zijnen meester aangeboden hadden; dat deze echter niet zonder voorkennis van den koning wilde onderhandelen en dat hij gaarne diens inzichten zou vernemen, daar hij weldra den baron de Goës met voorstellen tot bemiddeling van wege den Keizer verwachtte. Karel antwoordde, dat hij bereid was, tot hulp des bisschops eenige troepen naar het vaste land te zenden, indien ze getransporteerd en met die des bisschops vereenigd konden worden; dat de ongeregelde overmaking van geld toegeschreven moest worden aan de pest, die den handel belemmerde, en aan het zinken der tinlading; dat hij echter verder voor de geregelde overmaking zou zorgen en zelfs zijne subsidie zou verhoogen; dat hij alle voorstellen tot vrede, waarin ook niet van Galen begrepen was, verworpen had, en dat

hij derhalve verwachtte, dat de bisschop op gelijke wijze zou handelen. Belofte van geld was dus het eenige, dat Wrede verkreeg, want de doortocht voor de Engelsche troepen door de Spaansche Nederlanden werd, quasi uit vrees voor besmetting, door Castel-Rodrigo geweigerd [1]).

Aan onzen kant had de werkeloosheid eenen anderen grond. Pradel klaagde voortdurend over het gebrek aan allerlei benoodigdheden en sloeg daarom in eenen krijgsraad (29 Nov:) voor, de winterkwartieren te betrekken. Onze officieren waren van een tegenovergesteld gevoelen, waarop Pradel eindedelijk verklaarde, dat hij aan de bevelen van prins Maurits zou gehoorzamen. Den 4den Dec: deed Cornelis de Witt, die uit het leger overgekomen was, rapport over het emplooi van ons leger en het Fransche hulpkorps gedurende den winter, waarop H.H.M. besloten, aan prins Maurits te schrijven, het leger in beweging te stellen, om, zoo mogelijk, den vijand uit ons land te verdrijven en zelfs eenen inval in Munsterland te doen. Niet weinig droegen zeker tot deze resolutie de aanhoudende klachten bij, die men over de Franschen ontving en die, naar men hoopte, zouden ophouden, wanneer de soldaten in het veld gebracht werden. Gelderland vooral klaagde bitter over de lastige gasten en over de kwellingen, die zij den landlieden aandeden, »dewelcke doorgaens »niet alleen (als van hare vianden) van all haer goet, vee, »meubelen als anders ontvreemdt, maer oock daerenboven »met continueel slaen, stoten, quetsen, ende travailleren, »omme van die arme luyden noch cost ende dranck te perssen, »sodanich getracteert werden dat deselve sulcx niet langer

[1]) Arl: bl: 51. 52. 55—59. Temple. l.l. bl: 8—10. Secrete brief van van Beuningen, dto 4 Dec: 1665 (Archief).

»kunnende uytstaen, totte uytterste desperatie gebracht, haere »huysen verlaten, ende sich in dese koude winter voor een groot »gedeelte als naeckt mitter vlucht hebben moeten salveren" [1]).

Na de herhaalde aanmaningen van H.H.M. tot het doen marcheeren van het leger, dorst men niet langer stilzitten, en men sloeg den 8sten Dec: het beleg voor Lochem, dat verdedigd werd door Elverfeld, denzelfde, die in de Dijlerschans het bevel gevoerd had. Hij was thans niet gelukkiger, want 3/13 Dec: moest hij capituleeren [2]).

Men mocht nu verwachten, dat de vereenigde legers het behaalde voordeel zouden voortzetten, en Lionne schreef dan ook aan d'Estrades, dat de koning hoopte, dat men de eene of andere plaats in het stift zou belegeren, en daarom aan Pradel last gaf, om, indien zulks niet in den smaak der gedeputeerden te velde viel, met zijn korps alleen allen mogelijken afbreuk aan den bisschop toe te brengen. Werkelijk werd den 15den in eenen krijgsraad besloten, met het geheele leger het stift binnen te rukken en de Lunenburgsche troepen te waarschuwen, zich gereed te houden tot het doen van eenen inval in het oostelijke gedeelte van Munsterland. Het leger zette zich in beweging, terwijl de bisschop zich retireerde en de winterkwartieren betrok, na een detachement in de grens-

[1]) Res: St.-G. 1, 2, 4, 5, 9 Dec: 1665. Res: Holl: 2, 9, 10 Dec: 1665. bl: 14 & 15. 28. 48 & 49. Aitz: l.l. bl: 665. 666. de Witt. l.l. bl: 125. 136. Brief der ged: te velde, dto $\frac{21 \text{ Nov.}}{1 \text{ Dec.}}$ 1665 (Archief). Request der gedeputeerden van het kwartier der Veluwe, dto $\frac{23 \text{ Nov.}}{3 \text{ Dec.}}$ 1665 (Archief).

[2]) Aitz: l.l. bl: 669. 670. Alpen. l.l. bl: 700. 701. d'Estr: l.l. bl: 586. 587. Guiche. bl: 175—186. van der Hoeven. l.l. bl: 12. 13. Kort en Bondigh Verhael. bl: 118. 119. Rousset. l.l. bl: 87. Swinnas. l.l. bl: 85. 86. Tiele no 5311. bl: 28. 29. Wicquefort. l.l. bl: 221.

vesting Bocholt achtergelaten te hebben. Den 21sten had prins Maurits zijn kwartier te Diepenbroeck, Pradel te Rhee. Dien dag vatten de gedeputeerden te velde het plan op, Bocholt, dat als niet zeer sterk voorgesteld werd, te belegeren, toen eensklaps Pradel zwarigheid begon te maken. Den volgenden dag werd er weder een krijgsraad gehouden, waarin Pradel en de andere Fransche hoofdofficieren, alsmede de Rijngraaf, allerlei bezwaren tegen de onderneming opperden; zij klaagden over gebrek aan voeder, levensmiddelen, ammunitie, grof geschut, en stelden, op het zeggen van twee gevangenen, Bocholt als goed versterkt en van eene talrijke bezetting voorzien, voor, welke bewering der gevangenen echter, volgens Guiche, geheel bezijden de waarheid was. Er had eene heftige discussie plaats, maar Pradel bleef bij zijn gevoelen, hoewel hij zeide, dat hij zou marcheeren, indien prins Maurits hem daartoe bevel gaf. Deze evenwel scheen de verantwoordelijkheid niet op zich te durven nemen en trachtte eveneens de gedeputeerden te velde te overreden, dat de onderneming te hachelijk was. Deze gaven eindelijk toe met eenen tegenzin, die nog toenam, toen kort daarop Muller hun van wege de Lunenburgsche vorsten kwam aanzeggen, dat het leger zijner meesters, hetwelk thans 12000 man telde, gereed stond, zich met het Nederlandsche te vereenigen. Muller kreeg den 25sten tot antwoord, dat bij de tegenwoordige omstandigheden die vereeniging niet kon plaats hebben. Spoedig daarna betrokken al de troepen, Nederlandsche, Fransche en Lunenburgsche, de winterkwartieren. De gedeputeerden te velde vertrokken naar den Haag en brachten den 30sten ter vergadering van H.H.M. rapport uit. Tevens klaagden zij, dat Pradel op eigene hand

contributies geheven en sauvegardes verleend had, hetgeen H.H.M. hem verzochten niet meer te doen.

Aldus was door de lauwheid der Fransche hoofdofficieren eene onderneming tegengehouden, die zeker voordeelig zou geweest zijn en ten minste eene schitterende revanche voor de vroegere tegenspoeden zou gegeven hebben. Dat zij gelukt zou zijn, is wel aan te nemen, want Guiche, hoewel hij in den geest van Pradel stemde, twijfelde niet aan den goeden uitslag. Bovendien was het gebrek niet zoo groot als men voorgaf, want de gedeputeerden te velde zagen, dat in het kwartier der Franschen nog vrij veel hooi en ander voeder was, en dat deze in hunne verdere behoeften voorzien hadden door het dorp Luchtingen te plunderen.

Na den ophef, dien Lodewijk over de werkdadige hulp van het door hem gezondene secours gemaakt had, is het te verwonderen, dat de lauwheid van Pradel zoo goed aan het Fransche hof opgenomen werd, want Lodewijk schreef aan d'Estrades, dat zijn bevelhebber niet te berispen was, »à moins de vouloir qu'un Officier, par complaisance, tra»hisse son propre sentiment, et opine dans un Conseil, »non pas selon la raison, ainsi qu'il croit la connoitre, mais »suivant aveuglément le désir de ceux qu'il sert."

Niet zoo kalm nam men hier te lande de zaak op. Men had van de vereenigde legers eene schitterende verovering verwacht, en de Witt schreef dan ook aan Waldeck, »qu'il »eust esté necessaire de pousser l'Evesque, et je vous puis »bien asseurer que c'est a mon grand regret, et contre le »sentiment general, que l'on a mis les troupes en garnison, »lors qu'il y avoit de l'apparence de les faire agir avec ad»vantage." Nog sterker, misschien omdat hij zulks dadelijk

na de gebeurtenis zelve schreef, drukt de Witt zich in eenen brief aan van Beuningen (31 Dec: 1665) uit, waarin hij schrijft, »dat er eene groote traegheydt, jae selfs eene pal»pable onwilligheyd is geweest, by alle de Generaels-Perso»nen, dat in den Heere Prince Maurits van Nassauw meest »te culperen is, omdat hem het Opper-Commando is toe»vertrouwt geweest, ende dat alle de anderen hem hebben »moeten obedieren, maer eghter oock des te excusabelder, »omdat de faulte meer aen syne goedtheydt ende flaeuwig»heydt, als aen eenige quaedaerdigheydt toe te schryven is" [1]).

[1]) Res: St.G. 80, 31 Dec: 1665. Aitz: l.l. bl: 517—526. Alpen. l.l. bl: 702—704. d'Estr: l.l. bl: 613. 614. 622. 623. Dl: IV. bl: 9. 10. 15. 16. Guiche. bl: 186—202. Tiele n° 5464. bl: 7—12. Tücking. bl: 136. 137. de Witt. l.l. bl: 152. 153. 162. 163. 165. Brief van de Witt aan Waldeck, d^to^ 18 Jan: 1666 (Archief).

ZEVENDE HOOFDSTUK.

OORLOG TUSSCHEN DE NEDERLANDEN EN MUNSTER.

(1666)

§ 1.

Onderhandelingen van H.H.M. met Brandenburg.

De korte expeditie, die het leger gedaan had, gaf aan de ingezetenen eenige rust, maar zoodra de troepen de winterkwartieren betrokken hadden, begonnen de buitensporigheden der Franschen op nieuw. Voortdurend kwamen er klachten over hen uit de plaatsen, waar zij in garnizoen lagen, en vergeefsch waren de pogingen van hen, die de troepen weder in het veld wilden brengen. Er heerschte te veel verdeeldheid onder de legerhoofden, en men zeide schertsenderwijze, dat er 13 generaals waren, n. l. prins Maurits, de Rijngraaf, Pradel, de acht gedeputeerden te velde en twee

kapiteins, die veel in te brengen hadden. Pradel bleef hardnekkig weigeren, de troepen weder in beweging te stellen, op grond dat het jaargetijde zulks niet toeliet. De bisschop daarentegen stoorde zich weinig aan ruw weder en koude. De flauwe houding van ons leger voor Bocholt had hem nieuwen moed gegeven, en zijne bevelhebbers Lutzow en Wolframsdorf overvielen, terwijl de onzen rustig in de winterkwartieren bleven, den 5den Jan: 1666 Vriesenveen, terwijl twee dagen later Waldbot van Meppen uit in Drenthe viel en de bezetting van Emmen gedeeltelijk in de pan hakte, gedeeltelijk gevangen nam. Eene kleine vergoeding voor de onzen was, dat de Munstersche bezetting van het huis ter Wedde zich eenigen tijd later (18 Jan:) overgaf. Er werd echter verder niets bijzonders verricht, zoodat prins Maurits zich naar den Haag kon begeven. Hij werd door H.H.M. voor de bewezene diensten bedankt en leverde den 23sten Jan: zijn rapport over [1]).

Er ontstond allengs meer hoop, dat de oorlog weldra geheel eindigen zou, want al meer en meer vorsten begonnen tusschen beiden te treden en hunne bemiddeling aan te bieden. Zoo was in Dec: 1665 Heimburg als afgezant van hertog August van Wolffenbuttel, senior van het huis Brunswijk-Lunenburg, in den Haag gekomen, welke gezant 2 Jan: in eene memorie de mediatie zijns meesters aanbood. Hij sprak daarover met d'Estrades, die, zonder iets te willen of durven verzekeren, geloofde, dat Lodewijk niet tegen

[1]) Res: St.-G. 7 Jan: 1666. Aitz: B. XLVI. Dl: V. bl: 771—773. 774. 775. Alpen. l.l. bl: 712. Holl: Merc: Jan: 1666. bl. 19. Febr: 1666. bl: 43. Swinnas. Dl: II. bl: 5. Tiele n⁰ 5464. Tücking. bl: 141. Secrete brief van van Beuningen. d^{to} 1 Jan: 1666. (Archief).

die tusschenkomst zou zijn. De Fransche gezant had niet te veel gezegd, want Lodewijk schreef hem: »Vous sçavez que »sur le sujet de la Médiation de l'accommodement en l'affaire »de Munster, je n'ai exclus que la seule Maison d'Autriche; »ainsi je trouverai fort bon que les Etats acceptent celle »qui leur est offerte par le Duc de Brunswic Wolffembuttel, »et que les Electeurs de Mayence et de Cologne et le Duc »de Neubourg s'y puissent joindre." Ook H.H.M. keurden het voorstel van hertog August goed en belastten van Ommeren c. s., om in conferentie te treden met Heimburg, die kort daarop naar Kleef vertrok [1]).

Intusschen waren ook de onderhandelingen met Brandenburg weder op het tapijt gekomen. Den 9den Jan: leverde van Ommeren c. s. aan H.H.M. eenige artikels over, die de Brandenburgsche ministers ontworpen hadden, »omme te »doen influeren int Tractaet tusschen desen Staet ende den »Churfurst op te richten," en waarbij het tractaat van 1655 ten grondslag genomen werd. Verscheidene dier artikels vond men onaannemelijk en men vreesde, dat de keurvorst, door den Engelschen gezant Vane gewonnen, de zaak weder op de lange baan zou schuiven. H.H.M. besloten daarom, eenen gezant naar Kleef te zenden, om alle moeilijkheden uit den weg te ruimen, en kozen daartoe Beverningk, wien zij tevens opdroegen, vóór zijn vertrek naar Kleef met van Ommeren c. s. een concept-antwoord op de Brandenburgsche artikels op het papier te brengen. Het gevolg hiervan was, dat den 16den Jan: aan H.H.M. door Beverningk

[1]) Res: St.-G. 2, 9 Jan: 1666. Aitz: l.l. bl: 1018. d'Estr: l.l. bl: 14. 38.

c. s. een ontwerp voor een assistentie-verdrag overgeleverd werd [1]).

De keurvorst was intusschen zeer verstoord over de gewelddadigdheden, die de Fransche troepen in zijne Kleefsche steden aanrichtten, en hij liet daarover zoowel te Parijs door Beck (14 Jan:), als in den Haag door Romswinckel en Copes (21 Jan:) klagen. Lodewijk was in dezen tijd zeer geneigd, den keurvorst ter wille te zijn. Zooals wij reeds gemeld hebben, had de koning du Moulin naar Kleef teruggezonden, om van de aanstaande komst van d'Estrades bericht te geven. Deze was zeker uiterst geschikt, de onderhandelingen tot een goed einde te brengen, en de Witt stelde hem dan ook voor, als buitengewoon gezant naar Kleef te gaan, in welk geval de Staten hem hunne belangen geheel zouden toevertrouwen en hem van de noodige volmacht zouden voorzien. Plotseling echter werd het plan veranderd en schreef Lodewijk aan Frederik Willem, dat de tegenwoordigheid van d'Estrades in den Haag volstrekt noodig was en dat hij derhalve iemand anders zou afvaardigen. De ware reden echter, dat d'Estrades niet naar Kleef ging, lag in eene etiquette-quaestie. Du Moulin had, ingevolge bekomen last, uitgevorscht, of de keurvorst voornemens was, aan d'Estrades de hoogerhand te geven, gelijk hij zulks aan de gezanten van andere gekroonde hoofden gedaan had, maar het antwoord was, dat de keurvorst wel is waar vroeger die eer aan de gezanten bewezen, maar later daarvan afgezien had. Nadat op deze wijze de zending van d'Estrades onmogelijk

[1]) Res: St.G. 9, 13, 15, 16, 18 Jan: 1666. Droysen. l.l. bl: 123. d'Estr: l.l. bl: 26—28. 34. Guiche. bl: 203—212. Urkunden. Dl: III. bl: 164. 165. de Witt. l.l. bl: 166. 170. 171.

geworden was, viel de keuze des konings op Colbert-Croissi, toenmaals staatsraad en maître des requêtes [1]).

Deze gezant moest eerst naar den Haag reizen, om alles met d'Estrades te bespreken, en daarna zich naar Kleef begeven, om de intriges van Vane, de Goës en Amalia van Solms, die den keurvorst hetzij tot ondersteuning van Munster, hetzij tot onzijdigheid wilden overhalen, te verijdelen. Terwijl Croissi op reis naar den Haag was, nam Beverningk (20 Jan:) afscheid van H.H.M. en van de Staten van Holland. Den volgenden dag kwam Croissi in die stad aan, waar hij met de Witt en d'Estrades conferenties hield. Er waren verschillende zwarigheden uit den weg te ruimen, waarvan de voornaamste over de hoegrootheid der subsidie en over de garantie van Rijnberk, Ravestein en de andere Neuburgsche plaatsen liepen. Op het eerste punt wilden H.H.M. den keurvorst op gelijke wijze als de Lunenburgsche vorsten behandelen, terwijl Frederik Willem eischte, dat de Staten 8000, hij 4000 man zouden onderhouden. Wat de genoemde garantie betreft, daartoe wilde de keurvorst zich niet verbinden, waarmede Croissi instemde. De Witt stond echter zeer op die garantie, dewijl de gemelde plaatsen tot groote bescherming van onzen staat dienden, doch hij moest toegeven en schreef aan Beverningk, »offmen voor het wtterste geen con»tentement soude connen nemen daer mede dat den Chur»vorst verklaerde voor den gem: heere Colbert ende Uw Ed: »gesaementlyck dat hy verstonde door den ouden text van 't »selve articul (n. l. art: 4 van 1655) soo als die leydt, mede

[1]) Karel Colbert, markies van Croissi (geb: 1628, ✝ 28 Juli 1696), was een broeder van den grooten Colbert en vader van den bekenden markies de Torcy.

»verobligeert te syn tot defensie van Rhynberck ende andere »plaetsen inde naebuyrschap met haer ho: mo: garnisoen »besett, ende sulx, oock 't casus voorvallende, reelyck sou»de presteren, ende dat men op soodaenigen verklaeringe 't »selve art: by de oude stellinge liete verblyven, my dunct »dat daerinne gansch geene swaerigheyt soude resideren, mits »dat den gem: heere Colbert acte gaeve, dat soodaenige ver»klaeringe voor hem ofte in syne jegenwoordigheyt zy ge»schiedt."

Croissi verliet den 25sten den Haag en bereikte den 28sten Kleef, waar Beverningk reeds den 22sten aangekomen was [1]).

[1]) Res: St.G. 20, 21 Jan: 1666. Res: Holl: 20, 22 & 23 Jan: 1666. bl: 7. 9. Aitz: l.l. bl: 774. d'Estr: l.l. bl: 27. 34. 39. 40. 42. 43. 58. 59. Guiche. bl: 229. 230. Pufend: bl: 512. Schotel. bl: 17. Urkunden. Dl: II. bl: 320—329. Brieven van de Witt aan Beverningk, d[to] 24, 27 Jan: 1666 (Archief). Niet onaardig is, wat de raad-pensionaris in het postscriptum der laatstgenoemde missive schrijft: „In de voorsz: Uw Ed[le] brieven „is inde besoigne geremarqueert dat Uw Ed: aen haer ho: mo: maer heeft „onderteeckent gansch verplichten Dienaer, daer het behoorde te wesen „ootmoedige, off wel gehoorsaeme ende getrouwe Dienaer, 't welck ick „myn plicht geacht hebbe alhier te vermaenen tot Uw Ed[ts] naerichtinge." Beverningk antwoordde hierop in zijnen brief aan de Witt van 31 Jan: 1666 (Archief): „Rakende de onderschryvinge aen hare Ho: mo: en hebbe noyt „geweten, datmen aen eenige formulieren verbonden is, ende ick wil beken„nen, dat ick noyt geen ootmoedichheydt sal betuygen als aen Godt, ende geve „onderdaenichheydt ende gehoorsaemheydt als aen myne souverainen dar vor „ick de vergaderinge van hare ho: mo: noyt herkent en hebbe: mar in cas „de occasie van schryven weder voorvalt, als ick verhoope van neen, wil „ick my gaerne acquiteren van getrouwigheyt, want dat verstae ick schul„digh te syn, gelyck ick my met reden ende yver onderschryve, enz." De geheele briefwisseling tusschen de Witt en Beverningk over de beide

§.2.

Voortzetting.

Beverningk had eenen zwaren post te vervullen, want sedert eenigen tijd werden de keurvorst en zijne ministers heen en weder geslingerd, daar Vane en de Goës hun best deden, Brandenburg voor het minst onzijdig te houden.

Den 25sten Jan: had onze gezant zijn eerste onderhoud met Schwerin en Blaspeil. Deze, het tractaat van 1655 tot basis nemende, wilden, dat de door H.H.M. beloofde garantie over Pruisen en Achter-Pommeren uitgestrekt werd; dat in art. 8 de woorden »ter zee" uitgelaten werden; dat de laatste woorden der garantie voor het toekomende tot Europa beperkt werden; dat in art: 11 en 12 onderscheid gemaakt werd tusschen groote en kleine troepen; dat bij den doortocht van aanzienlijke benden tijdig bericht gegeven werd; dat aan art: 14 eenige uitbreiding gegeven werd, om de latere conferenties over de ontruiming gemakkelijker te maken; dat de keurvorst in tijd van nood zijne kanselarij naar Emmerik of Wezel mocht overbrengen; dat de Genneper tol afgestaan werd. Op dit laatste punt was ook de keurvorst zelf zeer gesteld, evenals op de toekomstige ontruiming, waarover hij wilde dat men dadelijk na den oorlog een vergelijk zou sluiten. De garantie van Rijnberk en Ravestein wilde hij wel bij een geheim artikel beloven, »voor soo veel »hare hooch mog. guarnisoen ende besettinge belanght, met

Kleefsche onderhandelingen in 1666 is zeer interessant en verdiende m. i. meer de eer van gedrukt te zijn dan menige missive, die in de uitgegevene Brieven voorkomt.

»expresse distinctie van de rechten ende het erkennen van »den heer cheur van Coln," maar hij wilde niet, dat uit een zoodanig artikel H.H.M. het recht zouden afleiden, om in de Kleefsche steden bezetting te houden. Wat de hulp in troepen betreft, de keurvorst scheen niet ongenegen, 10000 man toe te staan, waarvan 6000 door H.H.M. zouden onderhouden worden.

Deze eerste conferentie was dus afgeloopen zooals men na de vroeger aangeknoopte onderhandelingen mocht verwachten, doch juist in dezen tijd kwamen er te Kleef onrustbarende geruchten over de houding van Neuburg en Zweden, welke oorzaak waren, dat Frederik Willem tegen Beverningk terughoudender werd. De keurvorst sprak den 26sten niet meer over eene hulp van 10000, maar slechts over eene van 8000 man, wier werfgelden door H.H.M. moesten betaald worden. Beverningk bood 160000 rksd:, waarvan 112000 voor de 6000 man en 48000 voor het onderhoud der overige 2000 man gedurende 4 maanden konden dienen, met welk voorstel de keurvorst geen genoegen nam. Deze veranderde stemming van Frederik Willem ontmoedigde Beverningk zeer, en, schreef deze, »hoe 't oock gaet, ick sye my sonder conclusie »ofte met weynich approbatie van har ho: mo: thuys comen, »'t welck my leet is."

Intusschen was Croissi te Kleef gearriveerd en had den dag na zijne aankomst conferenties met den keurvorst, diens gemalin, Schwerin en vorst Jan George van Anhalt, die met de zuster der keurvorstin gehuwd was. Frederik Willem klaagde aan den Franschen gezant zeer over de Staten, die hem zijne redelijke eischen weigerden en slechts eene onbeduidende subsidie wilden toestaan, terwijl hij zich zeer

smadelijk over ons leger uitliet. Croissi poogde den keurvorst te overtuigen, dat het van Brandenburg afhing, dat de oorlog spoedig een einde nam of wel nog zeer geruimen tijd voortduurde. Schwerin sprak in denzelfden geest als zijn meester, maar de keurvorstin toonde zich vrij genegen tot het verbond met H.H.M. Anhalt daarentegen zeide, dat onze Staten slechts poogden, de zaak op de lange baan te schuiven.

Beverningk hoopte meer dan hij verwachtte, dat Croissi zou slagen, »ten war hy ander impressie conde geven aen »de principale ministers gelyck ick sye dat syne intentie, »alles daer toe te contribueren." Hij zelf bleef op de vroegere zwarigheden stuiten en vond zich genoodzaakt, op den geheelen afstand van den Genneper tol hoop te geven. Daarentegen bleef hij op de subsidie van 160000 rksd: staan, waarmede de keurvorst geenszins tevreden was.

Den 30[sten] had onze gezant weder een lang onderhoud met Blaspeil, waarin men voornamelijk het volgende bepaalde: in art: 3 werden Pruisen en Achter-Pommeren gevoegd; over Rijnberk en Ravestein werd een afzonderlijk artikel opgesteld; in art: 11 en 12 werd onderscheid gemaakt tusschen doortochten en inkwartieringen, want de laatste zouden niet plaats hebben zonder voorgaande communicatie en de eerste niet zonder zóó tijdige notificatie, dat gedeputeerden van beide partijen daarbij konden zijn, om op de betaling en de tucht der doortrekkende troepen te letten; in art: 13 werden eenige woorden betreffende de capitulatiën ingevoegd, »dewelcke, schrijft Beverningk, op verscheyden manieren »hebbe gesocht te esquiveren, mar is onmogelyck geweest te »ontgaen mits de menigvuldige clachten dye alle dagen nu »jongst in desen tyd incomen op verscheyden indrachten dar

»over de steden clagen, selve soo verre, dat menigte van »borgers hare huysen ende de stadt abandonneren ende de »gebilletteerde militie alles moeten overgeven"; van den Genneper tol zou pure afstand gedaan worden. De keurvorst eischte bovendien, dat, in geval van hulp, zijn generaal geenen eed aan H.H.M. zou doen. Wat de subsidie betreft, Beverningk beloofde 160000 rksd: voor het werfgeld en onderhoud van 2000 ruiters en 4000 voetknechten.

Toch wilden de onderhandelingen niet recht vlotten, en Beverningk schreef dan ook aan de Witt, dat hij hoopte, spoedig de intentie van H.H.M. te vernemen, »op dat ick »van hier dar het my seer verveelt moge affcomen." Vooral de Genneper tol was en bleef het struikelblok. De Brandenburgsche ministers wilden dien gaarne in bezit hebben en beweerden, dat het een domein was, waarvan de keurvorsten langen tijd in bezit geweest waren, totdat H.H.M. zich daarvan meester gemaakt hadden.

Hetgeen Beverningk verricht had, werd grootendeels door H.H.M. goedgekeurd bij secrete resolutie van 2 Febr:, behalve: 1° de eed van den keurvorstelijken generaal aan H.H.M., waarvan onze gezant geenen afstand mocht doen, »ten waere alle de andere poincten mochten wesen geadjus»teert"; 2° de subsidie, die H.H.M. eerst na de uitwisseling der ratificaties wilden betalen; 3° de Genneper tol, welken de Staten eerst later door eene afzonderlijke conventie geregeld wilden hebben, »ende als bevonden mochte werden, »dat S.C.D. in syne sustenue ende praetensie is gefundeert, »soo sal men aen denselven geensints syn recht onthouden, »maer laeten gewerden."

Den 3den Febr: schreef de Witt aan Beverningk eene mis-

sive [1]), waarin hij zijne vrees uitsprak, dat ook de Staten van Holland van den afstand van den bewusten tol niet zouden willen hooren, terwijl hij daarin tevens over de resolutie van den vorigen dag sprak.

De raad-pensionaris stelde de zaak ter vergadering van Holland voor, benevens een verzoek van d'Estrades, »om in 't »werck vande voorsz: alliancie alle mogelycke faciliteyt by »te brengen ende in specie 't werck op den voorsz: tholl »ende licent niet te laeten accrocheren." Men vond goed, dat Beverningk zoo lang mogelijk den afstand moest tegenhouden, maar, indien het niet anders kon, daarin mocht toestemmen, mits de keurvorst den tol niet verhoogde; het liefst wilde men, dat de zaak aan het oordeel van den Grooten Raad te Mechelen onderworpen werd.

Den 6den Febr: schreef Beverningk aan de Witt, dat hij diens brief van den 3den, maar niet de daarin vermelde resolutie, ontvangen had, »dar over ick becommert ben," terwijl hij er bijvoegde: »Ick moet uE. confidenter seggen, »dat alles generalyck wat hier is tegen ons aenwoelt, ende »dat ick door alle middelen gecontraquarreert werde." Hij wist niet wat te doen, daar hij geene besluiten van H.H.M. ontvangen had, en om uit die onzekerheid verlost te worden, begaf hij zich (6 Febr:) uit Kleef naar den Haag, om in eigen persoon berichten in te winnen. Door zijn haastig vertrek ontving hij ook niet het besluit, dat de Staten den 7den genomen hadden, en waarbij zij hem opdroegen, op den voet van hunne resolutie van den 2den het verdrag te

[1]) Peter, Urkunden. Dl: III. bl: 179. noot 1, zegt ten onrechte, dat die brief niet meer bestaat.

sluiten en te teekenen, waartoe zij hem volmacht gezonden hadden [1]).

§ 3.

Tractaat met Brandenburg.

Den 9den Febr: lichtte Beverningk H.H.M. over den stand der zaken in, waarop zij besloten, dat hij gemachtigd zou worden, den keurvorst de helft der werfgelden of zelfs 100000 rksd: te beloven, te betalen dadelijk na de ratificatie, en zelfs de geheele som van 160000 rksd:, zoo zulks noodig was. Van dezen last voorzien keerde hij naar Kleef terug, waar hij den 11den aankwam.

De Spaansche en Engelsche gezanten hadden van zijne afwezigheid gebruik gemaakt. Zij hadden den keurvorst pogen diets te maken, dat alles, wat Beverningk toegegeven had, door H.H.M. gedesavoueerd was. Vane voegde daarbij de belofte, dat Engeland troepen van Frederik Willem onderhouden en hem tot scheidsrechter in den twist met H.H.M. nemen zou. De Brandenburgsche ministers waren het voorstel van Vane niet ongenegen, daar zij over de houding van

[1]) Secr: Res: St.G. 28 Jan:, 2, 7 Febr: 1666. Aitz: l.l. bl: 776. d'Estr: l.l. bl: 87—90. Urkunden. Dl: II. bl: 329—340. Dl: III. bl: 165—182. de Witt. l.l. bl: 172. 177. 178. Brieven van de Witt aan Beverningk, dto 1, 3, 6, 7, en aen Haersolte, dto 1 Febr: 1666 (Archief). Brieven van Beverningk aan de Witt, dto 26, 27, 29, 30, 31 Jan:, 6 Febr: 1666 (Archief). Brief van denzelfde aan H.H.M., dto 25 Jan: 1666 (Archief). Secrete brief van denzelfde aan dezelfde, dto 30 Jan: 1666 (Archief).

H.H.M. ontevreden waren. Croissi stelde alles in het werk, om de pogingen van den Engelschen gezant te doen mislukken, en zeide aan Anhalt, dat het de plicht van den keurvorst was, H.H.M., die hem vroeger ondersteund hadden, niet in den steek te laten, en dat het dwaasheid was te verwachten, dat Brandenburgs onzijdigheid door Engeland met eene subsidie beloond zou worden, daar deze laatste mogendheid in de tegenwoordige omstandigheden al haar geld tot ondersteuning van Munster en den oorlog met de Nederlanden noodig had.

De bemoeiingen van Croissi bevielen H.H.M. zoozeer, dat zij Beverningk uitdrukkelijk opdroegen, met hem samen te werken. Ongelukkig echter was de verstandhouding tusschen deze beide staatslieden niet van den besten aard. Croissi verdacht onzen gezant van prinsgezindheid en wist dit denkbeeld bij de Witt ingang te doen vinden, doch Beverningk wist, gedurende zijn kortstondig verblijf in den Haag, den raadpensionaris van het ongegronde dier beschuldiging te overtuigen. Daarbij kwam, dat onze gezant, zooals Croissi meende, te weinig om Frankrijk gaf en in het te sluiten verdrag volstrekt geene melding van deze mogendheid maakte, terwijl Croissi daarin gaarne iets gevoegd had gezien, dat overeenkwam met art. 5 van het concept-tractaat, dat de keurvorst aan du Moulin medegegeven had, welk artikel aldus luidde: Sa Majesté ne fera aucun traité avec l'évêque ou ses adhérents ni seul ni conjointement avec les Etats, sans le su et consentement de S. A. électorale, et sans qu'elle y trouve entièrement sa sûreté, ce que S. A. él. observera aussi réciproquement.

Beverningk had den 13[den] een onderhoud met Schwerin en

Blaspeil, waarin o. a. over de werfgelden bepaald werd, dat 80000 rksd: 14 dagen na het sluiten van het verdrag en eene gelijke som 14 dagen na de eerste betaling zouden gegeven worden, over welke subsidie Beverningk schreef: »In cas dese alliantie getroffen wert gelyck ick hope, soo »sal men moeten verdacht syn dat op de eerste monsteringe »oock een termyn van betalinge sal moeten syn, ende ver-»soeck dat de provincien dogh geduirigh aengemaent werden »om dan oock niet in gebreke te blyven, dat groot schande »voorden staet ware."

Wat den Genneper tol betreft, de keurvorst sloeg, »om »van dit lang getraisneerde werck eenmael aff te syn," voor, dat men hem dien tol zou overgeven, waartegen hij gedurende 12 jaren *f* 20000 jaarlijks zou geven, of dat H.H.M. dien nog gedurende denzelfden tijd behouden en hem daarvoor *f* 100000 comptant betalen zouden. Beverningk was van oordeel, »dat het voor ons veel sekerder was de directie »ende het middel selfs in handen te houden, als ons eens »dar van met een cleyn revenu ende dat noch voor weynich »jaren te ontberen," en men werd het eens op deze wijze, dat H.H.M. aan den keurvorst *f* 50000 comptant betalen en den tol nog gedurende 12 jaren bezitten zouden, na welken tijd men die quaestie uit den weg zou ruimen volgens het erftractaat, dat in 1543 tusschen Karel V en hertog Willem van Gulik opgericht was. Deze schikking over den Genneper tol beviel, schrijft de Witt aan Beverningk, »haer »Ed: Grootmo: sonderlinge wel, ende sien 't succes van de »voorsz: negotiatie aen als een effect van Uw Ed[e] vigilantie »ende sonderlinge goede conduicte."

Zoo scheen dan eindelijk het verdrag tot stand te zullen

komen. De keurvorst zond Blaspeil naar Beverningk, om alles te resumeeren, en 6/16 Febr: volgde de onderteekening. Wat er nu gesloten was bestond uit een tractaat van alliantie, op den voet van dat van 1655, een geheel nieuw van »naerder Conjunctie ende verbintenisse," en twee afzonderlijke artikels, het ééne over den tol van Gennep op den voet, welken wij zoo pas vermeld hebben, en het andere tot elucidatie van art: 4 van het eerstgemelde tractaat. Het verdrag van nauwere verbinding behelsde in het kort het volgende: den keurvorst werd de bevoegdheid toegekend, bij den bisschop alle pogingen tot herstel van den vrede aan te wenden (art: 1); indien van Galen weigerachtig bleef, moest de keurvorst 4000 ruiters en 8000 voetknechten op de been brengen, om den bisschop door geweld van wapenen tot den vrede te dwingen, terwijl de keurvorst de troepen, die hij reeds gereed had, in dat gedeelte zijner landen, dat aan Munster grensde, moest legeren (art: 2—4); de aan te werven troepen zouden door wederzijdsche commissarissen gemonsterd worden, waarna hun onderhoud tusschen de beide contraheerende partijen verdeeld zou worden (art: 5); H.H.M. zouden binnen vier weken 160000 rksd: betalen, terwijl de keurvorst binnen twee maanden na de uittelling dier som de 12000 man voltallig moest hebben (art: 6. 7); H.H.M. zouden verder voor de soldij van de helft der officieren en voor die van 6000 soldaten respectivelijk maandelijks *f* 3620 en *f* 88716 — 15 betalen, bij provisie voor den tijd van vier maanden, en, zoo de vrede niet binnen dien tijd volgde, nogmaals voor een gelijk tijdsverloop (art: 8—14); de noodige artillerie zou door den keurvorst geleverd worden, die daarvoor *f* 22263 — 10 per maand zou ontvangen (art:

15); de troepen zouden den eed aan Frederik Willem en, zoodra zij op Staatschen bodem kwamen, ook aan H.H.M. doen (art: 16); het opperbevel zou bij den keurvorst, en onder hem bij den vrijheer von Sparre, berusten, des echter, dat wanneer de troepen op Staatsch territoor kwamen en de keurvorst ze niet persoonlijk aanvoerde, het kommando door den generaal van H.H.M. gevoerd zou worden (art: 17. 18); Frederik Willem mocht met eene lijfwacht van 200 paarden in de steden, met Staatsch garnizoen bezet, vertoeven, terwijl men hem vrijen uitvoer en verkoop van ammunitie beloofde (art: 19. 20); de keurvorst zou, als de vrede na de ratificatie van het verdrag nog niet gesloten was, den bisschop met 12000 man, die tot 14 à 15000 vermeerderd konden worden, aanvallen (art: 21—23); beide partijen zouden geenen vrede zonder elkanders voorkennis sluiten en elkander, op grond van dit tractaat van nauwere verbinding, garantie verleenen (art: 24—28) [1]).

Hiermede waren deze onderhandelingen met Brandenburg afgeloopen, doch wij willen Kleef niet verlaten, zonder iets vermeld te hebben, dat te Parijs groote sensatie verwekte. Den dag zelven van de onderteekening bemerkte Croissi, dat Beverningk met Vane een onderhoud had, hetgeen bij den eerste den argwaan wekte, dat H.H.M. buiten Frankrijk om

[1]) Secr: Res: St.G. 9 Febr: 1666. Aitz: l.l. bl: 997—1006. Droysen. l.l. bl: 138. Dumont. l.l. bl: 85—103. d'Estr: l.l. bl: 102. 123. 124. Holl: Merc: Febr: 1666. bl: 33—38. Pufend: bl: 512—514. Urkunden. Dl: II. bl: 340—351. Dl: III. bl: 182. 183. Wicquefort. l.l. bl: 284. de Witt. l.l. bl: 181. 187. 188. Brief van de Witt aan Beverningk, d[to] 15 Febr: 1666 (Archief). Brieven van Beverningk aan de Witt, d[to] 13, 14, 16 Febr: 1666 (Archief).

met Engeland wilden onderhandelen, ofschoon Beverningk verklaarde, dat het gesprek over nietsbeduidende zaken geloopen had, bij welke verklaring hij ook later, toen hij in den Haag teruggekeerd was, volstandig bleef, terwijl de Witt aan van Beuningen schreef: »Dat tusschen den Heere »van Beverningh, ende den Heere Vane geen beginselen tot »Onderhandelinge gelegt syn, veel min eenige Onderhande»linge selfs begonnen, kan Uw Ed. met soodanige seecker»heydt affirmeren, als dat het ten twaelf uren op den middagh »geen naght is."

Croissi echter beschouwde de zaak uit een ander oogpunt en stelde te Parijs het gedrag van Beverningk in zulk een ongunstig daglicht, dat de Staten aan van Beuningen opdroegen, Lodewijk te verzekeren, dat het onderhoud, waarover Croissi klaagde, geheel toevallig geweest was en volstrekt niet over onderhandelingen geloopen had, met welke verklaring de koning genoegen scheen te nemen.

Het verdrag verwekte groote ontevredenheid bij de Goës en Vane. De laatste vooral klaagde daarover aan Schwerin en zeide, dat de handelwijze van den keurvorst zijnen meester zeer hinderde en misschien aanleiding tot eene vredebreuk zou geven, waarna hij hoogst ontevreden uit Kleef vertrok. Ook Croissi verliet deze stad, om in den Haag het een en ander met d'Estrades te overleggen, terwijl Beverningk den 20sten naar zijn vaderland terugkeerde. Den 22sten bracht hij ter vergadering van H.H.M., en twee dagen later in die van Holland, rapport uit. H.H.M. verzochten daarna den Raad van State, voor de tijdige uitbetaling van de *ƒ* 50000 voor den Genneper tol en van de 160000 rksd: voor de werfgelden, benevens voor de gelden, tot het on-

derhoud der Brandenburgsche troepen benoodigd, te zorgen [1].

§ 4.

Benoeming van legerhoofden. Krijgsverrichtingen.

Nadat wij aldus de onderhandelingen met Brandenburg afgehandeld hebben, moeten wij onze aandacht wijden aan hetgeen in ons land voorgevallen was.

In de onzekerheid, waarin men verkeerde, wat de invloed der onderhandelingen op den bisschop zou zijn, begreep men hier te lande op alles voorbereid te moeten wezen. H.H.M. namen dan ook den 14den Jan: eene petitie van ƒ 800000 voor de legerlasten aan, en kort daarop droegen zij den Raad van State op, alles tot eenen aanstaanden veldtocht gereed te maken, terwijl zij prins Maurits verzochten, zich zoo spoedig mogelijk naar Wezel te begeven, om dichter bij het oorlogstooneel te zijn. Ook werden de provincies uitgenoodigd, gedeputeerden te velde te benoemen, die echter, in plaats van acht, slechts vijf in getal zouden zijn, n. l. twee uit Holland, terwijl Gelderland en Overijssel, Zeeland en Utrecht, Friesland en Groningen de overige drie zouden benoemen.

Het werd thans noodig, ook tot de benoeming van een legerhoofd over te gaan, daar Prins Maurits slechts voor één veldtocht benoemd was geworden. Holland was niet zeer

[1]) Res: St.G. 22, 23, 26 Febr: 1666. Res: Holl: 24 Febr: 1666. bl: 37. Aitz: l.l. bl: 778. 779. 917. 918. d'Estr: l.l. bl: 146. 148. Schotel. bl: 12. Urkunden. Dl: II. bl: 351—357. de Witt. l.l. bl: 190—192. 198. 202.

tevreden geweest over de legeraanvoering van Maurits, evenmin als Zeeland, en vond het geraden een ander hooggeplaatst officier van de gereformeerde religie aan het hoofd van het leger te plaatsen, waartoe men het oog op Turenne sloeg, onder wien alsdan de jeugdige prins van Oranje generaal der ruiterij zou worden, mits deze van zijne relaties met Engeland afzag. De vijf overige gewesten waren beducht, dat zulk een vreemd opperhoofd al licht te veel macht in handen zou krijgen, en drongen op de herbenoeming van Maurits aan. Het plan van Holland viel in duigen, doordien Turenne, die zeker geene groote verwachting van ons leger koesterde, in stellige bewoordingen voor de hem toegedachte eer bedankte, en er bleef dus die provincie niet anders over, dan den zin der andere te volgen en Maurits te herbenoemen (25 Febr:). Wat de verdere hooge posten van het leger betreft, Blaspeil en Copes leverden 10 Maart eene memorie over, waarin zij, uit naam huns meesters, er op aandrongen, dat aan den prins van Oranje de eene of andere hooge legercharge gegeven mocht worden. Hierin werden zij ondersteund door Zeeland, dat tevens voorstelde, de hoofdofficieren ad vitam te benoemen, opdat men, wat er ook mocht gebeuren, in dit opzicht gereed zou zijn, welke twee voorstellen later ook door den magistraat van Deventer aangeprezen werden. Holland evenwel ging den ouden weg op; het lette niet op den voorslag van Zeeland en benoemde (25 Maart) »voor de aen»staende expeditie ende langer ofte verder niet" de volgende hoofdofficieren: Tarente generaal der ruiterij, Noordwijk generaal der artillerie, Hoorne sergeant-majoor-generaal, Pain et Vin kwartiermeester-generaal, Kirckpatrick bevelhebber over de militie in Holland, van Meteren superintendant van

den krijgsraad, en Maisonneuve, Ittersum en Dolman (niet, zooals d'Estrades hem noemt, Oliman) brigadiers van het leger. Holland gaf geene charge aan den prins van Oranje, »geensins uyt aversie ofte ongenegentheydt tot des»selfs Persoon, maer alleenlyck uyt notable reflectien van »Staet, ende vermits de peremptoire obstaculen daer uyt »resulterende, die haer Ed: Groot Mog: oock genegen zyn »soo door eene goede sorge ende opsichte over de Persoon »van meerhooghgemelte Heere Prince als andersints naer ver»mogen te helpen removeren" [1]).

De krijgsverrichtingen, die tot aan den vrede van Kleef plaats hadden, waren van weinig beteekenis. Zoo overviel een ritmeester der onzen, Brasser, het dorp Wullen, maar werd op zijnen terugtocht door den overmachtigen vijand verslagen en zelf gevangen genomen (23 Febr:), terwijl eenige weinige dagen later de Munsterschen Vriesenveen en Schuilenburg bezetten. Zoo sloegen zich een twaalftal Franschen te Holten door 180 vijandelijke ruiters heen (18 Maart); zoo verdedigde zich de sergeant Moullier alleen met goed gevolg tegen 18 Munsterschen, maar over het algemeen werd er weinig door de wederzijdsche legers uitgevoerd. Men schoof hier te lande de schuld dier werkeloosheid op Pradel, die zich daarvan bij d'Estrades zuiverde. De gedeputeerden te velde hielden vele beraadslagingen met prins Maurits en

[1]) Res: St.G. 14, 26 Jan:, 11 Febr: 1666. Res: Holl: 20, 22 Jan:, 10, 20, 25 Febr:, 25, 27, 31 Maart 1666. bl: 7. 9. 10. 35. 47 & 48. 32, 33, 35 & 36. 37 & 38. 42. Aitz: l.l. bl: 775. 776. 786. 787. 789. 1019. d'Estr: l.l. bl: 61. 62. 100. 101. 103. 104. 124—126. 127. 134. 187. 188. Holl: Merc: Febr: 1666. bl: 39—43. de Witt. l.l. bl: 172. 179. 185. 192. 193. 194.

Pradel over de wijze, hoe men den vijand de meeste afbreuk kon doen, maar »vonden niet geraden, yetwes finalyck t'ar»resteren"; zij hadden gebrek aan geld; zij waren niet recht op de hoogte van de sterkte des legers en verlangden, den loop der onderhandelingen te Kleef in aanmerking nemende, niets liever dan zoo spoedig mogelijk naar huis terug te keeren [1]).

§ 5.

Houding van Spanje.

Was het dus aan onze oostelijke grenzen vrij rustig, een grooter gevaar bedreigde ons uit het zuiden. Gamarra had in het begin van het jaar, ouder gewoonte, aan H.H.M. de verzekering gegeven, dat Castel-Rodrigo in geenen deele de wervingen des bisschops begunstigde, maar ze streng verboden had, terwijl de markies persoonlijk aan Sasburch verklaarde, dat hij de aanranders van Auvergne zou straffen. Men zou derhalve gemeend hebben, van den kant der Zuidelijke Nederlanden geheel gerust te kunnen zijn, maar de uitkomst bewees het tegendeel.

Bij de opsomming, die Alpen (l.l. bl: 687. 688) van des bisschops troepen doet, zegt hij: »Praeter has [pedestres le»giones] in Belgio tres latebant, uti quarta decima Comitis »de Natta; decima quinta Carpij, ac decima sexta Cleuteri."

[1]) Alpen. l l. bl: 712. 713. d'Estr: l.l. bl: 175—178. Kort en Bondigh Verhael. bl: 127. 129. Swinnas. l.l. bl: 9. 10. 18—20. Tücking. bl: 141. Brief van prins Maurits, d[to] 27 Maart 1666 (Archief). Brieven der ged: te velde, d[to] 16/26 Maart, 7/17 April 1666 (Archief).

Deze drie benden gaven in Februari teekenen van leven.

De graaf van der Nat trok met zijne manschappen het markiezaat van Bergen op Zoom binnen en veroverde het kasteel van Wouw, maar werd door George Frederik van Nassau, broeder van prins Maurits en gouverneur van Bergen op Zoom, verslagen en ontkwam met moeite, en slechts door eene kleine bende vergezeld, op het Akensche grondgebied, vanwaar hij brandbrieven schreef. Hieraan echter stelden H.H.M. paal en perk, door de regeering van Aken met represailles te bedreigen.

Nog ongelukkiger was Carp in zijne onderneming. Hij plunderde Oudenbosch (9 Febr:), doch had daarvan niet lang genot, want Tarente rukte met eenig volk uit 's Hertogenbosch naar die plaats, waar de bende van Carp zich op het kerkhof verschanste, maar overwonnen en voor het grootste gedeelte, met den bevelhebber zelven, gevangen genomen werd. Hiermede waren deze twee troepen verstrooid, welker plan geweest was, Willemstad te overrompelen, om deze stad voor de Engelsche transportschepen open te stellen.

Omstreeks denzelfden tijd had Cleuter, eens schoenmakers zoon uit Maastricht, zich in beweging gesteld. Den 26sten Jan: vertrok hij uit Brussel, waar hij zijn volk geworven had, en beproefde, daar Daalhem te sterk bezet was, Valkenburg in te nemen. Dit mislukte, waarop hij naar Heerlen trok, waar hij spoedig door een gedeelte van het garnizoen van Maastricht aangevallen werd. Hij verdedigde zich dapper, maar moest zich overgeven, en er had hem misschien een treurig lot gewacht, »sans l'indulgence du Rhingrave, qui avoit de peti»tes habitudes dans la maison du père de ce Colonel" [1]).

[1]) Res: St.G. 7 Jan: 1666. Aitz: l.l. bl: 776. 777. 788. Alpen. l.l.

Deze invallen verwekten hier te lande groote verontwaardiging. De Witt schreef aan Tarente: »Si les Troupes de »vander Natt ont touché le territoire de l'Estat, ou y faict »le moindre ravage, et que vostre Altesse trouve moien de »les attrapper, quand mesmes se seroit dans le territoire du »Roy d'Espaigne, je serois d'advis que l'on ne devroit pas »laisser eschapper l'occasion puis que les Estats generaux »ont donné ordre a tous leurs gouverneurs de poursuivre »les ennemis, mesmes hors du territoire de l'Estat, et qu'en »tel cas cecy ne seroit qu'une juste poursuite des ennemis »dans le territoire ou ils ont esté levés, et d'ou ils ont »faict l'insulte aux subjects de l'Estat".

Uit verschillende verklaringen van gevangenen werd het duidelijk, dat die benden ondersteund waren door de Katholieken, niet alleen in België, maar ook in Staatsch Brabant, en de te Oudenbosch resideerende rentmeester van de goederen der abdij van St. Bernard werd beschuldigd, met Carp c. s. in verstandhouding gestaan te hebben. Zeeland drong op het nemen van strenge maatregelen tot beteugeling van de licentie der pausgezinden aan en wilde selfs, dat men op eene ernstige wijze zijn misnoegen aan Castel-Rodrigo te kennen gaf, daar het beter was, den koning van Spanje te hebben »voor eenen openbaren vyandt, als voor »soo een gheveynsden Vriendt ende Nabuyr", en daar toch H.H.M. thans genoeg troepen op de been hadden. Holland

bl: 709—711. d'Estr: l.l. bl: 101. 102. Holl: Merc: Febr: 1666. bl: 20—23. Oeuvres de Louis XIV. l.l. bl: 38—40. Wicquefort. l.l. bl: 288. 289. Oprechte Haerlemse Dingsdaegse Courant van 9 Febr: 1666. n° 6. Brieven van Sasburch, d° 14 Jan:, en van Stein Callenfels, kommandant van Maastricht, d° 6 Febr: 1666 (Archief).

nam de zaak over en besloot, dat gedeputeerden van H.H.M. bij Gamarra en Sasburch bij Castel-Rodrigo ernstige vertoogen zouden indienen, met verzoek van »redres ende reparatie", en dat H.H.M. »gherust gestelt mogen werden, dat »inde Havenen van Oostende, Nieupoort, of elders in ende »door de Landen van den hoogst-gemelten Koningh, egheene »Engelsche Troupes sullen werden in ofte door gelaten, onder wat pretext het selve oock soude mogen ondernomen »werden".

In overeenstemming daarmede belastten H.H.M. van Brakel c. s., bij Gamarra over de handelwijze van Spanje te klagen, terwijl Sasburch bevel kreeg, van Castel-Rodrigo commissarissen te verzoeken, met wie hij de schade, door de zoogenaamde Munstersche troepen van België uit aangericht, zou kunnen begrooten.

Sasburch deelde zijnen last aan Castel-Rodrigo mede, die zich verontwaardigd toonde, dat de Staten nog altijd argwaan tegen hem koesterden, en die zeide, dat hij alles wilde doen, om het wantrouwen weg te nemen, en om zulks te toonen, stond hij het benoemen van commissarissen tot begrooting der schade toe en deelde hij onzen resident mede, dat hij aan den prins van Isenghien last gegeven had, de aanranders van Auvergne aan den Rijngraaf uit te leveren. Gamarra gaf den 15den Maart aan H.H.M. in eene memorie de hernieuwde verzekering van Spanje's neutraliteit en welwillendheid jegens onzen staat, terwijl de markies eenen hoogst beleefden en vriendelijken brief aan de Witt schreef, waarin hij hem verzocht, »de m'insinuer la voye par laquelle »ie Vous puisse manifester mon desir, et la réalité de mon »proceder". De raad-pensionaris antwoordde daarop, dat er

geen ander middel voor den markies was, om aan zijne betuigingen geloof te doen slaan, »que de donner aux Estats »l'asseurance par escrit, qu'ils luy ont demandée et specia»lement qu'elle ne permettra point que des gens de guerre »du Roy de la Grande Bretaigne ou autres sous quelque nom »ou pretexte, que se puisse estre mettent pied a terre dans »les ports d'Ostende, Nieuport ou autres de son gouverne»ment, bien moins que des semblables gens de guerre pas»sent par le territoire du Roy d'Espaigne pour se joindre »aux ennemis de cet Estat, ou pour l'incommoder en aucune »autre maniere, qu'elle ne souffrira aussy que l'Evesque de »Munster, ny leurs autres ennemis, s'il y en a, fassent »des levées dans l'estendue de son gouvernement, et qu'elle ne »permettra pas qu'on leur y donne passage ou retraitte, »qui puisse faciliter ou favoriser les desseins qu'ils pourront »former au prejudice de cet Estat et de ses habitants".

Castel-Rodrigo maakte zwarigheid, de gevraagde schriftelijke akte te geven, omdat hij gaarne wilde, dat die geheim bleef, en hij vreesde, misschien niet ten onrechte, dat zulks niet het geval zou zijn, als hij die aan H.H.M. zond. De Witt schreef aan Sasburch, dat het dan het best zou wezen, »dat de voorsz: gerequireerde verseeckeringe gegeven »werde by forme van rescriptie op myne voorgaende missive »den 19en deses aen Syne Excie opt voorsz: subject geschre»ven, ende kan U Ed. syn Excie verseeckeren, dat 't selve »in die voegen geschiedende, ick voor de secretesse vandien »volcomentlyck sal instaen ende responderen, ende dat daer»van egeene affschriften gemaeckt veel min aen yemandt ver»handreykt sullen werden".

Castel-Rodrigo wist echter de zaak zoolang te rekken,

totdat de vrede te Kleef gesloten was, hetgeen den Staten aanleiding gaf, den 21sten Mei eenen brief naar Madrid te schrijven, dien hun gezant, Reede van Renswoude, aan de koningin-regentes moest overhandigen. Zij klaagden daarin zeer over het gedrag van Castel-Rodrigo te hunnen opzichte en zeiden, dat zij overtuigd waren, dat de koningin nooit recht te weten was gekomen, welke klachten Sasburch te Brussel aanhoudend ingediend had.

Terwijl men aldus de Spanjaarden in toom hield, werd, naar aanleiding van de herhaalde klachten van Zeeland, bevolen, streng de hand aan de plakkaten tegen de pausgezinden te houden [1]).

§ 6.

Houding van het Rijk.

Nadat wij de houding van Spanje beschouwd hebben, gaan wij eenigen tijd terug, om iets over den Keizer te melden. Gedurende eenigen tijd had men van de bemiddeling, die Friquet uit naam zijns meesters aangeboden had, niets meer

[1]) Res: St.G. 18 Febr:, 5, 30 Maart, 2, 9, 10 April 1666. Res: Holl: 25 Febr:, 15 April 1666. bl: 45 & 46. 69 & 70. Aitz: l.l. bl: 777. 778. 787. 788. 789. 961. 964—971. d'Estr: l.l. bl: 173. 174. Holl: Merc: Febr: 1666. bl: 26—29. Brieven van de Witt aan Tarente, d[to] 28 Febr:, aan Castel-Rodrigo, d[to] 19, en aan Sasburch d[to] 19, 31 Maart, 5, 7, 21 April 1666 (Archief). Brieven van Castel-Rodrigo, d[to] 12 Maart, en van Sasburch, d[to] 25 April 1666 aan de Witt (Archief). Brief der Raden van Brabant aan H.H.M., d[to] 16 Febr: 1666 (Archief).

gehoord, doch den 28sten Jan: werd eindelijk van wege den Keizer het volgende concept aangeboden:

Que Sa Majté Imple employera son authorité pour porter Monsr l'Evesque de Munster a remettre entre les mains de Messieurs les Estats tous les postes, forts, chasteaux, villages, etca qu'il a occupé, pendant cette guerre, et qui seront en son pouvoir, au temps que le Traitté sera signé, et spécialement le chasteau et Bourg de Borckelo, de retirer de bonne foy tous les soldats et gens de guerre, qu'il aura alors dans le Territoire de cet Estat, auxquels Messieurs les Estats donneront passage dans leur pays (s'il en est besoing) pour aller dans celuy de Munster par le plus court chemin et le moins incommode, et de plus a desarmer et licencier toutes ses trouppes, a la reserve des guarnisons ordinaires; et qui sont absolument necessaires pour la garde de ses places fortes, mais qui n'excederont pas le nombre de 1500 hommes, tant a pied qu'a cheval [1]).

Que Messieurs les Estats promettront aussy de bonne foy de ne point faire d'acte d'hostilité dans le Pays de Munster, depuis que Monsr l'Evesqne aura commencé d'executer le Traitté.

Que ledt Sr Evesque s'obligera et promettra de n'entreprendre jamais de faire la guerre a Messieurs les Estats, de ne contracter aucune alliance avec d'autres Potentats contre eux, et de ne faire aucune levée de gens de guerre, sans la permisson de sa M. Imple et le consentement des Estats de l'Empire.

[1]) Hierbij stond als kantteekening: Il faut adjouster au cas, qu'il n'ayt point d'autre guerre, qu'il faut faire son accommodement avec les Princes de Lunenbourg.

Que sa M[té] Impl[e] et les Princes du Cercle de Westphalie demeureront guarands de la sincere et exacte observation de tous les poincts contenus en ce Traitté, et promettront de se declarer contre Monsr l'Evesque, s'il venoit a y mancquer et d'employer l'authorité Impl[e] et les armes mesmes, s'il estoit necessaire, pour le contraindre a n'y point contrevenir.

Moyennant ce que dessus les deux parties renonceront de bonne foy à toutes les pretensions, qu'elles peuvent avoir l'une contre l'autre, lesquelles demeureront esteintes, avec une amnestie generale de tout ce qui s'est passé, sauf le droict de l'Empire et de tous autres.

Zooals wij zien zullen heeft dit concept op de latere vredesonderhandelingen eenen grooten invloed uitgeoefend.

Om het Rijk in eene gunstige stemming te brengen en te houden zonden H.H.M. Hamel Bruynincx naar Regensburg, terwijl Holland zelfs voorstelde, een aanzienlijk gezantschap naar den Keizer en de Duitsche vorsten te zenden, »om de selve d'onrechtvaerdigheyt van de wapenen by den »Bisschop van Munster tegens desen Staet opgenomen wel »te doen begrypen, ende om haer vervolgens te disponeren »tot het employ van de vereyschte middelen, om den hooghst»gemelten Bisschop daer te doen doen de vereyschte repa»ratie, ende om in dier voegen de Vrede in ende ontrent »'t Duytsche Ryck wederom te herstellen". Van dit plan kwam evenwel niets, en Bruynincx alleen bleef te Regensburg met de leiding der zaken belast.

De bisschop van zijnen kant wendde aldaar alle moeite aan, om de leden van het Rijnverbond tot zijne ondersteuning te bewegen, doch zijne pogingen waren even vruch-

teloos als die van Carlingford. Gravel wist te bewerken, dat van Galen geen gehoor vond, terwijl de keurvorst van Mentz de Duitsche vorsten overreedde, dat het hun belang niet was, ten voordeele van Engeland tegen H.H.M. op te treden. Dezelfde keurvorst wilde zelfs H H.M. polsen, in hoeverre deze genegen waren, eenen vrede met Engeland te sluiten.

Het Rijk zag gaarne, dat de vrede gesloten werd, want vooreerst waren wegens het verschil van religie de Duitsche vorsten in twee partijen verdeeld, waarvan de ééne op de hand van het Katholieke Munster, de andere op die van de Hervormde Nederlanden was. Bovendien wilde het Rijk, met het oog op de plannen van Zweden op Bremen, gaarne de handen vrij hebben. Ook onze Staten waren niet ongenegen, zoowel met Karel II als met van Galen vrede te sluiten, en hadden wel ooren naar het voorstel van Mentz, maar men verklaarde onzerzijds, dat men thans geen verdrag kon sluiten zonder de voorkennis en toestemming onzer bondgenooten, terwijl men tevens eerst wilde zien, of ook Engeland tot toenadering genegen was, daar men van onzen kant niet eenen te openlijken stap wilde doen. Spoedig daarna werd te Kleef de vrede gesloten, waarbij de keurvorst van Mentz één der garandeerende onderteekenaars was [1]).

[1]) Secr: Res: St.G. 28 Jan: 1666. Res: Holl: 13 Febr: 1666. bl: 25 & 26. Aitz: l.l. bl: 1020. Brieven van de Witt aan Haersolte, d[to] 1 Febr:, en aan Bruynincx, d[to] 11, 23 Maart, 4 April 1666 (Archief.) Brieven van Bruynincx aan H.H.M., d[to] 11, 25 Maart 1666 (Archief). Secrete brieven van denzelfde, d[to] 15, 18 Maart 1666 (Archief). Secrete brieven van van Beuningen, d[to] 19 Febr:, 5, 12 Maart 1666 (Archief).

§ 7.

Verhouding van Munster tegenover Engeland en Brandenburg.

De bisschop zag zich dus in zijne hoop bedrogen, dat het Rijk den handschoen voor hem zou opvatten. Hij moest derhalve zijn geheele vertrouwen op Engeland stellen, en, schreef hij aan Temple, »nihil mihi unquam erit antiquius »aut magis inviolabile noto foedere cum S. Regia Majestate »sancito, a quo nullo modo divelli me patiar...... Certus »non separare me a S. Regia Majestate, cujus auspiciis et »satisfactionem, et securitatem me consecuturum confido." Hij begon echter zijnen toestand minder opgeruimd in te zien, want hij vreesde weldra ook Brandenburg en Lunenburg tegenover zich te zullen hebben, waartegenover slechts de flauwe hoop stond, dat Zweden hem zou ondersteunen. Om derhalve in tijd van nood niet geheel verlaten te staan, nam hij het voorstel tot bemiddeling, dat de Goës hem deed, zeer welwillend op, hetgeen voorzeker weinig met zijne betuigingen jegens Engeland strookte, maar waarover hij zich aan Temple aldus verontschuldigde: »Non est, quod »oblata Caesaris et quorundam Principum mediatio umbras »aliquas contrariae suspicionis invehere possit; cum illam »praefracte respuere nec temporum horum ratio patiatur, »nec mihi consultum fuerit, qui lucrando tempori inde »occasionem nactus, rem omnem hactenus intra praeliminaria »de ipsis personis Mediatorum, de modo tractandi, et mediis »securitatis proponendis continui."

De bisschop gaf tevens te kennen, dat hij eene groote som

gelds noodig had, en zond Sherwood naar Engeland, om die aangelegenheid te regelen. Temple spoorde de Engelsche ministers aan, van Galen eene goede som toe te staan, opdat deze met hart en ziel het verdrag mocht nakomen. Sherwood volbracht zijnen last en deelde tevens mede, dat te Dortmund de gezanten van verscheidene vorsten zouden bijeenkomen, om over het herstel van den vrede in den Westphaalschen kreits te spreken; hij verzocht den koning, iemand daarheen te zenden. Temple werd daartoe wel aangewezen, doch kreeg spoedig tegenbevel, daar de gemelde bijeenkomst reeds afgeloopen was. Dit tweede bevel ontving Temple te laat, toen hij reeds op reis was, waarop men hem gelastte, zich naar Kleef te begeven. Wij zullen dien tocht later behandelen [1]).

Al mocht de verstandhouding tusschen Engeland en Munster uiterlijk nog goed zijn, zoodat Temple in het begin van Maart nog over van Galen schreef: »I expect for my part »to see him rather besieged in Cosvelt or Munster, than »make a Peace without our Master's Consent, as it is hoped »by our Enemies," toch leende de bisschop aanhoudend meer het oor aan de hem gedane voorstellen tot vrede met H.H.M.

De keurvorst van Brandenburg had wel een tractaat met de Staten gesloten, maar hij vond het veel aangenamer, dat de vrede gesloten werd, dan dat hij zich genoodzaakt zag, het zwaard te trekken. Hij maakte derhalve gebruik van de bevoegdheid, hem door art: 1 van het verdrag van »naerder »Conjunctie" toegekend, en zond Jéna naar den bisschop,

[1]) Arl: bl: 79. 80. 81. 82. 84—86. 87. 88. 90. Temple. l.l. bl: 13. 15—17. 126. 127. Tücking. bl: 142. 143.

om hem tot vrede te vermanen, tot welk zelfde doel ook Wolffenbuttel, Keulen en Neuburg gezanten afvaardigden.

Jena verklaarde, dat zijn meester zeer verlangde, dat de bisschop op billijke voorwaarden den vrede sloot, want dat anders de keurvorst zich, ingevolge het tractaat van 16 Febr., gedwongen zou zien, krachtdadig op te treden. Van Galen daarentegen klaagde, dat de Staten reeds sedert 1570 verschillende keeren het stift overlast aangedaan hadden, en zeide, dat hij geenen oorlog met hen schuwde, modo alii Principes sese haut ingerant; Belgas solos a se haut metui, quorum et miles exigua virtutis specimina ediderit. Jena drong echter zoo sterk aan, dat de bisschop zich inschikkelijker begon te betoonen, en zich in alle opzichten, zelfs op het punt van Borculo, dat hem zoozeer ter harte ging, aan des keurvorsten oordeel onderwierp.

Frederik Willem liet daarop in den Haag door zijne gezanten aan H.H.M. de twee volgende vredesartikelen aanbieden (10 Maart):

1° Consentit Dominus Episcopus Monasteriensis, in tractatus pacis, sub conditionibus aequis et rationalibus ineundae, quamvis non dubitat jura sua quae habet in Borckeloe ita clare a se propositum iri, ut nemo aequitatis amans ab illo petiturus sit, quod incontinenti restituere debebit: Si tamen Dominus jnterpositionibus caussa bene examinata et discussa, pro pace communi aliter visum fuerit, per hoc non excludat sana pacis consilia, quibus nunquam non deseret.

2° Facta pace Dominus Episcopus evacuabit Borckelo, si in tractatu pacis caussa prius cognita, et ut necesse est examinata et discussa a dominis Mediatoribus id ipsum ita justum et aequum judicatum fuerit.

H.H.M. waren niet genegen, deze artikelen aan te nemen, en verklaarden, dat zij niet »gemeynt en syn in eeniger »manieren aff te gaen van die articulen, de welcke hier in »den Hage met Friquet opt papier gebracht syn," welke artikelen H H.M. zeer gematigd vonden. Zij bedankten den keurvorst voor de mededeeling, maar herinnerden hem tevens aan zijne verplichting tot krachtdadige optreding. Frederik Willem wilde aan H.H.M. geene redenen tot wantrouwen en misnoegen geven en wierf troepen, »mais pas tant", schrijft Croissi, »qu'il le veut faire croire, à ce que je sais de bonne »part." Hij stelde echter hoofdofficieren aan, maakte verdere toebereidselen en liet in den Haag verklaren, dat hij bereid was, het tractaat gestand te doen, maar hij liet tevens op het aannemen der gemelde twee artikelen aandringen. H.H.M. wilden echter van het concept, door Friquet opgesteld, niet afwijken en besloten, Beverningk naar Kleef te zenden.

Jena deelde den bisschop het antwoord der Staten mede en zeide, dat het verschil tusschen de beide vredesvoorslagen geene aanleiding tot het voortzetten van den oorlog moest wezen en dat de bisschop zich reeds genoeg op H.H.M. gewroken had. Jena gaf slechts één nacht bedenktijd aan van Galen, die daarna een antwoord gaf, dat den Brandenburgschen gezant niet geheel beviel. De bisschop was waarschijnlijk daartoe opgestookt door de gezanten van Zweden, Keulen en Neuburg, terwijl hij zelf oordeelde, dat hij zich op de linie Coesfeld — Munster — Warendorf zoo lang zou kunnen staande houden, totdat hij hulp ontving. Jena kreeg last, als uit eigen beweging de gezanten van Keulen en Neuburg, die men beide wantrouwde, uit te noodigen, met hem naar Kleef te vertrekken. De gemelde gezanten gaven daaraan

gehoor, en Jena kwam den 26sten Maart te Kleef terug [1]).

§ 8.

Begin der onderhandelingen te Kleef.

Nadat H.H.M. besloten hadden, Beverningk naar de vredesonderhandelingen af te vaardigen, werden voor hem negen artikelen op het papier gesteld, om hem tot instructie te dienen, terwijl hem tevens gelast werd, in alle zaken goede correspondentie met Croissi, die Frankrijk te Kleef zou vertegenwoordigen, te houden [2]). Beverningk nam den 20sten Maart afscheid van H.H.M. en begaf zich naar de plaats zijner bestemming op reis.

Te Kleef was reeds vroeger van de zijde van den bisschop Matthias Korff-Schmising aangekomen, die Frederik Willem van het recht zijns meesters op Borculo poogde te overtuigen, maar de keurvorst verklaarde, dat van Galen de gestelde voorwaarden moest aannemen, wilde hij niet door Brandenburg aangevallen worden. Dit antwoord, was niet zeer geschikt, om van Galen te bevredigen, en hij besloot te beproeven, of hij bij Lodewijk XIV meer troost zou kunnen vinden [3]).

[1]) Res: St.G. 10, 12, 15, 17 Maart 1666. Alpen. l.l. bl: 715. 716. Droysen. l.l. bl: 139—141. d'Estr: l.l. bl: 163—165. Pufend: bl: 515. 516. Temple. l.l. bl: 14. Tücking. bl: 142. 143. Urkunden. Dl: II. bl: 351. 363. 366. 370. 371. Dl: III. bl: 184.

[2]) Die artikelen zijn als Bijlage XVI hier achter gevoegd. Voor de vredesonderhandelingen te Kleef heb ik o. a. gebruik gemaakt van het op het Archief berustende verbaal van Beverningk.

[3]) Res: St.G. 20 Maart 1666. Secr: Res: St.G. 17 Maart 1666. d'Estr: l.l. bl: 173. 189. 190. Urkunden. Dl: II. bl: 371—374. Dl: III. bl: 183. 184. de Witt l.l. bl: 219. 220.

Hij zond eenen edelman naar Parijs, die aldaar omstreeks 20 Maart aankwam en aan den koning te kennen gaf, dat zijn meester in geene verbinding met Oostenrijk stond, maar gaarne zich aan Lodewijk wilde aansluiten, als deze hem in de zaak van Borculo ondersteunde; verder bood hij, uit naam zijns meesters, aan den koning tegen eene subsidie troepen aan, die eenen mogelijken doortocht van een Oostenrijksch leger naar België zouden verhinderen. Lodewijk vond, zooals licht te begrijpen is, dit laatste voorstel niet onaannemelijk en behield zich voor, daarover later te onderhandelen, maar op het punt van Borculo gaf hij den bisschoppelijken gezant geene hoop en zeide, dat dit ook niet noodig was, daar van Galen toch reeds verklaard had, dat Borculo geene aanleiding tot het afbreken der onderhandelingen zou geven. De Munstersche edelman verliet den 25sten weder Parijs, en de koning liet door van Beuningen aan H.H.M. van alles bericht geven en zijne garantie aanbieden, die, in overeenstemming met het 9de art: der instructie van Beverningk, aangenomen werd. Ook andere vorsten wenschten in het te sluiten tractaat opgenomen te worden; zoo lieten in den Haag Keulen door Buschmann, Neuburg door Aller, Lunenburg door Wicquefort hunne bemiddeling aanbieden en hunne opneming in het tractaat verzoeken [1]).

Intusschen was Beverningk den 24sten Maart te Kleef aangekomen en zeer goed door den keurvorst en diens familie ontvangen, terwijl een weinig later aldaar ook de gezanten van verscheidene andere vorsten aankwamen. De keurvorst

[1]) Res: St.G. 22, 25, 29 Maart, 6 April 1666. Res: Holl: 30 Maart 1666. bl: 40. Oeuvres de Louis XIV. l.l. bl: 38. 70. Urkunden. Dl: II. bl: 377—379. de Witt. l.l. bl: 224.

vroeg aan Beverningk, of deze gemachtigd was, al die potentaten als bemiddelaars aan te nemen, hetgeen door onzen gezant ontkend werd, daar H.H.M. de mediatie van Brandenburg alleen, maar wel de garantie dier vorsten wilden aannemen. Beverningk was bevreesd, dat anders »te ver»wachten was een opereuse ende wytlufftige directie van »saecken, die jck meende, dat met weynige omslachten, ende »in corten tyt tot hare perfectie konden gebracht werden."

Den 29sten begonnen de eigenlijke onderhandelingen met een onderhoud van Schwerin en Blaspeil met de bisschoppelijke gezanten, Korff-Schmising en Wiedenbrück. Het lastigste punt der geheele zaak was dat van Borculo, waarop zoowel de Staten als de bisschop zoozeer gesteld waren. Om deze moeilijkheid uit den weg te ruimen, had Croissi reeds aan Lionne voorgeslagen, dat Borculo voorloopig teruggegeven zou worden, maar dat men de geheele beslissing dezer zaak aan het oordeel van wederzijdsche commissarissen, en, indien deze binnen één jaar het niet eens konden worden, aan dat der onderteekenaars van het verdrag zou onderwerpen. Dit voorstel beviel zeer aan Lodewijk, die, gelijk wij reeds meermalen gezegd hebben, meende, dat de bisschop meer recht dan H.H.M. op Borculo had, maar, schreef Lodewijk aan Croissi, »ce point-ci est sans doute fort délicat à manier, »pour l'ombrage que les Etats concevront que je veuille fa»voriser sous main l'évêque, pour avoir ses troupes."

De Brandenburgsche onderhandelaars gaven aan Beverningk de hoop te kennen, dat de zaak van Borculo wel geschikt zou worden, mits salvo iure imperii. Daarentegen merkten zij op het punt der ontwapening op, dat den bisschop, als uitschrijvend vorst van den Westphaalschen kreits, de eene o

andere executie opgedragen kon worden, waartoe hij meer troepen dan 1500 man noodig zou hebben. Beverningk merkte aan, dat in zulk een geval den bisschop eene lichting van meerder volk veroorloofd zou zijn, daar zulks alsdan plaats had met toestemming van den Keizer en het Rijk. Wat Borculo betreft, Beverningk wist, hoezeer de Staten op die heerlijkheid gesteld waren, in welke meening zij nog onlangs door een request van van Styrum en van de Staten van Zutphen versterkt waren, en hij beriep zich dus op zijne instructie, waarin de woorden: salvo iure imperii niet voorkwamen.

Korff en Wiedenbrück deden intusschen hun best, den Keizer, Mentz, Keulen en Neuburg als bemiddelaars te doen aannemen, maar Beverningk kantte zich daartegen, dewijl hij vreesde, dat die vorsten, welke denzelfden godsdienst en dezelfde belangen als van Galen hadden, dezen te veel ondersteunen en Brandenburg overvleugelen zouden. Dat Beverningk goed gezien had, bleek weldra, want de aankomst der gezanten van Mentz, Keulen en Neuburg boezemde den bisschoppelijken onderhandelaars meer moed en vertrouwen in [1]).

§ 9.

Voortzetting.

Den 31sten Maart verzochten Schwerin en Blaspeil op aansporing der gezanten van Mentz, Keulen en Neuburg, dat Beverningk een concept-tractaat op het papier zou brengen,

[1]) Verbael. Res: St.G. 20, 22 Maart 1666. Urkunden. Dl: II. bl: 376. 382—386. Dl: III. bl: 183—185. Brief van de Witt aan Beverningk, dto 1 April 1666 (Archief).

maar deze antwoordde, dat hij zich bij zijne instructie moest bepalen. De zaak ging intusschen zoo langzaam voort, dat Beverningk 1 April aan de Witt schreef: »Ick werde beducht »voor een tragen voortganck der saecken hier, ende wete »oock niet, wat jck van de successen hopen moet," waartoe niet weinig bijdroeg, dat hij »mordicus" bij zijne instructie bleef, behalve dat hij de clausule: salvo iure imperii aannam.

Het bericht, dat de onderhandelingen gerekt schenen te worden, beviel H.H.M. in geenen deele, en »dewyle de »costen van deser zyde nu moest syn gedaen, voor sooveel »den Staet selffs belanght, ende dat doch de geallieerden hare »bedongen penningen ten vollen sullen moeten trecken, soo »wel als het Tractaet aenstonts wert geslooten, als dat de»selve 't belooffde gelt met vigoureuse crychs expeditien »tegens den Bisschop comen te verdienen," zoo schreven H.H.M. aan Beverningk terug, dat hij de onderhandelingen moest doorzetten en Frederik Willem aansporen, bij langeren tegenstand van den bisschop, met kracht op te treden.

Intusschen wilden de Munstersche gezanten op het punt van Borculo volstrekt niet toegeven en werden in die hardnekkigheid zeer gestijfd door den graaf van Furstenberg [1]), wien echter Croissi verklaarde, dat het Lodewijks begeerte was, dat zijne bondgenooten, de Staten, op het punt van Borculo voldoening zouden erlangen.

Daarentegen maakte Croissi zwarigheid op het punt van

[1]) Willem Ego, graaf van Furstenberg, (geb: 21 Oct: 1629, + 10 April 1704) vertegenwoordigde met Buschmann Keulen te Kleef. Furstenberg komt, hoewel hij inter arbitros fere primus was, niet onder de onderteekenaars van het verdrag voor, quod negata, quam suaserat, subscribendi norma, omnem postea subscriptionem studiose declinarit. (Alpen. I.I. bl: 735).

de ontwapening des bisschops, en wel over de woorden: nisi consensu Imperatoris, die hij zeide, dat Lodewijk niet kon dulden, daar van Galen in sommige gevallen door het Rijnverbond verplicht zou kunnen zijn, Frankrijk met troepen te ondersteunen. Beverningk antwoordde, dat gemelde woorden uit het concept van Friquet overgenomen waren en dat, wanneer de bisschop uit kracht van het Rijnverbond ondersteuning moest verleenen, die hulptroepen (400 ruiters en 800 voetknechten) gemakkelijk gevonden konden worden uit de 2 à 3000 man, die men hem zou toestaan op de been te houden. Onze gezant deed nu den voorslag, om in het artikel over de ontwapening òf uitdrukkelijk het Rijnverbond als geval van uitzondering op te noemen, hetgeen echter den Keizer mishagen zou, òf de woorden: nisi consensu Imperatoris te schrappen.

Nadat Beverningk over deze zaken aan de Witt geschreven had, hield deze eene conferentie met den Keizerlijken gezant. (5 April). Het eerst werden de zoo even vermelde woorden behandeld, en men werd het eens, ze weg te laten. Het tweede punt van behandeling was de zaak van Borculo. Friquet beweerde, dat in het door hem opgestelde concept wel gesproken was over eenen algemeenen wederkeerigen afstand salvo iure imperii, maar niet in het bijzonder over dien van Borculo, waarop de raad-pensionaris antwoordde, dat de Staten geenen vrede zouden sluiten met eenen vorst, die op eenig gedeelte van hun grondgebied aanspraak maakte; dat in zoodanig geval volgens de Unie de oorlog voortgezet moest worden, en dat het voor »eene sonderlinge moderatie" van H.H.M. was aan te merken, dat zij des bisschops aanspraken op het dominium directum onaangeroerd lieten.

Friquet kon op dit punt niets verkrijgen en zocht daarna eenige verandering in het artikel over de ontwapening te brengen, vooral wat betrof het woord statim, daar, beweerde hij, zulk eene spoedige afdanking onmogelijk was en den bisschop in de macht zijner naburen zou overleveren. De Witt antwoordde, dat men het woord statim in dezen zin zou opvatten, dat de ontwapening eerst na de uitwisseling der ratificatiën zou plaats hebben.

Intusschen hadden Schwerin en Blaspeil aan Beverningk een concept van 13 artikelen overgeleverd, dat als het ware eene uitbreiding der instructie van onzen gezant was en hem dus goed beviel, behalve dat hij meende, dat de laatste woorden van art: 7 van het concept: retento tamen ad praesidia necessario milite quem tamen numerum duorum triumve millium excedere non cupit, den bisschop te veel speling gaven en vervangen moesten worden door de woorden: qui tamen numerum non excedet.

Beverningk meende nu, dat de zaak spoedig zou voortgaan, toen eensklaps de Munstersche gezanten op nieuw meer moeilijkheden over Borculo begonnen te maken, waaraan weder Furstenberg schuld was. Beverningk was hierover zeer verontwaardigd en, zijn misnoegen niet kunnende verkroppen, zeide hij aan Croissi, dat H.H.M. de bemiddeling van Furstenberg niet noodig hadden en over dezen bij Lodewijk zouden klagen. Croissi poogde hem ter neder te zetten en verontschuldigde Furstenberg, maar verklaarde tevens, dat hij, Croissi, alles gedaan had en doen zou, om H.H.M. te ondersteunen. Deze welwillende verklaring verhinderde niet, dat Beverningk, die, evenals bij de vroegere onderhandelingen te Kleef, den Franschen gezant niet recht

vertrouwde en door hem gewantrouwd werd, aan H.H.M. over de »quade officien die den heer Colbert onder de hand »belieft hadde" schreef.

De kwade luim van onzen gezant, die van nature niet zeer geduldig was, verminderde zeker niet, toen ook de Brandenburgsche onderhandelaars voorstellen omtrent Borculo deden, die hij in strijd met zijne instructie achtte [1]).

§ 10.

Vrede van Kleef.

De klachten van Beverningk over het gedrag van Croissi waren zoo ernstig, dat de Witt het geraden vond, daarover een onderhoud met d'Estrades te hebben. De laatste verzekerde, dat zijn koning volstrekt niet van meening veranderd was en dat misschien de schuld van het misverstand alleen bij Beverningk lag, doordien deze over de laatste voorstellen niet met Croissi en Furstenberg te rade gegaan was. Verder werd in deze conferentie gesproken over Borculo, waarop de bisschop eigenlijk drie aanspraken deed gelden, »d'eerste »vande souveraineteyt off 't territoriael recht; de tweede van »'t dominium directum off 't recht van manschap als dominus »feudi; ende de derde van caduciteyt door versmaedinge

[1]) Verbael. Res: St.G. 4, 5, 8 April 1666. Aitz: l.l. bl: 1021. 1022. Urkunden. Dl: II. bl: 386—402. Dl: III. bl: 185. 186. de Witt. Dl: II. bl: 228—230. Brieven van de Witt aan Beverningk, d^{to} 4, 5 April 1666 (Archief). De laatstgenoemde missive, die ook voor de wijze van correspondeeren van den raad-pensionaris met onze gezanten merkwaardig is, is als Bijlage XVII hier achter gevoegd.

»ende versuym van binnen behoorlycken tydt verly te ver»soecken." D'Estrades wilde, dat, daar H.H.M. de eerste aanspraak volstrekt niet wilden erkennen, zij daarentegen met betrekking tot de beide andere het vroeger vermelde voorstel van Croissi, om de zaak aan het oordeel van commissarissen te onderwerpen, zouden aannemen. Tevens verzocht hij, dat de woorden: nisi consensu Imperatoris uit het concept gelicht zouden worden en dat men het getal der aan den bisschop toegestane troepen op 3000 man zou brengen.

Beverningk, die vreesde. dat de onderhandelingen zouden afspringen, herinnerde den keurvorst van Brandenburg aan diens belofte van rupture, waarop deze zeer welwillend antwoordde. Tegelijkertijd echter scheen de zaak weder beter van stapel te zullen loopen, want de gezanten van Mentz en Keulen kwamen, hetgeen zij nog niet gedaan hadden, Beverningk bezoeken, en bovendien »heeft oock den heere Col»bert syne officien belooft".

Deze berichten verwekten groot genoegen in den Haag, en de Witt, daardoor gesterkt, verklaarde dan ook stellig aan Friquet, dat H.H.M. geenen afstand zouden doen van het territoriaal recht op Borculo, maar dat zij misschien genegen zouden zijn, den bisschop te veroorloven, 2500 man op de been te houden.

Te Kleef werden intusschen de onderhandelingen met dit gevolg voortgezet, dat de bisschoppelijke gezanten van het territoriaal recht op Borculo afstand deden, terwijl de quaestie over het dominium directum door den bisschop en van Styrum met onderling goedvinden geregeld zou worden. Daarentegen leverde het punt der ontwapening meer bezwaar op, maar men kwam overeen, dat Korff en Wiedenbrück naar Mun-

ster zouden vertrekken, om die zaak met van Galen te bespreken.

De Brandenburgsche onderhandelaars leverden den 9den April aan Beverningk 14 artikelen over, die bijna letterlijk in het vredestractaat overgenomen zijn en zeer in den smaak van de Witt vielen.

De uitslag der geheele zaak hing nu nog alleen af van het antwoord, dat Korff en Wiedenbrück uit Munster zouden medebrengen. De bisschop dacht er een oogenblik over, de onderhandelingen af te breken en met zijn leger, dat hem groot vertrouwen inboezemde, de bondgenooten van H.H.M. afzonderlijk aan te vallen en te verslaan, maar hij zag spoedig het gevaarlijke van dat plan in en zond zijne onderhandelaars wederom naar Kleef. Zij kwamen aldaar den 15den April terug en hadden den volgenden dag met Frederik Willem eene conferentie, waarin zij op het punt van Borculo toegaven, maar op dat van de ontwapening eenige concessie beproefden te verkrijgen. De keurvorst zond daarop Schwerin en Blaspeil naar Beverningk, die eindelijk, behoudens de toestemming van H.H.M., 3000 man toestond [1]).

De vredesartikelen werden vervolgens geresumeerd en den 18den April geteekend door Beverningk voor H.H.M. en door Korff-Schmising en Wiedenbrück voor Munster, terwijl het verdrag verder onderteekend werd door de gezanten der garandeerende mogendheden, n.l. de Goës (Keizer), Colbert-Croissi (Frankrijk), Melchior Frederik von Schönborn, Hen-

[1]) Verbael. Res: St.G. 19 April 1666. Alpen. l.l. bl: 720. 721. d'Estr: l.l. bl: 205—210. 220—223. Urkunden. Dl: II. bl: 405—408. Dl: III. bl: 186. de Witt. l.l. bl: 235. 238. 239. Brieven van de Witt aan Beverningk, dto 7, 10, 12, 13 April 1666 (Archief).

drik Batz en Christophorus Gudenus (Mentz), Buschmann (Keulen), Schwerin en Blaspeil (Brandenburg), Ketteler, vrijheer Jan Adolf van Furstenberg en Meinders (Paderborn), Frans von Gise (Neuburg), Frederik Heimburg (Brunswijk-Wolffenbuttel), en Otto Grote en Ludolf Hugo (Lunenburg-Hanover).

Het vredestractaat bestond uit 15 artikelen en bevatte het volgende: eeuwige vrede tusschen de Nederlanden en Munster, benevens wederzijdsche amnestie, waarvan alleen verraders uitgesloten waren (art. 1, 2); de bisschop zou alle door hem bezette plaatsen, met name het kasteel en de stad Borculo, ontruimen en na den laatsten dag van Maart in die plaatsen geene verdere schade aanrichten of contributies heffen, waarvoor wederzijdsche commissarissen zouden kunnen waken (art: 3); verder zou hij al zijne troepen uit het grondgebied van H.H.M. doen aftrekken, terwijl deze geene vijandelijkheden tegen hem zouden plegen, te rekenen van den 24sten April, welke datum met onderling goedvinden wegens het invallende paaschfeest in den 27sten veranderd werd (art: 4, 5); de Staten van hunnen kant zouden het stift door hunne troepen doen ontruimen, terwijl de gevangenen van beide zijden zonder losgeld vrijgegeven zouden worden en de uitgeschrevene requisities met den laatsten April zouden ophouden (art: 6); de bisschop zou, dadelijk na de uitwisseling der ratificatiën, zijn leger afdanken, met uitzondering van 3000 man, welk getal hij niet zou mogen vermeerderen, dan wanneer zulks vereischt werd door de zekerheid van het Rijk of door een of ander verbond, dat de bisschop gesloten had en dat niet met het tegenwoordige in strijd was, terwijl hij afzag van alle verdragen, die hij tegen H.H.M.

gesloten had of in de gelegenheid zou zijn te sluiten, welke verplichting wederkeerig de Staten aangingen (art: 7—9); in dit verdrag zouden begrepen worden Denemarken, Lunenburg-Celle, Osnabrück, Holstein-Gottorp en Oldenburg als bondgenooten en vrienden van H.H.M., en de Keizer en de vorsten van het Rijnverbond als die van Munster, terwijl ook George Frederik van Waldeck met name opgenoemd werd (art. 10); wat Borculo betrof, het dominium directum en utile bleef in den toestand van vóór den oorlog, maar de bisschop deed afstand van het terrritoriaal recht, ita tamen, ut ista renunciatio non praejudicet iuri Imperii (art. 11); zoowel H.H.M. als de bisschop zouden bona fide afzien van alle aanspraken, welke ook, die zij op elkander konden doen gelden (art. 12); toekomstige moeilijkheden tusschen Munster en H.H.M. zouden slechts amicabili modo uit den weg geruimd worden (art: 13); de reeds vroeger genoemde vorsten zouden garanten van de trouwe nakoming der voorwaarden van het verdrag zijn (art: 14); eindelijk, de ratificatie zou binnen veertien dagen volgen, waartoe wederzijds vrijgeleide gegeven zou worden, en twee weken na die ratificatie moest de afdanking van het bisschoppelijke leger afgeloopen zijn [1]).

§ 11.

Zoo was dan de vrede gesloten en de oorlog geeindigd op eene wijze, die men zeker eenigen tijd vroeger niet had

[1]) Het tractaat is, hetzij in het oorspronkelijke (Latijn), hetzij vertaald, in zijn geheel of verkort te lezen: Res: Holl: 30 April 1666. bl: 3—8. Aitz: l.l. bl: 1023—1030. Alpen. l.l. bl: 724—734. Cau en Scheltus. l.l. bl: 320—

kunnen voorspellen. De voorwaarden toch van het verdrag waren verre van gunstig voor den bisschop, hoewel hij in den geheelen oorlog niet ongelukkig geweest was en vooral in den beginne groote voordeelen behaald had, maar hij zag niemand te zijner hulpe opdagen, terwijl bij langeren wederstand van zijne zijde Frankrijk, Brandenburg en Lunenburg krachtdadig H.H.M. zouden bijstaan. Hij legde dus, hoe onwillig ook, het hoofd in den schoot.

Toch waren bijna de vredesonderhandelingen te Kleef door van Galen afgebroken geworden. Zoo als wij reeds gezegd hebbben, had Temple van zijne regeering bevel ontvangen, naar Kleef te vertrekken en den bisschop van het sluiten van den vrede af te houden, en om aan die zending kracht bij te zetten had men Temple van de noodige wissels voorzien en hem vergunning gegeven, nog meer te beloven. Hij was gedwongen door eene streek te reizen, die aan vrienden van H.H.M. toebehoorde, hetgeen hem bewoog, zich als Spanjaard te verkleeden, zoodat dan ook de gedeputeerden te velde over hem schreven als »een oudt man bekleedt met »eenen rooden rock ende een cruys op de borst, synde het »facoen van syne klederen spaensch, waeruyt sommige ver»meynen, dat het een spanschen Minister, andere dat het »een Engelsman in een spaensch habyt, om onbekent te »blyven, geweest sy."

Temple reisde over Dusseldorp, waar hij met den hertog

325. Dumont. l.l. bl: 106—110. d'Estr: l.l. bl: 227—236. Holl: Merc: April 1666. bl: 55—58. Kort en Bondigh Verhael. bl: 129—133. La Vie. bl: 80—84. Swinnas. l.l. bl: 20—24. Zie verder Depping. bl: 29. 30. Droysen. l.l. bl: 141. 142. van der Hoeven. l.l. bl: 20. 21. Pufend: bl: 516. 517. Tücking. bl: 145. 146. Wicquefort. l.l. bl: 285. de Witt. l.l. bl: 246. 247.

van Neuburg een onderhoud had, en Dortmund, langs woeste en onherbergzame wegen, naar Munsterland. Op een van des bisschops kasteelen werd hij door Gorgas ontvangen en met een drinkgelag onthaald, hetgeen allerminst in den smaak van Temple, die geen groot drinker was, viel, maar hij had »commonly some Gentlemen with me that served »for that purpose when 't was necessary; and so I had the »Entertainment of seeing his Majesty's health go current »thro' about a dozen Hands, with no more Share in it than »just what I pleased."

In Munster werd hij door den bisschop zelven zóó vriendelijk ontvangen (18 April), dat het zijn wantrouwen opwekte en hem op zijne hoede deed zijn. Hij sloeg van Galen een onderhoud voor, dat deze gaarne geweigerd zou hebben, maar eindelijk op het herhaalde aandringen van den Engelschman toestond. Temple, die niet wist, dat de onderhandelingen te Kleef reeds zoo ver gevorderd waren, poogde van Galen te overreden, het verdrag met Engeland gestand te doen, en beloofde niet alleen geld, maar ook een aanzienlijk aantal troepen, die den Eems zouden komen opzeilen. De bisschop verontschuldigde zich zoo goed hij kon en verzocht Temple zoolang bij hem te blijven, totdat hij iemand naar Engeland zou gezonden hebben, om zijn gedrag te rechtvaardigen. Temple begreep, dat van Galen hem zoolang wilde ophouden, totdat diens agent te Brussel de overgezondene wissels geïnd zou hebben, en hij besloot, dat plan tegen te werken. Hij nam dus wel deel aan een groot gastmaal, te zijner eere door den bisschop aangericht, waarbij hij »drank in Bravery »like all the rest," zoodat »I was very sick after I came to »my Lodging," maar hij was meer dan ooit besloten, zijne

reis te bespoedigen. Hij wist de waakzaamheid van d'Ossory, dien de bisschop hem quasi uit eer toegevoegd had, te verschalken en vertrok den 23sten vroeg in den ochtend uit Munster. Hij reed zoo hard mogelijk door Munsterland en Kleefsland en kwam den volgenden dag omstreeks den middag te Dusseldorp aan, vanwaar hij, op zijn verzoek, met eene koets van den hertog van Neuburg naar Roermond gebracht werd.

Deze reis was verre van aangenaam geweest, maar Temple smaakte de voldoening, dat hij tijdig genoeg te Antwerpen terugkwam, om verscheidene der voor van Galen bestemde wissels op te houden en de betaling der andere te voorkomen. Het voorname doel zijner zending echter had Temple niet bereikt; de bisschoppelijke onderhandelaars te Kleef waren reeds te ver gegaan, dan dat van Galen kon terugtreden, maar als Temple een paar dagen vroeger te Munster gekomen was, zou de vrede misschien niet geteekend zijn geworden en zou wellicht de bisschop weder het oorlogsgeluk beproefd hebben [1]).

Groot was de verontwaardiging in Engeland, toen men vernam, dat de bisschop een verdrag met H.H.M. gesloten had. Daardoor toch was Engeland beroofd van eenen bondgenoot, die, al had hij niet geheel aan de hooggespannen ver-

[1]) Alpen. l.l. bl: 721—723. Arl: bl: 90. 91. Court: l.l. bl: 56—64. Temple. l.l. bl: 20—24. (dit is zijn beroemde brief aan zijnen vader, dto 10 Mei 1666). Brieven der ged: te velde, dto 24, 28 April (met twee bijlagen, n.l. een secreet advies uit Munster, dto 25, en eenen brief van den luitenant-kolonel Steck uit Lippstadt aan prins Maurits, dto 14/24 April) en 5 Mei 1666 (met ééne bijlage, een secreet advies uit Munster) (Archief).

wachting voldaan, toch altijd de aandacht van H.H.M. aan de landzijde bezig hield. Daarbij kwam, dat de Engelsche regeering zeer bezorgd was, dat de troepen, die de bisschop volgens het verdrag van Kleef moest afdanken, in Franschen dienst zouden treden. Om dit te voorkomen schreef Temple, weinige dagen na zijne terugkomst te Brussel, aan van Galen eenen brief [1], waarin hij hem ernstig verzocht, zijne troepen niet in den dienst van Lodewijk XIV, maar in dien van Castel-Rodrigo te doen overgaan. De bisschop gaf aan dit verzoek gehoor en zocht, zeer zeker met het oog op de afrekening der Engelsche subsidies, ook op andere wijzen de verontwaardiging van Karel II te doen bedaren. Hij liet door Wrede de redenen uiteenzetten, die hem tot het sluiten van het verdrag genoopt hadden, en zond zelfs eenen gezant (Rosenburg of Rosenbach) naar Londen, die den koning van de voortdurende genegenheid zijns meesters moest verzekeren. Deze gezant beweerde zelfs, in een onderhoud met Arlington (7/17 Mei), dat bij zijn vertrek de bisschop het verdrag nog niet geteekend en een uitstel van ééne week bewerkt had, om het oordeel des konings te vernemen. Arlington echter bewees, dat dit gezegde geenen steek hield, doordien hij den gezant vroeg, wanneer hij uit Munster vertrokken was, en deze moest antwoorden, dat dit 22 dagen geleden was [2].

[1]) Niet zonder ironie is het begin daarvan: „Summa ista sollicitudo et „benevolentia quas C. V. in securitate itineri meo praestanda demonstravit, „me persuasum habent, non ingratum fore si eam certiorem velim quam brevi „et foeliciter inter multa incommoda et difficultates, Bruxellas appulerim."

[2]) Arl: bl: 92. 94. 96—98. 100—103. Court: l.l. bl: 64. 65. Temple. l.l. bl: 19. 20. 25. 128. 129.

§ 12.

Binnenlandsche zaken. Vertrek der Fransche hulptroepen.

Hier te lande was men zeer verheugd, dat de vrede gesloten was, waardoor men al zijne krachten tegen Engeland kon inspannen.

Beverningk was den 22sten April uit Kleef in den Haag aangekomen en deed dienzelfden dag rapport ter vergadering van H.H.M., terwijl hij den 29sten zijn verbaal overleverde. Holland was over den afloop der onderhandelingen zóó tevreden, dat het voorstelde, eene vereering zoowel aan Beverningk als aan de Brandenburgsche onderhandelaars te geven. Of dit voorstel met betrekking tot den eerste ingang gevonden heeft, weet ik niet, maar de vereering van Schwerin werd op *f* 6000 en die van Blaspeil op *f* 4000 vastgesteld.

Denzelfden dag, dat Beverningk rapport uitbracht, besloten H.H.M. aan van Beuningen te schrijven, dat hij den koning van Frankrijk zou gaan bedanken voor diens goede hulp, alsmede »over de goede cooperatie tot uytwerckinge »vande Vreede, daerby voegende soodanige complimenten, »als hy sal oordeelen ter materie te dienen."

Er ontbrak aan het vredestractaat nog de wederzijdsche ratificatie. De bisschop zond de zijne door zijnen secretaris Bruchhausen, die den 3den Mei in den Haag aankwam, den volgenden dag het hem medegegevene stuk, dat ter griffie gedeponeerd werd, overleverde, en met eenen ketting en eene medaille, beide van goud en te zamen *f* 350 waard, vereerd werd. Bruchhausen had echter geene volmacht, om de rati-

ficatie der Staten in ontvangst te nemen, zoodat deze dat stuk aan Syborgh, drost van St. Michiels-Gestel en gewezen secretaris van Beverningk, gaven, om het aan van Galen over te leveren. Syborgh begaf zich 6 Mei op reis en kwam den 9den te Coesfeld aan, waar de bisschop zich voor het afdanken van zijn volk bevond. Hij werd door van Galen zeer goed ontvangen en leverde aan Wiedenbrück de ratificatie over. De bisschop drong er op aan 1° dat Werth door de Staatsche troepen zou ontruimd worden, als wanneer hij zelf Borculo zou verlaten; 2° dat de contributies, die de overste Lutzow tot 30 April te Ootmarsum te vorderen had, betaald zouden worden; 3° dat eenige Munstersche ingezetenen, gevankelijk te Wezel opgebracht, zonder losgeld in vrijheid gesteld werden, evenals de gevangenen, die te 's Hertogenbosch zaten, in welk geval hij de Nederlanders, die hij in zijne macht had, zou loslaten. Bij deze gelegenheid toonde de bisschop, hoezeer het hem smartte, Borculo te moeten verlaten, dat, zeide hij, »my van Godt ende rechtswegen toekomt," maar, liet hij er op volgen, »ick sal sien dat de Evacuatie ge»schiede." Hiermede was de zending van Syborgh afgeloopen, die naar den Haag terugkeerde en aldaar den 17den Mei rapport uitbracht [1]).

Nu de vrede gesloten was, hadden de Staten de hulp van Lodewijk XIV niet langer noodig en het was dus hun grootste verlangen, hoe eer hoe liever de Fransche hulptroepen te zien vertrekken. Deze toch hadden zich tot het laatst toe

[1]) Res: St.G. 22, 29 April, 3, 4, 6, 7 Mei 1666. Res: Holl: 30 April, 28 Mei 1666. bl: 8. 10. Aitz: l.l. bl: 1031. 1034. 1035. 1036. Alpen. l.l. bl: 736. d'Estr: l.l. bl: 264. Tücking. bl: 146. de Witt. l.l. bl: 242. 243. 255.

zoodanig gedragen, dat men niets vuriger wenschte, dan van die lastige, onaangename en thans geheel nuttelooze gasten bevrijd te zijn. Zoo hadden zij te Deventer zich niet ontzien, in een door hen aangericht tumult den Staatschen kommandant zelven te beleedigen. Zoo vorderden zij te Grol onrechtmatig contributies in, hetgeen echter door Pradel ontkend werd, die aannam, de invorderaars te laten straffen en uit zijne eigene beurs de schade te vergoeden, indien het geval waar bleek te zijn. Ook rezen er zwarigheden over het paardenvoeder, waarin echter de Franschen minder schuld hadden, daar de gedeputeerden te velde zelven moesten verklaren, dat zij, om in het gebrek aan voeder te voorzien, niet anders hadden kunnen doen, »als Monsr de Pradel toe te »staen, dat de Fransche trouppes van Groll ende Brevoert sou»den mogen gaen haelen het noodigh hoy ende stroy uyt de »Dorpen van 't Sticht van Munster schoon deselve al contributie »gaeven." De Franschen wisten zich echter te redden; zij lieten hunne paarden, tot groot ongenoegen der landlieden, het jonge gras op de weiden afvreten, en gingen daarmede voort, zelfs toen er hooi gekomen was. Zij boden wel aan, het gras te betalen, maar tegen eenen prijs, die den gedeputeerden te velde veel te laag voorkwam. Eindelijk echter werd deze »grasstrydt," zooals de gedeputeerden te velde dezen twist noemden, uit den weg geruimd, doordien eenige burgers van Wezel het met de Franschen over het weigeld eens werden.

Zulke harrewarrerijen vermeerderden het ongenoegen over de Fransche troepen hier te lande, maar men durfde het niet openlijk toonen, en toen dus Pradel, dien men beschuldigde, zijnen troepen te veel den vrijen teugel gelaten te hebben, in den Haag kwam, vaardigden de Staten drie hun-

ner leden af, om hem hunne betuigingen van eerbied en dankbaarheid over te brengen en hem te kennen te geven, »dat H.H.M. genegen syn, haer danckbaerheyt over syne »goede conduitte met eene reele recognitie te betuygen." Die »reele recognitie" werd later zoodanig vastgesteld, dat Pradel zelf *f* 10000, d'Espence en Saint Lieu, maréchaux de camp, elk *f* 5000, Carlier, legerintendant, Fourneaux en Beauvise, brigadiers der ruiterij, ieder *f* 4000 en Manglée, kwartiermeester-generaal, *f* 3000 kregen. Het was zeker uit eerbied voor Lodewijk, dat men aan de Fransche hoofdofficieren zoo groote belooningen toekende, want wat onze eigene bevelhebbers betreft, stelde de Raad van State 31 Juli ter vergadering van H.H M. voor, den Rijngraaf, generaal der ruiterij, *f* 7500 en Kirckpatrick, sergeant-majoor-generaal, *f* 3000 te vereeren, en wat de verdere hoofdofficieren betrof, »dewelcke met een eminenter character ende hooger »employ vereert syn geweest, als waer mede deselven op den »Staet van Oorlogh bekent staen, dat derselver personen »ende goede meriten inde beste recommandatie soude behoo»ren genomen te worden, omme by voorvallende gelegent»heyt op derselver employ ende advancement soo favorabel »gelet te worden, als ten dienste vanden Landen sal bevon»den worden te behooren" [1]).

Den 12den Mei gaf d'Estrades in eene memorie te kennen, dat het de wil zijns konings was, dat de Fransche troepen

[1]) Res: St.G. 11 Mei 1666. Res: Holl: 28 Mei 1666. bl: 8. Aitz: l.l. bl: 789. 790. 937. Brieven der ged: te velde, dto 7/17, 18, 24, 28 April, 5 Mei 1666 (Archief). Advies van den Raad van State, dto 29 Juli 1666 (Archief). Prins Maurits kreeg later dezelfde som als Pradel; Wagenaar. Dl: XIII. B. L. bl: 203.

weder huiswaarts zouden keeren, waarom hij verzocht, dat H.H.M. de marschroute zouden vaststellen. De Staten voldeden aan dit verzoek en stelden een concept op, doch dewijl daarin voorkwam, dat eenige Fransche troepen over Kleefschen bodem zouden moeten trekken, protesteerden Romswinckel en Copes daartegen (17 Mei), ofschoon zij tot den tocht der ruiterij van Pradel door Kleefsland hunne toestemming gaven. H.H.M. besloten daarop, dat het algemeene rendez-vous den 4den Juni, welke dag op verzoek van Lodewijk in den 6den veranderd werd, te Boxmeer zou zijn, van waar de troepen met verlof van den bisschop van Luik over diens grondgebied en verder door Maastricht naar Frankrijk zouden terugkeeren.

Maurits onthaalde Pradel en de verdere hoofdofficieren aan eenen maaltijd van 220 couverts en liet te hunner eere het geschut rondom Wezel en Buderich lossen. Kort daarop (5 Juni) »le contingent français se séparait des Hollandais, à »leur commune satisfaction." Maurits begeleidde de Franschen tot Mook, »om alle disordres soo veel doenlyck te »beletten, gelyck zy haar dan uyttermaten wel ende discreet »hebben bethoont" [1]).

Hiermede was de hulp, die Frankrijk ons verleend had, afgeloopen, want de verrekening der subsidies tusschen die mogendheid en H.H.M. ligt buiten ons bestek. Ook aan de verplichting, die op Lodewijk als garant van den vrede te Kleef rustte, was voldaan, doordien d'Estrades den 19den Mei aan H.H.M. kennis gegeven had, dat hij de garantie zijns

[1]) Res: St.G. 15, 17, 19, 25 Mei, 2, 7 Juni 1666. Aitz: l.l. bl: 814. 815. 816. 818. 933. 934. 996. 1009. 1010. d'Estr: l.l. bl: 271. 272. Rousset. l.l. bl. 92. Brief van Prins Maurits, d^{to} 9 Juni 1666 (Archief).

meesters in duplo ontvangen had, van welke twee stukken hij het ééne aan den president der week, Merode (Holland), het andere aan Hessing, die wederom den bisschop in den Haag vertegenwoordigde, ter hand stelde [1]).

§ 13.

Geschillen tussschen H.H.M. en van Galen.

Men zou gemeend hebben, dat door den vrede van Kleef iedere oneenigheid tusschen den bisschop en H.H.M. uit den weg geruimd zou zijn, maar het bleek weldra, dat op de verstandhouding tusschen de twee staten, die elkander zoo kort geleden beoorloogd hadden, nog niet zeer te roemen viel, en dat geene der beide partijen er op uit was, de andere bereidwillig te gemoet te komen.

Gelijk wij vroeger gezegd hebben, waren er van beide kanten sauvegardes verleend en was door H.H.M. Groenewold met het innen der daarvoor te gevene contributies belast geworden. De Munsterschen waren echter zeer traag in het opbrengen en hadden in het begin van April slechts 1420 rksd: ten kantore van genoemden commissaris geleverd, zoo-

[1]) Res: St.G. 19 Mei 1666. Aitz: l.l. bl: 934. d'Estr: l.l. bl: 278—280. 283. 284. Een ander der garandeerende vorsten, de bisschop van Paderborn, zond zijne garantie door eenen bepaaldelijk daartoe afgevaardigden edelman over, hetgeen H.H.M. zoo aangenaam vonden, dat zij dien bisschop eenen brief van dankbetuiging schreven en diens gezant eenen ketting en eene medaille, beide van goud en ter waarde van ƒ 500, vereerden; Aitz: l.l. bl: 807.

dat de gedeputeerden te velde in bedenking gaven, de verleende sauvegardes in te trekken en door onze troepen wederom invallen in Munsterland te laten doen, hetgeen echter door het sluiten van den vrede verviel

Het ontruimen der bezette plaatsen door de bisschoppelijke troepen ging niet zoo snel voort, als men onzerzijds hoopte en verwachtte. Wel verlieten die troepen den 1sten Mei Doetinchem, Keppel, Ulft en Zwanenburg, den 3den den Wildenborgh, maar Gorgas wilde Borculo niet ontruimen, voordat de onzen het huis te Werth verlaten zouden hebben. Dit verwekte groote verontwaardiging in het graafschap Zutphen, evenals de contributies, die de Munsterschen in die streken na den bij den vrede bepaalden tijd (30 April) bleven eischen.

Ook Overijssel klaagde over de wijze, waarop de bisschop het verdrag nakwam. Wel is waar hadden de Munsterschen Almelo, Twikkelo en Weleveld ontruimd, doch de overste Lutzow weigerde Ootmarsum te verlaten en dreigde aldaar te zullen blijven, zelfs al gaf van Galen hem bevel, die stad te ontruimen. Bovendien hief Lutzow in den omtrek schattingen en ging daarmede, niettegenstaande een bevel van den bisschop, voort, dewijl hij, zooals hij zeide, geld voor zijne manschappen noodig had en zijn meester hem geen soldij zond.

Behalve de contributies en de ontruiming leverde ook de tenuitvoerlegging eener zinsnede van art: 6 van het vredestractaat moeilijkheden op. Die zinsnede luidde: Captivi etiam hujus belli, cujuscunque conditionis sint, utrinque sine soluto pretio seu lytro, liberi dimittentur, solutis solummodo debitis in captivitate ab iis legitime contractis.

Deze bepaling kwam in aanmerking, toen den 26sten April een

detachement, dat Amama, kommandant der Bourtanger-schans, uitgezonden had, om »eenige dorpen te Excutteeren, »die Conterbucie ten affteren waeren," door eene ruiterbende uit Meppen aangevallen werd. Twintig der onzen werden gevangengenomen en naar gemelde stad gevoerd. Te vergeefs wendde Amama alle moeite bij Waldbot, kommandant van Meppen, aan, opdat die gevangenen volgens art: 6 losgelaten zouden worden, daar Waldbot beweerde, dat onder hen ingezetenen van het stift waren [1]).

Deze handelingen der Munstersche bevelhebbers mishaagden den Staten zeer, en zij klaagden aan den bisschop zoowel over Lutzow, die Ootmarsum niet wilde ontruimen, als over Waldbot, die de twintig soldaten wederrechtelijk gevangen hield. Op de eerste klacht antwoordde van Galen, dat hij Lutzow bevel tot de ontruiming gegeven had, om den Staten van Overijssel genoegen te doen, ofschoon hij meende, dat zijn overste recht had, die plaats te blijven bezetten, totdat de gevorderde contributies betaald waren. Wat de tweede klacht betreft, hij zeide reeds de vrijlating der gevangenen bevolen te hebben, maar daarentegen eischte hij, dat eenige zijner soldaten, die nog te Wezel en in Brabant in hechtenis waren, op vrije voeten gesteld werden, en dat Groenewold, die, naar hij zeide, die gevangenen slecht behandeld had, door H.H.M. gestraft werd.

Niettegenstaande deze welwillende betuigingen van den

[1]) Res: St.G. 15, 19 Mei 1666. Res: Holl: 8 April 1666. bl: 58. Brieven der ged: te velde, d^to 7/17 April, 1 Mei 1666 (Archief). Brieven van de Staten van Zutphen, d^to $\frac{21 \text{ April}}{1 \text{ Mei}}$ en $\frac{26 \text{ April}}{6 \text{ Mei}}$, en van die van Overijssel, d^to $\frac{27 \text{ April}}{7 \text{ Mei}}$ 1666 (Archief). Brief van Amama, d^to $\frac{28 \text{ April}}{8 \text{ Mei}}$ 1666 (Archief).

bisschop waren alle swarigheden nog niet uit den weg geruimd. De Staten wilden de gevangenen niet eerder vrijlaten, dan nadat van Galen de kosten, die zij voor die lieden hadden moeten maken, vergoed had. Daarentegen wilde de bisschop hoewel men hem vergoeding voor de gedane kosten aanbood, eenige Staatsche officieren, die nog te Munster gevangen zaten, niet op vrije voeten stellen, voordat zij ook de uitgaven, gedaan voor de soldaten, die intusschen gestorven of ontvlucht waren, betaald hadden, daar, beweerde hij, »die Officyr für alle anfangs eingebrachte gefangene cavirt, »und darauff von einem und andern zu der Officyr und Sol»daten verpflegung nötthige mittel hergeschossen," zoodat hij het hoogst billijk vond, dat »die Creditores, welche das »ihrige auff alsolche Caution vorgeschossen, nicht verkürzet, »sondern vielmehr der aequitet und billigkeit nach allerdings »befriedigt werden." Bovendien hernieuwde van Galen zijne klachten over Groenewold en sprak zijne verwachting uit, dat deze door H.H.M. ter verantwoording geroepen zou worden.

De Staten echter waren tot niets verder genegen, dan tot het afzenden van commissarissen, om de quaestie der contributies te vereffenen, terwijl zij van hunnen kant op de vrijlating der gevangenen bleven aandringen, vooral op die van den ritmeester Brasser, voor wien zijne vrienden, »synde »gequalificeerde jngesetene van desen Staet, daar onder oock »eenige die d'eere hebben van te participeren aen de hooghste »Regieringe," in de bres sprongen.

Holland stelde op het punt der gevangenen vast, dat die, welke de gedane kosten vergoedden, dadelijk in vrijheid gesteld zouden worden, maar dat die, welke zulks niet deden, onder de scheepssoldaten gestoken zouden worden, totdat uit hunne

verdiende gage de gedane onkosten vergoed konden worden.

Van Galen keurde het voorstel, dat men het geschil over de contributies door commissarissen zou doen vereffenen, goed en sloeg als plaats van bijeenkomst Anholt of Noordhoorn voor. Bovendien stelde hij Brasser op diens eerewoord op vrije voeten en zond hem naar de Nederlanden terug.

H.H.M. benoemden den 28sten Juni Johan de Witt (Holland), Palland (Overijssel) en Roelof van Paffenrode (Raad van State), om tot minnelijke bijlegging der nog zwevende geschillen naar Noordhoorn te gaan, en verzochten tevens den bisschop, »mede tot dien eynde desselffs Gecommitteerden »ten dage ende plaets voorsz: te willen doen verschynen." Van Galen antwoordde, dat zijne afgevaardigden, met behoorlijke volmacht voorzien, op den vastgestelden dag zich te Noordhoorn zouden bevinden [1]).

§ 14.

Verdrag van Noordhoorn.

Johan de Witt vertrok den 16den Juli uit den Haag, terwijl Paffenrode te Zwolle en Palland te Ulsem zich bij hem voegden, waarna het drietal gedeputeerden den 20sten te Noordhoorn aankwam, terwijl den volgenden dag aldaar ook de

[1]) Res: Holl: 17 Juni 1666. bl: 6. Aitz: l.l. bl: 1041. 1042. La vie. bl: 85. 86. Brieven van H.H.M. aan van Galen, dto 11, 15, 18, 21 Mei, 7, 11, 28 Juni 1666 (Archief). Brieven van den bisschop aan H.H.M., dto 19, 20, 26 (bis), 27 Mei, 18 Juni (bis), 5 Juli 1666 (Archief). Het verbaal der deputatie naar Noordhoorn berust op het Archief, doch is grootendeels door Aitzema overgenomen.

vier Munstersche afgevaardigden, Johan Beveren van Twickel en Karel Othmar von Grothaus, drosten van Rheine en Kloppenburg, benevens Wiedenbrück en Joost Herman Rave aankwamen.

Den 22sten begaven zich de wederzijdsche commissarissen naar het stadhuis, waar de bisschoppelijke de onze met eene »singuliere demonstratie van eere ende respect ten aensien »van hare ho: mo:" bejegenden. De wederzijdsche volmachten werden vertoond en de onderhandelingen namen eenen aanvang. Deze moesten loopen 1° over de contributies, 2° over de gevangenen, 3° over de non-executie van het tractaat van Kleef.

Het tweede punt, als het urgentste, werd het eerst behandeld. Onze gedeputeerden verklaarden, dat H.H.M. van oordeel waren, dat alle gevangenen na betaling der gedane kosten moesten vrijgelaten worden, en dat zij zelfs eerst van plan geweest waren, ze zonder die betaling los te laten, maar dat zij daarvan teruggekomen waren, omdat de bisschop de onkosten bleef vorderen. Verder zeiden zij, dat H H.M. ook genegen waren, de lieden, die in Oudenbosch en die kwartieren gevangen genomen waren, in vrijheid te stellen, hoewel deze »wel andere consideratie meriteerden, als synde »eer te considereren een deel struyckrovers."

De Munstersche gedeputeerden zeiden, dat de bisschop reeds aan zijnen agent te Brussel, Rintorf, last gegeven had, de kosten der gevangenen te betalen, maar zij beweerden, dat H.H.M. ook de onkosten moesten vergoeden van degenen, die ontvlucht of gestorven waren, voor zooverre »daer voor gecaveert was." De Witt c. s. antwoordde, dat zulk een borgtocht tegelijk met de hoofdverbintenis te niet

gegaan was, waarop wederom gerepliceerd werd, dat »het »debitum in dese niet en was geextingueert, vermits de »erfgenamen van verstorvene verobligeert waren de schulden »te betaelen, ende dat oversulcx de gegeven borchtoghte va»lide bleven." Onze gedeputeerden zeiden, dat in dit geval H.H.M. dezelfde argumentatie konden doen, hetgeen niet tot voordeel van den bisschop zou strekken. Men besloot, over dit punt nog eens na te denken en ging tot dat van de contributies over.

Twickel c. s. klaagde altijd over Groenewold, maar onze gedeputeerden zeiden, dat H.H.M. diens handelingen niet geheel goedkeurden en dat hij zelf te Noordhoorn zou komen, om zich te verantwoorden. Hiermede had de discussie over dit punt voorloopig een einde. Wat het derde betrof, waarin voornamelijk over het aanrichten van schade na den vrede gesproken werd, de Munsterschen zeiden, dat Lutzow gecasseerd was, doch de onzen verklaarden, dat dit niet genoegzaam was en dat de schade vergoed moest worden. Ook kwam nog een vierde punt ter sprake. H.H.M. wilden volgens art: 10 Oost-Friesland in het vredestractaat opgenomen zien, hetgeen de bisschop niet wilde toestaan, voordat de executie ter zake de Lichtensteinsche schuld geheel afgeloopen was, maar H.H.M. verklaarden, gemeld vorstendom in bescherming te nemen, terwijl zij van Galen voor de executie naar het Keizerlijke hofgericht verwezen.

In de volgende conferentie gaf de bisschop op het punt van de vrijlating der gevangenen op den door H.H.M. voorgestelden voet toe. De vergoeding der schade, na den vrede aangericht, leverde meer moeilijkheid op, daar de Munster-

sche gezanten in den eisch van Twente, die aan verschillende posten *f* 55753-7-6 bedroeg, niet wilden treden. Daarentegen beklaagde zich de bisschop, dat nieuwe arresten op de goederen van Schuijlenborgh gelegd waren en dat diens vrouw geen complement van justitie had kunnen verkrijgen, hetgeen met art: 2 van het verdrag in strijd was. Daarenboven sprong van Galen in de bres voor den richter van Doorwerth, Raesfeld, en voor de inwoners van Meppen, van welke laatste, zooals hij beweerde, onrechtmatig geld geheven werd door eenen uitlegger op den Eems.

Onze onderhandelaars zeiden, dat de zaak van Schuijlenborgh [1]) in geen het minste verband met het tractaat stond en dat niets zijne vrouw verhinderde, in rechten op te treden; dat Raesfeld, als hij onschuldig meende te zijn, gerust voor het hof van Gelderland kon verschijnen, daar »de raden heeren van conscientie waren, die niemant boven verdiensten souden beswaren"; dat zij van datgene, waarover de inwoners van Meppen klaagden, geene kennis droegen.

Den volgenden dag was Groenewold nog niet verschenen, maar boden onze gedeputeerden aan, eene lijst van de contributies, die H.H.M. eischten, over te leveren.

[1]) Deze had gedurende den oorlog van Galen aangeraden, naar Groningen op te rukken, waar hij, naar hij beweerde, nog veel vrienden had. (Guiche. bl: 131—133). Later vergold Schuijlenborgh de gastvrijheid, waarmede van Galen hem ontvangen had, met den zwartsten ondank, want in 1673 nam hij deel aan de samenzwering, die van der Kette tegen den bisschop smeedde. Hij werd gevangen genomen, doch later, zoo het schijnt bij gebrek aan bewijs, weder vrijgelaten (Tücking. bl: 199. 201. 207. 216. Wiens. bl: 450—453).

Den 25sten (Zondag) liet de graaf van Bentheim onzen afgevaardigden een hert aanbieden, »hetwelck wy beleeffdelyck »gerefuseert hebben te accepteren op de expresse ordre ende »resolutie van hare hoogh mogende van date den 10^{e} Augustj »1651". Dienzelfden dag kwamen de wederzijdsche gedeputeerden met een concept voor den dag. Het onze behelsde: 1° eene lijst der achterstallige contributies zou door H.H.M. opgesteld worden, en in geval daarover verschillen kwamen te rijzen, zouden die te Wezel of op eene andere nader te bepalen plaats uit den weg geruimd worden; 2° de wederzijdsche gevangenen zouden illico, tegen betaling der kosten, op vrije voeten gesteld worden, maar er zou niets betaald worden voor hen, die gestorven of ontvlucht waren, etiamsi fidejussione aut alio pacto id communitum censeatur; 3° de vergoeding der schade, na den bepaalden tijd aangericht, zou door partijen aan het oordeel van scheidsrechters onderworpen worden; 4° de vorstin van Oost-Friesland zou in het tractaat begrepen worden, behoudens dat den bisschop veroorloofd zou zijn, zijne rechten, mits via amicabili aut juris ordinaria legitimaque absque armorum strepitu aut violentia, tegen haar te doen gelden.

Twickel c. s. stelde het volgende voor: 1° de wederzijdsche gevangenen zouden illico, tegen betaling der kosten, op vrije voeten gesteld worden, terwijl de quaestie over het al of niet betalen der door borgtocht gedekte kosten voor de gestorvene of ontvluchte gevangenen, uit hoofde van de verschillende opvatting der partijen, in medio gelaten werd; 2° van de contributies zouden alleen die betaald worden, welke ad certam summam et modum singulis mensibus aut septimanis pro personarum aut locorum securitate verschul-

digd waren; 3° het punt van de aangerichte schade zou, dewijl partijen het daarover niet eens konden worden, aan het oordeel der garandeerende vorsten onderworpen worden, nisi interim D.D. Ordinibus quod speratur ad factam remonstrationem a sua opinione remittere visum fuerit; 4° de opneming van Oost-Friesland in het vredestractaat zou in het midden gelaten worden, daar de bisschop zich voorbehield viam amicabilem componendae controversiae, quae ipsi cum dicto Comitatu ratione expensarum Commissionis Caesareae in causa Lichtensteyn contra Oostvrieslandt intercedit; 5° de klacht over den uitlegger zou vervallen, daar deze, volgens de getuigenis der gedeputeerden van H.H.M., niet meer op den Eems lag; 6° de goederen van sommige personen, en hierin had men het oog op Schuijlenborgh en Raesfeld, welke gedurende den oorlog verbeurdverklaard waren, zouden aan hunne vrouwen en kinderen teruggegeven worden.

Groenewold, die intusschen te Noordhoorn aangekomen was, beweerde, dat hij sedert den vrede geene nieuwe contributies uitgeschreven, maar slechts de oude ingevorderd had. Hij legde eene lijst over, volgens welke het stift aan sauvegardes nog 21308 rksd: en aan contributies 195100 rksd: schuldig was. Over het betalen dezer sommen verschilden de Munstersche onderhandelaars in gevoelen met de onze, terwijl deze op de zaak van Oost-Friesland bleven aandringen en verklaarden, dat Schuijlenborgh en Raesfeld als ingezetenen van onzen staat, aan onze wetten onderworpen waren, en dat de bisschop voor die personen niet kon intercedeeren. Tevens drongen zij er op aan, dat de graaf van Flodorp, die »een jngeseten ende medelit vande hoghe

»regeringh" was, in het bezit zijner Munstersche goederen hersteld zou worden [1]).

De Munstersche afgevaardigden zonden hunnen secretaris, Bruchhausen, naar van Galen, om diens opinie te vernemen. Den 28sten Juli kwam hij te Noordhoorn terug met een concept-tractaat, bestaande uit de volgende vijf artikels: 1° de gevangenen zouden, tegen betaling der kosten, illico in vrijheid gesteld worden, maar de bisschop wilde hen, die voor de gestorvene en ontvluchte borg geweest waren, vasthouden; 2° geene contributies zouden ingevorderd worden, nisi de quibus ad certam summam et modum singulis mensibus aut septimanis pro personarum aut locorum securitate persolvendis debite et expresse conventum, terwijl men van beide partijen binnen drie maanden zou opgeven, welke loca daaronder begrepen waren; 3° de na den termijn van het vredestractaat aangerichte schade, door H.H.M. op *f* 40000 begroot, zou aan het oordeel der garandeerende vorsten onderworpen worden, daar men het over dit punt niet vriendschappelijk eens had kunnen worden en de bisschop per frequentes militares executiones, territorii violationes, subditorum arresta et injurias ac contumelias in propriam personam illatas zwaar beleedigd was; 4° ten aanzien van

[1]) De graaf van Flodorp was door den bisschop van zijne goederen in het stift ontzet, omdat hij in Oct: 1657 op zijn goed Darfeld eenen bisschoppelijken ruiter doodgeschoten had. Flodorp had daarna, gelijk wij weten, partij voor Munster tegen van Galen gekozen. Zijne zaak, reeds in April 1666 te Kleef ter sprake gekomen, werd ook nu op het tapijt gebracht, evenals bij de latere vredesonderhandelingen in 1674, doch altijd met hetzelfde gevolg; zij bleef, zoo lang van Galen leefde, onbeslist (Tücking. bl: 57. 234).

Oost-Friesland verzette de bisschop zich tegen de opneming in het tractaat; 5° was er weder bijgevoegd de bepaling over hen, die se durante partim etiam finito hoc bello confiscationibus bonorum aliisque modis laesos conquesti sunt.

Dit concept was niet geheel naar den zin onzer gedeputeerden. In art: 1 beviel hun de bepaling over den borgtocht niet; van de »injurien ende outragen", die den bisschop aangedaan zouden zijn, beweerden zij niets te weten; art: 4 zouden zij er gaarne uitgelicht hebben gezien en art: 5 beschouwden zij als niet tot het verdrag behoorende. De Witt c. s. wilde het dan ook niet onderteekenen, maar beloofde, het uit den Haag te zullen zenden, gedateerd van den 28sten Juli.

Hiermede was de zending onzer gedeputeerden afgeloopen. Zij verlieten den 30sten Noordhoorn en kwamen over Ootmarsum, Almelo, Deventer, Arnhem, Utrecht en Leiden den 6den Aug: in den Haag aan, waar zij nog denzelfden dag zoowel in de vergadering van H.H.M. als in die van Holland mondeling rapport uitbrachten en den 9den hun verbaal overleverden [1]).

[1]) Verbael. Res: St.G. 6 Aug: 1666. Res: Holl: 6 Aug: 1666. bl: 64. Aitz: l.l. bl: 1043—1049. Alpen. l.l. bl: 737—740. Dumont. l.l. bl: 114. 115. Holl: Merc: Juli 1666. bl: 103. Tücking. bl: 146.

§ 15.

Besluit.

Terwijl men nog te Noordhoorn onderhandelde, was men, zegt Aitzema, »aen de Westphaelsche zyde wel genesen van »den Oorlogh, maar niet van de vreese", want Deventer waarschuwde per missive H.H.M., dat de bisschop, in plaats van zijne troepen af te danken, ze in dienst hield, en dat zelfs Pleuren met twee regimenten uit Henegouwen naar het stift op marsch was. De inhoud van dien brief werd aan Johan de Witt, Palland en Paffenrode medegedeeld, die daarover met de Munstersche commissarissen spraken. Twickel c. s. zeide, dat er volstrekt geene troepen in het stift bijeengebracht werden en dat Pleuren alleen hierom teruggekeerd was, omdat hij uit verschillende oorzaken zwarigheid maakte, den eed aan Spanje te doen.

Niettegenstaande deze verzekering was de Raad van State van oordeel, dat men onzerzijds geene troepen ontslaan, maar integendeel de compagniën voltallig houden moest, om op alles voorbereid te zijn [1]).

Het zou echter in de eerste jaren, die op den vrede van Kleef volgden, niet noodig zijn, wederom het zwaard tegen den bisschop te trekken. Tot het jaar 1672 heerschte er uiterlijk eene goede verstandhouding tusschen H.H.M. en van Galen, ofschoon van tijd tot tijd kleine geschillen den gezichteinder verduisterden. En geen wonder, want de bisschop kon niet anders dan misnoegd over den afloop van den

[1]) Verbael. Aitz: l.l. bl: 824. 825.

oorlog zijn. Hij had dien met hulp van Engeland en met vooruitzicht op die van andere vorsten aangevangen. Zijn leger overtrof het onze en hij behaalde dan ook in den beginne groote voordeelen. Langzamerhand evenwel kwamen er donkere wolken opzetten. Lunenburg werd een niet te vertrouwen nabuur; Frankrijk, dat, meende hij, hem helpen of ten minste zich onzijdig houden zou, ondersteunde de Nederlanden; Brandenburg voegde zich bij zijne vijanden; de Keizer en de Rijksvorsten, op wier ondersteuning hij stellig had gemeend te mogen rekenen, verroerden zich niet, en zijn éénige bondgenoot, Engeland, hielp hem op eene wijze, die veel te wenschen overliet. De legermacht zijner vijanden groeide telkens aan, terwijl de zijne eer af- dan toenam, daar wegens de wervingen van H.H.M. en de pogingen van Frankrijk vele zijner soldaten zijne vanen verlieten, hetgeen niet te verwonderen was, daar ook zijn leger voor een groot deel uit vreemden bestond. Toch zette hij den oorlog zoodanig voort, dat zijne tegenpartij, zij het dan ook gedeeltelijk wegens de flauwe houding der Fransche hulptroepen, op geene groote voordeelen bogen kon.

De vrede, dien hij, met H.H.M. sloot, stond dan ook m. i. in geene verhouding tot hetgeen voorafgegaan was. De voorwaarden waren verre van gunstig voor den bisschop, ofschoon meer in schijn dan in werkelijkheid, want wat o. a. de verplichting aangaat, die de eene mogendheid aan de andere oplegt, om geene troepen boven een bepaald getal op de been te houden, de ondervinding, getuige ook de jaren 1812 en 1813, heeft geleerd, wat zulk eene bepaling uitwerkt. Dat hij van Borculo afstand moest doen, was hem zeker het smartelijkst.

Had de bisschop te Kleef H.H.M. alleen tegenover zich gehad, misschien ware de vrede niet zoo voordeelig voor de laatste geweest; ten minste het verdrag van Noordhoorn, »veluti postremum belli Monasteriensis complementum", was niet van dien aard, als men na de vredesonderhandelingen te Kleef had mogen verwachten. Het project, door den bisschop ontworpen, bevatte bepalingen, die zeer tegen den zin der gedeputeerden van H.H.M. waren, en hoewel het dienen moest, om alle bestaande zwarigheden uit den weg te ruimen, liet het nog eenige zaken aan het oordeel van scheidsrechters over.

Vatten wij ten slotte ons oordeel over de politiek der Nederlandsche republiek in de hier behandelde quaestiën in weinige woorden te zamen, dan moet wel de slotsom zijn, dat op de houding onzer Algemeene Staten niet zeer te roemen valt. In dien tijd en later heeft men over de handelwijze van den bisschop tegenover ons geklaagd en heeft men hem met zwarte kleuren afgeschilderd, doch het valt niet te ontkennen, dat hij eene aanleiding tot zijne handelingen in die der Staten te zijnen opzichte vond. Deze hadden de keus tusschen tweederlei politiek tegenover Munster. Zij hadden zich òf kunnen bepalen tot het onderhouden en aankweeken van vriendschappelijke betrekkingen met hunnen oostelijken nabuur en zich daar bij onthouden van alle inmenging in de inwendige geschillen tusschen den vorst en zijne onderdanen; òf zij hadden het in het belang der Republiek kunnen achten, hare macht en haar aanzien tegenover den kleinen grensstaat met kracht te laten gelden. Doch op welke richting de keuze viel, in elk geval was het noodig geweest, die richting standvastig en met ernstigen wil te volgen. De

Staten echter deden noch het een noch het ander. Zij oefenden tegenover van Galen dezelfde politiek uit, als tegenover andere naburige vorsten. Zij mengden zich in des bisschops zaken, doch onvoorzichtiglijk op eene wijze, die niet tot het gewenschte resultaat leiden, maar wel bij den bisschop kwaad bloed zetten kon. Zij schatten zijne macht veel te gering en meenden, dat hij niet in staat was, de beleedigingen, die zij hem door hunne inmenging aandeden, te wreken. Men zag over het hoofd, dat de toestand onzer landmacht zeer slecht was, en men meende, ten minste tegen het stift Munster opgewassen te zijn. Benauwd was het ontwaken uit dien gelukkigen droom, toen het eindelijk, gelijk te voorzien was geweest, tot eenen openlijken strijd kwam, en wij leverden toen aan de wereld het schouwspel van eene uiterlijk krachtige mogendheid, die door eene veel minder machtige diep vernederd werd. Groot was de verontwaardiging hier te lande over de vermetelheid van eenen vorst, die op eene andere wijze dan door memories zijn misnoegen toonde en de gelegenheid aangreep, om over de inmengingen der Staten in zijne aangelegenheden wraak te nemen. Verontwaardiging echter hielp weinig; men moest naar hulpmiddelen omzien, en onze diplomatie moest alles in het werk stellen, om het land voor verderen smaad te bewaren en van eenen gedeeltelijken ondergang te redden. Wel is waar, er daagde hulp op, maar zij eischte zware offers. Lunenburg moest met geld, Brandenburg met concessies van allerlei aard tevreden gesteld worden, terwijl Frankrijk slechts hierom bijstand verleende, omdat het voor eene verandering van regeeringsvorm hier te lande vreesde, die bij verdere vorderingen van den bisschop te verwachten was.

Op die wijze werd onze ontijdige, onvoldoende tusschenkomst in de zaken van den bisschop geboet, en deze had de ondervinding opgedaan, dat het gebouw onzer republiek, uiterlijk hoe hecht ook, innerlijk aan verzwakking leed, en hij begreep, dat misschien later zich de gelegenheid zou voordoen, om, onder gunstiger omstandigheden, ons land nogmaals en dieper te vernederen.

BIJLAGEN.

BIJLAGE I. (bl: 31).

Brief van den bisschop aan H.H.M., d'° 2 Sept. 1652.

Nadat de bisschop in het begin van dezen brief zich zeer beklaagd heeft over de eigenmachtige en gewelddadige handelingen der bezetting van Bevergern, eindigt hij aldus:

Derowegen unnsere officyr ihre pflicht halber dahin bedacht gewessen, wie solche dem uhr alten landt- und jungst in unserer Stadt Münster unnd zu Osnabrugh aufgerichteten algemeinen frieden zu wieder vorgenohmene gantz ärgerliche turbation und entstandenes spolium ab zu wehren, unnd haben also durch einige, met dennen also genanten Oranische soldaten darauf gesliechene manschafft der unserigen, sich des hauses vor sich alleine versichert unnd die andere abgewiesen. Wan nun hie bey von unnss oder den unserigen anders nicht verübt, alss dass die bey dem unserigen und den jenichen, was bey unsern Stifft so viel hundert jahren gewessen erhalten werden wolt, so machen wir unss zwar keine andere gedanken, dan es werde ein jede passio-

nirte anders nicht judiciren alss dass hierahn woll geshehen, ihndeme wir einen solchen gefärlichen eingriff, und gegen den friedesluss weitaussehendes attentatum in zeit abgewendet. Weiln demnoch bey solchen fällen von passionirt allerhandt berichte spargirt werden, so haben wir eine notturf errachtet Eur Hoch Mog: diese wahrhaffte relation einzuschicken, mit freund nachbahrlich ersuch, Sie wollen andere etwa einkohmende wiedrige berichte verwerffen und keinen glauben beymessen. Verpleiben hingegen Euhre Hoch Mog: zu erweisen angenehmer freund nachbahrlicher dienstbereitwillich.

Geben in unser stadt Coesfeldt den 2ten 7bris 1652.

(geteekend) Christoff Bernardt.

BIJLAGE II. (bl: 59).

Brief van de Witt aan Kornelis de Graeff, heer van Zuidpolsbroek, dto 18 Oct. 1657.

Mijnheer en Oom,

De deliberatiën in de jegenwoordige extraordinaris vergaderinge van de heeren Staten over de Munstersche saecken syn, buyten vermoeden, vry wat onsoet ende ongemackelyck gevallen, vermits d'heeren gedeputeerden der stede Am-

stelredam haer tot noch toe met bysonderen ernst geopposeert hebben tegens de generaele inclinatie van de hoochgemelte vergaederinge opt' voorsz: subject, ende aangesien in, ende omtrent het voorsz: werck seer essentielyck verseert het interest van de landtprovincien, die ick bespeure een seer groot misnoegen te scheppen in de traecheydt die daerontrent by de provincie van Hollant ende Westvrieslandt werdt bespeurt, om haer soo sensibel interest, gelyck sy spreecken, te bevorderen, soo verre dat te beduchten staet, ingevalle de welgemelte provincie van Hollandt ende Westvrieslandt int'gene voorsz: is achterhoudende blyfft, dat de voorsz: andere provincien voortaen in saecken daer t'interest van de commercierende Provincien meest verseert mede vry wat terugge sullen blyven, gelyck zy by haere advisen albereydt daerop reflectie hebben gemaeckt, ende dat, myns oordeels, de provincien van Hollandt, ende Westvrieslandt daerby ten hoochsten soude werden vernaedeelt, soo hebbe ick my verstout U Ed by dese int' corte te gemoedt te voeren de redenen, ende consideratien die by de heeren van de Ridderschap, ende de meeste van volgende leden opt' voorsz: subject syn gemoveert, tot astructie van haere opinie dat de stadt van Munster by desen staet in haere jegenwoordige ongelegentheydt werckelyck soude behooren de handt geboden te werden: synde by de selve ten dien fine voor eerst, ende voor al gerepresenteert het interesse van den staet daerinne bestaende dat de groote ende machtige steden int' ryck by haere vryheydt werden geconserveert, ende onverheert blyven, aengesien deselve steden (als welckers interesse, even als dat van desen staet, daerinne gelegen is dat allenthalven rust ende vrede zy, ende dat de commercie

onverhindert moge werden gedreven) altydts de desseynen van de vorsten, ende princen tot beroerte hebben beleth, ende wederhouden, ende, naest Godt, de eenige oorsaecke syn geweest, dat geduyrende den ganschen tydt van den oorloch jegens Spaigne, onaengesien het eminent gesach van t'huysch van Oostenryck int' Ryck, ende de gemeene interessen van t'selve met Spaigne, desen staet echter noch altydts buyten formele rupture met het ryck is gebleven, ende dat de voorsz: groote steden oock alsoo voort'toecomende ontwyffelyck het seeckerste guarandt voor desen staet sullen wesen tegens alle swaericheden van die kant, ingevalle deselve by haere vryheydt connen werden geconserveert; ende aengesien, soo uet alle omstandicheden, ende incomende informatien kan worden affgenomen, de catholyke vorsten jegenwoordich met de belegeringe van Munster besich synde om deselve redenen een gemeen desseyn geformeert hebben omme haer respectivelyck van de groote steden in haer district meester te maecken, daer van nu een aenvanck met Munster werdt gemaeckt, dat derhalven hetselve naeckende onheyl in syn beginsel behoort te werden tegengegaen zynde t'selve interest noch met veel meer andere redenen geastrueert geweest te lange alhier te verhaelen. Ten anderen is by gemelte leden geallegeert dat van den beginne van dese loffelycke Republycque aff deselve maxime by de voorouders altydts in hooge achtinge genomen, ende oock effectivelyck in t'werck gestelt is geweest; dat in dier voegen de stadt van Embden van de oppressie ende belegeringe van den Grave van Oostvrieslandt door de waepenen van desen staet is geguarandeert geweest; van gelycken Brunswyck, Bremen, ende anderen; dat oock t'allen tyde, soo

wanneer eenige waepenen ontrent de frontieren van desen staet syn gemoveert geworden haer ho: mo: haer daerontrent het arbitrium voor haer hoochverserende interest hebben geassumeert, ende oock t'elckens als sulx van noode was t'selve met de waepenen geappuyeert, als ontrent de strydicheden tusschen Brandenburch ende Nieuwburch over de successie van Gulick ende Cleve, etc. Ten derden is by meergemelte leden ende voornaementlyck by de heeren van de Ridderschap als des best kondich synde aengewesen de faciliteyt van de executie van t' voorsz: voornemen; ende met eenen by een specifycq denonbrement van de vorsten der Nedersaxische, Westphalische ende Nederrynsche creysen, ende voorts door eene descriptie van de jegenwoordige constitutie van t' Ryck ende van de andere nabuyren claerlyck aengewesen dat van de selve executie geen swaericheden voor desen staet staen te beduchten; hebbende voorts geallegeert de disreputatie die den staet uet het naerlaeten van de voorsz: executie souden overcomen, als strydich tegens de voorgaende maximes ende de betoonde vigueur van de voorouderen, ende dat sulx voor eene groote lethargie soude werden geimputeert: ende meer andere diergelycke.

Ick wil gaerne bekennen, naer myn gering verstant, in de redenen wegens de stadt van Amstelredam ter contrarie gebruyckt soo veel fondements niet te hebben gevonden als d' heeren gedeputeerden van de selve stadt daerinne schenen te stellen; van welcke redenen de voornaemste naer myn onthoudt is geweest dat de gemelte heeren gedeputeerden niet conden vinden waerop de voorsz: saecke soude connen werden gejustificeert, dat men sich soo doende soude be-

moeyen met eens anders saecke daer toe men niet bevoecht is, ende, gelyck d' heer Borgemeester Schaep verclaerde dat het selve was strydich tegen syne conscientie: want behalve dat het myns beduinckens een oprechte conscientie niet kan chocqueren yemandt die notoirlyck geoppresseert ende onderdruckt werdt de handt te bieden. soo kan ick in allen gevalle niet begrypen in wat voegen soodaenige argumentatie overeencomt met de maxime van de stadt van Amstelredam, die dagelyx voor haer sensibel interest in voorvallende uetheemsche saecken den ganschen staet moet animeren omme sich daermede te bemoeyen; ende gelyck aen de gemelte heeren gedeputeerden geobjicieert is, met wat conscientie haer ho: mo: door de ernstige aendringende advisen van de stadt van Amstelredam haer hebben connen bemoeyen met den oorloch tusschen de coningen van Sweden ende Polen ontstaen; op wat fundament de vlote van desen staet in't voorleden jaere gesonden conde werden tot secours van die van Danzich; met wat conscientie de stadt van Amstelredam d' andere leden daegelyx kan animeren om den coninck van Denemarcken die selfs aen den coninck van Sweden den oorloch heeft aengedaen vigoureuselyck by te springen; met wat gemoedt de stadt van Amstelredam nu onlangs seer veel yvers heeft connen betoonen om de stadt van Bremen reelyck te assisteren tegens haeren eygen hertoch, ende heere den coninck van Sweden: met wat gemoedt de stadt van Amstelredam in de jaren 1644 en 1645 nevens d' andere leden door bysonderen ernst, ende selfs tegens t' advis van den heere Prince van Oraigne, ende tegens de borst van verscheyden andere provincien heeft connen helpen te wege brengen dat desen staet den coninck van Denemarcken die

doenmaels van de Sweden seer onverwacht overvallen was, met wegenen te dringen tot het aengaen van die condicien, die hem noch jegenwoordich drucken, ende meer andere diergelycke.

Mits welcke redenen, ende bespeurende dat de stadt van Amstelredam in voorsz: deliberatie genoechsaem singulier sal syn in den ganschen staet, ende sulx niet sonder groote beswaerlyckheydt alleen sal connen wederhouden t' gene waer toe de generaele inclinatie leydt, soo hebbe ick my verstout U Ed. mits desen te versoecken my de gunste te willen bewysen van te adviseren in wat voegen de saecke aldaer by regenten generaelyck, ende particulierlyck by U Ed. werdt opgenomen, ende off in de voorgeroerde resolutie aldaer, gelyck by den heer Schaep seer assurantelyck werdt voorgegeven, geene veranderinge sy te verhopen, oock off, in cas sulx niet conde werden uetgewerckt, met grooten aenstoot soude werden opgenomen dat by d' andere leden, ende bondtgenoten, echter (gelyck ick nochtans niet en vertrouwe) geprocedeert wierde tot eene conclusie, ende tot een reelycke ontsettinge van de stadt van Munster, gelyck uet de registers blyckt in den jaere 1595 de ontsettinge van de stadt van Embden ondernomen, ende geexecuteert te wesen by de heeren gedeputeerden van provincien ter generaliteyt alleenlyck, sonder eenige communicatie dienthalven aen haer Ed: Grootmo' gedaen te wesen Ende sal U Ed. daermede sonderlinge verobligeren etc.

Haege, den 18en Octob. 1657.

Wy sullen U Ed. met verlangen alhier volgens myn jongste schryvens t' onsen huyse te gemoedt sien.

BIJLAGE III. (bl: 68).

Request der Amsterdamsche kooplieden.

Vertoonen met behoorlicke reverentie de Coopluyden ende Winckeliers der stede Amsterdam, hoe sy supplianten tot haer groot leetwesen vernomen hebben, dat tusschen Syne vorstelicke Deurlht, den Heere Bisschop van Munster, ende de Heeren Burgemeesteren en Regeerders derselver Stadt eenige misverstanden syn ontstaen, Jae dat deselve alreede soo verre syn uytgeborsten, dat syn Vorstelycke Deurlht d' selve Stadt alreede met eenige notabele troupes heeft belegert, En alsoo de Stadt Amsterdam niet alleen aende welvaert vant geheele Stift Munster, maer oock int bysonder aende welvaert der Stadt ten hooghsten is gelegen, soo tén reguarde van de commercie en traffique die Vice Versa wert gedreven, als andersints vande groote somme van penningen die de Coopluyden en Winckeliers int Stift, en int bysonder inde selve Stadt hebben uytstaende, Jae connen de suppltn claerlick doceren, hun maer een dach daerop gejnformeert hebbende, meer als een millioen guldens alleen ter sake van coopmanschap inde selve Stadt hebben uytstaen, behalven noch hondert en vyftich duysent gls die de voorsz: Stadt ter Stede Amsterdam met kennisse van syn Vorstel: Deurlht op Deposito gelicht hebben, tot ontlastinge van haer vreemde jnquarteringe, Ende alsoo door dese droevige differenten, die reede tot een openbaren Oirlogh syn uytgeborsten, geschapen is, gelyck den Oirlogh ordinary medebrengt t' ver-

derff van Landt en luyden, affbreuck van commercie, en traffique, ende int' bysonder groote schade ter saecke van uytstaende schulden, als werdende daer door de goede luyden jnsuffisant gemaeckt om te connen betaelen, Soo keeren sy supplianten haer seer reverentelick tot uwe Ho: Mo: gedienstelick biddende ende versouckende, dat uwe Ho: Mo: 't goet werck dat by deselve alreede is begonnen om door hunne Gedeputeerde de mediatie tusschen syn Vorstel: Deurlht, ende de Burgemeesteren en Regeerders der Stadt Munster by der handt te nemen, sooveel mogelick is, ten allereersten mach voortgeset worden, ten fine de voorsz: swevende differenten en onlusten, door Gods genadigen segen, inder minne geassopiert en ter neder gelegt moogen werden; Opdat alsoo de negotie en traffique synen oude voortgangh, en luyster mach behouden, & de jngesetenen der Stede Amsterdam voor schade moogen werden bevryt.

BIJLAGE IV. (bl: 81).

Brief van Pieter van Peene aan de Witt, d^{to} 15 Oct: 1657.

WelEdele, Gestrenge Heere,

Myn Heere,

UWelEd. Gest. sal sonder twyffel van tyt tot tyt verstaen hebben door de Heeren Haere Ho: Mo: Gedeputeerden,

t' geene alhier successivelyck ontrent haere negotiatie gepasseert is, sulcx dat ick deselve met my onnoodich ende onweerdich schryven niet en hebbe willen importuneren; dan evenwel om my niet naelaetich, off well ondanckbaer te betoonen, vinde my vereobligeert, om U WelEd. Gest. met deze weynich regulen ootmoedelyck de handen te kussen, ende met eenen te laeten weeten, dat gemelte heeren al noch continueeren instantelycke debvoiren te doen, om by den Bisschop tot de gedesireerde mediatie geadmitteert te worden, soo door schryvens, als andersints: dat alhier generalyck onder alle soorte van volck een grooten affkeer bespeurt wort tegens het voornemen ende bloetstorten van soo veel onnosel Christenbloet, door den gemelten Bisschop gedaen ende noch met meerdere vehementie ende vigueur van wapenen, boven crychsgebruyck ende ongehoort, als voor desen continuerende: dat eergisteren men hier seer hefftich heeft hooren schieten, daerover gisteren hier loopende tydinge quam, dat des Bisschops volck drye assaulten hadde gedaen op de stadts halve maen, daer by eene mine hadden gemaeckt (die die van de stadt gecontramineert hadden) ende deselve syne operatie dede achter uytspringende tot desadvantage van de belegeraers, dat in die rencontre ongelooffelyck veel volck aen wederzyden, maer meest van de zyde van den Bisschop souden gebleven syn. Gisteren quam hier een man van Coesfelt van s' Bisschops volck, seggende datter int' leger notitie wiert gehouden van de dooden, ende dat hy die over 14 dagen al hadde hooren begrooten op 1266 personen; daeronder eenige van qualiteyt waeren. Soo veel ick hier vernemen kan, soo sullen de Heeren haere Ho: Mo: Gedeputeerden niet licht tot de bemiddelinge der swevende

differenten tusschen den Bisschop ende de voorsz: stadt, aengenomen worden, ten waere hy tot groote extremiteit geraecke, offte dat haere Ho: Mo: tegens hem ex jure Cannonico procedeerden, daer hy seer bevreest voor is, ende laet tot dien eynde syn leger aen de zyde van haere Ho: Mo: grenzen retrencheren, laet alle passen ende wegen op graven ende met boomen beleggen. De overgroote syne opiniastriteyt en is niet te beschryven, en geefft alhier syne groote hartneckicheyt al vry wat schults, dat de Heere Ripperda hem in syne boosheyt soude soo seer gestyfft hebben, in dat hy hem verseeckert heefft, dat haere Ho: Mo: haer die saecke sich soo seer niet en souden laeten ter harten gaen, jae tot weeringe van sulcke misverstanden tusschen Landtsfurst ende Stadt, niet een peerdt souden doen sadelen, waermede hy den Furst flatterende en in syn Godtloos voornemen obdurende, hem daerover met een singuliere beneficie soude geremunereert hebben ten regarde van soodanige pernicieuse diensten, ende alss'er het daer by lach, soude men connen uytvinden, hoeveel ende wat hy daervoor genooten heefft. T' selffde heefft alhier in de gemoederen van veele eerlycke patriotten eene groote alteratie gecauseert, gelyck my t' selve alles de Heer Cantzeler Pagenstecher van Benthem omstandichlyck verhaelt heefft; maer ick bidde u WelEd. Gest. gelieve t' selve sulcx te mesnageren, dat ik daermede niet en mach vernaemt worden, om dat hy een heer van de Regieringe is ende my t' avont off morgen mochte schadelyck syn, evenwel omdat die actie soo swart is ende t' eenemael strydende tegens een edel gemoet, ende insonderheyt tegens de intentie van de Heeren van de Hooghe Regieringe hebbe my sulcx aen u WelEd. te openbaeren verobligeert gevonden.

hoope deselve my sulcx niet en sal misduyden. Wy verwachten alhier alle uyren bescheyt van den Bisschop door een Trompetter, die de Heeren naer t' leger gesonden hebben, gelyck u WelEd. Gest. t' selve sal connen vernemen uyt den brieff aen haere Ho: Mo:, welck bescheyt becomen hebbende, geloove gemelte Heeren haer naer het leger sullen begeven, om nadere instantie te doen.

De Heere van Barendrecht is eenige dagen niet seer wel geweest, vermits de veranderinge van t' bier, dan is nu beter, ende syn voorts alle d' andere Heeren, Godt sy gelooft, alle wel gedisponeert, waermede my in U WelEd.[e] goede gratie recommanderende, sal my d' eere geven van my te teeckenen

WelEdele Gestrenge Heere
U WelEd. Ges[t]
Ootmoedigst verobligeerde ende getrouwen Dienaer
Steinfurt den 15[en] Octobris 1657. P. van Peene.

BIJLAGE V. (bl: 83).

Onvergrypelyck voorslach der Heeren Gedeputeerden van de ridderschap.	Ongevaerlycke verclaringe der Stadt Munster.
I.	I.
Drie hondert man der Stadts volckeren inde Stadt te laten, dewelcke van de Stadt tot den naesten Landtdach verpleget ende in Syne Hooch furstel: Gen:, der Landtstenden ende der Stadts Eedt bestaen sullen.	Wegens de drie hondert man wil de Stadt tot den naesten Landtdach onderhout verschaffen; Dan stelt tot recommandatie van de Ridderschap, dat hun by naesten Landtdach eenige vergoedinge wedervaren mochte.
II.	II.
Daerbenevens sullen vyff hondert te voet van Syne furstel: Gen: ende des Landtschaps volck inde Stadt geleydt worden, ende opgemelter maniere beeedicht syn.	Vyff hondert gesondt Landtschaps volck in drie off vier Compagnien bestaende, tot toecomende Landtdach te inquartieren, dan alsdan vigore decreti Caesarei van Syne Hoochfurstel: Gen: ende de

samentlycke Landt Stenden gecognosceert mochte werden, off het van nooden sal syn, soodanich praesidium verders te onderhouden.

III.

Boven dit sal de ordinaris Lyffguarde te peerdt ende te voet mede inde Stadt gelecht werden.

III.

De Ordinaris Lyffguarde blyfft, dewelcke sich voor desen evenwel niet tot hondert man beliep, oock moste deselve, gelyck voor desen, sich selffs verplegen.

IV.

Reimondt tot Commandant aen te ordenen dewelcke Syne Hoochfurstel: Gen: ende den Landt Stenden met den Eedt, doch de Stadt met handt tastinge ofte adelycke parole, de getrouwicheyt toeseggen kan.

IV.

Reimondt moste staen inder Stadt Eedt jnsonderheyt dewyle hy tegenwoordich voor Munster sich vyandtlyck laet gebruycken, blyfft evenwel by handttastinge ende adelycke parole.

V.

Het woort sal Syne Hoochfurstel: Gen: ende dessen re-

V.

Wegens des Woorts blyfft het by voorige resolutie ad

galezeerde ende regerende successor, soo wanneer hy inde stadt is, andersints door Burgemeesteren ende Raedt uytgedeelt worden.

dies Principis, evenwel dat sy by de toecomende successie soodanich sich sullen betoonen, dat deselve een genadich gevallen daer van sal dragen; hoewel sy nochmaels dit poinct ad referendum hebben aengenomen.

VI.

De poort sal de Stadt op het begeeren van Syne Hoochfurstel: Gen: by dach ende nacht openen, ende denselven daerby allen gehoorsaemen respect bewysen.

VI.

Wegens het openen der poorten blijft het bij het Schoonvlietschen recest.

VII.

Soo veel de sleutel aengaet, kan Syne Hoochfurstel: Gen: sulcx geschieden laeten, dat t'selve den rechtelycken uytslach blyve toegestelt, wanneer maer inmiddels deselve Syne Hoochfurstel: Gen: soo dickwyls hy inde Stadt compt, edoch sonder schade van haere privilegien ende hangende

VII.

Soo veel de sleutel belanckt, kan Syne Hoochfurstel: Gen: geschieden laeten, dat deselve den rechtlycken uytslach werde gestelt ende gelaten.

rechtsvorderingen, van den raedt het presenteert wort; dewelcke Syne Hoochfurstel: Gen: terstont den raedt wederom ter handt sal stellen, ende tot bewaringe, oock verseeckeringe van syne furstel: persoon ende desselffs aengehorige, committeren ende vertrouwen willen.

VIII.

Sal de Stadt op t' bundichste belooven Syne Hoochfurstel: Gen: trouw ende gehoorsaem te syn, aen alle vreemde verbonden ende hulpsoeckingen renuncieren, ende sich by den roomschen ryck ende dit Stift, trouw te houden.

VIII.

Quoad praeteritum kan men geene renunciatie doen, terwyle men geene niet toegelatene verbintenissen gesocht noch ingegaen en heeft: maer quoad futurum, willen die beloften doen, dat men geene tegens het roomsche ryck, dit Stift ende de Catholische religie streckende verbintenissen ingaen sal; maer by het roomsche ryck ende dit Stifft voortaen getrouw blyven: voor de reste laet men het by den tempore inaugurationis gedaenen Eedt bewerden.

IX.

Wegens de Amnestie heeft men sich te vergelycken.

IX.

Amnestia sit generalis nemine excepto.

X.

De Stadt by haere privilegien, recht ende gerechticheyt gehandt haefft werden.

X.

Heeft syne rechticheyt, ende is het alsoo tempore inaugurationis oock by het Schoonvlytschen recess versproocken; oock het Privilegio Patriae conform.

XI.

Gelyckerwys konde men over de expensen oncosten ende schaden vergelycken.

XI.

Quoad expensas ende schaden heeft de Stadt sich ten hoochsten te beclagen, dat contra privilegium Patriae, dit Volck in het Landt is gevoert, oock op ongehoorde maniere hun alsoo starck toegeset ende eene irreparable schade toegevoecht is geworden, dat hun dies aengaende vergoedinge geschieden mochte: jnvoegen haer oock specialyck by de Heeren van de ridderschap te bevorderen op-

gegeven is, dat by den naesten Landtdach desenthalven eenige refusie mochte geschieden.

XII.

De Puncta, die den Secretario Hollandt door den Heer Doctor Batzen overgelevert worden, moeten ook vergeleecken worden.

XII.

Deels syn in antiqua lite, deels in desen Tractaten niet begrepen, deels oock altioris indaginis; daeromme deselve tot den rechtelycken uytslach ofte toecomende vergelyckinge te verwysen, daermede de hoochschadelycke belegeringe opgeheven ende grootere schade verder vermiddelt werde.

XIII.

Tot de poincten, dewelcke het hoochweerdich Domcapittul overgegeven heeft, conde soo wel uyt derselver, als der Stads middelen tegens naeste by eencompste gedeputeert ende getracteert worden.

XIII.

Het Cappitulum sy billyck te hooren, evenwel dese Tractaten daer door niet op te houden, maer tot de toecomende vergelyckinge uyt te stellen: Ende sulcx daerom des te meer, dewyle de geallegeerde Cheur- ende fursten, simpelyck op een dragelyck praesidium gaen, ende deshalven

tot eene goedelycke vergelyckenisse aensoeckinge geschieden.

XIV.

Dese vergelyckinge sal tot meerdere Vasthoudinge vande bevolmachtichde Affgesanten der corresponderende Churende fursten, het hoochwaerdich Domcapittul ende den Gedeputeerden van de ridderschap, ondergeschreven ende bezegelt, oock van den vicarien des rycx ende de toecomende Keyserl:. Ma^{t}. geratificeert worden.

XIV.

Placet.

BIJLAGE VI. (bl: 93).

Brief van de Witt aan Abraham van Beveren heer van Barendrecht, d^{o} 21 Oct: 1657.

Edele Gestrenge Heer.

Naer t' affgaen vande myne aen U Ed: van date den 10^{en} deser loopende maendt, is my desselfs missive van den 11^{en}

daeraenvolgende wel ter handen gecomen, ende vinde ick my verplicht UEd: voor de communicatie der saecken daerinne vervatt mitsdesen ten hoochsten te bedancken; het ingesloten billet is by my, volgens UEd^{e} begeerte, aenstondts naer receptie verbrandt.

Ende aengesien wy alhier, soo uet de voorsz: UEd^{e} missive, als uet de publycque advertentien daerbenevens aen de regieringe overgecomen bespeurden dat den bisschop van Munster bleeff persisterende by syn refus vande mediatie volgens desen staet aengeboden; ende oock wyders niet naer en liet haer Ho: Mo: allerhande cleynicheyden aen te doen, soo hebben wy geraeden gevonden de vergaederinge vande heeren Staten van Hollandt, ende Westvrieslandt opt' alderspoedichste te convoceren omme by haer Ed: Gr: Mo: ten spoedichsten gedelibereert te werden op vigoureuser middelen waer door de voorsz: stadt werckelyck gesecondeert, ende alle verdere cleynicheydt van desen staet affgeweert soude mogen werden, waerop hoochgemelte vergaederinge voorleden Woensdag den 17^{en} deses completelyck by den anderen soude syn gebracht ten waere d' heeren gedeputeerden van Dordrecht, ende van Schiedam een dach laeter aengecomen waeren; niettemin hebben noch tenselven daege d' aenwesende leden haer opt' subject vande voorsz: beschryvinge by forme van consideratie geopent, ende is daeruyt gebleecken dat genoechsaem alle de voorsz: leden generaelyck ofte tot het praesteren van een reëel secours waeren gelast, ofte immers inclinatie betoonden omme de conclusie daertoe te formeren sonder eenige contradictie te sullen aensien, behalven d' heeren van Amstelredam die van contrarie opinie waeren, ende d' heeren van den Briele die mede verclaerden daertegens

gelast te wesen: waerop vervolgens goedtgevonden wesende de voornoemde twee leden te versoecken ten eynde deselve souden willen schryven om naeder last in conformité vande voorsz: generaele inclinatie, ende dat oock door commissarissen particulieren soude werden overwogen in wat voegen de voornoemde stadt opt' gevoechlykste gesecondeert soude mogen werden, syn middelerwylen op donderdag den 18^{en} deses d' heeren gedeputeerden der steden Dordrecht, ende Schiedam mede ter vergaederinge van haer Ed: Grootmo: verschenen; ende aengesien de gemelte heeren gedeputeerden van Dordrecht t' eenemael buyten myn verwachten mede met swaerhoofdige last quamen, soo hebben deselve heeren gedeputeerden, die voor haer particulier wel souden hebben willen involgen de generaele inclinatie vande andere leden, myns bedunckens, voorsichtiglyck verclaert opt' voorgeroerde subject niet soodanich gelast te wesen, dat zy sonder alvorens aen heeren haere principaelen d'advisen vande andere leden kennelyck te hebben gemaeckt haer ten principaelen dienaengaende souden connen openen, ende hebben dienvolgens d' heer pensionaris van Slingelandt aenstondts wederom affgesonden om naeder, ende resoluter aucthorisatie te becomen, ende wast' doenlyck om haer te mogen conformeren met het advies van commissarissen t' welck middelertydt uetgebracht was, ende met vele redenen geastrueert hadde de nootsaeckelyckheydt omme de voorsz: stadt effectivelyck te secoureren: niettemin de gemelte heere pensionaris van Slingelandt des anderen daechs, naementlyck op Vrydag den 19^{en} deses wedergekeert zynde heeft alsnoch geene andere last mede gebracht als omme t' voorsz: reëel secours te excuseren, daermede dan die van Amstelredam die insgelyx verclaerden

noch naeder last te hebben ontfangen om by haer voorgaende opinie te persisteren, niet weynich wierden gestyfft, te meer alsoo die van Schiedam haer in haere sustenue waeren seconderende, edoch die van den Briele naeder last becomen hebbende omme niet singulier te blyven, soo hebbe ick voor conclusie gesegt dat ick tegen s' anderen daechs een concept soude opt' papier brengen verhopende dat het selve soodaenich soude wesen ingestelt dat de leden haer des nachts beslaepen hebbende hun t' selve wel souden laeten gevallen; ende sulx geschiedt synde hebben de heeren gedeputeerden van Dordrecht verclaert dat zy daerop de conclusie souden aensien, gelyck oock d' heeren gedeputeerden van Schiedam haer niet hevichlyck hebben geformaliseert, ende alhoewel d' heeren gedeputeerden der stede Amstelredam voort' meerendeel mede wel wat moderatie waeren betoonende dewyle nochtans d' heer Borgemeester Schaep ter dachvaert synde als Borgemeester in geenen deele was te buygen, soo heeft deselve stadt by haere contradictie, ende oppositie gepersisteert, welcke niet jegenstaende echter de conclusie is genomen, ende gearresteert in voegen ende manieren als U Ed: uet het bygevoechde extract sal believen te besteuren: ende daervan noch ten selven daege ter generaliteyt openinge gedaen synde, is het advis provinciael van Hollandt geconverteert in eene resolutie vande generaliteyt die U Ed: albereydts door verscheyden wegen ter handen gecomen sal zyn; ende syn oock noch tenselven daege in gevolge van dien geformeert ende gearresteert de instructien die U Ed^{e} van wegen haer ho: mo: syn toegesonden; alle t' welcke ick goedtgedacht hebbe U Ed: in voegen voorsz: met alle particulariteyten mits desen over te schryven, vertrouwende t' selve U Ed:

niet onaengenaem te sullen wesen, ende mede ten eynde U Ed: verdacht soude mogen syn met desselfs advisen van daer den heere Borgemeester, ende die vande regieringe der stede Dordt wat ten besten te informeren, die, naer ik bericht ben, geene advisen, geduyrende U Ed^{e} jegenwoordich employ, vande selve hadden ontfangen, t' welck mogelyck inde deliberatien vande voornoemde stadt over t' voorgeroerde subject van geene goede operatie is geweest. Wat myn gering gevoelen vant' voorsz: werck belangt, ick kan niet anders vertrouwen off sal de hoochgemelte Bisschop naer ontfangene advertentie van de voorgeroerde resolutie, ofte soo t' hem mogelyck is aenstondts met de voornoemde stadt accorderen, ende sluyten, ofte andersins de mediatie van haer ho: mo: ende den stilstant van waepenen accepteren, ende accorderen, ende aen U Ed^{en} vryen inganck, ende uetganck inde selve stadt toestaen, omme alsoo te vermyden dat de troupen van desen staet niet in en trecken, ende alsoo de voorsz: stadt metter daet ontsetten. Ende soude voorwaer, myns bedunckens, het selve niet alleenlyck voor den hoochgemelten Bisschop best geraeden syn, maer oock voor de reputatie van desen staet genoech doen, aengesien t' gene men doort' blincken van den degen alleen verkrygen kan, myns oordeels, niet noodich is door het slaen metten swaerde te soecken: behalven dat, myns bedunckens, den voorsz: Bisschop ten alderhoochsten ende desen staet oock eeniger maete daeraen gelegen is dat de gemoederen tegens den anderen niet t' eenemael geacerbeert en worden; ende om deselve oorsaecke soude ick oock oordeelen dat als immers het conduiseren van Uwe Ed^{en} personen naerde voornoemde stadt noodich mochte wesen, het selve oock sal dienen te

geschieden met de meeste circumspectie die doenlyck sal wesen, ende met verkiesinge van soodaenige wegen, ende passagien, als maer door alle renconters, immers soo veel doenlyck, mogen werden geeviteert. Ick meyne oock dat in sulcken cas vande voornoemde stadt niet anders kan werden gewacht dan dat deselve de troupes van desen staet, ofte een goedt gedeelte van dien sal binnen ontfangen, ende meyne dat het refuseren van sulx niet alleen een groote cleynicheyt aen desen staet soude wesen aengedaen, maer dat oock daermede de genegentheydt tot deselve stadt in eene ongenegentheydt soude veranderen, te meer alsoo d' heer Aitsema, als minister vande voornoemdé stadt uet den naeme, endé van wegen deselve daer van volcomene verseeckeringe aen haer Ed: Grootmo: heeft gedaen by schriftelycke memorie die originelyck hiernevens gaet, opdat U Ed: sich, des noot zynde, daervan soude connen dienen sulx, ende daer t' behooren mochte.

Diegene die de saecken van den oorloch, ende de constitutie vande jegenwoordige belegeringe van Munster wel bekent syn, vermeynen dat als de troupes van desen staet binnen de voornoemde stadt souden wesen, onder beneficie vande selve het guarnisoen, ende de borgerye capabel soude syn de belegeraers t' eenemael op te slaen, doch dient' halven sal aldaer beter oordeel connen gegeven, et pro re nata geageert moeten worden. Waermede dese besluytende sal blyven, etc.

Haege, den 21en Octob. 1657.

BIJLAGE VII. (bl: 96).

Foederati Belgii Decreto XX Octobris 1657.
Monasterium Parte nuper Gentibus Pace celeberrima civitas Obsid. Liberata.

Innocuas tentabat oves deglubere Pastor:
Natos Saturni more vorare Pater
Quae pia tot pacem dederat modo Gentibus, Urbem
Tam foeda Batavus Marte perire vetat.

Aliud.

Praesbyter et Princeps, humilis simul atque superbus,
Quam male conveniant Christophorus docuit.
Debuit ille minis, non debuit iste moveri:
Praesbyterum pietas, sed decet ira Ducem.
Bella gerant alii, rabidaque immania tractent
Arma manu, sed tu dic Miserere mei.

Aliud.

Foedera nobiscum voluit Bernardus inire:
Pactaque sincerae scribere Amicitiae.
Incidit in Bellum: quod Foederis est et Amici,
Obtulimus, sanctum pacificantis opus.
Abnuit indigne: nec Pacem praetulit armis:
Juraque sincerae sprevit Amicitiae
Foedera non voluit. Sed, Da mihi fallere, dixit,
Praesbyter et servus, Pulchra, Laverna, tuus.

Aliud.

Suadeo; cum dixit Batavus; non praebuit aures:

Praebuit ex templo, dixit ubi Jubeo.
Fers Dominum, non fers Vicinum stulte Galene?
Vade procul! Batavus indignus Amicitia.

Aliud.

Non precibus flecti verbisque volebat amicis:
Non verbis, cogi verbere dignus erat.

Aliud.

Templa, pias aedes, et sanguine polluit aras.
Et sacrum tota quicquid in urbe fuit.
Talia sacrificus fuerit cum turpiter ausis,
Dic mihi quid faciet denique sacrilegus.

BIJLAGE VIII. (bl: 101).

Brief van Pieter van Peene aan de Witt, d[o] 26 Oct: 1657.

WelEdele, Gestrenge Heere,

Myn Heere,

Hoewel U WelEd: Gest genouchsaem van de aenwense Heeren Haere Ho: Mo: geadviseert wort t' geene hier passeert, soo moet evenwel ick hier in onderdanicheyt byvoegen, dat gisteren avont by my op myn camer gecomen is seecker persoon uyt de stadt Munster dienselffden dach ge-

comen, verhalende circumstantelyck, hoe het daer toe ginck: dat het volck van den Furst by gering getal ende met aff-legginge van haer geweer daer wel binnen quamen, maer gingen langs de huysen bedelen ende wierden van de burgers affronteuselyck bejegent met dreyginge van slagen, in plaetse van aelmosse te geven, seggende loopt by den geenen die u employeert ende ons soo benauwt heefft: immers de Furst en hadde geen noot van in corten daerbinnen te comen, uyt vreese van soo wel, als syne geringste soldaten, geaffronteert te worden. Datt'er onder de Magistraet noch groote oneenicheyt was, d'eene hielde het noch met de Furst, dewelcke partye (waeronder eenige, pour faire le bon garçon et complaire ou s'insinuer dans la bonne grace, gevonden worden) Roomsch Catholick synde van de Jesuiten seer aengeblasen ende geanimeert worden, andere van de religie gereformeert soucken het beste van de stadt ende d'inwoonders van dien. Onder de Burgerye is mede groote oneenicheyt, hadden liever gesien, dat sy soo haest met den Bisschop (die laet verluyden quod rebellibus non sit servanda fides) niet en hadden geaccordeert, sonder kennisse van Haere Ho: Mo: Gedepden ende het gedesireert secours aff te wachten. Dat zy alnoch wenschen het effectif secours, dat haere Ho: Mo: haer belooft hebben, vermits de volckeren noch voor de stadt blyven liggen, gelyck voor desen. Datt' er int' leger oock groote oneenicheyt was, onder de Hoofft Officieren (die voor desen soo trots spraken, dat indien sy binnen Munster quamen het aldaer soo souden aenstellen, dat Ceulen, Ments, Trier ende anderen haer daer aen souden spiegelen ende een exempel van obedientie amplecteren) van de auxiliaire trouppes, insonderheyt van de Nieubur-

gers, derwelcker veele in de keersse gevlogen syn, ende willen niet vertrecken, off moeten hebben satisfactie ende contentement, daeromme sy den Bisschop de ooren warm genouch maecken, en le reverend Pere est autant chargé d'argent, comme un crapeau de plumes.

In somme gemelte persoon seyde my op het leste, dat het was een Papencrych ende men daerdoor niet anders voor en hadde, als de heeren Staten te abuseren ende bedriegen. Aengaende het opbreecken van Haere Ho: Mo: brieff aen de stadt door den Bisschop, geloove ick dat waerachtich is, te meer, alsoo ick het selffs uyt de mont van eenige vande Ridderschap alhier gehoort hebbe.

Ick derve niet meer schryven, noch den Post langer ophouden, maer sal my alleenlyck ootmoedich recommanderen in U WelEd. Gests goede gratie ende soecken te blyven

WelEdele Gestrenge Heere
U WelEd. Gests
Ootmoedige ende getrouwe Dienaer
P. van Peene.

Steinfurt, den 26en 8bris
1657.

BIJLAGE IX. (bl: 105).

Brief der Staten van Gelre en Zutphen aan de Algemeene Staten. 15 Juni 1657.

Hooge Mogende Heeren.

Die Momber deses Furstendoms Gelre ende Graeffschaps Zutphen, heeft op onse Vergaederinge binnen Zutphen naer behooren geremonstreert, hoe niet alleen notoir ende onstrydich hy het recht t'welck die Vereenichde Nederlandtsche Provincien int'gemeyn ende desen furstendom ende Graeffschap jnt' besonder tot het ressort vandie heerlyckheyt Borceloo ende allen aencleven van dien, maer oock het recht t'welck den Heere Graeff Otto Graeff tho Limborch ende Bronckhorst tot dieselve heerlyckheyt competiert, uyt crachte van sententie, soo by den Ed: Hoove deses Furstendoms ende Graeffschaps, ende (door ordre van haer Ho: Mog: d'Heeren Staeten Generael) geadjungierde Heeren uyt die quartieren van Nimmegen ende Aernhem, als oock uyt den Hoogen ende Provinciaelen Raet van Hollandt, ende uyt den Hooven van Utrecht ende Vrieslandt den 19[en] Novemb: 1613 ende den 20[en] Decemb: 1615 wettelick gepronuncieert syn.

Daer by verstaen is dat Borcelo met syn toebehoor onder desen furstendom resortiert, ende dat die possessie van dien soude worden geredintegriert met vergoedinge van alle ontbeurde vruchten ende geledene Schaeden, die by Acte van den 3[en]

May 1622 ter somme van Vyffhondert duysent ende drientwintich duysent negenhondert Vijffendenegentich gln. getaxeert syn, met voorbehout van naerdere declaratie over die costen jn Executive als anders te moogen overgeeven.

Dat daertegens uyt den naeme van den Heere Bisschop van Munster keyserlicke Caemergerichts Mandamenten, met evocatoire citatien, tendierende tot jnhibitie vandie Proceduyren wegens het voorsz: ressort, ende tot cassatie vandie voorsz: sententien ende Executien vandien meermaels gejmpetriert ende geaffigiert syn, waerover uyt den naeme van Ons als praesentierende die furstelicke Hoocheyt deser Lantschap, t'ellekens door gemelte Momber gejmpetriert syn contramandaten, Waer door d'Heeren Graeven van Limborch ende Bronckhorst by den eedt van getrouwicheyt, daermede dieselve aen Ons verplicht staen, ernstelick vermaent ende gelast syn, om sich te wachten op die voorsz: Keyserlicke Mandamenten te parieren, offte voor het Keyserlicke Caemergerichte te Spier te erschynen offte yetwes te laeten geschieden, t'welck soude mogen strecken jn prejudicie van deses furstendoms ende Graeffschaps Hooch ende gerechticheyt, offte tot afbreuck vandie voorsz: sententie ende Acte van taxatie, Willende dat Welgemelte Heeren Graeven sich daer nae souden hebben te richten, alsoo lieff als denselven syn, die rechten ende Privilegien deser Landtschap.

Dat Welgemelte Heeren Graeven optemperierende onse beveelen, daerover vanden Heere Bisschop tot Munster jn puncte mandati cassatory et inhibitory geaccusiert syn als contumaces, ende uyt crafft van gepretendierde contumacie gepronuncieert een sententie, daer by het Appel hangende voor obgemelte Caemergerichte te Spier in petitorio

over die successie van het Leen der Heerlyckheyt Borceloo verclaert is te wesen desert, sonder dat over die meriten van saecken het voorsz: Appel gededuciert recht gedaen is; Dat daerop door den tytlicken Heeren Bisschop tot Munster vordere Keyserlicke mandamenten ende citatien uytgewerckt syn, ten eynde welgemelte Heere Graeff Otto Graeff tot Limborch ende Bronckhorst, die Heerlyckheyt Borceloo soude deoccupieren met restitutie van alle ontbeurde vruchten; Ende sulx onaengesien U Ho: Mog: door brieven gedatiert den 30^en Juni 1653 den hoochgemelten Bisschop genotificiert hebben van het voorsz: recht door gemelte Sententien ende Acte van taxatie vercregen, met een lanck verhael vandie retroacten jndie Vergaederinge van U Ho: Mog: desen aengaende gepassiert: Oock jnsonderheyt met verhael vandie Resolutien den 8^en January 1635 ende den 7^en Febry 1641 genoomen, streckende daertoe dat welgemelten Heeren Graeff jn syne rechtmaetige saecke tot bevorderinge vandie Justitie die stercke Handt soude gebooden worden, voorts mit vrient ende nabuyrlick versoeck niet alleen ten eynde welgemelte Heere Graeff Otto niet mochte worden ontrust tot verhindernisse van die rechtmaeticheyt der saecken, door die voorsz: sententien geëvinciert, maer oock ten eynde Hoochgemelte Heere Bisschop alnoch d'ordre willen stellen ende die voorsieninge doen, daermede die meergemelte Heere Graeff mochte consequieren complement van Justicie jn conformitè van die voorsz: Sententie ende aencleven vandien, doende daerby jnfluieren desen voorslach, naementlick jn sooverre syn Hoochw: soude meenen dat U Ho: Mog: jn qualitè als jntercesseurs, vrientlicke mediateurs offte compositeurs die differentiale saecken souden connen vinden tot

goede accommodatie, dat U Hooch Mog: jn sulcken vall die conferentie jnden Hage op een bequaemen tytt by syn Hoochw: te beraemen, door Gecommittierden sonde laeten bywoonen.

Maer by aldien (booven vermoeden daertoe niet en soude connen geresolviert worden) U Ho: Mog: alsdan souden moeten jnhaerieren, die Resolutien tot biedingh vandie stercke Handt genoomen, daerop U Ho: Mog: antwoort waeren verwachtende; Dat den Heere Bisschop posponierende t'voorsz: antwoort, believt heeft een nieuw Keyserlick Patent met evocatoire citatie gedatiert den 17ᵐ Novemb: des voorsz: jaers 1653 t'impetrieren, ende t'selve Patent jn Aprili daeraenvolgende te laeten affigieren, ten eynde meergemelte Heere Graeff Otto die Heerlyckheyt Borceloo als by maniere van attentaten geoccupiert, soude deoccupieren, ende alle geledene schaeden ende gebeurde vruchten vergoeden.

T'welck U Ho: Mog: oock bekent gemaeckt synde, syn bewoogen ten reguarde vant' voorsz: recht jterative brieven gedatiert den 4ᵐ Juny 1654 te schryven, daer by inhaerieren die Redenen ende motiven by die voornoemde brieven van den 30ᵐ Juny 1653 verhaelt goetgevonden is, die Heere Bisschop nochmaels gants vrientelick ende nabuyrlick te versoecken, dat desselffs goede geliefte sy van soodaenige Evocatoire citatie als vooren te desistieren, ende aen U Ho: Mog: alnoch antwoort te laeten toecomen, opdat dieselvige moogen weeten, waer naer sich te regulieren, t'welck U Ho: Mog: verclaeren met jmpatientie te gemoet te syn, welcke brieven geexploictiert syn vermogens bescheyt onder den Ed: Hoove deses Furstendoms Gelre ende Graeffschaps Zutphen berustende.

Dat jn plaetse van behoorlick antwoort by U Ho: Mog: alnoch met jmpatientie verwacht, arctiores offte scharpere Executorialen met evocatoire citatien tot die voorsz: deoccupatie ende vergoedinge van vruchten ende schaede tegens Welgemelte Heere Graeff Otto geëmaniert syn, om te hooren verclaeren wegens desselfs praetense ongehoorsaemheyt jndie poene des Achts vervallen te syn;

Ende offwel die Volmachtiger vandie Heere Graeff Otto tot voorcominge van soodaenige onlusten, als uyt die voorsz: poene des Ryxacht soude mogen consequieren, geremonstriert heeft, aen den Ed: Hoove Provinciael, dat haer welEd: ende U mochte believen te verleenen brieven onder anderen tot dien eynde, dat den Heere Bisschop tot Munster vriendt nabuyrlick mochte worden versocht, die bevorderinge van die voorsz: Ryxacht achtertelaeten.

Aengesien dat d'obtemperantie van Welgemelten Heere Graeff aan die voorsz: contramandaten uyt den naeme van deser Landtschaps Hoocheyt altyt getoont denselven niet toegeduydet mach worden, als ongehoorsaemheyt tegens die voorsz: Keyserlicke mandaten ende evocatoire citatien.

Offwel oock ten fine van die voorsz: achterlaetinge, ende ten fine Welgemelte Heere Graeff mochte erlangen complement van Justicie op die voorsz: Sententie ende Acte van taxatie jn sulcke serieuse termen aen den Heere Bisschop van Munster, door die Heeren van den Hoove in dato den 17ᵐ Febry 1657 geschreven is.

Soo js nochtans dat syn Hoochw: manifestelick by rescriptie opdie voorsz: brieven van den 17ᵐ Febry die competentie der Judicature vanden Ed: Hoove deser Provincie wegens die Heerlyckheyt Borceloo ontkent, contradicierende

ende protestierende over die nulliteyt crachtloosheyt ende onverbintlyckheyt van die voorsz: Proceduyren, ende daerop gevolchde Sententien.

Daer doch albereyts op den 19en Novemb: 1613 naer dat op beyderzyts jngecomene stucken geconcludiert, vandie vordere Producten door die wettelicke Munstersche Volmachtigers gerenuncieert, ende recht begeert was, d'Exceptien aen die Munstersche zyde geproponiert, ende sunderlinge d'Exeptie incompetentiae door den Hoove deses Furstendoms Gelre ende Graeffschaps Zutphen, met geadjungeerde Heeren jn voegen booven verhaelt is, syn gerejectiert; Verclaerende mitsdien dat Borceloo mit syn toebehoor onder Gelderlandt resortierde ende ordonnierde, dat die Munstersche Volmachtigers vorder solden procedieren volgens style van welgemelten Hoove;

Vermits alletgeene voorsz: is, soo versochte die momber deeser Landtschap voor eerst brieven aen Welgemelten Heeren Graeff, Otto Graeff tho Limborch ende Bronckhorst, daerby denselven jn conformitè van voorgaende beveelen, uyt den naeme vandie Landtfurstelicke Hoocht tegens alle Keyserlicke Patenten gejnterponiert, nochmaels ten overvloede mochte worden gelast, geensints te respectieren soodaenige Keyserlicke mandaten, als jn praejudicie ende affbreuck vandie voorsz: Sententie ende Acte van taxatie mochten uytgegeven syn, offte alnoch uytgegeeven worden, Welgemelten Graeve daerby verseeckerende, dat Wy denselven jnde bescherminge van deser Lantschaps Hoocheyt behouden, tot affweeringe van die voorsz: Ryxacht, ende alletgeene tot die voorsz: deoccupatie soude mogen voorgenomen worden.

Ten anderen brieven aen den Heere Bisschop tot Mun-

ster, daer by syn Hoochw: niet alleene genotificiert werde van deser Lantschaps ernstelicke meyninge tot bescherminge ende maintenue van het voorsz: voor den Heere Graeff uyt cracht van meergemelte Sententie militierende, maer oock ten overvloedt gerequiriert moge worden gewisse ordre te stellen tot voldoeninge van die voorsz: Sententie, ende Acte van taxatie, ende sulx binnen seeckeren corten ende peremptoiren tytt, met jntimatie, dat by onverhoopte wydere verweygeringe die Heeren Raeden deses Furstendoms ende Graeffschaps geauthorisiert blyven, om sonder vertreck die Proceduyren jn Executive tegens die Munstersche Onderdaenen ende Jngesetenen voorden Ed: Hoove uytstaende haeren voortganck te laeten gewinnen.

Ten derden brieven aent' Keyserlicke Caemergerichte te Spier, ten eynde sulcke voorsieninge gedaen mach worden, dat welgemelte Heere Graeff gepariert hebbende onse contramandaten tegens die Keyserlicke evocatoire citatien in puncto mandati cassatory et inhibitory uytgegeeven met poene der Acht offte anders niet moge beswaert worden, hetwelcke solde connen oorsaecke geeven tot verwyderinge ende onlusten, die jn alle maniere vermits die circumstantien deser saecke behooren voorgekomen te werden.

Ten 4[en] ende ten laetsten brieven aen U Ho: Mog: om meergemelte Heere Graeff, jngevolch van alle vorige brieven ende Resolutien te verhelpen tot volcomen effect ende genott vandie voorsz: sententie ende taxatie, ende dat denselven als een voornaem Jngeseten deser Landtschap met geene Acht offte andersints mach gegraviert worden.

Die welcke voorsz: Petitien jn onse Vergaederinge binnen Zutphen geleesen, ende naer rype deliberatie van saecken by

Landtschaps Resolutie toegestaen ende jngewillicht, oock by Ons jn sonderlinge consideratie getrocken synde, dat meergemelten Heere Graeve by brieven uyt den naeme van Landtfurstelicke Hoocht op den eedt van getrouwicheyt, daermede dieselve aen Ons verplicht stonden altoost ernstelick vermaent ende gelast syn sich te wachten op die Keyserlicke mandaten ende Evocatie jn Persoone offte door Volmachtigers te erschynen, ofte sich eenichsints jnte laeten gelyck hierbevoorens met meeren verhaelt is;

Soo hebben Wy goetgevonden U Ho: Mog: by desen vruntlick te versoecken, niet te gedoogen, dat Welgemelte Heere Graeff Otto, Graeff toe Limborch ende Bronckhorst, Heer toe Borceloo als hebbende gepariert die beveelen van Hooge Overicheyt deser Landen, niet moge jn ongelyck gestelt, noch oock mit eenige Keyserlicke Executoriael overtrocken ofte met Ryxacht worden gegraviert tot verhindernisse vandie voorsz: rechtmaeticheyt der saecken, door die voorsz: Gelderse Sententie geëvinciert, ende door ordre ende authoriteyt van U Ho: Mog: onderstutt,

Waer toe Ons verlaetende ende eyndigende; Beveelen U Ho: Mog: jn Godes Heylige Protectie, geschreeven binnen Zutphen den 15[en] Juny 1657.

U Hoge Mog: Goede Vrunden

Die Staeten des Furstendombs Gelre ende Graeffschaps Zutphen, then Landtdaghe vergadert binnen die stadt Zutphen.

BIJLAGE X. (bl: 195).

Corte deductie op het Boden off Postwerck tusschen Amsterdam ende Hamburg soo veel t'point van recht aengaet.

Is te noteren dat hier niets rechtelyx, maer alleen een vriend-nabuyrlyck intercessionael wert versocht.

T'is een bekent recht, dat yemand die yaer ende dagh is geweest in besit daer in behoort te worden gemainteneert.

Ende alsoo eerst nu Haer Ho: Mo: voorcomt de trouble die de Graeff van Taxis aent gemelde boodenwerck doet.

Is een onwederspreeckelyck argument, dat in geen tyden, immers daer haer Ho: Mo: gedachtenis van hebben, dusdanige trouble aen het gemelde Amsterdamsch boden- off postwerck is geschiet.

Dienvolgens dat Amsterdam ende Hamborg in die possessie syn.

Ende dat dese Taxische turbe ongefundeert ende impracticabel is, blyckt daer uyt, dat den Heer Biscop van Munster selfs syn mandatum turbatorium heeft ingetrocken.

Ende deur Syn Brieff aen haer Ho: Mo: van [3 April] haer Ho: Mo: gelyck als versocht, om soo wel aende Ro: Keys: Mat: te schryven, gelyckse aende Heer Biscop ende Graeff van Benthem hebben geschreven.

Wat de Heer Keys: affgesante Friquet wil seggen.

Dat de Ro: Keys: Mat macht heeft sulcke brievesending

deur verandering ende multiplicatie van paerden aen een alleen te geven, ende allen anderen ingesetenen off leden des Ryx te benemen.

Sulcx wert ontkent, Geen Keur- noch Vorsten, noch Stenden des over ende nedersaxische kreitz gestaen dat.

Maer practiserent recht contrarie uti toto coelo notissimum est.

T'allegeren van het tegenwoordigh keyserlyck Mandaet tegens het Amsterdammer ende Hamborg boden off postwerck,

Kan van geen meer consideratie syn,

Als alle andere: namelyck met de clausule, si preces veritate nitantur.

Voort' begin ende oock gedurende de belegeringh van Munster quamen verscheyden Keys: Mandata de non turbanda, de non obsidenda, de non offendenda Munster.

S. fe G. de Heer Biscop verstondse oock cum clausula si preces veritate nitantur.

Ende de Heer Keys: affgesante Friquet dede hier recht contrarie officien tegen de gemelde keys: Mandaten, ende tegen de Stad als haer Ho: Mo: bekent is.

Ende is vreemd dat de Heer Friquet die nu soo hoog wil extollereren.

Niet aensiende d'animositeyt, daer mede de Sweedsche regeringh in haer district van Witshuysen aff tot Hamborg toe, haer stelt tegens dat Keys: Mandaet.

Immers syn alrede (soo gesecht wort) twee verscheyden Taxisse postknechten doodgeschooten.

Wat meer troublen (hoewel alles buyten kennis off toe-

doen vande Amsterdamsche) souden mogen volgen, is God bekent.

Synde oock vreemd dat de Heer Friquet off Taxische soo hatigh aentrecken het lopen van twee paerden door het stift Munster (want meer als twee paerden hebben d'Amsterdammers aldaer niet).

Maer uyt bygaende lyste blyck dat den Graeff van Taxis int' district van desen Staet heeft meer als acht en vyftig paerden.

BIJLAGE XI. (bl: 204).

Brief van Van Galen aan de Witt.

Meinen gruss und geneigten Willen zu vorn, Edel besonders Lieber, Desselben zu befurderung dessen, was recht und billich ist, gerumbte und bekandte neigung veranlasset mich zu Ihnen näher zu tretten und demselben die restitution meinem Stift mit gewaldtsamer handt abgeschweckter herrlichkeit Borckelo zu recommandiren, Undt weile ich gegenwertig Meinen geheimb Rhadt und Thumbdechandt den von Brabeck zu den hern General Stadten vorgr: restitution fragen nacher des Graven Haag abgeschickt und auf deshern vermögen und zuneigung sonderbares vertrawen gesetzt, Als habe demselben auch aufgeben Ihnen dieser Meiner angelegener sache halber zu begrussen, belange den hern darumb

gunstlich, Er wolle besagtem Meinem Geheimb Rhadt und Thumbdechandt in Ihm anbefohlener negotiation dergestaldt assistiren, wie Meine zuversicht in Ihm gesteldt und der sache pillichkeit ist, Verpleibe demselben zu genigten gut willen beygethan.

Gegeben auf Meinem Ambthauss Sassenberg, den 28 Decemb. 1663.

Christopff Bernhardt.

BIJLAGE XII. (bl: 241).

Brief van George Christiaan aan H.H.M., dato 7/17 April 1664.

Hoch Mög. beyde angenehme Schreiben unterm dato 4 Aprilis, seind Unss, sampt dehnen von E. Hochmög: genommenen Resolutionen durch zurückbringern dieses wohl behendiget, darauss Wir alles mehrerern einhaltss vernommen, welcher gestalt Dieselbe sich freundnachbarlich gefallen lassen, so wohl Uns zu abstattung des albereit verfallenen fünfften Termins Unss noch vor ein Jahr ausstand zu verlehnen, alss auch die von Unseren Landstenden zu behuff des bewusten anderen termins bey dehnen jüngeren Tractaten zu Embden versprochener $\frac{m}{300}$ gulden oder $\frac{m}{120}$ reichsthal: der Landschafft gegen übersendung einer formel obligation zu verschiessen, jedoch dergestalt, dass vorberührte

Unsere Landstende die an Ih. Hochmög. schuldige summe der Einhundert und vierzigtausend gulden zu guter rechnung parat halten, und im übrigen Wir ordre stellen solten, umb die fordere pfenningen, alss namblich hundert sechszig tausend gulden dreymahlhundert tausend gulden aussmachen, von dannen ab zu holen.

Gleich nun E. Hochmög: gute freundnachbarliche zuneigung und beysorge zu Unserss furstl. Hauses und Estats conservation Wir darauss allerdingss verpführen, zumahle beydes bey dem jezigen beschwärlichen Zustand Unss zu Unsere sonderbahre erleichterung ohnzweiffentlich gereihet, Also erkennen Wir Unss schuldig undt verpflichtet, nicht allein hierüber Unsere geziemende dancksage einzuwenden, sondern auch solches auff begebenheit mit erweisung angenehmer dienstgefelligkeiten in höchst dancknehmigem gemuts jeder Zeit freundnachbarlich zu beschulden; Allerweile aber ob angeregte $\frac{m}{300}$ gulden nicht Unss, besondern Unser Landschafft eigentlich creditiret werden, So zweiffeln Wir entzwischen nicht, Es werden Unsere Landstände nunmehr auff E. Hochmög. anschreiben jemanden dorthin mit gnugsahmer Instruction und Volmacht absenden, welcher jetzterwehete Gelder, gegen aussliefferung der original obligation einpfange, und darüber gebührlich quitire, wie Wir dan Unseren Abgeordnete, respective Geheimten rhat und lieben Getrewe, Gerhard von Closter, zu Dornum und Petkum hauptlingen, so dan Buchoni Wiarda, mit E. Hochmög: darauss umbständlicher zu communiciren, anbefohlen haben.

BIJLAGE XIII. (bl: 243).

Instructie voor prins Willem, gearresteerd bij secrete resolutie van 29 April 1664.

Syne furstel: Doorl[t] sal hem op het spoedichsten naer ontfangene ordre van haere Ho: Mo: transporteren naer en ontrent de plaetse, daerhenen de Compagnien, soo te peerdt, als te voet, syn versonden.

Ende aldaer aengecomen wesende, ten eersten nasien ende doen nasien, off alle de Compagnien, soo te peerdt, als te voet, begrepen inde nevensgaende lyste, met de complete officieren, aldaer syn aangecomen, mitsgaders oock de hooge officieren inde nadere lyste mede hierby gevoecht.

Eenich gebreck daeromtrent vindende, sal de gebreeckige nochmael doen beschryven, om sich aensiens brieffs derwaerts te transporteren, oock daervan kennisse geven aen haere Ho: Mo: ende den Raedt van State.

Doch dienonvermindert, den tyt vanden 8 May aenstaende nieuwen styl, gecomen synde, de voorsz: Compagnien by den anderen trecken, ende sich verders tot de executie vau het naervolgende, sonder eenich tyt verlies bequaemen.

De Compagnien te peerdt ende te voet ter plaetse haer geadsigneert, aengecomen synde, sal Syne furstel. Doorl[t] in verscheyden trouppes, onder de respective hooghe ende subalterne Officieren, naer de beste ordre ende de gelegent-

heyt van tyden ende saecken, ende gelyck ten meesten dienste van den lande sal comen te vereysschen.

Sal de voorn: trouppes inde steden, dorpen ende gehuchten, daer die tegenwoordich, off hiernaer noch souden mogen logeren, in goede ordre ende discipline houden, deselve allesints op den bodem vande geunieerde Provincien ofte de Generaliteyt, doen betalen, mitsgaders op den bodem van 't Graeffschap van Oostvrieslandt, sooveel doenlyck, sulcx dat geene clachten daerover den gemeenen Staet mogen voorcomen.

Den gemelten Heere furst sal hem met de meergenoemde trouppes vervoegen naer de Dylerschans, ende deselve by alle wegen ende middelen vande Bisschoppelycke Munstersche trouppes evacueren, ende die vorders uyt de Graeffschap van Oostvrieslandt doen deslogeren, ende oock wederstaen allen ende eenen yegelycken, die in desen haere Ho: Mo: voornemen ende intentie souden willen verhinderen: observerende voorts in alles capiteyn- ende soldaetschap naer gelegentheyt: laetende haere Ho: Mo: de maniere vandien Syne furstel: Doorl[te] wys beleyt ende directie aenbevoolen.

Sall, in cas haere Ho: Mo: goetvinden mochten, eenige Gedeputeerden uyt den Haeren tegenwoordich ofte hiernaer Syne furstel. Doorl[t] by te voegen, deselve Heeren vanden beginne aen, ende van tyt tot tyt, den toestant ende de gelegentheyt vande trouppes ende vorders de geheele saecke, ende t'geene vervolgens occurreren ende voorvallen mochte, volcomentlyck bekent maecken, ende met deselve op alles wel ende goet reguard nemen, oock goede correspondentie onderhouden, ende t'geene hem van deselve in naeme ende van wegen haere Ho: Mo: aenbevoolen mocht werden, vol-

comentlyck naercomen: Ende wyders alle de hooghe ende lage Officieren belasten, dat sy de gemelte Heeren haere Ho: Mo: Gedeputeerden in haere beveelen sullen hebben te gehoorsamen.

Syne furstel: Doorl[t] sal hem, soo veel mogelyck, trachten te dienen van alle goede ende secrete correspondentien, allomme daer hy het van noode sal vinden tot des te beter uytwerckinge van dese haere Ho: Mo: bevelen.

Oock van tyt tot tyt, selffs door expressen, des noot, aen haere Ho: Mo: kennisse geven van alle saecken van consideratie, die hem inde expeditie van dese haere bevelen, souden mogen voorcomen.

BIJLAGE XIV. (bl: 283).

Instructions to William Temple, Esquire, going to His Highness the Bishop of Munster.

Charles R.

With these our instructions there is delivered to you a letter of credence to the Bishop of Munster, together with the treaty made between us and him; the execution and performance whereof, on his part, is the scope and intention

of your journey, towards which you must apply yourself with all care, industry, and secrecy, transmitting hither, to one of our principal Secretaries of State, an exact and particular account of all things that occur to you with relation to the effect above-mentioned.

You shall concert your departure from hence with the Baron of Wreden, and, together with him, or separate from him, as you shall agree, make all possible haste to the Bishop of Munster, and there deliver to him your letters of credence; and, offering the exchange of the ratification of our treaty, enter upon these following discourses, in which you are hereby instructed; which being finished, with all convenient speed you shall press the Bishop to empower one of his servants to return with with you to Bruges; where, upon the expedition of his power and liking accordingly, a receipt from him for it, you shall pay to him the 200,000 dollars, which Alderman Backwell is transporting in specie, or by bills, according to our appointment; which being performed, you shall return to reside with, or near the person of, the Bishop, according as you shall be by him directed, to be in a readiness towards all those functions which are incumbent upon you in the performance of this present service, and especially in representing weekly to us, and by all other convenient occasions, the progress and improvement thereof.

You shall principally direct your discourses to the Bishop, in exposing to him how the value and esteem we have of his person and virtue hath prevented with us to meet his proposition with those advances of confidence and money on our part, towards the performance of the treaty made be-

twixt us: assuring him it shall be inviolably executed and performed on our part, with all possible regard and advantage to him (even beyond the things stipulated), if it shall please God to continue to bless us with success in this great undertaking against the Dutch; a great part of which, we assure ourselves, will be improved by his vigorous application to that part which depends on him.

And with this occasion you shall represent to him the strength of our naval forces; the wonderful alacrity with which our people concur to the support of it, together with the success it has pleased God to have given us already; discoursing to him all things of this nature, which may warm and animate him to a more eager prosecution of the war on his part, with the fruits and advantages he shall acquire thereby; all which will be entirely left to him, or those other princes with whom he may associate himself in this engagement. Above all things enforcing his present taking the field, with the troops he shall gather together, and doing something considerable with all possible speed; that so we, on our part, may receive some present fruit by this diversion, for the improvement of that impression, which, by the success it has pleased God to give us, is already and may in the future be further made upon the Dutch government by our naval force.

In the next place, you shall inquire of him, and accordingly give us an account thereof, what disposition there is in the princes, his neighbours, to join with him; whether he will negotiate that conjuction himself, or expect it from us; what he hopes our fears, in the prosecution of

this business, from France, Spain, and the empire; adding to this your own observations and judgment thereupon, together with the progress made by him, that we may accordingly take our measures here. And if the Bishop shall judge it convenient, you shall offer to visit, in our name, the Elector of Mentz, the Elector of Brandenburg, the Duke of Nieuburg, or any of them, as he shall direct you. To which purpose there shall be delivered to you herewith distinct letters of credence for each of them; to whom you shall frame your discourses according as the Bishop shall instruct you, indicating to them our particular esteem of their persons, and the benefits they may receive in a conjunction with us in this undertaking; making the foundation thereof the treaty we have made with the Bishop of Munster, which we shall further and distinctly satisfy to them, if they shall so require it, though we foresee the time will scarce permit it before the undertaking be begun; all which, as is said before, you must first submit to the Bishop's judgment, always assuring him that, whatever the success be of this negotiation with these princes, he may depend upon it that the payment of the succeeding months shall be as effectually complied with as this first; and advising with him to what place or places the bills or monies may, in the future, be most conveniently transmitted, giving early notice to us thereof.

Upon the whole matter, you must always keep in your eye the treaty as the foundation of this correspondence betwixt us; and, accordingly, press the exact performance of it, not allowing yourself the latitude of any interpretation,

or recession from it, without first consulting us; but assuring him, in the general, of the likelihood of finding a great facility in us of dispensing with any circumstances which, in the execution thereof, may be found very difficult or impracticable; although we do not foresee any can happen to be so.

In case the Elector of Mentz, the Elector of Brandenburg, or the Duke of Nieuburg, one or more of them, shall join in the association desired, then you shall, advertising us thereof, govern yourself in making the deduction of the payments according to what is expressed in the treaty: suspending (even though you should find yourself ready for it) the second payment until you are in your judgment convineed that some fair and reasonable progress is made by the Bishop in his preparations upon the first, but so discreetly, and with such fair pretences, as he may not suspect we distrust his performance.

Upon occasion, you shall discourse with his Highness the Bishop the satisfaction we have had in the person of the Baron of Wreden, and manner of his negotiating with us, offering and rendering to him all the good offices which shall lie in your way.

The whole government of your own person we leave entirely to your own discretion, observing to you only this caution, that with all possible care you disguise and cover from all the world your employment, and so pass up and down as led by your own curiosity to the making of this journey, and accordingly make your addresses to the Bishop, in which upon conference with the Baron of Wreden

you will be the best directed. — Given at our Court at Whitehall this 22d day of June, 1665, in the seventeenth year of our reign.

C. R.

By his Majesty's command,

Arlington.

BIJLAGE XV. (bl: 298).

Instructie voor prins Maurits.
19 Aug: 1665.

Syne furstel: Doorlt. sal hem opt spoedichste, naer ontfangene ordre van haer Ho: Mo: transporteren naer Swoll.

Ende aldaer aengecomen wesende, ten eersten naesien, ende doen nasien, off alle de Compⁿ soo te paert als te voet, vervatt in haere Ho: Mo: resolutie vanden 28ⁿ July laestleden, met hunne complete officieren ende wapenen inde respective plaetsen, als breeder inde voors: resolutie vanden 28ⁿ July gementionneert, aldaer syn aengecomen, mitsgaders oock de hooftofficieren inde naerder lyste hiermede bygevoecht, geexpresseert.

Eenich gebreck daer ontrent vindende sal de gebreckige nochmalen doen beschryven, om sich aensiens brieffs der-

waerts te vervoegen, oock daervan kennisse geven aen haere Ho: Mo: ende den Raedt van State.

Oock dien onvermindert, des noot synde ende als den dienst vant landt sulcx sal comen te vereysschen, met kennisse van Gedep[ten] die haer Ho: Mo: uytten haeren sullen goetvinden, Syne Vorstel: doorlt: by te voegen, de voors: Comp[en] by den anderen te trecken, ter plaetse daer hetselve goetduncken sall.

De Comp[en] te peerde ende te voet, ter plaetse haer geassigneert, aengecomen synde, sall Syne Vorstel: doorlht. deselve naer Crychsgebruyck doen verdeelen in verscheyden regimenten onder de hooge ende subalterne officieren, nae de ordre daerop beraemt, ofte nae de gelegentheydt van tyden ende saecken, soo als het ten meesten dienste vanden lande vereysschen sall.

Sal de voorn: trouppes in de steden, dorpen ende gehuchten daer die tegenwoordich, ofte hier nae noch soude mogen logeren, in goede ordre ende discipline houden, deselve allesints opden bodem vande geunieerde provincien ofte de generlt. doen betaelen, mitsgaders opden bodem vanden Graeff van Oostvrieslandt soo veel doenl:, sulcx dat gene clachten daerover den gemenen Staet mogen voorcomen.

Den welgemelten Vorst sall naer uytterste vermogen beletten ende wederstaen, dat gene Bisschoppel: Munstersche, off andere trouppes den Staet der vereenichde Nederlanden vyantl: comen te attacqueren, ofte eenige hostiliteyt aendoen, off opden bodem van de geunieerde provincien ofte de generaliteyt comen te logeren, observerende in alles Cap: ende Soldaetschapp naer gelegentheyt, laetende haer Ho:

Mo: de maniere vandien Syne Vorstel: Doorlhts. wys beleyt ende directie aenbevoolen.

Sal de heeren Gedep[den] die haer Ho: Mo: uytten haeren goetvinden mochten Syne Vorstel: Doorlht. by te voegen vanden beginne aen ende van tyt tot tyt den toestandt ende de gelegentheyt vande trouppes, ende vorders de geheele saecke, ende hetgene vervolgens occurreren ende voorvallen mochte volcomentl: bekent maecken, ende met deselve op alles goet regardt nemen, oock goede correspondentie onderhouden, ende het gene hem vandeselve, in name ende van wegen haere Ho: Mo: aenbevoolen mochte werden, volcomentl: naecomen, ende wyders alle de hooge ende laege officieren belasten, datse de gemelte Heeren haere Ho: Mo: Gedep[den] in haere beveelen sullen hebben te gehoorsaemen.

Syne Vorstel: doorlht. sall hem soo veel mogel: trachten te dienen van alle goede ende secrete correspondentie allomme daer hy het van nooden sall vinden, tot des te beter uytwerckinge van dese haere Ho: Mo: beveelen.

Oock van tyt tot tyt selffs door expressen, des noot aen haere Ho: Mo: kennisse geven, van alle saecken van consideratie, die hem inde expeditie van dese haere beveelen souden mogen voorcomen.

BIJLAGE XVI. (bl: 390)

Instructie voor Beverningk.

1.

Den Bisschop van Munster sal aenstonts nevens het sluyten van de vreedenstractaten, in handen vande heeren Staten Generael, herstellen alle soodanige posten ende plaetsen, geene uytgesondert, als hy, geduyrende desen Oorlogh heefft geoccupeert, ende die alsdan in syne macht ende besettinge sullen bevonden worden. Ende alle deselve opleveren in soodanigen staet, als sy ten dien eynde sullen gevonden werden, specialyck mede het Casteel ende het stedeken van Borculo; Ende sal van nu aff aen belooven dat hy geduirende dese handelingen ende vanden tyt aff vanden.... Marty geener hande ordres sal geven, door dewelcke die verargert, beschadicht offte van quaedere conditie gemaeckt souden mogen werden; Maer ter contrarie alle noodige voorsieninge doen, dat deselve werden geconserveert in dien Staet, in dewelcke die ten voorsz: daghe syn geweest: Ende in cas yet ter contrarie mochte syn gedaen, sal hetselve doen repareren ende herstellen.

2.

Sal vervolgens ter goeder trouwen uyt de voorsz: Posten ende plaetsen, ende generalyck uyt het ressort ende terri-

toir vande heeren Staten Generael, doen aftrecken alle soodanige militie ende Trouppen, als te dier tyt in deselve sullen gevonden werden: Ende sullen de heeren Staten Generael daeraen geven een vryen doorganck door haer Landt, indien het noodich is, om door den corsten ende gemackelycksten wech, dewelcke haer sal werden aengewesen, over te gaen naer het stifft van Munster.

3.

De heeren Staten Generael sullen van gelycken ter goeder trouwen uyt het ressort ende het territoir vanden heere Bisschop doen afftrecken ende deslogeren alle haere trouppen ende militie, dewelcke in deselven ten tyde van het sluyten van dit tractaet mochten bevonden werden geposteert, offte gelogeert te syn: Ende sal gelycke vrye passagie, des noot, daertoe gegeven werden.

4.

Den heer Bisschop sal vervolgens de voorsz: militie licentieren ende ontwapenen, ende geen meerder getal daervan in synen dienst aenhouden, als dewelcke tot de ordinarisse guarnisoenen ende de besettinge van syne gefortificeerde plaetsen sullen werden gerequireert, in allen gevallen niet excederende in alles het getal van vyfftien hondert mannen te paerdt offte te voet.

5.

Ende sal tot meerder gerustheyt vande heeren Staten Generael niet alleenlyck renuncieren aen alle Tractaten,

dewelcke met dese onderhandelinge souden mogen strydich syn, maer oock belooven, dat hy sich noyt, door eenige alliantien, met andere Princen offte Potentaten op nieuws tegen deselve sal inlaten offte verbinden, Dat hy oock noyt eenigen Oorlogh tegen de heeren Staten Generael sal ondernemen, ende selffs geene nieuwe wervinge offte lichtinge van volck en sal doen, als met permissie vanden Keyser ende de toestemming vande stenden van het Duytsche Ryck.

6.

Gelyck de heeren Staten Generael tot reciprocque gerustheyt van den heer Bisschop oock sullen verclaren, ende verclaren by dese Dat sy aen geene Tractaten voortaen verobligeert en syn, dewelcke souden mogen strydich syn met het ooghmerck ende het effect van dese tegenwoordige onderhandelinge; Doch ter goeder trouwen sullen belooven, dat sy, nae de voltreckinge ende executie van het tegenwoordich Tractaet, geenerhande acten van hostiliteyt tegens desselffs persoon offte tegen de Landen van het Bisdom van Munster ende sullen ondernemen: alles met desen verstande, dat de wedersyts Geallieeerden, ende namentlyck mede de heere Grave van Waldeck in dese Tractaten sullen syn begreepen ende vande jngredienten ende effecten vandien sullen jouisseren, op denselven voet ende deselve maniere, gelyck de hooghe contraherende parthyen selve, indien sy het sullen goetvinden.

7.

Ende om alle occasien van nieuwe onlusten ende verwyderingen te voorcomen, sal den heer Bisschop absolutelyck

renuncieren aen het territoriale recht, 'twelck hy op de voorsz: heerlicheyt van Borculo ende de appendentien vandien, tot praejudicie vande heeren Staten Generael ende vande heeren Staten des Furstendoms Gelre ende des Graeffschaps Zutphen heefft willen pretenderen.

8.

Ende sullen beyde hooghe parthyen voorts ter goeder trouwen renuncieren aen allerhande verdere pretensien, hoedanich deselve oock mogen syn, die d'eene tot laste van d'andere soude mogen hebben: Soodanich, dat deselve met het tegenwoordich tractaet werden verstaen vernieticht ende gemortificeert te syn.

9.

Tot meerdere vasticheyt van alle het geene voorsz: is, sullen den Roomschen Keyser ende den Coninck van Vranckryck, de heeren Churfursten van Cölen ende Brandenburch, oock de heeren fursten van Nieuburgh ende Lunenburch, oock de andere heeren fursten vanden Westphalischen Creyts, belooven het tegenwoordich tractaet ende sincere observantie ende executie vandien in alle syne poincten te sullen guaranderen, ende dat sy de handt daeraen sullen houden, niet alleen met interpositie van haere authoriteyt daer het behoort, maer met de wapenen selve, indien het noot is, dat die niet gecontravenieert off geinfrigeert en werden.

BIJLAGE XVII. (bl: 397).

Brief van de Witt aan Beverningk, d[en] 5 April 1666.

Edele Gestrenge Heer.

Huyden comt my wel ter handen Uw Ed[ts] missive vanden 3[en] deses, in voldoeninge vande welcke, ofte van Uw Ed[ts] begeerte inden beginne van dien vervatt, hier nevens gaet copye vande acte by den heer Ambr. d'Estrades provisioneelyck wtgegeven tot garantie over het tractaet met Denemarcken gemaeckt, ende dat aenstondts met het sluyten ende teeckenen van 't selve tractaet.

Ick hebbe de voorsz: Uw Ed[ts] missive ter vergaederinge van haer Ed: Grootmo: niet voorgelesen, als wt den innehoude van dien vertrouwt hebbende 't selve te wesen conform Uw Ed[ts] meyninge ende intentie, ende naedemael somwylen de brieven incomen staende vergaederinge sulx dat ick geen gelegentheydt hebbe die alvorens by myn selven te overlesen, soo wenschte ick wel dat Uw Ed: aen die gene die 't desselfs intentie is dat off t'eenemael niet off immers niet voor ende aleer ick die by myn selven hebbe doorgesien, ter vergaederinge voorgelesen werden, met eenighe

distinctie onderscheyden mogen werden van die gene die het de meyninge is dat aenstondts publycquelyck werden voorgelesen; als by exempel stellende boven die vande eerste classe in 't hooft Myn heer ende vrundt ende inde ander alleenlyck Myn heere off diergelycke, waer naer ick my dan altydts sal reguleren, ende de eerste niet voorlesen sonder die alvorens by myn selven te hebben doorgesien: maer het sal wel dienstich wesen dat soodaenige brieven doorgaens oock geaccompaigneert comen met eene die sonder eenige hesitatie off wtstel publycquelyck voorgelesen mach werden, om alle naebedencken te eviteren.

[N B. Hierop slaat ook, wat de Witt in zijnen brief van 13 April 1666 aan Beverningk schrijft: De woorden Myn heer ende vrundt, volgens myn voorgaende schryvens, te insereren inde particuliere missiven aen my addresserende, sullen, myns oordeels, beter passen binnen aen 't hooft vande gesloten brieff als buyten in 't opschrift, aengesien, mits de ongewoonheydt van dien, ende het opschrift by velen gelesen wordende, het ooge van sommigen daerop lichtelyck soude connen vallen met eenige ombrage.]

Ick hebbe huyden den heere Friquet in 't lange' onderhouden over het subject van Uw Ed[e] jegenwoordige onderhandelinge ende wt deselve verstaen dat de heeren mediateuren als Ryxvorsten de scrupule off remarque tegens de woorden nisi consensu imperatoris voorgedraegen hadden aenden heer Baron de Goos sich van wegen den keyser aldaer bevindende; ende aengesien denselven heere Friquet my sulx voorstelde nevens de twee volgende poincten die ick hier onder sal aenroeren, met versoeck by 't besluyt van syn discours gedaen dat haer ho: mo: opde openstaende discre-

pantien soo hardt niet souden willen blyven staen, hebb'ick antwoordende op 't selve syn geheel discours onder anderen op 't voorsz: poinct verklaert dat, naedemael ick daerwt bemerckte de voorsz: woorden met de gewoonlycke ordre ende de constitutie van 't Ryck niet wel over een te comen, haer ho: mo: van haere zyde geen swaerigheydt souden maecken deselve woorden wt te laeten; gelyck dan op de remarque daerover mede doorden heer Ambr. d'Estrades gemoveert ter occasie vande communicatie van haer ho: mo: resolutie van gisteren aen deselve gedaen, haer ho: mo: Uw Ed: daer toe, ende voorts oock tot alle andere sortable expedienten daerontrent geauthoriseert hebben; Het tweede poinct by den gemelten heere Friquet aengeroert, ende daerop deselve den meesten ernst betoonde was het poinct vande renunciatie van Borckelo, daerontrent gebruyckende seer veel raisonnementen om haer ho: mo: tot eenige mitigatie te disponeren, ende onder anderen mede dat in 't project voor desen by hem ende my te saemen opgestelt alleenlyck eene generaele reciprocque renunciatie salvo jure impery was geinflueert, ende geensins eene specifycque over Borckelo; Ick hebbe hem dienthalven alle hope affgesneden, ende geseght dat haer ho: mo: geensins met yemandt connen handelen die eenich recht van souveraineteyt pretendeert over den staet off eenich gedeelte van de selve, maer dat wy, volgens onse onderlinge Unie, tegens alle soodaenige den oorloch moeten continueren totdat daer van zy gedesisteert ofte gerenuncieert, gelyck wy tegens den Coning van Spaigne hebben gedaen; ende hebbe ter contrarie gesustineert dat het voor eene sonderlinge moderatie van haer ho: mo: was aen te sien dat zy haer contenteerden met eene bloote renunciatie

van syn gepretendeert territoriael recht, laetende onaengeroert syne pretensie over het dominium directum ofte het recht van manschap, met 't gene wt dien hooffde verder in questie was gebracht tusschen de strydende vasallen: gemelte heere Friquet my dan iterativelyck gevraecht hebbende off dieuthalven niets naeders was te hopen, ende by my t' elckens met vigueur gerepliceert wesende van neen, is die saecke daer by gebleven.

Het derde poinct by den voornoemden heere Friquet aengeroert is geweest het poinct van 't disarmement, soo als het selve geëxtendeert staet in het 7e art: van 't project, ende voornaementlyck op het woordt statim daerinne influerende; sust[in]erende dat soo precipitante affdanckinge onmogelyck was, voornaemtlyck op dat den Bisschop voor aff ten aensien vanden Churvorst van Brandenburch ende de Hertogen van Lunenburch in securiteyt gestelt mochte wesen, soo als oock in margine van 't voorsz: project by hem ende my gesaementlyck opgestelt, was geannoteert; dat den Bisschop oock competente tydt moste werden gelaeten om de troupes te betaelen ende diergelycke; Ick hebbe daerop gerepliceert, dat aen het woordt statim, myns oordeels, die ruymte conde gegeven worden, dat d'effective cassatie eerst soude behoeven gedaen te werden naerde wtgewisselde ratificatien, gelyck het, myns bedunckens, sich selven verstaet, ende dat den Bisschop daer door wel tydts genoech soude hebben om de gestipuleerde cassatie van syne troupes met ordre te connen doen; ende wat de scrupule vande Brandenburchsche ende Lunenburchsche Vorsten belangde, dat die het werck niet soude connen hinderlyck wesen, aengesien ick praesupponeerde dat haer ho: mo: niet

en vermochten met den Bisschop te sluyten, ende sulx oock 't selve niet en souden doen, sonder inclusie vande hoochgemelte Chur- ende Fursten, off andersins sonder dat oock te gelyck haerluyder accommodement met den Bisschop sal wesen gemaeckt, gelyk oock, naer myn oordeel, die Vorsten van wegen desen Staet crachtichlyck moeten werden gesecundeert, in 't gene deselve, tot haere particuliere gerustheydt in reden ende billyckheydt vanden Bisschop souden mogen pretenderen: Ick en sie de dispositie alhier soodaenich niet dat Uw Ed: met reden beducht heeft te wesen voor eenige last die Uw Ed: soude obligeren tot het pleegen van eenige lacheteyt, ende sal ick oock het selve voor soo veel sulx noodich mochte wesen naer vermogen helpen declineren, maer ondertusschen kan ick Uw Ed: niet onthouden dat ick alsnoch van opinie ben, ende oock de dispositie alhier generaelyck soodaenich bevinde, dat eene corte affkomste van 't werck aldaer ons best sal dienen; Nevens de voorsz: Uw Ed^{e} missive vanden 3^{en} deses is my tegelyck eerst ter handen gecomen Uw Ed^{e} depesche vanden laetsten der voorlede maendt, waerop ick, onder correctie, van opinie soude wesen, dat het best waere dat Uw Ed: met den eersten, soo de saecke staen in termen van accommodement, aen haer ho: mo: representeerde het defect van een behoorlyck pouvoir in forma, ende dat Uw Ed: daerop versochte spoedige rescriptie, met authorisatie, ende pouvoir in forma om te sluyten ende te teeckenen op ratificatie als naer gewoonte; welcke deliberatie, myns oordeels, soo solemneel ende soo opereus niet sal syn als off Uw Ed: met geconcerteerde articulen herwaerts aff quaeme, daerop dan de provincien met gelycke scrupuleusheyt die reflectie op haere principaelen

sullen delibereren als opde ratificatie selfs maer als geen nieuwe articulen op het tapyt comen slaet het pouvoir, 't welck ick vertrouwe dat wy, als eene ordinaris ende nootwendige formaliteyt sullen connen wtwercken, notoirlyck op Uw Ed[ts] instructie ende de resolutien over 't een off 't ander poinct van dien naederhandt genomen.

Uyt de depesche vanden heer Colbert aenden heer Ambr. d'Estrades die my doorgaens door den selven in originali werden gecommuniceert kan ick niet anders sien off heeft den gemelten heere Colbert Uw Ed[ts] negotiatie doorgaens met krachtige raisonnementen ontrent de heeren mediateurs geappuyeert, jae vinde ick dien heer in syne brieven ernstiger als den gemelten heere d'Estrades in syne discoursen tegens my, maer ick schryve sulx toe aende verscheydenheydt vande personen aende welcke de taele geaddresseert wordt, zynde wel met het officie van een middelaer off een neutrael die de vrede lieff heeft over eencomende, partyen off haere patroonen aen d'een en d'ander zyde in 't ongelyck te stellen, om deselve des te beter tot een accommodement te disponeren. Het 5[e] art: van 't jongst overgesonden concept, 't welck Uw Ed: adviseert doorde heeren Brandenburchsche gedeputeerden opgestelt te wesen, schynt my toe een stilstant van waepenen vande teeckeninge aff te impliceren, 't welck alhier wel lichtelyck met aenstoot soude werden opgenomen, weshalve Uw Ed: in consideratie gelieve te nemen off het niet best geraeden sal wesen het werck vande waepenen te laeten op syn beloop tot de ratificatie toe, dewyle doch alvoren van het sluyten aende principaelen kennisse gegeven, ende by haer dan eerst wederom tot het nederleggen vande waepenen ordres wtgesonden connen wer-

den, daermede by naer soude wesen geescouleert den tydt tot de ratificatie te prefigeren. Inde clausule reservatoir aen 't eynde van 't 11e art. gevoecht, sullen, myns oordeels, om captie te vermyden, de woorden et cujuscumque dienen te werden wtgelaeten. Waermede, etc.

STELLINGEN.

STELLINGEN.

I.

Bij de lex commissoria gaat het vooruitbetaalde deel van den koopprijs niet verloren.

II.

De schuldenaar, die ten onrechte vrijgesproken wordt, blijft naturaliter verbonden.

III.

De officieren te beperken in hun recht, om over zaken, die met hun vak in verband staan, te schrijven, is strijdig met art. 8 G.W.

IV.

De woorden: »laatste openbare volkstelling", in art. 3 al. 2 Gemeentewet duiden de algemeene tienjarige volkstelling aan.

V.

Het koninklijk besluit van 26 Jan. 1822 omtrent het uitdrukken van adellijke titels en qualificatiën in openbare stukken geldt ook voor de aktes, door den ambtenaar van den burgerlijken stand opgemaakt.

VI.

Tot de getuigen, in art. 35 B.W. vermeld, behooren niet zij, die zich toevallig aan boord bevinden.

VII.

De keuze van woonplaats volgens art. 81 B.W. gaat op de erfgenamen over.

VIII.

De bewindvoerder van art. 418 B.W. komt niet bij de door den kantonrechter opgedragene voogdij alleen te pas.

IX.

Eene rechtsvordering tot echtscheiding of scheiding van tafel en bed moet, als de gedaagde onder curatele gesteld is, tegen den curator ingesteld worden, zelfs indien die curatele plaats heeft volgens art. 487 al. 2 B.W.

X.

Hij, die venia aetatis verkregen heeft, kan uitvoerder van uiterste wilsbeschikkingen zijn.

XI.

Art. 526 B.W. geldt niet voor het geval, dat de volmacht voor langer dan 10 jaren gegeven is.

XII.

Men kan een altoosdurend en onopzegbaar recht van opstal vestigen.

XIII.

Het bezit, in art. 1054 al. 3 B.W. vermeld, kan door den erflater voor langer dan één jaar toegestaan worden.

XIV.

Eene vennootschap en commandite is bestaanbaar zonder akte.

XV.

De faillietverklaring van eenen koopman kan ook gevraagd worden door eenen schuldeischer, die aantoont, dat die koopman heeft opgehouden, zijne burgerlijke schulden te betalen.

XVI.

De goederen, in art. 808 al. 1 W. v. K. opgenoemd, behoeven later niet in den boedel teruggebracht te worden.

XVII.

Bij de berekening van art. 841 W. v. K. komt in aanmerking het getal van al de concurrente schuldeischers, niet dat van hen, die tegenwoordig zijn.

XVIII.

In eene procedure voor het kantongerecht is de kantonrechter bevoegd, eene getrouwde vrouw te machtigen, wanneer de man, behoorlijk opgeroepen, niet verschijnt.

XIX.

Bij gerechtelijken boedelafstand (art. 707 Rv.) moeten de schuldeischers bewijzen, dat de schuldenaar geene ongelukken ondergaan heeft en niet te goeder trouw geweest is.

XX.

De prinsen en prinsessen van het koninklijk huis zijn onderworpen aan de gewone wijze van rechtspleging, volgens de bepalingen van het wetboek van strafvordering.

XXI.

Art. 222 C.P. vereischt de tegenwoordigheid van den beleedigden magistraatspersoon.

XXII.

Art. 406 C.P. is niet toepasselijk, wanneer men kan aantoonen, dat men de minderjarigheid niet kende, of wanneer de minderjarige zich als meerderjarige voorgedaan heeft.

XXIII.

Hij, die *moedwillig* een dier *verwondt*, is niet strafbaar.

XXIV.

Het oprichten eener krijgskas is af te keuren.

XXV.

Het bombardement van de stad Parijs was geene met het volkenrecht strijdige handeling.

XXVI.

Het gebruik van Turco's tegenover troepen van beschaafde naties is met het volkenrecht in strijd.

XXVII.

Onze interventie in de Munstersche zaken in 1657 en 1660 was onbillijk, maar had, eens vastgesteld, met kracht doorgezet moeten worden.

XXVIII.

Lodewijk XIV heeft in 1665 den bisschop van Munster niet tegen ons land opgestookt.

ERRATA.

Bl.		regel		van		staat:		lees:	
Bl.	26	regel	8	van	boven	*staat:*	landteondich	*lees:*	lantcondich.
„	45	„	1	„	onderen	„	567.	„	367.
„	96	„	5	„	boven	„	Groll	„	Grol.
			en 8	„	onderen				
„	120	„	1 & 2	„	boven	„	inseparibilia	„	inseparabilia.
„	207	„	9	„	„	„	deed bij	„	deed hij.
„	239	„	17	„	„	„	Sintendorf	„	Sintzendorf.
„	390	„	17	„	„	„	Dit antwoord, was	„	Dit antwoord
„	401	„	23	„	„	„	§ 11	„	§ 11. (was. Verhouding van Munster en Engeland.
„	454	„	3	„	„	„	als maer	*lees:*	als waer.
„	476	„	2	„	onderen	„	conjuction	„	conjunction.
„	478	„	13 & 14	„	boven	„	convineed	„	convinced.

Der Kinderen

AAN MIJNEN VADER.

BRONNEN.

L. van Aitzema. Saken van staet en oorlogh. 's Graven-Hage. Johan Veely, Johan Tongerloo en Jasper Doll. 1669—1672.

J. ab Alpen. Decas de vita et rebus gestis Christophori Bernardi episcopi et principis Monasteriensis. Monasterij Westphaliae, Typis Raesfeldicis.

Arlington. Lettres au chevalier Temple. Utrecht, Guillaume van de Water. 1701.

Basnage. Annales des Provinces-Unies. la Haye, Charles le Vier. 1719.

Baudart. Memorien ofte cort verhael der Gedenckweerdighste, soo Kerckelycke als Wereltlycke Gheschiedenissen van Neder-lant, enz. Zutphen, Andries Jansz. van Aelst. 1624.

J. Bosscha. Neêrlands heldendaden te land, van de vroegste tijden af tot in onze dagen. Leeuwarden, G. T. N. Suringar. 1845—1856.

Cau en Scheltus. Groot placaet-boek.

Clarendon. The life of Edward Earl of Clarendon. Oxford, Clarendon Printing-House. 1761.

Th P. Courtenay. Memoirs of the life, works, and correspondence of Sir William Temple, Bart. London, Longman, Rees, Orme, Brown, Green & Longman. 1836.

Deductie, waerinne kortelyck, ende naer waerheyt, vertoont werdt, het Territoriale Recht, dat de Provintie van Gelderlandt, over de Stadt ende Heerlyckheyt Borculoe competeert. Arnhem, J. van Biesen. 1663.

G. B. Depping. Geschiedenis van den oorlog der Munsterschen en Keulschen, in verbond met Frankrijk, tegen Holland, in de jaren 1672, 1673 en 1674. Arnhem, Is. An. Nijhoff. 1841.

J. G. Droysen. Der Staat des grossen Kurfürsten. Leipzig, Veit und Comp.

J. Dumont. Corps universel diplomatique du droit des gens. Amsterdam, P. Brunel et G. Wetstein. 1726—1731.

d'Estrades. Lettres, mémoires et négociations. Londres, J. Nourse. 1743.

de Garden. Histoire générale des traités de paix. Paris, Amyot.

Guiche. Mémoires, concernant les Provinces-Unies des Pais-Bas. Londres, Philippe Changuion. 1744.

H. J. van der Heim. Johan de Witt tegenover Frankrijk. (Gids, Maart 1851).

S. Gille Heringa. Nederlandsch-jaarboekje der posterijen. Tilburg, A. van der Voort en Zonen. 1849. (Eerste jaargang).

Historisch Verhael van de Heeren Cornelis en Johan de Witt. Amsterdam, J. H. B. 1677.

E. van der Hoeven. Leven en dood van Cornelis en Johan de Witt. Amsterdam, Johannes Strander en Johannes Ratelband. 1710.

Hollandsche Mercurius. Amsterdam, J. Jsz Brouwer (sedert 1664 Haarlem, P. Casteleyn).

J. C. W. le Jeune. Het brieven-postwezen in de republiek der Vereenigde Nederlanden. Utrecht, Kemink en Zoon. 1851.

O. Klopp. Geschichte Ostfrieslands. Hannover, C. Rümpler. 1854 en Osnabrück, Klopp. 1856.

A. Kluit. Historiae federum Belgii federati primae lineae. Lugduni Batavorum, Luchtmans. 1790.

W. C. Knottenbelt. Geschiedenis der Staatkunde van Johan de Witt. Amsterdam, J. H. Gebhard & C°. 1862.

Kort en Bondigh Verhaal, Van 't geene in den oorlogh tusschen den Koningh van Engelant &c. de H. M. Heeren Staten der vrye Vereenigde Nederlanden, en den Bisschop van Munster is voorgevallen. Amsterdam, Marcus Willemsz Doornick 1667.

La vie et les actions de Monseigneur Christophle Bernard de Gale. Cologne, Pierre le Jeune. 1679.

Mignet. Négociations relatives à la succession d'Espagne sous Louis XIV. Paris, Imprimerie Royale. 1835. 1842.

P. Nijhoff. Registers op het archief, afkomstig van het voormalig hof des vorstendoms Gelre en graafschaps Zutphen. Arnhem, Is. An. Nijhoff en Zoon. 1856.

Oeuvres de Louis XIV. Paris & Strasbourg, Treuttel et Würtz. 1806.

S. de Pufendorf. De rebus gestis Friderici Wilhelmi Magni, Electoris Brandenburgici, commentariorum libri novendecim. Lipsiae et Berolini, J. A. Rüdiger. 1733.

Resoluties van Hollandt ende Westvrieslandt.

C. Rousset. Histoire de Louvois. Paris, Didier et Cie. 1862.

J. van den Sande. Belgicarum historiarum epitome. Ultraiecti, Joannes a Waesberge. 1652.

G. D. J. Schotel. Iets over Hieronymus van Beverningh en Bruno van der Dussen. 's Hertogenbosch, Gebr. Muller. 1847.

Secrete resolutien van de Edele Groot Mog. Heeren Staten van Holland en Westvriesland. Utrecht, Willem van de Water. 1717.

J. W. van Sypesteyn. Geschiedkundige bijdragen. 's Gravenhage, Gebroeders van Cleef. 1864. 1865.

W. Swinnas. Engelse, Nederlandse en Munsterse krakkeelen. Rotterdam, Joannes Naeranus. 1667. 1668.

W. Temple. Works. London, A. Churchill, etc. 1720.

J. Thurloe. Collection of State Papers. London, Fletcher Gyles, Thomas Woodward and Charles Davis. 1742.

K. Tücking. Geschichte des Stifts Münster unter Christoph Bernard von Galen. Munster, Aschendorff. 1865.

Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. Berlin, Georg Reimer. 1864 sqq.

J. Valkenier. 't Verwerd Europa. Amsterdam, A. Schoonenburg en J Rotterdam. 1742.

J. Wagenaar. Vaderlandsche historie. Amsterdam, J. Allart. 1790—1796.

A. de Wicquefort. Histoire des Provinces Unies des Pais Bas. Amsterdam, Frederik Muller. 1861—1866.

E. Wiens. Sammlung fragmentarischer Nachrichten über Christoph Bernard von Galen. Münster, Coppenrath. 1834.

J. de Witt. Brieven. 's Gravenhage, Hendrick Scheurleer. 1723—1727.

N. B. Alle stukken, waarachter Archief staat, zijn genomen uit ons Rijksarchief.

INHOUD.

DE NEDERLANDSCHE REPUBLIEK EN MUNSTER

GEDURENDE DE JAREN 1666—1679.

DOOR

Mr. F. DER KINDEREN, FZN.

LEIDEN,
GEBROEDERS VAN DER HOEK.
1874.

DE NEDERLANDSCHE REPUBLIEK EN MUNSTER

GEDURENDE DE JAREN 1666—1679.

DE NEDERLANDSCHE REPUBLIEK EN MUNSTER

GEDURENDE DE JAREN 1666—1679.

DOOR

MR. F. DER KINDEREN. FZN.

LEIDEN,
GEBROEDERS VAN DER HOEK.
1874.

Boek- en Steen-drukkerij van De Breuk & Smits.

VOORBERICHT.

Nadat door mij in mijn academisch proefschrift de betrekkingen tusschen de Nederlandsche Republiek en Munster gedurende de jaren 1650—1666 *beschreven waren geworden, had ik mij ten doel gesteld, de behandeling daarvan tot den dood van bisschop Christoph Bernard of liever tot de verschillende vredesverdragen, die het uitvloeisel der onderhandelingen te Nijmegen waren, voort te zetten. Het nevensgaande werk, waarvoor ik hierbij de welwillendheid van het publiek inroep, is de verwezenlijking van mijn plan. Uit den aard der zaak was het in dit werk, meer dan in het vroegere, noodig, ook de aandacht aan andere diplomatische onderhandelingen te schenken. Vooral moest zulks omstreeks het jaar* 1672 *het geval zijn.*

Deze korte woorden mogen tot inleiding dienen. Voordat ik echter eindig, is het mij eene behoefte, openlijk mijn dank te betuigen aan allen, die mij bij mijn arbeid behulpzaam zijn geweest.

In de eerste plaats komen daarbij in aanmerking allen, die aan ons rijksarchief verbonden zijn. Hunne reeds zoo dikwerf

geroemde bereidvaardigheid hebben zij ruimschoots ook jegens mij getoond.

Niet minder heuschheid mocht ik bij de twee bezoeken, die ik in 1872 aan Munster bracht, ondervinden van geheimraad Dr. R. Wilmans, provinciaal archivaris, en van den archiv-secretair Dr. W. Sauer, en het is voorzeker niet hun te wijten, dat mijne nasporingen aldaar niet dat resultaat gehad hebben, hetwelk ik mij daarvan voorgesteld had. Het archief te Munster bevatte vroeger vele stukken over zaken, die o. a. op de door den bisschop gevoerde oorlogen betrekking hadden, zoogenaamde militaria. Veel daarvan, dat misschien niet onbelangrijk zou geweest zijn, is door den vroegeren archivaris, Dr. H. A. Erhard, na een wellicht te vluchtig onderzoek, vernietigd.

Eene andere teleurstelling was, dat de brieven van Hessing, den Munsterschen resident in den Haag, zeer onbelangrijk zijn en over het algemeen niets meer dan nouvelles behelzen.

De briefwisseling der bisschoppelijke gezanten bij de vredehandeling te Keulen in 1673 en 1674 vormt een groot pakket. Jammer genoeg is het grootste gedeelte daarvan onleesbaar, dewijl er, wie weet wanneer, eene roode vloeistof, waarschijnlijk wijn, over gestort is geworden, waardoor tevens vele brieven zoodanig op elkander kleven, dat men ze bij aanraking dreigt te verscheuren.

Tot overmaat van teleurstelling bevinden zich vele correspondenties van Christoph Bernard niet meer in het gemelde archief, die òf door de eene of andere oorzaak verloren zijn gegaan, òf misschien wel hier of elders in een familie-archief schuilen. Tot die niet te vinden stukken behooren denkelijk juist de interessantste correspondenties van den bisschop. Ten minste geene brieven, tusschen hem en zijne gezanten te Parijs gewisseld, zijn

onder mijne oogen gekomen, evenmin als b. v. eenig stuk, dat op zijne geheime, in het geheel niet eervolle onderhandeling met Frankrijk in 1676 betrekking heeft. Het eenige, wat mij troost, is, dat Dr. Tücking, die eveneens het archief te Munster en zelfs, zooals hij verklaart, dat van de familie van Galen nauwkeurig onderzocht heeft, evenmin iets van die correspondenties heeft ontdekt.

Ook de besturen van verschillende bibliotheken, zoo te Haarlem als in den Haag en te Leiden, hebben mij met hunne gewone bereidvaardigheid geholpen Dezelfde welwillendheid mocht ik van bijzondere personen ondervinden, uit wier aantal het mij vergund zij, met name de heeren Enschedé te Haarlem te noemen, die mij met de meeste heuschheid inzage van het unieke exemplaar der oude jaargangen hunner courant verleenden.

BRONNEN.

Actes et memoires des negotiations de la paix de Nimègue. Amsterdam, Abr. Wolfgangk, et Nimègue, Adr. Moetjens. 1679. 1680.

L. van Aitzema. Historie of verhael van saken van staet en oorlogh. 's Graven-Hage, J. Veely, J. Tongerloo & J. Doll. 1657—1671.

J. ab Alpen. Decas de vita et rebus gestis Christophori Bernardi episcopi et principis Monasteriensis. Monasterij Westphaliae, Typis Raesfeldicis.

Archives ou correspondance inédite de la maison d'Orange-Nassau. Deuxième Série. Utrecht, Kemink et fils. 1857—1861.

Basnage. Annales des Provinces-Unies. la Haye, Charles le Vier. 1719. 1726.

J. Bosscha. Neêrlands heldendaden te land van de vroegste tijden af tot in onze dagen. Leeuwarden, G. T. N. Suringar. 1845—1856.

A. F. Busching. Nieuwe geographie of aardrijks-beschrijving. 's Hage, Amsterdam en Utrecht, Ottho van Thol, Steven van Esveldt en Abr. van Paddenburg. 1761—1770.

F. W. C. P. van Bylandt. Het diplomatisch beleid van Hieronymus van Beverningk, gedurende de jaren 1672—1678. 's Gravenhage, H. J. Gerretsen. 1863.

Cau en Scheltus. Groot placaet-boek.

P. Corstiens. Bernard van Galen, vorst-bisschop van Munster. Rotterdam, G. W. van Belle. 1872.

G. B. Depping. Geschiedenis van den oorlog der Munsterschen en Keulschen, in verbond met Frankrijk, tegen Holland, in de jaren 1672, 1673 en 1674. Arnhem, Is. An. Nijhoff. 1841.

H. A. van Dijk. Bijdrage tot de geschiedenis der Nederlandsche diplomatie. Handelingen met Frankrijk en Spanje in de jaren 1668—1672. Utrecht, Kemink & Zoon. 1851.

J. G. Droysen. Der Staat des grossen Kurfürsten. Leipzig, Veit und Comp. 1863—1865.

J. Dumont. Corps universel diplomatique du droit des gens. Amsterdam, P. Brunel et G. Wetstein. 1726—1731.

L. Ennen. Frankreich und der Niederrhein. Köln und Neuss, L. Schwann. 1855. 1856.

H. A. Erhard. Geschichte Münsters. Münster, Fr. Regensberg. 1837.

d'Estrades. Lettres, mémoires et négociations. Londres, J. Nourse. 1743.

de Flassan. Histoire générale et raisonnée de la diplomatie française, ou de la politique de la France. Paris et Strasbourg, Treuttel et Würtz. 1811.

de Garden. Histoire générale des traités de paix. Paris, Amyot.

(Guilleaume).Topographisch-historisch-statistische Beschreibung der Stadt Münster. Münster, Coppenrath. 1836.

W. Havemann. Geschichte der Lande Braunschweig und Lüneburg. Lünenburg, von Herold & Wahlstab, 1837. 1838 en Göttingen, Dieterich, 1857.

Historisch Verhael en Politique Bedenckingen aengaende de Bestieringe van Staet- en Oorloghs-Saken, Voor-gevallen onder de Bedieningen van de Heeren Cornelis en Johan de Witt. Amsterdam, J. H. B. 1677.

Hollandsche Mercurius. Haerlem, P. Casteleyn. 1667 sqq.

J. H. Hora Siccama. Schets van de diplomatische betrekkingen tusschen Nederland en Brandenburg. 1596—1678. Utrecht, Kemink en Zoon. 1867.

J. C. de Jonge. Verhandelingen en onuitgegeven stukken betreffende de geschiedenis der Nederlanden. Delft, wed. J. Allart. 1825 en 's Gravenhage en Amsterdam, Gebr. van Cleef. 1827.

O. Klopp. Geschichte Ostfrieslands von 1570—1751. Osnabrück, Klopp. 1856.

A. Kluit. Index chronologicus federum. Lugduni Batavorum, S. et J. Luchtmans. 1789.

W. J. Knoop. Nederland in 1672 en 1673. 's Hertogenbosch, Gebr. Muller. 1851.

(Konynenberg). Franse, Engelse, Keulse, Munsterse en Nederlandse oorloge. Amsterdam, Jac. Konynenberg. 1673.

G. L. Kriegk. Deutsches Bürgerthum im Mittelalter. Frankfurt a. M., Literarische Anstalt. 1868. 1871.

Mignet. Négociations relatives à la succession d'Espagne sous Louis XIV. Paris, Imprimerie Royale. 1835. 1842.

Th. von Moerner. Kurbrandenburgs Staatsverträge von 1601 bis 1700. Berlin, Georg Reimer. 1867.

P. L. Muller. Nederlands eerste betrekkingen met Oostenrijk toegelicht uit de correspondentie der keizerlijke gezanten te 's Gravenhage 1658—1678. Amsterdam, C. G. van der Post. 1870.

P. L. Muller. Wilhelm III von Oranien und Georg Friedrich von Waldeck. Haag, Martinus Nyhoff. 1873.

P. L. Muller. Briefwisseling tusschen den raadpensionaris Fagel en den veldmaarschalk graaf van Waldeck in 1677. (Overgedrukt uit de Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde).

Oeuvres de Louis XIV. Paris et Strassbourg, Treuttel et Würtz. 1806.

H. Peter. Der Krieg des grossen Kurfürsten gegen Frankreich, 1672—1675. Halle, Buchhandlung des Waisenhauses. 1870.

S. de Pufendorf. De rebus gestis Frederici Wilhelmi Magni, Electoris Brandenburgici, commentariorum libri novendecim. Lipsiae et Berolini, J. A. Rüdiger. 1733.

F. F. von Raet von Bögelskamp. Beyträge zur Geschichte Westphalens, zugleich Versuch einer Provinzialgeschichte der merkwürdigen Graffschaft Bentheim. Münster, Aschendorff. 1805.

J. G. von Rauchbar. Leben und Thaten des Fürsten Georg Friedrich von Waldeck Arolsen, Speyer. 1867—1872.

Resoluties van Hollandt ende Westvrieslandt.

C. Rousset. Histoire de Louvois et de son administration politique et militaire. Paris, Didier et Cie. 1864.

G. D. J. Schotel. Iets over Hieronymus van Beverningk en Bruno van der Dussen. 's Hertogenbosch, Gebr Muller. 1847.

Secrete resolutien van de Edele Groot Mog. Heeren Staten van Holland en Westvriesland. Utrecht, Willem van de Water. 1717.

L. T. Spittler. Geschichte des Fürstenthums Hannover. Göttingen, Witwe Vandenhoek. 1786.

L. Sylvius. Historien onses tyds. Amsterdam, J. ten Hoorn en J. Bouman. 1685 sqq.

L. Sylvius. Saken van staat, rakende de verschillen van de heeren graven van Benthem.

J. W. van Sypesteyn. Nederland en Brandenburg in 1672 en 1673. 's Gravenhage, Gebr. van Cleef. 1863.

J. W. van Sypesteyn en J. P. de Bordes. De verdediging van Nederland in 1672 en 1673. 's Gravenhage, Gebr. J. & H. van Langenhuysen. 1850.

W. Temple. Works. London, A. Churchill, etc. 1720.

P. A. Tiele. Bibliotheek van Nederlandsche pamfletten. Amsterdam, Frederik Muller. 1858—1861.

K. Tücking. Geschichte des Stifts Münster unter Christoph Bernard von Galen. Münster, Aschendorff. 1865.

Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. Berlin, Georg Reimer. 1864 sqq.

P. Valkenier. 't Verwerd Europa. Amsterdam, A. Schoonenburg en J. Rotterdam. 1742.

Vervolg van 't verwerd Europa. Amsterdam, A. Schoonenburg en J. Rotterdam. 1742.

W. F. Visch. Geschiedenis van het graafschap Bentheim. Zwolle, J. L. Zeehuisen. 1820.

(S. de Vries). La vie et les actions de Monseigneur Christophle Bernard de Gale. Cologne, Pierre le Jeune. 1679.

J. Wagenaar. Vaderlandsche historie. Amsterdam, J. Allart. 1790—1796.

T. D. Wiarda. Ostfriesische Geschichte. Aurich, A. F. Winter. 1797. 1798.

A. de Wicquefort. L'ambassadeur et ses fonctions. Cologne, Pierre Marteau. 1715.

A. de Wicquefort. Histoire des Provinces Unies des Pais Bas. Amsterdam, Frederik Muller. 1861—1866.

E. Wiens. Rechtfertigung einiger Klagen des Fürstbischofs Christoph Bernard v. Galen über die Verräthereien der General Staaten. Münster, Fr. Regensberg. 1843.

E. Wiens. Sammlung fragmentarischer Nachrichten über Christoph Bernard von Galen. Münster, Coppenrath. 1834.

H. van Wijn e. a. Bijvoegsels en aanmerkingen voor de vaderlandsche historie van Jan Wagenaar. Amsterdam, J. Allart. 1799.

J. de Witt. Brieven. 's Gravenhage, Hendrick Scheurleer. 1723—1727.

AFKORTINGEN.

R. A. = Rijksarchief.
F. M. L. = Fürstl. Münst. Landesarchiv.
R. P. = Romswinckelsche papieren.
K. B. = Koninklijke bibliotheek.

Tot naricht diene, dat het pakket brieven van Wicquefort, door Mr. Chais van Buren bij de uitgave van dien schrijver gebruikt, zich thans op de koninklijke bibliotheek te 's Gravenhage bevindt, terwijl daarentegen de Romswinckelsche papieren vandaar naar het rijksarchief overgebracht zijn.

EERSTE HOOFDSTUK.

COPES NAAR MUNSTER GEZONDEN. — ONDERHANDELINGEN VAN FRANKRIJK MET DE RIJNVORSTEN. — WERVINGEN VAN CHRISTOPH BERNARD. — ONDERHANDELINGEN VAN H. H. M. EN VAN FRANKRIJK MET BRANDENBURG.

Onder de landen, die in de 17de eeuw aan de Vereenigde Nederlanden grensden, behoorde het stift Munster, niet merkwaardig door grootte of bevolking, maar door den bisschop, welke in dien tijd daarover als vorst heerschte. Niemand is de naam van Christoph Bernard van Galen onbekend. Als vorst van een klein land heeft hij onzen staat genoeg te doen gegeven. Bijna onafgebroken van zijne komst op den bisschopszetel (1650) had hij twisten met H. H. M. gehad. Onze Staten hadden hem in de zaak van Borculo den voet dwars gezet, in zijne twisten met de stad Munster partij voor de laatste gekozen en bij gelegenheid der quaestie

over de Lichtensteinsche schuld zelfs de wapenen tegen hem opgevat. Dat alles had bij den krijgszuchtigen prelaat een wrok gezet, dien het jaar 1665 hem gelegenheid gaf te koelen. De oorlog, dien Engeland ons aangedaan had, was den bisschop eene welkome gebeurtenis. Hij verbond zich met Karel II en behaalde in den beginne geen onaanzienlijke voordeelen. Spoedig echter begon zijne gelukszon te tanen. Lodewijk XIV koos partij voor ons en zond een leger te onzer hulpe. De Engelsche subsidiën werden den bisschop niet geregeld uitbetaald en de loop der krijgsverrichtingen beantwoordde niet aan de verwachting, die hij daarvan gekoesterd had. Hij werd daardoor bewogen, 18 April 1666 te Kleef vrede met H. H. M. te sluiten, welk tractaat nader bevestigd en geëlucideerd werd door dat, hetwelk 28 Juli daaraanvolgende te Noordhoorn gesloten werd.

De diplomatische betrekkingen tusschen Christoph Bernard en H. H. M. werden hervat. Reeds na het eerste vredesverdrag had de bisschop een brief van credentie geschreven voor Hessing, die hem geruimen tijd te voren in den Haag vertegenwoordigd had [1]). Groote verschillen bestonden er niet meer, en het eenige, wat nog te vereffenen viel, waren eenige pretensies van personen uit onzen staat hetzij tegen inwoners van Munster, hetzij tegen die stad zelve, en eenige punten, die naar aanleiding van het verdrag van Noordhoorn geregeld moesten worden [2]). H. H. M. besloten, iemand naar Munster te zenden, deels om die geschillen uit den weg te ruimen, deels om een wakend oog te houden, dat de bis-

[1]) Res: St.-G. 6 Aug: 1666.

[2]) De geschiedenis dier pretensies zal ik in bijlage I behandelen.

schop, van de quaestie over Bremen gebruik makende, niet handelde in strijd met art. 7 van den Kleefschen vrede, volgens hetwelk hij slechts een leger van 3000 man op de been mocht hebben. Men wantrouwde den krijgszuchtigen nabuur [1]), en niet geheel ten onrechte. Het is daarom te verwonderen, dat H. H. M. niet een agent te Munster aanstelden, om op de handelingen des bisschops het oog te

[1]) Als een bewijs van wantrouwen diene, dat vrij spoedig na den vrede (14 Nov: 1666) de Raad van State eene petitie van *f* 100000 deed tot het bouwen van een „royael" fort bij Roveen, van welke plaats men in 1665 het belang had leeren kennen. De geschiedenis van dat fort levert eene bijdrage tot de nalatigheid, die toenmaals in de verdediging te land heerschte. Ter vergadering van Holland duurde het een half jaar, voordat er geconsenteerd werd. In 1668, toen de quaestie over den doortocht der Lunenburgsche troepen door het stift Munster bezorgdheid wekte, vonden H. H. M. goed, eens bij den Raad van State te informeeren, hoe het met den bouw van het fort stond, hetgeen ten gevolge had, dat men besloot, het werk 20 April te Zwolle aan te besteden. Kort daarop evenwel stond de bisschop den doortocht toe, en er kwam niets van den bouw. Toen op het laatst van 1671 het gevaar begon te dreigen, drongen H. H. M., op initiatief van Holland, bij Zeeland op consent in de bewuste petitie aan. Daarop gaven al de provincies hare toestemming en maanden H. H. M. den Raad van State aan, voor den bouw te zorgen. Na eene hernieuwde aanmaning committeerde de Raad van State Aylva naar Overijssel, om den toestand der moerassen bij Roveen, Staphorst en de Ommerschans op te nemen en tevens te Zwolle het bouwen van het bewuste fort aan te besteden. Dit geschiedde, doch nu maakte Holland zwarigheid over zijn gedeelte in de petitie. Niet lang na de aanbesteding, die pas in de laatste dagen van April 1672 plaats had, maakte de bisschop zich meester van Roveen en op die wijze een einde aan de moeilijkheid. (Res: St.-G. 6 Nov: 1666, 16, 21 Maart, 4 April 1668, 29 Jan., 9, 27 April 1672. Secr: Res: St.-G. 29 Dec: 1671, 29 Jan: 1672. Res: Holl: 19 Nov: 1666, 26 Mei 1667, 23 & 24 Dec: 1671. bl: 10. 19. 125).

houden, in plaats van tot dien einde nu en dan iemand naar het stift te zenden.

De persoon, dien zij dezen keer tot dien post benoemden, was luitenant-kolonel Willem Copes, wiens naam bij de verovering van Wezel in 1672 eene treurige vermaardheid gekregen heeft. Zij gaven hem den titel van commissaris en legden hem 15 gld. daags toe. Hij vertrok 10 Aug. uit den Haag over Kleef en Wezel naar Rheine en had den 20sten in het nabij gelegene klooster Bentlage zijne eerste audientie bij den bisschop, die hem zeer welwillend ontving.

In strijd met art. 2 van het Noordhoornsche verdrag zaten te Munster nog twee onzer officieren, kapitein Harris en vaandrig Bosch, in hechtenis, van wie men vergoeding begeerde voor hetgeen gevangene soldaten van andere compagnieën verteerd hadden. Copes vroeg de loslating dier officieren, waarop de bisschop antwoordde, dat hij daartoe zou overgaan, zoodra H. H. M. drie boeren uit Assen, eene aan zijn broeder, Hendrik van Galen, toebehoorende heerlijkheid, welke te Wezel gevangen zaten, loslieten. Op aandringen van Copes ontsloeg de bisschop de beide officieren, onder voorwaarde, dat zij binnen zes weken terug zouden komen, als de boeren niet vrijgelaten werden. Harris vertrok spoedig, doch Bosch, die niet zooveel haast maakte, werd door Tölner, commandant van Munster, vastgehouden, over welke handelwijze Copes te vergeefs bij den laatstgemelde protesteerde, terwijl de bisschop de verzekering gaf, dat Bosch op eerewoord losgelaten zou worden. Zulks geschiedde dan ook eenigen tijd later. De vaandrig werd ontslagen, die »syne expeditie wat spoediger als »voordesen aenstellen sal." De boeren echter bleven in hechtenis, waarover Christoph Bernard bitter klaagde. Eerst 31

Jan: 1667 gaven H. H. M. bevel, hen, tegen betaling hunner vertering, los te laten [1].

Eene tweede zaak, die door Copes vereffend moest worden, betrof de achterstallige contributies. Groenewold, de met de inning belaste commissaris, had veertien ruiters der compagnie van Unico Ripperda uit Wezel gezonden, om de contributies in te vorderen. Die ruiters werden gevankelijk naar Coesfeld gevoerd en van paarden en uitrusting beroofd. H. H. M. namen dit zeer euvel op. Zij eischten, dat de ruiters met hun toebehooren losgelaten werden, en dreigden, dat, als de contributies niet opgebracht werden, Groenewold ze manu militari zou innen. De bisschop was daarover zeer verstoord, maar het kwam onzerzijds niet tot den gemelden krachtigen maatregel. Men beval Groenewold, eene lijst der contributies in te leveren, en wel spoedig, daar men, om onkosten uit te sparen, hem uit zijn post wenschte te ontslaan. Groenewold voldeed aan het verlangen van H. H. M., doch moest, daar deze lijst niet goedgekeurd werd, eene andere overleveren, die aan Copes gezonden werd. Onze commissaris vond die lijst zeer verschillend van die, welke Groenewold te Noordhoorn overgeleverd had. Hij vroeg om opheldering en gaf, na die gekregen te hebben, de lijst aan den bisschop. Deze ontstelde daarover zeer en vroeg justificatoire bescheiden. Welken afloop deze zaak gehad heeft kan ik niet melden, wel, dat Christoph Bernard daarover in het geheel niet tevreden was, evenmin als hierover, dat eenige troepen uit de Bourtange en de nabij

[1]) Res: St.-G. 21, 23, 30 Juli, 2, 30 Aug:, 18 Oct:, 13, 29 Nov:, 13 Dec: 1666, 26, 31 Jan: 1667. Aitz: B: XLVII. Dl: XIII. bl: 725. 726. 727. Holl: Merc: 1667. bl: 15. Brieven van Copes, d^to^ 22, 25, 27 Aug:, 6, 13 Sept:, 25 Oct:, 5, 30 Nov:, 10 Dec: 1666 (R. A.).

gelegene forten op zijn grondgebied allerlei baldadigheid bedreven en schepen op de Eems visiteerden. In den beginne vorderde hij, dat de handdadigen opgehangen en de commandanten gestraft zouden worden, doch kort daarop verklaarde hij, dat die zaken hem al te zwart afgeschilderd waren [1]).

Eene andere quaestie was de volgende. Bij het ontruimen der Nederlandsche steden door de Munstersche troepen, hadden de oversten Berense (of Berinsenne, zooals hij zelf zijn naam teekende) en d'Ossery kwartier genomen in de aan den baron van Pallandt toebehoorende heerlijkheid Ham, nabij Gelder gelegen. Pallandt beweerde, dat die troepen aldaar door het vernielen van huizen en het omhouwen van boomen groote schade aangericht hadden. H. H. M. droegen de behartiging dier zaak aan Copes op. Van de beide officieren echter was d'Ossery in Spaanschen dienst overgegaan en was Berense ziek, zoodat aan de zaak vooreerst geen gevolg kon worden gegeven, terwijl later Christoph Bernard haar op de lange baan schoof. Nog in 1668 zag Pallandt zich genoodzaakt, die zaak aan H. H M. aan te bevelen, die brieven daarover aan Christoph Bernard en aan Castel-Rodrigo, in wiens dienst d'Ossery nog altijd was, schreven. Het antwoord van den bisschop (24 Febr: 1668) werd aan den klager tot zijn naricht gegeven. Het was geen wonder, dat Pallandt weinig satisfactie

[1]) Res: St.-G. 6, 9, 22, 27, 28, 29 Sept:, 1, 5, 14 Oct:, 9, 11 Nov: 1666, 26 Jan: 1667. Aitz: l.l. bl: 726. 727. Holl: Merc: l.l. bl: 16. Brieven van Copes, d[to] 6, 13 Sept:, 10, 5/15, 18, 9/19, 28 Dec: 1666, 18 Jan: 1667 (R. A.) In 1671, toen men over de versterking des legers begon te spreken, werd ter vergadering van H. H. M. voorgesteld, Groenewold weder tot commissaris-generaal der contributies aan te stellen. (Res: St.-G. 14 Nov: 1671). Aan dat voorstel werd geen gevolg gegeven.

kreeg, want Berense verklaarde aan zijn meester dat H. H. M. niets over de gemelde heerlijkheid te zeggen hadden; dat deze altijd door iederen doortrekkenden troep tot kwartier gebruikt was, en dat bovendien Pallandt's klacht over geledene schade ongegrond was, dewijl hij zijne soldaten strenge tucht had laten houden [1]).

Copes, zooals ik gezegd heb, was door den bisschop zeer goed ontvangen, doch daar deze veel op de jacht was, liep het tot 26 Sept:, voordat zij te Ahaus een gesprek onder vier oogen hielden. Christoph Bernard ontvouwde eene landkaart en toonde Copes aan, hoe zijn land dat van H. H. M. van den Dollard tot aan den Rijn bij Wezel begrensde en dekte, en van welk belang het dus voor H. H. M. was, hem door een matig subsidie te vriend te houden, te meer, omdat »de »verschillen voorbij sijn, ende een Prins geen Erfflanden heb-»bende, in 't Roomsche Ryck seer wel geappuijeert, en van alles »wel versien, soeckt niet als de rust, welvaert en t' best voor »syne onderdanen, en vertrouwlyckheydt met syne Nabuijren."

Door eene nauwere verbintenis, meende de bisschop, zou de handel der beide landen gebaat en tevens iedere andere mogendheid afgeschrikt worden, één van hen beiden aan te vallen, daar H. H. M. het noodige geld konden leveren en hij uit zijne gehoorzame en strijdlustige onderdanen in korten tijd 10000 man en meer op de been kon brengen. Het verschil van godsdienst der beide contractanten zou wel geen be-

[1]) Res: St.-G. 10 Aug: 1666, 16 Jan:, 3 Maart 1668. Aitz: l.l. bl: 725. Holl: Merc: l.l. bl: 15. Brieven van Copes, d^{to} 25 Aug:, 13, 28 Sept: 1666 (R. A.) Brief van Berinsenne aan den bisschop, d^{to} 6 Sept: 1668 (F. M. L. VIII. 1779).

zwaar opleveren, daar toch de meeste zijner officieren niet roomsch waren.

Intusschen was te Sassenberg de landdag bijeengekomen, aan welken de bisschop eene petitie deed, om, met het oog op den voortdurenden oorlog der Zweden tegen Bremen, op alles voorbereid te zijn. De landdag stond, zonder eenige moeilijkheid, ongeveer 80000 rksd:, in drie termijnen te betalen, toe, waarna de bisschop naar Corvey vertrok.

Het Munstersche leger werd thans versterkt en aan de noordoostelijke grenzen van het stift samengetrokken, doch deze bewegingen hielden op, nadat het verdrag tusschen Zweden en Bremen gesloten was (15 Nov: 1666). Van ieder der compagnieën, die de bezetting van Munster en Coesfeld uitmaakten, werden 25 man met onbepaald verlof naar hunne haardsteden gezonden. Kort daarop echter werden velen weder opgeroepen en op de grenzen van het stift geposteerd, terwijl de bisschoppelijke ingenieur Spöde naar de Vechta gezonden werd, om aan die rivier versterkingen op te werpen. Even spoedig kwam men weder tot kalmte, toen de Zweden rustig hunne winterkwartieren in het stift Bremen begonnen te betrekken [1]).

In de eerste dagen van December kwam te Munster Jeure Millet als gezant van den Franschen koning. Lodewijk XIV bemerkte, dat de Duitsche vorsten weinig lust betoonden, tot de verlenging van het Rijnverbond over te gaan, hetgeen ook voor hem minder noodzakelijk was, nu hij niet meer Oostenrijk, maar Spanje tot tegenpartij had. Hij besloot echter

[1]) Aitz: l.l. bl: 725. 726. 727. Holl: Merc: l.l. bl: 15. 16. Brieven van Copes, d[to] 22, 25 Aug:, 1, 27 Sept:, 4, 12, 22, 25, 29 Oct:, 2, 12, 18, 24, 30 Nov:, 4, 7, 10 Dec: 1666 (R. A.).

met sommige Duitsche vorsten afzonderlijke verdragen te sluiten en had daarbij vooral het oog op Neuburg, Keulen, Mentz en Munster. Deze vier staten toch konden den doortocht van vreemde troepen van Philipsburg af tot aan de grensplaatsen van onze republiek beletten, mits zij alle vier tot hetzelfde doel samenwerkten. Met twee der genoemde vorsten had Lodewijk reeds zoodanig verbond gesloten. Bij het geheime verdrag van Fontainebleau (21 Juli 1666) had de hertog van Neuburg de verplichting op zich genomen, vreemden troepen den doortocht door zijn land te weigeren; hij zou 2500 voetknechten en 400 ruiters op de been houden, waarvoor de koning hem 36000 rksd: per jaar zou betalen; ingeval van een oorlog tusschen Frankrijk en Oostenrijk zou de hertog het getal zijner troepen brengen op 4000 voetknechten en 1800 ruiters tegen een subsidie van 48000 rkds: voor werfgeld en van 130000 rksd: jaarlijks, zoolang de oorlog duurde. Het verdrag zou van kracht zijn tot het einde van 1670, doch eerst in werking treden, zoodra ook de drie andere vorsten een dergelijk verdrag met Frankrijk gesloten hadden.

Den 22sten Oct: teekenden Lionne en Willem Ego van Furstenberg, gelastigde van Keulen, een verdrag, waarbij de keurvorst zich verplichtte, 2000 voetknechten en 300 ruiters op de been te houden tegen een jaarlijksch subsidie van 18000 kroonen, dat tot 130000 zou verhoogd worden in geval van oorlog, als wanneer de koning nog 40000 kroonen voor werfgeld zou geven en de keurvorst 4000 voetknechten en 1800 ruiters zou moeten onderhouden; indien een vorst den doortocht door de landen van den keurvorst wilde dwingen, zou de koning dezen 6000 man te hulpe zenden en hem verder tegen alle schade vrijwaren.

Nadat Lodewijk die twee verdragen gesloten had, wilde hij ook Munster en Mentz aan zich verbinden en zond tot dien einde Millet naar Christoph Bernard. Deze ontving den gezant zeer goed en leende aan diens voorstellen het oor. De bisschop toch schatte de vriendschap van Frankrijk hooger dan die van Oostenrijk en Spanje en wilde gaarne met de eerstgenoemde mogendheid, die in zijne nabuurschap lag, goede verstandhouding hebben. Bovendien leverde een zoodanig verdrag, behalve een niet te verwerpen subsidie, dit voordeel op, dat het hem de gelegenheid gaf, het getal zijner troepen te vermeerderen, daar zulk een tractaat niet tegen den vrede van Kleef streed. Ware Millet van eene behoorlijke volmacht voorzien geweest, zoo was zeker reeds nu het verdrag tot stand gekomen, maar, dewijl zulks het geval niet was, vertrok Millet, na den bisschop aangemaand te hebben, spoedig iemand met volmacht naar Parijs te zenden [1]).

Copes bemerkte van de onderhandeling van Millet niets, maar was tevreden, dat deze hem zijne genegenheid jegens H. H. M. betuigde. Ook de bisschop bleef beweren, dat zoowel hij als Keulen zeer genegen tot een verbond met onzen staat waren en dat hij Wiedenbrück naar Neuburg gezonden had, om, onder anderen, ook den hertog van dit land tot eene gelijke dispositie te brengen. Het eenige, wat Copes bemerkte, was, dat Keulen, Neuburg en Munster in goede verstandhouding met elkander waren, doch hij meende dat zulks met het oog op een verbond met H. H. M. geschiedde. Toen onze gezant zijne afscheidsaudientie had, verklaarde de bisschop

[1]) Aitz: l.l. bl: 727. Alpen. Dl: II. bl: 7. 8. Ennen. Dl: I. bl: 184. 185. Holl: Merc: l.l. bl: 16. Mignet. Dl: II. bl: 21—34. Tücking. bl: 160. 161. Urkunden. Dl: II. bl: 427. Brief van Copes, d^{to} 10 Dec: 1666 (R. A.).

wederom, dat ook Keulen goede gevoelens jegens H. H. M. koesterde en dat er zeker een nauw verbond gesloten kon worden, als de Staten aan den keurvorst Rijnberk teruggaven, hetgeen hun weinig nadeel zou toebrengen, daar zij buitendien genoeg vestingen aan den Rijn hadden. Ook kwam hij terug op het denkbeeld van een verbond met H. H. M. en somde nogmaals de voordeelen daarvan op. Dat alles klonk zeer fraai, al lag er ook iets van eene bedreiging in de woorden die Christoph Bernard dikwijls tegen Copes geuit had: »Aber wie becommen wir unser Borculo wederumb."

Kort daarop verliet onze gezant Munsterland en bracht 17 Febr. 1667 ter vergadering van H. H. M. rapport uit [1]).

De zending van Copes leverde, behalve de vereffening van eenige quaesties, weinig op, hetgeen gedeeltelijk te wijten was aan H. H. M., die van des bisschops aanbiedingen van een verbond niet de minste notitie namen.

Frankrijk daarentegen zette ijverig zijne pogingen voort, om de Duitsche vorsten aan zich te verbinden. In het begin van 1667 kwam Willem Ego van Furstenberg te Weenen, om aldaar, quasi vanwege Keulen, met den Keizer over de verdeeling der Spaansche nalatenschap te spreken. Die onderhandeling wilde echter niet vlotten, deels, omdat men te Weenen huiverig was, deels, omdat men aldaar weinig ingenomen was met de persoonlijkheid van den afgezant, die, hoewel zelf Duitscher, zich altijd een hevig vijand van het Rijk en een ijverig vriend van Frankrijk getoond had. Men gaf evenwel bedektelijk aan Gremonville, Fransch gezant te Weenen,

[1]) Res: St.-G. 17 Febr: 1667. Aitz: l.l. bl: 727. 728. Holl: Merc: l.l. bl: 16. 17. Tücking. bl: 160. Brieven van Copes, d^o 10, 5/15, 9/19, 17/27 Dec: 1666, 18 Jan: 1667 (R. A.).

te kennen, dat men op de zaak wel wilde terugkomen, als een ander persoon daarmede belast werd. De markies van Malagon, Spaansch gezant aan het Keizerlijke hof, verzette zich ook tegen de onderhandeling, die Furstenberg op het touw wilde zetten, en toen deze eindelijk van Leopold een categorisch antwoord verzocht, werd hem eene weigering ten deel. Hij verliet daarop 9 Maart Weenen en keerde naar Bonn tot den keurvorst terug [1]).

Gelukkiger slaagde Lodewijk bij twee andere Duitsche staten, Mentz en Munster, die hij, zooals ik reeds gezegd heb, gaarne op zijne zijde wilde hebben. De onderhandelingen met den keurvorst van Mentz werden te Heilbron tusschen diens broeder, vrijheer Philips Erwin van Schönborn, en den abt Gravel, Fransch gezant te Mentz, gevoerd en besloten door het verdrag van Wurtzburg (28 Febr : 1667), waarbij de keurvorst voor werfgeld 15000 en voor jaarlijksch onderhoud 30000 rksd: ontving voor het op de been houden van 2000 voetknechten en 300 ruiters, welke troepen, in geval van oorlog, vermeerderd zouden worden met 1000 voetknechten en 200 ruiters tegen verdubbeling van werfgeld en subsidie. Het verbond zou tot het einde van 1670 duren [2]).

[1]) Ennen. l. l. bl: 190. 191. Mignet. l. l. bl: 324—326. De onderhandeling, door Furstenberg op het touw gezet, werd door de intriges van Gremonville tot een goed einde gebracht door het beroemde Weener verdeelings-tractaat van 19 Jan: 1668, dat te lezen staat Mignet. l. l. bl: 441—449.

[2]) Ennen. l. l. bl: 186. Mignet. l. l. bl: 34. 35. Philips Erwin kreeg voor zijne bemoeiingen eene jaarlijksche gratificatie, die in vredestijd 6000 en in geval van oorlog 15000 kroonen zou bedragen, zoolang het verdrag duurde. Hij had echter niet lang genot van deze liberaliteit van Lodewijk, daar hij reeds 4 Nov: 1668 overleed.

Nu bleef alleen Munster over. De bisschop was echter reeds vroeger door Millet te gunstig voor Frankrijk gestemd geworden, dan dat Lodewijk van dien kant zwarigheden behoefde te vreezen. Christoph Bernard droeg de onderhandeling over het tractaat aan Frederik von Schmising op, die en passant met gezanten van Keulen, Mentz en Neuburg over een defensief verdrag sprak. Daarop zette hij zijne reis naar Frankrijk voort en sloot te Saint-Germain 4 Mei 1667 een verdrag, waarbij de bisschop aannam, in vredestijd 2500 voetknechten en 400 ruiters tegen eene jaarlijksche bijdrage van 36000 rksd:, en in oorlogstijd 4000 voetknechten en 1700 ruiters tegen een werfgeld van 40000 en een jaarlijksch subsidie van 110000 rksd: op de been te houden.

Geen ander Duitsch potentaat toonde zich genegen, tot het verbond der vier vorsten met Lodewijk toe te treden. Den 28sten Oct: werden deze vier afzonderlijke verdragen, waardoor Frankrijk in vredestijd op eene macht van 10400 en in oorlogstijd op eene van 20800 man kon rekenen, te Keulen door een collectief tractaat bekrachtigd. Eenigen tijd vroeger (31 Aug: en 2 Sept:) hadden in dezelfde stad de vier gemelde Duitsche vorsten onder elkander een defensief verdrag gesloten, volgens hetwelk zij te samen 14000 voetknechten en 4200 ruiters tot bescherming hunner landen op de been zouden houden [1]).

Reeds spoedig had Lodewijk genot van de door hem ge-

[1]) Alpen. l. l. bl: 9. Depping. bl: 32. 33. Ennen. l. l. bl: 186. Mignet. l. l. bl: 34—36. 40. Tücking. bl: 161. Urkunden. l. l. bl: 427. Lodewijk betaalde, volgens de vier verdragen, in vredestijd 120000 rksd: aan jaarlijksche subsidies en 15000 aan werfgeld, welke sommen, in geval van oorlog, respectievelijk 430000 en 158000 rksd: bedroegen.

maakte verdragen. Toen de devolutie-oorlog uitbrak, wilde hij den doortocht aan de Oostenrijksche troepen, die misschien tot hulp van Spanje mochten oprukken, geweigerd zien. Hij liet daarom door zijn agent de Gomont te Keulen aan de afgezanten der met hem verbonden vorsten den doortocht vragen voor 14000 man, die hij den Polen tegen de Turken wilde zenden. Het antwoord (16 Juli) was eene weigering, maar tevens beloofde men juist datgene, waarnaar Lodewijk eigenlijk gestreefd had, n. l. dat men geene hulp naar de Spaansche Nederlanden zou zenden en den doortocht van alle troepen, die daarheen mochten willen trekken, zou beletten [1]).

Kort na het sluiten van het verdrag van Saint-Germain begon Christoph Bernard volk te werven, hetgeen H. H. M. zeer verontrustte, te meer, omdat zij niet wisten, tegen wien hij het voorzien had. Het eenige wat de Staten op den weg had kunnen helpen, was een bericht van hun resident te Regensburg, Hamel Bruynincx, dat de bisschop Schmising naar Parijs gezonden had. Deze tijding, in verband met den kort daarop volgenden devolutie-oorlog beschouwd, moest wel eenige reden tot bezorgdheid geven [2]).

H. H. M. achtten de wervingen des bisschops in strijd met art. 7 van den Kleefschen vrede en schreven hem daarover,

[1]) Mignet. l. l. bl: 176—180. Secrete brief van Bruynincx, resident te Regensburg, d^to 4 Aug: 1667 (R. A.).

[2]) Brief van van Juchen, commandant van Wezel, d^to 16 Febr: en secrete brief van Bruynincx, d^to 10 Maart 1667 (R. A.). Blijkens een brief van Hessing aan den bisschop, d^to 19 April 1667 (F. M. L. 534. 1a.) had Wiedenbrück, eenigen tijd te voren incognito in den Haag gekomen, met de Witt onderhandeld. Het is mij niet mogen gelukken te ontdekken, waarover die onderhandeling geloopen heeft.

terwijl zij daarvan tevens kennis gaven aan de vorsten, die garandeurs van den gemelden vrede geweest waren (11 Juni). Lodewijk, om zeer begrijpelijke redenen, antwoordde niet. Brandenburg had zich reeds vóór de ontvangst van den brief van H. H. M. over de wervingen van Christoph Bernard beklaagd en hem gesommeerd, daarmede op te houden. Millet, thans Fransch gezant te Berlijn, verontschuldigde den bisschop door te zeggen, dat deze, om schulden te betalen, in den winter vele troepen ontslagen had en nu nieuwe aannam, om ze te brengen op het door het Rijnverbond vereischte getal. De keurvorst antwoordde, dat hij, dewijl Christoph Bernard een buitengewoon aantal wierf, als garant van den Kleefschen vrede desnoods met zijn leger in Munsterland zou vallen en den bisschop, »qui lui était plus suspect que qui »que ce soit'', tot ontwapening dwingen.

Millet deed den toorn des keurvorsten eenigszins bedaren door de opmerking, dat Christoph Bernard, als lid van het Rijnverbond, een bondgenoot van Lodewijk en deze zelf ook garant van den vrede was. In den brief, dien de keurvorst 15/25 Juni aan H. H. M. terugschreef, gebruikte hij dan ook geene heftige termen. Hij drukte alleen de verwachting uit, dat de bisschop tot de verdediging van zijn eigen land, en niet om anderen staten nadeel toe te brengen, zooveel volk geworven had. De keurvorst wilde ook, in overleg met de hertogen van Wolfenbuttel en Hannover, aan Christoph Bernard eene missive zenden, doch die beide vorsten maakten zwarigheden, zoodat hij alleen den brief schreef (17 Juni).

De hertog van Neuburg zond eene kopie van der Staten brief aan den bisschop, om van hem te vernemen, welk antwoord gegeven moest worden, en schreef, evenals de keur-

vorst van Keulen, aan H. H. M. terug, dat hij van de wervingen van Christoph Bernard kennis droeg en hem zelfs, in deze tegenwoordige gevaarlijke omstandigheden, geraden en verzocht had, zich in goed postuur te stellen; dat de Staten echter gerust konden zijn, dat de Munstersche wervingen niet tegen hen gericht waren.

Wat den bisschop zelven betreft, hij antwoordde 22 Juni, dat vroeger zijne troepen beneden het hem door den vrede toegestane getal geweest waren, maar dat hij thans geworven had, om zijn contingent voor het Rijnverbond gereed te hebben, en omdat overal in zijne nabuurschap zoovele oorlogstoerustingen gemaakt werden [1]).

Dit antwoord gaf den Staten tamelijk weinig voldoening. Bovendien werden zij in hun wantrouwen versterkt door de verschillende berichten, die zij ontvingen, en waarvan sommige niet onduidelijk te kennen gaven, dat de bisschop het op ons land gemunt had. Ook Keulen en Neuburg, zoo meldde men, waren sterk aan het werven, en men hield het er voor, dat die beide staten in een nauw verbond met Munster stonden [2]).

In die omstandigheden kon het H. H. M. niet anders dan

[1]) Res: St.-G. 27 Juni, 9 Juli 1667. Secr: Res: St.-G. 11 Juni 1667. Aitz: l. l. bl: 290. 543. 544. 741. 742. 745. Alpen. l. l. bl: 9. 10. Holl: Merc: l. l. bl: 109. 110. Tücking. bl: 161. 162. Urkunden. l. l. bl: 443. 444. 449. 452. [de Vries] bl: 97. 98. Brief van Frederik Willem aan den bisschop, d[to] 17 Juni 1667 (R. P.). Brief van Wicquefort, d[to] .. Juli 1667 (Ms. K. B.). Brief van Philips Willem van Neuburg aan den bisschop, d[to] 24 Juni 1667 (F. M. L. 539. 1[a]).

[2]) Brief van Sasburg, resident te Brussel, d[to] 3 Juli 1667 (R. P.). Secrete brief van Bruynincx, d[to] 4 Juli 1667 (R. A.). Brief van Jozef van Katzeler aan de Witt, d[to] 24 Juni 1667 (R. A.).

aangenaam zijn, dat de Brandenburgsche gezanten in den Haag met de Witt over eene toenadering begonnen te onderhandelen. De raad-pensionaris verhief de reeds vroeger door den keurvorst bewezene diensten en zeide, dat het Rijk het meest bij den devolutie-oorlog geïnteresseerd was, waarop de gezanten, om »einen guten ingress umb endlich zu den sub»sidien zu gelangen" te maken, antwoordden, dat het belang, hetwelk H. H. M. bij de zaak hadden, nog veel grooter was, en dat deze derhalve het meeste moesten doen.

Blaspeil deelde zijn meester een plan mede, volgens hetwelk men den bisschop zou sommeeren, zijne troepen tot op het getal van den Kleefschen vrede te verminderen, en hem, indien hij weigerde, plotseling zou aanvallen en zoo mogelijk gevangennemen. De gezant vroeg den keurvorst, of deze zelf zulks wilde doen of het liever door eene andere mogendheid, waarmede hij op H. H. M. doelde, zag verrichten.

De keurvorst vond het plan uitnemend. Ook meende hij, dat er genoeg redenen waren, om den bisschop op die wijze te behandelen. Toch zag hij tegen de zaak op. Hij had geen geld; hij kende de meening van den Keizer, de Staten en het huis Brunswijk—Lunenburg niet goed en bovendien wilde hij de keuze van een coadjutor in het stift Munster afwachten [1]).

Wat het laatste punt betreft werd de keurvorst weldra op de hoogte gesteld. Den 19den Juli had, na verschillende voorafgaande moeilijkheden, de verkiezing van een coadjutor

[1]) Droysen. Dl: III. bl: 196. 198. 199. Pufend: bl: 532. Brieven der Brandenburgsche gezanten aan den keurvorst, d^{to} $\frac{\text{25 Juni}}{\text{5 Juli}}$, $\frac{\text{29 Juni}}{\text{9 Juli}}$ en van Frederik Willem aan hen, d^{to} 17 Juli 1667 (R. P.).

plaats. Er waren twee candidaten, de bisschop van Paderborn en de keurvorst van Keulen. In eene zeer woelige vergadering van het kapittel werd de eerste verkozen. De keurvorst van Keulen meende echter gegronde bezwaren tegen de verkiezing te hebben en was niet afkeerig, zijne aanspraken met de wapenen te handhaven, waartoe hij troepen bij Recklinghausen verzamelde. Hij zond den baljuw van Rijnberk naar den Haag, om H. H. M. uit te noodigen, hem alleen als coadjutor te erkennen.

Dit bracht de Staten in een onaangenaam dilemma, daar ook de bisschop van Paderborn hun zijne verkiezing bericht en hetzelfde verzoek gedaan had. Men stelde voor, òf aan geen van beiden een antwoord te geven, òf beiden geluk te wenschen, dewijl men onzen staat geen rechter wilde maken in een geschil, dat door het hof van Rome of door de wapenen beslist zou worden.

Tot dit laatste uiterste kwam het echter niet. Verscheidene vorsten gaven den raad, de zaak aan het oordeel van den Paus te onderwerpen. Deze vaardigde 30 April 1668 eene breve uit, waarbij hij de verkiezing van den Paderbornschen bisschop bevestigde, terwijl 13 Maart 1669 hetzelfde vanwege den Keizer geschiedde [1]).

Om tot de onderhandelingen met Brandenburg terug te keeren, de gezanten hadden weder eene conferentie ten huize van de Witt met dezen en de pensionarissen van Dordrecht, Haarlem, Amsterdam en Alkmaar gehad. Nadat men van beide zijden de voorwaarde gemaakt had, dat hetgeen be-

[1]) Alpen. l. l. bl: 11—33. 49—56. Tücking. bl: 149—153. [de Vries]. bl: 98—132. Secrete brief van Bruynincx, d[to] 15 Aug: 1667 (R. A.) Brieven van Wicquefort, d[to] 4 Aug:, 5, 12 Sept: 1667 (Ms. K. B.).

handeld zou worden wederzijdsche principalen niet verbond, kwam men hierin overeen, dat beider belang medebracht, den bisschop door de wapenen tot rede te brengen, voordat Frankrijk of Zweden hem kon helpen. De zaak moest dus zoo geheim mogelijk gehouden worden en daarom achtte men het beter, het huis Brunswijk—Lunenburg, dat uit vier hoofden bestond, daarin niet te moeien. Wat de uitvoering van het plan betrof, de Staten hadden wel volk genoeg, maar geen bekwaam opperhoofd, zoodat het beter bevonden werd, dat de keurvorst zich daarmede belastte, waartegen de Staten hem zouden beschermen tegen iedereen, die hem ter oorzake van dien zou aanvallen. Wat het subsidie betrof, men wilde onzerzijds zulks niet geven dan na den aanval op den bisschop, en dan nog slechts de helft van dat, hetwelk in 1666 toegestaan was, en geen werfgeld.

De misnoegdheid der Staten tegen den bisschop nam hoe langer hoe meer toe. Hij zou zich onder een lustigen dronk hebben laten ontvallen, dat zijne wervingen tegen H. H. M. gericht waren. Bovendien had onlangs de commandant van Bocholt de uitlevering van eenige deserteurs aan van Juchen geweigerd. H. H. M. schenen dan ook niet afkeerig van het denkbeeld, nu de vrede met Engeland zoo goed als gesloten was, »de donner un peu sur les oreilles de l'Evesque, et le »deposseder meme (s'il est possible) de cette superintendence »et souveraineté qu'il monstre de vouloir exercer partout," en het scheen, alsof men hem een bezoek wilde brengen, »bij »provisie met een leger van 30000 man."

Bij zulk eene krachtige handeling was het echter zeer gewenscht, Frederik Willem tot bondgenoot te hebben. Holland droeg aan gecommitteerden op, met de Brandenburgsche ge-

zanten in conferentie te treden over de beste middelen, om de overtredingen des bisschops tegen den vrede tegen te gaan.

De keurvorst evenwel bleef tegen krachtige maatregelen opzien. Hij beweerde, dat de macht van Christoph Bernard niet groot genoeg was, om H. H. M. vrees in te boezemen, en dat diens wervingen, al waren zij in strijd met het bij den vrede bepaalde getal, alleen dienden, om Munsterland te beveiligen. Bovendien had de bisschop aan den keurvorst geene reden tot vijandelijkheden gegeven en moest men, om hem aan te vallen, eene goede macht bijeenbrengen, waartoe geld noodig was. Desniettegenstaande verklaarde Frederik Willem, uit genegenheid jegens H. H. M., zich bereid, den bisschop aan te vallen, mits 1° duidelijk bleke, dat deze den Kleefschen vrede overtreden had; 2° de Keizer het plan goedkeurde of ten minste niet afkeurde; 3° Zweden, Lunenburg en H. H. M. hem tegen alle schade vrijwaarden.

De Witt bleef beweren, dat het van groot belang zoowel voor den keurvorst als voor H. H. M. was, zoo spoedig mogelijk de executie tegen den bisschop ter hand te nemen. Verder zeide hij, dat Christoph Bernard door zijne groote wapening kennelijk tegen den vrede van Kleef handelde, en dat, als hij zijne wervingen door zijne toetreding tot het defensief tractaat van Keulen van 31 Aug: poogde te verontschuldigen, zulks van geene waarde was, daar gemeld tractaat in het voordeel van Frankrijk was en streed met het instrumentum pacis, constitutiones imperii et iura principum. Werd de bisschop ex capite contraventionis et fractae pacis aangevallen, dan zouden de Keizer en Lunenburg daartegen zeker niets in te brengen hebben. De Staten zouden hunne garantie

en een billijk subsidie niet weigeren, mits zij op dit laatste punt de eischen van den keurvorst vernamen.

De geldquaestie was de hoofdzaak, want men wilde onzerzijds geen subsidie geven, voordat Frederik Willem handelend optrad. De Brandenburgsche gezanten schreven echter aan hun meester, dat men op dit teedere punt misschien wel handelbaarder zou worden.

Desniettemin werd de onderhandeling met Brandenburg tegen den bisschop niet voortgezet. De vrees toch, die men voor zijne wervingen opgevat had, bleek ongegrond te zijn. Bovendien deden Munster, Keulen, Neuburg en Mentz, die gaarne de toetreding van Frederik Willem tot het door hen te Keulen gesloten verdrag zagen, eenige concessies. Zij verklaarden, niet langer Duitsche hulptroepen, die naar de Spaansche Nederlanden trokken, gewapenderhand te zullen tegenhouden, en zij verwezen de verlenging van het Rijnverbond naar den conseil des alliés te Regensburg [1]).

Terwijl aldus in den Haag te vergeefs met Brandenburg onderhandeld was, had de Fransche diplomatie te Berlijn niet stil gezeten. Millet was in April 1667 daarheen gezonden, om den doortocht voor Fransche troepen, die de Polen tegen de Turken zouden helpen, te verzoeken. Millet kwam 1 Mei te Berlijn aan en bracht het verzoek aan den keurvorst over, die ten antwoord gaf, dat Polen geene hulp meer noodig had en daarom het vroeger gedane aanzoek om

[1]) Secr: Res: Holl: 6 Aug: 1667. Dl: II. bl: 581. Droysen. l. l. bl: 205. 210. 211. Pufend: bl: 533. Brieven der gezanten aan den keurvorst, d[to] 13/23 Juli, $\frac{\text{23 Juli}}{\text{2 Aug:}}$, 20/30 Aug:, $\frac{\text{24 Aug:}}{\text{3 Sept:}}$, 13 Sept:, 7/17 Sept:, 1/11 Oct: 1667 (R. P.). Brief van Wicquefort, d[to] 4 Aug: 1667 (Ms. K. B.). Journ: Aitz: 26 Juli, 2 Aug: 1667 (R. A.).

hulptroepen ingetrokken had. In het begin van Juni berichtte Millet aan den keurvorst, dat zijn meester van het zenden van troepen naar Polen afzag, en vroeg hem, wat hij van plan was te doen, indien de Keizer door de Brandenburgsche landen een leger naar de Spaansche Nederlanden wilde zenden.

Frederik Willem was in het geheel niet gesticht over den inval van Lodewijk in België en schreef aan den Franschen koning, dat hij hoopte, dat door de bemiddeling van eenige vorsten de zaak nog in der minne kon bijgelegd worden. Aan Millet antwoordde hij, dat hij zich in den devolutieoorlog niet wilde mengen; dat zijne landen niet op den weg der Keizerlijke troepen lagen; dat hij niet gezind was, eenigen doortocht toe te staan, maar dat, als Leopold dien wilde dwingen, hij zich daartegen niet zou kunnen verzetten, deels, omdat zijne eigene troepen te zeer verspreid waren, deels, omdat hij geen oorlog met den Keizer wenschte; eindelijk, dat hij zou afwachten, wat de vergadering der vorsten te Keulen zou beslissen.

Niettegenstaande aldus de keurvorst verklaarde neutraal te willen blijven, kreeg het Fransche hof bericht, dat hij vijandelijke gevoelens tegen Frankrijk koesterde. Millet onderhield hem daarover, doch hij verklaarde met tranen in de oogen, dat die berichten, welke ook hem ter ooren waren gekomen, eene onwaarheid behelsden, en dat hij als man van eer de aan den koning beloofde neutraliteit zou handhaven.

Van de Spaansche zijde wendde men pogingen aan, om den keurvorst tot openlijke hulp over te halen, en zond men tot dien einde markgraaf Herman van Baden naar Berlijn.

De keurvorst, na alles gewikt en gewogen te hebben, antwoordde hem (9 Aug:), dat hij den inval van Lodewijk met groot leedwezen vernomen had; dat hij met den Keizer, H. H. M. en Lunenburg over het behoud der Spaansche Nederlanden zou raadplegen; dat hij reeds vele troepen op de been had en in korten tijd nog meer kon werven, mits men hem de belofte van een subsidie gedurende en eene belooning na den oorlog gaf. De som van het werfgeld en het maandelijksche onderhoud van 12000 soldaten gaf hij aan den markgraaf op, die vervolgens naar Brussel terugkeerde.

Ook was te Berlijn vanwege den Keizer de graaf van Mansfeld gekomen, die naar Weenen schreef, dat de keurvorst verwonderd was over des Keizers werkeloosheid en dat, als Leopold 20000 man op de been bracht en daarover den keurvorst tot generalissimus aanstelde, deze een gelijk getal troepen daarbij zou voegen.

Frederik Willem zelf hield te Zinna eene bijeenkomst met Johan George II van Saksen, dien hij van zijne nauwe verstandhouding met Frankrijk poogde af te trekken. Tegen Millet beweerde hij, dat hij volstrekt geene verbintenis met Spanje had, doch Lionne berichtte den gezant, wat Mansfeld naar Weenen geschreven had en dat het dus van het hoogste belang was, den keurvorst tot een verbond of ten minste tot onzijdigheid over te halen.

Millet, wien ook de samenkomst te Zinna verdacht was, bracht (12 Oct:) aan den keurvorst de geruchten over, die Mansfeld verspreid had. Frederik Willem wierp de beschuldiging verre van zich en zeide, dat hij een te groot vorst was, om generalissimus van den Keizer te zijn, en geene kans zag, 20000 man bijeen te brengen.

Eindelijk kwam aan het Brandenburgsche hof een gezant van Neuburg, die den baron van Schwerin opdroeg, aan Frederik Willem het hertogdom Gelder te beloven, ingeval hij zich voor Frankrijk verklaarde, of, ingeval van onzijdigheid, de hulp van Lodewijk in de Poolsche zaken. Schwerin, door de toezegging van 10000 kroonen gewonnen, verklaarde dat het voorstel hem wel beviel, maar dat zijn meester, wien daarenboven Spanje groote voordeelen aanbood, vòor de wassende macht van Frankrijk zeer bevreesd was.

Millet deed hetzelfde voorstel aan Frederik Willem, die het niet verwierp en door Schwerin in zijne goede voornemens jegens Lodewijk versterkt werd. Om aan den Franschen gezant een bewijs van vertrouwen te geven, desavoueerde hij de handelingen van Blaspeil. Deze toch was naar Brussel gereisd en had aldaar uit eigen beweging met den landvoogd Castel-Rodrigo eene onderhandeling aangeknoopt en zelfs een verdrag opgesteld, volgens hetwelk men van Frankrijk vorderen zou, de zaken in den toestand, door den vrede der Pyreneeën in het leven geroepen, terug te brengen, terwijl men dien eisch, bij weigering, met de wapenen zou doorzetten, waartoe Brandenburg 15000 man leveren zou, terwijl ook Zweden, Keur-Saksen, Brunswijk, Neuburg en Hessen tot medewerking overgehaald zouden worden en H. H. M. tegen een door Spanje te geven onderpand, het subsidie zouden betalen.

Te Parijs vertrouwde men echter den keurvorst nog niet geheel en Lionne droeg derhalve aan Millet op, tegen hem in krachtiger termen te spreken, en hem te kennen te geven, dat de koning vroeger of later wel de gelegenheid zou vinden, zich over de dubbelzinnige houding van Brandenburg te wreken.

De keurvorst, de lauwheid van Spanje en den Keizer bemerkende, zond Meinders en Pöllnitz naar Parijs (3 Dec:). De onderhandelingen werden intusschen te Cöln a/Spree (Berlijn) voortgezet en leidden tot een tractaat, dat aldaar 5/15 Dec: 1667 gesloten werd. De koning beloofde, de verheffing van een prins van den bloede tot koning van Polen niet te zullen toestaan (art: 1), maar te bewerken, dat die waardigheid aan den hertog van Neuburg gegeven werd (art: 2); beide partijen zouden geene inbreuk op de vrijheden en wetten van Polen maken (art: 3); zij zouden beide alle pogingen tot herstel van den vrede aanwenden (art: 4); de keurvorst beloofde, zich in den oorlog tusschen Frankrijk en Spanje onzijdig te houden (art: 5) en geen doortocht van troepen, van welke mogendheid ook, te veroorloven (art: 6); hij zou ook de vorsten van den Westphaalschen kreits daartoe trachten over te halen (art: 7) en op nieuw in het Rijnverbond treden (art: 8); het verdrag zou binnen twee maanden door beide partijen geratificeerd worden. (art: 9) Dit laatste geschiedde 1 Febr: 1668.

Aldus was het Lodewijk gelukt, den keurvorst tot zijne belangen over te halen, nadat deze hem eerst groote reden van bezorgdheid gegeven had. Geen wonder dan ook, dat Millet, kort na het sluiten van het tractaat, uit Parijs 30000 kroonen ontving, om die als geschenk onder de voornaamste ministers van Frederik Willem uit te deelen [1]).

[1]) Droysen. l. l. bl: 200—205. 207—209. 212—221. Hora Siccama. bl: 228—234. Mignet. l. l. bl: 279—302. Moerner. bl: 321—323. Pufend: bl: 526—530. 533—537. Urkunden. l. l. bl: 428. 429. 432. 433. 443. 445. 446. 452. 453. 458. 459. 462. 463. 470. 471. 477. 482. 484. 485. 487—490. 491—493.

TWEEDE HOOFDSTUK.

GEPROJECTEERDE AMBASSADES NAAR DE DUITSCHE VORSTEN. — ONDERHANDELINGEN EN VERDRAG MET DE LUNENBURGSCHE HERTOGEN. — AMERONGEN NAAR MUNSTER GEZONDEN. — GESCHIL OVER WERTH.

De bezorgdheid, die men hier te lande wegens de wervingen van den bisschop koesterde, was oorzaak, dat Holland 30 Juli 1667 besloot aan te dringen op het zenden van een »bequaem en habil Persoon," om hem te vermanen, niet tegen art. 7 van den Kleefschen vrede te handelen, en tevens, om een wakend oog te houden op alles, wat in het stift mocht voorvallen. Eenigen tijd later kwam men op deze zaak terug en werd ook nog besloten, eene aanzienlijke ambassade naar den Keizer voor te stellen. De propositie van Holland werd ter generaliteit voorgebracht en tevens uitgebreid tot het zenden van buitengewone gezanten naar Zweden, de hertogen

van Brunswijk—Lunenburg en het leger van den Franschen koning. Zeeland talmde met zijn consent in de ambassade naar den Keizer, terwijl de andere provincies weder bezwaren tegen de overige hadden. De zaak bleef slepende en er kwam eindelijk niets van, ofschoon prins Maurits en Beverningk reeds aangewezen waren, om als gezanten naar Weenen te gaan [1]).

Intusschen duurde de devolutie-oorlog voort en verwekte den Staten groote onrust en bezorgdheid. Zich alleen te zwak tegenover Frankrijk gevoelende, zagen zij naar den bijstand van andere mogendheden uit, en het gelukte hun, 23 Jan: 1668 de beroemde Triple Alliantie te sluiten. Men hield het voor raadzaam, ook andere vorsten, met name die van Brandenburg en Brunswijk—Lunenburg, tot deelneming aan te sporen, doch, zooals te begrijpen is, had de eerste thans daarin geen zin. Wat hertog George Willem van Celle en bisschop Ernst August van Osnabrück aanging was men niet geheel zeker van den goeden uitslag, want, terwijl Waldeck zeer op de hand der Staten was en hunne belangen bij zijne meesters behartigde, aan den anderen kant had Lodewijk XIV een goeden steun in Gourville, die hem bij de Lunenburgsche hoven vertegenwoordigde.

[1]) Res: St.-G. 27, 31 Aug:, 21 Sept:, 18 Oct: 1667, 3 Maart 1668. Res: Holl: 30 Juli, 26 Aug: 1667, 18 Jan: 1668. bl: 37. 9 & 10. 21 & 22. Aitz: l. l. bl: 308. 309. B. XLVIII. Dl: XIV. bl: 174. Schotel. bl: 19. Het schijnt, dat men de ambassade naar den Keizer voornamelijk op het touw gezet had, om prins Maurits, wien men niet gaarne weder een legercommando wilde geven, door een gezantschapspost schadeloos te stellen (Basnage. Dl: II. bl: 24. Wicquefort. Dl: III. bl: 402. 403.) Holland besloot 17 Mei 1668, ter generaliteit voor te stellen, gemelde ambassade, „mits de veranderinge van saecken door de gesloten vrede voorgevallen," in suspenso te houden (Res: Holl: 17 Mei 1668 bl: 18).

H. H. M. evenwel zagen in, dat het zeer gewenscht zou zijn, evenals vroeger Lunenburgsche troepen in dienst te houden, en zij polsten derhalve de gezanten der beide vorsten. Deze toonden zich niet ongenegen, de zaak aan hunne meesters smakelijk te maken, maar verheelden tevens niet, dat de vorsten zich tot geen krachtdadig optreden zouden verbinden, tenzij zij van het noodige subsidie verzekerd waren. Tevens verklaarden zij, dat hunne meesters sterk door Lodewijk aangezocht werden, hetgeen waar was, dewijl Gourville uit naam zijns konings subsidie voor 6000 man beloofde, zonder dat men voor dat geld iets ten voordeele van Frankrijk behoefde te doen. De gezanten zeiden echter dat hunne meesters, de vroegere verdragen met H. H. M. gedachtig, liever dezen wilden helpen, maar dat er, herhaalden zij, niets van de onderhandeling komen kon, als men dezerzijds geen voldoend subsidie wilde geven.

De geldquaestie woog bij H. H. M. zwaar, doch men begreep, dat het overnemen van eene geregelde legermacht minder zou kosten dan het werven van nieuwe troepen, terwijl men tevens het voordeel had, geoefende soldaten te krijgen. Men besloot derhalve »ten spoedichsten, ende sonder »eenich uijtstel van tijt, met ernst ende dexteriteijt" over het overnemen van het noodige aantal troepen te onderhandelen en daartoe een bekwaam persoon naar de Lunenburgsche vorsten af te zenden. Ook nu nog gaf men aan eene zekere bekrompenheid toe, want men besloot, alleen infanterie over te nemen, dewijl men, heette het, reeds genoeg cavalerie in dienst had, en slechts ingeval de vorsten er sterk en stijf op aandrongen, wilde men ook eenige ruiterij overnemen.

Men zou denken, dat H. H. M. zich thans ijverig met onderhandelen zouden bezig gehouden hebben, doch het tegendeel geschiedde. Er werd niemand naar Lunenburg gezonden en pas in het begin van Maart kwam men weder op de onderhandeling terug. Ernst August besloot nu, zelf incognito naar de Nederlanden te reizen, om, ook uit naam zijns broeders, de zaak te bespreken. Hij ging in het begin van Maart op reis met zijne gemalin. Gourville vergezelde, quasi uit eerbewijzing, de laatstgemelde, want hij hield het voor ten hoogste raadzaam, een oog in het zeil te houden.

Toen Ernst August te Amsterdam gekomen was, bood hij 3000 voetknechten en 1400 ruiters aan tegen een werfgeld van 100000 rksd:, mits die troepen zouden staan onder een generaal-majoor, die aan beide partijen den eed zou doen, en mits hij ze, als hij zelf ze noodig mocht hebben, kon terugroepen. Men vond onzerzijds die voorwaarden niet zeer aannemelijk en wilde slechts 60000 rksd: werfgeld geven. Waldeck, die den bisschop van Osnabrück nagereisd was, stelde als middelweg voor, het werfgeld te bepalen op 80000 rksd: en aan H. H. M. het commando over de te leveren troepen over te laten, mits deze van de andere militie der Staten afgezonderd bleven. H. H. M. volhardden bij het aanbod van 60000 rksd: en zeiden, dat zij in de voorwaarde van de afzondering der Lunenburgsche troepen niet wilden treden. Amerongen bezocht te Haarlem den bisschop, om met hem de moeilijkheden over de hoegrootheid van het werfgeld als anderszins uit den weg te ruimen en tevens te bewerken, dat de troepen na den bepaalden tijd van zes maanden zonder nieuwe capitulatie en meerdere voordeelen in dienst konden gehouden worden. Ernst August wilde echter

van geene mindere som dan 80000 rksd: hooren en niets verder beloven, dan dat de troepen zes maanden in dienst zouden blijven, zich altijd voorbehoudende, ze in tijd van nood terug te mogen roepen. Deze vage verzekering voldeed H. H. M. weinig, want zij bedachten, dat men binnen de eerste zes maanden misschien die troepen niet behoefde te gebruiken, en dat men, ingeval van nood, na dien tijd weder concessies zou moeten doen, om ze opnieuw in dienst te krijgen.

Dit bewerkte, dat van onze zijde de onderhandeling niet met kracht doorgezet werd, terwijl aan den anderen kant ook Ernst August zich niet ijverig betoonde. Gourville toch had te Leiden, in tegenwoordigheid van Waldeck, den bisschop opmerkzaam gemaakt, dat hij eerst wel met George Willem mocht raadplegen, voordat hij eenig tractaat sloot. De Fransche gezant hoopte op die wijze het tot stand komen van het verdrag te vertragen en later, geld uit Parijs ontvangen hebbende, de beide hertogen tegen den zin van Waldeck tot de belangen van Lodewijk over te halen.

Ernst August luisterde naar de woorden van Gourville en vertrok na een kort verblijf hier te lande weder naar Celle, waarheen laatstgemelde, altijd de hertogin begeleidende, hem spoedig volgde. Tusschen de beide hertogelijke broeders werd nu rijpelijk over het al of niet sluiten van het verdrag met de republiek beraadslaagd. De redenen voor het laatste waren, dat men over de handelwijze van H. H. M. in het geheel niet tevreden was, terwijl Gourville subsidie voor 6000, ja voor 12000 man, in het vooruitzicht stelde, waarvoor men niets anders behoefde te doen, dan onzijdig te blijven. Bovendien begrepen de hertogen, dat zij veel meer ontzag

inboezemden, indien zij hunne troepen in hun eigen land hielden, dan indien zij ze, ware het dan ook voor een bepaalden tijd, aan eene andere mogendheid leenden. Aan den anderen kant werd aangetoond, dat het niet in het belang der hertogen was, door hunne geheele onzijdigheid de macht van Frankrijk te versterken, terwijl ook de handelwijze van H. H. M. hierdoor verschoond werd, dat iedere partij, zoolang het tractaat nog niet gesloten was, het recht had, zooveel mogelijk haar belang en voordeel te behartigen.

Na lang wikken en wegen sloeg de balans, niettegenstaande de pogingen van Gourville, naar de zijde der republiek over. De hertogen hadden later daarvan des te meer voldoening, toen het bleek, dat de Fransche gezant te veel beloofd had en dat Lodewijk niet dan bij hooge noodzakelijkheid geld wilde geven.

Waldeck had intusschen aan de Witt verhaald, hoe Gourville te Leiden den hertog overgehaald had, het sluiten van het verdrag nog eenigen tijd uit te stellen, waarover de raad-pensionaris zich bij d'Estrades beklaagde. Deze echter verontschuldigde zijn ambtgenoot door te zeggen, dat Gourville in last had te verhinderen, dat de hertogen de zijde van Oostenrijk kozen.

De onderhandelingen in den Haag konden nu worden voortgezet, maar bijna ware het sluiten van het verdrag op eene kapitale moeilijkheid afgesprongen. De Staten toch hadden door hunne gedeputeerden laten beloven, dat, als de hertogen hunne troepen wilden leenen, zij hun comptant de achterstallige subsidies van vroegere jaren zouden geven. Toen men echter op het punt stond, het tractaat te teekenen, namen onze gedeputeerden hun woord terug, daar het

onmogelijk was, thans zooveel geld te betalen. Tevens verklaarden zij, dat er van de zaak niets kon komen, als de Lunenburgsche ministers geen genoegen namen met deze schikking, dat een gedeelte dadelijk, het verdere binnen korten tijd betaald zou worden. De raad-pensionaris woonde deze laatste conferentie niet bij, omdat ook hij vroeger de gemelde belofte gedaan had.

Wicquefort en Muller keurden echter de schikking goed, en het tractaat werd 16 Maart 1668 geteekend. De beide hertogen gaven aan H. H. M. drie regimenten infanterie (3000 man) en een gelijk getal regimenten cavalerie (1614 man), behoorlijk gewapend en uitgerust (art: 1); die troepen zouden 6 maanden in den dienst van H. H. M. blijven en daarna in dien der hertogen overgaan, tenzij, zooals in een geheim en afzonderlijk artikel bepaald werd, H. H. M. die troepen langer dan den bepaalden tijd wilden houden, in welk geval zulks zou duren, totdat de vorsten ze voor eigen gebruik terugriepen, terwijl, als de hertogen die troepen, na ze eerst terug ontvangen te hebben, weder wilden uitleenen, H. H. M. zonder nieuwe capitulatie of nieuw subsidie de voorkeur zouden hebben, welke bepaling reciproque gesteld werd voor het geval, dat H. H. M. ooit eenige troepen aan de hertogen overgaven (art: 2); indien het binnen de gezegde zes maanden noodig was, zouden de vorsten nieuwe troepen werven en daarover opnieuw met H. H. M. een verdrag sluiten (art: 3); als de Staten genoodzaakt werden, hulp aan Lunenburg te zenden, zouden de overgenomen troepen in mindering gezonden worden (art: 4); binnen 10 dagen na de ratificatie zouden de troepen gereed moeten zijn en H. H. M. een officier afzenden,

om ze af te halen (art: 5); H. H. M. zouden op den dag der overlevering der troepen alle achterstallen afdoen en in bankgeld 70000 rksd: geven (art: 6); de ratificatie zou binnen 14 dagen plaats hebben (art: 7) [1]).

Zoodra het verdrag geteekend was, drongen Wicquefort en Muller op de uitvoering daarvan, bijzonder van art: 6, bij H. H. M. aan, die dan ook de provincies uitnoodigden, ten spoedigste ten kantore van den ontvanger-generaal Volbergen hare quota's in de achterstallige subsidies en de 70000 rksd: voor aanritsgeld te voldoen. Frederik van Nassau, heer van Zuylenstein, luitenant-generaal der infanterie, werd aangewezen, om de Lunenburgsche troepen af te halen en naar ons land te geleiden, terwijl den commissaris Rosa opgedragen werd, ze onder directie van den eerstgenoemde te monsteren. Er werd eene instructie voor Zuylenstein opgesteld, waarna deze en Rosa zich op reis begaven, terwijl intusschen in den Haag, op aandringen der Lunenburgsche ministers, het tractaat, dat tot nu toe den naam van concept gedragen had, definitief geteekend werd (11 April) [2]).

H. H. M. hadden nu wel het vooruitzicht, uit Lunenburg

[1]) Res: St.-G. 31 Jan:, 7, 11, 14 Febr:, 6, 16 Maart 1668. Res: Holl: 24 & 25 Jan:, 15, 21 Maart 1668. bl: 31. 11, 12 & 14. 24, 25 & 26. Secr: Res: Holl: 21 Maart 1668. l. l. bl: 636—639. Aitz: l. l. bl: 174. 175. 267. 268. 1071—1075. Basnage. l. l. bl: 23. 24. Dumont. Dl: VII. 1. bl: 79. 80. d'Estr: Dl: VI. bl: 290. 299. 310. 329. 330. 336—338. Holl: Merc: 1668. bl: 34. Kluit. bl: 154. n°. 606. Rauchbar. Dl: I. bl: 246—254. Tiele. Dl: II. n°. 5624. Wicquefort. l. l. bl: 400. 403. 404. de Witt. Dl: IV. bl: 694.

[2]) Res: St.-G. 20, 21, 28, 30, 31 Maart, 3, 6, 9, 11 April 1668. Aitz: l, l. bl: 1075. 1076. 1083. 1084. 1085. 1086.

troepen te krijgen, maar het had eenige moeilijkheid in, ze hierheen te brengen, want de Osnabrücksche troepen waren genoodzaakt, op hun tocht hierheen, behalve het geene zwarigheid opleverende graafschap Lingen, het stift Munster en het graafschap Bentheim aan te doen, terwijl de Cellische benden bovendien het geseculariseerde bisdom Minden, dat aan Brandenburg toebehoorde, moesten doortrekken. H. H. M. schreven brieven met verzoek om vrijen doortocht aan Christoph Bernard, graaf Ernst Willem van Bentheim, keurvorst Frederik Willem en de regeering van Minden. De beide laatsten maakten geen bezwaar en ook de graaf van Bentheim willigde in een zeer beleefden brief het verzoek van H. H. M. in (1/11 April) [1]).

Wat den bisschop van Munster betreft, men was niet geheel zeker van zijne toestemming, en aan den anderen kant was het niet mogelijk, de troepen hierheen te brengen, zonder door zijn land te trekken, dewijl zijn grondgebied van de hoogte van Wezel tot bijna aan den Dollard aan dat van H. H. M. grensde. Op de hoogte der stad Lingen vormde des bisschops land slechts eene zeer smalle strook, die de verbinding tusschen de beide Munstersche ambten Rheine—Bevergern en Meppen uitmaakte.

H. H. M. besloten, een buitengewonen gezant naar den bisschop te zenden, tot welken post, op voorstel van Holland, Amerongen, gedeputeerde van Utrecht ter generaliteit, benoemd werd [2]). Men stelde eene instructie voor hem op,

[1]) Res: St.-G. 3, 14 April 1668. Aitz: l. l. bl: 1083.

[2]) Godard Adriaan van Reede, heer van Amerongen, (geb: 1621, † 9 Oct: 1691) vader van den beroemden Godard van Reede, graaf van Athlone, had reeds verschillende keeren, het laatst in 1667 te Kopenhagen, als ge-

waarin hem opgedragen werd: 1°. den bisschop uit te noodigen tot toetreding in het verbond, dat H. H. M. en Engeland 23 Jan: l.l. gesloten hadden; 2°. hem mede te deelen, dat H. H. M. van de hertogen van Lunenburg 3000 man te voet en 1614 te paard overgenomen hadden, en hem vrijen doortocht voor die troepen door het stift te verzoeken; 3°. een wakend oog op de Munstersche wervingen te houden en, als zij te groot waren, den bisschop te herinneren, dat het hem, volgens art. 7 van den vrede van 18 April 1666, niet geoorloofd was, meer dan 3000 man op de been te houden, en dat anders H. H. M. genoodzaakt zouden zijn, die zaak »in naerder deliberatie te leggen."

Die instructie werd goedgekeurd, waarna Amerongen 24 Maart den zuiveringseed aflegde en van H. H. M. afscheid nam [1]).

Onze gezant verliet den 27sten den Haag en kwam over Arnhem, Doesburg, Südlohn, Stadtlohn en Ahaus 6 April te Nienborg aan, waar den volgenden dag ook Voss, kamerraad van den bisschop van Osnabrück, arriveerde. Deze deelde Amerongen mede, dat hij door zijn meester gezonden was, om met Christoph Bernard over den doortocht der troepen te spreken, maar dat hij vreesde, dat men op dit punt groote moeilijkheden zou ontmoeten, daar hij, den vorigen dag door Coesfeld reizende, van eenige Munstersche heeren

zaat gefungeerd. Voor zijne ambassade naar den bisschop heb ik van zijn verbaal gebruik gemaakt, dat op het rijksarchief berust.

[1]) Verbael. Res: St.-G. 21, 22, 24 Maart 1668. Res: Holl: 22 Maart 1668. bl: 32 & 33. Aitz: l. l. bl: 1076. Alpen. l. l. bl: 57. Holl: Merc: l. l. bl: 34. Het vierde, hier nog niet vermelde, punt der instructie zal ik iets later behandelen.

vernomen had, dat de bisschop zeker de passage zou weigeren.

Ook Amerongen had reeds gevreesd, dat Christoph Bernard van Lodewijk eene aanzienlijke som gelds ontvangen had en daardoor onder diens invloed stond. Hij schreef zulks naar den Haag, waar men zeer verstoord was, dat de bisschop den doortocht scheen te zullen weigeren, daar toch de strook lands, die men moest doortrekken, slechts 2 à 3 mijlen breed was. H. H. M. besloten echter desnoods met kracht van wapenen den doortocht te dwingen, want, schreef de Witt aan van Beuningen, »naedemael de reden die de nature leert dat »ijemandt in sijn eijgen territoir wesende, als haer ho. mo. »het Graeffschap Lingen daer voor aansien, niet belett mach »worden om van daer sijn krijchsvolck naer sijn andere plaetsen »te brengen, et vice versa, alhoewel een ander territoir die »plaetsen separeert, gelijck sulx oock ten aensien van Maes»tricht daegelijx overden bodem van Luijck is geschiedende, »soo sullen haere ho. mo. niet connen ledich staen die pas»sage, des noodt sijnde, naer vermogen voor haer selven te »openen."

H. H. M. namen allerlei maatregelen. Behalve 8 regimenten te paard en 20 te voet, die onder Wigbold van der Does, heer van Noordwijk, generaal der artillerie, een legerkorps bij Bergen op Zoom zouden vormen, werden nog 4 regimenten te paard en 10 te voet aangewezen, om, onder commando van veldmaarschalk Wirtz, zich bij Zutfen (later bij Hardenberg) te vereenigen, terwijl de reeds benoemde gedeputeerden te velde [1]) uitgenoodigd werden, zich naar den

[1]) Ripperda tot Buirse (Gelderland), Asperen en Cornelis de Witt (Holland), Crommon (Zeeland), Renswoude (Utrecht), Baerdt (Friesland), Isselmuden (Overijssel) en Ripperda tot Oosterwijdwerd (Groningen).

IJssel te begeven, om aldaar op alles het oog te houden en tevens de kwartieren voor de verwacht wordende Lunenburgsche troepen gereed te maken.

Men deed dat alles, terwijl men nog in onzekerheid verkeerde, want Amerongen had den bisschop nog niet gesproken, hetgeen 8 April op den Ludgeriburg bij Coesfeld plaats had. Christoph Bernard ontving Amerongen uitnemend en gaf zijne tevredenheid te kennen, dat de zending geschiedde met het oogmerk, om tot de bevrediging van Frankrijk met Spanje mede te werken. Hij betuigde zijne welwillendheid jegens de Staten en zijne genegenheid, om eenige kleine verschillen, die hij nog met hen had, uit den weg te ruimen. Verder werd er op deze audientie niets behandeld, na welker afloop aan Amerongen weder met veel eerbewijzingen uitgeleide gedaan werd. Den volgenden dag vroeg Voss aan den bisschop den vrijen doortocht en werd daarin door eene memorie van Amerongen ondersteund. Christoph Bernard gaf beiden het dilatoire antwoord, dat hij zich 31 Aug: 1667 met Mentz, Keulen en Neuburg verbonden had, bemiddelend tusschen Frankrijk en Spanje op te treden; dat tevens bij dat verdrag door die vorsten bepaald was, dat zij noch eene der strijdende partijen helpen, noch, zonder elkanders voorkennis, den doortocht van vreemde troepen vergunnen zouden; dat hij echter een expresse zou afzenden, om het oordeel zijner bondgenooten te vernemen. Tevergeefs toonde Amerongen aan, dat het gemelde verdrag geene betrekking op den doortocht der Lunenburgsche troepen had, daar H. H. M. die alleen tot eigene zekerheid, niet tot ondersteuning van ééne der oorlogvoerende partijen in dienst genomen hadden. De bisschop bleef in beleefde termen bij zijne weigering volharden.

Amerongen zond Hagen, burgemeester van Doetinchem, met dit onaangename antwoord naar den Haag. Intusschen vaardigde Christoph Bernard Schmising naar Keulen af, om de meening zijner bondgenooten te vernemen, hetgeen hij door Wiedenbrück aan onzen gezant deed melden. Deze antwoordde aan den bisschoppelijken hofraad, dat die zending slechts geschiedde, om tijd te winnen en gelegenheid te krijgen, het Munstersche leger in orde te brengen.

H. H. M. zonden Hagen naar Amerongen terug met het bevel, voortdurend bij den bisschop, waar deze ook mocht zijn, op het verleenen van den doortocht aan te dringen. Onze gezant had intusschen uit eigen beweging weder met Christoph Bernard gesproken (14 April), die hem herhaaldelijk zijne genegenheid voor H. H. M. betuigde en hem herinnerde, dat hij nooit eenig antwoord ontvangen had op het plan, dat hij onder de hand aan H. H. M. had medegedeeld, om met elkander in nauwere verstandhouding te komen. Hij beriep zich weder op het meergemelde verdrag, om zijne weigering en zijne wervingen, die volgens H. H. M. tegen art. 7 van den Kleefschen vrede streden, te verontschuldigen, terwijl hij verklaarde, dat hij, indien hij niet door het verdrag gebonden was, gaarne den doortocht zou toegestaan hebben. Amerongen merkte aan, dat »onder »reverentie" de Staten de genegenheid des bisschops jegens hen »met meer vertrouwen uijt de effecten als uit de woorden" zouden opmaken.

De zaak bleef dus in statu quo. Amerongen echter bemerkte, dat in Munsterland groote toebereidselen gemaakt werden, en vreesde, dat Schmising door Christoph Bernard eigenlijk naar Keulen gezonden was, om van zijne bondge-

nooten hulp te verzoeken; anderen koesterden zelfs de vrees, dat Fransche troepen ter ondersteuning van den bisschop zouden oprukken.

Amerongen herhaalde den 23sten zijn verzoek. Christoph Bernard betuigde zijne vreugde over den waarschijnlijken vrede tusschen Frankrijk en Spanje, waarvan hij de eer aan H. H. M. gaf, maar wat den doortocht betrof, zeide hij het bericht van Schmising te moeten afwachten. Op het aandringen van Amerongen evenwel gaf hij eindelijk zijne toestemming, mits de Lunenburgsche troepen den kortsten weg door zijn land namen en geene schade aanrichtten.

Zoo was dàn eindelijk de doortocht toegestaan, maar de bisschop had kans gezien, dien zoolang tegen te houden, totdat hij bericht ontvangen had van het verdrag, dat 15 April te Saint-Germain tusschen Frankrijk, Engeland en H. H. M. gesloten was. Hij begreep terecht, dat na gemeld tractaat de vrede tusschen Frankrijk en Spanje spoedig volgen zou, gelijk dan ook 2 Mei aan den devolutie-oorlog een einde gemaakt werd door het vredesverdrag van Aken, dat ook de bisschop door zijn afgevaardigde, Korff-Schmising, liet onderteekenen.

H. H. M. waren zeer verheugd over de, al was het wat late, toestemming des bisschops en droegen Amerongen op, hem daarvoor te bedanken. De toebereidselen die dezerzijds gemaakt waren, om met het bij Hardenberg geposteerde legerkorps in Munsterland te rukken, om de Lunenburgsche troepen af te halen en te begeleiden, werden nu overbodig. Zuylenstein was intusschen over Lingen naar Osnabrück gereisd, doch dewijl hij meldde, dat de hulptroepen nog niet gereed waren en pas 1 Mei voltallig bijeen zouden

zijn, werd er eene groote revue te Hardenberg gehouden en daarna het op die plaats geposteerde legerkorps ontbonden. Slechts één regiment bleef aldaar, om de Lunenburgers te ontvangen. Deze kwamen eindelijk in ons land aan en werden in verschillende garnizoensplaatsen verdeeld [1]).

De bisschop was reeds in vroegere gesprekken met Amerongen op de quaestie van eene nauwere verbintenis met H. H. M. teruggekomen, en nu het geschil over den doortoch uit den weg geruimd was, werd er weder meer over gesproken. Wiedenbrück onderhield zich daarover met onzen gezant (27 April) en toonde hem aan, dat zijn meester, nu de vrede zoo goed als gesloten was, door geen verdrag verhinderd werd, zich met H. H. M. nader te verbinden. Amerongen zelf keurde zulk eene toenadering niet af en meende, dat daardoor de Staten van de vrees, die zij voor hunne oostelijke grenzen koesterden, verlost zouden worden. Hij was overtuigd, dat het den bisschop met zijne betuigingen van genegenheid ernst was, en, schreef hij aan Renswoude, »ick wenschte dat u ho. Ed. hem eenmael mocht

[1]) Res: St.-G. 9, 17, 19, 26, 28 April 1668. Aitz: l. l. bl: 269--272. 299—301. 302. 304. 305. 310. 1084. 1085. 1086. 1087. Alpen. l. l. bl: 57—59. Basnage. l. l. bl: 24. Ennen. l. l. bl: 193. 194. d'Estr: l. l. bl: 367. Holl: Merc: l. l. bl: 34—36. Tiele. l. l. n°. 5622. Tücking. bl: 162. [de Vries]. bl: 132—135. Wicquefort. l. l. bl: 404. 405. Brieven van Amerongen, d'° 6, 7, 8, 10, 1/11, 17/27, 19/29 en secrete brieven van denzelfde, d'° 6, 7, 3/13, 5/15, 11/21, 13/23, 15/25 April 1668 (Verbael). Brieven van denzelfde aan de staten van Overijssel, d'° 7/17, en aan de ged: te velde, d'° 15/25 April 1668 (Verbael). Brieven van de Witt aan van Beuningen, d'° 17, 26, en van Amerongen aan de Witt, d'° 10 April 1668 (R. A.). Brief van Römer, resident te Hamburg, d'° 24 April, en secrete brief van Bruynincx, d'° 3 Mei 1668 (R. A.).

»hooren spreken, hij souder heel anders van gelooven als »men hem in den Haag nageeft: Ick vinde hem geporteert »met haer ho. mo. nader te willen allieren, tot securiteijt »van sijn ende hare Landen." Men bedenke, dat Amerongen den bisschop zeer dankbaar was voor het toestaan der passage, dewijl hij a posteriori van den syndicus van Munster, die vroeger door Christoph Bernard naar Weenen gezonden was en op zijne terugreis den keurvorst van Mentz gesproken had, hoorde, dat ook laatstgemelde wel zijne toestemming tot den doortocht gegeven had, maar den bisschop met volk geholpen zou hebben, als H. H. M. met geweld van wapenen zich de passage hadden willen openen.

Onaangenaam werd Amerongen verrast, toen hij 1 Mei van H. H. M. den last ontving, den bisschop voor de betoonde welwillendheid te bedanken, maar hem tevens te kennen te geven, dat H. H. M. en de vorsten van Lunenburg, die geen kwaad tegen hem in den zin hadden, zijne wervingen als eene overtreding van den Kleefschen vrede beschouwden. Den volgenden dag volbracht Amerongen den hem gegeven last, die hem, wat het tweede punt betrof, des te minder beviel, daar hij meende, dat de wervingen na het toestaan van den doortocht niet alleen opgehouden hadden, maar dat zelfs reeds eenige troepen naar huis gezonden waren. De bisschop nam de dankbetuigingen van H. H. M. aan, maar was gansch niet tevreden over de aanmerkingen, die zij over zijne wervingen maakten, zoodat het Amerongen voorkwam, dat, als de doortocht niet reeds toegestaan was geweest, de bisschop thans zeker niet zijn consent zou gegeven hebben. Christoph Bernard beklaagde zich over de ondankbaarheid der Staten en zeide, dat de toebereidselen zijner naburen, met name der

Lunenburgsche vorsten, hem genoopt hadden, meer volk te werven; dat, wel is waar, art: 7 van den Kleefschen vrede hem verbood, meer dan 3000 man op de been te houden, maar onder de clausule: nisi id necessitas imperij et circulorum vel etiam foedera, huic tractatui non contraria requisiverint aut postulaverint; dat men bij het sluiten van dien vrede wel degelijk het oog gehad had op het Rijnverbond, waarmede zijne tegenwoordige alliantie met Mentz, Keulen en Neuburg gelijk stond; dat eindelijk, als H. H. M. zijne wervingen, waartoe hij door de tijdsomstandigheden gedwongen was, euvel opnamen, zij zich bij de garandeurs van den Kleefschen vrede moesten beklagen.

Desniettegenstaande bleef de bisschop zijne genegenheid jegens H. H. M. betuigen, en dat wel, ofschoon hem groote voordeelen beloofd werden door Lodewijk, die hem altijd zeer genegen was geweest, zoo zelfs, dat, zeide hij, »lorsque le »Roy envoyoit ses meilleures troupes au secours de cet Es»tat, M. de Pradel l'envoya asseurer, qu'il avoit ordre expres »de n'agir point contre luy, mais seulement d'aider a porter »les affaires a un accommodement."

De Staten gevoelden, dewijl Amerongen hun aanhoudend over de mogelijkheid van een nauwer verbond met Munster schreef, eenigszins spijt, dat zij hem opgedragen hadden, over de wervingen te spreken. Zij waren niet geheel afkeerig van het plan en benoemden gedeputeerden, om de zaak met Wicquefort en Muller te overleggen. Dit had tengevolge, dat Amerongen gelast werd, den bisschop van de wederkeerige genegenheid van H. H. M. te verzekeren en hem uit te noodigen, iemand naar den Haag te zenden, om nadere onder-

handelingen aan te knoopen. In den eersten tijd evenwel kwam daarvan niets [1]).

Zoo als ik reeds gezegd heb, liep de instructie van Amerongen nog over een vierde punt, dat op het volgende betrekking had. Eenigen tijd vóór zijn vertrek was door Gelderland aan H. H. M. eene deductie over de grensscheiding tusschen die provincie en het stift overgeleverd, waarna H. H. M. den Raad van State gelast hadden te zorgen, dat »de palen ende limijten vande Provincien respective niet »vermindert en werden."

Die onzekerheid van grensscheiding werd onzerzijds aan den bisschop geweten, die de limietpalen te zijnen voordeele zou hebben verplaatst. Zij gaf aanleiding tot verschillende onaangenaamheden, waaraan de kroon opgezet werd, toen $\frac{\text{24 Febr:}}{\text{5 Maart}}$ eenige Munsterschen Gerard Bemers, die in de, onder het kerspel Winterswijk behoorende, buurtschap Laath woonde, oplichtten en naar Südlohn voerden. Gelderland was over die handeling zeer verontwaardigd, dewijl Bemers op eene plaats woonde, die de Munsterschen zelven onder de iurisdictie van Bredevoort rekenden.

Kort daarop was Amerongen uit den Haag vertrokken. H H. M. hadden hem in zijne instructie opgedragen, voor die feitelijkheid van den bisschop voldoening te vragen, welken last hem op zijne reis door Arnhem de raden van Gelderland

[1]) Res: St.-G. 26, 30 April, 9 Mei 1668. Aitz: l. l. bl: 302. Alpen. l. l. bl: 59. 60. Brief van Amerongen, d[to] 2 Mei 1668 (Verbael). Secrete brieven van denzelfde, d[to] 15/25 April, 2 Mei 1668 (Verbael). Brieven van denzelfde aan de Witt, d[to] 17/27 April, en aan Renswoude, d[to] 2 Mei 1668 (Verbael). Secrete brieven van Bruynincx, d[to] 7, 11 Mei 1668 (R. A.). Brieven van Wicquefort, d[to] 3 Mei, 14 Juni 1668 (Ms. K. B.).

en Zutfen opnieuw ten zeerste aanbevolen hadden. Reeds bij de eerste audientie (8 April) toonde Christoph Bernard zich op dit punt zeer welwillend. Hij zeide, dat het feit buiten zijn weten was geschied, maar dat hij de daders zou doen straffen en den weggenomen grenspaal weder zou laten oprichten. Hij wilde, dat de zaak aan onpartijdige scheidslieden overgelaten werd en dat Gelderland gecommitteerden benoemde, om met eene commissie van zijnentwege daarover te handelen. Gelderland stelde eene conventie op, terwijl de bisschop een vijftal afgevaardigden naar het klooster te Buerlo, dicht bij de quaestieuse grensscheiding gelegen, wilde zenden.

Amerongen, door Gelderland geautoriseerd, leverde aan den bisschop de conventie over, die dezen zoo goed beviel, dat hij die door twee gedeputeerden liet teekenen. De conferentie werd wel in het gemelde klooster gehouden, doch, zooals Christoph Bernard later in zijn oorlogsmanifest verklaarde, de staten van Gelderland desavoueerden later, wat daar besloten was, en lieten zelfs door soldaten een inval in het stift doen, die veel schade aanrichtten en eene groote hoeveelheid turf, die de geen kwaad vermoedende inwoners verzameld hadden, verbrandden [1]).

In een der gesprekken, die Amerongen met Wiedenbrück voerde, zeide deze, dat de bisschop gaarne bij minnelijke schikking of bij arbitrage zijn recht op het dominium directum over Borculo, dat door art: 11 van den Kleefschen vrede

[1]) Res: St.-G. 6, 9, 17, 28 Maart, 30 April, 11 Mei 1668. Aitz: l. l. bl: 225. 1085. Alpen. l. l. bl: 249. 250. Brieven van Amerongen, d^to 6, 8 April, 6, 1/11, 2/12 Mei 1668 (Verbael). Brieven van denzelfde aan het hof van Gelderland, d^to 1/11, 5/15 April, 2, 1/11 Mei, en aan de Witt, d^to 17/27 April 1668 (Verbael).

in den status ante bellum gelaten was, wilde vervolgen en vertrouwde, dat de Staten hem daarin niet zouden hinderen. H. H. M. droegen den staten van Gelderland op, over die zaak aan graaf Otto van Limburg-Stirum te schrijven. Deze echter antwoordde, dat de bisschop, die gezegd dominium reeds vóór den oorlog niet meer bezeten had, wel verre van eischer te kunnen wezen, zijn schuldenaar was. Hem, Otto, toch kwam nog toe eene som van 523995 gld., die zijnen grootvader Joost 3 Mei 1622 als schadevergoeding, door den bisschop van Munster te betalen, toegewezen. maar nooit voldaan was. Zijn vader, Herman Otto, had, om ten minste iets te beuren, zich zelven 32000 daalders verschaft, door 23 Maart 1641 al de rechten, die de bisschop ratione directi et utilis dominii op de heerlijkheid Borculo mocht hebben, te verkoopen, waartegen de toenmalige bisschop, Ferdinand van Beijeren, geenerlei verzet gedaan had [1]).

Nadat de doortocht der Lunenburgsche troepen toegestaan was geworden, had Amerongen het hoofddoel zijner zending bereikt. H. H. M. gaven hem dan ook 9 Mei per brief verlof om te repatrieeren. Hij maakte daarvan weldra gebruik, nam op den Ludgeriburg afscheid van den bisschop, reisde naar den Haag terug en bracht 28 Mei ter vergadering van H. H. M. rapport uit [2]).

[1]) Res: St.-G. 30 April, 18 Mei 1668. d'Estr: l. l. bl: 442. [de Vries]. bl: 187. 138. Brief der raden van Gelderland, d[to] 16 Mei 1668 (R. A.). Brief van Amerongen aan de Witt d[to] 17/27 April 1668 (Verbael). Vgl: mijn acad· proefschrift, bl: 11. 12.

[2]) Res: St.-G. 9, 28 Mei 1668. Brief van Amerongen, d[to] 5/15 Mei 1668 (R. A.).

Nu de vrede te Aken gesloten was, had men de Lunenburgsche troepen, die in verschillende garnizoensplaatsen verdeeld waren, niet meer noodig en besloot men in het begin van Augustus, ze naar hun land terug te zenden. Wicquefort en Muller keurden zulks goed, mits H. H. M. de soldij van zes volle maanden en de kosten van de terugvoering tot Lingen betaalden. Daardoor liep het tot het begin van September, voordat H. H. M. verlof tot den doortocht aan graaf Ernst Willem en Christoph Bernard vroegen. Zij beiden gaven hunne toestemming, hetgeen van den bisschop een blijk van welwillendheid was, daar de Lunenburgers op hun eersten tocht door Munsterland niet al te best huis gehouden en hier en daar schade aangericht hadden. Dezen keer evenwel was het getal der doortrekkende troepen veel kleiner dan in April, want terwijl men hier bezig was, de noodige toebereidselen voor den terugtocht te maken, verklaarde Muller aan H. H. M., dat zijne meesters besloten hadden, de geheele ruiterij hier te lande te ontbinden en bovendien, ten gevolge van een verdrag, 2400 voetknechten naar Venetië te zenden. Hoe geheim ook deze zaak op verzoek van Muller, die vreesde, dat de soldaten, hunne nieuwe bestemming vernemende, zouden verloopen, gehouden werd, zoo lekte er toch iets van uit. Onder de in Overijssel ingekwartierde Lunenburgers veroorzaakte zulks groote ontevredenheid. De ruiterij vooral werd oproerig, doodde een ritmeester en schoot zelfs op haar generaal, een graaf van Nassau. De voetknechten wenschten hunne vrouwen en kinderen hier achter te laten, doch dit werd bij plakkaten verboden. De 2400 naar Venetië bestemde infanteristen werden

te Texel ingescheept en later onder graaf Josias van Waldeck naar Candia gezonden [1]).

In den zomer van 1668 werden H. H. M. nog gemengd in een geschil tusschen Christoph Bernard en graaf George Frederik van Waldeck over de heerlijkheid Werth. Deze had vroeger aan de heeren van Kuilenburg toebehoord en was later door huwelijk in het geslacht Waldeck gekomen, doch was een leen van Munster. Die toestand had tot nu toe tot geene zwarigheden aanleiding gegeven, maar thans bedreigde de bisschop Werth, zoodat George Frederik zijne toevlucht tot H. H. M. nam en zich op zijne opneming in den Kleefschen vrede beriep. Hij verzocht, dat de staten eenig volk uit Wezel of Rees tot bezetting van Werth zouden zenden. H. H. M. bepaalden, dat, op nader verzoek van den drost van Werth, de gouverneur van Wezel 40 soldaten daarheen zou zenden. Tevens schreven zij aan den bisschop en vermaanden hem, van alle feitelijkheden tegen de gemelde heerlijkheid af te zien. Christoph Bernard ontkende, eenigen aanslag op Werth in den zin te hebben, en zeide, dat hij het bezetten van het kasteel aldaar door Staatsche troepen als eene overtreding van den Kleefschen vrede zou beschouwen. H. H. M. zonden kopie van dezen brief aan Waldeck en daarbij schijnt de zaak gebleven te zijn. Bij den vrede van Keulen verbond de bisschop zich, Werth door zijn krijgsvolk te doen ontruimen en aan George Frederik terug te geven, reservatis tamen per expressum omnibus, tam

[1]) Res: St.-G. 15, 25, 27 Sept: 1668. Aitz: l. l. bl: 441. 460. 461. 485. 488. 489. 503. 505—507. 526. 527. 1107. Wicquefort. l. l. bl: 405. Graaf Josias sneuvelde op Candia 8 Aug: 1669.

dicto Domino Episcopo, Ejusque Successoribus et Ecclesiae, quam Domino Comiti competentibus juribus praetensionibus et actionibus coram competente Judice decidendis [1]).

[1]) Res: St.-G. 17, 18, 28 Febr:, 10, 23, 27 Maart, 2, 8 Mei, 23 Juni 1668. Res: Holl: 17 Juli 1668. bl: 19. Brieven van den bisschop, d[te] 7 April, en van George Frederik, d[te] $\frac{29 \text{ Mei}}{8 \text{ Juni}}$ 1668 (R. A.). Frans Arnold van Metternich, die 1707—1718 bisschop van Munster was, bracht in 1709 de heerlijkheid Werth door koop aan het stift (Busching. Dl: III. bl: 732); de koopprijs bedroeg 80000 daalders.

DERDE HOOFDSTUK.

BENTHEIMSCHE QUAESTIE.

Tusschen Munster en de Vereenigde Nederlanden lag het kleine graafschap Bentheim, waarmede sinds het begin der vijftiende eeuw het, geheel door het stift Munster omgrensde, graafschap Steinfurt verbonden was. Die vereeniging had plaats gehad door het huwelijk van Erwin I van Bentheim met Meta, erfgename van Steinfurt. Nadat de beide graafschappen nu en dan gescheiden waren geweest, waren zij weder vereenigd door Arnold Joost, die als oudste zoon oorspronkelijk alleen Bentheim bezeten had, doch na het kinderloos afsterven van zijn broeder, Willem Hendrik, ook Steinfurt verkreeg (1617).

Het laatstgemelde graafschap verviel na den dood van Arnold Joost (10 Febr: 1643) aan zijn jongsten zoon, Philips Koenraad. Deze had veel last van de inmenging van Christoph Bernard in zijne aangelegenheden, die zelfs in Steinfurt

eene bezetting legde. Den bisschop werd wel door een Keizerlijk mandaat (20 April 1667) bevolen, dat garnizoen terug te roepen, maar toch bleef hij zich met de kerkelijke inrichting van het graafschap bemoeien.

Philips Koenraad stierf in den zomer van 1668 en liet uit zijn huwelijk met Anna Elizabeth van Tecklenburg slechts één zoon, Arnold Maurits Willem, na. De gravin-douairière verzocht H. H. M., de voogdij over haar vijfjarig kind aan te nemen, welk verzoek ingewilligd werd. Ook Brandenburg toonde zich bereid, als voogd op te treden.

De gravin verzocht H. H. M., haar en haar zoon tegen alle inmengingen te beschermen en in haar land den gereformeerden godsdienst in stand te helpen houden. De bisschop was over den stap der Staten in het geheel niet tevreden en schreef hun (8 Oct:), om hen over te halen, zich van de aangenomen voogdij te ontslaan, daar Steinfurt in het stift Munster lag en de voogdij als het ware eene bedreiging tegen hem was. H. H. M. namen dien brief voor notificatie aan [1]).

Het graafschap Bentheim werd intusschen bestuurd door den oudsten zoon van Arnold Joost, Ernst Willem genaamd, die 6 Dec: 1623 geboren was. Hij toonde geruimen tijd weinig lust tot het huwelijk, zoodat zijn broeder, Philips Koenraad, zich reeds met de opvolging in Bentheim vleide, maar deze hoop werd plotseling verijdeld. Ernst Willem knoopte eene liaison aan met Geertruid van Zelst, eene Geldersche dame, die tot het gevolg van zijne zuster, Anna Amalia,

[1]) Res: St.-G. 8, 19 Juni, 4 Aug:, 16 Oct: 1668. Aitz: l. l. bl: 1118. 1119. Alpen. l. l. bl: 101—103. von Raet. Dl: II. bl: 55. 56. 156. 157. Tücking. bl: 157. 158. 812.

behoorde. Over de afkomst van Geertruid is zeer getwist. Zij schijnt uit een Geldersch geslacht gesproten te zijn geweest, welks leden verschillende posten bekleed hadden, doch in allen gevalle stond hare geboorte met die van den graaf niet gelijk.

Van eene liaison kwam het tot een huwelijk, dat 21 Aug: 1661 in de slotkerk te Bentheim, in tegenwoordigheid van Anna Amalia en den hofmeester Wolf, voltrokken werd. De verontwaardiging in de familie was groot. Nog nooit had een graaf van Bentheim een huwelijk beneden zijn stand gesloten; men beschouwde het als eene schande voor het geheele geslacht. Bij dezen familietrots kwam de verijdelde verwachting van Philips Koenraad, die, toen reeds spoedig (18 Nov: 1661) uit het gehate huwelijk een zoon, Ernst, geboren werd, alle hoop op Bentheim moest opgeven.

De jonggetrouwden leidden een gelukkig leven. De graaf, zwak van karakter en gemakkelijk te beheerschen, was met zijne gemalin zeer ingenomen en schonk haar verschillende landgoederen en hoven. De verontwaardiging der bloedverwanten duurde intusschen voort. Philips Koenraad en zijn schoonvader, graaf Maurits van Tecklenburg [1]), zonden Ernst Willem eene memorie over de opvolging, hetgeen ten gevolge had, dat de laatste 26 Aug: 1663 zijnen broeder en diens nakomelingen de successie in Bentheim beloofde, nadat men het eens zou geworden zijn over de verzorging zijner vrouw en kinderen; hij wees tevens Schüttorf als weduwgift voor Geertruid aan. Deze schikking beviel haar in het geheel niet.

[1]) Het graafschap Tecklenburg was in het midden der zestiende eeuw door huwelijk aan Bentheim—Steinfurt gekomen, doch werd sedert 1606 als een afzonderlijk gebied door de afstammelingen van graaf Arnold bezeten.

Zij zocht heul bij Christoph Bernard en onderhandelde met hem eerst door geestelijken van het klooster Frenswegen, later zelve door brieven. De bisschop toonde zijne welwillendheid door het uitvaardigen van een patent, waarin hij verklaarde, haar, benevens haar zoon en verdere eventueele kinderen, en hare goederen, graafschappen en heerlijkheden in bescherming te nemen en, zoo noodig, krachtdadig te zullen ondersteunen.

Geertruid was over deze verklaring van den bisschop zeer verheugd en dankbaar, hetgeen zij toonde, door den derden zoon [1]), dien zij 26 Febr: 1665 baarde, de namen van Christoph Bernard te geven.

De wankelmoedigheid van haar gemaal had haar echter eenigen tijd te voren groote bezorgdheid ingeboezemd, want 22 Juli 1664 had hij een voor Philips Koenraad gunstig stuk uitgevaardigd. Later evenwel kwam hij tot andere gedachten, nadat in April 1665 tusschen hem en zijn broeder eene nieuwe conferentie over de opvolging plaats gehad had, die ook door Johan Adolf Korff-Schmising en Wiedenbrück uit naam des bisschops bijgewoond was. Ernst Willem verklaarde 6 Mei, dat hij zich in tegenwoordigheid zijner zuster met Geertruid in den echt verbonden had; dat zijn huwelijk niet ad morganaticam voltrokken was; dat derhalve zijne kinderen wettig waren en dat hij hen reeds nu als rechtmatige heeren van het graafschap beschouwde, terwijl hij zich slechts de voogdij voorbehield, waarin hem, bij zijn dood, zijne gemalin en de bisschop, of diens opvolger, zouden vervangen.

[1]) De tweede zoon, Christoph Willem, was 22 Nov: 1663 geboren, doch jong gestorven. Over de data der geboorten schijnt verschil te bestaan. Behoudens eene uitzondering volg ik de opgave van von Raet. l. l. bl: 40.

Alles was dus ten goede voor de gravin verkeerd en er scheen niets meer aan haar geluk te ontbreken, vooral nadat keizer Leopold haar, op verzoek van haar gemaal, tot rijksgravin verheven had (23 Jan: 1666). De Keizer stelde haar in het diploma gelijk met andere rijksgravinnen, alsof zij vier vaderlijke en moederlijke grafelijke voorvaderen gehad had, en veranderde haar wapen overeenkomstig haar nieuwen titel [1]). Ernst Willem gaf 17 Mei van die verheffing kennis aan de magistraten van Schüttorf, Noordhoorn en Neuenhaus, aan andere autoriteiten van het graafschap en aan zijne moeder, zijn broeder en zijn neef, Maurits van Tecklenburg.

Nu brak de storm der verontwaardiging eerst recht los. Maurits toonde in een brief zijne teleurstelling, daar hij het huwelijk steeds als een matrimonium ad morganaticam beschouwd had. De antwoorden van 's graven broeder en moeder waren nog onaangenamer en krasser. De laatste schreef, dat zij vroeger duizende tranen over het huwelijk vergoten had, doch dat zij gemeend had, dat het niet ten nadeele van haar tweeden zoon zou zijn, omdat de kinderen, uit Geertruid geboren, niet tot de regeering konden komen; dat Ernst Willem thans tegen de verdragen gehandeld had, maar dat hij moest bedenken, dat »gott ein gott ist der sich gar »nicht spotten lasset" [2]).

[1]) De kosten, zoowel aan de kanselarij als voor de gouden bul voor het diploma, bedroegen 1958 florijnen (F. M. L. 59. 2). De gravin bracht, niet lang na hare verheffing, haar vierden zoon ter wereld (1 April), die naar zijn grootvader Arnold Joost genoemd werd.

[2]) Alpen. l. l. bl: 92. 93. Erhard. bl: 524. von Raet. l. l. bl: 39—56. Sylvius. Benthem. bl: 5. 6. 19—22. 24. 25. Tücking. bl: 154. 155. Visch. bl: 193. 194. Brief van Geertruid aan den bisschop, d^{to} $\frac{23\ \text{Nov:}}{3\ \text{Dec:}}$ 1663

Er viel echter niets meer aan de zaak te veranderen. Het scheen evenwel het lot der gravin te moeten zijn, voortdurend onaangenaamheden, van welken aard ook, te ondervinden. Nauwelijks toch was hare positie door de goedgunstigheid des Keizers verbeterd, of zij moest weder eene bezorgdheid koesteren, die thans den godsdienst van haar gemaal betrof. Ernst Willem deed eene reis door Duitschland, Frankrijk en Engeland en scheen bij die gelegenheid allerlei gemoedsbezwaren ondervonden te hebben. Ten minste, hij gevoelde bij zijne terugkomst neiging, om het roomsche geloof te omhelzen, wat in den karakterloozen man niet te verwonderen was en waarin hij misschien door het voorbeeld van vele andere Duitsche vorsten en vorstinnen versterkt werd. Niets kon Christoph Bernard aangenamer zijn, daar zulk een overgang tot eer en voordeel van zijn godsdienst strekte en hem een grooten invloed op het graafschap Bentheim verzekerde.

Ernst Willem begon met zijn kanselier Pagenstecher te ontslaan, die in Brandenburgschen staatsdienst overging en door Wiedenbrück, een ijverig katholiek en broeder van den Munsterschen geheimraad, vervangen werd. Deze benoeming werkte de plannen des bisschops zeer in de hand, terwijl ook Johan Hendrik Reede tot Brandlicht en de Bentheimsche raadsheer Hendrik Adolf Volbier in den geest van Christoph Bernard werkzaam waren.

De gravin, die in vergevorderden staat van zwangerschap

(F. M. L. 59. 1). Brieven van graaf Maurits, d^to^ 5/15, en van Philips Koenraad en de gravin-douairière van Bentheim aan Ernst Willem, beide d^to^ 14/24 Juni 1667 (F. M. L. 59. 2) De verbitterde moeder overleed niet lang daarna (15 Nov: 1667).

verkeerde [1]), en de omgeving van haar gemaal stelden alles in het werk, om den graaf van zijn plan af te brengen. Dit verontruste Volbier, die de wankelmoedigheid van zijn meester kende en vreesde. Hij waarschuwde den bisschop en gaf hem den raad, zijn biechtvader, den jezuïet Körler, onder één of ander voorwendsel, doch in habitu saeculari, naar Bentheim te zenden, om den graaf een hart onder den riem te steken en zijn terugtreden te voorkomen. Christoph Bernard gaf aan den raad gehoor en Körler ging naar Bentheim. Volbier achtte dit echter niet genoeg en verzocht den bisschop, 100 of 200 man »auffrichtige Catholische Sol»daten" onder een manhaften bevelhebber tot bescherming van het grafelijk huis te zenden. Christoph Bernard was wel niet ongenegen, ook dit verzoek in te willigen, doch de zaak had voorloopig geen verderen voortgang, misschien omdat hij meende, zijn doel langs een anderen weg te kunnen bereiken [2]).

Hoe geheim ook deze geheele zaak gehouden werd, toch lekte er iets uit. De staten van Overijssel, die door hunne verhouding tot het graafschap het best ingelicht waren,

[1]) Haar vijfde zoon, Wolfgang Willem, over wien de staten van Overijssel, die zeer veel in het graafschap te zeggen hadden, als peters stonden, werd geboren, niet, zooals von Raet l. l. bl: 40 zegt, 21 Aug:, maar 4 Juni 1667, zooals blijkt uit een brief van Volbier aan den bisschop, d^{to} 5 Juni 1667 (F. M. L. 59. 2). Dit kind stierf op zeer jeugdigen leeftijd in Engeland tengevolge van de ongemakken, die het geleden had, toen het in Aug: 1668 met zijne broeders uit Bentheim naar Holland en vandaar naar Engeland gezonden werd

[2]) Alpen. l. l. bl: 86—88. von Raet. l. l. bl: 57. 58. Tücking. bl: 155. Visch. bl: 195. Brieven van Volbier aan den bisschop, d^{to} 1, 5, en van dezen aan Volbier, d^{to} 7 Juni 1667 (F. M. L. 59. 2).

lieten reeds in Aug: 1667 door hunne gedeputeerden ter generaliteit bekend maken, dat hun van ter zijde bericht was, dat Ernst Willem van zins was, van godsdienst te veranderen en zijne voornaamste plaatsen door Munstersche soldaten te laten bezetten. Dit bericht bewoog H. H. M., eenigen heeren op te dragen, eene instructie op te stellen voor eene mogelijke bezending naar den graaf, om hem van zijne plannen af te brengen. Verder ging men op dit oogenblik niet, wellicht omdat men in den eersten tijd weinig meer van de zaak hoorde.

Ernst Willem, hoezeer in het geheim den roomschen godsdienst toegedaan, kon niet besluiten, openlijk voor zijne verandering uit te komen. Dit verdroot den bisschop zeer en hij besloot, daar overreding niet hielp, zijne toevlucht te nemen tot een middel, waarbij openlijk geweld vermeden en toch pressie uitgeoefend werd.

In den zomer van 1668 overleed, gelijk ik reeds gezegd heb, Philips Koenraad, en tot bijwoning der begrafenis was natuurlijk ook de broeder des overledenen uitgenoodigd. Deze was reeds vroeger door den bisschop tot een bezoek genood, doch hij had, als schuwde hij diens tegenwoordigheid, geweigerd, zich verontschuldigende met den hoogzwangeren toestand zijner gemalin en de treurige plechtigheid, die hij moest bijwonen. Hij begaf zich naar Steinfurt (3/13 Aug:) en bleef daar vijf dagen, waarna hij naar zijn land wilde terugkeeren. Intusschen deelden Reede tot Brandlicht en kanselier Wiedenbrück heimelijk aan den bisschop alle handelingen van den graaf mede.

Thans besloot Christoph Bernard den beslissenden stap te doen. Onder voorwendsel van de jacht liet hij alle wegen en

passen tusschen Steinfurt en Bentheim bezetten en ging zelf naar Wettringen, eene plaats, halverwege tusschen de beide genoemde steden gelegen. De graaf werd door zijn koetsier gewaarschuwd, dat overal militairen op den uitkijk lagen, en besloot over Wellbergen terug te keeren. Hier echter werd hij zoolang door soldaten opgehouden, totdat de bisschop zelf verscheen, die hem overreedde, in zijne koets plaats te nemen. Men reed naar Ahaus, waar de bisschop, geheimraad Wiedenbrück en Körler zich met den graaf onderhielden. Deze verkeerde in groote neerslachtigheid, die voortduurde, toen men hem naar Coesfeld gebracht had. De grafelijke bedienden, hoewel van hun meester afgescheiden, poogden hem van zijne godsdienstverandering af te houden, terwijl Korff-Schmising en Körler zijn openlijken overgang trachtten te bewerken. Eindelijk (10/20 Aug:) sprak de bisschop geheel alleen met hem, hetgeen ten gevolge had, dat hij den volgenden dag openlijk het roomsche geloof omhelsde, waartegen hem Christoph Bernard, als het ware als eene belooning, een patent van Leopold gaf, waarbij hij tot rijkshofraad en kamerheer des Keizers benoemd werd.

Groote vreugde heerschte onder de katholieke vorsten, toen hun door Christoph Bernard kennis gegeven was van de aanwinst, die hunne kerk verkregen had. Alle wenschten hem met den goeden uitslag geluk en zelfs de paus schreef in dien geest aan hem en Ernst Willem. In het graafschap daarentegen verwekte de tijding groote verontwaardiging en bezorgdheid. Geertruid, die in dezen tijd groote geestkracht ten toon spreidde, zond dadelijk hare vier jonge zonen naar de Nederlanden, om hen niet in des bisschops handen te laten vallen. Zulks was juist bijtijds geschied, want reeds

was de Munstersche majoor Amsrot voor het slot te Bentheim gekomen en eischte toegang. De gravin, op de sterkte van het kasteel vertrouwende, weigerde. Even vruchteloos was het, dat de bisschop zijn geheimraad Wiedenbrück, vergezeld van een keizerlijk commissaris, Buddecker, naar de gravin zond en haar een bevel van haar gemaal aan den hofmeester Wolf tot overgave van het slot liet toonen. Na nog eene vergeefsche poging begreep de bisschop een anderen weg te moeten inslaan en zond eene aanzienlijke macht naar de Brechte, eene heide dicht bij Bentheim. Wolf gaf daarna de sleutels aan Amsrot over. De gravin, die daarvan niets wist, poogde bij het ontdekken van het verraad de poort te sluiten, doch het was te laat. Kort daarop kwamen de bisschop en de graaf op het kasteel, waar den volgenden dag (2 Sept:) roomsche godsdienstoefening gehouden werd. De indruk, dien Ernst Willem op zijne gemalin maakte, was treurig. »Mijn heer", schreef zij, »is een kint »geworden, die moet doen wat hij (n. l. de bisschop) wil »hebben, maer ick geloove dat het oock voor sijn oogen »verborgen is watse voor hebben...... Ick ben desen mor»gen bij mijn heer geweest voor sijn bedde, ende heb hem »rechtschapen die mening gesegt, dat all te lang valt om »te verhalen, maer hij moet sich selven schamen, hij sweeg »stille, en liet zich niet duncken van die kinders, hoewel »dat ick daer van verhaelde, maer schreijde als ick seijde »dat Ernestien (d. i Ernst) tegens mij had gesegt, mijn »L. Mama weest tevreden, off mijn Papa Paeps is gewor»den, daerom sall ons Godt niet verlaten."

Na een verblijf van acht dagen verliet de bisschop het kasteel. Ernst Willem bleef aldaar en toonde opnieuw zijne

wankelmoedigheid. Hij behandelde zijne gemalin met de meeste vriendelijkheid, vroeg haar vergiffenis voor hetgeen hij gedaan had en leefde vier dagen tevreden en gelukkig met haar. De bisschop evenwel, voor haar invloed beducht, riep zoo spoedig mogelijk Ernst Willem bij zich, en deze gehoorzaamde dadelijk, na haar beloofd te hebben, den volgenden dag terug te zullen komen [1]).

De bisschop had intusschen reeds 21 Aug: ook aan Hessing den overgang van den graaf gemeld en hem opgedragen, mondeling aan den president van H. H. M. te verklaren, dat hij geen kwaad in den zin had en dat de godsdienstverandering van Ernst Willem niet tot nadeel der gereformeerde religie zou strekken. Van der Hoolck (Utrecht), toenmaals president, hoorde deze verklaring zeer koel aan en verzocht den agent, die bij schriftelijke memorie aan H. H. M. mede te deelen, hetgeen Hessing bij gebrek aan last van de hand wees. H. H. M. waren nooit zeer genegen, aan de betuigingen van den bisschop geloof te schenken. Bovendien ontvingen zij eene petitie van den gravin, waarin zij bescherming tegen allen overlast verzocht, terwijl de staten van Overijssel zoowel door hunne gedeputeerden als per brief aan H. H. M. kennis gaven van hetgeen in het

[1]) Res: St.-G. 13 Aug: 1667. Aitz: l. l. bl: 464. Alpen. l. l. bl: 88—92. 93—95. Basnage. l. l. bl: 62. 63. Corstiens. bl: 128—131. Erhard. bl: 525. von Raet. l. l. bl: 58—66. Tücking. bl: 156. 157. Visch. bl: 195—199. [de Vries]. bl: 138—140. Brief van den keurvorst van Mentz aan den bisschop, d[to] 11 Sept: 1668 (F. M. L. 59. 3). Brieven der gravin van Bentheim aan ?, d[to] $\frac{22 \text{ Aug}:}{1 \text{ Sept}:}$, $\frac{25 \text{ Aug}:}{4 \text{ Sept}:}$ 1668 (R. P.). N. B. De eerste dezer beide brieven is, doch vrij verknoeid, te lezen bij Aitz: l. l. bl: 1105—1107.

graafschap gebeurd was en op de gevaren wezen, die daaruit èn voor den hervormden godsdienst èn voor de republiek konden voortspruiten. H. H. M. toonden zich, »bij faute ofte »gebreck van genoechsame kennisse ende grondige examinatie »vande voorsz: saecke," niet zeer bereid, zich in de zaak te mengen. Zij lieten slechts aan de staten van Overijssel de vrije dispositie om te handelen, zooals deze het best zouden oordeelen, terwijl zij iets later zonder bepaalde gebruiksaanwijzing eene som van 6000 gld: aan de gedeputeerden van die provincie toestonden, om die ten algemeenen nutte aan te wenden.

De bisschop schreef aan de Staten (14 Sept:), om hun de ware beschapenheid der zaak te melden en zich van de beschuldiging, als zou hij dwang en geweld uitgeoefend hebben, vrij te pleiten. Ook de graaf schreef over hetzelfde onderwerp aan H. H. M. ($\frac{28 \text{ Aug:}}{7 \text{ Sept:}}$) en sprak tevens in dien brief over zijne weggevoerde kinderen.

Deze, vier in getal, waren, onder geleide van een edelman (Etzbach), een praeceptor, een lakkei en twee meisjes, uit Bentheim gebracht naar het huis Twickel. De eigenaar van dit kasteel, Adolf Hendrik van Raesfeld, drost van Twente, reed met hen, volgens medegebrachten brief van de gravin, over Deventer naar Kampen, waar hij ze aan het huis van burgemeester Everwijn van Bentheim bezorgde. Vandaar werden zij naar den Haag gevoerd, waar zij 29 Aug: ten huize van een zekeren Johan Simonet gebracht waren. Kort daarop (14 Sept:) maakte de praeceptor dezen bekend, dat hij van plan was, met de jonge graven het huis te verlaten, hetgeen ook plaats had. Zij begaven zich daarna naar de woning van van Coeverden in de Wagenstraat,

doch bleven ook aldaar niet langer dan tot 16 Sept:. Maria Sintive, de vrouw van Simonet, had twee brieven der gravin, aan den praeceptor geadresseerd, aan het huis van van Coeverden bezorgd.

Wat was de reden van deze elkander zoo schielijk opvolgende veranderingen van verblijf? De graaf had Reede tot Brandlicht naar den Haag gezonden, om, in verbinding met zijn gewonen agent, ten Stall, zijne kinderen op te sporen en, zoo mogelijk, mede te voeren. Reede nu was 16 Sept: te 's-Gravenhage gekomen en zijne nasporingen maakten het noodzakelijk, de kinderen van verblijf te doen verwisselen Hij had ontdekt, dat zij ten huize van Simonet waren, maar hij kwam te laat, waarop hij zich tot de gedeputeerden van Overijssel wendde. Deze echter verklaarden, van niets te weten, waarna Reede en ten Stall de tusschenkomst van H. H. M. bij de staten der gemelde provincie inriepen. Hunne bemoeiingen werkten echter niets uit, want die staten beweerden, niets aangaande de kinderen te weten, hetgeen zeker, zonder bepaald onwaar te zijn, niet de volle waarheid was.

De graaf dreigde intusschen zijne gemalin, ten crimineele tegen haar, als zich schuldig makende aan crimen plagii, te zullen ageeren. Geertruid wist deze bedreiging heimelijk aan H. H. M. te doen geworden, die tot eene bezending naar Bentheim besloten. Dit bleef echter voorloopig in suspenso, dewijl de graaf zich liet verluiden, dat hij in geene conferentie tot mediatie met H. H. M. wilde treden, daar het eene zaak was, die hem en het Rijk alleen aanging [1]).

[1]) Res: St.-G. 8, 11, 13, 19, 28 Sept: 1668. Secr: Res: St.-G. 30 Aug: 1668. Aitz: l. l. bl: 464—467. 487. 488. 1108. 1117. 1118. Alpen. l. l.

Ernst Willem wenschte zijne echtgenoote, die zich altijd nog op het slot te Bentheim bevond, bij zich te hebben, om van haar de verblijfplaats zijner kinderen te vernemen en haar te dwingen, ze terug te laten komen. De gravin gaf aan de uitnoodiging van haar gemaal geen gehoor en werd daarop met haar jongste kind, nog een zuigeling [1]), met geweld in eene koets geplaatst, niettegenstaande zij heftig schreeuwde en wederstand bood (11 Oct:). Zij werd naar Ochtrup en vandaar naar Munster vervoerd, waar zij bij burgemeester Römer gehuisvest werd.

Zij zag kans van hare wegvoering bericht te geven aan een vriend in Overijssel, die op zijne beurt zulks ter kennisse van H. H. M. bracht. De deputatie aan den graaf kwam daardoor weder op het tapijt en men benoemde daartoe Colterman (Holland), van Bentheim (Overijssel) en Gruis (Groningen). Tevens schreef men aan Ernst Willem, om hem daarvan kennis te geven en hem te verzoeken, eene plaats te bepalen, waar gemelde heeren met hem zouden kunnen spreken.

bl: 95—100. Basnage. l. l. bl: 63. von Raet. l. l. bl: 66. 67. [de Vries]. bl: 141—143. Memorie van Reede en ten Stall van 28 Sept: 1668, met bijbehoorende verklaring der echtelieden Simonet, 26 Sept: 1668 ten overstaan van notaris Johannes Wichmans opgemaakt (R. A.). Brief van Hessing aan den bisschop, d^{to} 4 Sept: 1668 (F. M. L. 584. 1). Memorie van A. H. van Raesfeld en E. van Bentheim aan H. H. M. van 16 April 1669 (R. A.).

[1]) In deze voor haar zoo bange dagen was zij (6 Aug:) van haar zesden zoon bevallen, over wien de Staten op haar verzoek het gevaderschap aangenomen hadden en die, ter eere van hen en ter gedachtenis aan den overleden graaf van Steinfurt, Statius Philips genoemd was (Res: St.-G. 31 Aug: 1668).

Er heerschte groote verontwaardiging onder de leden der hooge regeering en Hessing had veel moeite, de zaak van zijn meester te bepleiten, terwijl ten Stall, van des graven meening ingelicht, hun te kennen gaf, dat de deputatie, als zij slechts wegens de huiselijke zaken van Ernst Willem gezonden werd, weinig zou uitwerken. Men antwoordde hem, dat de bezending toch zou plaats hebben en dat men eene weigering als eene beleediging zou opnemen, en »in allen »occasien ressenteren."

Zoolang de gravin hare vrijheid behouden had, was de ongerustheid hier te lande niet groot geweest, doch nu ook zij door den bisschop in zijne macht gebracht was, werd men zeer bevreesd, dat de hervormde religie in het graafschap uitgeroeid en door de roomsche vervangen zou worden. »Het iammert mij," schreef een predikant, »dat »dese vrouwe (hoewel sij haere peccata iuventis gehadt heeft) »dewelcke verstandig is, vast ende goet in de gereform: »religie soo wreedelyck gehandelt wert, end datter niet meer »geijvert wert bij de stenden vande graefschap voor haere »vrijheijt. Sekerlyck soo sij mogte in vrede den graeve be»sitten, sij soude een groot support wesen voor de kercke: »ende dewijle de heer bisschop sulx wel bewust is, soo ver»volgt hy haer met rudesse, alleen in odio religionis."

Inderdaad, de gravin werd te Munster verre van aangenaam behandeld. De bisschop belette Ernst Willem met haar te spreken en poogde haar op allerlei wijzen te dwingen, het verblijf der kinderen te openbaren. Eindelijk (18 Oct:) bracht men haar er toe, een briefje aan de Staten te schrijven, waarin zij hun verzocht, de kinderen aan haar echtgenoot terug te zenden, terwijl zij onder eede verklaarde,

de verblijfplaats harer zonen niet te kennen. Wat het briefje betrof, zij kon dit gerust schrijven, daar zij onder de hand aan H. H. M. wist te melden, dat het haar afgedwongen was, en ook het afleggen van den eed leverde weinig bezwaar op, omdat zij van de tegenwoordige verblijfplaats harer kinderen, die naar Engeland gezonden waren, geene kennis droeg.

Het antwoord van den graaf op de uitnoodiging van H. H. M. tot eene conferentie was eene weigering. Hij zeide, dat het eene huishoudelijke zaak betrof, die reeds geschikt was; de gravin zelve toch verlangde, zooals uit het ingeslotene briefje van haar aan H. H. M. bleek, hare kinderen weder bij zich te hebben. Dit episteltje, waarvan ik reeds zoo even melding maakte, luidde als volgt:

»Die wiel ick Uhom: versoght hebbe min kinders ante »neemen soo is min oetmodig versock Uhom: geliefen die »kinder wer tesenden op datse onder die vaderlicke gewalt »sin En waerse verborgen mogen sin sulcke te open baeren »En tebevellen datse weer beij geschaft En op vrije foeten »gestelt mogen worden soo is dat ick mij daer hen met min »Ehe heeren vergleecken hebbe dat hem die kinder tot sin »vrije disposietsij sullen staen ick doe Uhomo: seer dienst»lick bedancken voor alle genoemen moijten. Waermeede ick »Uhomo: doe bevellen in die bescherming des alderhoghsten »En bin, etc."

H. H. M. wisten maar al te goed, wat zij van het verzoek der gravin te denken hadden, en gaven den graaf geen antwoord. Deze zond Hendrik Kuhefues naar den Haag, om daarover te klagen en op de restitutie zijner kinderen aan te dringen, doch ook hierop werd geen acht geslagen, evenmin als op het verzoek der gravin-douairière van Steinfurt,

dat H. H. M., die de voogdij over haar zoontje op zich genomen hadden, niets wilden doen, wat met het tusschen haar man en Ernst Willem gemaakte pactum successionis in strijd was. Zij beweerde, dat volgens deze overeenkomst slechts één der broeders had mogen huwen, opdat zijne kinderen het geheele graafschap Bentheim—Steinfurt zouden beërven, en dat Ernst Willem vroeger Philips Koenraad aangeraden had, in het huwelijk te treden.

Spoedig zouden H. H. M. in de Bentheimsche quaestie een grooten steun verkrijgen. De gravin was spoorloos uit Munster verdwenen. Zij had van de gelegenheid gebruik gemaakt, dat Römer met zijne huisgenooten eene bruiloft bijwoonde. Zij en de min verkleedden zich als boerinnen en verlieten met den jeugdigen Statius Philips hare verblijfplaats. Een boer geleidde haar naar het dorp Ohne, welks scholte haar naar de Overijsselsche grenzen bracht. Vervolgens reed zij naar Delden en vandaar met de koets van den afwezigen drost Raesfeld naar Deventer, waar zij 15 Nov: aankwam. De graaf was radeloos, toen hij de ontvluchting van Geertruid vernam [1]).

[1]) Res: St.-G. 16, 30 Oct:, 12, 16 Nov: 1668. Aitz: l. l. bl: 536. 1118. 1120. 1123. Alpen. l. l. bl: 100. 101. 108—112. Basnage. l. l. bl: 63. Erhard. bl: 526. von Raet. l. l. bl: 66—72. Sylvius. Benthem. bl: 4 Tücking. bl: 157. 158. Visch. bl: 200—203. Brief der gravin aan H. H. M., d[to] 8/18 Oct: 1668 (R. A.). Memorie van Kuhefues (wiens zending von Raet en Visch met die van Reede verward hebben) van 12 Nov: 1668 (R. A.). Brief van Joh. Groen, predikant te Zwolle, d[to] 30 Oct: 1668 (R. P.). Brieven van Hessing aan den bisschop, d[to] 19, en van ten Stall aan den graaf, d[to] 20 Oct: 1668 (F. M. L. 59. 3). De brief, dien H. H. M. 16 Oct: aan Ernst Willem schreven, is, verkeerd gedateerd, te lezen bij Aitz: l. l. bl: 1119.

De bisschop begreep, van welken invloed die gebeurtenis was en welk nadeel zij hem in de Bentheimsche quaestie toebracht. Aan den anderen kant waren H. H. M. beducht, dat hij misschien met kracht van wapenen tegen de republiek zou ageeren, om zich zelven en den graaf voldoening te verschaffen. Zoo begon onder wederzijdsch wantrouwen het jaar 1669 [1]). De bisschop besloot, Frankrijk en den Keizer in den arm te nemen en hunne hulp voor den graaf in te roepen. Bovendien begon hij weder te werven en riep den landdag te samen, wien hij eene groote som vroeg. De stenden wilden dat geld niet toestaan, tenzij het getal der Munstersche troepen verminderd werd. De bisschop verklaarde in dat voorstel te willen treden en ontsloeg inderdaad eenige officieren, die hij echter, nadat hem zijn eisch door den landdag ingewilligd was, opnieuw in dienst nam. Broersma, commandant van Coevorden, waarschuwde H. H. M. en vroeg versterking. De Staten, door dit en dergelijke berichten verontrust, besloten den officieren te bevelen, naar hunne garnizoenen te vertrekken. Voorts noodigden zij de provincies uit, hare achterstallen in de kosten voor 's lands magazijnen en fortificatiës aan te zuiveren en hare consenten in te leveren op het versterken der compagnieën voet-

[1]) Temple schreef 2 Jan: 1669 aan Mountague, Engelsch gezant te Parijs: „All is here frozen up; and the Bishop of Munster may march if „he pleases; but if he do, as has been so much talk'd, will blow his „Fingers, unleſs he receives very great Influences from your warmer Cli„mate: For the good Pay of these States is in so much Credit among „their Neighbours, that I believe they will not want what Forces they „shall have Occasion for, besides what they have a-foot." (Temple. Dl: II. bl: 177).

volk ieder met 15 of 25 man voor den tijd van 3 maanden, te rekenen van 1 April a. s.

Holland stelde voor, een bekwaam persoon naar Munster te zenden, om op de wervingen des bisschops te letten. H. H. M. vonden die propositie niet onaannemelijk en men had reeds het oog op Amerongen [1]) geslagen, toen plotseling die ambassade geschorst werd en men ook van de vermeerdering der landmacht afzag. Dit was het gevolg eener memorie van Hessing (6 Maart), die uit naam van zijn meester verklaarde, dat er geene wervingen in Munsterland plaats hadden, en de bestraffing eischte van de koerantiers, die zulke leugenachtige berichten verspreidden [2]).

Ondertusschen had de Bentheimsche quaestie niet stilgestaan. Door de komst der gravin hier te lande hadden

[1]) Hieruit blijkt, dat men geen geloof sloeg, aan hetgeen de gravin omstreeks dezen tijd aan den raad-pensionaris schreef: „Nu is mij min „heer van Amerongen heel Enteegen hoewell ick heel well wedt waeromme „En van wie om dat sin h. E. d. goet bischoeps is Wie ick min heer lest „Verhalt hebbe En ick tot Munster sulcke hebbe gehuert." Brief van Geertruid aan de Witt, sine loco et die (R. A.).

[2]) Res: St.-G. 25 Febr:, 1, 6 Maart 1669. Secr: Res: St.-G. 18, 20 Febr: 1669. Res: Holl: 23 Febr: 1669. bl: 31. Alpen. l. l. bl: 112. 113. Basnage. l. l. bl: 63. 64. Holl: Merc: 1669. bl: 12. 30. Sylvius. Stuk I. bl: 13. 14. [de Vries]. bl: 144—146. Zoo stond in de Oprechte Haerlemse Saterdaegse Courant van 30 Maart 1669, n°. 13, een bericht uit Arnhem over een ontdekt verraad, dat ten doel had, de Schenkenschans aan den bisschop over te leveren; een brouwer en een molenaar waren op suspicie gevat. Sylvius. l. l. bl: 19 heeft dit bericht overgenomen en ook de Holl: Merc: l. l. bl: 30 spreekt daarvan, doch met de bijvoeging: „maer als „men de gewaende Complicen gevangen, ende wel ondersocht had, was 't „een witte met een swarte." Denkelijk gold ook hier het spreekwoord: wee den wolf, die in een kwaad gerucht staat.

H. H. M. het antwoord op des graven brief van 16/26 Oct: 1668 uitgesteld en daarvan kwam voorloopig niets. Als een stilzwijgend antwoord kon gelden, dat H. H. M. 18 Febr: 1669 aan Geertruid tot haar onderhoud een jaargeld van 4000 gld:, in driemaandelijksche termijnen te betalen, toelegden. Ernst Willem begreep, dat zij thans minder dan ooit tot terugkeeren gezind zou zijn, en schreef dan ook aan Kuhefues, dat alle onderhandelingen met haar afgebroken en slechts de kinderen teruggeeischt moesten worden. Dit bevel was den agent zeer aangenaam, want hij en Christoph Bernard vreesden voor het behoud van den roomschen godsdienst in Bentheim, indien Geertruid tot haar gemaal terugkeerde. De bisschop stelde zeker alles bij Ernst Willem in het werk, om de breuk tusschen de beide echtgenooten onherstelbaar te maken. Kuhefues van zijn kant beweerde tegen zijn meester, dat hij alle moeite bij de gravin gedaan had, »ut comes foeminae pertinaciam spretis »omnibus plus nimis delicatis offertis divortij poena mulc»tandum vel ipse pro molli suo mihi apprime noto affectu »judicaret." De graaf kon moeilijk op zijn besluit terugkomen en Kuhefues wilde naar hem terugkeeren, opdat, als Geertruid thans ad poenitentiam of simulatam submissionem wilde komen, de graaf hem niet de terugvoering zijner echtgenoote zou kunnen opdragen, maar ipsum divortium iam dudum meritum edictaliter zou voltrekken. Kuhefues oordeelde eene echtscheiding des te noodzakelijker, dewijl hij overtuigd was, dat de gravin, si aliquando ad pristinam dignitatem revertatur, omnem pium in religione successum quovis modo impediet, qui ea absente facile introducetur. Was het wonder, dat een zoo zwak man, als

de graaf was, door zulke listen verschalkt werd en hoe langer hoe meer de aanwijzingen van den bisschop volgde?

Ernst Willem beklaagde zich bij H. H. M., dat zij het onderhoud der gravin op zich genomen hadden, en beschuldigde tevens van crimen plagii Raesfeld en van Bentheim, die zich beiden in eene memorie verdedigden [1]).

Tegenover de strengheid van den graaf besloten de Staten op voorstel van Overijssel, dat het meeste belang bij de geheele zaak had, Geertruid van hunne bescherming te verzekeren, en zij werden in hun besluit niet aan het wankelen gebracht door de protestaties van den graaf, die zoowel per brief als door Kuhefues zijne kinderen, die thans bij hunne moeder te 's-Gravenhage in een huis op het Plein waren, bleef terug vorderen.

H. H. M. zonden (17 Juli) van der Nijenburg, Crommon en van Bentheim naar de gravin, om haar uit te noodigen, aan haar gemaal te schrijven, dat zij zeer verlangde, weder bij hem te komen, mits hij vooraf de verzekering gaf, dat haar en haren kinderen de uitoefening van den hervormden godsdienst zou geoorloofd zijn, dat een of meer predikanten haar toegestaan zouden worden en dat ieder van hare zonen tot zijne meerderjarigheid gerust in het hervormde geloof opgevoed zou mogen worden. Aan den graaf schreven H. H. M. (5 Aug:), dat zij haar tot den terugkeer aangespoord hadden en daartegen van hem de zoo even gemelde verzekering verlangden.

[1]) Res: St.-G. 17, 26 Jan:, 9 Maart, 16 April 1669. Secr: Res: St.-G. 18 Febr: 1669. Sylvius. l. l. bl: 22. Sylvius. Benthem. bl: 2. Tücking. bl: 307. 308. Memorie van Raesfeld en van Bentheim aan H. H. M. van 16 April 1669 (R. A.). Brieven van Kuhefues aan den graaf en den bisschop, beide d° 4 Maart 1669 (F. M. L. 59. 3).

Het antwoord van Ernst Willem (8 Sept:) noemt Alpen kordaat, comes cordate respondet; ik zou het liever hoogmoedig en vrij onbeschoft noemen. Na de gewone klachten, waaronder ook nu deze, dat Geertruid de oorzaak van den dood van den jeugdigen Wolfgang Willem was, schrijft bij, dat hij van H. H. M. de restitutie der kinderen, niet die der moeder verzocht had. Wat de door de Staten gevraagde verzekering betreft, »ist also hierauf meine runde und »teutsche [1]) Erklehrung, das lieber das zeitliche leben ver»liehren, als eine so schimpfliche Guarantie eingehen wölle, »der gentzlichen zuversicht lebent, Ewre Hochmögenheitten »in besserem nachsinnen mich hinführo mit dergleichen zumu»thungen verschonen werden." De vrije uitoefening van godsdienst is, volgens het instrumentum pacis, iedereen in het graafschap vergund; de gravin mag een predikant hebben, maar hij wil voor haar geen bijzonderen leeraar houden. Dat zij met de opvoeding der kinderen belast worde, weigert hij, want, voegt hij er smadelijk bij, »darauss ersehe »ihre Mütterliche affection und vorsichtigkeit, was Sie aus »denselben für treffliche herren standts persohnen zu erziehen »gedencke, indeme Sie kindere auf sölche weise das beste »alter, in welchem andere Herrenstandts persohnen auf »hohen schulen oder ahn anderen hohen höffen in standt»messigen studijs, frembden Sprachen, Kriegs- und Ritter»lichen exercitijs geübet werden, mit müssigung in der »Mutterschoss zubringen, und als unerfahrne und unge»schickte leuthe aufwachsen söllen, ia das Ihnen in so ge»raumer zeitt nicht freijstehen sölle, von sich selbsten eine

[1]) Uit deze beide adjectiva kan men, als het ware, den stijl van Christoph Bernard proeven, die gaarne over fides sincera et Germanica sprak.

»sichere religion anzunehmen, welches dem ansehen nach »der weg Sie gahr ad Indifferentismum, wo nicht Atheis»mum, einzuführen." Hij eindigt met te verklaren, dat hij bij zijn besluit zal volharden, al moest het ook het ongenoegen van H. H. M. opwekken [1]).

Aldus bleef de zaak in statu quo. Geene der beide partijen was iets gevorderd. De gravin met hare kinderen bleef in den Haag de ondersteuning van H. H. M. genieten; de graaf zat eenzaam en verlaten op zijn voorvaderlijk slot of bij den bisschop.

Christoph Bernard, om op alles voorbereid te zijn, hervatte de in het voorjaar oogenschijnlijk gestaakte toebereidselen. Hij nam weder een groot aantal officieren in dienst, o. a. Katzeler, die vroeger een regiment van H. H. M. had aangevoerd. Eene groote hoeveelheid haver werd gekocht, buskruit aangeschaft, kogels werden gegoten, musketten, zadels, toomen en laarzen tegen Juni besteld, paarden op de markten te Hengelo en te Zelhem opgekocht, de vestingen van alles voorzien [2]). Ook aan volk ontbrak het den

[1]) Res: St.-G. 16, 17 April, 3, 6, 8, 17, 30 Juli, 5, 12 Aug:, 14 Oct: 1669. Res: Holl: 5, 12 April, 18, 26 Juli 1669. bl: 57 & 58. 73—75. 13 & 14. 56 & 57. Alpen. l. l. bl: 127—134. von Raet. l. l. bl: 80—82. Sylvius. Benthem. bl: 28—32. Visch. bl: 204. 205. Brief der gravin aan de Witt, sine loco et die [April 1669] (R. A.). Memorie van Kuhefues van 8 Juli, en brief van Ernst Willem, d[to] 8 Sept: 1669 (R. A.). Brief van Wicquefort, d[to] 5 Aug: 1669 (Ms. K. B.).

[2]) Extract schrievens uijt Munster, d[to] 29 Mei, en van van Juchen, d[to] 4 Oct: 1669 (R. A.). Brief van Ph. Th. Tollius, advokaat-fiscaal van Overijssel, aan de Witt, d[to] 28 Mei 1669 en naamloos bericht uit Brussel aan denzelfde, d[to] 27 Jan: 1670 (R. A.). Secrete brief van Bruynincx, d[to] 24 April 1669 (R. A.).

bisschop niet. Vele Franschen gingen, hetgeen hunne regeering oogluikend toeliet, naar Munster en namen hun weg door ons land, wat hier eindelijk zoozeer in het oog liep, dat men een dertigtal van die gasten te Gorkum in arrest nam. Aan verschillende officieren werden patenten tot het lichten van troepen uitgereikt. Schmising werd naar den hertog van Lotharingen gezonden, die niet ongenegen was, eenige troepen aan den bisschop over te doen, mits zij niet ten voordeele van Frankrijk gebruikt werden. Bovendien richtte Christoph Bernard zijne eigene legermacht op eene uitstekende manier in. Volgens zijne verordening van 17 Sept: 1669 moest ieder huis één man leveren, welke manschap zich 's Zondags middag in den wapenhandel moest oefenen. Het schijnt, dat hij, ter ontduiking der bepaling van den Kleefschen vrede, op dezelfde wijze handelde als Pruisen in de jaren 1807—1812. Ten minste vele wapenplichtigen werden aanhoudend opgeroepen, geoefend en vervolgens naar huis gezonden, met bevel, op het eerste appèl weder op te komen [1]).

Die toebereidselen verwekten hier te lande groote onrust, te meer daar verscheidene adviezen de gezindheid van verschillende vorsten jegens H. H. M. hetzij als lauw, hetzij

[1]) Tücking. bl: 250. Brief van van Juchen, d^to 4 Oct: 1669 (R. A.). Brief van Malapert, d^to 24, en secrete brieven van denzelfde, d^to 18 Oct: 1669, 2 Jan: 1670 (R. A.). Brief van Wicquefort, d^to 22 Juni 1669 (Ms. K. B.). Abraham Malapert was resident van H. H. M. te Frankfort. In 1621 kreeg een Malapert, die kort te voren uit België gekomen was en zich te Frankfort gevestigd had, het bestuur over de zoutbron te Soden. Spoedig daarna verkreeg zijne familie die in erfpacht en behield die tot in het tweede decennium dezer eeuw. (Kriegk. Dl: II. bl: 8).

zelfs als zeer vijandig voorstelden. Tegen het einde van dit jaar en in het begin van 1670 werd dan ook overal alarm gemaakt en werden H. H. M. met aanzoeken om versterking en bijstand bestormd. Gelderland vreesde voor Zutfen en de in den omtrek dezer stad gelegene plaatsen, vooral voor Borculo, dat altijd voor den bisschop de aantrekkelijkheid van de verbodene vrucht had en waarvoor de graaf van Stirum hulp vroeg. Overijssel verlangde versterking van Deventer. De provincie Utrecht, die evenwel minder aan dien kant bloot lag, eischte, dat men Doetinchem versterkte, en verklaarde, dat zij anders hare toestemming tot nieuwe wervingen zou weigeren. Doetinchem toch werd door haar als de toegang tot haar eigen gebied beschouwd.

Weinig hielp het, dat de bisschop aan H. H. M. een allerliefsten brief met nieuwjaarswenschen schreef. Men vertrouwde hem niet, en dat wantrouwen was gedeeltelijk de aanleiding tot de zending van Mortaigne, die ik in het volgende hoofdstuk zal behandelen [1]).

De Keizer, door Christoph Bernard aangezocht, begon zich de belangen van Ernst Willem aan te trekken. Hij beval Kramprich [2]), zijn gezant te 's-Gravenhage, schriftelijk

[1]) Res: St.-G. 23, 24, 31 Dec: 1669, 5 Jan: 1670. Secr: Res: St.-G. 11 Dec: 1669. Res: Holl: 21 Dec: 1669. bl: 97. Historisch Verhael. bl: 461. 462. Brieven van Wicquefort, d[to] 14 Dec: 1669, 4, 11 Jan: 1670 (Ms. K. B.).

[2]) Daniel Johan Kramprich von Kronenfeld was de opvolger van Friquet. Deze was 1 Oct: (niet in Augustus, zooals Muller bl: 13 zegt) 1667 overleden. Wicquefort (Dl: II. bl: 542) zegt van hem: „C'estoit un „personnage de grand merite, scavant, sage, sans affectation." Aitzema (Journ: 4 Oct: 1667) het sterfgeval vermeldende, zegt, dat Friquet „met „veel reputatie van te sijn geweest een goedt en eerlijck man, ende ge-

en mondeling op de restitutie der jonge graven aan te dringen, doch H. H. M. verwaardigden zich niet, eenig antwoord op twee memories, die Kramprich indiende, te geven. Van even weinig uitwerking was het, dat de kamer te Spiers haar notaris Laurens Brockhoff met hetzelfde doel naar den Haag zond. Hij kwam Geertruid »soo inportuin »vallen voor het huis met noch 2 fagebonden, die hee bij »sich heeft versight als getuigen," dat zij hem niet wilde ontvangen. Om zijne pogingen te dwarsboomen richtte zij een request aan het hof van Holland, zoodat het vergeefsche moeite van Brockhoff was, dat hij bij memorie aan H. H. M. zijn verlangen te kennen gaf.

De bisschop sprak over de zaak met Mortaigne en zeide, dat vele Duitsche vorsten met leede oogen zagen, dat H. H. M. voor »eene malicieus deserteerende vrouw" in de bres sprongen, en dat zeer zeker de Keizer ernstiger de belangen van den graaf zou gaan behartigen. Ook liep er een gerucht aan het Munstersche hof, dat Ernst Willem van plan was, met Frankrijk zijn graafschap tegen een equivalent in den Elzas te verruilen. Eenigen tijd later (11 April) kwam de graaf zelf te Munster en ontmoette Mortaigne verschillende keeren aan de bisschoppelijke tafel. Christoph Bernard was kiesch genoeg, bij zulke gelegenheden de teedere snaar niet

„trouw minister van S. k. m. gestorven is, in een tijdt, daar hij noch „niet weijnich necessair conde sijn tot dienste des keijsers ende des Rijx." Anderen, b. v. Muller bl: 6, oordeelen minder gunstig over hem, doch men moet niet uit het oog verliezen, dat hij bij zijne komst hier te lande (1658) reeds hoogbejaard was. „Il n'a iamais voulu dire son aage," maar bij zijn dood kwam het uit, dat hij negentig jaren oud geworden was (Holl: Merc: 1667. bl: 152. Journ: Aitz: 1, 4 Oct: 1667).

aan te roeren, maar hij gaf in gesprekken onder vier oogen te kennen, dat hij zich eindelijk genoodzaakt zou zien, de hulp van Lodewijk in te roepen, om langs minnelijken weg de restitutie der kinderen te bewerken. Mortaigne gaf daarom aan de Witt in bedenking, ze naar Engeland te zenden.

De graaf vertrok 2 Mei naar Bentheim, waarna Wiedenbrück zich bij Mortaigne beklaagde, dat H. H. M. noch op de vertoogen van Ernst Willem, noch op die des Keizers eenige acht sloegen, terwijl hij uit naam des eersten verklaarde, dat deze Geertruid, als zij de kinderen wilde terugzenden, alles wilde vergeven en met haar leven, als »een »heer van zijne qualiteijt betaemt." Deze verklaring, zoozeer verschillende van vroegere uitdrukkingen en bevelen van Ernst Willem, maakte een goeden indruk op Mortaigne, die thans de Witt aanraadde, de gravin naar Oldenzaal te laten vertrekken, om van deze plaats uit met haar gemaal te onderhandelen. Des te meer reden tot eene verzoening bestond er, daar Mortaigne van den bisschop vernomen had, dat de Keizer aan den graaf een mandaat tot restitutie der kinderen had toegestaan en van zins was, Geertruid, als zij niet gehoorzaamde, den vroeger verleenden grafelijken titel te ontnemen [1]).

De zaak kwam evenwel geen stap verder. Holland had haar gesteld in handen van Fagel, pensionaris van Haarlem,

[1]) Res: St.-G. 4 Jan:, 10, 22 Febr: 1670. Verbaal Mortaigne 24, 25 Febr:, 11, 12, 16—20, 30 April, 1, 3, 26 Mei, 7, 12 Juli 1670. Brieven van Mortaigne, d^{to} 15, 22 April, 2, 27 Mei 1670 (R. A.). Brieven van denzelfde aan de Witt, d^{to} 2, 6 Mei 1670 (R. A.). Brief der gravin aan de Witt, sine loco et die [Febr: 1670] (R. A.). Brief van den Keizer aan Kramprich, d^{to} 22 Nov: 1669 (F. M. L. 59. 3).

en deze liet niets van zich hooren. Ook eene nieuwe memorie van Kramprich leidde tot niets. Het antwoord, dat H. H. M. daarop gaven, luidde, dat zij de gravin bij hare vlucht geenszins geholpen, maar, hetgeen door geen tractaat verboden werd, haar opgenomen hadden, omdat haar gemaal van godsdienst veranderd was en haar niet goed behandelde; dat zij haar niet terughielden en gaarne zouden zien, dat de zaak door den bevoegden rechter beslist werd. Een gelijk antwoord werd eenigen tijd later gegeven aan van Bouchorst, die uit naam van den keurvorst van Keulen bij memorie op de restitutie der kinderen aandrong.

De houding van H. H. M. verwekte groote ontevredenheid. Graaf Koenigsegg, vice-rijkskanselier, klaagde daarover bitter tegen Hamel Bruynincx, die thans resident te Weenen was, en zeide, dat de vaderlijke macht de hoogste was en dat, volgens de constitutie van het Rijk, ieder, en dus ook den graaf, vrijstond, »sodanighe Religie (uyt de catholise, »gereformeerde, lutherse off Roomse) te embrasseren, als »hem dunct, dat hy in conscientie voor synen Godt ver»hoopt te verantwoorde." De Keizer liet die mededeeling aan Bruynincx doen, opdat deze die aan H. H. M. zou kunnen melden en daardoor strenge maatregelen voorkomen zouden worden [1]).

De Staten onttrokken hunne bescherming aan de gravin niet en legden haar voortdurend een jaargeld van 4000 gld: toe. Het is echter treurig te lezen, hoeveel moeilijkheden

[1]) Res: St.-G. 14 Aug:, 5 Sept:, 10 Dec: 1670. Holl: Merc: 1670. bl: 128. von Raet. l. l. bl: 82. Sylvius. l. l. bl: 122. Brief van Bruynincx, d[te] 17 Nov: 1670 (R. A.). Brief van Hessing aan den bisschop d[to] 29 Juli 1670 (F. M. L. 584. 1).

zij wegens de betaling eener betrekkelijk zoo geringe som ondervond. Primitief (18 Febr: 1669) werd Holland aangewezen, om haar te betalen uit zijne quote in den staat van oorlog, doch toen die provincie zulks weigerde, ontstond er eene allerongelukkigste onzekerheid, die de gravin veelvuldige klachten, nog tot kort vóór haar dood, deed aanheffen. Een tijdlang werd zij uit de generaliteitsmiddelen voldaan, doch in het jaar 1672 verklaarde de Raad van State, dat hij het pensioen niet langer uit die kas kon betalen. Nu moesten de contributies, die na de herovering van Coevorden uit het graafschap Bentheim getrokken werden, gedeeltelijk tot betaling van het jaargeld strekken. Deze bron evenwel was na den vrede van Keulen opgedroogd en toen geraakte Geertruid weder van Scylla op Charybdis. Voorloopig werd zij uit de gereede penningen van het kantoor van den ontvanger-generaal betaald en later weder op den staat van oorlog gebracht, nu eens ten laste van deze, dan van gene provincie, hetgeen alweder tot eene geregelde betaling weinig bevorderlijk was [1]).

In den toestand der gravin tegenover haar gemaal kwam geene verandering. In 1671 droegen, op haar verzoek, de Staten hunnen gedeputeerden ter conferentie te Bielefeld op, behalve de behandeling der quaestie over Höxter ook hare zaak te behartigen en eene schikking tusschen haar en

[1]) Res: St.-G. 15, 23 Aug:, 8, 9, 14, 28 Oct: 1670, 9 Mei 1671, 3 Febr:, 27 April, 10 Mei, 5, 15 Dec: 1672, 18 April, 18 Mei, 8 Sept:, 24 Oct:, 8 Dec: 1673, 20, 23, 30 April, 10 Mei 1674, 5, 19, 22, 30 April, 11, 20 Mei 1675, 7 Jan:, 3 April, 22 Mei 1676, 14 Maart 1678. Secr: Res: St.-G. 18 Febr: 1669. Res: Holl: 23 Juli 1670. bl: 22.

haar echtgenoot te bewerken, doch, evenals in de hoofdzaak, leverde ook in deze quaestie gemelde bijeenkomst niets op [1]).

Toen de oorlog in 1672 uitgebroken was, verzocht Geertruid de bemiddeling van H. H. M. bij den Keizer, Brandenburg, de Lunenburgsche vorsten en Hessen tot behoud der onzijdigheid van het graafschap, welk verzoek toegestaan werd [2]). De omstandigheden maakten, dat de neutraliteit van Bentheim niet geschonden werd, doch toen in 1674 de Staatschen den oorlog op vijandelijk grondgebied overbrachten, leed het graafschap groote schade.

In April 1673 bestond het uitzicht, dat er te Aken vredesonderhandelingen gevoerd zouden worden. De Staten stonden, op verzoek der gravin, toe, dat hunne gezanten ook hare belangen zouden waarnemen. Later zond zij den Staatschen kapitein Godfried Bachman naar Keulen, die aldaar 20 Oct: in eene krachtige memorie de rechten zijner lastgeefster bepleitte. De Munstersche gezanten daarentegen deden al hun best, de teruggave der kinderen te bewerken, en meenden, dat zij daarin op het krachtigst door de Keizerlijke ambassadeurs gesteund zouden worden. Lisola echter gaf hun te kennen, dat wel is waar eenige Keizerlijke mandaten tegen de gravin uitgevaardigd waren, maar nog geene paritoria, zoodat altijd de mogelijkheid bestond, dat zij verschijnen en hare excepties indienen zou; werden eindelijk die paritoria gegeven, zoo moesten H. H. M. dadelijk de kinderen teruggeven, of anders zouden de Keizerlijke minis-

[1]) Res: St.-G. 9 Mei 1671.

[2]) Res: St.-G. 21, 26 Sept: 1672.

ters des te meer reden hebben, bij H. H. M op de restitutie aan te dringen.

Te Keulen vorderde de onderhandeling op dit punt zeer weinig, te minder, daar Lisola in dien tijd ongesteld was. Kramprich sloeg in den Haag voor, den graaf zijne kinderen terug te geven en zijne gemalin de zekerheid te verschaffen, dat haar, als zij tot haar echtgenoot wilde terugkeeren, noch op het punt van den godsdienst, noch in eenig ander opzicht geweld aangedaan zou worden.

H. H. M. wilden echter in het voorstel tot restitutie der kinderen niet treden, en niettegenstaande de krachtige pogingen van Schmising en zur Mühlen werd in het vredesverdrag van 22 April 1674 tusschen H. H. M. en Munster een zeer vaag artikel opgenomen, volgens hetwelk de graaf met zijne onderdanen in den vrede ingesloten werd en verder rustig alle rechten van een rijkvorst zou genieten, terwijl men na de ratificatie bij den Keizer pogingen zou aanwenden, dat de rust en de liefde in het grafelijke huis terugkeerden [1]).

De geheele bepaling was slechts eene phrase. De gravin toch was volstrekt niet genegen, naar haar gemaal terug te keeren, dewijl zij door het vredesartikel in het geheel geene zekerheid voor zich en hare kinderen verkregen had. Bovendien behandelde Ernst Willem de hervormden in zijn graafschap op zulk eene wijze, dat zij wel kon begrijpen, dat

[1]) Res: St.-G. 11 April, 4 Mei, 27 Juni 1673. Secr: Res: St.-G. 11 April 1674. Alpen. l. 1 bl: 390. Basnage. l. l. bl: 510. 511. Holl: Merc: 1674. bl: 90. von Raet. l. l. bl: 82—84. Tücking. bl: 234. [de Vries]. bl: 292. 293. Brieven van Schmising en zur Mühlen aan den bisschop, d[to] 22, 26 Dec: 1673, 9 Maart, 20, 23 April 1674 (F. M. L. 12. 13).

noch haar noch haren kinderen bij eventueelen terugkeer eenige vrijheid van godsdienst toegestaan zou worden.

Zoo weinig de gravin genegen was, met hare kinderen weder naar Bentheim te vertrekken, zoozeer verlangde de graaf, zijne zonen bij zich te hebben. Hij liet te dien einde door Corn, katholiek priester te Bentheim, aan Allard Ulrich Hillers, alias baron Ericius van Hochkirchen, veertig ducatons als reispenning geven, opdat deze een brief van hem, Ernst Willem, aan den jongen graaf Ernst zou overbrengen, waarin de vader den zoon, onder bedreiging van anders onterfd te zullen worden, beval, naar Bentheim terug te keeren, waar men hem met open armen zou ontvangen (Sept: 1677).

Ernst Willem had intusschen zijn rentmeester Hendrik Kuhefues naar Zwolle gezonden, om aldaar met burgemeester Krull over eene quaestie omtrent het leveren van steenen te spreken. De graaf vaardigde iets later secretaris Godfried Crul naar Kuhefues af naar aanleiding van een bericht van Hillers, dat Ernst gaarne met hem op de Veluwe zou jagen. De beide Bentheimsche agenten gingen daarop met een wagen met vier paarden en twee dienaars daarheen, waar zij echter den jongen graaf niet aantroffen, zoodat zij onverrichter zake moesten terugkeeren.

Het was niet de schuld van Hillers, dat Ernst niet op de jacht gegaan was. Op de eene of andere wijze schijnt er iets van het plan uitgelekt te zijn, ten minste Hillers werd gevangen genomen, als hebbende »sich laten employeren, »om den oudsten soon van den Grave van Benthem, alhier »gerefugieert, door listige practijcquen te locken in de Pro»vincie van Utrecht, ende van daer met gheweldt elders te

»vervoeren." Schepenen van 's-Gravenhage wilden hem verbannen, doch Holland verbood hun eenig vonnis te vellen, zonder den advocaat-fiscaal en procureur-generaal Ruijsch daarvan kennis gegeven te hebben, opdat deze, zoo noodig, van de uitspraak aan het hof van Holland zou kunnen appelleeren.

De gravin was zeer verontwaardigd en drong bij Fagel op eene strenge straf voor Hillers aan, terwijl daarentegen de toenmalige Munstersche resident, Norff, alle moeiten aanwendde, om hem op vrije voeten te doen stellen. Hij sprak met den raad-pensionaris, die echter in het geheel niet tot zachtmoedigheid gestemd was, en met Jan Dedel, burgemeester van den Haag, die, met den bisschop geldzaken hebbende uitstaan, beter gezind was.

Hillers werd evenwel 24 Nov: 1677 veroordeeld, om op het schavot gegeeseld en verder levenslang uit Holland gebannen te worden, maar Ruijsch appelleerde aan het hof en de delinquent bleef op de voorpoort gevangen zitten. Norff sprak weder met Fagel en zeide, dat het niet aanging, Hillers in hechtenis te houden, daar hij eene schriftelijke commissie van Ernst Willem had. De raad-pensionaris antwoordde, dat de zaak in handen der justitie was en dat de Staten, die daarvan reeds kennis droegen, hunnen gezanten te Nijmegen gelast hadden, de quaestie aan de Keizerlijke ambassadeurs aldaar voor te dragen.

Hillers bleef in de gevangenis en tevergeefs leverde Norff 8 Aug: 1678 eene memorie aan H. H. M. over, waarin hij zich beklaagde, dat zij den persoon in quaestie »als eenen »lichtvaerdigen guijt" gestraft hadden, en waarin hij de invrijheidstelling vroeg. Men besloot, de zaak aan de justitie

te laten. Wat er verder van Hillers geworden is, kan ik niet mededeelen; hij zat 15 Máart 1679 nog in hechtenis, want op dien dag drong Norff weder op de vrijlating aan [1]).

Toen het vredescongres te Nijmegen gehouden werd, gelastten de Staten, òp verzoek der gravin, hunnen gezanten aldaar, ook hare belangen te behartigen, terwijl in denzelfden geest aan Hamel Bruynincx geschreven werd.

Zulke stappen hielpen haar echter niet. Nog iets onaangenamers en kwetsenders stond haar te wachten. Christoph Bernard verklaarde 8 Juni 1678 het huwelijk tusschen haar en Ernst Willem voor ongeldig en vooroorloofde den laatste, een ander aan te gaan. Veel is er door oudere en nieuwere schrijvers over de al of niet geldigheid der bisschoppelijke uitspraak getwist en het is niet mijn plan, het getal te vergrooten; ik meen echter, dat Christoph Bernard eenigszins met zich zelven in tegenspraak was, daar hij vroeger, voordat de huiselijke twist in het Bentheimsche geslacht uitgebroken was, geene aanmerking op de wettigheid van het huwelijk gemaakt had. Tempora mutantur et nos mutamur in illis is misschien de beste verontschuldiging voor den bisschop.

Reeds spoedig nadat den graaf het aangaan van een ander

[1]) Res: St.-G. 5 Juni 1674, 3 April 1676, 8, 17 Aug: 1678, 15 Maart 1679. Res: Holl: 11 Nov: 1677, 22 Sept: 1678. bl: 492 & 498. 510. Sylvius. Benthem. bl: 57. 58. 84. 85. Tücking. bl: 308. Brief onzer gezanten te Nijmegen, d[to] 9 Dec: 1677 (R. A.). Brief der gravin aan den raad-pensionaris, d[to] 19 Oct: 1677 (R. A.). Brief van Dedel aan Abraham Isaack, d[to] 24 Nov: 1677 (F. M. L. 12. 30). Brieven van Norff aan Ernst Willem, d[to] 25, en van Kuhefues aan Bruchhausen, secretaris van den bisschop, d[to] 29 Dec: 1677 (F. M. L. 543. 3[a]).

huwelijk veroorloofd was geworden, nam hij tot gemalin Anna Isabella, gravin van Limburg-Stirum-Geemen, zuster van Herman Otto, die in de samenzwering van von der Kette betrokken geweest was. In de huwelijksvoorwaarden werden de uit dezen echt voortkomende zonen voor de eenige wettige opvolgers van Ernst Willem verklaard; stierven zij uit of ontbraken zij, dan moest Bentheim eerst aan de Steinfurtsche en daarna aan de Tecklenburgsche linie vervallen, zoodat de kinderen van Geertruid geheel uitgesloten waren.

De maatregelen van Ernst Willem baatten weinig. Hij kreeg uit zijn huwelijk met Anna Isabella geene zonen, doch slechts ééne dochter, Eleonora Magdalena, die de echtgenoote van graaf Ambrosius Frans van Virmont werd. Toen Ernst Willem 26 Aug: 1693 stierf, kwam derhalve het graafschap aan de Steinfurtsche linie en bleef daarbij, totdat zij in het begin dezer eeuw uitstierf, waarna het, met voorbijgang van den graaf van Tecklenburg, aan Lodewijk, achterkleinzoon van den oudsten zoon van Ernst Willem en Geertruid, verviel.

Het bericht, dat de graaf op het punt stond in het huwelijk te treden, verbitterde Geertruid zoozeer, dat de gravin van Vehlen aan Alpen, die uit Munster op weg naar Nijmegen was, vertelde, »die persohn in Haag hätte sich »ernstlich verlauten lassen, sie wolte den lebendigen Teuffel »anruffen und zu hulff nehmen umb alles zu behinderen."

Christoph Bernard lachte met de verontwaardiging der gravin en dacht: »sie wirt darin nunmehr weniger alss »nichts thun konnen." Hij zag de zaak juist in. De gravin leverde aan het hof van Holland een protest tegen den

nieuwen echt van haar gemaal in en liet het door Aart Schrans, trompetter van H. H. M., naar Bentheim brengen. Deze leverde het 15 Aug: in handen van den graaf over en wachtte op antwoord tot den 19den, toen doctor Balcke hem eene missive gaf, die hij volgens adres drie dagen later aan griffier Kinschot overhandigde, doch die geen antwoord bevatte en niets anders was dan het protest zelf.

Had die handeling dus niets uitgewerkt, even weinig baatte het, dat de gravin aan de Staten eene uitgebreide klaagmemorie overgaf, die het ongeluk van haar en hare kinderen aan de geheele wereld, in het bijzonder aan den Keizer en H. H. M., bekend moest maken. De Staten gaven haar verlof, die deductie te doen drukken, »met soodanige »emendatie ende bijvoeginge als bevinden sal te behooren, »aengesien haer ho: mo: deselve vermits de grootheijt ende »wijtloopicheijt niet hebben connen examineren," doch weldra bleek het, dat de Keizer, in plaats van daardoor geroerd te worden, 17 April 1679 haar van de haar bij huwelijkscontract beloofde voorrechten ontzet en van de verleende waardigheid van rijksgravin vervallen verklaard had.

Deze laatste krenking trof haar niet meer onder de levenden aan. Smart, verontwaardiging en verbittering verkortten haar leven, waarvan zij de elf laatste jaren in zulke ongelukkige omstandigheden had doorgebracht. Zij stierf 29 Maart 1679, nadat zij twee dagen te voren haar testament gemaakt en hare vier nog levende zonen in de bescherming van H. H. M. aanbevolen had, opdat zij niet onder het gezag van hun vader mochten komen, die hen zeker zou dwingen, het hervormde geloof te verzaken. Nadat H. H. M. »rijpelijck" gedelibereerd hadden, besloten zij in

het door Geertruid gedane verzoek toe te stemmen en de voogdij over de jonge graven te aanvaarden [1]).

[1]) Res: St.-G. 17 Nov: 1677, 10, 24 Aug:, 21 Sept:, 5, 6 Dec: 1678, 28, 30 Maart, 13, 26 April, 16 Juni 1679. Secr: Res: St.-G. 17 Nov: 1677. Res: Holl: 9 Aug: 1678, 30 Maart 1679. bl: 359. 457. Alpen. l. l. bl: 589—591. Corstiens. bl: 135—137. Erhard. bl: 536. 537. Holl: Merc: 1679. bl: 121. von Raet. l. l. bl: 84—86. Sylvius. Benthem. bl: 3. 73—90. Tücking. bl: 308—311. Visch. bl: 205. 206. Brieven van Alpen aan den bisschop, d[to] 26, en van dezen aan Alpen, d[to] 28, 30 Juni 1678 (F. M. L. 12. 36).

VIERDE HOOFDSTUK.

QUAESTIE OVER DE DIJLERTOL. — AMBASSADE VAN MORTAIGNE NAAR MUNSTER.

Een ander langdurig geschil tusschen H. H. M. en den bisschop ontstond in het voorjaar van 1669. Sedert de inneming der Dijlerschans hadden de Staten daarheen de tol verlegd, die zij vroeger in de Bourtange geheven hadden. Op het gemelde tijdstip had de bisschop te Emden eene groote hoeveelheid haver laten inkoopen, die per scheepsgelegenheid langs de Eems naar het stift gevoerd moest worden. Toen de drie schepen de Dijlerschans voorbij voeren, eischte de commandant, Tjaert van Andringa, tol. De schippers weigerden en zeilden verder, doch werden achterhaald, naar de schans teruggebracht en daar gehouden, totdat zij de tol betaald zouden hebben.

De bisschop was over die handelwijze zeer verstoord op de vorstin-douairière van Oost-Friesland, op wier grondge-

bied de schans gelegen was. Zij op hare beurt wendde zich door haar resident, de Groot, tot H. H. M., om op de afschaffing der tol aan te dringen. Christoph Bernard van zijn kant, voortvarend en doortastend als altijd, verschafte zich eene voorloopige voldoening door den te Munster wonenden Oostfrieschen assessor, Johan Willem Freitag van Gödens [1]), met diens geheele familie in hechtenis te laten nemen.

H. H. M. schreven aan de admiraliteit van Friesland om advies over den oorsprong en de rechtmatigheid der bedoelde tol; het antwoord werd door Holland overgenomen. Freitag riep de tusschenkomst der Staten in, daar hunne militie, niet die der vorstin, de haver aangehaald had. Christina Charlotte zond Bucho Wiarda naar den Haag, om nogmaals de afschaffing der tol te verzoeken. H. H. M. gelastten de admiraliteit van Friesland, voorloopig de heffing te schorsen en de aangehaalde haver te ontslaan, welk besluit zij aan de vorstin en aan Emden, dat zich in de zaak gemengd had, mededeelden [2]).

De Oostfriesche stenden waren daarmede nog niet tevreden,

[1]) Wiarda. Dl: VI. bl: 4 noemt hem ten onrechte Haro Burchard van Gödens. Johan Willem († 1674) was de zoon van Haro Freitag en Elizabeth van Haren. Hij was gehuwd met Johanna van Diepenbrock-Impel en had drie kinderen, t. w. Haro Hendrik († 1705), gemaal van Esther Charlotte van Münchingen-Hoichendorf, Willem († 31 Oct: 1678) en Elizabeth Geertruida, gemalin van Diederik van Schade-Landegge.

[2]) Res: St.-G. 24 April, 11, 13, 16, 17, 29 Mei, 7, 14, 21, 28 Juni, 1 Juli 1669. Res: Holl: 6 Juni 1669. bl: 88. Erhard. bl: 527. Holl: Merc: 1669. bl: 62. 151. 152. Klopp. bl: 383. Sylvius. l. l. bl: 26. 58. 61. Wiarda. l. l. bl: 3—5. Bijna een jaar later werd de tol, op aansporing van Kramprich, voor goed afgeschaft. (Res: St.-G. 8, 18 April 1670).

maar verlangden algeheele afschaffing der tol en de tusschenkomst van H. H. M. ten voordeele van Freitag. Ook de vorstin verzocht van den bisschop de invrijheidstelling van haar assessor, doch werd niet weinig teleurgesteld, toen Christoph Bernard die weigerde en de door hem geledene schade op 100000 rksd: begrootte. De vorstin drukte tegen H. H. M. de hoop uit, dat zij die quaestie op zich zouden nemen en haar, die daarmede eigenlijk niets te maken had, daarvan bevrijden. De Staten voldeden aan dit verzoek en schreven aan den bisschop, om de tol, die zij »boven Me»morie van Menschen" geheven hadden, te rechtvaardigen, waarop hij antwoordde, dat zij tegen de rijksconstitutie streed; dat derhalve hij, als uitschrijvend vorst van den Westphaalschen kreits, die niet kon dulden en dat de Keizer daarover rechter kon zijn.

Wiarda gaf den Staten kennis van de vergeefsche pogingen der vorstin bij den bisschop en riep wederom hunne hulp voor Freitag in. H. H. M. besloten, den Oostfrieschen resident de Groot met credentialen te voorzien en naar Munster te zenden, om het ontslag van den assessor te bewerken. Deze zending had echter niet plaats. De bisschop ontsloeg Freitag tegen zware cautie de se iterum sistendo en tegen de belofte, te zullen uitwerken, dat Esterwege, een in Munsterland gelegen goed, hetwelk aan jonker Horatius Cromminga en andere ingezetenen der provincie Groningen toebehoorde, aan den bisschop als vergoeding voor de geledene schade overgegeven werd. Ook in deze zaak liep Christoph Bernard de beslissing vooruit. Hij liet de levende have van gemeld goed opteekenen en legde beslag op de huren en verdere inkomsten. Cromminga, wien de geheele

zaak niets aanging en die slechts door den loop der omstandigheden daarin betrokken werd, klaagde over die handelingen bij de staten zijner provincie en deze bij H. H. M., beide echter voorloopig met geen gunstig gevolg [1]).

Om het geschil uit den weg te ruimen, besloten de Staten, een commissaris naar den bisschop te zenden, en benoemden tot dien post, op voorstel van Holland, Johan Bertram de Mortaigne, hun gewezen hofmeester, op een tractement van 16 gld: 's daags. Hem werd in mandatis gegeven, den bisschop te wijzen op de pogingen, die de Staten in het werk gesteld hadden, om tot eene spoedige minnelijke oplossing der quaestie te komen, hem hun leedwezen uit te drukken, dat de zaak nog niet geschikt was, en met hem daarover in onderhandeling te treden.

Mortaigne nam 14 Jan: 1670 afscheid van H. H. M. en kwam den 23sten te Munster [2]). Den volgenden dag deelde

[1]) Res: St.-G. 9, 19 Juli, 3, 6, 8, 10, 23, 24 Aug:, 4, 23, 24 Sept:, 5, 12 Oct: 1669, 7 Jan: 1670. Res: Holl: 25 Sept: 1669. bl: 28. Holl: Merc: l. l. bl: 153.

[2]) Voor deze ambassade, waarover bijna geen schrijver iets vermeldt, heb ik gebruik gemaakt van het voortreffelijke en uitvoerige verbaal, dat op het rijksarchief berust. Mortaigne was, zegt Alpen, (hetgeen, in het voorbijgaan gezegd het eenigste is, wat deze over de zending heeft; Tücking vermeldt haar niet eens), „ob morum suavitatem, aliasque virtutes Christophoro Bernardo apprime charus, nec Aulae, aut ulli Ministrorum invisus." (Alpen. l. l. bl: 138). Hij was aanhoudend het voorwerp van allerlei voorkomendheden en de gast bij alle plechtigheden en feesten. Bij zulke gelegenheden werden vele toosten „liberalick" gedronken, zoodat onze gezant somtijds eene uitnoodiging moest afslaan, „alzoo daegs te vooren wat te starck gedronken was," of „vermits mij niet alte wel bevonde oover de goede ciere des daegs te vooren gemaeckt."

hij bij zijne eerste audientie den bisschop mede, dat hij door de Staten gezonden was, om hunne mediatie tusschen Oost-Friesland en Munster in de zaak van de aangehaalde haver met hare gevolgen aan te bieden. Christoph Bernard bedankte zeer voor het aanbod, maar zeide, dat de zaak reeds als vereffend beschouwd kon worden, daar Oost-Friesland hem een adellijk goed, in het stift gelegen, zou overgeven; hij had de zaak niet van genoeg gewicht geacht, om gewapenderhand zijne voldoening op de vorstin te verhalen.

Eenigen tijd later berichtte de bisschop onzen gezant, dat de Oostfriesche stenden 5000 rksd: tot aankoop van Esterwege toegestaan hadden, hetwelk zij daarna aan hem zouden overgeven. Dit was eene genoegzame voldoening voor Christoph Bernard, doch hiermede was Freitag weinig gebaat. Deze kwam in het begin van Maart zelf in den Haag, om zijne zaak te bepleiten. Hij wist uit te werken, dat H. H. M. de Oostfriesche en Munstersche residenten te 's-Gravenhage lieten uitnoodigen, behoorlijk gemachtigd in conferentie te treden over een aan den bisschop te geven tantum en tevens over de schadeloosstelling van Freitag.

Christoph Bernard was zeer verstoord, dat de assessor zich tot H. H. M. gewend had, in plaats van, volgens gedane belofte, òf zich weder in arrest te begeven, òf de overdracht van Esterwege te bewerken. Dit goed was den bisschop zeer aangenaam, zoowel om de schoone reigerjacht, als voornamelijk, omdat het vroeger aan de Malthezer ridders toebehoord had en door een commandeur, die de orde verlaten had en getrouwd was, verkocht was. Hij wilde het langs minnelijken weg, zonder schade voor Cromminga,

aan de orde terugbrengen en het, zoo men zeide, aan zijn neef, den Malthezer ridder von Schilder, schenken.

De koop scheen echter voortdurend moeilijkheden te moeten opleveren. Cromminga was intusschen gestorven en Esterwege aan verschillende erfgenamen vervallen. Men hoopte, dat Freitag het spoedig met hen eens zou worden, dewijl het anders te vreezen stond, dat de goederen, die tot zijne cautie dienden, door den bisschop geëxecuteerd zouden worden. Dit was de stand van zaken, toen Mortaigne Munster verliet en 21 Juli rapport uitbracht. H. H. M. waren tevreden, doch niet alzoo Freitag, die op schadevergoeding bleef aandringen [1]).

De overdracht van Esterwege ging niet zoo spoedig van stapel, als men wenschte en hoopte. Eensdeels woonde in de provincie Groningen slechts één der erfgenamen van Cromminga, jonker Greving, en deze meende, dat zijn overleden oom eene testamentaire bepaling omtrent Esterwege gemaakt had, die eerst na 6 weken kon geopend worden; anderdeels was de drostin Wischweiler, evenzeer eene erfgename, niet genegen, het goed te verkoopen of af te staan. Freitag klaagde daarover bij H. H. M., die den staten van Groningen opdroegen, de drostin tot andere gedachten

[1]) Res: St.-G. 2, 14 Jan:, 3, 14, 17 Maart, 10 Mei, 30 Juni, 21 Juli 1670. Secr: Res: St.-G. 14 Jan: 1670. Res: Holl: 21 Dec: 1669. bl: 28. Verbael 15—24 Jan:, 22 Febr:, 22 Juni, 6, 7 Juli 1670. Historisch Verhael. bl: 464. Holl: Merc: 1670. bl: 10. Sylvius. l. l. bl: 72. Brieven van Mortaigne, d[to] 28 Jan:, 7 Maart, 1 April, 27 Juni, 8 Juli 1670 (Verbael). Secrete brieven van denzelfde, d[to] 25, 28 Maart 1670 (R. A.). Brief van Wicquefort, d[to] 8 Febr: 1670 (Ms. K. B.). Brief van Hessing aan den bisschop, d[to] 29 Juli 1670 (F. M. L. 534. 1).

te brengen. Dit hielp echter niet, daar de erfgenamen eene veel te groote som vroegen. De bisschop verloor nu zijn geduld en legde arrest op de in Munsterland gelegene goederen van den assessor. De Staten troostten Freitag door hem te schrijven, dat de gedeputeerden, die van hunnentwege tot bijlegging van het geschil over Höxter afgezonden zouden worden, in last hadden, Christoph Bernard te bewegen, het arrest op te heffen, dewijl zij van hun kant de tol afgeschaft en de aangehaalde haver vrijgelaten hadden.

Amerongen, te Bielefeld gekomen, sprak over de zaak eerst met Wiedenbrück, die beweerde niets daarvan af te weten, en daarna met Freitag zelven, die expres daarvoor in gemelde stad gekomen was. De bisschop zelf, dien hij later sprak, vond de voor Esterwege gevraagde som veel te hoog en liet niet onduidelijk merken, dat hij tevreden zou zijn, indien men hem de waarde van het goed gaf, waarop H. H. M. Amerongen opdroegen, bedektelijk inlichtingen over den juisten prijs in te winnen. Onze gezant voldeed aan dien last en deelde bij zijne terugkomst in den Haag zijne bevinding mede. H. H. M. bepaalden, dat de Raad van State eene som, niet hooger dan 7000 rksd:, aan den bisschop zou betalen uit de renten, die Oost-Friesland jaarlijks aan onzen staat voldeed; over de door Freitag geledene schade zou te gelegener tijd beraadslaagd worden (4 Sept: 1671). Bij de terugkomst van Amerongen in Munsterland, weinig tijds later, toonde de bisschop zich niet ongenegen, op deze wijze de zaak uit de wereld te maken, maar verwees hem voor de verdere behandeling tot Wiedenbrück, die zich toen te Keulen bevond, doch daar schijnt over de zaak niet gesproken te zijn.

Zulks beviel Freitag in het geheel niet. Ondersteund door de stenden van Oost-Friesland, bleef hij aanhoudend klagen over de schade, die hij geleden had, maar H. H. M. gingen niet verder, dan dat zij zijne brieven in handen eener commissie stelden [1]).

Ondertusschen stierf Johan Willem Freitag, zonder schadeloosstelling verkregen te hebben, doch zijne weduwe en zijne kinderen zetten de pretensie tegen H. H. M. voort. Ook zij evenwel hadden voorloopig weinig succes en evenmin hielp het, dat in het voorjaar van 1675 commissarissen van H. H. M. met zur Mühlen, die zich toen in den Haag bevond, spraken. Eindelijk werkte een brief der vorstin-regentes van Oost-Friesland, gesteund door eene memorie van haar gezant, Pauly, uit, dat H. H. M. aan eene commissie opdroegen, met de weduwe en erfgenamen van Freitag over de schadeloosstelling te onderhandelen (15 Oct: 1676).

Het duurde een vol jaar, voordat die commissie melden kon (14 Nov: 1677), dat zij, behoudens goedkeuring van H. H. M., met de genoemde personen een accoord getroffen had. Haro Hendrik had, zoo voor zich als voor de andere rechthebbenden, verklaard, tevreden te zijn met eene schadevergoeding van 2500 gld:, te betalen uit het geld, dat de vorstin van Oost-Friesland aan H. H. M. schuldig was. De commissie had dit voorstel aangenomen, doch onder de uit-

[1]) Res: St.-G. 27 Oct:, 26 Nov:, 8 Dec: 1670, 27 Jan: 26 Mei, 6 Juli, 6 Nov: 1671, 4 April, 2 Aug:, 26 Oct: 1672. Secr: Res: St.-G. 1 Juni, 14 Aug:, 3, 4 Sept: 1671. Brieven van Amerongen, d[to] 18 Juni, 16 Juli, 19 Sept:, en secrete brieven van denzelfde, d[to] 18, 29 Juni, 26 Juli 1671 (R. A.). Brieven van Freitag, d[to] 5/15 Mei, 26 Oct: 1671, 9 Maart, 11/21 Juli, 10 Oct: 1672, 4 April 1673, 26 April 1674 (R. A.).

drukkelijke voorwaarde, »dat gemelte weduwe ende Erffge-»namen sich sullen moeten stilhouden, ende om d'affdoeninge »van 't voors. arrest haere ho: mo: niet meer en sullen »mogen moeijelijck vallen, gelijck mede, dat dit verdragh sal »werden gesecreteert, op dat hetselve den heere Bisschop »niet kennelijck en werde."

Het accoord werd door Holland overgenomen, doch waarschijnlijk niet goedgekeurd. Ten minste de erfgenamen van Freitag leverden nog 14 April 1681 een request aan H. H. M. over, waarin zij op betaling aandrongen. Dit is de laatste keer, dat ik van deze langdurige quaestie gewag gemaakt gevonden heb [1]).

Thans vat ik den draad der geschiedenis bij het verblijf van Mortaigne in Munsterland weder op. De bisschop geraakte met hem in gesprek over Borculo en stelde voor, opdat die steen des aanstoots weggeruimd wierde, die heerlijkheid van van Stirum te koopen en dezen, voor wien het altijd eene betwistbare bezitting was, de helft der waarde te geven; hij schatte de jaarlijksche opbrengst niet hooger dan 3 à 4000 gld. Mortaigne meende, dat men, om den bisschop in een goeden luim te houden, den voorslag moest aannemen, te meer, omdat Christoph Bernard verzekerde, dat hij de heerlijkheid Borculo wilde koopen, om een einde aan de voortdurende moeilijkheden te maken, en niet om, zooals beweerd werd, haar aan zijn broeder te schenken. De bisschop liet door een agent met van Stirum onderhandelen,

[1]) Res: St.-G. 9 Maart, 4 Mei, 8 Juli, 24 Sept: 1675, 9 Oct: 1676, 14 April 1681. Secr: Res: St.-G. 29 April 1675, 15 Oct: 1676, 14 Nov: 1677. Memorie van Haro Hendrik Freitag van 9 Maart, en brief van douairière Johanna Freitag-Diepenbrock, d[to] 1 Juli 1675 (R. A.).

doch deze, anders niet ongenegen, zich tegen eene redelijke som van Borculo te ontdoen, weigerde, daar de agent tot het opstellen eener schriftelijke akte geen last had. In den Haag werd het voorstel aannemelijk geacht, mits Christoph Bernard verklaarde, dat hij in de gemelde heerlijkheid geene Munstersche troepen zou leggen. Hij betuigde aan Mortaigne, dat zulks geenszins zijn plan was en dat hij daarvan gaarne eene schriftelijke verklaring zou geven. Hoe bereid echter beide partijen tot eene toenadering schenen, zoo kwam er van de geheele zaak toch niets [1]).

Nog in eene andere quaestie riep de bisschop de tusschenkomst van onzen gezant in. Wiedenbrück droeg Mortaigne op, aan H. H. M. de zaak van Schulenborch aan te bevelen, die voor den raad van Brabant een proces tegen de vorstin van Hohenzollern aanhangig had, en tevens te verzoeken, dat, volgens de amnestie van den Kleefschen vrede, diens vrouw, Margaretha Jans, hare goederen, die met arrest belegd waren, mocht terugkrijgen. H. H. M. schreven aan den raad van Brabant, om Schulenborch »goet, cort »ende onvertogen recht, oock compliment van Justitie" te verleenen. Het verzoek omtrent de goederen der vrouw werd overgenomen door de gedeputeerden van Groningen, in wier provincie zij gelegen waren en die, deze zaak tanquam suam provincialem et domesticam causam beschouwende, geene inmenging der andere gewesten wilden dulden.

Mortaigne werd voor zijne tusschenkomst door Wiedenbrück en Schulenborch zeer bedankt en de laatste schreef een brief van dankzegging aan de Witt. Het beviel den Staten

[1]) Verbael 26 Jan:, 23 Juni, 7 Juli 1670. Brieven van Mortaigne aan de Witt, d[to] 4 Febr:, 4 Maart 1670 (R. A.).

volstrekt niet, dat hun gezant met Schulenborch omgang had. Zij schreven hem, »dat hij hem sal hebben 't ont-»houden van die conversatie, als aen eenige vande Bondtge-»noten aenstootelick sijnde," en tevens, wat zeker zeer klein-geestig was, Schulenborch »in sijne Brieven niet te geven »den titel van Heer" [1]).

Zooals ik reeds gezegd heb, had de bisschop zich tegen Amerongen ten gunste van eene nauwere alliantie met H. H. M. uitgelaten. Dit had officieel geen verder gevolg gehad, doch een zekere jood, Abraham Isaack [2]), bankier te Coesfeld,

[1]) Res: St.-G. 8 April, 6 Mei 1670. Verbael 8, 13, 21 April, 11 Mei 1670. Brieven van Mortaigne, d^to 15, 22 April, 18 Mei 1670 (Verbael). Secrete brief van denzelfde, d^to 4 April 1670 (R. A.). Brief van Schulenborch aan de Witt, d^to 2 Mei 1670 (R. A.). Brief van Hessing aan den bisschop, d^to 29 Juli 1670 (F. M. L. 534. 1).

[2]) Wat deze persoon, die eenige jaren later weder te voorschijn treedt, was, leert men eenigszins kennen uit het volgende fragment eener missive van van Juchen, d^to 4 Oct: 1669 (R. A.): „Alsmede soo mij geloofflijcken „voorgebracht wort dat seeckeren Jode naemens Abraham Isack tot Coesvelt „woonende (die voordesen inden Munstersen oorlogh diversche reijsen „voorden heer Bisschop tot Amsterdam geweest, allerhande amunitie van „oorloge opgecocht, het polver in fransche wijnvaten ende oxhoofden gedaen, „ende alsoo neffens eenige oxhoofden wijn uijt het Landt, nae het stift van „Munster gebracht) den welcken Joode voorleden maendagh acht dagen „sijnde den 23^en September wederom met een Coffer vol gelt hem tot „Harderwijck, door een bootgen aenden Amsterdamschen Veerman, die van „Harderwijck op Amsterdam vaert doen brengen, aenden Veerman komende „is int ophijssen vant' koffer den bodem vant'selve coffer gebroocken, alsoo „dat hij Joode selver aen seeckeren vrient tot Coesfelt geschreven ende „bekent gemaeckt heeft, dat perickel geloopen over die tien duijsent „rijcxd^rs quijtgeraeckt te sijn, dat doch noch door hulpers hulp met drie „rijcxdaelders geremedieert is geworden, vermits het seecker is, dat den

die dikwijls te Amsterdam kwam, had aldaar, zoo het schijnt uit eigen beweging, daarover gesproken met een koopman, Samuel Sautijn. Deze had, misschien te voorbarig, gezegd, dat H. H. M. wel genegen zouden zijn, in tijd van vrede tot zekerheid van het stift 3000 man te voet en 2000 te paard te onderhouden. Den bisschop had dit niet onaangenaam geklonken en hij had zijn kamerheer Haugwitz naar Amsterdam gezonden, doch deze had bemerkt, dat H H. M. het met Sautijn niet eens waren. Christoph Bernard had daarop die onderhandeling laten varen.

Dit alles had plaats gehad vóór de zending van Mortaigne. Deze polsde den bisschop over de Triple Alliantie. Christoph Bernard verwachtte daarvan geene groote resultaten, dewijl Zweden in de quaestie der Spaansche Nederlanden niet veel gewicht in de schaal kon leggen, en zeide, dat de Duitsche vorsten door hun staatsbelang en door den Westphaalschen vrede gedwongen waren, zich in de twisten tusschen Frankrijk en Spanje onzijdig te houden. De meening des bisschops over gemeld verbond verbeterde later wel een weinig, maar

„selven Joode weer eenige amunitie ende andere Crijchsgereetschappen naer „Amsterdam is gaen opcoopen, ende wederom als voordesen meermaels geschiet, „met allerhanden practijcquen sal soecken uijt het landt, naer t'Stifft van „Munster te brengen; Soo soude nae mijn geringh oordeel (doch onder „correctie) wel dienen den selven Joode tot Amsterdam uijt te kondtschappen, „alzoo den selven voorleden maendagh acht dagen aller eerst van Harderwijck „naar Amsterdam gevaren, ende sulcke rencontre gehadt, sal ongetwijffelt „den veerman wel weten waerhij opgetrocken, omme op die actie wat te „letten, ende soo eenen Coopman die het landt tegens desselfs placaten „fraudeert, die ongeruste geesten tegen 's Lants welvaren accommodeert, „voor eerst het goet prijs, ende den persoon mede prijs gemaeckt, ende „anderen ten exempel gestraft te worden."

hij verklaarde toch, daarin niet te willen treden, tenzij men hem subsidie gaf voor het geval, dat de verbondenen krachtig moesten optreden. Hij beriep zich hierop, dat ook Zweden subsidie trok, waarop Mortaigne antwoordde, dat dit een tweeledig karakter had, daar het als deel des Rijks geen subsidie kon vorderen, wel als koninkrijk Zweden. Meer geneigdheid tot toetreding toonde de bisschop van Paderborn, wiens broeder, baron Willem van Furstenberg, zich ook te Munster bevond. Deze liet zich zelfs zoo gunstig uit, dat onze gezant zich van een uitstapje naar Paderborn veel voorstelde, doch dit viel niet in den smaak van H. H. M.

Hoewel de bisschop derhalve niet tot de Triple Alliantie wilde toetreden, sprak hij ook met Mortaigne over een afzonderlijk defensief verbond met H. H. M., waardoor onze republiek van Wezel tot aan den Dollard gedekt zou zijn. H. H. M. zouden in tijd van vrede 3000 man te voet en 2000 te paard en in geval van oorlog het dubbele getal subsidieeren, welke troepen hij ten allen tijde gereed moest houden, terwijl hij, in tijd van nood, met nog grooter macht te hulp zou komen. De Staten zouden niet gebonden zijn, hem te ondersteunen, als hij in een oorlog, die alleen het stift aanging, geraakte, maar in dit geval zou hij de door hen in tijd van vrede gesubsidieerde 5000 man zelf mogen gebruiken.

Dit voorstel werd door Mortaigne in zijne brieven krachtig ondersteund, en misschien zou men daarop, niettegenstaande de onaangename voorwaarde van subsidie, acht geslagen hebben, indien men niet van Bruynincx uit Frankfort een bericht ontvangen had, dat op de beurs van Amsterdam eene soort van paniek veroorzaakte. Onze resident meldde

als geloofwaardige tijding, dat de bisschop op het punt stond, een verbond met Frankrijk te sluiten, en insgelijks met Brandenburg onderhandelde. Dit verontrustende bericht werd aan Mortaigne medegedeeld, die daarover met Christoph Bernard sprak. Deze ontkende ten sterkste, in eenige onderhandeling met Lodewijk en Frederik Willem te staan, en zeide, dat hij zich wel wachten zou, de Franschen in zijn land te halen, en dat hij dengene, die te Frankfort zulk een gerucht uitgestrooid had, voor een schelm hield. Hij bleef tegen Mortaigne zijne welwillendheid jegens H. H. M. betuigen en liet zich zelfs uit, als wilde hij incognito een reisje door Holland maken, om de vriendschap te versterken, maar noch hiervan, noch van een nauwer verbond kwam iets. Onzerzijds wilde men van geen subsidie hooren, ofschoon een tractaat, indien het door den bisschop goed nagekomen werd, twee groote voordeelen opleverde. Daardoor toch werd onze oostelijke grens gedekt en Maastricht, die ongelukkige voorpost, beveiligd [1]).

[1]) Res: St.-G. 24 Maart 1670. Verbael 16, 22, 25, 26 Jan:, 13, 22 Febr:, 1, 15 Maart, 27, 28 April, 1 Mei, 5 Juli 1670. Brieven van Mortaigne, d^to^ 28 Febr:, 4, 18, 21 Maart, 1, 22, 29 April, 2 Mei 1670 (Verbael). Brieven van denzelfde aan de Witt, d^to^ 28 Maart, 2, 30 Mei 1670 (R. A.). Brieven van Bruynincx, d^to^ 2, 3/13 April 1670 (R. A.). Brief van Wicquefort, d^to^ 16 Oct: 1670 (Ms. K. B.).

VIJFDE HOOFDSTUK.

GESCHIL OVER HÖXTER TUSSCHEN MUNSTER EN BRUNSWIJK—WOLFENBUTTEL. — AMBASSADE VAN BENTINCK NAAR DEN HAAG. — BRASSER NAAR BRUNSWIJK EN CUNAEUS NAAR MUNSTER GEZONDEN. — AMBASSADE VAN RIPPERDA, WERKENDAM, AMERONGEN EN GROVESTINS NAAR BIELEFELD.

Reeds terwijl Mortaigne zich nog in Munsterland bevond, hadden H. H. M. weder bericht gekregen, dat de bisschop sterk aan het werven was, en op het einde van 1670 schreef iemand aan de Witt, dat Christoph Bernard, met Frankrijk verbonden, weldra onze republiek zou aanvallen [1]).

[1]) Naamloos bericht [van Arnold Douncker, toenmaals resident van Brunswijk—Lunenburg te Keulen] uit Keulen aan de Witt, d^to 18 Dec: 1670 (R. A.), waarin o. a. stond: „O Messieurs il ne faut pas dormir, „Hannibal erit brevi ad portas! Germania dissidiis laborat iisdemque „morietur, non me Propheta, sed proprio suo studio. Nonne bene verum

Spoedig echter bleek het, dat die troepen niet tegen ons geworven waren, maar den bisschop steun moesten geven in een geschil, dat tusschen hem en de hertogen van Brunswijk gerezen was. Kortelijk zal ik den oorsprong daarvan melden. De stad Höxter behoorde aan de abdij van Corvey, doch stond onder bescherming van Brunswijk. Die toestand, door den Westphaalschen vrede bevestigd, had geene noemenswaardige zwarigheden opgeleverd, totdat in 1662 de geestelijken van Corvey Christoph Bernard tot abt verkozen. Reeds eenigen tijd later waren er verschillen over Höxter tusschen hem en Brunswijk ontstaan, doch ter gelegenheid van de onderhandelingen over den Kleefschen vrede bijgelegd. In 1670 rees een zwaarder twist over een reglement op het bierbrouwen. Er ontstond te Höxter een oploop en Christoph Bernard wendde tevergeefs alle pogingen aan, om dien te doen bedaren. De stad riep de hulp van Rudolf August van Wolfenbuttel in, die haar door eenig krijgsvolk liet bezetten. Hierover ontstond een hevige pennestrijd, maar de bisschop begreep, dat krachtiger maatregelen noodig waren, en begon troepen te werven, welk voorbeeld door zijne tegenstanders gevolgd werd [1]).

Christoph Bernard bemerkte, dat zijne wervingen den Staten groote ongerustheid inboezemden, en besloot hen

„est, divisionem viam esse ad non esse? Et utinam o praecipuum Germaniae „brachium Hollandia vestra in eundem morbum incidat! Je n'ose pas „escrire d'avantage, car i'y demeure entre les loups, et il se faut guarder „plus q'une femme qui est en couch."

[1]) Zie over de Höxtersche quaestie Alpen. l. l. bl: 146—154. Corstiens. bl: 124. 125. Holl: Merc: l. l. bl: 147. Sylvius l. l. bl: 129. Tücking. bl: 162—165. [de Vries]. bl: 149—167.

gerust te stellen. Hij zond daartoe naar den Haag zijn geheimen krijgsraad, overste Hendrik Frederik Bentinck tot Kemnade en Broekhuizen. Voordat ik echter van het publieke gedeelte zijner zending gewag maak, is het noodig, over een geheimen last, dien de bisschop hem gegeven had, te spreken.

Deze betrof het meermalen vermelde defensief verbond tusschen Munster en de Nederlanden. Sautijn was weder de tusschenpersoon tusschen de beide staten geweest en had daarbij Gillis Valckenier, burgemeester van Amsterdam, in den arm genomen. In de tegenwoordige omstandigheden, nu de Staten in de Höxtersche zaak hunne mediatie schenen te willen aanbieden, kwam het den bisschop gewenscht voor, door een nauwer verdrag met hen verbonden te zijn. De kans stond voor hem niet zeer gunstig, want zijn persoon genoot hier te lande weinig sympathie. Men was evenwel van gevoelen, dat men het aanbod van een verbond niet moest weigeren, indien daarbij bepaald werd, dat de Staten met alle macht den bisschop en zijn land tegen iederen aanvaller zouden ondersteunen, waartegen hij hen in tijd van nood met een bepaald getal troepen zou bijstaan, voor welke hulp hij een subsidie zou ontvangen, doch slechts zoolang, als die troepen wezenlijk van dienst zouden zijn, terwijl de Staten ook de vrijheid moesten hebben, te allen tijde zonder verhindering in het stift te werven. Men wilde echter onzerzijds er niet van hooren, hem ook in vredestijd eenig subsidie te geven, hetgeen men »om vele pregnante »redenen" bepaaldelijk aan Zweden en andere mogendheden geweigerd had.

Deze geheime onderhandeling werd, eveneens niet offi-

cieel, door Bentinck voortgezet. Hij sprak over de zaak met den raad-pensionaris en men kwam zelfs zoover, dat van wederzijden een bepaald project overgeleverd werd. Dewijl echter in dat van Munster weder van een doorloopend subsidie melding gemaakt was, wilden H. H. M. daarvan niet hooren, en de zoo dikwijls hervatte onderhandeling kwam ook dezen keer niet verder [1]).

Wat den openlijken last van Bentinck betreft, hij leverde (24 Dec:) eene memorie over, waarin hij de Staten wegens de wervingen van zijn meester geruststelde en hun verklaarde, dat die alleen plaats hadden, om den bisschop weder in het bezit van Höxter te stellen. Dienzelfden dag leverde Wicquefort uit naam van den hertog van Celle en den bisschop van Osnabrück eene memorie over.

Bentinck bleef niet lang in den Haag. Op zijne terugreis had hij te Doetinchem ($\frac{\text{26 Dec: 1670}}{\text{5 Jan: 1671}}$) eene onaangename ontmoeting, waarvan ik geene melding zou maken, indien die niet onder de grieven in 's bisschops oorlogsmanifest van 1672 voorkwam. Bentinck stelde datgene, wat niets meer dan een dronkemansstandje schijnt geweest te zijn, zoodanig aan Christoph Bernard voor, dat deze zich genoopt vond, daarover bij Cunaeus, die toen als commissaris bij hem was, te klagen, maar H. H. M. verwaardigden zich niet, ooit eenig antwoord daarop te geven [2]).

[1]) Secr: Res: Holl: 6 & 7 Febr: 1671. Dl: III (folio-uitgave). bl: 112—117. Brief van de Witt aan [Johan Reede van] Renswoude, d[to] 4 Dec: 1670 (R. A.). Brief van Wicquefort, d[to] 7 Dec: 1670 (Ms. K. B.). De beide projecten volgen hierachter als bijlage II.

[2]) Res: St.-G. 24, 27, 31 Dec: 1670. Alpen. l. l. bl: 154. Holl: Merc: l. l. bl: 146. 147. Sylvius. l. l. bl: 129. Tücking. bl: 165. [de Vries].

De geruststellende verzekering van Bentinck belette niet, dat men weinig genegenheid voor Christoph Bernard bleef koesteren. Wicquefort, die de Witt over de houding van H. H. M. in de Höxtersche zaak polsde, kreeg dan ook tot antwoord, »que cet Estat ne peut pas avoir beaucoup d'in»clination pour l'Evesque, et que l'on ne s'armera jamais »pour ses intentions," maar tevens, dat men zich niet voor Brunswijk zou verklaren, »que l'on ne sache l'estat des af»faires, et qui des deux est l'aggresseur."

Holland drong er op aan, dat men zoowel naar Brunswijk als naar Munster een commissaris moest zenden, om de mediatie van H. H. M. aan te bieden. Die provincie voegde daarbij, dat men, als Christoph Bernard, op zijne macht steunende, die bemiddeling verwierp, de vorsten van Brunswijk—Lunenburg zoodanig, des noods met kracht van wapenen, moest ondersteunen, dat hij tot eene goede schikking gebracht werd.

H. H. M. namen het voorstel tot aanbieding van mediatie over en benoemden tot commissarissen de beide door Holland voorgestelde personen, Brasser en Cunaeus, om respectievelijk naar Brunswijk en naar Munster te gaan [1]).

bl: 167. 168. Brieven van Cunaeus, d[to] 16, 30 Jan: 1671 (R. A.). Brieven van Wicquefort, d[to] 25 Dec: 1670, 24 Jan: 1671 (Ms. K. B.). Zie een verhaal van het gebeurde te Doetinchem als bijlage III.

[1]) Res: St.-G. 18, 24 Dec: 1670. Res: Holl: 16 Dec: 1670. bl: 82. Secr: Res: Holl: 19 & 20 Dec: 1670. l. l. bl: 107. Alpen. l. l. bl: 155. Brief van Wicquefort, d[to] 7 Dec: 1670 (Ms. K. B.). Cunaeus was de bekende secretaris onzer ambassade in Engeland. Theodorus Brasser was 2 Oct: 1665 als ritmeester aangesteld. Hij maakte in die hoedanigheid den vorigen oorlog tegen den bisschop mede, doch had het ongeluk in gevangenschap te geraken, waarin hij echter niet lang bleef, daar zijne

Brasser nam 27 Dec: afscheid van H. H. M. en kwam 11 Jan: te Wolfenbuttel aan, waar hij den volgenden dag Rudolf August het voorstel van H. H. M. tot mediatie overbracht. Deze, zoowel als zijn broeder Anton Ulrich, verklaarde groote genegenheid voor de Staten te koesteren, keurde hunne mediatie goed, klaagde zeer over den bisschop en zeide, dat hij de zaak in handen der vorsten van Celle en Osnabrück gesteld had. Dit laatste was, zooals Brasser meende, een minder gunstig teeken, want daardoor zou zeker de mediatie van H. H. M. eerst wel goed opgenomen, maar naderhand beleefd van de hand gewezen worden. Voorloopig echter was de bemiddeling aangenomen en Brasser begaf zich naar Celle. Ernst August verklaarde zich bereid, de pogingen van H. H. M. te ondersteunen, doch George Willem behield zich voor, later te antwoorden. Van Celle vertrok Brasser naar Hannover, welks hertog insgelijks beloofde, met H. H. M. tot de mediatie te zullen medewerken. Hoe vredelievend zich ook al die vorsten uitlieten, zij be-

vrienden, „synde gequalificeerde jngesetene van desen Staet, daar onder „oock eenige die d'eere hebben van te participeren aen de hooghste Regie„ringe", voor hem in de bres sprongen (vgl: mijn acad: proefschrift, bl: 376. 414). In 1668 behoorde hij tot de gelicentieerde officieren, maar werd 19 Juli 1669 weder als ritmeester in de plaats van den overleden Johan van Sypesteyn aangesteld. Wicquefort schrijft in een brief, d[to] 20 Dec: 1670 (Ms. K. B.) aldus over Brasser: „C'est une personne d'un tres grand „merite, tant pour son courage, que pour son merite. Il est gendre de „M. Hooft bourguemaistre d'Amsterdam et Capitaine de Cavalerie, mais „capable d'un plus grand employ." Zijne echtgenoote was Geertruid, dochter van den bekenden Hendrik Hooft (geb: 3 Sept: 1617, † 12 Dec: 1678) en van Agatha Hasselaer (geb: 1617, † 13 Febr: 1664), en zuster der echtgenoote van Jakob Hop.

grepen op alle mogelijke gevallen voorbereid te moeten zijn en brachten een goed aantal troepen op de been, waarvan zij het opperbevel aan Waldeck opdroegen. Daardoor toch, meenden zij, zou de bisschop afgeschrikt worden, tot geweld zijne toevlucht te nemen, daar zijne troepen meest uit nieuw geworven manschap, de hunne voor het grootste gedeelte uit oudgedienden bestonden. Zij boden Christoph Bernard aan, hem Höxter over te laten, mits hij beloofde, het tegenwoordige garnizoen niet te vermeerderen, den burgers hunne privilegies te laten en het verdere geschil aan onpartijdige rechters op te dragen. De bisschop draalde met antwoord te geven. Dit beviel noch H. H. M., die reeds door Ernst August tot hulp volgens de Quadruple Alliantie van 25 Oct: 1666 aangezocht waren, noch den vorsten van Brunswijk-Lunenburg, die hunnen gezanten last gaven, Munster te verlaten [1]).

Cunaeus van zijn kant nam twee dagen later dan Brasser afscheid van H. H. M. en kwam 5 Jan: te Munster aan. Twee dagen daarna werd hem audientie verleend, maar hij werd »sonder eenige van die ceremonien, diemen gebruijckt »heeft omtrent den heer Mortaigne" ontvangen. Op de propositie van Cunaeus antwoordde de bisschop, dat hij den Staten voor het aanbod van mediatie zeer dankbaar was en alles van hunne onpartijdigheid verwachtte, maar dat hij eerst met zijne raadslieden moest overleggen. Hij gaf niet onduidelijk te kennen, dat de zaak niet voor schikking vat-

[1]) Res: St.-G. 27 Dec: 1670, 9 Febr: 1671. Rauchbar. l. l. bl: 255. 256. Brieven, d[to] 3, 4, 3/13, 10/20, 23, 26, 30 Jan:, 2, 5 Febr:, en secrete brieven van Brasser, d[to] 3/13, 10/20, 26, 30 Jan:, 2, 5 Febr: 1671 (R. A.). Brief van denzelfde aan de Witt, d[to] 30 Jan: 1671 (R. A.).

baar was, tenzij Höxter door de Brunswijksche troepen ontruimd en hem gerestitueerd wierde. Een gelijk antwoord hadden Sporck en Speijermann, die vanwege Celle, en Lampadius, die vanwege Hannover de bemiddeling aangeboden hadden, ontvangen.

Niettegenstaande Cunaeus aanhoudend op gunstig antwoord aandrong en verklaarde, dat Wolfenbuttel zeker de mediatie zou aannemen, talmde de bisschop met antwoord te geven, hetgeen onzen gezant te meer hinderde, daar Brasser zoo spoedig geslaagd was. Intusschen vermeerderde ook de bisschop aanhoudend zijne troepen en sommigen begrootten het aantal daarvan op ruim 30000 man, hetgeen het vermoeden opwekte, dat hij grooter plannen dan alleen de quaestie over Höxter in het hoofd had.

Eindelijk (2 Febr:) werd Cunaeus verheugd door de mondelinge verklaring van den bisschop, dat hij de mediatie van H. H. M. aannam, doch hij werd tevens eenigszins teleurgesteld, toen hij uit het schriftelijke antwoord bemerkte, dat zulks slechts geschied was onder de voorwaarde, dat eerst Höxter ontruimd zou worden. Daarop werden de onderhandelingen tusschen de Munstersche commissarissen en die der vorsten van Celle en Hannover, welke, zooals ik gezegd heb, op het punt stonden te vertrekken, hervat, hetgeen tot het projecteeren van een praeliminair tractaat leidde. Daarbij werd bepaald, dat Höxter door Wolfenbuttel ontruimd en door een Munstersch garnizoen bezet zou worden, dat gedurende den verderen loop der onderhandelingen hoogstens 200 man mocht bedragen. De bisschop schreef den Staten, dat hij hunne bemiddeling aangenomen had en hun derhalve verzocht, gedeputeerden te zenden, om de zaak tot

een goed einde te brengen. Intusschen was het praeliminaire tractaat nog niet geratificeerd, dewijl men het niet eens was over de hoegrootheid van de bezetting en Brunswijk aan Munster niet wilde toestaan, die tot het eindverdrag te Höxter te hebben. Dit hield het sluiten van het praeliminaire tractaat weder eenigen tijd tegen [1]).

Zoodra H. H. M. in het begin van Februari bericht gekregen hadden, dat beide partijen de mediatie aangenomen hadden, schreven zij een brief van dankzegging aan den bisschop en besloten, eene deputatie af te zenden, om tot de eindbeslissing der quaestie mede te werken, waartoe Ripperda tot Buirse (Gelderland), Werkendam (Holland), Amerongen (Utrecht) en Grovestins (Friesland) aangewezen werden. Zij moesten, om goed hunne zending te volvoeren, zich op de hoogte stellen van het recht der beide partijen; zij mochten, om deze tot eene minnelijke schikking te brengen, de garantie van H. H. M. beloven; zij moesten de vorsten van Brunswijk—Lunenburg en den bisschop over het aangaan van een defensief verbond met H. H. M. polsen; zij kregen verlof, zich van elkander te scheiden, indien zij het noodzakelijk vonden, dat een gedeelte van hen naar Brunswijk, het andere naar Munster ging. De vier gedeputeerden namen 4 Maart afscheid van H. H. M. [2]).

[1]) Res: St.-G. 29 Dec: 1670, 16 Febr: 1671. Sylvius. l. l. bl: 133. 134. Brieven van Cunaeus, d[te] 6, 9, 16, 23, 30 Jan:, 3, 6, 8, 20, 24 Febr: 1671 (R. A.). Brieven van denzelfde aan de Witt, d[te] 6, 8 Febr: 1671 (R. A.). Secrete brieven van Brasser, d[te] 9, 2/12 Febr: 1671 (R. A.). Brief, d[to] 5 Febr:, en secrete brief van Malapert, d[te] 25 Jan: 1671 (R. A.). Brief van den bisschop aan H. H. M., d[te] 5 Febr: 1671 (R. A.).

[2]) Res: St.-G. 9, 10, 17, 18, 23, 24, 28 Febr:, 3, 4 Maart 1671. Res: Holl: 9, 10 Febr: 1671. bl: 47. 48. Secr: Res: Holl: 18 Febr: 1671. l. l bl: 119—123.

Terwijl zij op reis waren, vorderde het praeliminaire tractaat niet, daar men het voortdurend oneens bleef over de grootte der bezetting van Höxter. De bisschop was zeer verstoord over de handelwijze zijner tegenpartij en zeide, dat hem niets restte, dan de toevlucht tot de wapenen te nemen. Toen Cunaeus hem meldde, dat H. H. M. gedeputeerden zouden zenden, bedankte hij daarvoor, doch verklaarde, dat de zaak nog niet in termen was, om door mediateurs behandeld te worden, terwijl hij aan de commissarissen der Lunenburgsche vorsten zelfs te kennen gaf, dat hij zich niet verder met eenig tractaat wilde inlaten. Tevergeefs poogden genoemde commissarissen de onderhandeling weder op te vatten. De bisschop bleef weigeren en verklaarde, »liever sigh te laeten dwingen met een wit »stockje het stifft uijt te gaen," dan andere voorwaarden aan te nemen [1]).

Den 14den kwamen Ripperda en Werkendam te Osnabrück aan, waar zij vernamen, dat het praeliminaire tractaat nog niet geteekend was, doch dat men aan Christoph Bernard een nieuw project aangeboden had. Niettegenstaande zijne krasse betuigingen van het tegendeel liet de bisschop zich door den gezant van Mentz, vrijheer van Schönborn, overhalen, toe te staan, dat de tijd der onderhandeling tot een half jaar verlengd werd en dat gedurende de negotiatie het garnizoen 100 man bedroeg, doch na het halve jaar moest hij weder in het bezit komen van Höxter, welks burgers hij genadig zou behandelen. Intusschen was ook Amerongen

[1]) Brieven van Cunaeus, d[to] 27 Febr:, 3, 6, 10, 13 Maart 1671 (R. A.). Brief van denzelfde aan de Witt, d[to] 10 Maart 1671 (R. A.). Brief van Brasser, d[to] 17/27 Febr: 1671 (R. A.).

(Grovestins bleef vooreerst achter) van zijn huis Middachten op reis gegaan en 20 Maart te Munster aangekomen. De bisschop klaagde tegen hem over de handelwijze der hertogen, doch putte zich uit in welwillende betuigingen jegens H. H. M.

Door de zorg van Schönborn werd echter een nieuw project opgesteld en aan den bisschop aangeboden, hetgeen ten gevolge had, dat 15 April 1671 een tractaat tusschen Christoph Bernard en Rudolf August geteekend werd. De Brunswijksche troepen zouden Höxter ontruimen; de bisschop beloofde, de inwoners in het genot hunner voorrechten te laten; dadelijk na de ontruiming zouden beide partijen gezanten met behoorlijke volmacht naar Bielefeld zenden, om de geschillen tusschen Wolfenbuttel en Corvey te vereffenen; in den tijd tusschen dit praeliminaire tractaat en het eindverdrag zou de bisschop eene bezetting van 70 man, niet meer, in Höxter mogen houden. Tegen den geest dezer laatste bepaling handelde Christoph Bernard, door, zoodra de Brunswijkers de stad ontruimd hadden, haar te laten bezetten door 70 soldaten, die, tot grooten overlast voor de burgers, hunne vrouwen en kinderen medebrachten [1]).

[1]) Res: St.-G. 11 April 1671. Alpen. l. l. bl: 155—161. Basnage. l. l. bl: 142. Corstiens. bl: 125. Dumont. l. l. bl: 146. 147. Holl: Merc: 1671. bl: 29. Sylvius. l. l. bl: 137. Tücking. bl: 165. 166. [de Vries]. bl: 170—172. Brieven van Brasser, d^te^ 7/17, van Cunaeus, d^te^ 20, van Ripperda en Werkendam, d^te^ 15 Maart, 10, 17 April, en van Amerongen, d^te^ 18, 24, 27, 31 Maart, 3 April 1671 (R. A.). Brieven van Amerongen aan de staten van Utrecht, d^te^ 24 Maart, 3, 7, 10, 14 17, 21, 28 April 1671 (Ms. uit eene door mij op de auctie Dam van Noordeloos gekochte collectie brieven van en aan Amerongen). Cunaeus en Brasser keerden naar het vaderland terug. De eerste bracht 21, de tweede 22 April ter vergadering van H. H. M. rapport uit.

Daarmede hadden de meer langdradige dan zakelijke onderhandelingen over het praeliminaire tractaat een einde. »Wij willen hopen," schreef de Witt [1]), »dat de saecke »ten principaelen nu mede wel vredelijck gevonden sal wor»den, met behoorlijcke precautien dat niemandt sich tot »naedeel van desen Staet en prevalere vande troupes jegen»woordich wesende in dienst van d'een off d'andere partije," iets, waarvoor wel reden bestond te vreezen.

Het domkapittel van Munster verzocht den bisschop, nu door het praeliminaire verdrag alle feitelijkheden afgesneden waren, een gedeelte zijner militie, waardoor het stift groot nadeel leed, te ontslaan, hetgeen hij echter weigerde, daar de hertogen nog geene troepen afgedankt hadden.

Er bleef thans overig, te Bielefeld bijeen te komen, om de geschillen verder uit den weg te ruimen, tot welke conferentie de bisschop den domdeken Korff-Schmising, hofraad Wiedenbrück en de licentiaten Muller en Rave tot commissarissen benoemde.

Ripperda en Werkendam kwamen 9 Mei te Bielefeld aan en vonden aldaar reeds verschillende gezanten [2]), maar geene Munstersche, hetgeen zij als een slecht voorteeken voor den gang der onderhandelingen beschouwden. Deze echter kwamen kort daarop, waarna Amerongen en Grovestins hun afscheid van den bisschop namen, die hen met groote eerbewijzingen en onder aanhoudende betuigingen van genegenheid jegens H. H. M. van zich liet gaan. Zij begaven zich

[1]) Brief van de Witt aan Amerongen, d[to] 27 April 1671 (R. A.).

[2]) Blaspeil (Brandenburg), Leerodt en Giese (Neuburg), Muller en Fabricius (Celle), Witt (Hannover), Höpfner von Münchhausen en Höhle (Wolfenbuttel).

over Neuenhaus naar Bielefeld, waar zij 18 Mei arriveerden.

De vergadering was nu voltallig en men besloot de conferenties te beginnen. De Munstersche afgevaardigden opperden reeds dadelijk zwarigheden. Zij verklaarden, Celle en Hannover wel materialiter, doch niet formaliter, als mediateurs te willen beschouwen, d. i. zij wilden wel toestaan, dat die hertogen bij de onderhandelingen als bemiddelaars optraden, doch onder de voorwaarde, dat zij, evenals Wolfenbuttel, het verdrag, indien het tot stand kwam, als partij teekenden. De reden daarvan lag in de erfopvolging onder de Lunenburgsche vorsten, van welke de ééne linie later de handelingen der andere kon desavoueeren. De gezanten der beide hertogen wilden als bloote mediateurs beschouwd worden. Onze gedeputeerden beproefden tevergeefs deze belemmering der onderhandeling uit den weg te ruimen; wederzijdsche gezanten bleven stijf op hun stuk staan. Nadat na lange discussies de zaak in dezer voege geschikt was, dat Celle en Hannover het tractaat, als het gesloten was, zouden goedkeuren en ratificeeren, voor zooveel het hunne belangen betrof, ontstond er een ander, in die tijden niet ongewoon incident. Giese, één der Neuburgsche gezanten, betwistte den gedeputeerden van H. H. M. en van de keurvorsten den rang, en dit lokte natuurlijk den Hannoverschen gezant uit, te verklaren, dat zijn meester, met Neuburg gelijkstaande, hetzelfde zou eischen. De Staten deelden de verontwaardiging hunner afgevaardigden en droegen eene commissie op, daarover bij Aller, resident van Neuburg in den Haag, te klagen en hem te kennen te geven, dat zij zulk eene inbreuk op hunne waardigheid niet wilden dulden en hoopten, dat Giese door zijn meester berispt zou

worden. Gelukkig hadden onze gezanten voorloopig geene gelegenheid, met Giese zelven in collisie te komen, dewijl het met de onderhandelingen nog niet vlotten wilde, zoodat H. H. M. aan Ripperda, Werkendam en Grovestins verlof gaven, naar huis terug te keeren, en Amerongen opdroegen, alleen de mogelijk nog te voeren onderhandelingen bij te wonen.

Geene toenadering tusschen Munster en Wolfenbuttel was te bespeuren. De verschillende gezanten hadden derhalve niets te doen, behalve de Fransche, Verjus, die, evenals Willem Ego van Furstenberg, zeer bedrijvig was, niet om de conferentie te Bielefeld te doen vlotten, maar om geheel andere zaken, die ik later zal vermelden, in orde te brengen.

Amerongen begaf zich intusschen naar Munster, waar hij 21 Juli aankwam, terwijl zijne drie ambtgenooten te Bielefeld bleven. Het eenige, wat hier nog iets te doen gaf, was de quaestie over den rang tusschen H. H. M. en Neuburg. Aller had daarover eene memorie ingeleverd, die hem, daar zij »verscheijde harde ende seer aenstootelijcke expressien" behelsde, teruggegeven werd. Eenigen tijd nog werd over die zaak gesproken, die echter wegens de traagheid der onderhandelingen te Bielefeld haar gewicht verloor en in het vergeetboek geraakte.

Amerongen, die intusschen uit Munsterland te Bielefeld teruggekomen was [1]), verdroot het zeer, dat de conferentie

[1]) Ripperda en Werkendam verlieten kort daarop (1 Aug:) Bielefeld en keerden naar den Haag terug waar zij den 11[den] rapport uitbrachten. Grovestins, die zwaar ziek geweest was, bleef op de eerstgenoemde plaats achter en verliet haar 20 Aug:, vanwaar hij naar Friesland ging, om later naar 's-Gravenhage te vertrekken, „soo haest ick mijn krachten wat

zoo weinig opleverde. Hij stelde voor, door eene commissie uit de mediateurs al de ingediende memories te doen onderzoeken, opdat men aan de partijen zou kunnen te kennen geven, wat ieder van haar te veel geeischt had. Eerst na eenigen tijd, toen Verjus en Furstenberg te Bielefeld teruggekomen waren, werd over dit voorstel beraadslaagd. Wegens de stijfhoofdigheid der partijen liet het zich echter aanzien, dat de onderhandeling niet op eene minnelijke schikking of een compromis zou uitloopen, hoogstens hierop, dat de zaak eenigen tijd opgeschort zou worden en alles bij het praeliminaire tractaat zou blijven.

Eindelijk (12/22 Aug:) werd een reces geteekend. Daarbij werd bepaald, dat, dewijl de meeste mediateurs naar Keulen vertrokken waren en er dus te Bielefeld niets verricht kon worden, de onderhandelingen in eerstgenoemde stad voortgezet zouden worden, met dien verstande, dat intusschen het praeliminaire verdrag van 15 April van kracht bleef. Ook te Keulen werd de zaak geene schrede verder gebracht. Zij werd eerst 17 Maart 1674 geeindigd door een verdrag, dat twee burgers van Höxter, ondersteund door Zitwitz, prior van Corvey, uit naam hunner stad te Coesfeld met Christoph Bernard sloten [1]).

„meerder sal hebben becomen, ende dat ick mij uijt soo een miserable „sieckte, die het aensight vanden mensch gemeenl: in het begin wat de„formeert, mach vertoonen." Brief van Grovestins, d[to] 19 Aug: 1671 (R. A.).

[1]) Res: St.-G. 29 Juni, 1, 16 Juli, 1, 15, 21, 24, 27, 28 Aug:, 7 Sept: 1671. Res: Holl: 15 Juli 1671. bl: 65. Alpen. l. l. bl: 176—178. 411. 412. Basnage. l. l. bl: 142. 143. Corstiens. bl: 125. Tücking. bl: 166—168. Brieven van Amerongen & Grovestins, d[to] 1, 5, 12, 22, van Ripperda & Werkendam, d[to] 15, 22 Mei, 23 Juli, van R. c. s., d[to] 4

Zulk een onvruchtbaren afloop had onze ambassade naar Bielefeld, die den lande veel geld gekost had. Het eenige, zeker niet te versmaden, doch zeer indirect voordeel was, dat Amerongen op het laatst zijner zending door de aanhoudende tochten van Verjus en Furstenberg opmerkzaam gemaakt werd en iets bespeurde van de onderhandelingen, die Frankrijk intusschen overal aangeknoopt had en die het onderwerp van het volgende hoofdstuk zullen uitmaken.

7, 11, 15 Juni, 16 Juli, van R. & A. (Werkendam en Grovestins vertrokken 16 Juni van Hildesheim naar aanleiding van den twist tusschen de stad Brunswijk en hare hertogen en kwamen in het begin van Juli te Bielefeld terug), dto 22, 25 Juni, 6, van W. & G., dto 6, van R., W. & A., dto 13, 16, van A., dto 23, 30 Juli, 10, 13 Aug: 1671 (R. A.). Secrete brieven van R. & W., dto 15, van A. & G., dto 16, van R. c. s., dto 29 Mei, 15, van R. & A., dto 25 Juni, 2 Juli, van A., dto 29 Juni, 20 Juli, 3, 6, 17, 20, 24 Aug: 1671 (R. A.). Brieven van Amerongen aan de staten van Utrecht, dto 28 April, 1, 5, 8, 12, 22 Mei, 7, 18 Juni, 10, 13 Aug: 1671 (Ms.). Amerongen bracht van zijne zending naar Bielefeld 2 Sept: ter vergadering van H. H. M. rapport uit.

ZESDE HOOFDSTUK.

ONDERHANDELINGEN VAN LODEWIJK XIV MET VERSCHILLENDE VORSTEN. — GESCHIL TUSSCHEN DE STAD KEULEN EN KEURVORST MAXIMILIAAN HENDRIK. — ONDERHANDELINGEN VAN H. H. M. MET SPANJE, BRANDENBURG EN BRUNSWIJK—LUNENBURG.

Lodewijk XIV kon het den Staten niet vergeven, dat zij door de Triple Alliantie aan zijne veroveringen paal en perk gesteld hadden. Het geheele tijdvak tusschen 1669 en 1672 is dan ook gevuld met onderhandelingen, die hij liet voeren, om verschillende vorsten tot zijne belangen over te halen. Zijne eerste poging was echter niet gelukkig. Hij meende met Zweden, den ouden bondgenoot van Frankrijk, gemakkelijk spel te zullen hebben, doch die mogendheid zou, volgens tractaat van 25 April 1668, van Spanje 480000 kroonen ontvangen. Zij wilde derhalve, om die som niet te verspelen, niet met Lodewijk onderhandelen, en het aanbod,

dat hij te Stokholm door zijn gezant Rousseau liet doen, van zelf dat geld te betalen, kwam te laat [1]).

De Fransche koning sloeg nu zijne oogen op Brandenburg, dat hij gaarne van de toetreding tot de Triple Alliantie, waartoe het door H. H. M. uitgenoodigd werd, wilde afhouden. Het gelukte Vaubrun, 21/31 Dec: 1669 te Cöln a/Spree een verdrag te sluiten, dat langen tijd geheim gebleven is. De keurvorst beloofde, niet in de Triple Alliantie te treden, de vorsten van Brunswijk—Lunenburg en den landgraaf van Hessen tot vernieuwing van het Rijnverbond aan te sporen, Lodewijk bij zijne pogingen tot verkrijging der Spaansche Nederlanden te ondersteunen en hem in tijd van oorlog bij te staan met een leger van 10000 man, welks onderhoud de koning op zich zou nemen, zoodra het over de Brandenburgsche grenzen trok. Daarentegen betaalde Lodewijk in 10 jaren een subsidie van 400000 kroonen en nam de verplichting op zich, den keurvorst de Kleefsche steden te doen teruggeven en hem, bij openvalling van den Spaanschen troon, Gelder, Venlo en Roermond te bezorgen [2]).

Nu de eerste stap van toenadering gedaan was, hoopte Lodewijk den keurvorst nog verder, en wel tot deelneming aan den eventueelen oorlog tegen de Nederlanden, te brengen. Willem Ego ging te dien einde naar Berlijn, quasi door Keulen wegens eenige rijksaangelegenheden gezonden. Weldra wierp hij tegenover Frederik Willem het masker af en zocht hem tot een verbond tegen onze republiek over te halen,

[1]) Ennen. l. l. bl: 229. 230. Mignet. Dl: III. bl: 271—286.

[2]) Droysen. l. l. bl: 267—269. Hora Siccama. bl: 243. 244. Mignet. l. l. bl: 286. Moerner. bl: 385—387. 691—696. Peter. bl: 17. Pufend: bl: 582. Syp: bl: 33. 34.

die, nadat zij veroverd was, in dezer voege verdeeld zou worden, dat Gelderland en Zutfen aan Brandenburg, Holland en Zeeland ten gevalle van Engeland aan den prins van Oranje, Utrecht aan Keulen, Friesland aan Lunenburg, Overijssel aan Munster en Groningen aan Neuburg zouden komen. De keurvorst antwoordde, dat hij wel de Staten voor zeer machteloos hield, doch dat hij door tractaten met hen verbonden was. Hoe aanlokkelijk toch het plan, met het oog op uitbreiding van grondgebied, was, was hij huiverig, mede te werken tot den ondergang van een protestantschen staat, waarvan een groot gedeelte, volgens het verdeelingsplan, aan roomsche vorsten zou vervallen.

Furstenberg vertrok derhalve onverrichter zake, terwijl de keurvorst Krockow naar Parijs zond, om op zeer voorzichtige wijze het aangebodene verbond af te slaan en tevens te bewerken, dat de koning van den oorlog tegen H. H. M. afzag. Tevergeefs evenwel bood Krockow de bemiddeling van zijn meester aan. De Fransche ministers kwamen er onverholen voor uit, dat hun koning het vaste voornemen had, de Staten te deemoedigen. Frederik Willem had daarop de welwillendheid, hen door Romswinckel voor het dreigende gevaar te waarschuwen, doch zij sloegen daaraan weinig geloof en meenden, zoo noodig, hulp van hunne naburen te zullen krijgen [1]).

Kort na het verdrag van 31 Dec: 1669 sloot Lodewijk een dergelijk met Beijeren (1 Febr: 1670). De keurvorst beloofde, niet in de Triple Alliantie te treden, het Rijnverbond te vernieuwen, zijne bemiddeling tusschen den

[1]) Droysen. l. l. bl: 334—338. 340—342. Hora Siccama. bl: 244—247. Mignet. l. l. bl: 288. Peter. bl: 19—22. Pufend: bl: 582—588. 590.

Keizer en Lodewijk in de quaestie van de Spaansche successie aan te bieden en, ingeval dit niet hielp, met een leger van 9000 man den doortocht der Keizerlijke troepen te beletten. Daarentegen zou Lodewijk hem als werfgeld 180000 kroonen eens en 40000 gld: jaarlijks geven, terwijl hij reeds nu, dewijl de keurvorst dadelijk wilde wapenen, 50000 gld: jaarlijks toestond. Bovendien zou de koning Ferdinand Maria in diens pretensie op eenige gedeelten van Oostenrijk, als de Keizer kinderloos stierf, steunen en een huwelijk tusschen den dauphin en de oudste dochter des keurvorsten toestaan [1]).

Eene andere, met het oog op een oorlog tegen H. H. M. vrij wat grootere, aanwinst was die van Karel II van Engeland. Deze vorst, behendig in al zijne zwakheden getast, sloot met den Franschen gezant, Colbert-Croissi, het beroemde verdrag van Dover van $\frac{22 \text{ Mei}}{1 \text{ Juni}}$ 1670, dat 21/31 Dec: door dat van Whitehall gevolgd werd [2]).

Lodewijk wilde ook van de medewerking of de onzijdigheid der Duitsche vorsten verzekerd zijn en besloot, niettegenstaande de vroegere vruchtelooze poging, het eerst weder bij Brandenburg aan te kloppen. Ook thans was Willem Ego de persoon, die de eerste voorstellen deed. Hij verklaarde, dat Frankrijk niets anders dan eene tuchtiging der Nederlanden beoogde en dat de verbonden vorsten die, nadat zij veroverd waren, naar goedvinden konden verdeelen, behalve Holland en Zeeland, die, altijd ten gevalle van Karel II, aan den prins van Oranje moesten komen. Hij bood den

[1]) Mignet. l. l. bl: 286. 287.

[2]) Van Dijk. bl: 77. 87. Ennen. l. l. bl: 228. 229. Flassan. Dl: III. bl: 382—386. de Garden. Dl: II. bl: 82—84. Hora Siccama. bl: 240. Mignet. l. l. bl: 7—268. Syp: bl: 35. Syp: & de B. Dl: I. bl: 4—6.

keurvorst Orsoy en Wezel aan, terwijl in de veroverde gewesten niets aan den godsdienst veranderd zou worden.

Frederik Willem werd in dien tijd door Munster en Neuburg tot het sluiten van een defensief verdrag aangezocht. Christoph Bernard had reeds $\frac{25 \text{ Febr:}}{7 \text{ Maart}}$ 1670 aan Celle, Hannover, Wolfenbuttel en Osnabrück een verbond voorgesteld. Het zou tegen niemand, vooral niet tegen den Keizer, gericht zijn, doch alleen het behoud der Duitsche vrijheid beoogen. De verbondenen zouden elkander met raad en daad bijstaan, alle doortochten en inkwartieringen beletten en elkander tegen innerlijke onrusten beschermen. Het verbond zou drie jaren duren, doch het kwam niet tot stand, waarschijnlijk wegens de oneenigheden over Höxter tusschen de gemelde vorsten en den bisschop.

Den keurvorst kwam het voorstel van Munster niet onaannemelijk voor, en te Bielefeld werd 7 April 1671 door Blaspeil en Frederik Jena voor Brandenburg, Matthias Korff—Schmising voor Munster en Leerodt, Giese en Strattmann voor Neuburg een defensief verbond tot bescherming van de gezamenlijke landen en den Westphaalschen kreits tegen doortochten, inkwartieringen en contributies gesloten. Den bedreigden bondgenoot zou men binnen zes weken helpen, waartoe een leger van 15000 man, zoo noodig grooter, dienen moest; vreemde wervingen zouden verboden worden. Bij dit verbond, dat zes jaren duren zou, sloot 8 Juli Maximiliaan Hendrik zich aan, die, èn als keurvorst van Keulen èn als bisschop van Luik en Hildesheim, 4500 voetknechten, 1700 ruiters en 300 dragonders leveren zou [1]).

[1]) Corstiens. bl: 168. 169. Droysen. l. l. bl: 368. 369. 371. Dumont. l. l. bl: 145. 146. Kluit. bl: 160. n°. 628. Moerner. bl: 339—341. 344.

Furstenberg sprak te Bielefeld met Blaspeil en Jena, doch de keurvorst wilde eerst de voorstellen van Verjus, die Frankrijk bij de conferentie over de Höxtersche quaestie vertegenwoordigde, afwachten. Verjus kwam te Berlijn en stelde aan Schwerin een offensief verbond voor. De keurvorst wilde echter daarin niet treden. Zelfs toen de Fransche gezant uit naam zijns konings, die te zwaar door H. H. M. beleedigd was, dan dat hij langer kon stilzitten, een onzijdigheidsverdrag voorsloeg, weifelde Frederik Willem. Hij wilde zich niet de handen binden en bovendien eerst Zweden polsen. Hij gaf derhalve aan Verjus ten antwoord, dat hij zich niet kon decideeren, voordat hij de meening van den Zweedschen koning vernomen had. Met dit onvoldoende antwoord vertrok Verjus weder naar Bielefeld. Even weinig hielp dat, dat Furstenberg aldaar met de Brandenburgsche gezanten over een neutraliteitsverdrag sprak [1]).

Ook bij Neuburg, Celle en Wolfenbuttel slaagde Verjus niet, doch bij andere vorsten was hij gelukkiger. De onderhandelingen te Bielefeld lieten hem ruim tijd, voor de belangen zijns meesters te zorgen. Hij sloot 10 Juli 1671 te Hildesheim een verdrag met Otto Grote, afgevaardigde van den hertog van Hannover. Deze vorst, door religie en huwelijk Franschgezind, beloofde, niet de partij der Staten te omhelzen, hunne wervingen niet toe te staan, ieder verbond, dat te hunnen voordeele strekken zou, tegen te wer-

Peter. bl: 22. Pufend: bl: 591. 595. 596. Tücking. bl: 168—170. Brief van Amerongen aan de staten van Utrecht, d'° 22 Mei 1671 (Ms.).

[1]) Droysen. l. l. bl: 369—371. Hora Siccama. bl: 247. 248. Mignet. l. l. bl: 289. 290. Peter. bl: 22. 23. Pufend: bl: 591—594. 597—600. Syp: & de B. l. l. bl: 7. 8. Urkunden. l. l. bl: 506. 507.

ken, den doortocht van troepen, het inkoopen van levensmiddelen en het oprichten van magazijnen aan de Franschen toe te staan en den koning alle diensten van een goed vriend te bewijzen. Daarentegen zou Lodewijk gedurende twee jaren maandelijks 8000 kroonen betalen, alle door zijne troepen in het hertogdom aan te richten schade vergoeden, hem en den anderen vorsten der Westphaalsche en Nedersaksische kreitsen hunne door de Nederlanders in den tachtigjarigen oorlog ontnomen bezittingen teruggeven, hem, als hij aangevallen werd, met troepen en geld ondersteunen en hem restitutio in integrum bezorgen, indien hij ter oorzake van dit verdrag zijn land mocht verliezen. Bij een geheim artikel werd het maandelijksche subsidie op 10000 kroonen gebracht en beloofde de koning, zijne aan gene zijde van Maas, Rijn en IJssel te maken veroveringen aan hare vroegere bezitters terug te geven.

Slechts één dag later teekende Verjus een soortgelijk verbond met den vertegenwoordiger van Maximiliaan Hendrik. Deze ontving jaarlijks 20000 kroonen als gratificatie, verder maandelijks 10000 kroonen, benevens belofte van teruggave van Rijnberk, van vrij bezit van la Rochette en Lith en van hulp, indien hij aangevallen werd. Bij een geheim artikel werd den koning toegestaan, eene brug over den Rijn te slaan, waar hij zulks noodig oordeelde, en magazijnen in de Keulsche steden aan te leggen, waartegen den keurvorst Maastricht en Wijk beloofd werden.

Om ook den bisschop van Straatsburg, Frans Ego van Furstenberg, genoegen te doen en tevens Willem Ego te beloonen, sloot Verjus denzelfden 11 Juli met den eerste een verdrag, waarbij de koning beloofde, van zijne verove-

ringen de baljuwschappen Daalhem, Valkenburg (Fauquemont) en 's-Hertogenrade (Rolduc) aan het huis Furstenberg af te staan [1]).

Christoph Bernard sloot omstreeks dezen tijd (7/17 Juli) met den markies de Grana, gezant des Keizers, tot handhaving van den Westphaalschen vrede en tot bescherming van de Duitsche vrijheid een defensief verbond, waarin het graafschap Bentheim opgenomen werd. Bij een vijandelijken aanval zou binnen 14 dagen de Keizer 2000 voetknechten en 1000 ruiters en de bisschop 500 infanteristen, 400 cavaleristen en 100 dragonders op de been brengen, welke macht na eene tweede aanmaning binnen 3 weken verdubbeld en desnoods nog vermeerderd zou worden. Het oppercommando berustte bij den Keizerlijken generaal. Beide partijen verplichtten zich, geene met het tegenwoordige strijdige verbonden te sluiten, en andere vorsten tot toetreding uit te noodigen [2]).

Kort daarop (28 Juli) sloot Christoph Bernard, tengevolge van de bemoeiingen van Verjus, door zijne afgevaardigden, Matthias Korff-Schmising en Wiedenbrück, twee verdragen met Frankrijk. Bij het eerste, dat openbaar gemaakt mocht worden, verbond de bisschop zich, onzijdig te blijven, doch zonder den Franschen troepen doortocht levensmiddelen en magazijnen te verschaffen. Door het tweede, alleen verbindende, verdrag, dat geheim moest gehouden worden, stelde hij zijne landen en hulpmiddelen ter beschikking des konings,

[1]) Ennen. l. l. bl: 233. 234. Mignet. l. l. bl: 290—293. Pufend: bl: 594. 595. Syp: bl: 35. Syp: & de B. l. l. bl: 8.

[2]) Droysen. l. l. bl: 375. Dumont. l. l. bl: 149. 150. Tücking. bl: 171. 172.

die hem daarvoor een maandelijksch subsidie van 10000 kroonen en na den oorlog het bezit der heerlijkheden Borculo en Bredevoort, benevens Lichtenvoorde, Nede, Aalten, Dinxperlo, de Bourtange en Westerwolde beloofde. Bij afzonderlijke artikelen werd bepaald, dat de koning hem maandelijks 8000 kroonen meer zou geven en 6000 man te voet en 3000 te paard, door Frankrijk te onderhouden, zou zenden, als hij aangevallen werd, voordat de oorlog aan H. H. M. verklaard was; dezelfde verhooging van subsidie en eene hulp van 3000 voetknechten en 1000 ruiters zou gegeven worden, indien hij òf na de oorlogsverklaring aangevallen werd, òf binnen 3 maanden na de teekening van het verdrag zijne troepen met die van Lodewijk tot den oorlog tegen H. H. M. vereenigde.

Dit verdrag, dat Christoph Bernard groote voordeelen beloofde, werd gesloten in een tijd, dat hij aan Amerongen alle mogelijke verzekeringen van toegenegenheid en welwillendheid jegens de Staten gaf en zelfs liet doorschemeren, dat een nauwer verbond met hen hem niet onwelkom zou zijn. Evenals vroeger sloegen ook nu H. H. M. geene acht op dergelijke voorspiegelingen. Misschien thans terecht, want terwijl men waarschijnlijk in 1666, 1668, 1670, ja zelfs nog in het begin van 1671, met het toestaan van een subsidie veel uitgewerkt zou hebben, is het zeer de vraag, of zulks thans nog van invloed geweest zou zijn, tenzij men eene geldsom beloofd hadde, die, gering voor den kwistigen Franschen koning, voor ons te zwaar zou geweest zijn [1]).

[1]) Basnage. l. l. bl: 146. 147. Ennen. l. l. bl: 243. 244. Mignet. l. l. bl: 298. Syp: bl: 35. Syp: & de B. l. l. bl: 9. Wagenaar. Dl: XIII. bl: 438.

Toen de vergadering te Bielefeld opgeheven en naar Keulen verplaatst was, sloot Verjus te Herford een neutraliteitsverdrag met Osnabrück, dat op de leest van het tractaat met Hannover geschoeid was en aan Ernst August een maandelijksch subsidie van 5000 kroonen verzekerde [1]).

Aldus waren achtereenvolgens vele Duitsche vorsten tot de belangen van Frankrijk overgehaald en voor onze republiek verloren. De Staten hadden van al die onderhandelingen niets bespeurd en eerst Amerongen waarschuwde hen voor de rustelooze intriges van Verjus en Furstenberg. Het lokaas, dat Lodewijk den Duitschen vorsten voorhield, had hen alle verleid. Alle haakten naar geld en vermeerdering van grondgebied. Daarenboven waren de meeste uit verschillende oorzaken misnoegd op H. H. M. Zoo had de quaestie over Rijnberk den keurvorst van Keulen, die over la Rochette en Lith den bisschop van Luik, die over Borculo, gevoegd bij misnoegen over andere handelingen, den bisschop van Munster steeds verbitterd. Wanneer men in aanmerking neemt, dat zelfs Hannover en Osnabrück, die beide geene dergelijke redenen van vijandschap hadden en waarvan de laatste eene protestantsche en vroeger met H. H. M. bevriende mogendheid was, zich door Frankrijk tot neutraliteitsverdragen lieten overhalen, steekt het gedrag van Frederik Willem dubbel gunstig af. Hij toch had gegronde redenen van klagen over grondgebied en geldzaken, en evenwel wees hij Lodewijks vriendelijke en verleidelijke aanzoeken tot bijstand, ja zelfs tot onzijdigheid, af. Hij waarschuwde H H. M., zooveel zijne aan den Franschen koning gedane belofte van stilzwijgen

[1]) Dumont. l. l. bl: 150. 151. de Garden. l. l. bl: 85. Havemann. Dl: III. bl: 261. Mignet. l. l. bl: 294. Syp: bl: 35. Syp: & de B. l. l. bl: 9.

toeliet, voor diens vijandelijke bedoelingen en toonde later op nog krachtiger wijze zijne genegenheid jegens onze republiek.

Behalve de gemelde redenen van misnoegen hadden de vorsten van den Westphaalschen kreits nog eene andere. Zij waren verstoord over de inmenging van H. H. M. in den twist tusschen de stad Keulen en haar keurvorst. Die inmenging echter was een noodwendig uitvloeisel van de politiek der Staten, wier belang het was, de meer of minder onafhankelijke steden in het bezit harer voorrechten te handhaven en ze tegen de overheersching harer landsheeren in bescherming te nemen. Die steden hadden dan ook altijd onzen staat als haar noodzakelijken beschermer aangezien en bij hem hulp en steun gezocht, getuige de stad Munster in 1657 en 1660. Dit was vóór de Keulsche zaak, die ik hier kortelijk zal behandelen, onze laatste inmenging in dergelijke twisten, want de stad Brunswijk had zich onlangs te spoedig aan hare hertogen onderworpen, dan dat de Staten, indien zij al gewild hadden, haar hulp hadden kunnen toebrengen.

De stad Keulen had zich altijd als rijksstad beschouwd en beweerd, slechts aan den Keizer en het Rijk gehoorzaamheid verschuldigd te zijn. De keurvorst daarentegen beschouwde haar als zijne, als eene hem onderworpene stad. Reeds vroeger had dit verschil van opvatting tot botsingen aanleiding gegeven, doch vooral thans, nu Maximiliaan Hendrik met kracht tegen de stad wilde optreden, was zulks het geval. Reeds in het begin zijner regeering had de keurvorst iurisdictie-twisten met haar gehad, waarbij zij door den pauselijken nuntius en den hertog van Neuburg, die als scheidsrichters opgetreden waren, in het ongelijk

gesteld werd. Dit bewoog haar, met het oog op de onmacht des Keizers, hare vestingwerken te versterken en hare stadstroepen te vermeerderen en te oefenen, om voor een overval des keurvorsten veilig te zijn.

In 1667 deed de twist over de benoeming van een nieuwen pastoor van St. Peter het vuur, dat zoolang onder de asch gesmeuld had, uitbarsten. De keurvorst mengde zich daarin en beval in een scherp manifest den magistraat, de onrust te stillen en hem voldoening te verschaffen. Men werd bevreesd en besloot, Maximiliaan Hendrik met eene som gelds tevreden te stellen. Eene kleine partij wist echter dit besluit te dwarsboomen, en daarop kwam het tusschen keurvorst en stad tot eene openlijke breuk. De magistraat besloot hulp te zoeken. doch het was niet gemakkelijk, die te vinden. Sommigen wilden het voorstel van den uit zijn land verdreven hertog Karel van Lotharingen aannemen, die zich zelven en de hem overgebleven troepen aan de stad aanbood. Anderen wantrouwden dien vorst en vreesden, dat hij, om weder in de gunst van Lodewijk XIV te komen, dezen de stad in handen zou spelen. Terwijl die beide meeningen den magistraat verdeelden en het nemen van een besluit verhinderden, verbond hertog Karel zich met den keurvorst en werd met de bewaking der vliegende brug tusschen Keulen en Deutz belast. Hamburg en Lubeck werden nu door den magistraat tot hulp aangezocht, doch die steden hadden te veel met hare eigene veiligheid en zekerheid te doen, dan dat zij Keulen konden helpen.

Men richtte de oogen naar onze republiek, die zich altijd zoo bereidwillig getoond had, steden, die in een dergelijk geval verkeerden, te hulp te komen. H. H. M. toonden zich

ook ditmaal niet onwillig. Zij zonden aan den overste Bamphield geld, om een regiment van 1500 man te werven, dat tot verdediging der stad dienen, doch haar op de eerste aanmaning van den magistraat of den Keizer verlaten moest.

Bamphield had met vele zwarigheden te kampen. Eensdeels dwarsboomde de keurvorst op allerlei wijzen de werving; anderdeels wilden vele Keulenaars van zulk eene vreemde macht niets weten. De stad deed intusschen haar best, zich in goed postuur te stellen. Veel geld werd tot den bouw van onderscheidene forten toegestaan; de stadstroepen werden geoefend; een groote voorraad ammunitie werd aangeschaft.

De Keizer zond, om de zaak tot een minnelijk einde te brengen, den markies de Grana naar Keulen, waar hij 13 April 1671 aankwam. Ook Christoph Bernard, die met leede oogen zag, dat Keulen met H. H. M. in onderhandeling getreden was, bood zijne bemiddeling aan, doch men wilde daarvan niets weten en sommige magistraatspersonen verklaarden, zoo men zeide, dat het beter was, zich aan den duivel dan aan dien priester toe te vertrouwen. De stad stelde in de vorsten van Mentz, Trier en Brandenburg meer vertrouwen en nam, evenals de keurvorst, hunne bemiddeling aan.

De conferenties begonnen 30 April. De keurvorst liet eenige zijner eischen tot satisfactie vallen, doch bleef er op staan, dat de reeds aangelegde vestingwerken geslecht en de troepen van Bamphield ontslagen zouden worden. Men wilde een middelweg inslaan, door het gemelde regiment den eed aan de stad te laten doen, doch de keurvorst wilde daarin niet treden en beweerde, dat de stad, als zij troepen noodig had,

zich tot hem kon wenden. De onderhandelingen bleven slepende. Keulen ging voort met het aanleggen van vestingwerken en het nemen van allerlei voorzorgsmaatregelen. Maximiliaan Hendrik van zijn kant werd in zijne vorderingen gesterkt door de bewering van Willem Ego, dat Frankrijk hem met troepen helpen zou. Zulks lag echter niet in de plannen van Lodewijk, omdat hij niet door de bezetting van Keulen het geheele Rijk tegen zich in het harnas wilde jagen en omdat hij het den keurvorst niet vergeven kon, dat deze de hulp van Karel van Lotharingen aangenomen had.

In September zonden H. H. M. den pas uit Bielefeld teruggekeerden Amerongen naar Keulen, die op zijne reis derwaarts met Christoph Bernard over de quaestie sprak. De bisschop toonde zich niet ongenegen te bewerken, dat de stad hare immediateit behield, mits zij overigens den keurvorst eene redelijke satisfactie en 200000 rksd: gaf, welke som onze gezant veel te hoog oordeelde. Te Keulen gekomen bevond Amerongen, dat de toestand aldaar minder gunstig was, dan hij zich voorgesteld had. De vestingwerken waren nog niet voltooid en de bezetting, die, de uitgebreidheid der stad in aanmerking genomen, minstens 9000 man moest bedragen, bestond slechts uit 3000 man, nl. het nog ongewapende volk van de Grana, 1000 stadssoldaten en 1100 man van Bamphield, welke laatste echter dagelijks verliepen.

Te Brühl hield Amerongen eene conferentie met den keurvorst, den bisschop van Straatsburg en Willem Ego, die alle verklaarden gaarne te zullen zien, dat de twist bijgelegd werd. Die bewering herhaalden zij te Kentenich, waar echter Willem Ego tevens over de versterking van Rijnberk door de Staten en hunne hulp aan Keulen klaagde.

De magistraat der stad toonde zich eerst zeer ingenomen met de zending van Amerongen, doch ook hier kwam Verjus tusschen beiden. Hij trachtte de stad over te halen, de partij van H. H. M. te verlaten en zich in de armen zijns konings te werpen. Dit gelukte hem wel niet, doch hij bewerkte zooveel, dat de magistraat aan Amerongen zeide, dat de stad niet meer troepen wilde innemen; dat zij vroeger reeds het aanbod van Munster en Neuburg, die volk wilden zenden, had afgewezen; dat zij echter, moest het zijn, dan nog liever hulp van H. H. M. of van Brandenburg wilde aannemen. Blaspeil verzekerde aan Amerongen, dat zijn meester bereid was, de stad op haar verzoek met eenige troepen onder generaal Eller bij te staan, terwijl Monterey, aan wien burgemeester Rothkirchen gezonden was, beloofde, haar te zullen helpen, zoodra de troepen des Keizers opmarcheerden en zich met die van H. H. M. vereenigden.

Het al of niet wegzenden van het Bamphielsche regiment bleef de quaestie. De stad wilde het behouden, vooral omdat dagelijks zich meer benden in het keurvorstendom vertoonden. De keurvorst, evenals de bisschoppen van Munster en Straatsburg, Willem Ego en Verjus, eischte het vertrek van het Staatsche regiment en zeide, dat dit het voornaamste struikelblok was. Amerongen antwoordde, dat de stad die troepen, welke tot hare zekerheid dienden, vóór het sluiten van een verdrag niet zou wegzenden, maar daartoe zeer zeker zou overgaan, zoodra de quaestie tusschen haar en den keurvorst bijgelegd was. Kort daarop keerde Amerongen naar den Haag terug. Hij bracht daar 17 Nov: rapport uit en gaf als zijne meening te kennen, dat men Keulen met een Staatsch garnizoen moest bezetten. Daartoe kwam het echter

niet. De stad werd hoe langer hoe meer door het haar omringende vreemde krijgsvolk benauwd en sloot daarom 2 Jan: 1672 een verdrag met Maximiliaan Hendrik. Daarbij werd voornamelijk het volgende bepaald: 1° de keurvorst zou haar op geenerlei wijze verontrusten en hare burgers in geen hunner voorrechten krenken; 2° zij daarentegen verbond zich, de rechten van den keurvorst en de geestelijkheid te eerbiedigen; 3° het regiment van Bamphield zou uit de stad vertrekken, waartegen zij 1200 man kreitstroepen zou ontvangen, welker hoofdman door den raad benoemd zou worden; 4° de vestingwerken mochten blijven bestaan onder deze voorwaarde, dat, als later rechtens erkend werd, dat de grond, waarop zij gebouwd waren, aan het aartsstift toebehoorde, de stad ze weder afbreken en alles in den vorigen toestand brengen zou [1]).

Na deze uitweiding over de Keulsche quaestie keer ik tot de handelingen der Fransche diplomatie terug. Er bleef nog een Duitsch vorst overig, over wiens houding gedurende den naderenden oorlog met H. H. M. Lodewijk zekerheid wilde hebben. Deze vorst was de Keizer, die reeds door het geheime verdrag van 19 Jan: 1668 in nauwere verbinding met Frankrijk stond. Ook nu moest Gremonville alles in het werk stellen, om hem tot een onzijdigheidsverdrag over te halen. Tegen hem in arbeidde de keurvorst van Mentz, die

[1]) Res: St.-G. 17 Nov: 1671. Secr: Res: St.-G. 28 Nov: 1671. Alpen. l. l. bl: 174—176. 186—198. Basnage. l. l. bl: 144—151. Dumont l. l. bl: 156—158. Ennen. l. l. bl: 196—225. Holl: Merc: l. l. bl: 178—182. Sylvius. l. l. bl: 175—178. Brieven, d^to 25, 29, en secrete brieven van Amerongen, d^to 19, 25 Sept:, 2, 6, 9, 13, 16, 20, 23, 26, 30 Oct:, 3, 6 Nov: 1671 (R. A.). Brieven van denzelfde aan de staten van Utrecht, d^to 25 Sept:, 20, 23, 26 Oct:, 6 Nov: 1671 (Ms.).

eerst een verbond met Lotharingen, Trier en andere door Frankrijk bedreigde vorsten had trachten te sluiten, en later, toen de hertog van Lotharingen uit zijn land verdreven was, gepoogd had, eene alliantie tusschen den Keizer, Trier, Saksen, Baireuth en Munster tot stand te brengen. Toen echter vorst Jan Weichard van Auersperg bij Leopold in ongenade gevallen en het bewind geheel in handen van vorst Wenzel van Lobkowitz gekomen was, kreeg Gremonville schoon spel. Het gelukte hem, 1 Nov: 1671 te Weenen een verdrag te sluiten, waarin de handhaving van den vrede van Munster en van Aken verzekerd werd, terwijl de Keizer beloofde, in een oorlog van Frankrijk tegen Engeland, Zweden of de Nederlanden eene stipte onzijdigheid te zullen bewaren [1]).

Was deze onderhandeling vrij vlot afgeloopen, eene andere ontmoette meer zwarigheden. Zweden had, gelijk ik gezegd heb, eenigen tijd te voren, met het oog op het Spaansche subsidie, eene toenadering tot Frankrijk afgewezen, doch toen dat geld uitbleef, begon de rijkskanselier, graaf Magnus Gabriel de la Gardie, zich welwillender jegens Rousseau te betoonen. Dit bewoog Lodewijk, Pomponne, en toen deze na den dood van Lionne staatssecretaris voor de buitenlandsche aangelegenheden werd, Courtin naar Stockholm te zenden. Deze laatste werd in zijne pogingen door Nuñez, de Grote, Brandt en van Haren, gezanten van Spanje, den

[1]) Basnage l. l. bl: 162. van Dijk. bl: 113. 114. Dumont. l. l. bl: 154. 155. Flassan. l. l. bl: 407 408. Kluit. bl: 160. n°. 630. Mignet. l. l. bl: 465—552. Muller. bl: 21. Pufend: bl: 631. 632. Syp: & de B. l. l. bl: 10. 11. Tücking. bl: 172. 173.

Keizer, Brandenburg en H. H. M., gedwarsboomd. Beide partijen boden tegen elkander op, maar hetzij Courtin meer subsidie kon beloven, hetzij men meer op het crediet van Frankrijk dan op dat der andere mogendheden vertrouwde, na lang loven en bieden werd de Fransche gezant kooper der Zweedsche hulp. Er werd 14 April 1672 een verdrag gesloten, welks niet geheime gedeelte het tractaat van Fontainebleau van 24 Sept: 1661 vernieuwde, doch welks eigenlijke kracht in de geheime artikelen lag. Beide partijen beloofden elkander wederkeerige hulp tegen iedere inbreuk op den Westphaalschen vrede; Zweden zou zich, eerst langs minnelijken weg, later zoo noodig met geweld verzetten tegen iederen vorst, die H. H. M. tegen Lodewijk zou helpen; in het laatste geval zou Zweden 10000 voetknechten en 6000 ruiters naar Bremen en Pommeren zenden, waarbij de koning desnoods een leger zou voegen; beide partijen zouden zonder elkanders voorkennis en zonder wederzijdsche garantie van grondgebied geen vrede maken; voor die hulp gaf Lodewijk een jaarlijksch subsidie van 600000 kroonen, in halfjaarlijksche termijnen te Hamburg te betalen, indien de hulp gegeven werd; dit subsidie zou in tijd van vrede gedurende den geheelen duur van het verbond, drie jaren, 400000 kroonen jaarlijks bedragen; Lodewijk garandeerde den vrede tusschen Zweden en Denemarken, welke mogendheid tot toetreding uitgenoodigd zou worden. Het 15de geheime artikel bepaalde, dat de Staten dit geheime verdrag niet euvel moesten duiden, dewijl het niet tot hun nadeel moest strekken, maar ingeval zij toch daarom Zweden eenigszins wilden benadeelen, zou Lodewijk dit rijk helpen en

geen vrede met hen sluiten, voordat de toestand van zijn bondgenoot verzekerd was [1]).

Terwijl aldus de Fransche diplomatie in vollen gang was, verkeerde men onzerzijds in een onbegrijpelijken staat van zorgeloosheid, waaruit men door de berichten van Amerongen opgeschrikt werd. Deze bemerkte te Bielefeld en in Munsterland de bewegingen der Fransche diplomaten en gaf daarvan bericht aan H. H. M. Zij droegen hem op te vernemen, of de hertogen van Brunswijk-Lunenburg, alle of eenige van hen, ook met den een of anderen vorst een tegen H. H. M. gericht verbond hadden aangegaan. Was dit niet het geval, dan moest hij de ministers van die hertogen en van Frederik Willem over een verdrag met onze republiek polsen. Deze last werd hem herhaald, toen de vergadering van Bielefeld naar Keulen verplaatst werd, waarheen ook hij, zooals ik reeds vermeld heb, gezonden werd. En passant bezocht hij Christoph Bernard, doch deze was spaarzamer met zijne betuigingen van genegenheid jegens de Staten. Hij zeide, dat het voor vorsten van zijne macht gevaarlijk was, zich te mengen in den oorlog tusschen Lodewijk en H. H. M., en dat deze weinig steun te wachten hadden, »uijt oorsaecke »vande dispariteijt ende oneenigheijt, die hij, tot mijn leet»wesen, mij obiicieerde, datter onder en in de provincien in »swang ging, ende waervan hij de particulariteijten soo naïf »verhaelde, als off hij selffs daerontrent present hadde ge»weest". Dit bericht, gevoegd bij vele andere ongunstige

[1]) Basnage. l. l. bl: 162—166. Dumont. l. l. bl: 166—171. Ennen l. l. bl: 230. Flassan. l. l. bl: 392—399. de Garden. l. l. bl: 84. 85. Hora Siccama. bl: 251. Mignet. l. l. bl: 295—374. Pufend: bl: 608—618. Syp & de B. l. l. bl: 9. 10.

adviezen, die de Staten ontvingen, bewoog hen, bij andere mogendheden hulp te gaan zoeken [1]).

Na al de, den Staten thans gedeeltelijk onthulde, onderhandelingen van Frankrijk, was de keuze voor hen klein. De mogendheid die het eerst in aanmerking kwam, was Spanje. Beverningk, die reeds in Dec: 1670 naar Madrid gezonden was, had de Spaansche regeering gunstig voor H. H. M. gestemd, en in den Haag werden de onderhandelingen met Emanuel de Lira, opvolger van Gamarra, met zulk een goeden uitslag voortgezet, dat 17 Dec: 1671 een verdrag gesloten werd, waarbij Spanje en H. H. M. elkander wederkeerig hulp tegen een aanval van Frankrijk beloofden. Om de ratificatie van dit tractaat, welke binnen twee maanden zou plaats hebben, te verhinderen, zond Lodewijk als gezant naar Madrid den markies Pierre de Villars, vader van den beroemden maarschalk, welke in zijne pogingen door den Engelschen ambassadeur, den graaf van Sunderland, ondersteund werd. Desniettegenstaande, en hoewel Gremonville zelfs de koningin van Spanje door haar broeder, den Keizer, van de ratificatie poogde terug te houden, werd deze, tot groote vreugde van H. H. M., naar den Haag gezonden [2]).

Van de Duitsche vorsten kwamen voor ons alleen nog in aanmerking de hertogen van Brunswijk-Lunenburg en de

[1]) Secr: Res: St.-G. 21, 24 Aug: 1671. Syp: bl: 19. 20. Urkunden. Dl. III. bl: 195. Secrete brief van Amerongen, d^to 19 Sept: 1671 (R. A.).

[2]) Basnage. l. l. bl: 166—168. van Dijk. bl: 381—456. Historisch Verhael. bl: 471. Kluit. bl: 161. n⁰. 631. Mignet. l. l. bl: 626. 627. 634—646. 662—690. Schotel. bl: 21—24. Sylvius. l. l. bl: 173. 174. Syp: & de B. l. l. bl: 12. 13. Valk: bl: 198—204 & bijl: bl: 55. 56. Wagenaar. l. l. bl: 468. 469.

keurvorst van Brandenburg. Wat de eerste betreft, reeds spoedig na het praeliminaire verdrag van Höxter, had Holland, ten gevolge van een brief van Werkendam, het denkbeeld geopperd (24 April), met hen een defensief verbond te sluiten, volgens hetwelk de Staten tegen iederen vorst, die de hertogen aanviel, in absolute rupture treden en hen, zonder vergoeding »op 't alder-vigoureuste" zouden bijstaan, waartegen de hertogen insgelijks zouden breken met iederen aanvaller van de Staten en hen, tegen subsidie volgens het tractaat van 19 Sept: 1665, met 12 à 16000 man zouden helpen. Dit voorstel schijnt niet veel bijval gevonden te hebben, doch het werd weder opgerakeld, toen Rudolf August met onze gedeputeerden te Bielefeld over het overlaten zijner troepen aan H. H. M. tegen redelijke voorwaarden begon te spreken, maar ook toen werd de zaak niet met kracht doorgezet. Op de conferentie te Keulen polsde Amerongen de aldaar aanwezige gezanten van Celle, Wolfenbuttel en Osnabrück, die zich niet ongenegen betoonden. Te Bielefeld had ook Jena met Amerongen over de vernieuwing van het verbond van Brandenburg met H. H. M. gesproken en Blaspeil liet zich te Keulen tegen hem in denzelfden geest uit.

Die besprekingen en de steeds toenemende vrees voor een geduchten oorlog bewogen H. H. M., de provincies uit te noodigen, zich over het sluiten van verbonden met de hertogen en den keurvorst op den voet van de hierboven vermelde resolutie van Holland te verklaren. Zeeland, Utrecht, Friesland, Overijssel en natuurlijk ook Holland gaven dadelijk daartoe hunne toestemming. Men droeg aan eene commissie op, eene instructie te ontwerpen voor Amerongen, die naar Berlijn zou gaan tot het sluiten van een verbond, volgens

hetwelk de keurvorst en H. H. M. zich beide tot rupture tegen iederen aanvaller verbonden en de eerste tegen een gelijk subsidie, als bij het tractaat van 19 Sept: 1665 aan de Lunenburgsche vorsten toegestaan was, 12 à 16000 man zou leveren, ongerekend de 2000, die Frederik Willem volgens het verdrag van 6/17 Febr: 1666 kosteloos moest leveren. Ook met de hertogen besloot men te onderhandelen.

Hoe gewenscht ook een verbond met Brandenburg H. H. M. mocht wezen, toch was men niet van zins, vele concessies te doen, want hoewel Romswinckel te Mechelen aan van der Tocht te kennen gegeven had, dat men den keurvorst Orsoy moest inruimen, was men onzerzijds, met het oog op de omstandigheden, niet genegen, de Kleefsche steden, of zelfs alleen Orsoy, te abandonneeren.

Amerongen was intusschen uit Keulen in den Haag teruggekomen en had zijne consideraties over de houding van verschillende vorsten overgeleverd. Hij deelde o. a. mede, dat Brandenburg, mits men eenige der Rijnsteden afstond, tot een verbond niet ongenegen scheen; dat de vorsten van Brunswijk-Lunenburg huiverig waren, zich voor H. H. M. te verklaren; dat de stemming van de hertogen van Neuburg en Lotharingen niet ongunstig was. Wat den bisschop van Munster betrof, Kramprich en Lisola hadden H. H. M. aangeraden met hem over een nauwer verbond te onderhandelen, doch Amerongen, die sedert zijn laatste gesprek met hem gedesillusioneerd was, meende, dat daartoe weinig kans meer bestond en dat in allen gevalle H. H. M. niet den eersten stap moesten doen. Hij was van oordeel, dat men, in afwachting van den afloop der onderhandelingen met den keurvorst en de hertogen, niet verder moest gaan, dan den bisschop te polsen

en hem op die wijze te verhinderen, openlijk tegen H. H. M. partij te kiezen. Hij geloofde niet, dat het Christoph Bernard met het sluiten van een verbond ernst was, doch was dit wel het geval, dan moest men hem tot de Triple Alliantie laten toetreden, gelijk Keulen in het verdrag van 7 April 1671 door Brandenburg, Munster en Neuburg opgenomen was.

Men droeg Amerongen op, naar Keulen te gaan, aldaar de gezanten van Mentz, Trier en Saksen van de genegenheid van H. H. M. te verzekeren, daarna achtereenvolgens te Munster en te Berlijn over het sluiten van verbonden te handelen en Brandenburg, Celle en Osnabrück, als leden der Quadruple Alliantie, het de Staten van de zijde van Frankrijk dreigende gevaar bekend te maken.

Amerongen nam 3 Dec: afscheid van H. H. M. en reisde, na eene aansporing tot spoed, den 15den af. Te Keulen bemerkte hij spoedig, dat Maximiliaan Hendrik voor H. H. M. verloren was en dat er in het keurvorstendom veel troepen verzameld werden. Hij begaf zich den 20sten naar het slot Kentenich, waar hij Christoph Bernard over een verbond polsde. De bisschop bejegende onzen gezant zeer beleefd, maar zeide dat hij over zulk eene handeling eerst met zijne raden, die voor het grootste deel afwezig waren, en met het domkapittel moest raadplegen. Amerongen begreep uit dit antwoord, dat de kans verkeken was en maakte zich gereed voor zijne reis naar Berlijn, die H. H. M. hem bevalen, zoozeer te verhaasten »als naer tijtsgelegentheijt over »nacht en dagh eenichsints sal connen geschieden, alwaer »het selffs met het achterlaten van een gedeelte van desselffs »train ende bagagie". Ongelukkig waren weder en jaargetijde zeer ongunstig, zoodat hij rekende, den weg van Keulen

naar Berlijn, die op ongeveer 75 Duitsche mijlen geschat werd, in geen korteren tijd dan 26 of 27 dagen te kunnen afleggen [1]).

Terwijl hij op reis was, deed de Fransche gezant, de graaf de Saint-Géran, te Berlijn al het mogelijke, om den keurvorst tot de belangen zijns meesters over te halen. Hij bood hem Emmerik, Orsoy, Wezel en al de andere, met Staatsch garnizoen bezette, Kleefsche steden aan, doch Frederik Willem wilde tot den ondergang van eene protestansche mogendheid niet medewerken en was bovendien verstoord op Keulen en Munster, die, door Fransche troepen naar den Rijnkant te lokken, zijne bezittingen in Westphalen aan verwoesting blootstelden. Hij liet te Parijs door Krockow den koning geruststellen, maar tevens verklaren, dat hij misschien aan H. H. M. de bij vroegere tractaten beloofde hulp zou moeten geven. Lodewijk beweerde, dat die verdragen, als defensief, voor Brandenburg slechts verbindend waren, als de Staten de aangevallenen waren, doch dat zij in het tegenwoordige geval, wegens hunne aan Frankrijk aangedane beleedigingen, als aanvallers beschouwd en derhalve niet door den keurvorst ondersteund moesten worden.

Niettegenstaande dus de gezindheid van Frederik Willem

[1]) Hij vertrok 26 Dec: uit Keulen en reisde over Gerresheim, Ketwich, Strunckede (waar hij met veel genoegen met Rabenhaupt, die met eene schoonzuster van den bezitter dier heerlijkheid gehuwd was, sprak), Bielefeld, Herford, Minden, Hannover, Celle (waar hij George Willem, die de aanbiedingen van Frankrijk afgeslagen had en zijne welwillendheid jegens H. H. M. betuigde, tot een verbond niet ongenegen vond), Brunswijk, Wolfenbuttel (waar hij Rudolf August eveneens in eene gunstige stemming vond) en Maagdenburg naar Berlijn.

niet slecht was, wilden de onderhandelingen van Amerongen, die 16 Jan: 1672 te Berlijn aankwam, eerst niet recht vlotten, daar Saint-Géran, door een Engelschen gezant, Lockart, ondersteund, hem ijverig tegenwerkte en een groot gedeelte van 's keurvorsten omgeving Franschgezind was. Hij won echter gedurig veld, vooral toen Saint-Géran teruggeroepen was door Lodewijk, die bemerkte, dat hij den keurvorst toch niet tot zijne partij kon overhalen. De onderhandelingen leidden tot een tractaat, dat $\frac{26 \text{ April}}{6 \text{ Mei}}$ 1672 te Cöln a/Spree gesloten werd. Frederik Willem zou de Staten, als zij aangevallen werden, bijstaan met een leger van 8000 ruiters en 12000 voetknechten, waarvoor beide partijen de helft van het werfgeld (220000 rksd:) en het onderhoud betaalden; die troepen moesten 2 maanden na ontvangst der aanritsgelden gereed zijn; H. H. M. zouden de gelden prompt te Hamburg of te Bremen aan de keurvorstelijke commissarissen doen uitbetalen; het onderhoud van het leger zou provisioneel voor 4 maanden zijn, doch, ingeval van nood, van 4 tot 4 maanden verlengd kunnen worden; de gemelde troepen zouden den eed aan den keurvorst en, zoodra zij op Staatsch grondgebied kwamen, ook aan H. H. M. doen; het oppercommando zou bij Frederik Willem berusten; over de krijgsverrichtingen zou door hem en de gedeputeerden van H. H. M. met advies van den prins van Oranje als kapitein-generaal beraadslaagd worden; zoodra het tot vijandelijkheden gekomen was, zouden beide partijen zonder elkanders voorkennis en toestemming geen vrede of wapenstilstand sluiten; men zou de toetreding van Celle en Wolfenbuttel tot dit verbond trachten te bewerken. Bovendien gaf de keurvorst nog een geheim stuk, waarin hij o. a. ver-

klaarde, dat hij hen zou beoorlogen, die zoowel Brandenburg als de Nederlanden aanvielen.

Zoo gunstig deze onderhandeling afgeloopen was, zoo weinig leverde, althans voorloopig, die op, welke H. H. M. met de vorsten van Brunswijk-Lunenburg aanknoopten. Waldeck had de Staten reeds gewaarschuwd, dat zij, indien zij niet zeer kwistig met subsidies waren, weinig steun bij de hertogen zouden vinden. Zij zonden evenwel als gezant Brasser, die 9 Jan: 1672 afscheid nam, doch de vorsten, niettegenstaande alle vroegere en ook thans herhaalde verzekeringen van genegenheid, niet tot een verbond met onzen staat kon overhalen [1]).

[1]) Res: St.-G. 25 Nov:, 3, 4, 9 Dec: 1671. Secr: Res: St.-G. 3, 5, 12, 19 Oct:, 28 Nov:, 1, 2 Dec: 1671, 8 Jan: 1672. Res: Holl: 15 Juli, 25, 27 Nov:, 23 & 24 Dec: 1671. bl: 65. 18. 29. 108. Secr: Res: Holl: 24 April 1671, 8 Jan: 1672. l. l. bl: 126 & 127. 192—198. Alpen. l. l. bl: 322. Basnage. l. l. bl: 148. 149. 185. 199—201. Droysen. l. l. bl: 381—390. Dumont. l. l. bl: 194—196. Ennen l. l. bl: 242. 257. de Garden. l. l. bl: 89. Holl: Merc: 1672. bl: 8—13. Hora Siccama. bl: 251—255. Kluit. bl: 162. n°. 641. Mignet l. l. bl: 691—694. Moerner. bl: 359—363. Peter. bl: 25—39. Pufend: bl: 602—608. 626—628. Sylvius. l. l. bl: 179. 181—184. Syp: bl: 29—48. Syp: & de B. l. l. bl: 13. 14. Urkunden. Dl: II. bl: 508—510. Dl: III. bl: 195—262. Valk: bl: 193. 194. 288. 289 & bijl: n°. 12. bl: 48—55. Wagenaar. Dl: XIV. bl: 15—21. Brief, d^to^ 22 Dec:, en secrete brieven van Amerongen, d^to^ 29 Sept:, 2, 16, 20, 26 Oct:, 25 Dec: 1671 (R. A.). Brieven van denzelfde aan de staten van Utrecht, d^to^ 27 Dec: 1671, 13, 17 April 1672 (Ms.). Amerongen bracht van zijne zending naar Berlijn 15 Juli 1672 rapport uit.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

WERVINGEN DER STATEN. — VERDRAG VAN BRUSSEL MET MONTEREY.

Langen tijd zagen H. H. M de toebereidselen van Frankrijk met kalmte en gerustheid aan, doch toen de betrekkingen met die mogendheid meer en meer in een gespannen toestand geraakten, begonnen zij er eindelijk over te denken, tot vermeerdering van het leger over te gaan. (Nov: 1671). De Raad van State sloeg voor, bij voorraad 5760 ruiters en 14000 voetknechten aan nieuwe troepen te werven. Die cavalerie zou in 12 regimenten, ieder van 6 compagnieën à 80 man, en die infanterie in 14 regimenten, ieder van 10 compagnieën à 100 man, verdeeld zijn; de werving moest, tot bevordering van spoed, in Engeland, Schotland, Duitschland en Zwitserland geschieden. Kort daarop werd voorgesteld, 1000 dragonders aan te nemen, hetgeen Holland zeer spoedig goedkeurde [1]).

[1]) Volgens den gewonen staat van oorlog voor 1672 bestond het leger in Januari van dat jaar uit 2695 ruiters en 24405 voetknechten.

In het begin van 1672 wilde men het leger nog meer versterken. In Februari besloot men tot het aannemen van nog 15 regimenten te paard (7200 man) en van 10 te voet (14000 man), en in April bepaalde men, dat nog 25200 voetknechten, verdeeld in 18 regimenten, zouden geworven worden.

Die verschillende wervingen, waarbij nog eene afzonderlijke van Holland van 14000 voetknechten kwam, zouden, tijdig begonnen en met kracht doorgezet, zeker een goed aantal soldaten opgeleverd hebben, maar zij liepen niet naar wensch. Eensdeels liet men de officieren, die zich in groot aantal aangeboden hadden, zoolang wachten, dat zij, hun geld verteerd hebbende, zich in anderen, somtijds vijandelijken, dienst begaven; anderdeels waren de wervingen te laat gedecreteerd, zoodat de tijd te kort was en vele officieren, toen de oorlog uitbrak, nog lang niet hunne manschappen bij elkander hadden [1]).

Behalve deze groote wervingen hadden er nog verschillende kleinere plaats, waarvan ik hier de voornaamste kortelijk zal behandelen.

In Dec: 1671 begon men met den graaf van Dhona over het aannemen van 3600 Zwitsers te onderhandelen. Men werd het vrij spoedig over de capitulatie eens en H. H. M. schreven aan de Zwitsersche kantons om hen gunstig te stemmen, terwijl Dhona zelf daarheen vertrok, nadat hij tot kolonel-generaal der door hem te werven troepen aangesteld was. Om des te beter hun doel te bereiken besloten de Staten,

[1]) Res: St.-G. 10, 14, 20, 28 Nov:, 4, 11, 22, 26 Dec: 1671, 28 Jan:, 12, 21 Febr:, 30 Maart, 8 April 1672. Syp: & de B. l. l. bl: 20. 21. Valk: bl: 304—306.

den Keizer te verzoeken, loopplaatsen in en passage door zijne landen toe te staan, en een gezant naar Zwitserland te zenden, waartoe later Malapert, resident te Frankfort, bestemd werd. Lodewijk zond Stoppa, commandant van Neuss, naar Zwitserland, om de pogingen van Dhona te dwarsboomen, en Christoph Bernard vaardigde twee commissarissen af, om met Fransch geld Zwitsers aan te werven. De zaak van H. H. M. vond wel veel ondersteuning bij de gereformeerde kantons, hetgeen o. a. hieruit bleek, dat de regeering van Bern aan Stoppa, niettegenstaande al zijne pogingen, niet toestond het regiment van Erlach in dienst te nemen, maar toch wilde de werving niet vlotten. Dhona had met geldelijke zwarigheden te kampen, en toen hij desniettemin »de fort braves officiers, des soldats capables de toute »obeissance, prests a servir des le lendemain de leur enrolle»ment" geworven had, zette de tijding, dat de oorlog tegen H. H. M. werkelijk aangevangen was, zijne zaken weder achteruit. Hij bleef echter goeden moed houden en drong aanhoudend op het zenden der benoodigde gelden aan, maar H. H. M. zagen de zaak minder gunstig in en wilden, niettegenstaande de herhaalde vertoogen van Bleiswijk, agent van Dhona, geene penningen overzenden. Zulks was zeer goed gezien, want de houding der Zwitsche kantons bleef zeer weifelend. Malapert, die zich naar Bazel begeven had, en du Plessis, gezant van Brandenburg, werden wel zeer vriendelijk ontvangen, maar Frankrijk had te veel invloed en bewerkte, dat de kantons, gedeeltelijk uit vrees voor moeilijkheden, gedeeltelijk door de beloften van Lodewijk verleid, zich niet openlijk ten voordeele van één zijner vijan-

den verklaarde, zoodat van de werving van Dhona niets kwam [1]).

In het begin van 1672 deed Pieter van Volkershoven uit naam van zijn meester, hertog Jakob van Koerland, en van diens zoon Frederik Casimir aan H. H. M. het aanbod van een regiment ruiters en een regiment dragonders, die in het gemelde land geworven zouden worden en waarover de jonge hertog als kolonel het bevel zou moeten voeren. H. H. M. namen dat aanbod aan. Holland nam het regiment ruiters te zijnen laste, terwijl 8 compagnieën dragonders op de repartitie van Friesland en 2 op die van Drente zouden komen. Holland betaalde dadelijk zijne quota, doch de beide andere provincies waren niet zoo voortvarend. Volkershoven maande, in het belang der werving, aanhoudend tot betaling aan. Friesland poogde afslag te verkrijgen en bood hem achtereenvolgens 20, 30 en 50000 gld:, maar betaalde eindelijk de gevorderde som. Drente daarentegen bleef weigeren, zijne quota te voldoen. Volkershoven verklaarde, dat daardoor zijn meester zou belet worden, meer dan 8 compagnieën dragonders te werven. Hij verliet daarna met het reeds ontvangen geld den Haag, terwijl zijn plaatsvervanger, George Hendrik

[1]) Res: St.-G. 19 Dec: 1671, 6, 13, 25, 28 Jan:, 6, 8 Febr:, 7, 22, 29 Maart, 21 April, 7, 12, 14, 15, 20 Juli, 5, 6, 13 Sept: 1672. Secr: Res: St.-G. 23 Maart, 6, 20 April, 17, 23 Mei 1672. Rousset. Dl: I. bl: 332—335. Syp: & de B. l. l. bl: 20. Valk: bl: 196. 197. 305. Brieven, d[to] 6 April, 3, 12, 23, 31 Mei, 7, 4/14, 12/22 Juni, en secrete brieven van Dhona, d[to] 6 April, 3 Mei, 13/23 Juni 1672 (R. A.). Brieven, d[to] 19/29 Juni, 10/20 Aug:, 3, 7/17, 14/24 Sept:, 8 Oct:, 9/19 Nov:, en secrete brieven van Malapert, d[to] 14/24 Maart, 7 Juli, 8/18 Oct:, 8 Nov:, 10, 7/17 Dec: 1672 (R.A.). Brief van Dhona aan Bruyninex, d[to] 1/11 Oct: 1672 (R.A.).

Pfankuch, bij H. H. M. op de betaling van Drente bleef aandringen.

De hertog wierf intusschen troepen en schreef in het begin van September aan H. H. M., dat hij tot den opmarsch gereed was. Hij zette zich in beweging, was 28 Oct: op de hoogte van Ebstorf in het Cellische en bereikte omstreeks het midden van November met één ruiter- en één dragonderregiment, benevens twee afzonderlijke compagnieën van baron van Lünnichhausen, in het geheel ongeveer 2000 man, Lieroort. Hier trok hij over de Eems en was van plan Reiderland binnen te trekken, doch hij werd door een korps van 3000 Munsterschen, die 3 veldstukjes met zich voerden, aangevallen. Zijn volk werd verslagen en naar Lieroort teruggedreven, zoodat het eerste wapenfeit der Koerlanders niet zeer schitterend was [1]).

Een ander aanbod van troepen ging uit van graaf Koenraad van Königsmarck, generaal-majoor der Zweedsche ruiterij, vader van Philips Christoph, die zoo ongelukkig aan zijn einde gekomen is, en van de beroemde Maria Aurora. De Staten namen ook dit aanbod aan en droegen hunnen gezant te Stockholm, van Haren, op, met den graaf over de aanneming van drie regimenten voetvolk, ieder van 1400 man, en met graaf Gustaaf Adolf de la Gardie, zoon van

[1]) Res: St.-G. 14 Jan:, 3, 11, 18, 21, 29 Febr:, 1, 17, 18, 29 Maart, 28 April, 6, 14, 23 Mei, 7 Juli, 26 Sept: 1672. Secr: Res: St.-G. 5 April, 28 Mei, 26 Nov: 1672. Syp: & de B. l. l. bl: 20. Brieven van den hertog van Koerland, dto $\frac{21\ \text{Juni}}{1\ \text{Juli}}$, $\frac{25\ \text{Aug:}}{4\ \text{Sept:}}$, van Brasser, dto 31 Oct: 8, van Römer, dto 11, en van Sijgers, commandeur van Lieroort, dto 8/18, 12/22 Nov: 1672 (R. A.). Secrete brief van Amerongen, dto 20 Mei 1672 (R. A.).

den Zweedschen rijkskanselier, over die van één dergelijk regiment te spreken. Königsmarck toonde zich zeer bereid, tot de werving over te gaan, mits H. H. M. hem een behoorlijken rang gaven [1]). De jonge graaf de la Gardie daarentegen weigerde, op grond van zijne jeugd en onervarenheid en de moeilijkheid, om in de bestaande omstandigheden nog een regiment op de been te brengen, maar hij verklaarde voornemens te zijn, om »sigh in haer ho: mo: armée te laeten »vinden, om met een musquet of pieck dienst te doen."

H. H. M. benoemden Königsmarck tot luitenant-generaal der infanterie en wezen hem Wedde, Westerwolde en de plaatsen rondom Groningen als rendezvous aan. Hij begon te Dantzig en te Hamburg te werven, doch er verliep een geruime tijd, voordat zijne troepen bij gedeelten hier te lande aankwamen; 900 man werden in Juli te Groningen geleverd [2]).

[1]) Zulk eene voorwaarde vond meestal moeielijk ingang bij H. H. M. Zoo had vroeger Amerongen aan de Witt geschreven, dat een graaf de Saint-Paul niet ongenegen was, in Staatschen dienst te treden. De raadpensionaris had ontwijkenderwijze geantwoord, dat „het difficil soude sijn „om op sijn Ed: eenige van de hooge militaire charges onder de oude mi„litie, die albereijts vacant sijn off noch jnt toecomende souden mogen co„men te vaceren, te doen vallen praeferablement ende in praejudicie van „ouderen die den Staet vele jaeren wel ende getrouwel: gedient hebben," en had geoordeeld, dat Saint-Paul zijne fortuin elders moest zoeken (Brief van de Witt aan Amerongen, d[to] 24 April 1671. R. A.). De graaf deed zulks en begaf zich in dienst van Christoph Bernard, dien hij in 1672 als generaal majoor. der ruiterij diende.

[2]) Res: St.-G. 17 Febr:, 1, 11, 29 Maart, 15 April 1672. Syp: & de B. 1. 1. bl: 20. Valk: bl: 307. Brieven van Königsmarck, d[to] $\frac{\text{24 April}}{\text{4 Mei}}$, 19/29, van Brasser, d[to] 17, 24 Juni, en secrete brieven van van Haren, d[to] 30 Maart, 4 Mei 1672 (R. A.). Brief van den laatste aan de Witt, d[to] 3 Febr: 1672 (R. A.).

Ook aan graaf Lodewijk Christiaan van Sayn-Wittgenstein werd opgedragen, één regiment infanterie te werven. Hij maakte evenwel, zich grondende op geldgebrek, weinig voortgang, en toen hij eindelijk zijne manschappen bijeen had, zag hij geene kans, ze hierheen te voeren, daar hem van alle kanten de doortocht versperd was. De Staten, wien hij zulks gemeld had, schreven hem, dat hij zich met het Brandenburgsche leger moest vereenigen. Hij had eerst te veel geldgebrek, om aan dit bevel te kunnen voldoen, doch Frederik Willem schoot hem 500 rksd: voor. Eenigen tijd bleef hij te Halberstadt bij het leger van den keurvorst, doch daar deze eischte, dat de troepen van den graaf evenals de zijne alles comptant zouden betalen, scheidde Wittgenstein zich weder af en bracht later met groote moeite zijn volk hierheen [1]).

Na deze uitweiding over eenige wervingen keer ik tot het najaar van 1671 terug. Terwijl men met de vermeerdering van het leger bezig was, waren Friesland en Groningen, de toebereidselen des bisschops bemerkende, zeer beducht voor een aanval van die zijde. Zij drongen dan ook bij H. H. M. op het samenbrengen van een vliegend leger bij Meppel aan. Eerst na langdurige beraadslagingen besloten H. H. M., het verzoek in te willigen en bij genoemde plaats onder den sergeant-majoor-generaal Hans Willem van Aylva en den kolonel der ruiterij Ernst van Haren drie regimenten infanterie (Aylva, George Wolfgang van Schwartzenberg en Adolf

[1]) Res: St.-G. 20 Febr:, 20 Aug:, 16 Sept: 1672. Syp: & de B. l. l. bl: 20. Valk: bl: 307. Brief, d^{to} 7, en secrete brief van Malapert, d^{to} 9/19 Juni 1672 (R. A.). Brieven van Wittgenstein d^{to} 8/18 Juli, 20, en van Amerongen, d^{to} 5 Sept: 1672 (R. A.).

Clant, en even zoovele regimenten cavalerie (van Haren, Ignatius Kingma en Boudewijn van Soutelande) te verzamelen. Toen echter dit besluit ten uitvoer gelegd werd, deed het provincialisme zich gelden. De regeering van Drente beklaagde zich heftig over den maatregel, daar zoovele soldaten in den winter de inwoners zouden ruineeren. Dit had tengevolge, dat H. H. M. oordeelden, dat het inkwartieren der gemelde troepen in eenige omliggende steden van even goede werking als een vliegend leger zou zijn. Friesland protesteerde op grond van het nog altijd dreigende gevaar, en daarop werd de resolutie van H. H. M., om de 23 compagnieën te voet en 18 te paard in garnizoen te leggen, voorloopig opgeschort. Het legertje bleef derhalve te Meppel bijeen. Later gaf men den gedeputeerden te velde in bedenking, van die troepen 4 compagnieën ruiters te detacheeren naar Hardenberg, om stroopende partijen tegen te gaan, en een geheel regiment naar Staphorst en Roveen, om de arbeiders aan het fort op laatstgenoemde plaats te beschermen en tevens den pas aldaar te bezetten [1]).

Om in alle opzichten gereed te zijn wees men gedeputeerden te velde [2]) aan en verdeelde aldus de hooge leger-

[1]) Res: St.-G. 14, 21, 22 Dec: 1671, 5 Jan:, 6, 27 Febr:, 2, 7, 14, 18 Maart 1672. Secr: Res: St.-G. 16, 29 Dec: 1671, 28 April 1672.

[2]) Deze waren Adolf Hendrik Ripperda tot Buirse (Gelderland), Gaspar Schade (Utrecht) en Hendrik Ludolf van Gockinga (Groningen), die 14, Beverningk (Holland), die 16, en Arnout van Vierssen (Friesland) en Jacob van Coeverden tot Stoevelaar (Overijssel), die 19 April van H. H. M. afscheid namen, alle om zich naar den IJssel te begeven. Verder waren Marinus van Crommon (Zeeland) en Johan van der Nieuburg (Raad van State) naar Maastricht, Willem Lieven van Vrijbergen (Zeeland) naar Sluis en Cornelis de Witt (Holland) voor de vloot bestemd.

charges: behalve den prins van Oranje, die sedert 25 Febr: 1672 kapitein-generaal was, en de beide veldmaarschalken, prins Johan Maurits en Wirtz, werden Rijngraaf Frederik Magnus generaal der ruiterij, Zuylenstein der infanterie en graaf Willem Adriaan van Hoorn der artillerie, Jan van Welderen en graaf Maurits Lodewijk van Nassau la Lek luitenant-generaals der ruiterij en Aylva en de graaf van Königsmarck der infanterie, de beruchte Johan Barton de Montbas en Ludolf van Steenhuizen commissarissen-generaal der ruiterij, graaf Otto van Limburg-Stirum en John Kirckpatrick sergeant-majoors der infanterie en Mozes Pain-et-Vin kwartiermeester-generaal [1]).

Intusschen was 15 Febr: het Haagsche tractaat van 17 Dec: 1671 geratificeerd en een gezantschap, met Cornelis de Witt aan het hoofd, naar Brussel gezonden, om met den graaf van Monterey [2]) een verdrag van onderlingen bijstand te sluiten. De Staten verklaarden zich bereid, Monterey, als hij door Frankrijk aangevallen werd, 10000 man onder Zuylenstein te hulpe te zenden, waartegen hij hun, zoodra zij aangevallen werden, 3000 ruiters zou leveren. Kort daarop verklaarden H. H. M., dat zij hem wilden bijstaan met 13 regimenten infanterie, waarvan 4, welk getal

[1]) Res: St.-G. 9, 12 April 1672. Basnage l. l. bl: 202. Holl: Merc: l. l. bl: 42. Sylvius l. l. bl: 216. 217. Syp: & de B. l. l. bl: 83. Valk: bl: 361. 362.

[2]) Deze energieke man, die zich jegens onzen staat zeer verdienstelijk gemaakt heeft, was sinds 1670 als landvoogd der Spaansche Nederlanden de opvolger van den nietswaardigen connetable van Castilië, Innico Melchior de Velasco, hertog van Frias en graaf van Haro.

later tot 6 uitgebreid werd [1]), terstond naar de Spaansche Nederlanden zouden trekken en de overige 9, tot één korps vereenigd, onder Zuylenstein bij Bergen op Zoom geposteerd zouden worden.

Het verdrag werd 18 Maart te Brussel gesloten en door beide partijen stipt nagekomen. Onze hulpbenden trokken op het einde van Maart naar Mechelen, doch werden 30 Mei teruggeroepen volgens eene bepaling van het tractaat, die zulk eene terugroeping veroorloofde, zoodra de mogendheid, welke de hulptroepen gegeven had, zelve aangetast werd. Monterey van zijn kant zond dadelijk 1000 ruiters naar Maastricht en liet de overige 2000 zich 15 Juni te Rhenen met het Staatsche leger vereenigen [2]).

[1]) Bij Syp: & de B. l. l. bl: 97. 98 staan slechts de namen van vijf regimenten vermeld, n.l. Walter Scot, Jan van Beveren, Thomas Cassiopijn, Jakob van Golsteyn en Mozes Pain-et-Vin.

[2]) Van Dijk. bl: 464—467. 472—476. Historisch Verhael. bl: 477—479. de Jonge. Dl: I. bl: 253—344 passim. Sylvius. l. l. bl: 180. 181. Syp: & de B. l. l. bl: 13. 32. 33. 97—100.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

NADERE VERDRAGEN VAN FRANKRIJK MET MUNSTER EN KEULEN. — COEVERDEN NAAR CHRISTOPH BERNARD GEZONDEN. — OORLOGSVERKLARING VAN KEULEN EN MUNSTER.

Den 2den Jan: 1672, denzelfden dag, waarop het geschil tusschen de stad Keulen en keurvorst Maximiliaan Hendrik een einde nam, werd op het kasteel Brühl een offensief verbond gesloten tusschen den laatste, vertegenwoordigd door Willem Ego, en Lodewijk XIV. Bij dit verdrag, hetwelk dat van Hildesheim van 11 Juli 1671 versterkte en uitbreidde, werd het volgende bepaald: terwijl de koning twee legers van 50 à 60000 man op de been zou brengen, zou de keurvorst een korps van 17 à 18000 man onderhouden, waarvoor hij maandelijks, te rekenen van 1 Dec: 1671, behalve de te Hildesheim beloofde gelden, 28000 kroonen ontving, waarvan hij echter aan den hertog van Neuburg,

als deze zich onzijdig hield, 4000 kroonen moest afstaan; de koning behield zich alle in de Nederlanden te heffen contributies voor, behalve die van Friesland, Overijssel en Groningen; de keurvorst stond den doortocht van Fransche troepen door en hunne inkwartiering in zijn land toe; de koning beloofde, hem alle Nederlandsche plaatsen, die aan Keulen behoord hadden, terug te geven, evenals de Kleefsche steden aan Brandenburg, zelfs indien dit slechts onzijdig bleef, en Ravenstein aan Neuburg; Maximiliaan Hendrik behoefde niet vóór 15 Mei vijandelijk op te treden of voordat het Fransche leger den Rijn en Kaiserwerth genaderd was; als de Keizer H. H. M. te hulp kwam, mocht de keurvorst uit het tegenwoordige verdrag treden, mits hij 2000 ruiters en 6000 voetknechten aan den koning overgaf en van alle verdere subsidies afzag; indien Brandenburg, Celle of eenig ander rijksvorst Maximiliaan Hendrik aanviel, zou de koning hem met 2000 ruiters en 6000 voetknechten, desnoods met 20000 man, helpen; Lodewijk beloofde, dat hij den Keizer en Spanje, zoolang deze beide mogendheden onzijdig bleven, niet zou aantasten en niet uit eigenbelang een vrede, dien de keurvorst voor eervol hield, zou tegenhouden; gedurende dit verdrag, dat voor drie jaren gesloten werd, mocht men zonder elkanders toestemming geen vrede of wapenstilstand maken; het tractaat kon verlengd worden, doch gebeurde dit niet, dan moest tot aan den vrede het neutraliteitsverdrag in stand blijven; om aan het leger van den keurvorst meer substantie te geven, stond hem de koning 4000 voetknechten af, waarvoor van 1 Dec: tot 30 April 40000 kroonen van het subsidie zouden afgetrokken worden; bij een geheim artikel beloofde Lodewijk de soldij van die 4000

man over de vier eerste maanden te betalen; de keurvorst verzocht, ook 1000 of 1500 Fransche ruiters in dienst te mogen nemen; de koning zou hem met alle macht tegen een mogelijken aanval der Staten beschermen; eindelijk verklaarde Lodewijk, dat de koning van Engeland, met wien hij voor den oorlog verbonden was, dit verdrag, op poene van nietigheid, zou ratificeeren.

Dit verdrag werd gevolgd door een ander (19 Jan:), waarbij de keurvorst Neuss aan den koning verpandde, om aldaar een Zwitsersch garnizoen te leggen. Om dit tractaat, welks wezenlijke grond het bezetten en versterken der gemelde stad door de Franschen was, te bemantelen, sloten Verjus en Furstenberg 24 Jan: te Bonn drie voor publiciteit bestemde verdragen, die echter nog denzelfden dag in het geheim voor ongeldig verklaard werden, zoodat alleen dat van 19 Jan: van kracht bleef. Volgens die Bonner tractaten zou Neuss bezet worden door 1400 Zwitsers, die een gelijk getal Fransche, in keurvorstelijken dienst staande overloopers zouden vervangen; het werd Louvois vergund, eene citadel te Neuss te bouwen op kosten van den keurvorst, die daarentegen 400000 livres ontving, om tegen alle schade, die de Franschen bij hun doortocht door het aartsstift mochten aanrichten, gedekt te wezen.

Christoph Bernard zag nu de kans schoon, zijn tweeledig oogmerk, het verkrijgen van geld en het koelen van zijn wrok op de Staten, te bereiken. Uiterlijk was hij met hen nog in eene goede verstandhouding en hij wenschte hun zelfs in een beleefden en hartelijken brief alle geluk met het jaar 1672. Dit belette niet, dat hij reeds 4 Jan: met Maximiliaan Hendrik een verdrag sloot, waarbij hij tot het trac-

taat van Brühl toetrad, omdat hij, zoo het heette, zich als rijksvorst genoopt vond, den keurvorst in het heroveren van Rijnkerk op H. H. M. behulpzaam te zijn. Het Fransche subsidie van 28000 (24000 na aftrek van het aan Neuberg uit te keeren aandeel) zou aldus verdeeld worden, dat Keulen 11000, Munster 13000 kroonen kreeg, welke sommen, ingeval Neuburg zich niet onzijdig hield, respectivelijk 13000 en 15000 kroonen zouden bedragen; de keurvorst zou 16000 infanteristen, 1700 cavaleristen en 400 dragonders, de bisschop hetzelfde getal voetknechten en dragonders, doch 2500 ruiters op de been houden; de laatste zou al het geschut en de ammunitie leveren en daarvoor ⅕ der contributies vooruit genieten, terwijl de overige ⅘ naar het getal der wederzijdsche troepen verdeeld zouden worden; verder zou eene dergelijke verdeeling van het geschut in veroverde plaatsen geschieden, terwijl de aldaar gevondene ammunitie geheel aan den bisschop zou vervallen; de bedingen, tusschen Lodewijk en Maximiliaan Hendrik gemaakt, zouden ook voor Christoph Bernard gelden; als de bisschop van Paderborn gemeene zaak met de verbondenen wilde maken, zou hem door Keulen 1000 en door Munster 2000 kroonen uit het Fransche subsidie betaald worden.

Lodewijk vond het zeer aangenaam, dat op die wijze aan zijn leger ongeveer 35000 man toegevoegd werden, doch daar hij weinig vertrouwen stelde in de bekwaamheid van de officieren der beide geestelijke vorsten, vaardigde hij den hertog van Luxemburg af, om het oppercommando te voeren [1]).

[1]) Luxemburg bleef na het uitbreken van den oorlog niet lang bij de verbondene legers, dewijl hij zich voortdurend over de aanvoering en de plannen van Christoph Bernard ergerde. Hij werd, toen Lodewijk naar

Louvois zelf sloot 22 Jan: te Ostendorf een verdrag met Christoph Bernard, die daarbij aan Frankrijk levensmiddelen, ammunitie en karren beloofde te leveren en de vereeniging van zijne troepen met die van Keulen toestond, mits Lodewijk hem met 2000 ruiters en 4000 voetknechten in het veroveren eener stad aan den IJssel behulpzaam was [1]).

De bisschop zette thans zijne reeds begonnen wervingen voort. Hoewel hij daarbij eenige moeilijkheden ondervond, daar Monterey den Spaanschen officieren niet veroorloofde, in Munsterschen dienst te treden, en Hannover, wat verwonderlijker was, de voor den bisschop geworven ruiters bij hun doormarsch door het hertogdom ophield, gelukte het hem toch, eene aanzienlijke macht op de been te brengen. Zij bestond uit 17 regimenten en meer dan 9 afzonderlijke eskadrons ruiters, 2 regimenten dragonders en 27 regimenten en meer dan 20 afzonderlijke compagnieën voetknechten, die 17298 man te paard en 42072 te voet zouden geteld hebben behalve de noodige manschap voor de artillerie, die uit 60 mortieren, 25 halve en 30 vierde kartouwen en vele houwitsers bestond. Die berekening is zeker te hoog. Louvois toch klaagde, kort vóór het begin der vijandelijkheden, dat het leger van den bisschop veel sterker op het papier dan in werkelijkheid was. Bovendien is het niet te

Frankrijk wilde terugkeeren, 10 Juli met het opperbevel te Utrecht belast en bij het leger der geallieerden door den markies de Renel vervangen.

[1]) Res: St.-G. 11 Jan: 1672. Alpen. l. l. bl: 205—219. Corstiens. bl: 172. 173. Ennen. l. l. bl: 253. Flassan. l. l. bl: 400. 401. de Garden. l. l. bl: 85. Mignet. l. l. bl: 704—707. Oeuvres. Dl: III. bl: 131. 132. 248. Rousset. l. l. bl: 342—346. Syp: & de B. l. l. bl: 8. 9. Tücking. bl: 174. Valk: bl: 183. 184. 358.

denken, dat Christoph Bernard zoo veel meer troepen op de been gebracht zou hebben, dan waartoe hij zich bij verdrag verbonden had. Ook moet men opmerken, dat het vereenigde leger van Munster en Keulen bij den aanvang van het beleg van Groningen, toen het nog niet veel manschappen door het vuur verloren had, hoogstens 24000 man bedroeg.

Nadat Christoph Bernard door den aanval der Engelschen op onze Smirnasche vloot bemerkt had, dat ook Karel II Frankrijk zou ondersteunen, sloot hij te Coesfeld met Verjus een offensief verdrag (3 April), waarna deze hem 100000 rksd: gaf, om hem in staat te stellen, alle verdere oorlogstoebereidselen te maken. Kort daarop (7 April) sloot Verjus een verdrag met den bisschop van Paderborn, die beloofde, onzijdig te blijven, 200 ruiters aan Christoph Bernard te leveren en hem met rust te laten, waartegen hij maandelijks 2000 kroonen kreeg, te nemen uit het subsidie, dat Lodewijk aan de beide geestelijke vorsten toegestaan had.

De toebereidselen van Christoph Bernard waren weinig naar den zin van het domkapittel en de inwoners van Munsterland, die niets liever verlangden, dan dat hij zich niet weder in een oorlog mengde. Hij begreep derhalve, dat hij den stenden een rad voor de oogen moest draaien, en hij gaf hun de verzekering, dat de troepen, die hij op de been gebracht had, niet tot het voeren van een oorlog, maar tot zelfverdediging bestemd waren.

Bij dezen tegenstand in zijn eigen land ontstond voor den bisschop nog eene andere moeilijkheid. De Keizer begon zich in de zaak te mengen en droeg den markies de Grana op, Christoph Bernard tot andere gedachten te brengen. Grana

toonde hem aan, dat een oorlog tegen H. H. M. contra Caesaris mentem was en door Leopold, die garant van den Kleefschen vrede was, niet kon geduld worden. De bisschop antwoordde, dat hij altijd genegen bleef, dien vrede te handhaven, maar dat H. H. M. dien op allerhande wijzen geschonden hadden; tevens verklaarde hij, dat hij nooit iets, wat met de belangen des Keizers streed, zou doen en nimmer de Franschen in zijne versterkte plaatsen zou inlaten. Grana keerde spoedig, nadat hij dit vage antwoord, dat hem weinig vertrouwen inboezemde, ontvangen had, naar Keulen terug.

De bisschop zette intusschen zijne oorlogstoerustingen voort, hoewel de stenden hem slechts onder deze voorwaarde geld hadden toegestaan, dat hij zich niet in den oorlog mengen zou. De toerustingen gingen echter niet vlot genoeg naar den zin van het Fransche hof, dat ook over de aanhoudende aanvragen van den bisschop om geld verstoord was. Louvois zelf begaf zich naar Neuss en Kaiserswerth, om zich met eigen oogen van den toestand der toebereidselen te vergewissen, doch klaagde bitter over de maatregelen, tot verzorging der troepen genomen, over de vele leemten in de gelederen en over de ongenoegzaamheid van den verzamelden voorraad van levenmiddelen en oorlogsbehoeften. Er viel echter niet veel meer aan te veranderen, daar het te laat was en de koning op het punt stond, den veldtocht te openen.

Te Oberhausen werden 26 Mei door Louvois met Christoph Bernard en den bisschop van Straatsburg, die den weinig in oorlogszaken bedreven keurvorst van Keulen vertegenwoordigde, eenige artikelen geteekend, die het volgende behelsden. Alle contributies, te heffen op den rechter Maas-

oever en aan den Rijn, zouden den koning toevallen, en indien eenige steden, in dien raijon begrepen, door Keulen of Munster veroverd werden, zou het garnizoen voor ¼ uit Fransche troepen moeten bestaan, die aldaar de contributies zouden innen, »sans que la garnison ny les offrs desd. »Princes alliez puissent s'en mesler soubz quelque pretexte »que ce puisse estre." Van de gemelde schattingen zouden de beide geestelijke vorsten ¼, de koning ¾ verkrijgen; die van Borculo, Lingen, Friesland, Oost-Friesland en Groningen zouden den bisschop te beurt vallen, evenals die van Overijssel, voor welke laatste hij echter maandelijks 9000 kroonen aan den koning en den keurvorst zou geven; Christoph Bernard deed afstand van al de contributies uit de meierij van 's-Hertogenbosch en het land op den linkeroever der Maas; de oorlogsbelastingen zouden niet verdeeld worden, maar aan de respective veroveraars toebehooren. Deze artikelen zouden eerst 1 Oct: in werking treden en tot zoolang zouden de contributies door iederen bondgenoot afzonderlijk in het door hem bezette gebied geïnd worden. Als supplement op dit verdrag werd bepaald, dat de bisschop het hem vroeger toegezondene regiment van Bourgogne en de keurvorst dat van Furstenberg voor het beleg van Wezel zou afstaan, waartegen de koning, na de inneming dezer vesting, aan zijne bondgenooten 2000 ruiters en 4000 voetknechten zou leenen, om hen bij het beleg van Deventer en hunne verdere krijgsverrichtingen tot het einde van Augustus te ondersteunen [1]).

[1]) Alpen. l. l. bl: 219—221. 231. 257. 258. 257*. Depping. bl: 40. 45—55. de Garden. l. l. bl: 85. Kluit. bl: 161. n°. 635. Oeuvres. l. l.

Daarmede waren de banden tusschen Frankrijk en Munster zoo nauw mogelijk toegehaald en was het voorspel van den oorlog afgeloopen. Hier te lande werd men wel gewaarschuwd, doch H. H. M. letten daarop weinig en maakten, behalve het vliegende leger te Meppel, geene toerustingen tegen den bisschop. Toch hadden de staten van Overijssel reeds verzocht, dat Deventer versterkt werd, en waren uit Keulen meermalen onrustbarende berichten over de wervingen, bedoelingen en verbintenissen van Christoph Bernard ontvangen. Ook de staten van Groningen lieten aan H. H. M. weten, dat hij al zijne onderdanen, die in vreemden dienst waren, teruggeroepen, den uitvoer van waren naar hunne provincie verboden en te dien einde in het dorp Rhede, niet ver van de Bourtange, eene compagnie ruiters gelegd had. Ook vermeldden zij het gerucht, dat hij van plan was, 9 April zijne troepen op de Lange Wiese boven Munster te monsteren en daarna zijn opmarsch te beginnen. H. H. M. bepaalden daarop, dat van de nieuwe werving 4 compagnieën hare loopplaatsen te Emden, 1 te Lieroort en 1 in de Dijlerschans zouden hebben.

Na al die vrij duidelijke aanwijzingen, gevoegd bij het

bl: 154—169. Rousset. l. l. bl: 355. 356. Syp: & de B. l. l. bl: 9. Tücking. bl: 175—177. 249. 250. Brief van Bruynincx, d[te] 24 Maart 1672 (R. A.). Secrete brieven van Dounker, d[te] 12 April, 6, 17 Mei, en van Amerongen, d[te] 24 April 1672 (R. A.). Brief van A. van Reede, commandeur van Steinfurt, aan Amerongen, d[te] 5 April 1672 (R. A.). Naamloos advies uit Keulen aan de Witt, d[te] 15 April 1672 (R. A.). Brief van Louvois aan den bisschop, d[te] 30 April 1672 (F. M. L. 12. 9. I). Zie het verdrag van Oberhausen (of Overos, zooals de sierlijke Fransche klanknabootsing luidt), genomen volgens het origineel (F. M. L. 12. 9. II) hierachter als bijlage IV.

wantrouwen, dat men steeds tegen den bisschop gekoesterd had, is het te verwonderen, dat de prins van Oranje en zelfs Beverningk konden meenen, dat H. H. M., nadat zij reeds 15 April bevolen hadden, de Fransche troepen overal aan te tasten, nog tegenover den bisschop eenige consideratie moesten gebruiken, »alsoo men waerschynelyck schynt »te connen presumeren, dat die noch niet absolut aen de »fransche partie vast en is." Het is waar, de beide prelaten hielden hun spel zooveel mogelijk bedekt, en de keurvorst van Keulen dreef zelf de geveinsdheid zoo verre, dat hij nog 17 April een plakkaat uitvaardigde, waarin hij verzekeringen van stipte onzijdigheid gaf.

H. H. M. besloten, om over de bedoelingen van Christoph Bernard zekerheid te erlangen, den raad van Beverningk op te volgen en één uit de gedeputeerden te velde [1]) naar den bisschop te zenden, om hem uit naam van H. H. M. onzijdigheid gedurende den oorlog aan te bieden, als hij aan de vijanden van onzen staat inkwartiering en passage weigerde. Indien hij op dit aanbod geen voldoend en categorisch antwoord gaf, zou men hem als vijand beschouwen en behandelen.

H. H. M. hadden niet veel van zulk een stap te wachten, want aanhoudend ontvingen zij berichten over de vijandelijke houding van Munster, welke de zaak voorstelden, alsof de bisschop van zins was, Oost-Friesland, waar wel door de

[1]) de Jonge. Dl: II. bl: 325. 326 gist, dat de heer, over wiens „irre„soluytheyt ende langhweyligheyt" door Beverningk, die allerminst aan die gebreken leed, geklaagd werd, van Coeverden geweest is. De aanduiding, dat het de premier der gedeputeerden was, zou m. i. eerder aan Ripperda tot Buirse doen denken.

vorstin-regentes eenige maatregelen genomen waren, maar dat toch te zwak was om wederstand te bieden, te bezetten en van daar uit de provincie Groningen te benauwen.

De gedeputeerden te velde volvoerden den hun door H. H. M. gegeven last en droegen aan één hunner, Jacob van Coeverden tot Stoevelaar, op, zich naar den bisschop te begeven. Of het een gelukkige greep was, juist dien persoon te kiezen, die in de Bentheimische quaestie op den voorgrond getreden was, laat ik liefst in het midden.

Coeverden verliet 30 April Doesburg en kwam 4 Mei te Coesfeld aan. Hij werd door den bisschop beleefd ontvangen en twee keeren ter maaltijd genoodigd, doch kon weldra bemerken, dat zijne zending niet veel zou opleveren. Zur Mühlen en Rave verweten den Staten, dat zij zulke ijverige voorstanders van den vrede niet waren, als zij wilden schijnen, daar zij in het vorige jaar schriftelijk aan Osnabrück hulp tegen den bisschop beloofd hadden. Coeverden beweerde, dat zulks slechts een defensieve, niet tegen Munster gerichte alliantie was geweest. Op het punt der neutraliteit verklaarden de bisschoppelijken raden, dat hun meester, als hij den doortocht weigerde, zich een oorlog op den hals zou halen. Verder hielden zij onzen envoyé onder verschillende voorwendsels op.

Den 9den Mei kwam er eene zeer onverwachte en onaangename kink in den kabel. Coeverden kreeg bericht, dat een edelman uit Twente, Twickel genaamd, door de bisschoppelijken aangehouden en ondervraagd was, en wat deze bekend had, hoorde hij den volgenden dag, toen er weder over de onzijdigheid gesproken werd. Zur Mühlen verklaarde, dat Christoph Bernard daartoe niet zeer gene-

gen was, omdat H. H. M. verschillende handelingen gepleegd of toegelaten hadden, die van zeer weinig welwillendheid jegens hem getuigden. Zoo waren, beweerde zur Mühlen, bij Maastricht eenige Munstersche officieren gedood [1]) en andere te Orsoy kwalijk behandeld; een bisschoppelijk koerier was van zijne depeches en zijn geld beroofd; aan hoofdman Pasqualini waren te Wezel eenige wapenen, die hij aldaar had laten maken, zonder vergoeding afgenomen [2]); bij de Dijlerschans had men een geheel dorp verwoest, om met de afbraak dat fort te versterken; de Munstersche boeren werden gedwongen, hun vee door de Bourtangerschans te drijven, in plaats van, als vroeger, een vrijen pas te hebben [3]). De kroon op al die beschuldigingen zette de bekentenis van Twickel, die op het volgende nederkwam. Hij was door kapitein Mom, die te Deventer in garnizoen lag, uit Oldenzaal daarheen ontboden en door hem en overste Diederik Stecke door belofte van geld en ambten overgehaald, den bisschoppelijken raad, doctor Ham, om te koopen, opdat deze zich aanhangers maken, Coesfeld of Dorsten verrassen, te Munster door Chute en consorten,

[1]) Dit slaat zeker, hoewel het dan zeer overdreven is, op het geval, door Guillaume Hendrick de Heusch in een brief aan [Bruchhausen?] d[to] 27 April 1672 beschreven (F. M. L. 12. 9. I). De Heusch, die voor den bisscbop in den omtrek van Tongeren troepen wierf, was 25 April door Staatsche soldaten aangevallen.

[2]) Dit was zeer onlangs, 7 Mei, gebeurd, zooals blijkt uit een brief van Dietrich Arnold von Pasqualini aan den bisschop (F. M. L. 12. 9. I).

[3]) De meeste dezer beschuldigingen, en nog andere, in het geheel een achttal, zijn te lezen in een stuk, getiteld: Specificatio wass die Hollander oder ihre Soldaten nach geschlossenen Clevischen Friedenschluess friedbruchig verübt (F. M. L. 12. 9. I).

die na 1661 hun invloed verloren hadden, een opstand verwekken, de magazijnen verbranden en zelfs een aanslag op des bisschops leven doen zou. Twickel herhaalde die bekentenis in tegenwoordigheid van Coeverden en bracht twee compromitteerende brieven van Mom te voorschijn. Men verweet Coeverden heftig de handelwijze van H. H. M., waarop hij antwoordde, dat zij zeer zeker van de geheele handeling geene kennis droegen, welke geheel in strijd zou zijn met de onzijdigheid, die zij den bisschop aanboden.

Coeverden bleef op categorisch antwoord omtrent de quaestie der neutraliteit aandringen, doch de bisschop verklaarde, dat hij daarover eerst te Munster met het domkapittel moest raadplegen. Coeverden zond hem 15 Mei een brief achterna, waarin hij opnieuw de Staten van samenspanning met Twickel vrijsprak en antwoord verlangde. Intusschen waren in het stift nog andere personen, als verdacht van samenzweringen met H. H. M. tegen den bisschop gesmeed te hebben, in arrest genomen, waaronder zich een baron von Griem bevond, die de, allerwaarschijnlijkst leugenachtige, bekentenis aflegde, dat hij met verschillende voorname personages in de republiek onderhandeld had, om den Staten berichten over de legermacht van den bisschop te geven en hem zijne troepen te ontronselen [1]).

[1]) Dit geval is het onderwerp van Wiens, Rechtfertigung, etc., een stukje van 11 bladzijden. Von Griem, uit de omstreken van Dantzig geboortig, was kapitein in Staatschen dienst. In 1671 was hij, nadat hij eene voorname getrouwde dame ontvoerd en een bloedverwant van den echtgenoot in duel gedood had, uit den Haag naar Hamburg gevlucht. Vandaar was hij in het begin van April 1672 naar Munster gegaan, om in bisschoppelijken dienst te treden. Hij bezocht meermalen Schulenborch,

Intusschen werd Coeverden, tot groot misnoegen van H. H. M., te Coesfeld wel niet in arrest gehouden, maar toch in zijn huis en zijne kamer bewaakt. Hij mocht niet buiten de stad gaan, terwijl zijne bedienden met niemand spreken en slechts onder militair geleide de woning verlaten mochten. Hij beklaagde zich bitter over deze behandeling, die contra commune ius gentium was, doch er kwam voorloopig geene verandering in dien toestand, niettegenstaande generaal-wachtmeester Nagel en overste Mias zich daarover verontschuldigden en beweerden, dat het bewaken en tegenhouden bij vergissing en alleen hierom geschied was, omdat men vreesde, dat hij, zonder antwoord van den bisschop af te wachten, zou vertrekken.

Terwijl Coeverden aldus opgehouden werd, bereidde Christoph Bernard het reeds gemelde tractaat van Oberhausen voor en werden de bedoelingen der beide geestelijke vorsten duidelijk en helder. De bisschop vaardigde 18 Mei eene declaratie uit, waarin hij hevig tegen H. H. M., die allerhande lieden tegen hem omgekocht hadden, uitvoer en 100 rksd: als belooning uitloofde voor iedereen, die verdachte personen

aan wien hem de moeder der geschaakte dame, welke de liaison harer dochter begunstigde, een aanbevelingsbrief medegegeven had. Nadat von Griem ongeveer 5 weken te Munster bij de weduwe Brockmann in Ueberwasser gewoond had, werd hij wegens een verdachten brief aan Coeverden gevangen genomen (7 Mei). Hij werd na eenige verhooren (7, 8 en 10 Mei) met de pijnbank bedreigd en legde daarop 18 en 20 Mei bekentenis af. Hij beweerde, door den prins van Oranje, de Witt, bij wien hij tweemaal gedineerd had, en den commissaris Felssen (?) opgestookt en omgekocht te zijn. Noch het verdere lot van von Griem, noch dat van Twickel is mij bekend. Wat in hunne bekentenissen waarheid was, kan thans zeker moeilijk meer uitgemaakt worden.

aangaf of aanhield; tevens verbood hij zijnen onderdanen, op verbeurte van goed en leven, eenigen omgang, van welken aard ook, met de inwoners der Nederlanden te houden. Daarop volgde 25 Mei een schriftelijk antwoord aan Coeverden, dat tegelijk eene soort van recredentiaal was. Ook in dit stuk klaagde de bisschop heftig over de Staten, die, niettegenstaande hunne voortdurende verzekeringen van den vrede te willen handhaven en hun zoo pas te voren gedaan aanbod van onzijdigheid, zich niet ontzien hadden, hem altijd op allerlei wijzen te kwetsen, en niet het minst thans, nu zij verraad tegen hem beraamden en in de hand werkten [1]). De keurvorst van Keulen vaardigde 27 Mei zijn oorlogsmanifest tegen H. H. M. uit. Hij klaagde in vage bewoordingen over verschillende handelingen der Staten en eischte Rijnberk terug.

Nog altijd echter waren de vijandelijkheden niet begonnen, want H. H. M., wellicht steeds eene verandering ten goede

[1]) In dit stuk beschuldigt Christoph Bernard uitdrukkelijk en met namen raad-pensionaris de Witt, den Amsterdamschen burgemeester Hooft, den heer van Reigersberg en nog hooger geplaatste personen, als ook Wirtz. Terecht zegt de Jonge. l. l. bl: 391, dat hier de voornaam van Hooft niet opgegeven wordt, evenmin als die te lezen staat in des bisschops brief aan de gedeputeerden te velde van 28 Mei. Hendrik Hooft was in dit jaar burgemeester van Amsterdam en moet derhalve de bedoelde persoon zijn. Waarom Wicquefort, door van Wijn e. a. Dl: XIV. bl: 28 aangehaald, hem den voornaam Diederik geeft, is ook mij onbegrijpelijk. Dewijl ik niet in staat geweest ben, het handschrift van Wicquefort in te zien, waag ik de volgende gissing: heeft misschien deze schrijver Hooft en Hoeufft (zooals de naam verkeerdelijk bij Alpen. l. l. bl: 236. 241 geschreven wordt) verward, en zijne vergissing voortzettende, Diederik Hoeufft bedoeld?

verwachtende, bevalen den commandanten der aan Keulen en Munster grenzende steden, zich voorloopig nog van alle vijandelijkheden tegen de inwoners dier beide landen te onthouden. Alle illusie verdween echter, toen Coeverden, door den bisschop vrijgelaten, 29 Mei te Doesburg bij zijne ambtgenooten terugkwam en een brief van Christoph Bernard aan hen van 28 Mei medebracht, die aan H. H. M. medegedeeld werd. In die missive somde de bisschop nogmaals verschillende grieven op en bleef vooral bij de quaestie der samenzweerders staan. De Staten toonden zich zeer verbaasd over het aan Coeverden gegeven antwoord en zonden kopie daarvan aan Lisola, Kramprich, Bruynincx, Amerongen, Brasser, de gedeputeerden te velde en den prins van Oranje. Zij wierpen de beschuldiging, als zouden zij tegen den bisschop samengezworen hebben, met verontwaardiging van zich af en achtten het overbodig, die te wederleggen, »aen alle »de werelt genoech bekent zijnde, dat H. H. M. noijt pro»fessie hebben gemaeckt, off noch maken, om ministers van »uijtheemsche Coningen, princen off Staaten met gelt te be»steken, hare nabuijren met verraderijen te overvallen, off »tot destructie selffs van haar aldercapitaelste vijanden, as»sassinaten te ondernemen."

Eenigen tijd later vaardigde de bisschop een uitgebreid oorlogsmanifest tegen H. H. M. uit, dat van grieven wemelde, waarvan hier het resumé volgt:

1°. H. H. M. hadden zich tegen hem vijandelijk uitgelaten.

2°. De partijdige houding der Staten in de quaestie over Höxter.

3°. De door hen beraamde aanslagen op zijn leven.

4°. De mishandeling van Bentinck te Doetinchem.

5°. De inmenging van H. H. M. in de Bentheimsche zaak.

6°. De overtredingen der grensscheiding tusschen Gelderland en het stift.

7°. Wederrechtelijke aanhouding van sommige zijner onderdanen.

8°. De zaak van de bij de Dijlerschans aangehaalde haver.

9°. De belemmeringen in het veeweiden, door Staatsche soldaten zijnen onderdanen op zijn grondgebied aangedaan, en het verbranden door Statenvolk van eene in zijn land gelegene brug.

10°. Het arrest, dat op de goederen van zijn krijgscommissaris Raesfeld, omdat hij in Munsterschen dienst getreden was, gelegd en niettegenstaande vele bemoeiingen niet opgeheven was. [1]).

11°. Het verbod aan zekeren Watgins om in Arnhem te blijven wonen, ofschoon het gebleken was, dat de beschuldiging, als zou hij ten voordeele van Munster tegen H. H. M.

[1]) De hier bedoelde persoon was Gosewijn van Raesfeld, natuurlijke zoon van heer Reinier van Raesfeld van Middachten. Hij was vroeger richter van Doorwerth geweest, doch was, beschuldigd van Arnhem den bisschop in handen te hebben willen spelen, naar Munster gevlucht (zie mijn acad: proefschrift. bl: 302—304). Gosewijn had zich voor het verlies zijner bezittingen reeds eenigszins schadeloos gesteld, door eenige in Munsterland gelegene goederen van zijn vader in bezit te nemen (1667). Zulks benadeelde de twee erfdochters van den intusschen overleden Reinier, Ursula Philippota, gehuwd met Godard van Reede, heer van Ginckel, en Margaretha, de gemalin van George van Weede, heer van Walenburg. Ginckel begaf zich in Nov: 1668 naar Munsterland, om de belangen zijner echtgenoote en schoonzuster te bepleiten, en kreeg later brieven van recommandatie van H. H. M. aan den Keizer (Res: St. G. 21 Sept:, 24 Oct:, 2 Nov: 1668, 8, 12 April, 8 Dec: 1670).

verraad gepleegd hebben, niets dan laster geweest was.

12°. Het gevangennemen van een bisschoppelijken koerier, die naar Orsoy gevoerd was.

13°. De visiteering van het huis van overste Bernard, op Munstersch grondgebied dicht bij Zwilbroek gelegen, door een gedeelte der bezetting van Grol [1]).

14°. De omkooping van verschillende dienaren van den bisschop.

15°. De zending uit den Haag van een spion en een verkleeden ingenieur naar Munster, die beide, ontdekt zijnde, naar de Nederlanden gevlucht waren met dit gevolg, dat de eerste het ontkomen was en de ander twee dagen later, door vrees bevangen, in eene herberg den geest gegeven had.

16°. De geveinsdheid van H. H. M., die hem onzijdigheid aangeboden hadden en daarmede niets anders beoogden, dan hem in slaap te wiegen.

Het stuk eindigde met de verklaring, dat de bisschop tot geen ander doel troepen verzameld had, dan om zich zelven te verdedigen en den Kleefschen vrede te handhaven; dat slechts de beleedigingen, die H. H. M. hem aangedaan hadden, de aanleiding tot dezen oorlog waren, en dat hij dien alleen tot het afweren van onrechtvaardig geweld, tot be-

[1]) Blijkens een bericht (F. M. L. 12. 9. I) had 21 April 1672 een soldaat te Grol iemand doodgestoken en daarop de vlucht genomen naar het huis van overste Bernard, of, zooals hij hier genoemd wordt, Hans Berns. Kort daarop waren 10 ruiters en 5 musketiers uit Grol gekomen, die het huis van onder tot boven doorzocht hadden. Na eene vergeefsche visitatie, daar de doodslager zich reeds uit de voeten gemaakt had, was het detachement naar zijne garnizoensplaats teruggekeerd.

houd zijner onderdanen en landen, niet tot nadeel van iemand binnen of buiten het Rijk voerde.

Na deze oorlogsverklaring en de intusschen reeds begonnen vijandelijkheden, kan men H. H. M. niet van overijling beschuldigen, dat zij eindelijk 15 Juni aan alle bevelhebbers der grenssteden, vooral van die in Friesland en Groningen, last gaven, »dat deselve allerhande hostile actien ende vij»antlijckheden uijt de voorsz. frontieren sullen doen ende »ondernemen tegens den Bisschop ende sijne Landen" [1]).

[1]) Res: St.-G. 15 Juni 1672. Secr: Res: St.-G. 15 Febr:, 7, 12, 26 April, 2, 5, 21, 24, 31 Mei, 2 Juni 1672. Alpen. l. l. bl: 228—231. 232—257. Basnage. l. l. bl: 265. 266. Corstiens. bl: 176—178. Depping. bl: 42—44. Ennen l. l. bl: 260. Holl: Merc: l. l. bl: 52. de Jonge. l. l. bl: 324—326. 346. 347. 389. 390. 391. Klopp. bl: 383. 384. Kluit. bl: 163. n° 642. [Konynenberg]. bl: 88—92. Sylvius. l. l. bl: 219—221. Tücking. bl: 175—181. Valk: bl: 356—360 & bijl: bl: 87—94. [de Vries]. bl: 182—186. Wagenaar. l. l. bl: 12. 27. 28. Wiarda. l. l. bl: 21—25. van Wijn. e. a. l. l. bl: 27—29. Brieven van Coeverden, d'° 2/12, 20, en secrete brieven van denzelfde, d'° 2/12, en van de ged: te velde, d'° 3, 22, 29 Mei 1672 (R. A.). Brief van Coeverden aan de ged: te velde, d'° 20 Mei, en naamlooze adviezen uit Keulen aan de Witt, d'° 8, 15 April 1672 (R. A.). Brief van Kuhefues aan den bisschop, d'° Bentheim 21 Febr. 1672 (F. M. L. 544. 1). Holland besloot eenigen tijd later (Res: Holl: 17 Sept: 1672. bl: 17), ter generaliteit op het uitvaardigen eener wederlegging van het bisschoppelijke manifest aan te dringen. Dientengevolge werd ter vergadering van H. H. M. het opstellen van een contra-manifest aan den griffier Fagel opgedragen. Daarbij echter is de zaak gebleven. Eene refutatie is nooit verschenen, hetgeen Alpen. l. l. bl: 257 aan den verwarden toestand der republiek in dien tijd toeschrijft.

NEGENDE HOOFDSTUK.

VEROVERINGEN VAN DEN BISSCHOP VAN MUNSTER EN DEN KEURVORST VAN KEULEN. — VERBOND TUSSCHEN DEN KEIZER EN BRANDENBURG. — VERDRAG VAN DEN HAAG VAN DEN KEIZER MET H. H. M. — ONDERHANDELINGEN VAN WERKENDAM EN BEAUMONT IN DENEMARKEN.

Nog nooit had ons vaderland in treuriger en gevaarlijker toestand verkeerd, dan in den zomer van 1672. De vereenigde Engelsche en Fransche vloten bedreigden onze kusten; het ontzaggelijke leger van Lodewijk stond gereed, onze zuidelijke en zuidoostelijke grenzen te overschrijden, en de vereenigde macht der beide geestelijke vorsten bereidde zich tot een aanval op onze noordoostelijke provincies voor. Den 1sten Juni zetten zich de legers der bondgenooten in

beweging, nadat Christoph Bernard reeds twee dagen te voren Lingen bezet had [1]).

Het was, de geringheid onzer macht in aanmerking genomen, niet te verwachten, dat de beide geestelijke vorsten veel tegenstand zouden ontmoeten. Overijssel toch lag open voor iederen aanval, en het hielp weinig, dat de gedeputeerden te velde, om het voortdringen des vijands te beletten, de brouwketels en de spillen der molens in die provincie en de Graafschap deden wegnemen, de wegen vernielen, de sluizen openen, schipbruggen en dammen opslaan [2]).

Dadelijk na zijn inval bezette Christoph Bernard met zijn leger, waarbij zich eerst eenige dagen later dat van den minder oorlogszuchtigen Maximiliaan Hendrik voegde, de meeste open plaatsen in Twente. De eerste vesting, die hij aanviel, was Grol, eene sterke stad, ruim van ammunitie en proviand voorzien, doch welker garnizoen voor de uitgebreidheid der vestingwerken te gering was; zij capituleerde

[1]) Om alle noodelooze aanhalingen te vermijden, geef ik, die de oorlogsgebeurtenissen slechts in korte trekken kan schetsen, hierbij op, waar men over de oorlogsfeiten van 1 Juni tot 26 Aug:, toen het beleg van Groningen opgebroken werd, alles in het breede lezen kan: Alpen. l. l. bl: 259—265. 269—279. 283—288. 301—310. Basnage. l. l. bl: 266—278. Bosscha. Dl: II. bl: 55. 56. 68—72. 91—98. Corstiens. bl: 184—186. 190—192. 196—212. Depping. bl: 57—60. 66—79. 88—93. 96—114. 117—120. Ennen. l. l. bl: 269—273. Holl: Merc: l. l. bl: 80—84. 110—112. 123—132. Knoop. bl: 92—110. [Konynenberg]. bl: 109. 148—166. 210—212. 213—224. Sylvius. l. l. bl: 249. 250. 269—300. 302—304. 331—337. 386—395. Tücking. bl: 181—183. 185—189. Valk: bl: 435—446. 540—620. 779—798. [de Vries]. bl: 186. 187. 190—197. 203—240. Wagenaar. l. l. bl: 28. 29. 129—131.

[2]) De Jonge. l. l. bl: 416. 417.

9 Juni na een beleg van slechts 8 dagen. Bredevoort, sterk door ligging en fortificaties, doch van bezetting en ammunitie schaarsch voorzien, ging 8/18 Juni over, terwijl de bisschop den 13den te Borculo kwam, waar hij met Furstenberg en Luxemburg 3 dagen bleef, om den Sacramentsdag te vieren.

De beide prelaten wilden thans op Zutfen losgaan, doch dit lag niet in de bedoeling van Lodewijk, die deze stad voor zich zelven wilde behouden [1]). Daarop werd het beleg voor Deventer geslagen (14 Juni). Deze plaats, aan welker verdedigingswerken in het voorjaar met meer ijver dan verstand gearbeid was, had een tamelijk groot garnizoen, een goed aantal kanonnen en een vrij aanzienlijken voorraad. Inwendig echter heerschte er groote verdeeldheid, en daaraan, waarschijnlijk niet aan verraad, is de plotselinge en lafhartige val der stad toe te schrijven. Te vergeefs waren de krachtige protestaties van burgemeester Boekholt, die zich tot het uiterste wilde verdedigen. Nadat Deventer door Swaafken en Doetinghem tot Randen, twee overgeloopen Overijsselsche edelen, uit naam der beide vorsten opgeeischt was, dreef de partij der Nilandisten de overgave door (11/21 Juni). Tijdens dit beleg had Nagel Hattem na eenigen tegenweer en Houtuyn, een ander Munstersch overste, Elburg en Harderwijk zonder slag of stoot ingenomen. Deze drie steden werden later door Fransch volk bezet, omdat Lode-

[1]) Volgens Depping. bl: 59 n. 40 was Lodewijk van plan, van al de te maken veroveringen aan zijne bondgenooten slechts Bredevoort, Grol, Lochem, Deventer, Zwolle, Hasselt, Zwartsluis, Blokzijl, Ommen, Coevorden, Waltersluis (Valtherschans?) en de Bourtange af te staan. Vgl: Oeuvres. l. l. bl: 129.

wijk zich bij de tractaten met zijne bondgenooten al het land tusschen Maas, Waal, Rijn en IJssel bedongen had.

Terstond na het beleg van Deventer volgde dat van Zwolle, het welk zooveel geschrijfs uitgelokt heeft, omdat de burgerij en de hoofden der bezetting op elkander de schuld van de lafhartige overgave schoven en beide zich voor het oog der wereld wilden schoon wasschen. Het is waar, de verdedigingswerken waren in geen al te goeden toestand en de bezetting was niet voldoende, maar toch is het onverantwoordelijk, dat men zelfs niet den minsten tegenstand heeft pogen te bieden, want nadat de Deventersche burgemeester l'Espierre, die openlijk de zijde des vijands gekozen had, en Gerrit Adolf Bentinck tot Brekelenkamp met den magistraat gesproken hadden, gaf Zwolle zich over (23 Juni). Denzelfden dag capituleerde Kampen, waarheen l'Espierre zich begeven had, niettegenstaande de vestingwerken en magazijnen in goeden staat waren en de burgerij grooten lust toonde, om, in vereeniging met het niet talrijke garnizoen, tot de verdediging mede te werken. Was het wonder, dat, na zulke voorbeelden, de andere, kleinere steden van Overijssel zich zonder slag of stoot overgaven. Ook de bezetting der Ommerschans verloor den moed. Zij ontruimde schandelijk den haar toevertrouwden post en liet hare officieren, die zelven een goed heenkomen moesten zoeken, in den steek (24 Juni) [1].

[1]) Het hof van Holland beval 22 Dec: 1672 de verbeurdverklaring van alle in zijne provincie gelegene goederen van verschillende personen, die geacht werden, de overgave van Zwolle, Deventer en Kampen door verraad bewerkt te hebben (Verv: Valk: bl: 172 & bijl: bl: 54. 55). Een heftig geschrift tegen Overijssel is: Het Over-Yssels Uyle-nest. Nyctopoli, by Tatolf Raas-uyl (Duncaniana. 1672. Dl: V).

Na al deze veroveringen ontstonden er moeilijkheden tusschen de beide prelaten, zoodat Lodewijk het geraden vond, Verjus tot hen te zenden, zoowel om de eendracht te herstellen, als om bij Christoph Bernard eenige klachten in te dienen. Deze werd door Willem Ego overgehaald, zelf zich naar den koning te begeven, en 26 Juni had er dan ook op het kasteel Biljoen bij Velp eene conferentie tusschen Lodewijk, Christoph Bernard, den bisschop van Straatsburg en Willem Ego plaats. In deze bijeenkomst werd, wat de veroverde steden betreft, het volgende bepaald: Lodewijk stond aan Keulen Rijnberk en Deventer af; Zwolle zou door een gelijk getal troepen van ieder der bondgenooten bezet worden; Grol, Bredevoort, Borculo en alle verdere reeds gemaakte of toekomstige veroveringen in Overijssel, Friesland en Groningen werden aan Christoph Bernard toebedeeld; wat Kampen, Hattem, Elburg en Harderwijk betreft, deze steden werden met haar toebehooren aan Lodewijk afgestaan, echter met deze clausule: [1]) »moyennant »quoy sa maté promet a M. l'Evesque de Munster, que si »par la paix ces lieux luy demeurent, sa maté donnera a »Mons. le Baron Galen, les terres, villes, et seigneuries »d'Elbourg et Campan, et ce qui en despend, pour en jouir »luy et ses successeurs a perpetuité." Na deze conferentie begaf zich Christoph Bernard, die van Lodewijk een diamanten kruis ten waarde van 20000 rksd: ten geschenke gekregen had, weder naar Overijssel [2]).

[1]) Dit blijkt uit een door Louvois geteekend stuk (F. M. L. 12. 9. VI).

[2]) Alpen. l. l. bl: 283. Basnage. l. l. bl: 269. 270. Corstiens. bl: 187—190. Depping. bl: 83. 84. Ennen. l. l. bl: 270. 271. Oeuvres. l. l. bl: 212. 213. Tücking. bl: 184.

De snelle en groote vorderingen der verbondene vorsten, die in ééne maand een aanzienlijk gedeelte van de republiek veroverd hadden, bewogen H. H. M., zoowel bij Frankrijk als bij Engeland pogingen tot verkrijging van den vrede aan te wenden. Overbekend is de onderhandeling, die daarop te Zeist volgde, en ik vermeld alleen, dat Lodewijk voor Keulen Rijnberk en voor Munster de heerlijkheden Borculo, Bredevoort, Lichtenvoorde en Grol vorderde. De onmatigheid van dezen eisch, gevoegd bij die van hetgeen de koning voor zich zelven vroeg, deed de onderhandeling afspringen. Kort daarop (26 Juli) werd door het verdrag van Heeswijk de band tusschen Frankrijk en Engeland nauwer toegehaald [1]).

De wapenen moesten dus beslissen, doch voordat ik de verdere oorlogsfeiten ga beschrijven, zal ik met een enkel woord vermelden, wat er omstreeks dezen tijd in Overijssel plaats had. De houding dezer provincie was zeer flauw en twijfelachtig geweest. Reeds eene halve maand vóór den inval des bisschops hadden verscheidene inwoners sauvegarde van Christoph Bernard gevraagd. Dit had H. H. M. geenszins bevallen, dewijl zulke lieden, in hunne woonplaatsen blijvende, daardoor den vijand van geld en levensmiddelen voorzagen, en zij hadden dan ook bevolen, die Overijsselaars als vijanden van den Staat te beschouwen.

Toen de bisschop een groot gedeelte van Overijssel bezet had, noodigden Korff-Schmising en Grothues, drost van

[1]) Basnage l. l. bl: 249. 256. 257. Dumont. l. l. bl: 208. de Garden. l. l. bl: 91. Holl: Merc: l. l. bl: 101. Kluit. bl: 164. nº. 648. Mignet. Dl: IV. bl: 35. 48. Sylvius. l. l. bl: 372. 373. Syp: & de B. Dl: II. bl: 134. 135. Wagenaar. l. l. bl: 119. 120.

Kloppenburg, die zich in de Ommerschans bevonden, de ridderschap der provincie uit, gecommitteerden te zenden, om met hem te onderhandelen. De edelen, in aanmerking nemende, »dat de Steden de eene voor en de ander nae »hebben gecapituleert, sonder dat eenichsints reguard heb»ben genomen op die Vrije en publieke exercitie vande ge»reformeerde Religie ten platten lande, nochte oock op de »betaelinge van 's lantsschulden, en achterstallige soldijen, »aen die Oude ende nieuwe militie, waeraen nochtans het »Welvaeren offte ruine van soo veel Ingesetenen depen»deert," vaardigden Elbert Anthonie van Pallandt tot Oosterveen, Jan Mulert tot Breckenhagen, Gerrit Sloet tot Oldenhof en den griffier Roelinck [1]) ter voorgeslagene conferentie af.

De bijeenkomst had op het huis ter Scheren bij Coevorden plaats. Na eenige onderhandelingen bood geheimraad Rave een reeds door den bisschop onderteekend stuk aan, waarbij Overrijssel zich onder de heerschappij van Christoph Bernard begaf, die van zijn kant den hervormden godsdienst en de voorrechten der edelen zou eerbiedigen. Pallandt c. s. wilde eerst daarvan niet hooren, doch de bisschop wist het door bedreigingen zoover te brengen, dat eenige edelen, »om »niet door een ontijdige ende voorbaerige rejectie vantselve »Godts Kercke en ons selven in groote ongelegenheit te »brengen," het stuk met hunne handteekening bekrachtigden (5 Juli). Nadat Pallandt en Mulert van hunne verrichtingen rapport uitgebracht hadden, besloot de vergadering der rid-

[1]) Deze had reeds 13/23 Juni aan verschillende steden geschreven, om haar uit te noodigen, afgevaardigden naar Zwolle te zenden, dewijl aan de provincie eene capitulatie aangeboden werd.

derschap het stuk ter griffie te deponeeren en aan niemand uit te leveren of daarvan afschrift te geven, behalve dat Roelinck gemachtigd werd, aan de predikanten extracten van hetgeen den godsdienst betrof te geven. Hetzij daardoor, hetzij door de trouweloosheid van één der onderteekenaars, die elkander geheimhouding beloofd hadden, werd het geheim openbaar en verwekte in de niet veroverde gewesten eene groote verontwaardiging. Van de schrijvers, die over deze onderhandeling spreken, beschouwen sommige de zaak als uitgemaakt, terwijl andere zich op een meer twijfelachtigen toon uitlaten [1]).

Intusschen had Christoph Bernard besloten zijne veroveringen voort te zetten, terwijl de keurvorst van Keulen, die vrij wat kalmer van aard was, zich rustig te Zwolle en Deventer ophield. De bisschop was eerst van plan, Friesland binnen te dringen, doch daar het ongunstige terrein den toegang tot die provincie zeer bemoeilijkte, besloot hij Coevorden te vermeesteren en nam 4 Juli zijn hoofdkwartier op het reeds genoemde huis ter Scheren. De verdedigingswerken der vroeger zoo sterke plaats waren vervallen, de magazijnen slecht voorzien en het garnizoen niet toereikend, zoodat zij reeds 11 Juli overgegeven werd. De bezetting kreeg verlof, met bagage, vliegende vaandels en brandende lonten

[1]) Secr: Res: St.-G. 17, 31 Mei 1672. Alpen. l. l. bl: 288—290. Basnage. l. l. bl: 269. Corstiens. bl: 192—194. Depping. bl: 79—81. Dumont. l. l. bl: 207. 208. Kluit. bl: 164. n°. 647. Knoop. bl: 95. Sylvius. l. l. bl: 300—302. Tücking. bl: 183. 184. Valk: bl: 583. 592—594 & bijl: bl: 107—109. Wagenaar. l. l. bl: 29. van Wijn e. a. l. l. bl: 29—31. Resoluties der edelen van Overijssel van $\frac{22 \text{ Juni}}{2 \text{ Juli}}$, $\frac{30 \text{ Juni}}{10 \text{ Juli}}$ 1672 (R. A.). Brief van Pallandt aan G. Fagel, d^to 6/16 Mei 1673 (R. A.).

uit te trekken, doch deze capitulatie werd door den bisschop trouweloos geschonden. De bagage werd teruggehouden en vele soldaten werden gedwongen, in Munsterschen dienst te treden, terwijl de overige eerst 29 Juli zich, na veel geleden te hebben, op Hollandsche schepen konden begeven [1]).

De bisschoppelijke krijgscommissaris Martels had reeds zonder slag of stoot de bekende Dijlerschans [2]) ingenomen, waarop de bezettingen der Bellingwolder- en Langakkerschansen lafhartig haar post verlieten. In deze streken bleef derhalve alleen nog de Bourtange over. Hier echter gebood een dapper en getrouw officier, kapitein Barend Jan van Prot. Deze had reeds lang en aanhoudend over de gebreken van het hem toevertrouwde fort geklaagd, doch ook in dit geval was het de stem des roependen in de woestijn geweest. Prot echter, hoewel zijne bezetting klein was en slecht betaald werd, verloor den moed niet. Hij liet uit eigen middelen de vestingwerken verbeteren, en toen hij 8/18 Juli door den vijand tot de overgave opgeeischt werd, gaf hij zulk een antwoord, dat de Munsterschen het geraden vonden, tot geen aanval over te gaan, maar zich naar Vlagtwedde, Rhede en Wedde terugtrokken [3]).

[1]) Lodewijk XIV was zeer ingenomen met de verovering van Coevorden. Hij schonk den bode, die hem het bericht bracht, eene gouden keten en schreef een brief van gelukwensching aan Christoph Bernard. (Alpen. l. l. bl: 293. Oeuvres. l. l. bl: 233. 234).

[2]) Ook dit fort, evenals dat te Roveen, had men reeds in 1668 aanzienlijk willen versterken, maar zulks was afgestuit op de groote kosten en op de omstandigheid, dat de schans op Oostfrieschen bodem lag (Res: St.-G. 27, 29 Febr:, 21 Maart, 4 April 1668).

[3]) Res: St.-G. 1 Juli 1672. Brieven van Prot, d^{to} 1, 8, 29 Juni, 17/27 Juli 1672 (R. A.). Uit deze brieven ziet men, dat de Munsterschen niet,

Al die veroveringen des bisschops wekten den naijver van Maximiliaan Hendrik op. Hij zond daarom Willem Ego naar Coevorden, om met Christoph Bernard over eene nieuwe verbintenis te onderhandelen. De bisschop toonde zich eerst zeer hooghartig, maar toen Furstenberg liet doorschemeren, dat zijn meester, die bij den oorlog weinig voordeel had, niet ongenegen was vrede te sluiten, kwam Christoph Bernard tot andere gedachten. Het gevolg was, dat de beide vorsten zich te Deventer door een verdrag weder nauwer met elkander verbonden (14 Juli). Zij beloofden geen vrede te sluiten, voordat elk van hen schadeloosstelling voor alle geleden nadeel verkregen had; Keulen zou bij Frankrijk op de teruggave van Kampen, Elburg, Hattem en Harderwijk aan Munster aandringen; beide vorsten zouden bewerken, dat aan hun verdrag met Frankrijk de hand gehouden werd; zij zouden van de republiek eene aanzienlijke som tot vergoeding der oorlogskosten eischen, waarvan Munster $^3/_5$ en Keulen $^2/_5$ zou verkrijgen; zij zouden geen vrede sluiten, waarbij niet het exercitium publicum catholicae religionis in alle de vereenigde provincies gewaarborgd en den katholieken de toegang tot alle staatsposten en ambten opengesteld werd. Wat de voortzetting van den oorlog aangaat bepaalde men

zooals Alpen l. l. bl: 288 zegt, de Bourtange geheel met rust gelaten hebben, maar aan den anderen kant blijkt daaruit niets van de groote som, waarmede, volgens sommige schrijvers, de bisschop Prot tot verraad heeft pogen over te halen. H. H. M., om den moedigen bevelhebber schadeloos te stellen en hem de middelen tot verdere versterking der schans te verschaffen, droegen hem de invordering der contributies van Wedde en Westerwolde en later ook van Munsterland op (Res: St.-G. 20, 25 Aug:, 10 Nov: 1672).

het volgende: de legers der beide vorsten zouden zich weder vereenigen en tot verdere veroveringen en het behoud der reeds gemaakte gezamenlijk medewerken; van het reeds veroverde verkreeg, volgens het vroegere tractaat, Maximiliaan Hendrik $^{2}/_{5}$, Christoph Bernard $^{3}/_{5}$, de laatste bovendien al die plaatsen, welke hij tot nu toe alleen vermeesterd had; van de veroveringen, die van 13 Juli af door één der twee legers of door beide te zamen gemaakt werden, zou de keurvorst $^{4}/_{9}$, de bisschop $^{5}/_{9}$ bekomen; na den vrede zou bij de verdeeling de ligging der plaatsen in aanmerking genomen en geene stad in gemeenschap bezeten worden; op het punt der contributies bleef het verdrag van Oberhausen van kracht; de winterkwartieren werden in dezelfde verhouding verdeeld en Keulen mocht in die van Overijssel, Groningen en Friesland slechts hooi, stroo en gewoon onderhoud vorderen; ieder leger zou zijn eigen commando hebben, doch de keurvorst, en bij zijne afwezigheid de bisschop, zou opperbevelhebber zijn; de voorhoede zou beurtelings uit Keulsche en uit Munstersche troepen bestaan, terwijl bij bestormingen geloot zou worden, tenzij men het hierover in der minne eens werd; beide vorsten zouden hunne legers onder strenge tucht houden.

Dit verdrag herstelde de goede verstandhouding tusschen de twee bondgenooten, die 19 Juli, niettegenstaande de tegenkanting van Willem Ego, in een te Coevorden gehouden krijgsraad besloten, het beleg voor Groningen te slaan [1]).

De bisschop meende, dat hij niet veel wederstand zou

[1]) Alpen. l. l. bl: 300—303. Depping. bl: 94—99. Ennen. l. l. bl: 271. 272. Tücking. bl: 186. [de Vries]. bl: 213. 214. Verdrag van Deventer van 14 Juli 1672. (F. M. L. 12. 9. V).

ontmoeten, daar hij correspondentie met eenige lieden in Groningerland hield. Osebrand Jan Rengers had kort te voren eene dame, Sophia van den Kamp, overgehaald, door hare neven Twickel en Schilder bij den bisschop te bewerken, dat deze hem tegen eene vergoeding van 25 of zelfs van 50000 gld:, met Wedde en Westerwolde beleende. Rengers werd later, kort nadat het beleg van Groningen opgebroken was, gevangen genomen en 20 Febr: 1673 tot levenslange gevangenis veroordeeld [1]) zoowel wegens dit, als wegens andere feiten, waaronder ook behoorde, dat bij hem brieven van Schulenborch gevonden waren.

Deze laatste was den bisschop op zijn krijgstocht gevolgd en schreef 14 Juli uit de Dijlerschans aan de staten van Groningen, dat hij door zijn meester belast was, met hen over »saecken raeckende haeren welstant, behoudinge en ruste" te onderhandelen. Men verwaardigde zich niet, hem eenig antwoord te geven. Hij bleef echter tegen zijn vaderland intrigeeren en poogde door heimelijke verstandhouding het Oldambt onder de macht des bisschops te brengen, doch dit

[1]) In 1678 werd Rengers, tengevolge van een hevigen twist over de judicature tusschen Groningen en de Ommelanden uit zijne hechtenis ontslagen en in eer en faam hersteld Zie hierover o. a. Basnage. l. l. bl: 853—861. 862. 863. Holl: Merc: 1677. bl: 105—154. 207—210. 1678. bl: 7—9. Wagenaar. l. l. bl: 451—457. Wicquefort. Amb: Dl: I. bl: 486. 487. Niet lang had hij genot van de herkregene vrijheid. In Nov: 1678 begaf hij zich naar den Haag, om door tusschenkomst van H. H. M. in het bezit zijner papieren, enz. hersteld te worden (Holl: Merc: l. l. bl: 278). Hij overleed aldaar 19 Dec: (Extraordinaire Haerlemse Donderdaegse Courant van 22 Dec: 1678. n°. 51). Tegelijk met Rengers was de echtgenoot zijner dochter, Anna Elizabeth, Hendrik Piccard, syndicus der Ommelanden, gevangengenomen, doch na 30 weken zittens weder losgelaten.

lekte uit en Luwert Fokken, een boer uit die streek, werd wegens verbodene correspondentie met Schulenborch ter dood gebracht [1]).

Het beleg van Groningen werd 18 Juli begonnen en duurde, gelijk men weet, geruimen tijd, gedurende welken Christoph Bernard met Emden poogde te onderhandelen. Hij liet door den drost van Meppen den magistraat van Emden uitnoodigen, eenige afgevaardigden naar de Langakkerschans te zenden, om een voor de stad zeer gunstig voorstel aan te hooren. Den twee burgemeesters Tewen en Bodden, den administrator Schinkel en den veertiger Diedelof werd de zending opgedragen. In de genoemde schans gekomen vernamen zij, dat de bisschop vorderde, dat Emden door de Staatsche bezetting ontruimd werd en 2000 zijner soldaten innam. Dezen eisch, dien Christoph Bernard van spot over de gezonken macht van H. H. M. deed vergezeld gaan, brachten de afgevaardigden aan den magistraat over, die echter verklaarde, de vriendschap met de Staten te willen onderhouden. De keurvorst van Brandenburg, wien het belang van H. H. M. ter harte ging, versterkte de stad in hare goede voornemens, door haar zijne hulp tegen mogelijke aanrandingen te beloven.

De vorstin van Oost-Friesland had intusschen Ernst Christiaan van Bardeleben aan Christoph Bernard gezonden, om hem te verzoeken, de onzijdigheid van haar vorstendom te

[1]) Alpen. l. l. bl: 290. Basnage l. l. bl: 273. 479. Corstiens. bl: 199. 200. Depping. bl: 106. Holl: Merc: 1672. bl: 123. 1673. bl: 28. 29. Knoop. bl: 102. 103. [Konynenberg]. bl: 213. Sylvius. l. l. bl: 334. 545. 546. Tücking. bl: 201. 202. Valk: bl: 783. 784. Verv: Valk: bl: 175. Wagenaar. l. l. bl: 451. 452. Wiens. bl: 451. 452.

eerbiedigen en haar de door Martels bezette Dijlerschans terug te geven. Zoowel Celle en Osnabrück, als hertog Eberhard van Wurtemberg, die Mentz en Keulen in den arm nam, ondersteunden haar in haar verzoek. De bisschop antwoordde aan die vorsten (31 Juli) en aan Bardeleben (8 Aug:), dat de Dijlerschans geen bezwaar opleverde, daar zij geslecht was — hetgeen eene zeer voorbarige verzekering was — en wat de onzijdigheid betrof, toonde hij zich zeer verwonderd, dat men die vroeg, daar het toch bekend was, dat zijne wapenen alleen tegen H. H. M. gericht waren. De neutraliteit van Oost-Friesland werd dan ook door den bisschop geeerbiedigd, behalve dat Martels uit Reiderland, dat tevens veel van doortrekkende troepen te lijden had, veel proviand liet halen. Op de klachten der vorstin antwoordde Christoph Bernhard (30 Sept:), dat hij de schade vergoeden zou, doch vroeg tevens, onder belofte van strenge tucht, doortocht voor zijne troepen door Reiderland [1]).

Terwijl na de verovering van Coevorden het oorlogsgeluk van den bisschop begon te verminderen, werd ook de politieke gezichteinder voor hem duisterder. De houding toch van den Keizer en vooral van Brandenburg begon hem groote ongerustheid voor zijn eigen land in te boezemen. Van het beleg van Groningen zal ik gebruik maken om aan te toonen, waaruit die ongerustheid ontsproot.

Brandenburg had, gelijk ik reeds gezegd heb, 6 Mei een verdrag met ons gesloten, doch vond het geraden, ook

[1]) Res: St.-G. 20 Juli 1672. Alpen. l. l. bl: 290. Klopp. bl: 384. 385. Sylvius. l. l. bl: 335. Tücking. bl: 187. 188. Wiarda. l. l. bl: 26—28. 29. De stukken, die op de zending van Bardeleben c. a. betrekking hebben, zijn te vinden F. M. L. Militaria. 1958.

den Keizer tot medewerking over te halen. Dit was oogenschijnlijk niet gemakkelijk, daar Leopold zich door het tractaat van 1 Nov: 1671 tegenover Lodewijk tot onzijdigheid verbonden had. Hij zag echter met leede oogen de vergrooting van Frankrijks macht en begreep, dat bij een oorlog het Rijk, dat tot tooneel van den strijd dienen moest, veel lijden zou. Reeds in Mei had Lobkowitz aan Gremonville een veelbeteekenenden wenk gegeven door te zeggen, dat men de Hollanders, indien zij op rijksbodem kwamen, met geweld zou verdrijven, waaruit de Fransche gezant zelf de conclusie mocht trekken, wat men doen zou, als een leger van Lodewijk den rijksbodem betrad.

Frederik Willem zond Jan George van Anhalt naar Weenen, om den Keizer tegen de Turken minstens 1500 man te beloven, mits Leopold hem, tot zekerheid van het Rijk, 6000 man gaf, waarbij hij zelf 12000 man wilde voegen. De komst van Anhalt te Weenen maakte grooten indruk. Gremonville stelde alles in het werk, om den Brandenburgschen gezant te dwarsboomen en Leopold voor zijn meester te behouden [1]). Daarentegen ondersteunden Bruynincx en de Spaan-

[1]) Dat Gremonville sich door zijne hooghartigheid wel eens tot een minder wijzen stap liet vervoeren, blijkt uit eene handeling, die volgens het oordeel van den berichtgever, Bruynincx, „impertinenter als d'impertinentie, „ende extravaganter als d'extravagantie selffs" was. Terwijl er een groot diner bij de Souches was, zond Gremonville naar diens huis een page met 4 flesschen wijn en de volgende boodschap, „dat Monsieur Gremon„ville hebbende vernomen, dat soo een goedt geselschap bij malkanderen „was, ende niet twijffelende, offmen soude een goeden krijgh tegens sijn „Coningh drincken, terwijl hij verstaen hadde, dat den Prins van Anhalt „daer toe alhier bij 't hoff aenhield, ende 't selve mede daer toe geresol„veert was, derhalven niet hadde willen naelaeten vier bouteilles met wijn

sche gezant, Spinola, Anhalt, en deze kreeg eindelijk de overhand. Men werd het te Weenen over een verdrag eens, waarmede hij naar den keurvorst terugkeerde en dat te Berlijn 13/23 Juni door den Keizerlijken gezant, de Goës, zijn volle beslag kreeg. Bij dit tractaat, dat voor 10 jaren gesloten werd, werd bepaald, dat men gezamenlijk den Westphaalschen vrede en de rust van het Rijk zou handhaven, terwijl bij de geheime artikelen overeengekomen werd, dat ieder der beide partijen uiterlijk 20/30 Aug: 12000 man op de been zou hebben; de keurvorst zou het opperbevel voeren; Denemarken, Brunswijk-Lunenburg en andere vorsten zouden uitgenoodigd worden, zich aan dit verbond aan te sluiten [1]).

Nog op eene andere wijze toonde de Keizer zijne veranderde gezindheid tegenover Frankrijk. Reeds in het begin van November 1671, toen de Keulsche quaestie onze staats-

„te senden, ende te versoecken, men soude die gesontheijt willen drinc„ken, ende verseeckert sijn, dat sijn Coningh sigh daer over niet soude „verstellen, ende een ijder die sigh tegens hem soude willen vrijven, sijn „temeriteijt wel haest soude doen gevoelen, ende beklagen. Ende dat een „twintigh duijsent man Sweden off meer, die sigh in korten int' rijck „souden verthoonen, haer souden doen sien, dat sijn Coningh oock niet „sonder vrienden was." De page werd met „een raillerend antwoordt" teruggezonden en iedereen was „seer verwondert over dese manier van „doen." Secrete brief van Bruynincx, d^{to} 9 Juni 1672 (R. A.).

[1]) Basnage. l. l. bl: 370. Droysen. l. l. bl: 394—397. Dumont. l. l. bl: 201—203. Ennen. l. l. bl: 275. 276. Mignet. l. l. bl: 76—81. Moerner. bl: 364—366. Peter. bl: 47—50. Pufend: bl: 629—631. Syp: & de B. (die verkeerdelijk als datum 23 Juli aangeven) Dl: I. bl: 15. Valk: bl: 854. 855 & bijl: bl: 166—169. Brief, d^{to} 12 Mei, en secrete brief van Bruynincx, d^{to} 5 Juni 1672 (R. A.).

lieden op de noodzakelijkheid van de samenwerking des Keizers met H. H. M. tot behoud van den Neder-Rijn opmerkzaam maakte, hadden sommige provincies het sluiten van een defensief verbond met den Keizer te berde gebracht. Men sprak daarover met Kramprich en Lisola, doch Leopold stond toen nog te zeer onder den invloed van Gremonville. Even weinig hielp het, dat H. H. M. door Bruynincx den Keizer, die den vrede van Kleef gegarandeerd had, vertoogen over de dreigende toebereidselen van Christoph Bernard lieten doen. Leopold ging niet verder, dan dat hij den bisschop, dien hij als handhaver van den katholieken godsdienst in het westen van Duitschland beschouwde, vermaande, hetgeen natuurlijk weinig uitwerkte.

Lang bleef de Keizer weifelend, doch Lisola, de groote vijand van Frankrijk, verloor den moed niet. Hij toonde zijn meester aan, hoe gevaarlijk en noodlottig de geheele ondergang der republiek zou zijn, en hij zag eindelijk zijne pogingen met een gunstig gevolg bekroond, nadat Leopold het zoo even vermelde verdrag met Brandenburg gesloten had. De conferenties in den Haag hadden nu goeden voortgang en nadat men het eindelijk over het zoo moeilijke punt der subsidies eens geworden was, werd het verdrag van H. H. M. met den Keizer 25 Juli in gemelde stad door beide partijen sub spe ratificationis geteekend. De Keizer verbond zich tot het leveren van 24000 man, waartegen H. H. M. 200000 rksd: voor uitrustingskosten en verder 45000 rksd: per maand betaalden en beloofden, 20000 man bij de vereenigde Keizerlijke en Brandenburgsche legers te voegen; gedurende dit verbond, dat 10 jaren zou duren, mocht geene der beide partijen een tractaat, strijdig met het geslotene, met

andere mogendheden aangaan, maar het stond haar vrij, met onderling goedvinden andere vorsten in het verbond op te nemen [1]).

Eenigen tijd later (12/22 Sept:) werd te Brunswijk een verdrag van assistentie en mutueele defensie tusschen den Keizer, Denemarken, Brandenburg, Celle, Wolfenbuttel en Hedwig Sophia, landgravin-regentes van Hessen-Kassel gesloten, tot welk verbond 31 Dec: de keurvorst van Trier toetrad. Dit tractaat zou tot niemands nadeel, doch alleen tot behoud van het Rijk en tot handhaving van den Westphaalschen vrede strekken; daartoe zouden Leopold, Christiaan V en Frederik Willem ieder 9000, George Willem 1800, Rudolf August 1400 en Hedwig Sophia 1200 man op de been brengen, welk getal van troepen in tijd van nood vermeerderd zou worden; indien het tot een oorlog kwam, zou geene der partijen zonder toestemming harer bondgenooten vrede mogen sluiten; het oppercommando zou berusten bij hem, die de hulp vroeg, doch de opperbevelhebber mocht in militaribus niets van gewicht ondernemen zonder toestemming van den krijgsraad der bondgenooten; andere vorsten konden, mits de participanten zulks goedvonden, tot dit verbond, dat voor 3 jaren gesloten werd, toetreden [2]).

[1]) Secr: Res: St.-G. 3, 12 Nov:, 9 Dec: 1671, 17 Mei, 19, 25 Juli, 22 Aug: 1672. Basnage. I. l. bl: 370. 371. Dumont. l. l. bl: 208—210. de Garden. l. l. bl: 93. 94. Kluit. bl: 165. n° 651. Mignet. l. l. bl: 88. 89. Muller. bl: 21—37. Sylvius. l. l. bl: 434—436. Syp: & de B. l. l. bl: 15. Valk: bl: 856 & bijl: bl: 169—172. Wagenaar. l. l. bl: 132. Het liep tot 17 Oct:, voordat de Keizer het tractaat ratificeerde.

[2]) Ennen. l. l. bl: 276. Havemann. l. l. bl: 188. Kluit. bl: 165. n° 653. Moerner. bl: 367—372. Peter. bl: 64. Pufend: bl: 653. Sylvius. l. l. bl: 436—438. Valk: bl: 171. 727 & bijl: bl: 36—41.

Denemarken, dat eene der contraheerende partijen van het tractaat van Brunswijk was, toonde zich minder welwillend jegens H. H. M. Deze hadden reeds in het voorjaar van 1672 Daniel van Wijngaarden, heer van Werkendam, opgedragen, naar Kopenhagen te vertrekken, om aldaar een verbond te sluiten. Werkendam nam 11 Maart afscheid van H. H. M., doch werd door ziekte te Amsterdam opgehouden. Hij kon eerst 11 April vandaar vertrekken en kwam 4 Mei te Kopenhagen aan.

Den 20sten had hij zijne eerste conferentie met de koninklijke commissarissen. Hij vroeg van Denemarken hulp van 6000 man volgens de tractaten van 1649 en 1657 en bood eene defensieve alliantie tegen een ruim jaarlijksch subsidie aan, terwijl hij zelfs door H. H. M. gemachtigd was, des noods het aanbod te doen, dat H. H. M. den vorst, die Denemarken zou aanvallen, zouden beoorlogen, zonder daarvoor iets van den koning te bedingen.

Werkendam had geene gemakkelijke taak. Denemarken klaagde over het niet betalen der achterstallige subsidies, hetgeen onze gezant door den slechten toestand der financiën poogde te verontschuldigen, en over het niet voldoen door H. H. M. aan de arbitrale uitspraak, die Lodewijk XIV 24 Oct: 1671 gegeven had over de verschillende quaesties, die H. H. M. en Denemarken volgens overeenkomst van 11 Febr: 1666 aan zijne beslissing onderworpen hadden. Bovendien nam Christiaan het eenigszins euvel op, dat H. H. M. het defensief verbond reeds aan andere vorsten aangeboden hadden, voordat zij zich tot hem wendden, doch hij verklaarde de voetstappen zijner voorgangers, die altijd goede vrienden der Staten geweest waren, te willen drukken en wel gene-

gen te zijn, de verlangde hulp te geven. Deze verzekering, hoe aangenaam ook, beviel Werkendam minder, dewijl hij vreesde, dat de koning, ter wiens keuze het stond, H. H. M. met troepen of met geld te ondersteunen, het laatste kiezen en die som tegen de arbitrage-zaak in compensatie brengen zou.

Terwijl aldus de zaak slepende bleef, drongen ook in Denemarken de berichten onzer verliezen door en maakten een diepen, natuurlijk niet gunstigen indruk, waarvan Werkendam, hoewel vruchteloos, gebruik maakte, om den koning te bewegen, thans niet op de betaling der arbitrage aan te dringen. Deze zaak bleef echter het groote struikelblok en verbitterde den koning, die anders den Staten geen kwaad hart toedroeg. H. H. M. gelastten eindelijk Werkendam, daarover in conferentie te treden, maar de som, die hij aanbood, werd door den koning te klein geacht.

Werkendam spoorde H. H. M. aanhoudend aan, alles in het werk te stellen, om Christiaan tevreden te stellen, te meer daar de hertog van Richmond te Kopenhagen alle moeite aanwendde, om Denemarken voor zijn koning te winnen. De Staten besloten derhalve (25 Oct:), hunnen gezant op te dragen, Christiaan ernstig tot hulp aan te manen, onder belofte dat zij de helft van de aanritsgelden en van het onderhoud van 14000 man zouden geven. Ongelukkig genoeg konden H. H. M. geen geld, maar slechts obligaties op de provincies beloven, hetgeen in de tegenwoordige omstandigheden juist geen groot lokaas voor den koning kon zijn. Het aanbod werd dan ook door de koninklijke commissarissen niet zeer gunstig opgenomen, en zij beweerden, dat het H. H. M. met de onderhandeling geen ernst was.

De Staten waren bevreesd, dat Denemarken zich in de armen hunner vijanden zou werpen en droegen derhalve hunnen gezant op (16 Dec:), de aanvraag om de 6000 man hulptroepen te laten varen en den koning over een defensief verbond te polsen, waarbij hij 14000 of ten hoogste 15000 man zou leveren. Het verdrag moest echter eerst in Maart of April 1673 in werking treden, op welk tijdstip H. H. M. in staat hoopten te zijn, het subsidie en de werfgelden in baar geld te voldoen. Mocht dit evenwel niet het geval zijn, dan zou de koning zich met obligaties moeten tevredenstellen.

Midddelerwijl liep het jaar 1672 ten einde. Het volgende begon met verschillende conferenties, waarna men Werkendam een project-tractaat aanbood. De koning eischte, dat hij, zoodra hij aangevallen werd, binnen twee maanden van H. H. M. hulp zou ontvangen van 20 volledig uitgeruste oorlogsschepen en 10000 man landtroepen, welker onderhoud de Staten zelven zouden bekostigen; daarentegen zou hij hen, indien zij aangevallen werden, bijstaan met 40 oorlogsschepen, waarvoor zij subsidie volgens het tractaat van 1666 zouden betalen en van welke vloot slechts de helft zich met de hunne in de Noordzee zou behoeven te vereenigen; de hulp van Denemarken te land zou bestaan in 4000 man te paard en 6000 te voet, van welke troepen de Staten de helft der werfgelden en der maandelijksche soldij zouden betalen op den voet van hun verdrag met Brandenburg van 6 Mei 1672; des noods zouden die hulpbenden, en alsdan ook de subsidies van H. H. M., verdubbeld worden. In de tegenwoordige omstandigheden bood Christiaan een alternatief aan: òf hij zou de Staten daadwerkelijk bijstaan met 40 schepen en 16000 man, binnen twee maanden na betaling der

werfgelden, en met eene artillerie, voor welker formatie zij 30000 rksd: zouden betalen: of hij zou gereed houden 40 schepen en 20000 man, doch voor het oogenblik niet meer dan 20 schepen uitrusten en 12000 man op de been brengen, waartegen zij subsidies voor 20 schepen en 5000 man zouden betalen, terwijl zij gehouden zouden zijn de volle werf- en subsidiegelden te geven, zoodra hij hun, op hun verzoek, met 40 schepen en 20000 man te hulp kwam. Hij wilde ook in tijd van vrede een zeker getal oorlogschepen in zee houden, waarvoor alsdan H. H. M. een jaarlijksch subsidie zouden geven.

Zoodra de Staten door Werkendam van dit project-tractaat kennis gekregen hadden, vaardigden zij Simon van Beaumont, secretaris der staten van Holland, met een contra-project naar Kopenhagen af. Zij beloofden, zonder eenige vergoeding den koning op het krachtigst te zullen helpen tegen iederen aanvaller; deze verplichting zou wederkeerig zijn; de koning zou voor het tegenwoordige hen bijstaan met 30 of 40 schepen, waarvan de helft bij hunne vloot gevoegd zou worden; voor die hulp ter zee wilden zij 450000, des noods 600000 rksd: betalen; Denemarken zou 16000 man op de been brengen, waarvoor zij de helft van de werfgelden en van het subsidie zouden geven, te betalen in obligaties; dit verbond zou de vroeger tusschen de beide mogendheden geslotene niet te niet doen, maar versterken. Mocht dit project onverhoopt den Deenschen ministers niet welgevallig zijn, dan moesten onze gezanten inwilligen, dat de koning niet openlijk met Engeland en Frankrijk brak en derhalve slechts 15 of 20 schepen uitrustte en 12000 man gereed hield, voor welke vloot H. H. M $^1/_3$, desnoods de helft, der gemelde

450000 of 600000 rksd: wilden betalen, terwijl zij voor 5000 man werfgelden en subsidie wilden geven. Men ziet dus, dat H. H. M., hoe zeer zij ook op een verdrag met Denemarken gesteld waren, niet dan schoorvoetend concessies deden.

Beaumont, die 22 Maart te Kopenhagen kwam, leverde het eerste contra-project over. De Deensche ministers betuigden voortdurend hunne genegenheid voor H. H. M., doch waren gansch niet tevreden, dat men hen niet in baar geld, maar slechts in obligaties wilde betalen, ofschoon onze gezanten al hun best deden hen te overtuigen, dat die obligaties zeker zouden rijzen, zoodra de koning voor de republiek partij koos. Na lange deliberaties verklaarden de Deensche ministers zich meer ingenomen met het tweede der door Beaumont medegebrachte contra-projecten, maar zij eischten, dat H. H. M. den eersten termijn van het subsidie voor de uitrusting van 20 schepen voor $^1/_3$ in comptant geld en voor $^2/_3$ in scheepsbehoeften zouden voldoen en tevens dat het subsidie en de werfgelden ingeval van rupture met de vijanden van H. H. M. in baar geld betaald zouden worden. Na nog vele conferenties werd eindelijk 3/13 Mei het tractaat mondeling in orde gebracht en 10/20 Mei door Werkendam en Beaumont sub spe ratificationis geteekend, waarna de laatste naar huis terugkeerde en 16 Juni ter vergadering van H. H. M. rapport uitbracht. Bij het verdrag was hoofdzakelijk het volgende bepaald: wederzijdsche belofte van rupture; de koning zou te hulpe komen met 40 schepen tegen subsidie volgens tractaat van 11 Feb: 1666 en met 10000 man tegen de helft der werfgelden, zijnde 110000 rksd:, en een maandelijksch subsidie van 40245 rksd:; in tijd van nood zou Denemarken tegen verdubbelde werfgelden en subsidie 20000 man leveren; in-

geval van verleende hulp mocht men zonder elkanders goedvinden zich in geene vredesonderhandeling inlaten; de koning zou in den oorlog, dien H. H. M. thans voerden, slechts 20 schepen uitrusten en 12000 man gereed houden, waartegen zij voor de vloot 300000 rksd: en voor het leger aan werfgeld 110000 en aan maandelijksch subsidie 40245 rksd: zouden betalen; de koning zou echter tot de geheele hulp verplicht zijn als een naburige staat, met welke uitdrukking men het oog op Zweden had, zich met de vijanden van H. H. M. verbond, in welk geval hij het geheele subsidie zou trekken; uit genegenheid jegens H. H. M. wilde hij de subsidies in obligaties aannemen, mits de eerste termijn (150000 rksd:) voor de vloot in scheepsbehoeften geleverd werd; H. H. M. verbonden zich, hoogstens binnen twee jaren de achterstallen van 1666 en 1667 in comptanten te voldoen; over de bekende arbitrage-zaak zou men later handelen; de ratificatie van beide partijen moest uiterlijk binnen vier weken in den Haag geschieden.

Aan deze laatste bepaling is door H. H. M. niet voldaan; zij hebben het verdrag nooit geratificeerd [1]). Zeeland ver-

[1]) Res: St.-G. 9 April, 21 Juni 1672. Secr: Res: St.-G. 13 Juli, 25 Oct:, 16 Dec: 1672, 6 Maart 1673. Kluit. bl: 166. n°. 658. Sylvius. l. l. bl: 682. Syp: & de B. l. l. bl: 15. Valk: bl: 207. Verv: Valk: bl: 161 & bijl: bl: 31—40. Wagenaar. l. l. bl: 273. 274. 275. Brieven van Werkendam, d^{to} 20 April, 7, 4/14 Mei, 2 Aug:, 1 Oct:, 19 Nov: 1672, en secrete brieven van denzelfde, d^{to} 11/21 Mei, 7, 1/11, 15/25 Juni, 2, 5, 2/12 Juli, 2 Aug:, $\frac{30 \text{ Juli}}{9 \text{ Aug:}}$ 6/16, 13/23, 17/27, 20/30 Aug: 3, 17/27 Sept:, 8, 25, 19/29 Oct:, 5, 8, 12, 12/22, 16/26 Nov:, 3/13 Dec: 1672, 7/17, 11/21, 24, 18/28 Jan:, 7, 4/14, 8/18 Febr:, 1/11, 4/14, 15/25 Maart 1673 (R. A.). Secrete brieven van Werkendam & Beaumont,

klaarde met het oog op de subsidies, door de tractaten van H. H. M. met den Keizer, Spanje en Lotharingen van 30 Aug: 1673 gevorderd, zich in de onmogelijkheid te bevinden, het verbond met Denemarken te ratificeeren. H. H. M. lieten door van Beuningen aan den Deenschen gezant verklaren, dat het tractaat van 10/20 Mei te kostbaar was, vooral daar hulp tegen de tegenwoordige vijanden van H. H. M. het dubbele zou kosten en de andere verdragen reeds zooveel geld vorderden.

Het bericht van de niet-ratificatie maakte te Kopenhagen, hoewel de koning zich tegenover Werkendam groothield, een zeer onaangenamen indruk. De ministers toonden zich zeer misnoegd en verstoord en zeiden, dat de vreemde handelwijze van H. H. M. eene beleediging voor hun koning was. Werkendam deed zijn best, zijne principalen te verontschuldigen, doch bij zijne latere onderhandelingen voor een ander tractaat bemerkte hij maar al te goed, dat de niet-ratificatie een zeer slechten indruk gemaakt had [1]).

d[to] 1, 5/15, 22, 19/29 April, $\frac{26 \text{ April}}{6 \text{ Mei}}$, 3/13, 13/23 Mei, en van Beaumont, d[to] 25 Maart, 4, 8, 22, 15/25, 19/29 April 1673 (R. A.). Ik heb gemeend, deze onderhandeling, waarover in de gedrukte stukken weinig gevonden wordt, eenigszins breedvoeriger te mogen behandelen.

[1]) Secr: Res: St.-G. 20 Sept:, 10 Oct:, 9 Nov: 1673. Secrete brieven van Werkendam, d[to] 28 Nov:, 9, 2/12 Dec: 1673 (R. A.).

TIENDE HOOFDSTUK.

KRIJGSVERRICHTINGEN IN 1672. — VREDE VAN VOSSEM. — VERBONDEN VAN H. H. M. MET DEN KEIZER, SPANJE EN LOTHARINGEN. — KRIJGSVERRICHTINGEN IN 1673 EN 1674. — TRACTATEN VAN H. H. M. MET LUNENBURG, BRANDENBURG EN DENEMARKEN.

Het beleg van Groningen werd gedurende ééne maand met kracht voortgezet, doch de dappere verdediging der belegerden, de groote verliezen der belegeraars en de houding van Brandenburg dwongen de verbondene prelaten het beleg op te breken en van dien tijd af begon het krijgsgeluk in die streken de onzen meer toe te lachen [1]). Kort daarop

[1]) De oorlogsbedrijven tot aan het einde van 1672 zijn te lezen: Alpen. l. l. bl: 310—312. 324. 331—335. Basnage. l. l. bl: 278—282. Bosscha. l. l. bl: 125—134. Corstiens. bl: 209—211. Depping. bl: 122. 123. 151—161. Ennen. l. l. bl: 279. Holl: Merc: 1672. bl: 161. 190. 203. 204. 222. 223. Knoop. bl: 144—147. [Konynenberg]. bl: 270. 271. 304. 305. 332—336.

($\frac{23\ \text{Aug:}}{2\ \text{Sept:}}$) [1]) werd Blokzijl met medewerking der burgers door de Staatsche troepen ingenomen, bij welke gelegenheid de Munstersche commandant, Jan Rudolf Twickel, sneuvelde. Cuningham verliet daarop de Kuinder, dat door de onzen bezet werd, evenals spoedig daarna ook Winschoten.

Behalve met dergelijke onaangenaamheden had Christoph Bernard in dezen tijd nog met andere zwarigheden te kampen. Hij en de bisschop van Straatsburg gaven elkander de schuld van den slechten afloop, dien het beleg van Groningen gehad had, en toen die beschuldigingen opgehouden hadden geraakte de bisschop in strijd met Lodewijk. Christoph Bernard meende, volgens vroegere overeenkomsten, het recht te hebben de contributies van Overijssel te innen, doch dat hij zulks ook deed in dorpen, die in de nabijheid der door de Franschen bezette steden Kampen en Hasselt lagen, werd door Lodewijk zeer euvel opgenomen en gaf aanleiding tot wederkeerige klachten tusschen den koning en den bisschop.

Tot vermeerdering van bezorgdheid werden de vijandelijke bedoelingen van Brandenburg hoe langer hoe duidelijker en had de bisschop, wat hij trouwens niet wist en niet weten kon, weinig hulp van Frankrijk tegen den keurvorst te wachten. Louvois toch had aan Turenne bepaalde bevelen

Sylvius. l. l. bl: 427—429. 469. 470. 481. 486. 487. 520—525. Tücking. bl: 189. 193. 194. Valk: bl: 798—807. 823. 824. 845—851. [de Vries]. bl: 240—246. 247—266. Wagenaar. l. l. bl: 131. 239. 240.

[1]) Sommige schrijvers geven als datum 23 Aug:, andere 2 Sept: aan. Dat de eerste dwalen en zeker den ouden met den nieuwen stijl verward hebben, blijkt uit een brief van Johan Funk aan den bisschop, d^te 3 Sept: 1672 (F. M. L. VIII. 1966).

gegeven, Christoph Bernard niet bij te staan, als zulks met eene goede operatie streed, want dat de koning van plan was, den bisschop voor de verwoestingen, die de Brandenburgers in diens land konden aanrichten, met geld schadeloos te stellen.

Christoph Bernard en Maximiliaan Hendrik hadden 11 Sept: eene conferentie met Turenne en d'Estrades, die hen op het gewicht van Zwolle opmerkzaam maakten. Men kwam overeen, ongeveer 10000 man van de geestelijke vorsten in die stad en de omliggende plaatsen te leggen, om in staat te zijn, uit die bezettingen in tijd van nood spoedig een legertje te verzamelen. Bovendien versterkte Chamilly het garnizoen van Zwolle met het regiment Bourgogne en vier regimenten cavalerie. Christoph Bernard, die met de Franschen allerhande moeilijkheden over de oorlogsschattingen had, stond aan Maximiliaan Hendrik tegen eene maandelijksche som van 4500 daalders de helft der Friesche contributies en al de heffingen in Mastenbroek, Vollenhoven, Genemuiden en andere aan gene zijde van den IJssel gelegene plaatsen af.

Intusschen zette zich het vereenigde Keizerlijke-Brandenburgsche leger in beweging, doch de oorlogsoperaties in die streken zijn genoeg bekend en liggen bovendien te ver buiten mijn bestek. Het duurde tot 23 Oct:, voordat Frederik Willem uit zijn hoofdkwartier te Bergen nabij Frankfort aan Christoph Bernard eene oorlogsverklaring richtte, waarop deze uit Borculo 19 Nov: antwoordde. In den beginne drongen de Brandenburgers in Munsterland, doch later trokken zij terug, waarop de Munstersche troepen de Markische steden Lünen en Unna bezetten.

In de Nederlanden werd Christoph Bernard minder door de fortuin begunstigd. Voortdurend had hij onaangenaamheden van zijn machtigen bondgenoot, Lodewijk XIV, te verduren. Chamilly kreeg geheimen last, de Munstersche troepen uit Zwolle te verwijderen. Daarbij kwam weder de inmenging der Franschen in de heffing der contributies om Bredevoort en Lichtenvoorde, welke de bisschop beweerde dat hem toebehoorden, dewijl de eerste plaats door hem alleen, zonder hulp zijner bondgenooten, veroverd was en de tweede tot Borculo behoorde [1]).

De onzen zetten ondertusschen hunne reeds behaalde voordeelen voort. Zij veroverden 17/27 Oct: de Bellingwolderschans en bezetten 16 Nov: de verlatene Dijlerschans. Tot bevelhebber van dit fort werd een jeugdig kapitein, Ausema, aangesteld, die hoog opgaf van zijn voornemen, om den hem toevertrouwden post tot het uiterste te verdedigen. Toen echter de vijand reeds 11/21 Nov: zich in beweging zette, om de Dijlerschans te heroveren, werd zij lafhartig door Ausema verlaten en daarna door de Munsterschen geslecht [2]).

Een ander verlies leden kort daarop de onzen, toen zij Zwartsluis, dat men reeds in September had willen verrassen, aantastten (28 Nov:). De Staatsche troepen werden met vrij groot verlies teruggedreven [3]). Deze mislukte aan-

[1]) Alpen. l. l. bl: 325—330. Corstiens. bl: 217—220. Depping. bl: 115—117. 119—121. 124—133. 139. 142. 143. Ennen. l. l. bl: 276—279. Tücking. bl: 189. 190. 191—193.

[2]) Men zie over de Dijlerschans, behalve de vroeger opgenoemde bronnen: Klopp. bl: 386. Wiarda. l. l. bl: 29. 30. Brief van Prot, d[to] 19/29 Nov: 1672 (R. A.).

[3]) Volgens een brief van Grandvilliers aan den bisschop, d[to] 28 Nov:

aanval werd echter ruimschoots opgewogen door de beroemde verrassing van Coevorden (30 Dec:).

Aldus eindigde het jaar 1672. De toestand der bondgenooten, welke eerst zoo schitterend was geweest, was thans zoo gunstig niet meer. Lodewijk, die reeds in Juni een eervollen en voordeeligen vrede had kunnen sluiten, maar dien uit hoogmoed en opgeblazenheid geweigerd had, zag het aantal zijner vijanden toenemen en het gelukte hem daartegen, slechts één nieuwen bondgenoot te winnen. Verjus toch sloot 10 Dec: 1672 met Grote en Witzendorf, ministers van den hertog van Hannover, die de Fransche subsidies gaarne in zijne schatkist zag vloeien, een tractaat, dat als eene uitbreiding van dat van 10 Juli 1671 beschouwd kon worden. Jan Frederik verbond zich, 10000 man op de been te brengen, waarvoor de koning de helft der werfgelden en verder maandelijks 30000 kroonen, behalve de bij het vroegere verdrag beloofde 10000, zou geven; Lodewijk zou den hertog tegen iederen aanval bijstaan; Jan Frederik behoefde niet tegen één der vorsten uit zijn geslacht te ageeren, zelfs al verklaarden zij zich tegen Frankrijk; het verbond zou gedurende den oorlog van kracht zijn; na den vrede kon Lodewijk van des hertogs troepen 1000 ruiters, 2000 voetknechten en 500 dragonders overnemen; deed de koning zulks niet, dan mocht de hertog zijne troepen ontbinden of aan eene andere mogendheid overdoen.

Door dit verdrag, dat een Duitsch vorst weinig paste,

1672 (F. M. L. VIII. 1974) werden 92 gevangenen uit de regimenten Ripperda, Uloa (Aylva), Schwartzenberg, Steeck (Stecke), Gentemb (van Gent?) en prins van Oost-Friesland te Hasselt binnengebracht.

waren de belangen van het Lunenburgsche huis, welken loop ook de oorlog nam, verzekerd. Indien toch Lodewijk overwon, strekte zulks tot voordeel van Jan Frederik, terwijl diens broeders belang er bij hadden, dat de tegen Frankrijk verbondene mogendheden zegevierden [1]).

Christoph Bernard begon het jaar 1673 onder niet zeer gunstige omstandigheden. Een pamflet uit dien tijd [2]) legt hem dan ook de volgende woorden in den mond: »De listige »snedigheit in alle mijne saken heeft my van een gering »edelman tot Bisschop en Vorst van Munsterland doen wor»den. Mijne onderdanen heb ick streng na mijn hand kon»nen setten, en allesins, waer wat te doen was, myn neus »in stekende, heb ik weten ontsag en voordeel te winnen. »Engeland heeft in den vorigen oorlog my vele penningen »geschoten, en het uitputten van mijn volk, met het be»rooven myner nabuuren hebben in dien my vry al verrykt. »Nu heeft de machtige Coninck van Vranckryk my seer veel »gouds toegesonden, waer mede ik in den aenvanck al seer »geluckig geweest heb; maer Groeningen heeft heel myn »Fortuin doen stuiten. Naderhand ben ick Coeverden on»verwacht weder quyt geworden: en nu de Keiserse en »Brandenburghse in myn land vallen, mogten my wel deer»lyck daer uit jagen."

[1]) Basnage. l. l. bl: 382. 383. Dumont. l. l. bl: 212—214. Ennen. l. l. bl: 297. de Garden. l. l. bl: 85. Havemann. l. l. bl: 231. 232. Mignet. l. l. bl: 186. 187. Spittler. Dl. II. bl: 301. 302.

[2]) Euroop vol verwerring, waer in te sien zijn de heimelijkste driften van alle de Potentaten in Christenrijck (sine loco et anno) (Duncaniana 1672. Dl: II).

In het begin van 1673 knoopte Christoph Bernard, daar hij Frankrijk niet langer geheel vertrouwde en zijn domkapittel en zijne standen zeer tegen Lodewijk gestemd waren, in het geheim onderhandelingen aan met Montecuculi, den bevelhebber der Keizerlijke troepen. Hij liet hem weten, dat hij met den Keizer en Brandenburg over een vrede wilde onderhandelen en dat men hem niet tot het uiterste moest drijven, dewijl hij alsdan de hulp der Franschen tot verdediging van zijn stift zou inroepen. Montecuculi meende, dat het thans licht zou vallen, hem van Lodewijk los te maken en verzocht derhalve, terwijl hij Haugwitz naar Christoph Bernard zond, des keurvorsten toestemming tot verdere onderhandelingen. Frederik Willem evenwel was te zeer op den bisschop verbitterd, dan dat hij in dat voorstel wilde treden, tenzij Christoph Bernard niet alleen al de door hem bezette plaatsen ontruimde, maar ook twee of drie zijner eigene steden als onderpand van zijne trouw overgaf, Brandenburg voor den inval in de Mark voldoening gaf, zijne macht met die des keurvorsten vereenigde en zijne twisten met H. H. M. aan scheidsrechters onderwierp. Tevens spoorde de keurvorst Montecuculi aan, de operaties tegen Keulen en Munster te beginnen.

Intusschen was Haugwitz door Christoph Bernard, in wiens dienst hij vroeger geweest was, zeer vriendelijk ontvangen. De bisschop gaf echter te kennen, dat, hoewel zijne wapenen die van den Keizer waren, deze hem niet van den oorlog tegen H. H. M. afgehouden had; dat hij onmogelijk onzijdig had kunnen blijven; dat H. H. M. hem op allerlei wijzen beleedigd hadden; dat hij zijne troepen niet met die van Lodewijk vereenigd, maar alleen geageerd had; dat hij

niet tegen de rijksconstituties gehandeld had en dat hij niet van plan was, Frankrijk in den steek te laten.

Niettegenstaande deze verklaring zond de bisschop Matthias Korff—Schmising naar Paderborn, waar Montecuculi zich bevond, om over Frederik Willem te klagen en den Keizerlijken de teruggave van de door hem in het najaar van 1672 bezette stad Rheda aan te bieden. Deze onderhandeling tusschen Montecuculi en Schmising ging buiten Frederik Willem om en beviel hem geenszins. Hij liet door Amerongen, die hem op zijn tocht vergezelde, daarvan aan H. H. M. bericht geven, die tot antwoord gaven, dat zij, als de Keizer en Brandenburg het goed oordeelden, met Christoph Bernard in onderhandeling wilden treden, mits hij al de door hem veroverde plaatsen teruggaf.

De zaak stond thans zoo, dat Turenne ieder oogenblik vreesde, dat de bisschop de partij des konings verlaten zou. Zijne vrees bleek echter denkbeeldig te zijn. De onderhandeling werd niet verder voortgezet en zelfs kreeg de Munstersche bezetting van Rheda, die deze stad aan 500 ruiters van Montecuculi wilde inruimen, tegenbevel.

Kort daarop (31 Jan:) verving hertog Alexander van Bournonville den zieken Montecuculi. De nieuwe Keizerlijke bevelhebber vaardigde 9 Febr: uit naam van Leopold een edictum avocatorium uit, waarbij hij allen Keulschen en Munsterschen officieren en soldaten beval, hun tegenwoordigen dienst te verlaten en in dien des Keizers over te gaan. Christoph Bernard vaardigde 14 Febr: als antwoord een manifest uit, waarin hij die oproeping als iets nieuws en ongehoords uitkreet en zijnen manschappen, op poene van

verlies van naam en leven verbood, aan het Keizerlijke bevel gevolg te geven [1]).

Een dreigender gevaar hing in dezen tijd boven het hoofd van Christoph Bernard. Johan Adam von der Kette, secretaris van den graaf van Harrach, had, waarschijnlijk door Bournonville en misschien zelfs door den Keizer gemachtigd, het voornemen opgevat, door middel eener samenzwering Munster en de overige vestingen van het stift aan den Keizer over te leveren, terwijl later beweerd werd, dat hij zelfs, in geval van nood, den bisschop mocht dooden. Het gelukte von der Kette, zijn plan aan verscheidene personen smakelijk te maken. De zaak lekte echter uit en de namen der meer of minder gecompromitteerde personen werden den bisschop bekend. Jan Lodewijk, rijngraaf van Daun, commandant van Munster, en zijn opperwachtmeester Göcking weken uit Munster. De bekende Walter Clute en Dr. Göckmann, zwager van den hoofdaanlegger, zaten tot 24 Maart 1675, en Wittfeld, syndicus der ridderschap, tot Sept: 1678 gevangen. Overste-luitenant graaf Herman Otto van Stirum-Geemen werd ook in hechtenis genomen, maar ontvluchtte 9 Aug: 1673 uit zijne gevangenis. Overste-luitenant Fissnack, onderbevelhebber van Coesfeld, werd 22 April met het zwaard gestraft, welk lot von der Kette reeds 8 April ondergaan had. Ook

[1]) Alpen. l. l. bl: 338—344. Corstiens (die aan het bisschoppelijke manifest verkeerdelijk den datum van 14 Nov: geeft) bl: 220. 221. Depping. bl: 163. 164. 167. Holl: Merc: 1673. bl: 32. 33. [Konynenberg]. bl: 365—368. Peter. bl: 112—115. Rousset. l. l. bl: 422—424. Sylvius. l. l. bl: 550. Syp: bl: 74. 75. Tücking. bl: 195—197. Urkunden. l. l. bl: 350. 351. 355. 356. 360. Verv: Valk: bl: 212. 213. [de Vries]. bl: 268. 269. Wiens. bl: 444. 445.

de rustelooze Schulenborch werd bij deze gelegenheid in hechtenis genomen, doch later, zoo het schijnt bij gebrek aan bewijs, weder vrijgelaten [1]).

Intusschen werd de oorlog met Brandenburg voortgezet. Verjus sloot 5 April te Soest met Maximiliaan Hendrik een verdrag, dat Keulen weder nauwer met Frankrijk niet alleen tegen H. H. M., maar tegen iedereen, die Lodewijk aanviel, verbond. De keurvorst verleende daarbij doortocht aan de Fransche troepen en beloofde 3000 ruiters en 800 dragonders, die hij zelf zou onderhouden, bij het leger van

[1]) Alpen. l. l. bl: 345—349. Corstiens. bl: 223—227. Depping. bl: 168—173. Holl: Merc: l. l. bl: 34. 35. Tücking. bl: 197—221. [de Vries]. bl: 270. Wiens. bl: 416—458. Naamlooze adviezen uit Keulen aan Fagel, d^te^ 3, 7, 28 Maart, en brief van Bilderbeek aan denzelfde, d^te^ 14 April 1673 (R. A.). Het verdere lot van Schulenborch is onbekend. Nochtans blijkt uit verschillende requesten, door zijne huisvrouw, Margaretha Jans, in 1679, 1680 en 1684 aan H. H. M. ingediend, dat hij toen nog in leven was. Opmerkenswaardiger is het, dat de staten van Groningen in 1681 herhaaldelijk bij de staten en het hof van Holland er op aandrongen, dat Schulenborch op kosten van Stad-en-Lande gevat en naar Groningen gezonden mocht worden, om de straf, die 30 Dec: 1662 tegen hem uitgesproken was, te ondergaan. Noch de staten van Holland, noch het hof dezer provincie, noch de magistraat van 's-Gravenhage, tot wien Groningen ook zijn verzoek richtte, schijnen aan die herhaalde uitnoodiging gehoor gegeven te hebben. Misschien zou het hier gemelde kunnen aanduiden, dat Schulenborch toenmaals zich, onder bescherming van Holland, in den Haag ophield, welk vermoeden hierdoor aan waarschijnlijkheid wint, dat de persoon in quaestie bij zijn verhoor te Munster in 1673 verklaard had, dat hem in 1662 door eene Hollandsche stad (Amsterdam) bescherming beloofd was, van welk aanbod hij echter toen geen gebruik gemaakt had. (Res: St.-G. 15 Dec: 1679, 6 Aug: 1680, 30 Sept: 1681, 19 Jan: 1684. Res: Holl: 24 Juli 1681. bl: 327. 328. Wiens. bl: 450. 451).

Lodewijk te voegen; hij deed afstand van de vroeger bepaalde schadeloosstellingen en verkreeg daarentegen 100000 livres comptant, een maandelijksch subsidie van 16000 kroonen, behalve het vroeger toegestane, en bovendien 20000 kroonen comptant als schadeloosstelling voor het bezetten van Luik; de koning waarborgde de provincie Overijssel aan Keulen en Munster, maar behield zich voor, zelf die steden in Utrecht en Gelderland te behouden, welke hem het best pasten.

Tegen Brandenburg echter behoefde Keulen niet meer op te treden. Frederik Willem, door den loop der operaties ontmoedigd, door den Keizer in den steek gelaten en door H. H. M. slecht met de beloofde subsidies ondersteund, besloot met Lodewijk vrede te sluiten. Hij zond daarom Strattmann naar Parijs, die 10 April te Saint-Germain met Pomponne een praeliminair-verdrag sloot, waarbij het verledene vergeten en vergeven werd; de keurvorst zou in goede vriendschap met Frankrijk, Engeland, Keulen en Munster leven en den Staten voortaan geen bijstand verleenen; de koning daarentegen zou al zijne veroveringen in Kleef, Minden, de Mark en Ravensberg teruggeven, met uitzondering van Wezel, Rees en de Lipperschans, welker restitutie hij na den vrede beloofde; de oorlogscontributies zouden na 10 April ophouden.

Strattmann keerde 4 Mei met dit verdrag bij den keurvorst terug, die daarna met zijne raden rijpelijk het voor en tegen overwoog. De bepaling, dat ook Munster in den vrede ingesloten zou worden, beviel Frederik Willem geenszins, want hij was zeer op den bisschop gebeten en zou gaarne tegen hem alleen den oorlog voortgezet hebben, terwijl Christoph Bernard van zijn kant weinig lust gevoelde,

met het heffen zijner contributies in het Ravenbergsche op te houden. Turenne echter verklaarde stellig, dat zijn meester niet gezind was, den bisschop, zijn bondgenoot, aan de wraak van Brandenburg over te laten.

De meening, dat een verdrag met Lodewijk gewenscht was, zegevierde in den raad van den keurvorst, die daarop zijn geheimraad Meinders naar den koning zond. Deze sloot in zijn kamp te Vossem met den Brandenburgschen gezant een verdrag, hetwelk dat van 10 April bevestigde en bovendien 5 geheime artikelen bevatte, waarbij de koning den keurvorst tegen alle schadevorderingen van andere rijksvorsten (Mentz, de Palts en Hessen-Darmstadt) vrijwaarde, hem zijne eischen tegen de Staten, ook op het punt der nog niet door hen betaalde subsidies, waarborgde, hem handhaving in alle verkregene en toekomstige rechten beloofde en hem eene som van 800000 livres toestond, te betalen 300000 dadelijk na de ratificatie, die uiterlijk binnen 3 weken zou plaats hebben, en 500000 in halfjaarlijksche termijnen van 50000 livres, waarvan de eerste 1 Juli 1674 zou vervallen [1]).

[1]) Alpen. l. l. bl: 355. 356. Basnage. l. l. bl: 434. 435. Corstiens. bl: 230. Depping. bl: 175. 176. 180—185. Droysen. l. l. bl: 440—446. Dumont. l. l. bl: 234. 235. Ennen. l. l. bl: 295—297. de Garden. l. l. bl: 94. Holl: Merc: l. l. bl: 95—97. Hora Siccama. bl: 262. 263. Kluit. bl: 167. n°. 660. Mignet. l. l. bl: 132—136. Moerner. bl: 373—375. Peter. bl: 150—154. Pufend: bl: 669—675. Sylvius. l. l. bl: 603. 626. 627. Syp: bl: 80. 84. Tücking. bl: 223. 224. Urkunden. Dl: II. bl: 510. Verv: Valk: bl: 216—224. Het is mij niet duidelijk, waarom vele schrijvers aan het verdrag van Vossem den datum van 16 Juni geven. Het hoofdkwartier van Lodewijk was slechts gedurende twee dagen (5 en 6 Juni) in die plaats (Oeuvres. l. l. bl: 321).

H. H. M. verloren door den vrede van Vossem een bondgenoot, doch kregen in den loop van 1673 weder andere. De nog altijd ronddolende hertog van Lotharingen was met zijne troepen Frederik Willem gevolgd en had niets vuriger verlangd dan tegen Frankrijk te velde te trekken. Hij was echter daarin door de onverklaarbare handelingen der legerbevelhebbers verhinderd geworden, maar nu hij door den vrede tusschen Lodewijk en Frederik Willem de handen ruim gekregen had, wist zijn gezant, Sérinchamp, een verdrag te bewerken, dat 1 Juli in den Haag door hem, door Bernardo de Salinas wegens Spanje en door Lisola en Kramprich wegens den Keizer sub spe ratificationis der provincies geteekend werd. De partijen verbonden zich voor de goede zaak 8000 ruiters en 10000 voetknechten op de been te brengen, waarvan de hertog, behalve de 3000 ruiters die hij reeds bijeen had, op eigene kosten 5000, de Keizer 4000 en Spanje 5000 man zou leveren, terwijl de quota der Staten, die in dezen oorlog reeds zooveel te dragen hadden, slechts 1000 ruiters zou bedragen; Spanje, de Keizer en H. H. M. zouden gedurende den tijd, dat de hertog een werkzaam aandeel aan de krijgsverrichtingen nam, ieder hem 3000 patacons maandelijks geven, de twee eerste in geld, de Staten bij uitzondering in obligaties; de hertog moest met zijn korps aanvallenderwijze tegen de vijanden van H. H. M. ageeren; daarentegen kreeg hij de belofte, dat wanneer men over den vrede begon te spreken, zijne gezanten aan de onderhandelingen zouden mogen deelnemen, om zijne belangen te behartigen; dit verdrag zou, te rekenen van 22 Sept: 1672, 10 jaren duren.

Nog grootere aanwinsten deed de republiek eenigen tijd

later. H. H. M. besloten 23 Mei een buitengewonen gezant naar den Keizer te zenden. Deze had door Lisola aan den prins van Oranje en Fagel doen voorstellen, een leger van 30000 man naar den Rijn te zenden, mits H. H. M. hem een maandelijksch subsidie van 80000 rksd: in baar geld gaven. De Staten arresteerden 11 Juni [1]) de instructie voor den benoemden gezant, Koenraad van Heemskerk, raad en pensionaris van Amsterdam, die 22 Juni te Weenen aankwam en reeds twee dagen daarna met Bruynincx audientie bij Leopold had. Sommige personen aan het Keizerlijke hof zagen de komst van onzen gezant met genoegen, andere waren minder ingenomen met de voortvarendheid, die Lisola bezielde, en rieden den Keizer aan, zich niet te ver te wagen.

Heemskerk verliet spoedig Weenen en bracht 12 Juli ter vergadering van H. H. M. rapport over zijne eerste zending uit en leverde een concept-tractaat over. Twee dagen later werd hem opgedragen, weder naar Weenen te vertrekken, om den Keizer voor zijne betoonde welwillendheid te bedanken en hem een concept-verdrag aan te bieden. Heemskerk kwam 28 Juli in de Keizerlijke hoofdstad terug. Het door hem medegebrachte concept beviel zeer goed. De Keizer maakte echter aanmerking op de subsidies, daar de Staten maandelijks niet meer dan 45000 rksd: baar of 56000 in obligaties wilden geven, terwijl hij er ook bezwaar in zag, hun den volkomen status quo ante bellum te waarborgen.

Weenen was thans het brandpunt der diplomatie. Aan den eenen kant wendden Heemskerk en Bruynincx, ondersteund door den Spaanschen gezant en de keizerin-weduwe,

[1]) Niet, zooals Muller bl: 60 zegt, 11 Juli.

alle moeite aan, om den Keizer tot de partij van H. H. M. over te halen; aan den anderen kant was Gremonville druk in de weer, om door zijne intriges den wankelenden invloed van Frankrijk staande te houden. De Keizer liet eerst door Hocher en later door den graaf van Sintzendorf nog met den Franschen gezant onderhandelen, hetgeen dezen bewoog, door den Venetiaanschen ambassadeur aan Leopold een concept-verdrag te laten aanbieden (15 Aug:). Gremonville evenwel bemerkte weldra, dat de kans verkeken was en dat men hem slechts bezighield, en hem bleef geene illusie meer overig, toen de Keizer 28 Aug: aan den rijksdag te Regensburg een manifest richtte, dat eene oorlogsverklaring aan Frankrijk behelsde [1]).

In den Haag werden intusschen de onderhandelingen zoowel met den Keizer als met Spanje voortgezet en eindelijk met een goed gevolg bekroond, zoodat de beide tractaten 30 Aug: geteekend werden. Leopold verbond zich, 16 Aug: te Eger een leger van 30000 man bijeen te hebben, waarvoor H. H. M. maandelijks, te rekenen van 1 Augustus, 45000 rksd: baar zouden betalen, welk subsidie bij eventueele vermeerdering van het Keizerlijke leger evenredig verhoogd zou worden; H. H. M. beloofden, op afkorting van het subsidie, dadelijk 100000 rksd: te betalen; werd de Keizer door de Turken aangevallen, dan mocht hij een gedeelte zijner troepen terugroepen, in welk geval het

[1]) In dit manifest verklaarde de Keizer, dat Christoph Bernard door met H. H. M. oorlog te voeren handelde zoowel tegen den Kleefschen, als tegen den Westphaalschen vrede, volgens welken laatste het geen lid van het Rijk geoorloofd was, een aanvallenden oorlog tegen eene vreemde mogendheid te voeren.

subsidie in dezelfde reden verminderd zou worden; H. H. M. zouden minstens 14000, liefst 20000 man op de been brengen. Bij twee geheime artikelen verbonden H. H. M. zich, aan den keurvorst van Trier maandelijks 3000 rksd: te betalen en werd bepaald, dat men geen vrede zonder de algemeene toestemming der bondgenooten zou sluiten en dat het verbond 10 jaren na de ratificatie zou duren.

Het verdrag met Spanje, dat voor 25 jaren werd gesloten, werd in den Haag door de Lira geteekend. Daarmede was het belangrijke werk, het tot stand brengen eener Quadruple Alliantie, afgeloopen, terwijl latere verdragen, in 1674 met Brunswijk-Lunenburg (10/20 Juni), Brandenburg $\left(\frac{21 \text{ Juni}}{1 \text{ Juli}}\right)$ en Denemarken (10 Juli) aangegaan, die alliantie tot een bijna algemeen verbond tegen Lodewijk XIV uitbreidden [1]).

De tractaten met den Keizer, Spanje en Lotharingen veroorzaakten, dat het zwaartepunt van den oorlog naar geheel andere streken verplaatst werd. In de Nederlanden werd dan ook in 1673 door de beide geestelijke vorsten weinig verricht,

[1]) Secr: Res: St.-G. 23 Mei, 11 Juni, 1, 3, 12, 14 Juli, 3, 11, 29, 30, 31 Aug: 1673. Actes. Dl: I. bl: 451—471. Alpen. l. l. bl: 365—368. Basnage. l. l. bl: 438—441. Depping. bl: 190. 191. Dumont. l. l. bl: 235. 236. 240—242. Ennen. l. l. bl: 310. 311. de Garden. l. l. bl: 94—95. Holl: Merc: l. l. bl: 174—180. Kluit. bl: 167. 168. n°. 661, 664, 665, 666. Mignet. l. l. bl: 187—208. Muller. bl: 59—78. Peter. bl: 173—177. Sylvius. l. l. bl: 632. 633. 654—658. Syp: bl: 85. 86. Syp: & de B. Dl: II. bl: 199. Verv: Valk: bl: 163. 168—171 & bijl: bl: 43—54. [de Vries]. bl: 280—282. Wagenaar. l. l. bl: 275—277. Brief van Heemskerk, d'° 22 Juni 1673 (R. A.). Secrete brieven van Bruynincx, d'° 22 Juni, 31, van Heemskerk, d'° 30 Juli, en van beiden, d'° 25 Juni, 5 Aug: 1673 (R. A.).

doch werd de oorlog door de onzen over het algemeen niet ongelukkig gevoerd [1]).

In het begin van Mei maakte Christoph Bernard bewegingen, die op eene belegering van Coevorden schenen te duiden [2]). Inderdaad sloeg hij het beleg voor die vesting, na het huis te Gramsbergen, waar de vaandrig van Riemsdijk moedigen wederstand bood, veroverd te hebben (15 Mei). Terwijl het beleg in vollen gang was en Coevorden door de werken van den bisschop zeer in het nauw gebracht werd, versloeg prins Maurits de Munsterschen bij Staphorst (2 Juli), veroverde Rabenhaupt de Langakkerschans (22 Juli), doch mislukte weder een aanslag der onzen op Zwartsluis (20 Juli) [3]).

Een hevige oostenwind, die door het water op te stuwen de werken van Christoph Bernard vernielde, redde het benarde Coevorden (1 Oct:). De mislukte onderneming scheen hem ontmoedigd te hebben. Ten minste hij ontruimde Steenwijk (6 Nov:) en kort daarop Meppel.

Het volgende jaar was hem nog minder gunstig, daar hij

[1]) Alpen. l. l. bl: 359—364. 371—373. Basnage. l. l. bl: 441. 442. 447. Bosscha. l. l. bl: 134—137. Corstiens. bl: 232—234. Depping. bl: 196—209. 213—215. Ennen. l. l. bl: 280. Holl: Merc: l. l. bl: 93. 94. 113—116. 152—155. 201. 202. Knoop. bl: 154. 155. [Konynenberg]. bl: 345. 373. 374. 399—401. 407. 408. 425. 426. 488. 489. 490—496. 502—507. Sylvius. l. l. bl: 542. 545. 583. 592. 596. 599. 600. 601. 605. 610. 634—637. 641. 653. 654. 665. 675. 676. Tücking. bl: 225—227. Verv: Valk: bl: 114—116. 186. 187. 372—374. 375—389. 442—448. 570—584. [de Vries]. bl: 269. 270. 271—276. 277—280. 282—284. Wagenaar. l. l. bl: 284. 285.

[2]) Archives. Dl: V. bl: 314. 315. 318. 319. 320. Secrete brief van Douncker (sedert 11 April 1673 resident van H. H. M. te Keulen), d[to] 16 Mei 1673 (R. A.).

[3]) Archives. l. l. bl: 330. 331.

toen van aanvaller aangevallene werd en de Staatschen den oorlog op zijn grondgebied overbrachten [1]). Rabenhaupt toch veroverde Noordhoorn, versloeg de Munsterschen in den omtrek dier stad (5 April) en vermeesterde Neuenhaus (7 April), dat echter spoedig door de bisschoppelijken heroverd werd, bij welke gelegenheid Eijbergen, die zich bij de herovering van Coevorden onderscheiden had, in handen der vijanden viel (19 April). Dit waren de laatste krijgsbedrijven, want kort daarop maakte de vrede daaraan een einde.

Zoo even heb ik vermeld, dat, nadat de Quadruple Alliantie tusschen H. H. M., den Keizer, Spanje en Lotharingen gesloten was, later nog andere vorsten n.l. Brunswijk-Lunenburg, Brandenburg en Denemarken daarin traden. Reeds in Sept: 1673 was men in den Haag begonnen er over te denken, die mogendheden tot deelneming uit te noodigen. Aan de hoven van Celle en Wolfenbuttel bevond zich als gezant van H. H. M. nog altijd Brasser, die aldaar voortdurend sedert Januari 1672 verkeerd had, behoudens eene korte afwezigheid gedurende de maanden Juni en Juli 1673, toen hij Amerongen te Berlijn vervangen had. Geruimen tijd hadden zijne onderhandelingen tot niets geleid, doch thans begonnen de Brunswijk-Lunenburgsche vorsten meer genegenheid tot een tractaat te toonen. H. H. M. gelastten derhalve Brasser, van die goede gezindheid gebruik te maken. Gemelde vorsten begrepen, dat het, nu de oorlog hoe langer

1) Alpen. l. l. bl: 383—385. Basnage. l. l. bl: 509. 510. Depping. bl: 255—258. Holl: Merc: 1674. bl: 82—84. Sylvius. Dl: III. bl: 29—31. 35. 44. Tücking. bl: 233. Verv: Valk: bl: 796—799. Visch. bl: 106—108. 118—121. 125—127. [de Vries]. bl: 288—290. Wagenaar. l. l. bl: 304.

hoe algemeener werd, voor hen onmogelijk zou zijn, onzijdig te blijven. Bovendien drongen hen de omstandigheden een groot aantal troepen op de been te houden, welker onderhoud hun op den duur te zwaar viel, zoodat zij niets liever verlangden dan subsidies te trekken. De keuze welke partij zij moesten omhelzen, was, mits men hen goed betaalde, niet twijfelachtig, dewijl zij, in tegenstelling van hun bloedverwant Jan Frederik, Keizersgezind waren.

Van Beuningen en Mauregnault traden te 's-Gravenhage over de zaak in conferentie met Kramprich en Salinas, die een zoodanig verbond niet afkeurden. Een groot punt van bezwaar waren de subsidies. H. H. M. waren niet in staat die geheel te betalen en vorderden, dat de Keizer daarin zou bijdragen, hetgeen deze echter afwees, omdat hij zelf subsidie trok. Bovendien beweerde hij, dat H. H. M. en Spanje zeer goed in staat waren, die alleen te voldoen.

Den beiden gemelden hertogen beviel de langzaamheid, waarmede de onderhandelingen gevoerd werden, geenszins. Zij gaven aan Brasser te kennen, dat zij aan de oprechtheid van H. H. M. begonnen te twijfelen. Zij dreigden, indien zij niet spoedig een gunstig antwoord ontvingen, zich aan eene derde partij te zullen aansluiten, die, zonder den Staten vijandig te zijn, met dezen misschien toch in vele punten zou verschillen. Die bedreiging werkte. H. H. M. droegen Brasser op, de onderhandelingen met kracht door te zetten, en ontwierpen een concept-tractaat. De hertogen zouden 4000 man te paard en 9000 te voet op de been brengen, waarvan zij zelven 2000 ruiters en 4000 voetknechten, H. H. M., de Keizer en Spanje de rest, ieder voor $1/3$, zouden onderhouden, terwijl na een vrede met Munster en

Keulen H. H. M. en Spanje ieder de helft van de laatstgemelde 7000 man zouden betalen; de drie bondgenooten zouden aan de hertogen 120000 rksd: als werfgeld en verder maandelijks voor ieder der 8 regimenten te paard *f* 11918—19—9 en voor ieder der 9 regimenten te voet *f* 10262—0—1 betalen; de hertogen zouden de noodige artillerie leveren en daarvoor en voor de bezoldiging der hoogste legercharges maandelijks *f* 22263—12—8 ontvangen

Dit concept voldeed niet geheel. De hertogen vonden de som der werfgelden te laag en vreesden, misschien niet geheel ten onrechte, dat Spanje en de Keizer de subsidies niet zouden willen betalen. Brasser zond een contra-project naar den Haag, hetgeen ten gevolge had, dat H. H. M. op verschillende punten toegaven. Omtrent de subsidies bleef echter altijd zwarigheid bestaan. Monterey toonde niet den minsten lust, daarin bij te dragen, waarop Salinas uit den Haag naar Brussel reisde, om den Spaanschen landvoogd tot andere gedachten te brengen. Salinas keerde met goede berichten terug, die dadelijk aan Brasser geschreven werden en hem groot genoegen deden, daar de hertogen over de manier, waarop men hen behandelde, gansch niet tevreden waren. Ook nu nog bleven zij bevreesd, dat Spanje zijn aandeel in de hun te geven subsidies niet zou betalen.

Brasser begaf zich naar den Haag, om bij H. H. M. op spoed aan te dringen. Gelukkig kwam thans Salinas, die weder te Brussel geweest was, terug met de verzekering, dat Monterey gaarne het sluiten van het tractaat zou zien en dat de wisselbrieven voor de aanritsgelden en de eerste maand soldij te Amsterdam gereed lagen (30 April). Daarop werd 2 Mei ter vergadering van H. H. M. een concept-tractaat gelèzen.

Brasser verliet daarna 31 Mei den Haag en keerde naar Celle terug, waar eindelijk 10/20 Juni 1674 het verdrag der beide hertogen met H. H. M., den Keizer en Spanje geteekend werd. Niet lang had Brasser genot van de eer, deze zoo langdurige en bezwaarlijke onderhandeling tot een goed einde gebracht te hebben. Kort na het sluiten van het tractaat keerde hij naar het vaderland terug, werd ziek en stierf 18 Nov: te 's-Hertogenbosch, »met die eere, dat een »Heer is geweest soo bequaem tot de Policie als Militie" [1]).

Dezelfde noodzakelijkheid, die de vorsten van Celle en Wolfenbuttel gedwongen had, in den zich meer en meer uitbreidenden oorlog partij te kiezen, bestond voor den keurvorst van Brandenburg. Na den vrede van Vossem had hij eene gewapende onzijdigheid bewaard. Die toestand evenwel was onhoudbaar, want daardoor werd het onderhoud eener groote legermacht vereischt. Het was dus veel beter partij te kiezen. Frederik Willem gevoelde, als Duitsch

[1]) Secr: Res: St.-G. 26, 29 Sept:, 22, 30 Nov:, 1, 7 Dec: 1673, 18 Jan:, 1, 16, 24 Febr:, 9, 29 Maart, 6, 9, 11, 22, 30 April, 1, 2 Mei, 26 Juni, 3 Juli 1674. Actes. l. l. bl: 471—501. Basnage. l. l. bl: 538. Depping. bl: 256. 257. Dumont. l. l. bl: 263—267. de Garden. l. l. bl: 97. Kluit. bl: 171. n°. 676. Mignet. l l. bl: 281. 282. Muller. bl: 85—91. Urkunden. Dl: III. bl: 426—428. Verv: Valk: bl: 948. Wagenaar. l. l. bl: 305. 306. Secrete brieven van Brasser, d[to] 14, 17, 11/21, 28 Nov:, 21 Nov:/1 Dec:, 25 Nov:/5 Dec:, 27 Nov:/7 Dec:, 1/11, 5/15, 9/19, 30, 31 Dec: 1673, 26, 30 Jan:, 6, 9, 27 Febr:, 6, 9, 13, 16, 23, 27, 30 Maart, 3, 6, 17, 20 April, 8, 12, 22 Juni 1674 (R A.). Ernst August van Osnabrück trad door een in den Haag 26 Jan: 1675 geteekend verdrag tot het verbond van 10/20 Juni 1674 toe. Actes. l. l. bl: 569—575. Dumont. l. l. bl: 285—288. de Garden. l. l. bl: 97. Havemann. l. l. bl: 266. 267. Kluit. bl: 173. n°. 684. Wagenaar. l. l. bl: 306.

vorst, weinig lust, zich geheel met Lodewijk XIV te verbinden, die hem daarenboven krenkte, door hem slechts een gedeelte der te Vossem toegestane 300000 livres te betalen. Verjus, die in Augustus 1673 te Berlijn kwam, om den keurvorst over het aangaan van een nader verbond te polsen, vond dan ook de zaken niet zooals hij gewenscht had, en toen hij 4 Nov: den keurvorst het voorstel tot eene nauwere alliantie deed, wees Frederik Willem zulks af en zeide, dat hij als rijksvorst zich niet met Lodewijk kon verbinden, voordat deze zijne troepen het Rijk had doen ontruimen.

De kans stond dus voor den Franschen koning zeer slecht en zelfs de hoop, die hij koesterde, dat de keurvorst ten minste tot de zoogenaamde derde partij zou toetreden, was zeer wankelbaar. Frederik Willem toch begon weder toenadering tot H. H. M. te toonen en Romswinckel hield 17 Oct: eene conferentie in den Haag, waarin de Staten verklaarden, hunne pretensies op de Kleefsche steden te laten varen, doch niets te willen weten van de betaling der achterstallige subsidies. Deze laatste verklaring beviel den keurvorst geenszins en om den Staten vrees aan te jagen, dat hij misschien de partij hunner vijanden zou omhelzen, hernieuwde hij 1/11 Dec: 1673 het verdrag, dat hij 6 April 1666 met Zweden gesloten had en dat eerst in 1676 geeindigd zou zijn.

Aan den eenen kant daardoor opgeschrikt, aan den anderen door verschillende berichten verzekerd van de genegenheid des keurvorsten om tegen subsidie de partij der republiek te omhelzen en Christoph Bernard aan te vallen, besloten H. H. M., een buitengewonen gezant naar Berlijn te zenden, hetgeen Frederik Willem niet anders dan aangenaam

kon zijn, dewijl hij reeds geklaagd had, dat H. H. M. hem een gezant niet waardig keurden.

De persoon, welken H. H. M. tot dien post bestemden, was Izaak Pauw, heer van Achttienhoven [1]), die 1 Maart 1674 ter vergadering der Staten afscheid nam en den 25sten te Potsdam aankwam. De stemming aan het keurvorstelijke hof was zeer ter gunste van H. H. M., doch werd niet beter, toen men de aanbiedingen van onzen gezant vernam. Achttienhoven toch bood slechts de helft van het onderhoud van 12000 man, zonder eenige werfgelden; aan en verklaarde, dat hij in zijne onderhandelingen aan de toestemming van den Keizer en Spanje gebonden was. De keurvorst, die veel troepen op de been had, vond het getal van 12000 man veel te gering en wilde, altijd tegen behoorlijk subsidie, met 18000 man optreden. Bovendien was hij in het geheel niet tevreden, dat Achttienhoven zonder Spanje en den Keizer niet onderhandelen wilde, en terecht, want dezelfde moeilijkheden, welke die beide bondgenooten van H. H. M. op het punt

[1]) Izaak Pauw, pensionaris van Enkhuizen, vertegenwoordigde zijne stad ter vergadering van Holland van 21 Mei 1653 tot aan zijn dood. Hij werd 8 Oct: 1660 hoogheemraad van Delfland en 22 Nov: 1669 meesterknaap der houtvesterij van Holland. Deze provincie vaardigde hem twee malen (17 Dec: 1670 en 11 Jan: 1685) ter generaliteits-rekenkamer en evenzeer twee keeren (21 Nov: 1675 en 14 Dec: 1681) ter vergadering van H. H. M. af. Hij stond 16 Sept: 1672 op het drietal voor den post van ruwaard van Putten, dien echter de prins aan den heer van Sliedrecht gaf. Nadat Holland Pauw reeds 10 Nov: 1678 in den Raad van State gecommitteerd had, viel dezelfde eer hem 2 Dec: 1687 te beurt; hij overleed in die betrekking in het midden van Sept: 1690. Zijne ambassade naar Berlijn in 1674 is, zoo ik mij niet vergis, de eenige buitenlandsche zending geweest, die hij bekleed heeft.

der subsidies in de onderhandelingen van Brasser gebracht hadden, bestonden ook thans. Onze gezant had bitter weinig steun aan zijne collega's, want de Keizerlijke, de Goës, had geene instructie en de Spaansche was afwezig, terwijl daarentegen Verjus ijverig in de weer was. Toch koesterde de keurvorst genoeg genegenheid voor H. H. M., om Achttienhoven een project-tractaat aan te bieden. Hij wilde met de republiek alleen een verdrag sluiten, waarin men den Keizer en Spanje kon opnemen, wier subsidiën aan haar zouden komen; het getal der keurvorstelijke troepen werd voorloopig niet bepaald, ofschoon het later bleek, dat Frederik Willem op 20000 man bleef staan, terwijl de Staten, en ook de Goës, van niet meer dan 12000 man wilden hooren; tot uitrusting der troepen zou de keurvorst, niet als werfgeld, hetgeen H. H. M. bepaald weigerden, maar bij de ratificatie 200000 rksd: ontvangen; H. H. M. zouden de helft van het onderhoud betalen; werd de keurvorst aangetast, dan zouden zij tegen den aanvaller in rupture treden; iedere partij mocht, onder voorwaarde van den status quo ante bellum, vrede of een wapenstilstand sluiten; behalve de gemelde 200000 rksd:, die tevens als vergoeding voor de achterstallige subsidies van 1672 en 1673 zouden gelden, moesten H. H. M. na twee jaren in termijnen 150000 rksd: betalen.

De keurvorst zond spoedig daarop Derfflinger naar den Haag, om de bestaande zwarigheden uit den weg te ruimen. Fagel ijverde zeer voor de totstandkoming van het verdrag en Derfflinger kwam vrij tevreden weder te Berlijn (24 Mei). Toch ging de zaak niet zeer vlot. Eerst nadat men van beide zijden het een en ander toegegeven had, van den kant des keurvorsten op het punt van het aantal troepen en de ach-

terstallige subsidies, van dien van H. H. M. eveneens op het eerste punt en op dat der werfgelden, werd het tractaat $\frac{21\text{ Juni}}{1\text{ Juli}}$ 1674 te Cöln a/Spree geteekend. De keurvorst leverde 5000 ruiters, 1000 dragonders en 10000 voetknechten en ontving 200000 rksd:, gelijkelijk door H. H. M. en door Spanje te betalen; deze beide gaven tevens het halve onderhoud der troepen, te rekenen van de teekening van het tractaat en in het begin van iedere maand te betalen; de keurvorst zou, indien hij aangevallen werd, door zijne bondgenooten met hoogstens 16000 man ondersteund worden; het opperbevel berustte bij den keurvorst; geene der partijen mocht zonder toestemming der andere eenig verdrag met den vijand sluiten [1]).

In denzelfden tijd dat men in den Haag over een verbond met Brunswijk-Lunenburg was beginnen te denken, had men onzerzijds het plan opgevat, met Denemarken een verdrag te sluiten, dat het niet geratificeerde van 10/20 Mei 1673 zou kunen vervangen (Sept: 1673). Gelukkig bevond zich te Kopenhagen de graaf van Windischgrätz, die een tractaat tusschen den Keizer en Christiaan V tot stand zocht te brengen en zijne hoop te kennen gaf, dat Denemarken gene-

[1]) Res: St.-G. 14, 19 Febr:, 1 Maart 1674. Secr: Res: St.-G. 9, 17 Febr: 1674. Actes. l. l. bl: 502—526. Basnage. l. l. bl: 538—540. Droysen. l. l. bl: 461—465. 471—476. 480—483. Dumont. l. l. bl: 267—269. Ennen. l. l. bl: 339. de Garden. l. l. bl: 97. Holl: Merc: l. l. bl: 133. Hora Siccama. bl: 267—271. Kluit. bl: 171. n°. 677. Mignet. l. l. bl: 282. Moerner. bl: 383—385. Muller. bl: 85—91. Peter. bl: 192—208. Pufend: bl: 703—714. 717. 718. 720—724. Sylvius. l. l. bl: 44. 93. Urkunden. Dl: II. bl: 510—517. 519—524. Dl: III. bl: 418—442. Wagenaar. l. l. bl: 306. 307. Achttienhoven keerde spoedig naar het vaderland terug en bracht 8 Aug: 1674 ter vergadering van H. H. M. rapport uit.

gen zou zijn, zich ook met onze republiek te verbinden.

H. H. M. confereerden daarover met Kramprich, doch lieten verder niets van zich hooren, zoodat Windischgrätz dreigde, onverrichter zake uit Kopenhagen weder naar Weenen te vertrekken. Dit hielp en de Staten droegen 29 Dec: Werkendam op, in nadere onderhandelingen te treden, ofschoon het hun geenszins beviel, dat Denemarken, hetwelk weinig op den Keizer en Spanje bouwde, met hen alleen wilde onderhandelen, in welk geval zij ook uit naam der beide bondgenooten moesten optreden.

De aanbiedingen van H. H. M. voldeden echter te Kopenhagen niet geheel, en Werkendam was zeer bevreesd, dat Zweden, hetwelk onlangs het tractaat met Brandenburg hernieuwd had, Christiaan tot de derde partij zou overhalen, zoo het al niet den Franschen gezant, Terlon, gelukte, hem op de zijde van Lodewijk te brengen.

Intusschen sloot Windischgrätz 26 Jan: 1674 te Kopenhagen een verdrag, volgens hetwelk beide partijen elkander eene hulp van 3000 ruiters en 6000 voetknechten beloofden, terwijl Denemarken bij geheime artikelen zich verbond, gemeenschappelijk met de 30000 man, die de Keizer op de been had, en de 20000 man van H. H. M. te zullen ageeren. Windischgrätz verliet kort daarop Kopenhagen, hetgeen Werkendam in groote verlegenheid bracht, te meer omdat aldaar zich geen Spaansch gezant bevond. Werkendam evenwel, die niet aan de goede bedoelingen van Christiaan twijfelde, wist hem over te halen, eene instructie aan zijn gezant in den Haag, Hoeg, te zenden, om aldaar de onderhandelingen voort te zetten. Werkendam, door ongesteldheid en dicht water opgehouden, bleef nog eenigen tijd te Kopenhagen,

doch verliet eindelijk die stad (12 Mei) en bracht 8 Juni ter vergadering van H. H. M. rapport uit [1]).

Intusschen waren in den Haag de onderhandelingen begonnen met eene conferentie, die commissarissen van H. H. M. met Hoeg hielden. Deze verklaarde, instructie in optima forma te hebben en betuigde zijne genegenheid jegens H. H. M., hoewel hij het betreurde, dat de tegenwoordige onderhandelingen zoo langzaam gevoerd werden. H. H. M. boden aan, de vroegere defensieve tractaten te bevestigen en 5 à 6000 man op dezelfde condities, als waarop men met Brunswijk-Lunenburg onderhandelde, voor de helft te onderhouden. Hoeg drong op de ratificatie van het verdrag van 10/20 Mei 1673 aan en daar H. H. M. zulks afsloegen, eischte hij vergoeding voor de tengevolge van dat tractaat gemaakte kosten en tevens subsidie voor eene vloot. Deze eischen kwamen H. H. M. te hoog voor en dewijl Salinas, in wiens afwezigheid men niets kon besluiten, zich te Brussel bevond, werd de zaak voorloopig in statu quo gelaten. Toen de Spaansche gezant teruggekeerd was, werden hem en Kramprich de eischen van Hoeg medegedeeld, doch evenals in de onderhandelingen met Celle en Wolfenbuttel toonde ook thans Spanje weinig of geen lust tot het betalen van subsidies.

De aarzeling der bondgenooten om de eischen van Dene-

[1]) Res: St.-G. 23 Maart, 8 Juni 1674. Secr: Res: St.-G. 26, 29 Sept:, 10, 14 Oct:, 16 Nov:, 29 Dec: 1673, 3 Maart 1674. Mignet. l. l. bl: 281. Sylvius. l. l. bl: 73. Verv: Valk: bl: 909. Brieven van Werkendam en le Maire, resident te Kopenhagen, d^{to} 13 Maart, en van Werkendam, d^{to} 25 Mei 1674 (R. A.). Secrete brieven van Werkendam, d^{to} 13/23 Sept:, 21 Oct:, 4, 9, 14, 8/18 Nov:, 2, 2/12 Dec: 1673, 6/16, 10/20, 27 Jan:, 3, 6, 14/24 Febr:, 27 Maart 1674 (R. A.).

marken in te willigen maakte te Kopenhagen een zeer slechten indruk. De Deensche ministers beweerden, dat H. H. M. het weder niet ernstig meenden, en waren zeer misnoegd, dat deze slechts een zoo klein getal troepen wilden subsidieeren, terwijl de koning, evenals de keurvorst van Brandenburg, met een veel grooter wilde optreden. Bovendien was thans de Fransche gezant drukker dan ooit in de weer, om door schoone aanbiedingen Christiaan te bewegen, de zaak van zijn meester te omhelzen of ten minste onzijdig te blijven.

H. H. M. bemerkten dat zij iets zouden moeten toegeven. Zij stelden aan Hoeg voor, dat de oude tractaten vernieuwd zouden worden en dat de koning, in plaats van 6000 man te leveren, tegen nieuwe vijanden in rupture zou treden; intusschen wilden zij hem maandelijks 30000 gld:, waarvan de helft door Spanje gedragen zou worden, betalen en ingeval van rupture 325000 gld: en maandelijks tot onderhoud van 2000 ruiters en 5000 voetknechten *f* 125974—4—5, mits de koning 13000 man in het veld bracht.

Na nog eenige onderhandelingen werd eindelijk 10 Juli het verdrag in den Haag geteekend. De koning zou partij kiezen tegen alle toekomstige vijanden der bondgenooten en daartoe een leger van 16000 man gereed houden, waarvoor hij, te rekenen van de ratificatie, maandelijks 14000 rksd: zou ontvangen; hij zou tegen alle nieuwe vijanden in rupture treden, als wanneer H. H. M. en Spanje hem 425000 gld: tot uitrusting en verder maandelijks het halve onderhoud der 16000 man zouden geven, terwijl de andere helft te zijnen laste zou komen; vereischten de omstandigheden het uitrusten eener vloot, dan zouden Spanje en H. H. M. gezamenlijk de helft der onkosten, op den voet van het tractaat van 1666,

dragen; partijen mochten zonder elkanders toestemming geen vrede of wapenstilstand sluiten. In een geheim artikel was bepaald, dat H. H. M. den koning, als hij na het einde van den tegenwoordigen oorlog aangevallen werd, met alle macht zouden ondersteunen en dat dit tractaat nog 15 jaren na het einde van den oorlog, die thans gevoerd werd, zou duren [1]).

[1]) Secr: Res: St.-G. 11 April, 7, 11 Mei, 10 Juli 1674. Actes. l. l. bl: 527—559. Basnage. l. l. bl: 538. Dumont. l. l. bl: 269—277. Ennen. l. l. bl: 339. de Garden. l. l. bl: 97. Kluit. bl: 171. n°. 679. Mignet. l. l. bl: 282. Muller. bl: 90—92. Wagenaar. l. l. bl: 307. Brieven van le Maire, d[to] 15 Mei, 23, en secrete brief van denzelfde, d[to] 27 Juni 1674 (R. A.). Secrete brieven van Werkendam en le Maire, d[to] 10, 28 April, 5 Mei 1674. (R. A.). Brief van dezelfde aan van Beuningen, d[to] 4/14 April 1674 (R. A.).

ELFDE HOOFDSTUK.

ONDERHANDELINGEN TE KEULEN. — VREDE VAN H. H. M. MET DE BEIDE GEESTELIJKE VORSTEN.

Reeds in het begin van den oorlog, September 1672, nadat de onderhandelingen van H. H. M. met Frankrijk en Engeland op de onredelijke eischen van Lodewijk XIV afgestuit waren, had Zweden, dat door de verschillende met elkander strijdige tractaten, die het met H. H. M. en met Frankrijk gesloten had, zich in eene zeer dubbelzinnige positie bevond en niet gaarne den geheelen ondergang der Nederlandsche republiek zag, zijne bemiddeling tot een vrede aangeboden. Tot dien einde werden baron de Sparre en Ehrenstein naar Engeland en de Nederlanden en graaf de la Gardie naar Frankrijk gezonden. De beide koningen namen de bemiddeling aan en Lodewijk stelde zelfs een wapenstilstand voor. Toen echter de Zweedsche mediateurs dien aan de Staten voorsloegen, wilden deze wel de bemiddeling doch

niet den wapenstilstand aannemen, daar zij terecht begrepen, dat die geheel in het voordeel hunner vijanden zou zijn en hen van de hulp der Keizerlijke en Brandenburgsche legers, die toen (Januari 1673) in aantocht waren, zou versteken. Bovendien wilden zij in het voorstel der beide koningen, die Duinkerken als handelsplaats gekozen hadden, niet treden, omdat die stad niet onzijdig was. H. H. M. sloegen acht andere steden, Osnabrück, Hamburg, Aken, Frankfort, Brunswijk, Keulen, Antwerpen en Dortmund voor.

Lodewijk gaf op dit voorstel geen bepaald antwoord, doch Karel stond er bepaald op, dat de onderhandelingen te Duinkerken zouden plaats hebben. De Zweedsche mediateurs beproefden tevergeefs, H. H. M. van gedachten te doen veranderen. De Staten bleven weigeren afgevaardigden naar gemelde stad te zenden, doch verklaarden 21 Febr: aan Sparre en Ehrenstein, dat zij genegen waren een wapenstilstand met Engeland te sluiten. Thans echter was het blaadje omgekeerd en wilde Karel daarvan niets hooren. Na vele onderhandelingen werd hij echter overgehaald, Duinkerken te laten varen, waarop hij aan Lodewijk de keuze tusschen Aken en Keulen gaf. De Fransche koning wees de laatstgemelde stad aan en benoemde kort daarna, evenals Karel, gezanten, om aldaar de onderhandelingen te voeren. Ook van onze zijde werden spoedig afgevaardigden benoemd en wel door Holland Beverningk en Renswoude, door Zeeland Odijk, door Friesland van Haren en door Groningen IJsbrandts [1]).

[1]) Alpen. l. l. bl: 369. Basnage. l. l. bl: 392—394. Bylandt. bl: 13. Holl: Merc: 1673. bl: 8—11. 43—46. [Konynenberg]. bl: 391—394.

De hoop, die men koesterde, dat de onderhandelingen thans weldra zouden beginnen, werd niet verwezenlijkt. De Zweedsche mediateurs brachten 5 April ter vergadering van H. H. M. twee bezwaren te berde, die Lodewijk geopperd had.

Ten eerste wilde hij Renswoude, die een edelman uit Utrecht was, niet als gezant van H. H. M. erkennen, omdat hij, die provincie in bezit hebbende, hem als zijn onderdaan beschouwde. Deze zwarigheid werd des te spoediger uit den weg geruimd, daar reeds eenige leden van Holland om dezelfde reden zich tegen de benoeming van Renswoude gekant hadden. Beverningk bleef derhalve alleen als afgevaardigde van Holland.

Het tweede bezwaar van Lodewijk was, dat hij Keulen, hetwelk hij zelf gekozen had, thans verwierp, om dezelfde reden waarom vroeger H. H. M. Duinkerken geweigerd hadden, om de niet- neutraliteit der stad. Nadat in Januari 1672 Bamphield met zijn regiment Keulen verlaten had, was de stad bezet door een regiment Westphaalsche kreits-troepen, waartoe Munster, Neuburg-Gulik, Brandenburg-Kleef, Paderborn, Keulen en Osnabrück ieder 200 man geleverd hadden. De markies de Grana vertrouwde deze bezetting niet en hij had weten te bewerken, dat hij met zijn regiment, hetwelk in Keizerlijken dienst stond, door den magistraat in de stad gelaten werd. Lodewijk was van oordeel, dat de tegenwoordigheid van Grana aan de onzijdigheid van Keulen in den weg stond, en koos derhalve Aken tot plaats der onderhan-

396—398. Mignet. l. l. bl: 138—140. 141. Sylvius. Stuk I. bl: 458. 474. 475. 477. 497. 525. 531—537. 542—544. 578—582. Verv: Valk: bl: 671—678. Wagenaar. l. l. bl: 242—245.

delingen. De magistraat van Keulen evenwel, die in het verblijf van zoovele gezanten en in de onzijdigheid als handelsplaats groot voordeel voor de stad zag, wist bij den Keizer te bewerken, dat Grana zelf terug ontboden werd, terwijl zijn regiment in den eed der stad genomen en onder het bevel van baron van der Leijen, een vriend van den Straatsburger bisschop, gesteld werd.

Daarmede was ook deze zwarigheid opgeheven. Onze gezanten, die 11 Mei vertrokken waren, hadden zich reeds naar Aken begeven, waar zij den 19den aangekomen waren. Zij vonden aldaar alleen de Zweedsche mediateurs, die den 2den ter vergadering van H H. M. afscheid genomen hadden, en bleven eenigen tijd, totdat zij naar Keulen vertrokken, waar zij 12 Juni aankwamen [1]).

De gezanten van Frankrijk en de Zweedsche mediateurs bevonden zich reeds te Keulen. Korten tijd later kwamen aldaar ook de ambassadeurs van andere, bij de negotiaties belang hebbende vorsten. De onderhandelingen werden daarop 27 Juni aangevangen.

Lodewijk had 18 April aan zijne gezanten eene instructie gegeven, waarin hij hun opdroeg, ook voor de belangen zijner bondgenooten te waken. Zij moesten de aanspraken van Keulen op een gedeelte van het graafschap Zutfen of van Overijssel en die van Munster op Borculo, Lichtenvoorde,

[1]) Res: St.-G. 22 Mei 1673. Basnage. l. l. bl: 394. 395. Bylandt. bl: 15. 16. Ennen. l. l. bl: 300—306. Holl: Merc: l. l. bl: 54—56. 66. 67. 74. [Konynenberg]. bl: 398. 399. 412—415. Mignet. l. l. bl: 140. 141. Schotel. bl: 45. Sylvius. l. l. bl: 582. 588. 589. 598. 599. 605. Verv: Valk: bl: 678—686. Wagenaar. l. l. bl: 245. Brieven onzer gezanten, d[te] 19, 26 Mei, 16 Juni 1673 (R. A.).

Nede, Westerwolde, de Bourtange, Lingen, Bredevoort, Winterswijk, Aalten en Dinxperlo ondersteunen [1]). Deze eischen, die zooveel op die van Juni 1672 geleken en reeds toen geen ingang hadden kunnen vinden, waren thans zeer zeker veel te hoog, te meer daar H. H. M. allerminst genegen waren, den beiden geestelijken vorsten iets in te willigen, en zelfs met pretensies op en klachten tegen Christoph Bernard te voorschijn traden. Zoo had, om niet van de gravin van Bentheim te spreken, graaf Otto van Limburg-Stirum H. H. M. verzocht, den gezanten de behartiging zijner belangen op het punt der heerlijkheid Borculo op te dragen; zoo verzocht Johan van Gent, dat Beverningk c. s. voor de teruggave zijner in het stift Munster gelegene goederen, die de bisschop in het begin van den oorlog verbeurd verklaard had, zou zorgen; zoo kwam Unico Ripperda, heer van Hengelo en Boxbergen, met een dergelijk verzoek voor den dag; zoo hernieuwde Godard van Reede-Ginckel zijne aanspraak op de goederen, die hij door zijne echtgenoote in het stift Munster behuwd had; zoo verlangde Werner van Dorth, heer van Issum, teruggave van het hem ontnomene goed den Veehof. Zoo klaagden de Staten zelven over den vorm der paspoorten, die de bisschop 4 Mei uitgevaardigd had; hij had, over hen sprekende, in plaats van die hochmoegenden herrn General Staten der vereinigten Niederlande slechts den term: die herrn General Staten der Niederlande gebruikt; hij noemde zijne eigene bondgenooten die höchste und hohe

[1]) Het ligt niet in mijn plan, de onderhandelingen te Keulen, die trouwens wat Frankrijk betreft niets opgeleverd hebben, in haar geheel te behandelen. Slechts dat gedeelte, hetwelk meer bijzonder op Keulen en Munster betrekking heeft, heb ik mij voor oogen gesteld.

herrn allijrten en die van H. H. M. slechts die hohen allijrten; hij had in het paspoort niet over koeriers gesproken; zijn vrijgeleide was, blijkens de daarin vervatte uitdrukking, alleen währender friedenshandelung geldig en gaf dus geene zekerheid voor den terugkeer, als onverhoopt de onderhandelingen afgebroken werden. Christoph Bernard antwoordde daarop, dat hij over, niet tot H. H. M. gesproken had; wat de titulatuur der bondgenooten betreft zeide hij, dat hij, tot de zijne sprekende, ze höchste und hohe noemde; eindelijk verklaarde hij, dat de koeriers onder de wel vermelde dienaren der gezanten begrepen waren en dat het vrijgeleide natuurlijk ook na afbreking der onderhandelingen gold.

De ambassadeurs der beide prelaten kwamen nog niet te voorschijn en hunne belangen waren derhalve altijd in handen van de Zweedsche mediateurs, die echter ronduit aan onze afgevaardigden verklaarden, dat zoodra de zaak met Frankrijk en Engeland geschikt was, de onderhandelingen met Munster en Keulen geen bezwaar zouden opleveren. Deze verklaring beviel den Staten zeer en zij bevalen hunnen gezanten, die goed in het geheugen te prenten en later te pas te brengen, daar Christoph Bernard geene pretensies ter wereld kon maken, terwijl Maximiliaan Hendrik de zijne hoogstens tot de evacuatie van Rijnberk kon uitstrekken.

Intusschen ging het met de onderhandelingen niet vlot, daar Frankrijk en Engeland stijf op hun stuk bleven staan. De Zweedsche gezanten leverden aan de onze 11 Juli de vredesvoorwaarden, die de beide koningen waarschijnlijk zouden eischen, over. Die condities waren evenwel wederom zoo hoog, dat onze ambassadeurs zwarigheid maakten, die zonder nadere instructie aan te nemen, en derhalve twee hun-

ner, Beverningk en van Haren, naar 's Gravenhage zonden.

Deze beiden brachten 17 Juli ter vergadering der Staten-Generaal rapport uit, waarna zij met Fagel en andere commissarissen van H. H. M. conferenties hielden, waarvan het resultaat was, dat men oordeelde, dat »aenden heere Chur-»furst van Cöln soude connen werden gelaeten de stad Rhijn-»berck, ende naergegeven de pretensien, die haer ho: mo: »dienaengaende hebben. Ende dat met den heere Bisschop »van Munster de vrede simpelijck soude behooren vernieuwt »te worden."

Mauregnault, van Haren en Gockinga werden naar hunne respectieve gewesten gezonden, om den uitslag der conferenties in de provinciale vergaderingen mede te deelen. Holland (27 Juli) en Groningen (14 Juli) keurden het ter conferentie beslotene goed. Friesland (16 Juli) machtigde zijne afgevaardigden ter vergadering van H. H. M., om zonder ruggespraak tot het nemen van zoodanige resolutie mede te werken, als voor de gezamenlijke provincies tot het sluiten van een goeden vrede noodig geoordeeld werd. Zeeland (28 Juli) was het vrij wel eens met het in den Haag beslotene, maar wilde o. a. niet, dat men Hulst, Hulsterambacht, Sas van Gent en Moerspui aan den vijand overliet, omdat de bezitter, welke dan ook, van die plaatsen een te gevaarlijke nabuur zou zijn; werd men gedwongen eenige steden af te staan, dan moesten die gevonden worden uit die provincies, »daer-»onder eenige plaetsen ende quartieren haer soo lachement »ende selffs met affsweeringe van de Unie, onder de vijan-»den hebben begeven," de provincie Utrecht uitgezonderd, omdat deze tot dekking van Holland moest blijven strekken.

Waren de resoluties der gewesten vrij eenstemmig ten

aanzien van Munster en Keulen, zij verschilden in verscheidene punten omtrent de voorwaarden, waarop men met Frankrijk en Engeland vrede zou sluiten. De omstandigheden veroorloofden niet, de gewesten tot eenparige denkwijze te brengen. Dientengevolge werden de verschillende resoluties aan Beverningk en van Haren medegegeven, die daarna den Haag verlieten en 14 Aug: te Keulen terugkwamen [1]).

Gedurende hunne afwezigheid was weinig voorgevallen. Het voornaamste was, dat eindelijk de gezanten van Keulen en Munster aangekomen waren. De eerstgemelde, de bisschop van Straatsburg en zijn broeder, Willem Ego, hadden van hun meester last, op herstel der geledene schade, vergoeding der oorlogskosten en waarborg tegen toekomstige beleedigingen zoowel voor Keulen, als voor Brandenburg, Munster en Oost-Friesland aan te dringen.

De instructie van Christoph Bernard voor zijne gezanten, Frederik Schmising, Gosewijn Droste-Vischering en Werner zur Muhlen, bevatte hoofdzakelijk de volgende vijf punten: 1° afstand door H. H. M. van hetgeen Lodewijk XIV hem bij verschillende tractaten beloofd en gewaarborgd had, n.l. Borculo, Lichtenvoorde, Wedde met Westerwolde, de Bour-

[1]) Res: St.-G. 7 April, 13, 17, 31 Juli, 5, 14 Aug: 1673. Secr: Res: St.-G. 3, 19, 29 Juli, 7, 10 Aug: 1673. Secr: Res: Holl: 27 Juli 1673. l. l. bl: 346—348. Basnage. l. l. bl: 452—454. Bylandt. bl: 19. Ennen. l. l. bl: 306. Holl: Merc: l. l. bl: 119—122. [Konynenberg]. bl: 414—416. Mignet. l. l. bl: 141—143. 144. 145. 148. 152. Peter. bl: 173. Sylvius. l. l. bl: 633. 634. Verv: Valk: bl: 689—692. 708—711. 718. 719. 720. Wagenaar. l. l. bl: 253—256. Brieven van Beverningk, Odijk, van Haren en IJsbrandts, d^to 2, en van dezelfde aan het secrete besoigne, d^to 27, 30 Juni, 15 Aug: 1673 (R. A.). Paspoort van den bisschop van 4 Mei 1673. (F. M. L. 12. 13).

tange, Bellingwolde c. a., Bredevoort, Winterswijk, Aalten en Dinxperlo, alle welke plaatsen en streken, behalve de Bourtange en Westerwolde, door den bisschop bezet waren; 2° afstand van hetgeen de verbondenen verder veroverd hadden en Lodewijk hun gewaarborgd had; 3° afstand van alle plaatsen, die de Fransche koning aan deze zijde van de Maas veroverd had, behalve de steden, die vroeger aan Brabant en Vlaanderen behoord hadden en volgens de tractaten aan Lodewijk moesten komen; 4° satisfactie pro damnis, pro perceptis fructibus der door H. H. M. geusurpeerde heerlijkheden en pro sumptibus belli, waarvan de lijst den gezanten nagezonden zou worden; 5° zekerheid in futurum, waartoe het, volgens den bisschop, genoegzaam was, dat Frankrijk en Engeland den vrede garandeerden; meerdere garandeurs waren niet noodig, »weilen alle ubrige mit gelt sich leicht- »lich uff den hollandischen seithen bringen lassen, und Ihrer »hochfurst: Genade zu wieder sein werden," gelijk gebleken was bij de garandeurs van den Kleefschen vrede, die geduld hadden, dat H. H. M. dien op alle punten geschonden hadden.

Courtin, één der Fransche gezanten, zeide aan de Munstersche, dat de Kleefsche vrede eigenlijk door den bisschop geschonden was, dat deze slechts voorwendsels gezocht had en dat derhalve de Keizer niet onbillijk handelde, als hij H. H. M. hielp. De Munstersche gezanten waren zoo verbaasd over dit gezegde, dat zij het als kortswijl beschouwden, doch Courtin wilde zich daarover niet verder uitlaten. Hij zeide, dat men er thans niet over spreken zou, wie gelijk, wie ongelijk had, maar dat men H. H. M. eenvoudig zou te kennen geven, dat zij die en die voorwaarden moesten aanne-

men, indien zij vrede wilden hebben. Verder beloofde hij zijne medewerking, om den bisschop vermeerdering van grondgebied te verschaffen, doch zeide om des vreden wille te hopen, dat de Munstersche eischen niet te hoog waren.

De keurvorstelijke en bisschoppelijke gezanten hielden conferentie en leverden daarop hunne vorderingen aan de Zweedsche mediateurs over. Deze vonden ze te hoog en drongen op matiging aan, daar billijke postulata zouden bewerken, dat die vorsten, welke thans neutraal of mediateurs waren, hen daarin tegen H. H. M. zouden ondersteunen. Deze opmerking hielp weinig, want Keulen en Munster beschouwden de volgende voorwaarden als volkomen billijk:

1°. H. H. M. doen in perpetuum afstand van alles, wat de verbondene vorsten iure belli per arma aut pacta verkregen hebben;

2°. H. H. M. geven die plaatsen, hetzij reeds bezet, hetzij nog onbezet, over, zonder welke de koning van Frankrijk beloofd heeft, geen vrede te zullen sluiten;

3°. H. H. M. restitueeren aan den graaf van Bentheim zijne weggeroofde kinderen;

4°. Aan de katholieken in al de vereenigde provincies wordt vrije uitoefening van godsdienst toegestaan; zij worden niet langer van het bekleeden van posten uitgesloten;

5°. H. H. M. geven aan de Malthezer en Johanniter ridders en aan de geestelijken hunne ontnomene goederen terug;

6°. De Staten geven vergoeding voor de door hen den verbondenen vorsten aangebrachte schade, alsmede voor de door hen genotene inkomsten en voor de oorlogskosten;

7°. Tot zekerheid voor het vervolg ontruimen de Staten de

door hen bezette steden, die aan naburige rijksvorsten toebehooren, en geven die aan hare wettige eigenaars terug.

Er was een groot verschil tusschen hetgeen Keulen en Munster meenden te kunnen eischen en hetgeen onze gezanten na de terugkomst van Beverningk en van Haren konden aanbieden. Onze onderhandelaars wilden van geene concessies aan de beide prelaten weten, daar H. H. M. niet de aanvallers waren geweest, maar aangevallen waren geworden en derhalve satisfactie konden eischen. Amore pacis evenwel wilden H. H. M. aan Keulen Rijnberk overlaten. Tegenover Christoph Bernard wilden zij van geene concessie hoegenaamd hooren; alleen zouden zij, evenzeer amore pacis, geene wraak op hem nemen.

Onze gezanten bleven er intusschen op aandringen, dat de verbondene vorsten hunne postulata zouden overleveren, dewijl hetgeen de Zweedsche mediateurs tot nu toe gevraagd hadden, geen officieel karakter had. Schmising vertrok daarop naar Munster, om de meening des bisschops te vernemen.

Terwijl aan den eenen kant onze gezanten hoorden, dat de gemelde eischen zeker hoog zouden zijn, verminderde aan de andere zijde de genegenheid van H. H. M., om daarin te treden. De afloop van den zeeslag van 21 Augustus, het heroveren van Naarden en de verbonden met den Keizer, Spanje en Lotharingen verhoogden het vertrouwen van H. H. M. zeer en deden de hoop verdwijnen, dat de vrede spoedig tot stand zou komen, tenzij de verbondenen voorstellen deden, die na de gedane in het geheel niet te verwachten waren. Bovendien gaf Beverningk 4 Sept: den Zweedschen gezanten

te kennen, dat als de aanbiedingen van H. H. M. niet vóór den 15den aangenomen werden, deze slechts in gemeenschap met den Keizer, Spanje en Lotharingen de onderhandelingen konden voortzetten [1]).

Eindelijk, juist op den zoo even gemelden 15den September, leverden de twee Keulsche en de drie Munstersche gezanten den onzen de volgende voorwaarden over:

Keulen en Munster zouden al hunne veroveringen in Drente en Gelderland benevens Deventer en Kampen teruggeven, alsmede het landschap Vollenhoven, met uitzondering van Salland en Zwartsluis. Ook het landschap Colmeschate en de dorpen rondom Kampen zouden aan H. H. M. teruggegeven worden. Daarentegen eischten de beide geestelijke vorsten:

1°. Zwolle met die gedeelten van Twente en Salland, die niet uitgezonderd waren, doch het zou hun niet vrijstaan, den IJssel tusschen Deventer en Kampen te versterken;

2°. Van het graafschap Zutfen Lochem en Grol, alsmede de heerlijkheden Borculo, Bredevoort en Lichtenvoorde;

3°. Vrijheid van handel, zooals die thans bestond, voor de inwoners van alle steden, die in hunne macht kwamen;

4°. Behoud van den tegenwoordigen toestand der katholieke

[1]) Secr: Res: St.-G. 1, 8 Sept: 1673. Basnage. l. l. bl: 454. Holl: Merc: l. l. bl: 164. 165. Mignet. l. l. bl: 160. 161. Peter. bl: 177. Verv: Valk: bl: 721—726, 734. Secrete brief van Dozancker, d[to] 1 Sept: 1673. (R. A.). Brieven aan het secrete besoigne van IJsbrandts, d[to] 25 Juli, 1, 4 Aug:, van Beverningk, van Haren en IJsbrandts, d[to] 2, en van dezelfde en Odijk, d[to] 4, 13 Sept: 1673 (R. A.). Volmacht en instructie van den bisschop, d[to] 16 en 17 Juli, postulata foederatorum principum van Aug: 1673 (F. M. L. 12. 13). Brieven van Schmising, Droste en zur Mühlen aan den bisschop, d[to] 23 Juli, 1, 4, 17, 24 Aug: 1673 (F. M. L. 12. 13).

religie- in Deventer en Kampen en vrije uitoefening van dien godsdienst in de geheele republiek;

5°. In plaats van Wedde, Westerwolde, de Bourtange en Bellingwolde c. a., door Frankrijk en Engeland bij tractaten aan Munster beloofd, Lingen c. a. en slechting der Bourtange;

6°. Eene som van 200000 kroonen baar, te betalen 6 weken na het sluiten van den vrede;

7°. Ontruiming van Emden en Lieroort door de Staatsche troepen en restitutie van die beide steden aan Oost Friesland, evenals die van de andere door H. H. M. bezette rijkssteden aan hare respectieve eigenaars; voldoening voor de Duitsche en Malthezer orden, alsook voor Brandenburg en Neuburg;

8°. Teruggave der Bentheimsche kinderen aan hun vader;

9°. Waarborgen en zekerheid tegen verdere aanvallen en beleedigingen van den kant van H. H. M.

Die eischen wekten de verbazing en verontwaardiging van de Staten op. Zij gelastten Beverningk c. s., den Zweedschen ambassadeurs te verklaren, dat zulke vorderingen de ondergang der republiek zouden zijn en derhalve onaannemelijk waren. De vredesonderhandelingen stokten daardoor en de hoop op een goeden uitslag werd niet beter, toen onze gezanten ook dien van den hertog van Lotharingen aan de negotiatiën wilden doen deelnemen, waartegen Frankrijk zich met alle kracht verzette [1]).

[1]) Secr: Res: St.-G. 23 Sept:, 2, 4 Oct: 1673. Secr: Res: Holl: 18 Sept: 1673. L. l. bl: 350—370. Basnage. l. l. bl: 446. 447. Bylandt. bl: 22. 23. Dumont. l. l. bl: 243. 244. Kluit. bl: 168. n°. 667. Verv: Valk: a. bl: 735. 737. 738. Wagenaar. l. l. bl: 259. 260. Brieven aan het secrete.

Hoe weinig er ook te Keulen verricht werd, toch werden de onderhandelingen tusschen onze gezanten en die der geestelijke vorsten niet geheel afgebroken. In het begin van November stelden de Zweedsche mediateurs voor, dat H. H. M. aan Keulen en Munster ieder 300000 kroonen als vergoeding van oorlogskosten zouden geven, waartegen de keurvorst en de bisschop het grootste gedeelte der door hen bezette plaatsen ontruimen en eenige voorloopig als onderpand behouden zouden, totdat de arbiters, die men wederzijds zou benoemen, over de hun te geven satisfactie uitspraak gedaan hadden.

Ook het ultimatum, dat de Munstersche gezanten overleverden, was vrij wat gematigder dan de postulata van 15 September. De bisschop toch eischte:

1°. Behoud der tegenwoordige godsdienstvrijheid in Overijssel;

2°. De heerlijkheid Bredevoort met Winterswijk, Aalten en Dinxperlo;

3°. De heerlijkheden Borculo en Lichtenvoorde, benevens Grol, welks vestingwerken geslecht konden worden;

4°. De heerlijkheid Lingen met hare vier parochiën.

Alles salvo puncto justitiae ita regulando ne quid inde in posterum oriatur controversiae.

De aanspraak op Westerwolde, Wedde en Bellingwolde had Christoph Bernard derhalve geheel laten varen, hoewel die streken, zeide hij, vroeger aan het stift ontnomen waren en veel meer gewicht hadden dan Lingen, dat hij in de plaats gesteld had. Westerwolde, Wedde en Bellingwolde toch wer-

besoigne van Beverningk, van Haren en IJsbrandts, d° 16, en van deselfde en Odijk, d° 20, 27 Sept: 1673 (R. A.). Postulata van 15 Sept: 1673 (P. M. L. 12, 13).

den ieder jaar door aanslibbing grooter en rijker aan vette weiden, en de drie daarin gelegene forten, de Bourtange en de Oude en Nieuwe schansen waren even zoovele sleutels der republiek, terwijl de tol bij het laatstgenoemde fort jaarlijks, volgens des bisschops zeggen, over de 80000 gld: opbracht. Christoph Bernard evenwel verkoos Lingen amore pacis, omdat het midden in het stift Munster en op rijksbodem lag en omdat de inwoners alle katholiek, die der genoemde drie streken gereformeerd waren.

Deze toenadering des bisschops verwekte in den Haag de hoop, dat het niet onmogelijk zou zijn met hem een afzonderlijken vrede te sluiten. H. H. M. besloten dan ook (24 Nov:), ofschoon »den Bisschop geensints meriteert eenigh »voordeel uijt den iegenwoordigen oorlogh te trecken, door»dien hij desen Staet altijt een seer quaet ende vijandigh ge»moet toegedragen, inden voorsz: oorlogh geëngageërt ende »met de uijtterste schimp en smaet getracteert heeft" en zij derhalve niets liever zouden zien, dan dat hij »de ongemac»ken vanden oorlogh oock soude mogen voelen", Beverningk c. s. te gelasten, met de Munstersche gezanten verder te onderhandelen. Uit deze praemissen kan men echter lichtelijk opmaken, dat de aanbiedingen van H. H. M. niet schitterend waren. Sommigen wilden den bisschop eene matige som en Borculo geven, mits hij Stirum daarvoor schadeloos stelde; anderen wilden hem alleen eenig geld beloven en hem daarvoor Grol tot onderpand laten, doch daartegen verzetten zich weder anderen »om de consequentie, die daerinne resideert." Het besluit der Staten was, dat zij er niet van wilden hooren, den bisschop eenige plaats hetzij als blijvend eigendom, hetzij als onderpand over te laten; wat de geldsom betreft.

wilden zij hoogstens 300000 gld: geven, terwijl Holland aan Beverningk liet weten, dat hij wel tot 400000 gld: gaan mocht.

Het zou echter nog eenigen tijd duren, voordat het onzen gezanten gelukte, dit magere aanbod smakelijk te maken. Op het einde van het jaar sliepen deze onderhandelingen evenals de andere, die altijd op de quaestie over de al of niet toelating van Lotharingen schipbreuk leden [1]).

Intusschen was de toestand van Christoph Bernard en Maximiliaan Hendrik niet gunstiger geworden De Fransche koning ondersteunde hen weinig en liet 45000 daalders, die als subsidie naar Munster gezonden moesten worden, terughouden, hetgeen den bisschop zeer verbitterde. Erger stond het met den keurvorst van Keulen. Zijne residentie Bonn was 12 Nov: ingenomen, waarna hij zelf naar Keulen geweken was, waar hij, van geldmiddelen ontbloot, een treurig leven leidde. Ook hem onthield Lodewijk de voor het onderhoud der troepen noodige subsidiën; slechts eens zond hij hem 12000 rksd:. Maximiliaan Hendrik, ontmoedigd en misnoegd, knoopte 20 Dec: onderhandelingen met den Keizerlijken gezant, Lisola, aan. Hij beloofde, zijne troepen niet meer tegen den Keizer of Spanje te zullen laten optrekken en zich geheel naar Leopolds bevelen te zullen schikken; zijne twisten met H. H. M. wilde hij aan eene scheidsrechterlijke uitspraak onderworpen; tot onderpand voor de oprechtheid

[1]) Secr: Res: St.-G. 24 Nov: 1673. Holl: Merc: l. l. bl: 260. Sylvius. l. l. bl: 707. 708. 713. Verv: Valk: bl: 741. 742. Brief van Fagel aan Beverningk, d[to] 24 Nov: 1673, voorstel der Zweedsche mediateurs en ultimatum van Munster (Verbael Aken—Keulen). Brieven van Schmising en zur Müllen, d[to] 9, 19 Dec: 1673, 2 Jan: 1674 (F. M. L. 12. 13).

zijner bedoelingen verklaarde hij zich bereid, Neuss, Dorsten en Werl in handen van Mentz, Beijeren, Neuburg en Hessen te stellen.

Courtin had het Fransche hof reeds gewaarschuwd, dat de houding van den keurvorst twijfelachtig begon te worden, maar men had daarop weinig acht geslagen. Thans echter begon men ongerust te worden, doch zonder reden. Het gelukte den ijverigen Willem Ego, den keurvorst weder aan het wankelen te brengen en te bewerken, dat hij van eene verbinding met den Keizer ten nadeele van Frankrijk afzag. Tevergeefs waren evenwel de pogingen, die Furstenberg bij Louvois aanwendde om geld te krijgen. De Fransche minister bleef doof voor die aanzoeken, iets wat weinig met de zoo hoog geroemde zorg van Lodewijk voor zijne bondgenooten strookte [1]).

De onderhandelingen werden ondertusschen slap en langzaam voortgezet, behalve die tusschen H. H. M. en Engeland, welke tot den vrede van Londen (19 Febr: 1674) leidden. Die met Frankrijk daarentegen leverden niets op en werden eerlang geheel afgebroken na de beruchte oplichting van Willem Ego van Furstenberg (14 Febr:) en de bekende quaestie over het ophouden van het geld, dat voor de Fransche bezetting van Neuss bestemd was (1 Maart). Die twee voorvallen hadden tengevolge, dat Lodewijk zijne gezanten terugriep, die 16 April Keulen verlieten.

Die incidenten en het daardoor veroorzaakte vertrek der Fransche ambassadeurs, hoe onaangenaam ook op het eerste

[1]) Corstiens. bl: 236. 237. Depping. bl: 231—236. 242—244. Ennen. l. l. bl: 320—325. Holl: Merc: l. l. bl: 260. 261. Mignet. l. l. bl: 276. 277. Peter. bl: 189. Tücking. bl: 229. 230. Verv: Valk: bl: 739—741.

gezicht, bewerkten, dat de onderhandelingen van H. H. M. met Keulen en Munster, tot welke ik nu terugkeer, beter van stapel liepen.

In het begin van 1674 deed de zoogenaamde derde partij zich gelden, die toen uit Zweden, Beijeren, Neuburg en Hannover bestond. Het doel dier mogendheden was, hare landen en luiden tegen buitenlandsch geweld, inkwartieringen en doortochten te beschermen en aan de oorlogvoerende partijen vredesvoorwaarden secundum aequum et bonum aan te bieden. Wilde ééne der partijen die condities niet aannemen, dan zou de derde partij zich bij de andere voegen, om de eerste tot de aanneming te dwingen. Om aan hunne bemiddeling meer klem bij te zetten zouden de genoemde vier vorsten een leger van 41000 man op de been brengen, waartoe Zweden 15000, Hannover 14000, Beijeren 8000 en Neuburg 4000 man leveren zou.

De derde partij eischte voor Keulen Rijnberk c. a. en 300000 rksd:, voor Munster Borculo en Bredevoort. Die verderingen, hoe gematigd ook, hadden echter weinig kans van aangenomen te worden. H. H. M. waren niet gezind, eenig grondgebied aan den bisschop af te staan, en dat deze meer verlangde, dan de derde partij hem geven wilde, bleek uit het ultimatum, dat hij 1 Maart door Lisola aan onze gezanten deed toekomen.

Hij eischte:

1°. Borculo, Lichtenvoorde en Grol;

2°. De heerlijkheid Bredevoort;

3°. Westerwolde, Bellingwolde en Wedde of in plaats daarvan Lingen met 4 parochiën;

4°. Eene geldsom als vergoeding voor de oorlogskosten.

Hij had daarbij, altijd amore pacis, vier trappen van eischen gevoegd, die in de plaats van het ultimatum konden treden. Behalve de geldsom en de slechting van Grol, die in alle vier voorkwamen, behelsden zij het volgende:

1°. Munster zou Borculo en Bredevoort behouden, doch aan den prins van Oranje het pandgeld, dat op de laatstgemelde heerlijkheid rustte, teruggeven; de quaestie over Westerwolde zou aan de Keizerlijke beslissing onderworpen worden;

2°. Borculo zou aan Munster komen; over Bredevoort en Westerwolde zou de Keizer beslissen en intusschen zou het dominium daarvan in statu quo blijven;

3°. H. H. M. zouden Borculo en Bredevoort aan den prins van Oranje afstaan, die daarvoor Lingen met de 4 parochiën aan Munster zou geven; de Keizer zou over Westerwolde uitspraak doen;

4°. Borculo, Bredevoort en Westerwolde zouden door H. H. M. aan prins Willem overgelaten worden als compensatie voor de heerlijkheid Lingen, die aan Munster zou komen.

Onze ambassadeurs antwoordden aan Lisola, dat zij niet gemachtigd waren, aan Christoph Bernard een duim grondgebieds af te staan, en dat zij zelfs, wegens de ten voordeele van H. H. M. veranderde omstandigheden, er bezwaar in vonden, een stuiver aan te bieden, ofschoon zij vroeger verlof gekregen hadden, eenig geld te geven. Lisola betreurde het zeer, dat de Staten zoo stijf op hun stuk stonden, omdat de bisschop zich niet ongenegen toonde, de Fransche zijde te verlaten en die des Keizers te kiezen en dezen zijne troepen, die op 5000 ruiters, 1600 dragonders en 6000 voetknechten geschat werden, over te leveren. Daarbij kwam dat

Lisola, een ijverig katholiek, heimelijk ten gunste van Christoph Bernard gestemd was en niets liever zag, dan dat deze met het meeste mogelijke voordeel uit den strijd kwam.

Beverningk en IJsbrandts, die thans alleen H. H. M. te Keulen vertegenwoordigden, meenden dat de overgang van den bisschop het algemeene verbond niet weinig zou versterken, ofschoon zij de Munstersche troepen noch zoo voltallig, noch zoo goed achtten, als Lisola voorgaf. Zij rieden derhalve H. H. M. aan, den bisschop eene som gelds toe te staan, daar hij die anders zeker toch zelf door middel van brandschattingen zou innen.

De Staten schreven den gezanten hunne bedoelingen in een zeer hoogmoedigen brief. Van afstand van grondgebied aan een vorst, die hen zoo onrechtvaardig aangevallen en den Keizer zoo grof beleedigd had, wilden zij niets weten. De bondgenooten konden zulks niet kwalijk nemen, daar deze "niet hebben gevigileert, soo als het behoorde, om ons tijdelijck dese splinter uit de voet te helpen trecken." De eenige concessie van H. H. M. was, dat zij geene wraak op den bisschop wilden nemen. Zij bevalen verder aan de gezanten de behartiging der belangen van verschillende ingezetenen en speciaal die van Waldeck op het punt van Werth aan. De krasse termen van H. H. M. werden eenigszins hierdoor verzacht, dat zij Beverningk en IJsbrandts machtigden, den bisschop, als hij zijne troepen afstond, hoogstens 300000 gld: toe te staan, die betaald moesten worden door de provincies en steden, welke bij den vrede met Munster ontruimd moesten worden.

Beide partijen, zoowel H. H. M. als de bisschop, die van de hulp van den streng katholieken Lisola nog iets geeds

verwachtte, wilden van geen toegeven hooren, hetgeen in den Haag weinig genoegen verwekte, zoodat de raad-pensionaris aan onze gezanten schreef: »Ik sie al des bisschop doen »aen voor pure fourberien" [1]).

De Fransche koning bemerkte intusschen, dat Christoph Bernard begon te wankelen, en hem niet geheel willende verliezen zond hij Rousseau, die in 1671 in Zweden geweest was, naar Coesfeld. Aldaar werd een verdrag gesloten (24 Maart), waarbij de koning het graafschap Zutfen, dat hij ontruimen wilde, aan den bisschop overliet, waartegen deze toestond, dat zijn subsidie maandelijks met 16000 daalders verminderd werd, n.l. 7000 voor de verkrijging van het gemelde graafschap en 9000, die hij reeds vroeger had laten vallen als vergoeding voor de hem toegestane contributies in Overijssel.

Verwonderlijk genoeg wilde Lodewijk dit verdrag niet goedkeuren en verbitterde en ontmoedigde door zijne maatregelen tot ontruiming der Nederlandsche steden den bisschop nog meer. Daarbij kwam het incident Bellefonds. Deze Fransche maarschalk, een man van strenge beginselen, vol liefde voor het katholieke geloof, dat een krachtigen steun in Christoph Bernard had, meende, dat het met de eer zijns meesters streed zijne bondgenooten in den steek te laten. Lodewijk had hem het terugvoeren zijner troepen uit de Nederlandsche steden opgedragen, doch Bellefonds, dezen maatregel als de inleiding tot den afval van Munster en Keulen be-

[1]) Secr: Res: St.-G. 6 Maart 1674. Muller. bl: 93. 94. Verv: Valk: bl: 796. Brieven van Beverningk en IJsbrandts aan het secrete besoigne, d^to 24 Febr:, 2, en van G. Fagel aan hen, d^to 21 Maart 1674 (R. A.). Munstersch ultimatum van 1 Maart 1674 (F. M. L. 12. 13).

schouwende, waagde het, zich tegen de bevelen zijns gebieders te verzetten en toebereidselen te maken, om die bondgenooten van Frankrijk te ondersteunen. Lodewijk, aan strenge gehoorzaamheid gewoon, nam die handelwijze zeer euvel op, doch het kostte vrij veel moeite, Bellefonds tot rede te brengen [1]).

Aldus werd Christoph Bernard door Frankrijk geheel in den steek gelaten. Zijn toestand was thans verre van aangenaam. Aan de ééne zijde bedreigden hem de vorsten van Brunswijk-Lunenburg, aan de andere rukten de Keizerlijke troepen op het stift aan. Gelukkig voor den bisschop nam de bevelhebber der laatste, Sporck, dien Lisola aan onze gezanten als een »seer gierigh ende seer geinteresseert man" afschilderde, eene zeer dubbelzinnige houding aan. Hij knoopte zelfs eene geheime onderhandeling met den bisschop aan, wien hij insinueerde geen vrede te sluiten, als H. H. M. niet Borculo en Bredevoort afstonden.

Den Staten beviel die houding van den Keizerlijken generaal niet, daar zij streed met het verdrag, dat zij met Leopold gesloten hadden. Zij lieten door hunne gezanten op grootere werkzaamheid aandringen, hetgeen ten gevolge had, dat eindelijk de Keizerlijken het stadje Werne veroverden en uitplunderden.

Intusschen deed Kramprich in den Haag pogingen, om Christoph Bernard een dragelijken vrede te bezorgen, en leverde daartoe het volgende project over. Hernieuwing en bevestiging van den Kleefschen vrede; ontruiming door den

[1]) Alpen. l. l. bl: 385. Basnage. l. l. bl: 500. 501. Depping. bl: 250. 251. 252—256. 278. 279. Oeuvres. l. l. bl: 480—492. Rousset. Dl: II. bl: 7—17. Tücking. bl: 232. 233.

bisschop van alle door hem bezette plaatsen; vereeniging, op nader te bepalen voorwaarden, der Munstersche troepen met het Keizerlijke leger; belofte van den bisschop, dat hij nimmer Frankrijk tegen den Keizer en diens bondgenooten zou ondersteunen; betaling eener geldsom door H. H. M.; verlof aan Christoph Bernard om met van Stirum over den verkoop van Borculo overeen te komen en bepaling, dat H. H. M. zich daartegen niet mochten verzetten en bij eventueelen verkoop aan den bisschop het ius directi dominii zouden overdragen; onderwerping van het geschil over Bredevoort aan commissarissen, door den Keizer, H. H. M. en Munster te benoemen; het uit den weg ruimen der Bentheimsche quaestie.

H. H. M. keurden dit project niet goed, daar het den bisschop kans op vermeerdering van grondgebied gaf. Beverningk en IJsbrandts leverden dan ook te Keulen een ander over, welks voornaamste bepalingen waren: eeuwige vrede; Christoph Bernard zou alle door hem bezette plaatsen, met name Lingen, Lichtenvoorde, Steinfurt en Borculo ontruimen en aan alle vassallen, van wie Johan van Gent, de graaf van Flodorp, Godard van Ginckel en Werner van Dorth speciaal genoemd werden, de hun ontnomene goederen teruggeven; hernieuwing van den Kleefschen vrede; opneming van de wederzijdsche bondgenooten en vrienden, met name van den graaf van Bentheim, in het tractaat; staking der vijandelijkheden na de uitwisseling der ratificaties, welke na twee weken in den Haag zou plaats hebben.

Tevergeefs beproefden Schmising en zur Mühlen andere voorwaarden te bedingen. Lisola toonde hun aan, dat H. H. M., die aan Frankrijk geen duim gronds en zelfs niet »une maille"

hadden willen afstaan, allerminst den bisschop vermeerdering van grondgebied zouden geven.

Na nog eenige pourparlers teekenden de beide genoemde Munstersche gezanten 22 April twee vredesverdragen, het eene met den Keizer, vertegenwoordigd door Lisola en Fischer, het andere met H. H. M., voor wie Beverningk en IJsbrandts optraden. Het laatste bevatte de volgende bepalingen: eeuwige vrede en vriendschap; algeheele amnestie voor al het na den Kleefschen vrede gebeurde, behalve voor landverraders; ontruiming van al de door de Munsterschen bezette plaatsen, met name van Lingen, Lichtenvoorde en Borculo; vrijlating der wederzijdsche gevangenen zonder losgeld; teruggave door Christoph Bernard van alle den Staatschen ontnomene goederen, met name van Werth aan Waldeck; hernieuwing van den vrede van 18 April 1666; insluiting van Bentheim in dit verdrag; garantie van den Keizer en Spanje; ratificatie binnen uiterlijk twee weken in handen der Keizerlijke gezanten, als wanneer de vijandelijkheden zouden ophouden [1]).

[1]) Res: St.-G. 25 April 1674. Secr: Res: St.-G. 29 Maart, 11 April 1674. Res: Holl: 4 Mei 1674. bl: 16—19. Alpen. l. l. bl: 386—396. Basnage. l. l. bl: 510. 511. Bylandt. bl: 26. 27. Cau en Scheltus. Dl: V. bl: 848—852. Corstiens. bl: 237. Depping. bl: 258. 259. Dumont. l. l. bl: 259—261. Ennen. l. l. bl: 335. Holl: Merc: 1674. bl: 89—91. Kluit. bl: 170. n°. 673. 674. Mignet. l. l. bl: 280. 281. Peter. bl: 192. Pufend: bl: 701. Sylvius. Dl: III. bl: 44—46. 47—49. Tücking. bl: 231. 233—235. Verv: Valk: bl: 800 & bijl: bl: 83—86. [de Vries]. bl: 290—293. Wagenaar. l. l. bl: 304. Brieven van Beverningk en IJsbrandts aan het secrete besoigne, d[te] 14, 22, 26 Maart, 3, 18, 21, 23 April, en secrete brief van Douncker, d[to] 2 Mei 1674 (R. A.). Brieven van Schmising en zur Mühlen aan den bisschop, d[to] 16, 20 April 1674 (F. M. L. 12. 13). De

Op den dag der onderteekening van het vredesverdrag tusschen H. H. M. en Munster ontstond er nog eene moeilijkheid. Deze liep over het goed Darfeld, dat vroeger aan den graaf van Flodorp toebehoord had, maar door Christoph Bernard aan den reeds vroeger genoemden Gosewijn van Raesfeld gegeven was. De bisschop droeg Flodorp een kwaad hart toe, omdat deze niet alleen zich in de vroegere twisten tusschen Christoph Bernard en Munster, »als Generael van »de Borgerye binnen Munster hadde gedragen, nemaer oock, »om dat hy een van des Bisschops Guarde die niet eens ge»wapent was, gloepend ende van achteren hadde doodt ge»schoten" [1]).

Beverningk en IJsbrandts hadden niet willen teekenen, tenzij de Munstersche gezanten in de restitutie van Darfeld toestemden. Deze echter meenden, dat het eene privaat zaak was, die met de tractaten in geen verband stond, en dat aan Flodorp de weg van rechten openstond. Tevergeefs ondersteunden Lisola en Fischer de Munstersche gezanten. Het

bepalingen uit het tractaat van Munster met den Keizer, welke voornamelijk op mijn onderwerp betrekking hebben, zijn de volgende: de bisschop verklaarde zich bereid, den Keizer, als deze zulks verlangde, troepen over te geven; daarentegen zou Leopold trachten te bewerken, dat den katholieken in de Nederlandsche steden, die de bisschop bezet had, in Lingen en verder in de geheele republiek grootere godsdienstvrijheid toegestaan werd en dat H. H. M. afstand deden van de heerschappij over de heerlijkheid Borculo, opdat zij weder onder het Rijk en het stift Munster, cui de jure competit, kwame.

[1]) Den herlevenden Cromwel, met alle zyne Macchiavellisten ende Macchiavellische Listigheden ende Practijcken, Munster in Westphaelen, 1668. bl: 41 (Duncaniana 1668 Dl: I). Vgl: mijn acad: proefschrift bl: 421, noot 1.

eenige wat de onze, om den vrede op die quaestie geene schipbreuk te doen lijden, toestonden, was dat het geschil tot aan de ratificatie van het tractaat uitgesteld werd.

De Munstersche ambassadeurs teekenden 8 Mei een artikel, waarbij de beslissing over de quaestie aan de Keizerlijke gezanten onderworpen werd, die, na partijen gehoord te hebben, binnen drie maanden uitspraak zouden doen, terwijl de bisschop, die dit artikel den 11den ratificeerde, beloofde, de beslissing der Keizerlijke gezanten te zullen eerbiedigen.

Dienzelfden 8sten Mei werden de ratificatie van H. H. M., dto 4 Mei, en die van Christoph Bernard, dto 25 April, uitgewisseld en bevalen de Staten, »dat van nu aff aen alle »acten van hostiliteijt sullen cesseren ende ophouden" [1]).

Niet zoo spoedig als met Munster konden H. H. M. met Keulen vrede sluiten. De keurvorst zelf, die met de ellende van zijn land begaan was, toonde zich niet afkeerig, de zijde van Frankrijk, dat zoo weinig voor zijne bondgenooten deed, te verlaten, doch Frans Ego wist hem weder van zijne goede voornemens af te brengen. Deze wankelmoedigheid van Maximiliaan Hendrik was oorzaak, dat de onderhandelingen gedurende eenigen tijd niets opleverden. Eindelijk echter begreep de keurvorst, dat hem niets overbleef dan het hoofd in den schoot te leggen, waarop 11 Mei de vrede tusschen

[1]) Res: St.-G. 4, 8 Mei 1674. Alpen. l. l. bl: 396. 397. Tücking. bl: 234. Brieven van Beverningk en IJsbrandts aan het secrete besoigne, dto 30 April, 1, 2, 8 Mei, en brief van Flodorp aan hen, dto 30 April 1674 (R. A.). Brief van Schmising en zur Mühlen aan den bisschop, dto 23 April 1674 (F. M. L. 12. 13). Gedurende het leven van Christoph Bernard bleef de quaestie over Darfeld onbeslist.

hem en H. H. M. geteekend werd. De voornaamste bepalingen kwamen, mutatis mutandis, met die van het tractaat tusschen H. H. M. en Munster overeen. De keurvorst evenwel kwam er in zooverre beter af, dat, terwijl de bisschop niets verkregen had, de Staten hem Rijnberk inruimden [1]).

[1]) Res: St.-G. 14 Mei 1674. Alpen. l. l. bl: 403. Basnage. l. l. bl: 511. Bylandt. bl: 27. Depping. bl: 259. 260. Dumont. l. l. bl: 262. 263. Ennen. l. l. bl: 335—338. Holl: Merc: l. l. bl: 104. 105. Kluit. bl: 170. 171. n°. 675. Mignet. l. l. bl: 281. Peter. bl: 192. Sylvius. l. l. bl: 54. Verv: Valk: bl: 800. 801—803. [de Vries]. bl: 299—301. Wagenaar. l. l. bl: 304. 305. Brieven van Beverningk en IJsbrandts aan het secrete besoigne, d[to] 30 April, 1, 2, 12 Mei, en secrete brieven van Douncker, d[to] 20 Maart, 27 April, 2 Mei 1674 (R. A.).

TWAALFDE HOOFDSTUK.

GESCHILLEN VAN ALLERLEI AARD TUSSCHEN H. H. M. EN CHRISTOPH BERNARD. — DREIGENDE HOUDING VAN ZWEDEN. — EPPEN NAAR MUNSTER GEZONDEN. — VERBOND VAN CHRISTOPH BERNARD MET DEN KEIZER VAN 7 JUNI 1675. — ZUR MÜHLEN NAAR DEN HAAG GEZONDEN. — VERBOND TUSSCHEN H. H. M., SPANJE EN MUNSTER VAN 12 OCT: 1675.

Nauwelijks was de vrede met Munster gesloten, of er dreigden reeds weder moeilijkheden te ontstaan. De bisschop zond 26 April den drost van Rheine, Twickel, naar Lingen, om, overeenkomstig een Keizerlijk mandaat, die heerlijkheid aan den graaf van Tecklenburg op te dragen. Prins Willem beklaagde zich bij H. H. M. over deze schending van art: 3 van het vredesverdrag. Beverningk en IJsbrandts spraken over die zaak met Fischer en deze met de Munstersche gezanten, die hun meester verontschuldigden door te zeggen, dat hij,

toen de zaak gebeurd was, nog geene kennis van het sluiten van den vrede droeg. Zulks klonk vrij onwaarschijnlijk, doch hoe het zij, de Munstersche troepen ontruimden kort daarop Lingen [1]).

Ook de evacuatie der door de bisschoppelijke benden bezette steden ging hier en daar met moeilijkheden gepaard. Zwartsluis en Hasselt werden 16 Mei verlaten en van de vreemde gasten bevrijd. Langer duurde hun verblijf te Zwolle, dat veel van hen te lijden had. Tevergeefs zond kolonel Golsteyn, commandant van Kampen, een kapitein naar Zwolle, om de ontruiming dezer stad te doen bespoedigen. H. H. M. vaardigden daarheen eene commissie, bestaande uit van Asperen, Bootsma, Gockinga en Ph. Zoete de Laeke van Villers, heer van Zeventer, af, die bewerkte, dat na vele moeilijkheden Zwolle 20 Mei door de Munsterschen ontruimd werd.

Drente werd door den bisschoppelijken overste, Calcar, gesommeerd, de volle contributie tot het einde van Mei te betalen en bovendien 100 dukaten voor de ontruiming van de Ommerschans, voor welke sommen hij 10 ingezetenen als gijzelaars dreigde mede te nemen, hetgeen H. H. M.

[1]) Res: St.-G. 21 Mei 1674. Secr: Res: St.-G. 1 Mei 1674. Holl: Merc: l. l. bl: 106. Verv: Valk: bl: 802. 808. [de Vries]. bl: 301. Brieven van Beverningk en IJsbrandts aan het secrete beseigne, d[te] 7, 8 Mei 1674 (R. A.). Van Haren was intusschen naar Engeland vertrokken, maar de drie overige gezanten, ofschoon Odijk weinig deel aan de onderhandelingen had genomen, brachten 21 Mei ter vergadering van H. H. M. rapport uit. Zeker zal op Beverningk en IJsbrandts de secrete resolutie betrekking hebben, waarbij H. H. M. uit den post der defroijementen aan „twee per„sonen, den Lande goede diensten gedaen hebbende," ieder 5000 gld: toekenden.

den drost van Twente bevalen desnoods met geweld te beletten.

Grol en Bredevoort werden in den nacht van 26/27 Mei ontruimd en ook, quod acerbissimum fuit, Borculo, al welke evacuaties niet zonder gewelddadigheden van den kant der Munstersche soldaten afliepen, waarover de genoemde commissarissen, die 7 Juni ter vergadering van H H. M. rapport uitbrachten, zonder veel vrucht klaagden [1]).

De Munstersche troepen, die de Nederlandsche steden ontruimd hadden, werden te Borken verzameld. Plotseling ontstond er onder die troepenmassa, toen zij hoorde dat zij voor den Keizer zou moeten vechten, een opstand, die een zeer bedenkelijk voorkomen kreeg. De bisschop meende de oorzaak te vinden in het ontslag, dat zijn generaal Nagel kort te voren van hem verzocht en verkregen had, daar dezen, indien hij zich gezind getoond had om in dienst des Keizers te treden, de troepen zeker gevolgd zouden zijn. Anderen waren van oordeel, dat de opstand het gevolg der inblazingen van Fransche agenten was. Zeker is het, dat Lodewijk met leede oogen zag, dat de bisschop zich verbonden had, zijne troepen aan Leopold over te geven. Nog 22 April had Rousseau met Christoph Bernard, die zich met op zijn gevaarlijken toestand te wijzen over het sluiten van den vrede met H. H. M. verontschuldigde, over het over-

[1]) Res: St.-G. 23, 24 Mei, 7, 16, 18, 29 Juni 1674. Alpen. l. l. bl: 404. 405. Corstiens. bl: 237. 238. Sylvius. l. l. bl: 54. 56—64. Tücking. bl: 235. Vervolg: Valk: bl: 814. 815. Brieven van Golsteyn, d[te] 3/13, van Asperen, Bootsma, Gockinga en Zeventer, d[te] 10/20, en van Bootsma en Zeventer, d[te] 26, 27, 28 Mei 1674 (R. A.). Brief van Bernard Joost van Ittersum aan G. Fagel, d[te] 1 Juni 1674 (R. A.).

nemen der Munstersche troepen onderhandeld. De bisschop eischte veel geld, 50 kroonen voor iederen ruiter. Rousseau vond dit te hoog en daar hij bovendien geen last tot het overnemen had, verviel de onderhandeling en werden de Munstersche troepen aangewezen, om voor den Keizer te strijden.

Hoe het zij, het soldatenoproer duurde slechts kort. Christoph Bernard gaf eene scherpe berisping aan zijne officieren en liet eenige belhamels straffen, hetgeen den schrik onder de overige bracht. Kort daarop (7 Juni) trokken onder generaal Post 14 Munstersche regimenten, waarvan 7 uit ruiters, 2 uit dragonders en 5 uit voetknechten bestonden, over den Rijn, om zich bij het Keizerlijke leger te voegen. Alpen schat de sterkte van die troepen op 10000 man, doch dit getal is zeker te hoog. Anderen meenden, dat het slechts 6000 man waren, doch dat 3000 spoedig volgen zouden. Jakob Borssele van der Hooge, heer van Geldermalsem, dien H. H. M. naar het leger des Keizers afgevaardigd hadden, zag 11 Juni de gemelde troepen bijeen en gaf als sterkte zoo aan ruiters als aan voetknechten niet meer dan 4300 man op.

De Munstersche troepen maakten in 1674 den veldtocht tegen Turenne mede, doch leden, minder door het vuur dan door ziekten en gebrek, groote verliezen, zoodat generaal Post, kolonel Houtuyn en 3000 gemeenen gestorven waren, toen de overige in Westphalen de winterkwartieren betrokken [1]).

[1]) Alpen. l. l. bl: 406—410. 413—415. Corstiens. bl: 238. Depping. bl: 262—265. 280. 281. Holl: Merc: l. l. bl: 124. Tücking. bl: 235. 236. 237. [de Vries]. bl: 304. Brieven van Bootsma en Zeventer, d[o] 1, van

Kort na den vrede ontstond het volgende geschil met den bisschop. Bij de inneming van Deventer in 1672 was door de Munsterschen o. a. de ritmeester Osebrand Jan Rengers gevangengenomen en verder in arrest gehouden, omdat hij het van hem verlangde rantsoen van 3000 rksd: niet kon voldoen Hij had later kans gezien te ontsnappen, doch was kort vóór den vrede bij Neuenhaus weder in handen der Munsterschen gevallen. De staten van Groningen verzochten zijne vrijlating op grond van het tweede artikel van het vredestractaat, doch Christoph Bernard beweerde, dat het thans eene particuliere zaak geworden was, dewijl overste Calcar voor de betaling van het rantsoen borg gebleven was en derhalve op Rengers verhaal had. Deze daarentegen ontkende ooit 3000 rksd: als losgeld beloofd of Calcar als borg aangenomen te hebben.

Op verzoek der staten van Groningen bemoeiden H. H. M. zich met de quaestie. De bisschop echter bleef beweren, dat Rengers in 1672 wel degelijk Calcar verzocht had borg te zijn en dat het dus den overste vrijstond, zich tegen de vrijlating van den ritmeester te verzetten. Wat de afloop dezer zaak is geweest, kan ik niet melden. Denkelijk is zij spoedig op de eene of andere wijze uit den weg geruimd, ten minste zij komt niet voor onder de reeks van klachten, die H. H. M. in 1675 aan zur Mühlen overleverden [1]).

Dounncker, d[to] 5, van Geldermalsem, d[to] 18, van Hendrik van Bilderbeek, correspondent te Keulen, d[to] 15, en secrete brief van Dounncker, d[to] 8 Juni 1674 (R. A.).

[1]) Res: St.-G. 7 Juni, 23 Juli 1674. Brieven der staten van Groningen, d[to] $\frac{\text{25 Mei}}{\text{4 Juni}}$, en van den bisschop, d[to] 30 Juli, 14 Aug: 1674 (R. A.).

Aan den anderen kant had ook Christoph Bernard eene grief. Coeverden tot Stoevelaar had gedurende den oorlog sauvegarde van den Munsterschen overste Tölner gekregen en hem daarvoor, in plaats van baar geld, eene obligatie van 1000 rksd: gegeven. Thans nu de oorlog geeindigd was, had Tollius, die in het begin van 1673 door H. H. M. aangesteld was om contributies in Munsterland, Bentheim, Lingen, en later ook in Gelderland en Overijssel te heffen, zes soldaten aan Gerrit Adolf Bentinck tot Brekelenkamp ter inkwartiering gezonden. Deze stond in een slechten roep, omdat hij den bisschop gediend had, en Tollius had hem tot betaling eener zekere som aangemaand. Coeverden wilde, dat Bentinck in mindering zijner schuld de bewuste obligatie van 1000 rksd: zou zien in te lossen. Bentinck weigerde zulks en daarom had Tollius hem »opde sachtste manieren »ende met alle bedenckel: discretie'' geëxecuteerd. De bisschop beweerde, dat de schuld van Coeverden aan Tölner eene zaak was, die Bentinck in het geheel niet aanging, en dat deze derhalve in strijd met de bij art: 2 van den vrede bepaalde amnestie behandeld werd. Ook deze quaestie schijnt spoedig uit den weg geruimd te zijn. Althans ik heb daarover verder niets aangetroffen [1]).

Het was echter zeer wenschelijk, den bisschop in eene goede stemming te houden en hem geene reden tot ontevredenheid te geven. Zwarte donderwolken toch kwamen uit het noorden opzetten. Zooals ik reeds gezegd heb was de houding van Zweden gedurende den geheelen oorlog zeer moeilijk geweest. In het begin van 1673 had de Fransche gezant,

[1]) Res: St.-G. 27 Nov: 1674. 11, 29 Jan: 1675. Brieven van den bisschop, d[to] 14 Nov:, en van Tollius, d[to] 6/16 Dec: 1674 (R. A.).

de markies de Feuquières, alle pogingen aangewend, om koning Karel XI te bewegen tot levering der 16000 man, waarmede Zweden volgens het tractaat van 14 April 1672 Lodewijk moest helpen, zoodra de Keizer en Brandenburg ten gunste van H. H. M. wapenden. Zweden had allerlei uitvluchten gezocht en na den vrede van Vossem beweerd, dat zijne medewerking niet noodig was.

Lodewijk begreep, dat hij geld in de schaal moest werpen, om die te zijnen voordeele te doen overslaan. Na lang loven en bieden teekende Feuquières 27 Sept: 1674 een verdrag, waarbij Zweden tegen een behoorlijk subsidie zich verbond, zijn leger in de landen der vorsten van Brandenburg, Celle en Wolfenbuttel te doen rukken, omdat deze den Westphaalschen vrede, waarvan Zweden en Frankrijk garandeurs waren, geschonden hadden.

Kort daarop sloot Karel XI verdragen met Hannover en Beijeren, welke sommigen voor het vormen eener zoogenaamde derde partij aanzagen, doch welker beteekenis eene geheel andere was. Beijeren toch beloofde, tot behoud van den Westphaalschen vrede zijne troepen bij die van Zweden te zullen voegen, terwijl Hannover zich verbond, Elbing of een overtocht over de Elbe te bezetten, zoodra het daartoe door de bewegingen van het Zweedsche leger in staat zou zijn [1]).

Dewijl aldus het gevaar van een aanval uit het noorden naakte, wilden H. H. M. gaarne zekerheid verkrijgen, welke de houding van Christoph Bernard zou zijn. Zij zonden derhalve naar Munster Philips van Emmenhuizen tot Eppen,

[1]) Alpen. l. l. bl: 416—418. Droysen. l. l. bl: 518. 519. Mignet. l. l. bl: 335—341. Muller. bl: 98. Pufend: bl: 740—743.

die in 1672 als kolonel in Staatschen dienst getreden was. Zij droegen hem op den bisschop bekend te maken, dat Zweden van plan scheen te zijn, Brandenburg aan te vallen; dat in zoodanig geval Frederik Willem door de Staten en hunne bondgenooten ondersteund zou worden, en dat zij gaarne zouden zien, dat de bisschop zijne troepen met de hunne vereenigde, om tegen de gemeenschappelijke vijanden te ageeren.

Eppen kwam 12 Dec: 1674 te Munster aan en had reeds den volgenden dag audientie bij Christoph Bernard. Deze betuigde zijne genegenheid jegens H. H. M., met wie hij gaarne in vriendschap zou leven. Hij verklaarde, dat de houding van Zweden zeer veel reden tot ongerustheid gaf, maar dat het de plicht van de Staten en van hunne bondgenooten was, Brandenburg te ondersteunen. Wat hem zelven betrof, zeide hij over de quaestie zijne gedachten te zullen laten gaan en eerst te willen zien, wat de plannen van Hannover waren. Ook Schmising en zur Mühlen herhaalden (15 Dec:) aan Eppen, dat hun meester wel is waar hoe langer hoe meer over de Zweedsche wapening hoorde, maar dat hij niet handelen wilde, voordat hij zeker wist wat de Keizer zou doen. Bovendien had hij thans te weinig troepen, daar de meeste in den Elzas lagen, en was hij bevreesd, de Zweden naar zijn eigen land te lokken. Hij verklaarde zich echter bereid, om verder over de zaak te onderhandelen [1]).

Het antwoord, dat Eppen ontvangen had, was derhalve niet in alle deelen bevredigend. H. H. M. wantrouwden den bisschop, doch wilden niets liever, dan dat hij zich tegen

[1]) Secr: Res: St.-G. 28 Nov:, 2 Dec: 1674. Instructie voor Eppen van 2, en brief van hem aan G. Fagel, d[to] 16 Dec: 1674 (R. A.).

Zweden verklaarde. Ook de Keizer liet in den Haag door Kramprich het nut van een bondgenootschap met Munster betoogen.

Het was echter nog zeer onzeker, welken weg Christoph Bernard zou inslaan. Hij gebruikte den winter, om zijne benden, die gedurende den afgeloopen veldtocht zoo veel geleden hadden, weder voltallig te maken. De Keizer zond Fischer en Kielmansegge tot hem, om hem te bewegen weder troepen bij het Keizerlijke leger te voegen. De bisschop evenwel toonde weinig lust in het voorstel van Leopold en de twee gezanten keerden onverrichter zake naar Keulen terug.

Aan den anderen kant werd Christoph Bernard door Verjus, die zich op dit oogenblik te Hannover bevond, bewerkt. De Fransche gezant en Jan Frederik brachten het zoover, dat de bisschop zijn secretaris Wintgens met genoegzame volmacht naar Verjus zond, om een verdrag te sluiten, mits het niet streed tegen de autoriteit des Keizers Alpen beweert, dat het oogmerk van den bisschop met deze onderhandeling geen ander was, dan zich met Zweden, Hannover en Beijeren tot eene derde partij te verbinden. Christoph Bernard moest echter maar al te goed weten, dat Zweden niet van plan was eene zoogenaamde onzijdigheid te bewaren, maar wel degelijk tot ondersteuning van Frankrijk op te rukken. De onderhandeling met Verjus strekt dan ook zeker weinig tot eer van Christoph Bernard. In het algemeen kan men zeggen, dat het gehalte zijner politieke handelingen er gaandeweg niet beter op werd en dat hij daarbij hoe langer hoe meer door de minder edele drijfveeren van hebzucht en eerzucht gedreven werd.

De wervingen van den bisschop, gevoegd bij de geruchten,

die over zijne twijfelachtige houding inkwamen; verwekten hier te lande groote ongerustheid. Friesland en Groningen luidden weder de alarmklok. H. H. M. evenwel, in onzekerheid verkeerende, wilden niet gaarne door het verzamelen eener krijgsmacht op de oostelijke grenzen aan Munster reden tot verbittering geven en vergenoegden zich dus met aan de beide genoemde provincies te antwoorden, dat zij geene vrees behoefden te koesteren.

De ongerustheid verdween later, toen het bleek, dat de onderhandelingen van Christoph Bernard met Verjus, om welke reden dan ook, afgesprongen waren, hetzij omdat Lodewijk niet genoeg geld bood of te lang draalde, hetzij de bisschop uit eigen beweging of op aansporing des Keizers tot andere gedachten gekomen was.

Van die omstandigheid maakte Frederik Willem gebruik. Hij zond Blaspeil naar Munster, om een verdrag tot stand te brengen. De bisschop daarentegen vaardigde zijn krijgsraad Dr. Ham, Frederik Schmising, baron Theodoor Anton van Vehlen en pater Körler naar Keulen af, om met Fischer te onderhandelen. Zulks had ten gevolge, dat laatstgenoemde op den Ludgeriburg 7 Juni 1675 met Frederik Schmising een verdrag sloot. De bisschop zou te velde trekken met 9000 man, die aan hem alleen den eed zouden doen en tegen de tegenwoordige en toekomstige vijanden des Keizers gebruikt zouden worden; Leopold zou dadelijk na de ratificatie 30000 kroonen in baar geld betalen en verder maandelijks, te rekenen van 1 Juni, gedurende de zes zomermaanden 10000 kroonen; aan de bisschoppelijke troepen werden Paderborn, Corvey, Lippe, Bentheim, Tecklenburg, Schaumburg, Rietberg en de andere in den West-

phaalschen kreits gelegene heerlijkheden tot onderhoud aangewezen, terwijl de Keizer aan de steden Keulen, Bremen en Aken zou aanbevelen, die troepen op allerlei wijzen te ondersteunen; de bisschop en de keizerlijke bevelhebbers zouden met gemeenschappelijk overleg beslissen, waar het hulpkorps gebruikt zou worden; het tractaat zou, wat het subsidie betrof, gerekend worden met 1 Juni ingegaan te zijn en binnen 4 weken na de onderteekening geratificeerd worden.

Aan deze laatste bepaling kon de Keizer niet voldoen, daar er moeilijkheden over de aan de Munstersche troepen tot onderhoud toegewezene streken oprezen. H. H. M. en de hertogen van Brunswijk-Lunenburg wilden Oost-Friesland, de koning van Denemarken Oldenburg en de keurvorst van Keulen het aan zijn aartsstift behoorende graafschap Recklinghausen van inkwartiering bevrijd zien. Leopold kon echter 7 Sept: ratificeeren, nadat men van wederzijden eenige concessies gedaan had. Brandenburg had toegestaan, dat aan den bisschop ook Gimborn en Neustadt, toebehoorende aan den vorst van Schwartzenberg, benevens Essen toegewezen werden, terwijl Fischer, die naar Oost-Friesland gereisd was, de stenden bewogen had, de inkwartiering gedurende de volgende zes wintermaanden van den bisschop voor een maandelijksch subsidie van 6000 rksd: af te koopen.

Omstreeks denzelfden tijd verbond Christoph Bernard zich met Brandenburg en Denemarken, en deze drie vorsten bewogen den hertog van Hannover, die tot nu toe èn uit persoonlijke sympathie èn ten gevolge van de overredingen der Fransche en Zweedsche gezanten, Verjus en Pufendorf,

altijd de partij van Lodewijk gehouden had, tot een onzijdigheidsverdrag, dat 11/21 Sept: te Hannover geteekend werd. Jan Frederik zou gedurende den oorlog neutraal blijven, den Keizer en diens bondgenooten niets in den weg leggen en Munster, Brandenburg en Denemarken niet tegenwerken; daarvoor zou hij vrijdom van doortocht en winterkwartieren genieten en beloofde men hem vergoeding, als Lodewijk hem ter oorzake van dit verdrag eenig nadeel mocht toebrengen.

Dat de Fransche koning daaraan in het geheel niet dacht blijkt hieruit, dat Verjus kort daarop (18 Oct:) te Linsburg met den altijd nog Franschgezinden hertog een verdrag sloot, waarbij deze beloofde, aan geene vijandelijkheden tegen Lodewijk deel te nemen, zijn leger niet af te danken en na het eindigen van dezen oorlog tegen een maandelijksch subsidie van 20000 thaler aan Frankrijk 3500 man over te laten [1]).

Het wordt thans tijd te zien, wat er intusschen in den Haag gebeurd was. Christoph Bernard had aan Eppen beloofd, dat hij Frederik Schmising zou zenden. Deze echter werd door ongesteldheid verhinderd, zoodat in zijne plaats zur Mühlen in het begin van Februari 1675 in den Haag kwam,

[1]) Secr: Res: St.-G. 31 Dec: 1674, 1, 6 Juni 1675. Res: Holl: 23 Jan: 1676. bl: 33—38. Alpen. l. l. bl: 416. 418—428. 448. 450. Corstiens. bl: 239. Droysen. l. l. bl: 519. 523. 541. 542. Dumont. l. l. bl: 295. 296. 305—307. 312. 318. Havemann. l. l. bl: 273. Holl: Merc: 1675. bl: 199. Klopp. bl: 388. Moerner. bl: 386. 387. Pufend: bl: 785. 786. 806—810. Spittler. l. l. bl: 301. Sylvius. l. l. bl: 271. 286. 287. Tücking. bl: 237—239. [de Vries]. bl: 306. 307. Wagenaar. l. l. bl: 376. Wiarda. l. l. bl: 80—82. Secrete brieven van Douncker, d[te] 8, 12, 15 Febr:, 14, 21 24 Mei, 11 Juni 1675 (R. A.).

die betuigde, dat zijn meester gezind was, in alle opzichten den vrede van Keulen na te komen. Commissarissen van H. H. M. bespraken met hem, wat men tot gemeenschappelijke verdediging kon doen, waarop zur Mühlen verklaarde, geen bepaalden last op dat punt te hebben, maar dat de bisschop meende genoeg te doen met zijne vestingen goed te bezetten en zijne contingenten volgens de constituties des Rijks en zijn tractaat met den Keizer te leveren.

Op verzoek van den Munsterschen gezant, die gaarne alle geschillen uit den weg geruimd zag, legden de Staatsche commissarissen hem de volgende lijst van klachten en eischen over:

1°. Ontslag van Jan Croeven. Deze was als gijzelaar door de Munsterschen uit Steenwijk naar Coesfeld gevoerd en werd aldaar, niettegenstaande de contributie van Steenwijk voldaan was, gevangen gehouden. De bisschop, wien H. H. M. een paar malen brieven over die zaak geschreven hadden, beweerde, dat nog een restant van de contributie van Steenwijk betaald moest worden. Zur Mühlen beloofde tot het ontslag van Croeven zijn best te zullen doen. Denkelijk is hij daarin geslaagd, dewijl later van die zaak geene melding meer gemaakt wordt [1]).

2°. Opheffing van het arrest, gelegd op het goed Bulingh, toebehoorende aan ritmeester Herman Gosewijn van Hambroek tot Bulingh, die in Febr: 1672 in Staatschen dienst getreden was. Zur Mühlen zeide, dat men het in deze zaak, die niet spoedig geeindigd werd, facto niet eens was [2]).

[1]) Res: St.-G. 30 Juli, 19 Sept:, 26 Oct: 1674, 18, 26 Maart, 20 April, 9 Mei 1675.

[2]) Res: St.-G. 27 Jan:, 7 Febr: 1676, 22 Febr: 1677.

3°. Vergoeding van schade, door ingezetenen van Salland en Twente na 12/22 April geleden en salvo calculo op 460000 gld: begroot.

4°. Teruggave van eene metalen slang, schietende 6 pond, in strijd met het vredestractaat uit Hasselt en twee dito metalen stukken uit Zwartsluis medegenomen.

5°. Teruggave van geschut en ammunitie, uit het graafschap Zutfen weggevoerd, en vergoeding van extorsies in Drente.

6°. Ontslag van Willem Cremer, burger van Deventer. In Mei 1674 hadden de Munsterschen het kerspel Raalte c. a. voor eene contributie van 3000 gld: aangesproken, voor welke som Cremer zich als gijzelaar aangeboden had. Toen echter dat geld betaald was, hielden de Munsterschen hem gevangen, daar zij aan verschillende posten nog 8479 gld: eischten. De bisschop verklaarde, dat hij zelf niet ongenegen was den gijzelaar los te laten, doch dat hij zulks niet mocht doen, omdat de zaak eenigen zijner officieren, die zich toen (27 Febr: 1676) in het Bremensche bevonden, aanging. Te vergeefs ijverde Hester Mullers, de vrouw van Cremer, voor de vrijlating van haar man en verzocht zij, dat de contributies van Raalte, Olst, Holten en Bathmen, waarvoor hij gevangen zat, betaald werden. Wel is waar trachtten H. H. M. door de staten van Overijssel te bewerken, dat de geërfden van Raalte c. a. die som voldeden, doch deze antwoordden, dat zij over Mei 1674 geene contributie meer schuldig waren. H. H. M. droegen aan Amerongen, toen hij in 1676 zich te Bremen bevond, op, om die zaak met Schmising te behandelen.

De Munstersche afgevaardigde zeide, dat hij nooit iets over die quaestie gehoord had, maar dat, als de bewuste 3000 gld: wezenlijk betaald waren, Cremer losgelaten moest worden. Hij beloofde daarover met den bisschop te zullen spreken. Ook Rave, wien later Amerongen te Bremen de zaak aanbeval, beloofde hetzelfde als Schmising, maar er volgde geene beslissing. H. H. M. konden daaruit zien, schreef onze gezant, »hoe weijnich »reflectie op hare Intercessionalen, soo mondelingh, »als schriftelick gedaan, oock in dese sake, op pure »justitie berustende, bij dat Hoff ende de Ministers »wert gemaeckt;" H. H. M. moesten »een nadruckelijcke »taal jegens den Heere Bisschop laten voeren; insonder»heijt in regard vanden meergenoemden Cremer, in »wiens opsichte de arme Ingesetenen vande Carspelen »Ralte, Olst, Holte, ende Bathmen staan gemineert te »werden." H. H. M. volgden den raad van Amerongen, welke zeker te kras scheen, niet op. Zij vergenoegden zich met bij zur Mühlen, die in 1677 weder in den Haag was, op de loslating van Cremer aan te dringen, doch wederom zonder vrucht. Waarschijnlijk is de ongelukkige gijzelaar eerst ontslagen, nadat in Mei 1678 de geschillen over de contributies tusschen Munster en Overijssel uit den weg geruimd waren [1]).

7°. De zaak van Freitag.

8°. Teruggave aan Godard van Raede-Ginckel van het goed Rettenbroeck, gelegen bij de Munstersche stad Ahlen

[1]) Res: St.-G. 10 Jan:, 23 Maart, 18 April, 6 Juni, 14, 15, 20 Oct:, 25, 27 Nov: 1676, 29 April, 18 Mei 1677. Brieven van Amerongen, d^to 26 Dec: 1676, 3 Maart 1677 (R. A.).

en toebehoorende aan zijne gemalin, dat geweldadig door een Recke van Drensteinfurt in bezit genomen was [1]).

9°. Teruggave van Darfeld aan den graaf van Flodorp.

Zur Mühlen vertrok daarop naar Munster, doch keerde op het einde van Juni terug, om gewichtiger zaken te behandelen. Hij bood 19 Juli H. H. M. uit naam zijns meesters een verbond aan op den voet van dat, hetwelk zij met Osnabrück gesloten hadden, en op de volgende voorwaarden:

1°. De bisschop zou, behalve de 9000 man, die hij reeds op de been had, ten dienste der bondgenooten 1000 ruiters en 2000 voetknechten leveren;

2°. De bestemming dier troepen zouden de geallieerden bij meerderheid van stemmen bepalen;

3°. Spanje en H. H. M. zouden betalen aan werfgeld 24000 rksd: en verder aan maandelijksch subsidie 8000 rksd:, makende in een jaar 120000 rksd:;

4°. Indien Spanje en H. H. M. die gelden niet comptant konden voldoen, zou de bisschop het voor lief nemen, als zij, tegen genoegzame waarborg, beloofden, die op een zekeren tijd te zullen betalen.

Mauregnault trad over dat aanbod in conferentie met Lira, die het zeer aannemelijk vond, doch eerst daarover aan Villa Hermosa, landvoogd der Spaansche Nederlanden, schrijven moest. Tevens was Lira van gevoelen, dat men zoo weinig mogelijk subsidie beloven moest en dan nog niet comptant, maar te betalen na het einde van den oorlog.

Villa Hermosa keurde het voorstel goed en 10 Sept:

[1]) Res: St.-G. 30 April 1675.

werd ter vergadering van H. H. M. een concept-tractaat gelezen, dat uit de volgende artikels, die grootendeels in het definitieve verdrag overgenomen werden, bestond:

1°. Het verbond strekte niet, om iemand aan te vallen, maar om den algemeenen vrede te herstellen. Als art: 1 van het tractaat overgenomen.

2°. De bisschop zal uiterlijk ééne maand na het sluiten van het verdrag 1000 dragonders en 2000 voetknechten op de been brengen. Deze bepaling werd in art: 2, zeker ten voordeele van den bisschop, in dezer voege veranderd, dat het contingent zou bestaan uit 500 dragonders en 2500 voetknechten.

3°. De bisschop zal die troepen onderhouden. Later vervallen.

4°. Hij zal tot werfgeld 24000 rksd:, de ééne helft door H. H. M., de andere door Spanje te betalen, ontvangen. Overgenomen in art: 2.

5°. H. H. M. en Spanje zullen verder ieder elke maand 4000 rksd: tot onderhoud betalen. Overgenomen in art: 2.

6°. De gemelde 3000 man zullen verdeeld worden in 3 regimenten, ieder van 10 even groote compagnieën. Later vormden in art: 3 de 500 dragonders één, de 2500 voetknechten twee regimenten.

7°. De maandelijksche betaling zal beginnen, zoodra de bisschop de troepen gereed heeft en daarvan aan H. H. M. en Spanje bericht gegeven heeft. Later werd in art: 4 bepaald, dat de betaling van de werfgelden dadelijk na de ratificatie geschieden zou, terwijl die van het maandelijksche subsidie met 1 Aug: zou beginnen.

8°. Beide partijen konden de troepen doen monsteren. Overgenomen in art. 5.

9°. De 3000 man zouden, tenzij bij meerderheid der stemmen van de bondgenooten anders beslist werd, blijven bij de troepen, die de bisschop volgens zijn tractaat met den Keizer op de been moest hebben. Later werd er in art: 6 bijgevoegd, dat ingeval van separatie die troepen zouden blijven onder het bevel van hun eigen generaal, die echter de bevelen van den opperbevelhebber zou moeten opvolgen.

10°. De contraheerende partijen mochten zonder elkanders goedvinden geen vrede of wapenstilstand sluiten. Overgenomen in art: 8.

11°. Na het einde van den tegenwoordigen oorlog zou er oprechte vriendschap tusschen de geallieerden blijven. Later art: 9.

12°. De bondgenooten zullen elkander helpen, zoodra de Spaansche Nederlanden benevens Bourgondië, de landen van H. H. M. in Europa of de tegenwoordige bezittingen van den bisschop aangevallen worden. Overgenomen in art: 10.

13°. Het verbond zou voor 10 jaren gesloten worden en gedurende dien tijd zouden de bondgenooten dengene van hen, die aangevallen werd, ondersteunen, n.l. Spanje en H. H. M. ieder met 2000 man te paard en 4000 te voet en de bisschop met 500 te paard en 1000 te voet. Overgenomen in art: 11, behalve dat hierin de bepaling zoodanig gewijzigd werd, dat Christoph Bernard 500 ruiters en 2000 voetknechten moest geven.

14°. De wederzijdsche hulp mocht niet geweigerd, maar moest uiterlijk binnen 6 weken geleverd worden. Later art: 12.

15°. Zoodra die hulp geleverd is, zullen de bondgenooten de vacante plaatsen bezetten. Overgenomen in art: 13.

16°. H. H. M. en Spanje kunnen met den bisschop tegen verhoogde werf- en subsidiegelden over een grooter aantal troepen overeenkomen, echter hoogstens 4000 ruiters en 8000 voetknechten, welke vaststelling van een maximum later in art: 14 weggelaten werd.

De vier laatste artikelen (17—20) van het concept, die minder belangrijk waren, werden later in het tractaat als art: 15—18 overgenomen.

Het aldus veranderde project werd 12 Oct: door H. H. M. en door zur Mühlen geteekend. De ratificatie zou uiterlijk na 6 weken geschieden en er was eene bepaling bijgevoegd, dat de Staten, omdat zij reeds zooveel te betalen hadden, hunne helft zoowel in het werfgeld als in het subsidie in obligaties op de verschillende provincies zouden mogen voldoen [1].

Behalve over het verdrag had zur Mühlen nog over eene andere zaak, die H. H. M. minder aangenaam was, te handelen. De bisschop klaagde, dat de bezetting van de Bourtange 24 April 1674, dus twee dagen na den vrede, in Saterland een inval gedaan, aldaar eene contributie van 9000 gld: geeischt en tot onderpand daarvoor 7 inwoners

[1]) Res: St.-G. 2, 7 Febr:, 29 April, 4 Mei, 28 Juni 1675. Secr: Res: St.-G. 29 April, 19, 20 Juli, 14 Aug:, 10 Sept:, 12 Oct: 1675. Res: Holl: 7 Dec: 1675. bl: 83—88. Actes. l. l. bl: 576—592. Alpen. l. l. bl: 458—463. Corstiens. bl: 240. 241. Dumont. l. l. bl: 308—312. de Garden. l. l. bl: 97. Holl: Merc: l. l. bl: 19. 133. 211. Kluit. bl: 174. n° 690. Sylvius. l. l. bl: 289. 290. Tücking. bl: 240. [de Vries]. bl: 309. Wagenaar. l. l. bl: 376.

uit die streek medegenomen had. H. H. M. bevalen, dat die gevangenen, mits zij hunne kosten betaald hadden, losgelaten werden. Uit de berichten, die Limborch, gewezen ontvanger in de Bourtange, Ripperda en Amama, commandeur der genoemde schans, gaven, bleek echter, dat van der Burch en Scheltinga, leden van den Raad van State, aan Amama bevolen hadden, Saterland onder contributie te stellen. Laatstgemelde had daarop 9 April, dus vóór den vrede, eene partij soldaten daarheen gezonden, die eenige boeren medegebracht hadden, met wie bij 18 April over eene som van 9000 gld:, binnen 6 dagen te betalen, overeengekomen was. Daarop waren de meeste boeren weder losgelaten en de andere als gijzelaars teruggehouden; thans echter weigerden deze te betalen, omdat zij hoopten uitgewisseld te worden tegen eenige Westerwolders, die de bisschop wederrechtelijk gevangen hield. Na al die berichten trokken de Staten (Jan: 1676) hunne eerste resolutie in en besloten de Saterlanders niet vrij te laten, voordat zij met zur Mühlen, die toen weder verwacht werd, gesproken zouden hebben. Wat de afloop dezer zaak geweest is kan ik, bij gebreke aan nadere berichten, niet vermelden [1]).

[1]) Res: St.-G. 14, 15 Oct: 1675, 2 Jan: 1676: Brieven van Limborch, d^to 22, van W. Ripperda, d^to 12/22 Oct:, en van Amama, d^o 8, 22 Nov: 1675 (R. A.).

DERTIENDE HOOFDSTUK.

OORLOG DER BONDGENOOTEN TEGEN ZWEDEN. — VERDRAG VAN ROTENBURG VAN 4/14 OCT: 1675. — H. H. M. VAARDIGEN VAN DER TOCHT NAAR BREMEN AF. — HAM NAAR DEN HAAG GEZONDEN. — ONDERHANDELINGEN VAN CHRISTOPH BERNARD MET FRANKRIJK. — CUNES NAAR MUNSTER EN ZUR MÜHLEN NAAR DEN HAAG GEZONDEN. — VERRICHTINGEN VAN VAN DER TOCHT TE BREMEN.

Intusschen was de oorlog tegen Zweden reeds sedert Juni 1675 in vollen gang. Het begin was zeer glansrijk voor Frederik Willem. Hij veroverde Rathenow (25 Juni) en behaalde de beroemde overwinning bij Fehrbellin (28 Juni), die den tragen bondgenooten van Brandenburg moed inboezemde.

Denemarken begon na lang talmen in beweging te komen. Christoph Bernard zond een korps van ongeveer 7000 man

onder generaal baron van Wedel naar de Wezer. De bisschop zelf veroverde Wildeshausen, Tedinghausen, Langwedel, den Burg, eene schans nabij Bremen, daarna, met hulp der Brandenburgsche generaals Spaen en Eller, Verden, Rotenburg en Ottersberg. Terwijl hij met deze veroveringen bezig was, hadden de hertogen van Celle en Wolfenbuttel hunne troepen van den Moezel en den Rijn terug geroepen, om ook in de hertogdommen Bremen en Verden veroveringen te maken.

De bisschop bevond zich te Rotenburg en de beide hertogen te Walsrode, toen zij 4/14 Oct: een verdrag sloten, waarbij het volgende bepaald werd: men zou te samen Buxtehöde, Karlstadt (ook wel Karlsburg genoemd), Stade en Bremervörde belegeren; Buxtehöde zou door de hertogen alleen, de drie andere steden door de drie contractanten bezet worden; de bisschop zou in de reeds door hem veroverde plaatsen garnizoen leggen; het in de vier gemelde steden te vinden materieel zou voor de ééne helft aan den bisschop, voor de andere aan de hertogen vervallen; men zou elkander bij den Keizer behulpzaam zijn in het behouden der te maken veroveringen, waarvan ⅓ aan Christoph Bernard, ⅔ aan de hertogen zouden komen; het ambt Wildeshausen zou geheel aan Munster verblijven; bij onverhoopt verschil over de deeling zouden de hertogen drie deelen maken, waaruit de bisschop de keuze zou hebben; dit verdrag zou gedurende 12 jaren ten gevolge hebben, dat, indien ééne der contraheerende partijen aangevallen werd, zij door de andere zou geholpen worden, in welk geval de bisschop 1000 ruiters en 3000 voetknechten, de hertogen te samen het dubbele getal op de been zouden brengen.

De drie verbondenen veroverden daarop Buxtehöde en Bremervörde, terwijl Frederik Willem ondertusschen Wolgast (10 Nov:) en Wismar (23 Dec:) ingenomen had, waarna de winterkwartieren betrokken werden [1]).

Zooals gewoonlijk gaven deze ook thans tot moeilijkheden aanleiding. De Keizer had ze in eene conferentie te Muhlhausen vastgesteld en men had zich vrij wel naar zijne bevelen geschikt, ofschoon Christoph Bernard en de hertogen van Brunswijk-Lunenburg een kortstondig geschil hadden gehad over het graafschap Lippe, dat reeds veel van het verblijf der Munsterschen geleden had. Geen land was er op gesteld, 's winters een leger, dat meest uit zeer lastige gasten bestond, te herbergen, en het waren altijd de zwakste landen, die daardoor bloeden moesten. Zoo leed Oost-Friesland, dat door zijn verdrag met den bisschop van alle inkwartiering bevrijd meende te zijn, zeer veel in den winter van 1675/76. In December rukten twee Deensche regimenten in het ongelukkige land. De wanhoop der Oostfriezen was groot en sommige wilden zelfs de dijken doorsteken en het land onder water zetten. De stenden zochten hulp bij H. H. M. en bij den Keizer, doch daar zulks weinig baatte, moesten zij weder tot geld hunne toevlucht nemen. Zij kochten het verdere verblijf der Denen voor 8000 rksd: af, waarop deze 16 Febr: 1676 het land verlieten. Nauwelijks waren deze troepen vertrokken, of een nieuw gevaar bedreigde Oost-Friesland. Drie regimenten van Brunswijk-Lunenburg rukten het vorstendom binnen en begingen al-

[1]) Alpen. l. l. bl: 450—457. Dumont. l. l. bl: 307. 308. Tücking. bl: 239. 240. De krijgsverrichtingen tegen Zweden vermeld ik kortelijk, zonder bepaalde bronnen op te geven.

lerlei baldadigheden. De stenden dreigden geweld met geweld te keer te zullen gaan, doch toen twee Brunswijk-Lunenburgsche afgevaardigden, Haacke en Muller, te Aurich kwamen, sloten zij met deze 6 April een verdrag. De stenden betaalden voor den aftocht der gemelde troepen, welke in het begin van Mei plaats had, 6000 rksd: [1]).

De eerste veldtocht was voor de bondgenooten zeer gunstig afgeloopen, doch juist in de behaalde voordeelen lag de kiem van tweedracht en oneenigheid. Dit bleek, toen in de eerste dagen van 1676 de geallieerden eene conferentie te Bremen hielden, waarbij Denemarken door Heespe, Brandenburg door Ledebur, Osnabrück en Brunswijk-Lunenburg door Hammerstein en Munster door Dr. Batze vertegenwoordigd werd, terwijl graaf Windischgrätz haar als Keizerlijk afgevaardigde bijwoonde. De belangen der betrokken partijen waren te uiteenloopend, dat men een goeden uitslag der conferentie had kunnen verwachten. Christiaan V stoffe op de door hem bewezene hulp en verlangde een goed deel van Bremen en Verden. Brandenburg, dat zeker het meeste gedaan had, wenschte Pommeren te bezitten. Munster steunde de aanspraken van Denemarken, hetgeen ook Hammerstein deed, die echter zeer wijselijk opmerkte, dat men nog aan geene verdeeling moest denken, voordat de vijand geheel ten onder gebracht was.

De conferentie te Bremen was het begin van vele twisten onder de bondgenooten, die de huid verkochten en verdeelden, voordat de beer geschoten was. Weinig konden zij in

[1]) Alpen. l. l. bl. 457. 458. 463—465. Klopp. bl: 388. 389. Muller. bl: 115. 116. Tücking. bl: 240. 241. 251. Wiarda. l. l. bl: 88—91.

1676 denken, dat hun in 1679 van hunne schitterende veroveringen luttel of niets overig zou blijven.

Om des te meer gewicht in de schaal te kunnen leggen sloten de vorsten van Brunswijk-Lunenburg, en onder hen ook Jan Frederik van Hannover, te Burgdorf een onderling verbond. Zij besloten voorloopig niet met Brandenburg te onderhandelen, dewijl dit Pommeren, zij zelven Bremen en Verden wenschten. Aan Munster wilden zij $^1/_6$ dezer beide hertogdommen afstaan, mits dat deel niet uit het graafschap Stade, maar liefst uit stukken van Verden gevormd wierde en de bisschop geene vesting aan de Wezer aanlegde. Na Munster zou men met Christiaan V onderhandelen en hem, als hij op het bezit van een gedeelte van Bremen en Verden bleef staan, het ambt Harpstedt en de volle leenheerlijkheid over Budjadingerland geven. Hadden Munster en Denemarken reeds met de Zweedsche bevelhebbers van Karlstadt en Stade in het geheim over de mede-bezetting onderhandeld, zoo zouden de Brunswijk-Lunenburgsche vorsten op de slechting dier beide vestingen aandringen en desnoods hun recht met de wapenen handhaven.

H. H. M. zagen met leede oogen, dat de bondgenooten, die Zweden in toom moesten houden, verdeeld waren. Zij besloten van der Tocht naar Bremen te zenden, om aan te toonen, hoe nadeelig voor de gemeene zaak oneenigheden waren, en om middelen te beramen, ten einde zoo mogelijk al de bondgenooten te vreden te stellen. Van der Tocht moest derhalve, behalve de afschaffing der tollen van Stade en Elsfleth, voorstellen, dat Brunswijk-Lunenburg zou verkrijgen het hertogdom Bremen, Munster eene billijke satisfactie, Denemarken de veroveringen in Schoonen en Bran-

denburg die in Pommeren. Deze verdeeling oordeelden H. H. M. de beste te zijn, dewijl alsdan ieder staat datgene verkreeg, wat het dichtst bij hem lag [1]).

Voordat ik echter de zending van van der Tocht behandel, zal ik, om later de Bremensche quaestie aaneengeschakeld te kunnen vermelden, over eenige andere zaken spreken.

In Maart 1676 kwam de Munstersche krijgscommissaris Balthazar Ham in den Haag, om de ratificaties van het tractaat van 12 Oct: 1675 uit te wisselen en de daarbij beloofde obligaties te ontvangen. Holland keurde het verdrag goed en drong op de ratificatie aan. Met de betaling der subsidies ging het moeilijker. Kramprich zeide aan Ham, dat Lira met ongeduld de ratificatie des bisschops verwachtte en genoeg geld had, ofschoon in wissels op lange termijnen op Amsterdamsche kooplieden, zoodat het eenige uitgaven zou vorderen, om die dadelijk te innen. Ook beweerde Kramprich, dat Spanje geen bezwaar zou maken, zijn aandeel in de werfgelden en in het subsidie van 1 Aug: 1675 tot 31 Maart 1676, bedragende in het geheel 44000 rksd:, te betalen.

Ham vond Fagel paratissimum et contentissimum in omnibus en bezig met het bijeenbrengen der ratificaties van al de provincies. Ook sprak de Munstersche gezant met Lira, die zijne opgetogenheid over zijne komst te kennen gaf en dadelijk naar Brussel om wissels zou schrijven.

Tot zoover ging alles goed. Toen evenwel Grana, die naar Brussel gereisd was, teruggekeerd was, had Ham met hem ten huize van Kramprich eene conferentie, die met

[1]) Secr: Res: St.-G. 14, 20 Jan: 1676. Res: Holl: 21 Jan: 1676. bl: 23. Droysen. I. 1. bl: 554. 555. Havemann. I. 1. bl: 277—280. Pufend: bl: 647.

eene hettige woordenwisseling over de winterkwartieren in Oost-Friesland begon en waarin daarna de Keiserlijke gezanten verklaarden, dat het voor Spanje bijna onmogelijk was, de subsidies van Aug: 1675 tot Maart 1676 te voldoen.

Daarop sprak Ham met Lira en vorderde de bewuste 44000 rksd:. De Spaansche gezant zocht nu allerlei uitvluchten; de 12000 rksd: werfgeld lagen gereed, maar hij kon geene subsidies geven dan a die signationis; H. H. M. verkeerden in een ander geval, want zij hadden het tractaat dadelijk onderteekend; a die signationis zou hij prompt betalen; de subsidies van Aug: 1675 tot Maart 1676 gingen H. H. M., die geteekend hadden, niet Spanje aan. Ham bestreed de redeneering van Lira en toonde aan, dat de bisschop de beloofde 3000 man reeds sedert Aug: ll. pro communi had laten ageeren. Het onderhoud eindigde hiermede, dat Lira beweerde, geene nadere instructie te hebben, en zich beklaagde over de wijze, waarop de bisschop de trouwe houding van Spanje beloonde.

Tevergeefs poogde Ham den Spaanschen gezant tot andere inzichten te brengen. Kramprich ried hem daarom aan, met zijn vertrek te dreigen. Fagel daarentegen verklaarde, dat het volkomen billijk was, dat H. H. M. de subsidies van Aug: 1675 af betaalden en dat zij zich niet aan Spanje zouden storen; dat de quota's der verschillende provincies opgemaakt waren; dat de obligaties van Holland dagelijks tegen 80 à 88 °/₀ konden verkocht worden, maar dat die der andere gewesten niet zooveel zouden opbrengen. De obligaties zouden in albo en niet hooger dan van 400, 800 of 1000 rksd: zijn, omdat velen liever obligaties, nomine creditoris non expresso en van geringere waarde, kochten.

Ham deelde aan Lira mede wat de raad-pensionaris hem gezegd had, waarop de Spaansche gezant eenvoudig antwoordde, dat Fagel zijn paedagogus niet was. Ham bracht echter Lira zeer in het nauw. Hij had van Sautijn, wiens schoonvader, burgemeester van Thilt van Haarlem, lid der statenvergadering was, in het diepste geheim vernomen, dat Spanje en H. H. M. met Neuburg over het leveren van 6000 man onderhandelden en dat het tractaat nog slechts op de ratificatie wachtte [1]). Ham vond het zeer vreemd, dat Spanje, hetwelk, zooals het beweerde, aan Christoph Bernard niet de bij tractaat beloofde som kon voldoen, met eene andere mogendheid over een subsidie-verdrag onderhandelde. Hij vertelde aan Lira wat hij gehoord had en zeide te hopen, dat deze het onderscheid tusschen oude en nieuwe troepen zou erkennen. Lira wilde eerst de zaak geheel ontkennen, maar, in het nauw gebracht, kon hij eindelijk niets anders doen, dan de hoop uit te drukken, dat de bisschop met den geldnood van Spanje medelijden zou hebben.

Christoph Bernard wilde echter geen afstand van de door Spanje te betalen subsidies doen en riep derhalve Ham terug, die aan Fagel beloofde, spoedig in den Haag te zullen terugkomen [2]).

[1]) Een zoodanig verdrag, waarbij Neuburg 5000 man zou leveren tegen een werfgeld van 36000 rksd: en een maandelijksch subsidie van 12000 rksd:, alles voor de éène helft door H. H M., voor de andere door Spanje te betalen, werd werkelijk 26 Maart 1676 in den Haag gesloten. Actes. l. l. bl: 592—596. de Garden. l. l. bl: 97. Kluit. bl: 175. n° 695.

[2]) Res: St.-G. 24 Maart 1676. Secr: Res: St.-G. 24 Maart 1676. Res: Holl: 25 Maart 1676. bl: 159. Holl: Merc: 1676. bl: 36. Brieven van Ham aan den bisschop, d^o 17, 21, 24, 27, en aan G. Fagel, d^o 28, en van Christoph Bernard aan Ham, d^o 21 Maart 1676 (F. M. L. 12. 18).

Dit laatste gebeurde echter niet. Misschien lag de reden daarvan in eene geheime onderhandeling, die Christoph Bernard aangeknoopt had en die bewijst, dat Douncker gelijk had, toen hij eenigen tijd later schreef vernomen te hebben, »que Monsr. l'Evesque de Munster pourroit dere»chef bien tourner la casaque, n'estant ny satisfait de sa »maiesté Imperiale, ny de Messeigneurs les estats genereaux, »non de sa maiesté Imperiale, ou plustot de sa cour, par»ceque ce Prince se doit imaginer, que ladite cour ne se »trouve pas tant inclinée pour son interest, que pour celuy »de la maison de Br. et Lunenbourg, touchant le partage»ment des conquestez. ny de messeigneurs les Estats gene»reaux; puisque leur tres hautes puissances ne luy auroient »payé l'argent, qu'il doit pretendre en vertu de quelque »traitté fait de part et d'auttre."

De bewuste onderhandeling behoort niet tot de lichtpunten der geschiedenis van Christoph Bernard, en het is dan ook opmerkelijk, dat de schrijvers, die hem het meest opgehemeld hebben, daarover geheel zwijgen of die slechts terloops aanroeren.

De onvermoeide Verjus had begrepen, dat het zeer in het belang van Zweden zou zijn, indien dit rijk Christoph Bernard niet langer onder zijne vijanden behoefde te tellen. Hij vreesde echter, dat eene onderhandeling, als hij die zelf voerde, niet geheim genoeg zou zijn en hij droeg die derhalve aan Bidal, Fransch resident te Hamburg, op. De bisschop zond daarheen zijn secretaris Wintgens en deze teekende sub spe ratificationis met Bidal een tractaat (23 Mei). De bisschop verbond zich, het beleg van Stade te helpen opbreken en Zweden in het voortdurende bezit

van Bremen en Verden te ondersteunen; daarna zou hij, uiterlijk 20 of 25 Juni, met 15000 man tegen H. H. M. en de verdere vijanden van Frankrijk, behalve den Keizer, te velde trekken; hij zou tot onderhoud zijner troepen 32000 kroonen ontvangen, welke som op 20000 verminderd zou worden, zoodra hij zich in een vijandelijk land legerde; verder zou de koning hem betalen 100000 kroonen, de éène helft op den dag der rupture en de andere in vijf gelijke maandelijksche termijnen; de betaling van al die sommen zou beginnen, zoodra de bisschop daadwerkelijk tegen H. H. M. of de andere vijanden van Lodewijk optrok; de bisschop moest, desnoods vóór de ratificatie, den val van Stade tegengaan; beide partijen zouden zonder elkanders goedvinden geen vrede of wapenstilstand sluiten; de koning zou trachten te bewerken, dat Zweden aan Munster de ambten Wildeshausen en Tedinghausen overgaf; andere vorsten, »qui auront les mêmes bonnes intentions," met name de hertog van Hannover, zouden tot deelneming uitgenoodigd worden; de ratificatie zou uiterlijk na éène maand plaats hebben.

De ratificatie evenwel stuitte op de hebzucht van Christoph Bernard af. Hij eischte, dat de koning hem, voordat hij tegen H. H. M. te velde trok, geld zou geven, maar Lodewijk, die misschien aan de standvastigheid en eerlijkheid van den bisschop twijfelde, wilde aan dien wensch geen gehoor geven Terwijl partijen daarover aan het twisten waren, gelukte het Floremonti, een edelman van den hertog van Hannover, zich zoodanig in het vertrouwen van Bidal te dringen, dat deze hem inzage van het verdrag gaf. Floremonti gaf dadelijk bericht van de geheele onderhande-

ling aan de ministers des Keizers en deze aan die der bondgenooten van Christoph Bernard.

De meer dan dubbelzinnige onderhandeling verwekte groote verontwaardiging en wantrouwen onder de met Munster geallieerde vorsten, en Christoph Bernard zag zich genoodzaakt aan het beleg van Stade deel te nemen, om den storm van verontwaardiging, die tegen hem losgebroken was, te bezweren.

Terwijl echter dat beleg nog in vollen gang was, had de bisschop de stoutmoedigheid, om geen erger woord te gebruiken, de onderhandeling met Lodewijk weder aan te knoopen. Hij verklaarde zich bereid, het verdrag gestand te doen, mits òf de koning een leger naar den Neder-Rijn zond, òf de hertog van Hannover voor Frankrijk partij koos, òf Zweden een leger van 5 à 6000 man in het hertogdom Bremen hield De eerste en derde voorwaarden waren geheel onuitvoerbaar en ook voor de vervulling der tweede bestond weinig kans, hoewel de koning Rousseau naar Hannover afvaardigde. Tevens zond Lodewijk aan zijne gezanten te Nijmegen eene volmacht, om met de Munstersche het verdrag te sluiten, mits de bisschop geene betaling vóór zijne optreding eischte (1 Aug:).

De verovering van Stade verminderde voor den koning de kans van welslagen, maar toch wanhoopte hij niet, den bisschop tegen een subsidie als vergoeding voor dat, hetwelk hij van H. H. M. trok, tot onzijdigheid te bewegen. Rave, secretaris van Christoph Bernard, zeide echter aan de Fransche ambassadeurs, dat zijn meester zich voor Lodewijk zou verklaren, indien hij binnen 10 dagen bericht kreeg, dat een Fransch leger van 10000 man naar den Rijn rukte, waarop hij tot antwoord kreeg, dat

die troepen vrij wat beter en nuttiger in Vlaanderen gebruikt werden, waar zij de Spaansche, Staatsche en Duitsche legers bezig hielden, zoodat de bisschop, als hij zich verklaarde, de steden der republiek, vooral die in Friesland, geheel zonder wederstand zou kunnen bezetten.

De onderhandeling ging echter niet zeer vlot, niettegenstaande de koning verwacht had, dat het opbreken van het beleg van Maastricht door den prins van Oranje een goeden, misschien beslissenden indruk zou maken, en niettegenstaande Rave zich zoo ingenomen met het verdrag toonde, dat de menschkundige d'Estrades aan den koning schreef, »que si on lui faisoit espérer quelque gratification honnête »en cas qu'une des deux propositions (n.l. van rupture of »van neutraliteit) réussit, cela l'obligeroit d'agir encore »avec plus de chaleur et plus d'empressement."

Dewijl evenwel de onderhandeling zoo lang duurde, vatten de Fransche gezanten te Nijmegen argwaan op, dat het plan van den bisschop was, haar tot aan het einde van den veldtocht te rekken, om zoodoende subsidies te trekken èn van de Staten, wien hij zou doen gelooven dat zijne troepen voor hen bestemd waren, èn van Lodewijk, wien hij zou beloven, ze niet tegen Frankrijk te gebruiken.

De bisschop bleef zich aarzelend betoonen, totdat hij op het einde van September door Rave aan de Fransche gezanten liet verklaren, dat hij van het sluiten van een verbond afzag, omdat Lodewijk geen legerkorps naar den Rijn wilde zenden. Daarmede liep deze onderhandeling, die zeker allerminst tot eer van Christoph Bernard strekte, af [1]).

[1]) Alpen. l. l. bl: 469—471. Basnage. l. l. bl: 711—716. Dumont. l. l. bl: 322. 323. d'Estr: Dl: VII. bl: 29—32. 91. 92. 99. 100. 104—112.

Intusschen begrepen H. H. M. weinig of niets van de houding des bisschops. Het spoedige vertrek van Ham uit den Haag konden zij aan de hardnekkigheid, waarmede zijne eischen door Lira afgewezen waren, toeschrijven, maar hij had bepaald beloofd, spoedig te zullen terugkeeren. Ongeveer vier maanden echter waren verloopen en noch hij, noch iemand anders vanwege den bisschop was in den Haag gekomen. Dit verdroot H. H. M. zeer, te meer daar zij Lira overgehaald hadden, het tractaat van 12 Oct: 1675 op de volgende voorwaarden te teekenen: de koning van Spanje zou aan Munster zijne quota in de werfgelden en maandelijksche subsidies voldoen, de laatste te rekenen van 1 Aug: 1675; hij wilde dadelijk in baar geld de aanritsgelden en 40000 gld: op de maandelijksche subsidies betalen en die verder iedere maand geven, te rekenen van den dag, waarop des bisschops troepen aan de Maas of den Moezel zouden beginnen te ageeren; na den vrede zou Spanje de subsidies voldoen, die van 1 Aug: 1675 tot den gemelden dag van optreding verloopen waren, na aftrek der reeds betaalde 40000 gld:.

H. H. M. meldden die regeling der quaestie per brief aan Christoph Bernard en, schreven hem o. a: »Wij en »connen niet begrijpen, waeruijt eene alsulcke becoelinge »in eene saecke, die u furstel: Doorlt voor desen tesmoig»neerde soodanich te desireren, ende die wij met een ge-

113. 115. 116. 120. 121. 132—134. 139. 143. 144. 146. 148—150. 156—159. 161—163. 169. 173. 175. 180. 181. 186. 191. 192—196. 201. 205. 216—219. 228—230. 234—236. 252. 253. 254. 259. 260. 305. Kluit. bl: 175. n° 696. Mignet. l. l. bl: 402. 403. Tücking. bl: 241. Wagenaar. l. l. bl: 415. Secrete brief van Douncker, d^to 9 Juni 1676 (R. A.).

»lijcke wilvaerdicheijt te gemoet gingen, gesprooten mach sijn."

Zij vaardigden een commissaris, Cunes, af, om dien brief aan den bisschop te overhandigen. Hij reisde naar Ahaus, waar Christoph Bernard was, doch deze kon hem niet ontvangen, waarop hij den brief aan den hofmeester gaf. Den volgenden dag had hij audientie bij den bisschop, die zeide, dat de inhoud der missive te gewichtig was, om daarop te antwoorden voordat hij met zijne raden gesproken had. Cunes drong op spoedig antwoord aan, dewijl er haast bij de zaak was, waarop de bisschop zeide, dat hij zulks doen zou. Onze commissaris ging naar Munster, waar hij een paar conferenties had, niet met Christoph Bernard zelven, maar met diens raden, den domkoster Schmising, den dombeursenaar Droste, drossaard Merfeld, dr. Bischoping en den bisschoppelijken secretaris Hollandt (28, 29, 30 Juli). Cunes drong op de zending der Munstersche troepen naar den Moezel of de Maas aan en beloofde, dat, zoodra zij den Rijn overgetrokken waren, de werfgelden en verder iedere maand het subsidie voor 3000 man zouden betaald worden. De raden beklaagden zich over de slechte behandeling, die de troepen, welke Christoph Bernard vroeger naar den Elzas gezonden had, ondervonden hadden, en zeiden, dat hun meester zijne bereidwilligheid getoond had door een korps in het Bremensche te zenden. Ook klaagden zij over Spanje, dat zijne beloften niet nagekomen was, en stelden voor, zur Mühlen, die natuurlijk het best mét het tractaat bekend was, naar den Haag af te vaardigen. Cunes meende, dat zulks te veel tijd zou kosten, maar de raden bleven op hun stuk staan, terwijl Schmising op de bewering van onzen commissaris, dat Christoph Bernard

wel dadelijk een korps kon zenden, »foij d'honnest homme" verklaarde, dat alle troepen des bisschops aan het beleg van Stade deelnamen en dat er geene in Munsterland lagen.

De zaak bleef in statu quo en werd door de Munstersche raden zeer lauw behandeld, hetgeen niet te verwonderen is, als men in aanmerking neemt, dat juist in dezen tijd Christoph Bernard nog met Frankrijk aan het onderhandelen was. Cunes begreep dan ook, dat hij bij een langer verblijf niets winnen zou, en vroeg een brief van recredentie Men weigerde hem dien, omdat hij geen creditief gehad had, en vergenoegde zich met hem, op zijn verzoek, eene attestatie te geven. Daarop verliet hij Munster en kwam 1 Aug: in den Haag terug, waar hij drie dagen later ter vergadering van H. H. M. een extract-verbaal overleverde [1]).

Dienzelfden 4den Aug: ontvingen de Staten een schriftelijk antwoord van den bisschop. Hij betuigde zijne genegenheid jegens hen en verklaarde, dat zijn generaal Grandvilliers reeds gereedgestaan had om op te rukken, doch dat de lauwe houding van Spanje, dat geen geld wilde geven, hem teruggehouden had; hij beloofde, zur Mühlen naar den Haag te zullen zenden.

Deze kwam aldaar in het begin van September, derhalve in den tijd toen de onderhandeling tusschen Frankrijk en Munster al zeer weinig kans van slagen meer had. De Staten bepaalden, dat hunne ratificatie tegen die van den bisschop, welke de vice-kanselier medebracht, uitgewisseld zou

[1]) Res: St.-G. 4 Aug: 1676. Secr: Res: St.-G. 22 Juli 1676. Brief van H. H. M. aan den bisschop, d[te] 22, en secrete brief van Cunes, d[to] 28 Juli 1676 (R. A.). Brieven van Bern: Hollandt aan den bisschop, d[to] 29, 31 Juli 1676 (F. M. L. 12. 18).

worden, hetgeen eindelijk 9 Oct:, bijkans een vol jaar na het sluiten van het verdrag, plaats had. Bijna was de bisschop nog teruggetreden. Zur Mühlen had hem geschreven, dat Lira beweerde, dat het verlies der steden Condé, Bouchain, Aire en Binche, die de Franschen gedurende den veldtocht veroverd hadden, aan Christoph Bernard te wijten was. Deze was over die beschuldiging zoo verontwaardigd geworden, dat hij op het punt gestaan had, zijn gezant uit den Haag terug te roepen, en slechts op het aandringen van Landsee, Keizerlijk commissaris in het Bremensche, was hij van dat denkbeeld teruggekomen.

Nadat de ratificaties uitgewisseld waren, beloofde Fagel, dat de obligaties, gedateerd op 1 October, spoedig zouden uitgegeven worden. Daarmede moest echter eenige tijd verloopen, zoodat zur Mühlen aan Hessing opdroeg, ze in ontvangst te nemen, en den Haag verliet (17 Oct:) [1]).

[1]) Res: St.-G. 4 Aug: 1676. Secr: Res: St.-G 10, 14 Sept:, 9, 10 Oct: 1676. Holl: Merc: 1. l. bl: 191. Secrete brieven van Amerongen, d^{to} 9, 25 Sept: 1676. (R. A.). Brief van zur Mühlen aan den bisschop, d^{to} 18 Oct: 1676 (F. M. L. 12. 18). Uit de Secr: Res: Holl: van 25 Nov: 1678 (Dl: IV. bl: 645. 646.) ziet men, wanneer die provincie hare quota betaalde. Zij voldeed haar aandeel in het werfgeld, ƒ 81638—2—6, en in het subsidie van 1 Aug: 1675 tot 30 Sept: 1676, ƒ 17492—16—3, 28 Oct: 1676, dat van 1 Oct: 1676 tot 31 Maart 1677, ƒ 34985—12—6, 18 Juni 1677, dat van 1 April tot 30 Juni 1677, ƒ 17492—16—3, 27 Sept: 1677, dat van 1 Juli tot 30 Sept: 1677, ƒ 17492—16—3, 23 Nov: 1677, dat van 1 Jan: tot 30 Juni 1678, ƒ 34985—12—6, 6 Aug: 1678. De optelling dezer sommen verschilt ƒ 17492—16—3 met het door Holland opgegevene totaalcijfer van ƒ 221575—12—6. Dit spruit hieruit voort, dat het subsidie over de maanden October, November en December 1677, hetwelk eene aan het verschil gelijke som bedraagt, in de rekening der gemelde provincie is weggevallen.

Het wordt thans tijd de verrichtingen van van der Tocht, dien H. H. M. naar het Bremensche gezonden hadden, na te gaan. Hij had de opinies der verschillende gezanten zeer verdeeld gevonden. Hespe wilde niet, dat de veroveringen in het Bremensche in ééne hand kwamen, en zeide, dat Denemarken recht op het meeste had. Hammerstein wenschte, dat Karlstadt, de Burg en Stade, wanneer het ingenomen was, geslecht werden, hetgeen Brandenburg eveneens wilde. Ook Ham, die Betse als vertegenwoordiger des bisschops opgevolgd was, kon zich daarmede vereenigen, mits men Karlstadt niet ontmantelde, voordat Stade ingenomen was.

De verdeeling van Bremen en Verden bleef het struikelblok. Ieder wilde er een stuk van hebben. Denemarken en Brandenburg beschouwden het behoud der veroveringen in Schoonen en Pommeren als onzeker en wilden dus niet geheel van de beide hertogdommen afzien. Van der Tocht hoopte de verschillende belangen door de volgende concept-verdeeling te vereenigen (11 Febr: 1676): 1° slechting van Karlstadt, mits Stade, nadat het veroverd was, door een gelijk getal troepen van ieder der vier verbondene mogendheden bezet werd, of anders ontmanteling van Karlstadt, Stade, de Staderschans en den Burg, benevens opheffing der Stadertol; 2° Denemarken en Brandenburg trekken voor . . April hunne troepen uit het stift Bremen terug; de eerstgenoemde mogendheid zal in Schoonen, de tweede in Pommeren ageeren; Stade zal door Munster en Brunswijk-Lunenburg belegerd worden; 3° deze beide laatste zullen, indien Zweden bij den vrede alleen Bremen moet afstaan, in dit hertogdom aan Denemarken en Brandenburg eene billijke vergoeding geven; 4° H. H. M. en de Keizer zullen deze schadeloosstelling garan-

deeren. Het laatste artikel werd, volstrekt niet naar het genoegen van onzen gezant, op het aandringen der andere in dezer voege gewijzigd, dat Munster en Brunswijk-Lunenburg »sullen hebben te verclaren, wat realiteijten sij tot ver»seeckertheijt van Denemarcken ende Brandenburch casu quo »int stift van Bremen willen in handen laten".

Brandenburg toonde zich niet ongenegen, zich met de garantie van H. H. M. en den Keizer tevreden te stellen, terwijl Ham in zijn particulier er geen bezwaar in vond, dat Munster en Brunswijk-Lunenburg eenige reëele verzekering gaven. Van dit laatste echter wilden H. H. M. niets weten, terwijl Denemarken zich in het geheel niet met de gemelde garantie alleen wilde vergenoegen.

Hammerstein verzocht van der Tocht te bewerken, dat de Brandenburgsche troepen de hun door den Keizer aangewezene winterkwartieren, Dorsten en Recklinghausen, verlieten of anders verwisselden met die, welke aan Frederik Willem in het stift Bremen aangewezen waren, »met die nadruck »dat by ontstentenisse van dien de Fursten ook onbequaem »souden syn de saken alhier te adjusteren". Brunswijk-Lunenburg wilde niet, dat Stade geslecht werd, en vond het van den Haag uitgegane voorstel, om genoemde plaats en Karlstadt te ontmantelen, de administratie daarvan aan Celle te geven en de inkomsten van het land onder de bondgenooten te verdeelen, »impracticabel".

De geallieerden vertrouwden elkander in het geheel niet. Brunswijk-Lunenburg wilde niet, dat anderen tot de verovering van Stade medewerkten, omdat het bevreesd was, dat Denemarken door die stad de Elbe en door Karlstadt, als dit niet geslecht werd, de Wezer zou beheerschen. Hoppe

en zijn ambtgenoot Baudits wilden wel toestaan, dat Stade hetzij ontmanteld, hetzij door een gemengd garnizoen, bestaande uit troepen van al de bondgenooten, bezet werd, doch eischten aan den anderen kant als zekerheid een gedeelte van Wursterland. Bovendien vatte Denemarken argwaan op over eene conferentie, die Munster en Brunswijk-Lunenburg onder bemiddeling van Hannover te Hildesheim hielden, en vreesde, dat Brunswijk-Lunenburg zich van het geheele land tusschen de Elbe en de Wezer zou pogen meester te maken.

Gemelde conferentie te Hildesheim leverde echter weinig op. De bisschop zond Schmising en Rave naar Bremen, om Ham, die, zooals ik vermeld heb, naar den Haag vertrokken was, te vervangen en te berichten, dat men het te Hildesheim over de verdeeling van Bremen en Verden niet eens had kunnen worden. Brunswijk-Lunenburg toch wilde aan Munster slechts Verden met de twee ambten Tedinghausen en Wildeshausen geven, mits de bisschop in het eerstgenoemde nimmer eenige vesting aanlegde. Christoph Bernard wilde de veroveringen voorloopig aldus verdeelen, dat hij, Brandenburg en Denemarken ieder ¹/₆, Brunswijk-Lunenburg ²/₆ zou krijgen, en indien het laatste niet wilde mededoen, moesten die ²/₆ bij de gedeelten der andere bondgenooten accresceeren.

Van der Tocht deed een ander voorstel van deeling. Denemarken zou voor het geval, dat het geene schadeloosstelling in Schoonen kreeg, ontvangen de ambten Neuhaus en Ritzebuttel en van Wursterland de kerspelen Nordhort, Dijkensende, Spieka, Cappel en Padingbuttel, waardoor aan dat rijk een toegang uit het graafschap Oldenburg naar de Elbe verschaft werd; Brandenburg ontvangt van Brunswijk-Lunenburg na 1 Mei tot aan de verovering van Stettin

maandelijks 3000 rksd: en bij ontstentenis van vergoeding bij den vrede zoodanige satisfactie, als partijen onderling of, bij geschil, H. H. M. en de Keizer zullen bepalen; Munster verkrijgt Verden en het ambt Wildeshausen; Bremen zal, behalve hetgeen aan Denemarken afgestaan wordt, aan Brunswijk-Lunenburg gegeven worden, evenals Stade, dat niet geslecht, maar welks tol opgeheven wordt; Karlstadt wordt ontmanteld; Munster en Brunswijk-Lunenburg zullen met gelijke macht Stade belegeren, waartoe Denemarken 3000 voetknechten en 6 halve kartouwen met de noodige ammunitie zal leveren [1]).

Intusschen was in den Haag eene andere schikking op het tapijt gekomen, die door de aldaar resideerende gezanten der bondgenooten sub spe rati geteekend werd (31 Maart 1676). De verdeeling zou tot na den veldtocht uitgesteld worden en alsdan plaats hebben naar evenredigheid van hetgeen ieder der geallieerden veroverd zou hebben; ondertusschen zou Celle de administratie over Bremen voeren en Munster over Verden en de ambten Wildeshausen, Tedinghausen en Brexen; tot het beleg van Stade, hetwelk, zoo spoedig mogelijk begonnen zou worden, zou Brandenburg 2000 infanteristen, Munster 4 à 5000 voetknechten en 1000 ruiters, Brunswijk-Lunenburg het overige benoodigde volk, alles onder het opperbevel van Celle, leveren, terwijl Denemarken die vesting te water mocht aantasten; Karlstadt,

[1]) Secr: Res: St.-G. 10, 18 Febr: 1676. Havemann. l. l. bl: 280. Pufend: bl: 847—849. Secrete brieven van van der Tocht, d^{to} $\frac{\text{26 Jan:}}{\text{5 Febr:}}$, $\frac{\text{29 Jan:}}{\text{8 Febr:}}$, 2/12, 5/15, 9/19, 12/22, 16/26 Febr:, $\frac{\text{23 Febr:}}{\text{4 Maart}}$, $\frac{\text{26 Febr:}}{\text{7 Maart}}$, 1/11, 4/14, 8/18, 11/21, 15/25, 18/28 Maart, $\frac{\text{22 Maart}}{\text{1 April}}$ 1676 (R. A.).

de Burg, Stade en de Zwingerschans zouden geslecht worden; Denemarken en Brandenburg moesten vóór 1 Mei uit Bremen en Verden hunne troepen terugtrekken; het leger van Christoph Bernard zou alle plaatsen, behalve Verden en de drie genoemde ambten, ontruimen; geene nieuwe vestingen mochten tot aan de deeling in de beide hertogdommen aangelegd worden; de Keizer, Spanje en H. H. M. zouden dit tractaat garandeeren en alle voorkomende geschillen tusschen de bondgenooten uit den weg ruimen.

H. H. M. hoopten, dat door deze schikking de moeilijkheden, die een gemeenschappelijk bezit opleverde, opgeheven zouden worden, doch de onderteekening der gezanten sub spe rati had niet het gewenschte gevolg.

Brunswijk-Lunenburg toonde zich tot de ratificatie niet ongenegen, maar de andere vorsten waren in het geheel niet tevreden met hetgeen hunne gezanten in den Haag verricht hadden. De bisschop meende, dat men te zijnen koste Brunswijk-Lunenburg bevoordeeld had, terwijl Denemarken en Brandenburg zeer misnoegd waren, dat men hen van de reeds gemaakte veroveringen in Bremen en Verden uitgesloten en hen gedwongen had, zich met de nog onzekere resultaten in Schoonen en Pommeren te vergenoegen.

Van der Tocht deed alle mogelijke moeiten, den bondgenooten het Haagsche project smakelijk te maken. Vooral aan Ham gaf hij te kennen dat het verkeerd van den bisschop was, zich benadeeld te achten, daar het aandeel van Brunswijk-Lunenburg na 1 Juli niet zoo gewichtig zou zijn, »nu »het vet van den ketel is ende de huysluyden uytgemergelt »sijn." Onze gezant vroeg aan Ham, of de bisschop, »nu tot »so hoge jaren gecomen synde, op sich soude willen laden

»een verwyt van alle onheylen, die de gesamentlyke hoge »Geallen doorde jegenwoordige brouilleryen van Vrankryk »souden mogen overcomen".

Ham antwoordde niet veel en vond weldra nieuwe stof tot klachten. Hammerstein verklaarde uit naam zijner vier principalen, dat ieder van hen een afgevaardigde naar Bremen wilde zenden, om voor zich een deel der veroveringen, derhalve in het geheel 4/7, te eischen, zoodat voor Munster, Brandenburg en Denemarken te samen slechts 3/7 zou overblijven. Ham zeide, dat die eisch nog meerder twist zou veroorzaken. Hij had echter de behendigheid, aan deze zaak eene wending ten voordeele zijns meesters te geven. Nu men eens aan het uitbreiden van het getal der bondgenooten was, voegde hij daarbij Paderborn, dat evenveel troepen als Wolfenbuttel te velde gezonden had, en eischte hij voor Christoph Bernard, die tegelijk voor Paderborn optrad, 2/8, terwijl hij volgens den vroegeren toestand slechts 1/5 kon vorderen.

Te midden zijner vergeefsche pogingen om te Bremen de eendracht onder de bondgenooten te herstellen en hen tot het ratificeeren van het Haagsche project te brengen, werd van der Tocht met eene zending naar Berlijn belast [1]).

[1]) Secr: Res: St.-G. 31 Maart 1676. Pufend: bl: 849. 850. Urkunden. l. l. bl: 448. Secrete brieven van van der Tocht, d'o 1/11, 5/15, 8/18, 12/22, 15/25, 19/29 April, $\frac{22 \text{ April}}{2 \text{ Mei}}$ 1676 (R. A.).

VEERTIENDE HOOFDSTUK.

VAN DER TOCHT NAAR BERLIJN GEZONDEN. — AMERONGEN ALS AFGEVAARDIGDE TE BREMEN. — GESCHIL TUSSCHEN MUNSTER EN OOST-FRIESLAND OVER DE WINTERKWARTIEREN. — VERDRAG VAN KOPENHAGEN TUSSCHEN BRANDENBURG EN DENEMARKEN (2 JAN: 1677). — CONFERENTIE TE BREMEN.

Denemarken en Brandenburg toonden, evenals Munster, weinig lust, het Haagsche project aan te nemen. De eerstgenoemde mogendheid eischte het district tusschen Freijburg aan de Elbe recht tegenover Glückstadt tot Neuenkirchen aan de Wezer bij Elsfleth, benevens het eilandje Krautsand en de Stadertol. Van der Tocht vond dien eisch te hoog, doch achtte het billijk, dat Denemarken een traject van Oldenburg tot aan de Elbe en verder tot Holstein verkreeg, mits de koning het project goedkeurde. De Staten dachten er anders over en wilden zelfs van het voorstel van hun gezant niet hooren [1]).

[1]) Secr: Res: St.-G. 5 Mei 1676. Secrete brief van van der Tocht, d^te 15/25 April 1676 (R. A.).

H. H. M. stelden er vooral prijs op, dat Frederik Willem het project aannam. Zij besloten derhalve van der Tocht naar Berlijn te zenden, om den keurvorst over te halen het te ratificeeren, »niet om eenige particuliere Jnteressen, die »H. H. M. daerbij souden mogen hebben, maar om dat »deselve tot nochtoe geen beter expedient, om de gemeijne »saeke buijten ijemants prejudicie, hebben connen uijtvinden; »Dat het echter H. H. M. ten hoochsten aangenaem sal sijn, »indien de Ministers vande hooghe Geallieerden, die althans »tot Bremen sijn, ofte aldaer noch souden mogen comen, een »beter expedient met den anderen conden beramen, als het »geene alhier inden Haghe is voorgebracht."

Terwijl van der Tocht zich te Bremen gereedmaakte, aan den hem opgedragen last te voldoen, had hij het genoegen te zien, dat de bondgenooten ten minste op één punt eenig waren. Zij kozen de wijze partij, de quaesties over de verdeeling en over het al of niet aannemen van het Haagsche project te laten rusten, en sloten $\frac{28 \text{ April}}{8 \text{ Mei}}$ 1676 te Bremervörde een verdrag, waarbij bepaald werd, dat men Stade met 16000 voetknechten en 4000 ruiters zou belegeren; wanneer die stad veroverd was zou zij, evenals Karlstadt, door troepen der vier bondgenooten bezet of tegelijk met laatstgenoemde plaats ontmanteld worden; gedurende het beleg zou geen der geallieerden zonder algemeene toestemming vrede of wapenstilstand mogen sluiten.

Kort daarop verliet van der Tocht Bremen en kwam 20 Mei te Berlijn aan [1]).

[1]) Secr: Res: St.-G. 28 April, 5 Mei 1676. Havemann. l. l. bl: 280—282. Urkunden. l. l. bl: 463—470. Secrete brief van van der Tocht, d[to] $\frac{26 \text{ April}}{6 \text{ Mei}}$ 1676 (R. A.).

Na het verdrag van Bremervörde werden de vijandelijkheden tegen Zweden hervat. De Denen veroverden het eiland Gothland (9 Mei) en de stad Landskrona (20 Juli) benevens haar kasteel (13 Aug:). Intusschen was het beleg van Stade begonnen, doch met zoo weinig kracht doorgezet, dat H. H. M. het geraden vonden, den koning van Denemarken aan te sporen, tot het doen ophouden der oneenigheid over de verdeeling mede te werken, opdat men het beleg met meer energie kon doorzetten. Christiaan V betuigde aan le Maire, die hem den brief van H. H. M. overhandigde, zijne genegenheid, krachtig tot het beleg van Stade mede te werken, maar drukte tevens de vrees uit, dat Munster in het geheim met den koning van Zweden of diens bondgenoot onderhandelde, om aan Brunswijk-Lunenburg den voet dwars te zetten.

Er liepen toen allerhande kwade geruchten over Christoph Bernard, die, zooals uit zijne geheime onderhandeling met Frankrijk blijkt, niet allen grond misten. Wat iedereen in het oog sprong was de weinige welwillendheid, die hij te Bremen jegens Brunswijk-Lunenburg liet toonen. Aldaar toch waren de onderhandelingen niet geheel afgebroken. Men had zelfs weder een project opgesteld, waardoor het aandeel van Denemarken, Munster en Celle geregeld zou worden. De bisschop zou de ambten Wildeshausen en Tedinghausen benevens den Burg en Bremervörde verkrijgen. Denemarken eischte deze laatste plaats voor zich, waartegen zur Mühlen zich met alle kracht kantte.

De vorsten van Brunswijk-Lunenburg werden zeer verstoord over de vijandige houding van den bisschop. Zij wendden zich met hunne klachten tot H. H. M. en ver-

klaarden, dat indien de moeilijkheden niet uit den weg geruimd werden, zij zich genoodzaakt zouden zien hunne troepen, die tot het beleg van Maastricht medewerkten, terug te roepen en zelfs de hulp van H. H. M. te vragen, om den bisschop tot rede te brengen. De Staten verklaarden niet te zullen gedoogen, dat Christoph Bernard iets tegen de vorsten ondernam en dat, als zulks gebeurde, zij hem met de wapenen zouden aantasten. Tevens vaardigden zij, ter vervanging van van der Tocht, Amerongen naar Bremen af, om, zoo mogelijk, de twisten over de verdeeling uit den weg te ruimen [1]).

Het werd echter voor H. H. M. niet noodig, de wapenen tegen den bisschop op te vatten. Terwijl Stade op het uiterste lag, kwam er eene toenadering tusschen Christoph Bernard en de vorsten van Brunswijk-Lunenburg. Zij kwamen overeen, Bremen en Verden in vier deelen te splitsen, waarvan Celle, Hannover, Wolfenbuttel en Munster ieder één deel zou ontvangen; dat van den bisschop zou bestaan in het stift Verden, het ambt Wildeshausen, den Burg, Bremervörde en Ottersberg. Kort daarop (12 Aug:) viel Stade, het laatste bolwerk der Zweden in Bremen en Verden. Na de verovering sloten Munster, Celle en Wolfenbuttel een nieuw verdrag (19/29 Aug:). De beide hertogen zouden 24 à 30000 man op de been brengen, Christoph Bernard 3000 ruiters, 1000 dragonders en 8000 voetknechten; dit leger, waarover Celle

[1]) Res: St.-G. 4, 10 Aug: 1676. Secr: Res: St.-G. 11 Juli, 4, 10 Aug: 1676. Urkunden. l. l. bl: 480. Brieven van le Maire, d^to^ 25, en van Gabriel Floris, secretaris van Kuijsten († 19 Oct: 1708), die Römer († 18 Juni 1675) als resident te Hamburg opgevolgd was, d^to^ 24, 28 Juli:, 4 Aug: 1676 (R. A.).

het opperbevel zou hebben, zou naar den Moezel en den Rijn gezonden worden; om alle geschillen over de winterkwartieren te voorkomen, werden deze aldus verdeeld, dat Munster zou beschikken over Westphalen, Westerwald, vier steden in het Bremensche en de helft van den Eifel en de Wetterau, de beide hertogen over Mekklenburg, Lauenburg, het grondgebied van Hamburg en Lubeck, Luik, Fulda, het gebied van Aken, zes ambten van Hildesheim, Goslar en de andere helft van den Eifel en de Wetterau [1]).

Deze toenadering tusschen twee der bondgenooten joeg de beide andere in het harnas. Denemarken en Brandenburg waren zeer verontwaardigd en misnoegd, dat hunne geallieerden zonder hunne voorkennis eigenmachtig over de hertogdommen Bremen en Verden beschikt hadden. Zulks verhinderde evenwel niet, dat Frederik Willem, niettegenstaande de pogingen van Buchwald, Deensch gezant te Berlijn, 5/15 Sept: een verdrag sloot met von der Thann, die Celle en Wolfenbuttel vertegenwoordigde en in deze zaak tevens voor Munster optrad. Brandenburg verkreeg door dit tractaat eene hulp van 4000 man, om in Pommeren tegen de Zweden te ageeren [2]).

Denemarken toonde meer verbittering en het kwam in October zelfs tot feitelijkheden tusschen de troepen van dat rijk en die van Brunswijk-Lunenburg. Daardoor kwam het,

[1]) Alpen. l. l. bl: 473—478. Pufend: bl: 850. Sylvius. l. l. bl: 350. Tücking. bl: 241. 242. Brief van Gabriel Floris, d[to] 1 Sept:, en secrete brieven van Amerongen, d[to] 28 Aug:, 1 Sept: 1676 (R. A.).

[2]) Secr: Res: St.-G. 25, 31 Aug: 1676. Droysen. l. l. bl: 572. Moerner. bl: 389. 390. Pufend: bl: 850. 851. Urkunden. l. l. bl: 485. 486. 487. Brieven van Amerongen aan G. Fagel, d[to] 22, 25 Aug: 1676 (R. A.).

dat de onderhandelingen te Bremen, waar Amerongen 22 Aug: als afgevaardigde van H. H. M. gekomen was, niets vorderden. In October deden de Denen eene mislukte poging tot overrompeling van Karlstadt en verdreven de Lunenburgers uit het eilandje Krautsand, waarop de laatste uit represailles het ambtshuis Hagen bezetten. Deze oneenigheden, gevoegd bij de reeds bestaande geschillen, beletten iedere toenadering tusschen de bondgenooten. Tevergeefs wendden Amerongen en de Keizerlijke gezanten, Windischgrätz en Landsee, alle pogingen aan, om de eendracht te herstellen; zij stuitten altijd af op den argwaan, dien de geallieerden jegens elkander koesterden [1]).

De oorlog tegen Zweden was intusschen gelukkig gevoerd. Na de vermeestering van Stade hadden de Denen Christiaanstadt (25 Aug:), de Brandenburgers Anclam (27 Aug:), Löcknitz (23 Sept:) en Demmin (20 Oct:) veroverd. Op het einde des jaars namen de Zweden eenigermate revanche door de Denen bij Lund te verslaan (14 Dec:).

Christoph Bernard had reeds in het begin van September zijne troepen in de winterkwartieren gezonden en wel naar het ongelukkige Oost-Friesland. Grandvilliers, voorgevende met toestemming des Keizers te handelen, poogde bij Lieroort overgezet te worden, doch de Staatsche commandant, Sijgers, verzette zich daartegen, waarop de Munstersche generaal Jemmingen als overgangspunt koos en zich in Oost-Friesland nestelde.

Groote verwondering baarde die inkwartiering. Celle zond

[1]) Secr: Res: St.-G. 10 Oct: 1676. Holl: Merc: l. l. bl: 196. Pufend: bl: 852. 853. Secrete brieven van Amerongen, d^to 1, 10, 17, 21 Oct:, 11 Nov: 1676 (R. A.).

Spörke naar den bisschop, om hem te bewegen, zijne troepen uit Oost-Friesland terug te roepen. Amerongen sprak er persoonlijk met Christoph Bernard over, die, evenals Grandvilliers, beweerde, dat de inkwartiering met toestemming des Keizers geschied was. Weinig strookte echter met die bewering, dat Leopold aan Munster bevel gaf, Oost-Friesland schadeloos te stellen (26 Sept:).

De intocht der Munstersche troepen verwekte de grootste onrust natuurlijk in Oost-Friesland zelf, waar men bij ondervinding wist, welke treurige gevolgen dergelijke inkwartieringen na zich sleepten. De vorstin-regentes liet dadelijk door haar resident in den Haag, Pauly, klachten indienen bij H. H. M., die echter weinig of niets aan de zaak deden. De stenden van Oost-Friesland werden bijeengeroepen, om er over te raadplegen, hoe men van de vreemde gasten ontslagen zou worden. Eendeels evenwel verhinderde het wantrouwen, dat voortdurend tusschen de vorstin en de stenden heerschte, het nemen van eenig besluit, anderdeels waren de laatste allerminst geneigd, weder geld op te brengen.

Christina Charlotte handelde daarop alleen met den bisschop en kwam met hem overeen, dat hij, tegen eene vergoeding van 14000 rksd:, al zijne troepen uit het vorstendom zou terugtrekken, met uitzondering van 8 compagnieën voetknechten en 2 eskadrons dragonders, die aan haar den eed zouden doen, tot bescherming der grenzen zouden strekken en maandelijks gedurende den winter 14000, gedurende den zomer 7000 rksd: zouden ontvangen.

Door dit verdrag bereikte de vorstin een tweeledig doel. Oost-Friesland werd van de Munstersche inkwartiering verlost en zij zelve behield troepen, die haar tegenover de stenden

gewicht gaven en haar in staat stelden, het noodige geld te innen. De stenden daarentegen waren zeer verontwaardigd en wilden het verdrag niet ratificeeren. De burgers van Emden weigerden eenig geld op te brengen en verbonden zich tegenover elkander bij eede, bloed en goed voor de verdediging hunner stad veil te hebben.

De vorstin poogde tevergeefs Emden tot andere gedachten te brengen, waarop zij door Munstersche soldaten de aan gemelde stad toebehoorende heerlijkheid Oldersum bezetten en 150 stuks vee uit de omliggende dorpen wegvoeren liet.

Thans echter begon de Keizer, tot wien reeds vroeger Oost-Friesland Bolo Ripperda tot afwending van alle inkwartiering gezonden had, zich met de zaak in te laten. Leopold had met het aanbod der stenden genoegen genomen en hen tegen betaling eener jaarlijksche som van 50000 rksd: van alle inkwartiering vrijgesteld. Dat bedrag was, nadat de bisschop zijne troepen naar Oost-Friesland gezonden had, tot op 84000 rksd: verhoogd, die de Keizer, om het vorstendom uit den nood te helpen, ditmaal in dezer voege verdeelde, dat Denemarken 12000, de bisschop 72000 rksd: ontving, mits al de troepen van den laatste dadelijk Oost-Friesland verlieten. Tevens beval de Keizer aan Christina Charlotte de Munstersche soldaten, die zij in haren dienst genomen had, te ontslaan. Zij toonde echter daartoe weinig geneigdheid. Wel ontruimde zij, op aandringen van H. H. M., Oldersum, maar tot het ontslaan der Munstersche troepen kon zij niet besluiten, niettegenstaande de Staten eenige uit hun midden naar haar afvaardigden en de Keizer haar en den bisschop bij mandaten beval, die troepen te verwijderen. Het eenige wat zij deed was, dat zij in April 1677 zes

honderd man ontsloeg, doch de overige 400 man behield zij in haar dienst [1]).

Na deze uitweiding over de quaestie der inkwartiering in Oost-Friesland keer ik tot de Bremerzaak terug. Denemarken was altijd zeer verstoord op Brunswijk-Lunenburg en op Munster, doch toonde, trotsch op zijne reeds behaalde voordeelen, evenzeer weinig welwillendheid jegens Frederik Willem. De nederlaag bij Lund echter deed het hof van Kopenhagen beseffen, dat samenwerking met Brandenburg noodzakelijk was. Er werden dan ook onderhandelingen tusschen de twee bondgenooten aangeknoopt, die tot een gunstigen uitslag leidden. Gelijk Munster en Brunswijk-Lunenburg zich in Augustus 1676 verbonden hadden, verbonden zich thans $\left(\frac{23\ \text{Dec}: 1676}{2\ \text{Jan}: 1677}\right)$ Denemarken en Brandenburg bij het verdrag van Kopenhagen. De hoofdbepalingen waren: krachtige voortzetting van den oorlog tegen Zweden; ratificatie binnen 5 weken; verdeeling der gemaakte veroveringen in vijf deelen, waarvan Brandenburg het zijne aan Denemarken overliet, waartegen de koning den keurvorst Pommeren waarborgde; belofte van hulp door Denemarken ingeval Polen voor Zweden partij koos [2]).

Te Bremen werden ook in 1677 de conferenties voortgezet, die door Amerongen en de Keizerlijke gezanten bijgewoond werden. In het begin van Januari kwam men weder met

[1]) Res: St.-G. 10, 12, 16, 21 Sept., 12 Oct: 1676. Secr: Res: St.-G. 11, 14 Sept: 1676. Alpen. l. l. bl: 479. 480. Corstiens. bl: 242. Holl: Merc: 1677. bl: 158—161. Klopp. bl: 389—393. Sylvius. Dl: IV. bl: 17. 18. Tücking. bl: 242. 243. 245. 251. Wiarda. l. l. bl: 91—111. Secrete brieven van Amerongen, d^{to} 16, 19, 25 Sept: 1676 (R. A.).

[2]) Droysen. l. l. bl: 573. 574. Pufend: bl: 857. 858.

een provisioneel accoord voor den dag, dat het volgende behelsde: Karlstadt, de Zwingerschans en de Burg zullen vóór 1 April geslecht worden; Denemarken zal Krautsand behouden; de Stadertol zal voor den duur van dit verdrag geschorst worden; Munster en Brunswijk-Lunenburg zullen 1 April 3000 man aan Denemarken in Holstein en 4000 man aan Brandenburg in Pommeren en Mekklenburg leveren; inmiddels zullen de beide eerstgenoemde Bremen en Verden bezet houden, zooals zij met elkander zijn overeengekomen; de definitieve onderhandelingen over de deeling zullen na het einde van den veldtocht en den afloop van dit tractaat hervat worden; de Keizer en H. H. M. zullen dit verdrag garandeeren en ieder duister punt ophelderen; het zal sub spe rati, binnen zes weken te volgen, geteekend worden en één jaar duren.

Het was nu de vraag, of de partijen dit accoord zouden aannemen. Reeds dadelijk maakte Christoph Bernard zwarigheid. Hij wilde zijne troepen slechts in Holstein, Jutland en Oldenburg laten ageeren, dewijl hij ze, met het oog op de houding van H. H. M. te zijnen opzichte in de zaak der Oostfriesche inkwartiering, niet te ver verwijderd wilde hebben.

In het interims-tractaat werden ondertusschen nog eenige weinige veranderingen gemaakt. Het getal hulptroepen, dat Denemarken zou verkrijgen, zou in den Haag bepaald worden, hetgeen H. H. M. gaarne zagen; voor Brandenburg zou het verdrag van 5/15 Sept: 1676 van kracht blijven; de stad Bremen zou hare positie als rijksstad behouden; de onderteekening sub spe rati zou vóór 1 Maart plaats hebben.

Windischgrätz vreesde, dat sommige artikelen den bond-

genooten niet aangenaam zouden zijn, want dat Munster ongaarne de slechting van den Burg, Brunswijk-Lunenburg de provisioneele opheffing der Stadertol zou zien. Ook Amerongen was beducht, dat Munster het interim niet zou aannemen.

Van den bisschop hoorde men weinig. Hij had thans geen gezant te Bremen, omdat, beweerde hij, de andere vorsten in de conferentie over andere zaken dan over de verdeeling wilden spreken en omdat zijn gezant te Bremen van woning beroofd was. Misschien was de weifelende houding van Christoph Bernard aan eene andere reden toe te schrijven. In dezen tijd toch liet hij zijn secretaris weder met de Fransche gezanten te Nijmegen spreken. Noch Frankrijk echter, noch Zweden vertrouwde sinds de onderhandelingen van 1676 den bisschop genoegzaam, om zich met hem in te laten. Het eenige wat Pomponne aan d'Estrades en diens collega's aanbeval was, Christoph Bernard aan den praat te houden, om daardoor altijd een zeker gewicht in de schaal te kunnen leggen.

Eindelijk liet de bisschop iets van zich hooren. Daaruit echter bleek, dat de vrees van Windischgrätz en Amerongen verwezenlijkt werd. Landsee had persoonlijk, »omme alle »praetexten van jalousie en diffidentie te benemen", het interim aan den bisschop overhandigd, doch deze had verscheidene artikelen »geobloqueert", vooral dat over de demolitie der steden en forten. Verder had hij verklaard, dat hij eerst met Brunswijk-Lunenburg moest spreken.

Het was te betreuren, dat Munster aldus de zaak weder op de lange baan schoof, dewijl Denemarken en Brandenburg zich tot de aanneming van het provisioneele accoord niet

ongenegen toonden. Brunswijk-Lunenburg daarentegen volgde het voorbeeld van Munster, hetgeen de gezanten der mediateurs zeer verbaasde, daar zij van den kant der hertogen geene zwarigheid verwacht hadden. Men schreef zulks toe aan den invloed van Hannover, dat altijd Franschgezind gebleven was. Jan Frederik poogde door zijn vice-kanselier Witt aan de onderhandelingen te Bremen deel te nemen, doch Amerongen, Windischgrätz, Landsee en de Spaansche gezant, Balthazar de Fuenmajor, wilden daarin niet treden, omdat Rousseau en Bidal vanwege Frankrijk en Pufendorf vanwege Zweden zich te Hannover ophielden.

Deze voortdurende oneenigheden verhinderden niet, dat de bisschop, zeker minder om zijne bondgenooten te ondersteunen dan om geld te trekken, twee verdragen sloot, één met Denemarken (13/23 Maart), waarbij hij 4000 ruiters en voetknechten en 60 artilleristen leverde en daarentegen 52000 rksd: subsidie en de aan Denemarken afgestane 12000 rksd: uit Oost-Friesland verkreeg, het andere met Brandenburg (14/24 April), waartoe iets later (3/13 Mei) Christiaan V toetrad, waarbij Christoph Bernard 3000 man hulptroepen beloofde [1]).

Het verdroot Amerongen zeer, dat de onderhandelingen niet vlotter gingen, en hij achtte een langer verblijf niet reputabel voor H. H. M. De Keizerlijke gezanten toonden meer lankmoedigheid en geduld. Zij stelden eenige artikelen

[1]) Secr: Res: St.-G. 17 Jan:, 8 Febr: 1677. Alpen. l. l. bl: 510. Corstiens. bl: 241. 242. d'Estr: Dl: VIII. bl: 154. 161. 183. Moerner. bl: 395—397. Pufend: bl: 887. 888. Tücking. bl: 244. 245. Secrete brieven van Amerongen, d^{to} 13, 20, 23 Jan:, 3, 6, 13 27 Febr:, 3, 10, 17, 20, 24 Maart, 3, 17 April, 1 Mei 1677 (R. A.).

voor (begin Mei), die »aan geene van alle de partijen de »minste praejuditie souden geven, maar aan een ijeder con»serveren dat recht, tgeen hem was competerende". Die artikelen behelsden het volgende: 1° al hetgeen tot nu toe over Bremen en Verden voorgesteld is, zal aan geene der partijen voor- of nadeel toebrengen, maar ieder zal zijne rechten ongekrenkt behouden; 2° partijen verbinden zich op het plechtigst, geen onzijdigheidsverdrag of wapenstilstand, veel min vrede te sluiten, maar elkander op het krachtigst te helpen, totdat ieder satisfactie gekregen zal hebben in zoodanige streken als voor elk het best gelegen zijn; 3° de stad Bremen met hare vier gooën zal hare rijksonmiddelbaarheid behouden en alle aanspraken, die Zweden vroeger daarop gemaakt heeft, zullen geannuleerd worden; 4° de geestelijke zaken in Hamburg en Bremen blijven in statu quo; 5° de in de laatstgenoemde plaats aanwezige gezanten zullen dit reces teekenen en beloven, dat binnen den tijd van de ratificaties van al de partijen uitgewisseld zullen worden.

Amerongen werd aangespoord, dadelijk te teekenen, doch hij weigerde zulks, omdat het tweede artikel over eene nieuwe verbintenis sprak. H. H. M. keurden zijne handelwijze goed. Zij wilden van geene nieuwe belofte van vrede of wapenstilstand te sluiten hooren en bevalen hem het reces niet aan te nemen. Ook Schmising, die zich thans te Delmenhorst ophield en tot wien Landsee zich begeven had om hem het reces smakelijk te maken, zeide, dat de bisschop het zeker niet zou willen aannemen, dewijl Brunswijk-Lunenburg, zonder welks toestemming hij in deze zaak niets kon doen, zich tegen het artikel over Bremen zou verzetten.

Men was nu weder evenver, te meer daar Brunswijk-Lunenburg, dat door de mediateurs 28 April per brief tot de aanneming van het in Januari opgestelde interim aangespoord was, daarop antwoordde met eene rescriptie, »seer »ignominieusel: met captien, onwaarheden, ende sophistische »streken vervult." Amerongen begreep hoe langer hoe meer, dat een langer verblijf nutteloos was, maar meende, dat men nog iets in het belang van Bremen kon en moest doen. H. H. M. echter wilden ook daarin niet treden en bevalen Amerongen terug te keeren, liever dan eenige nieuwe verbintenis aan te gaan.

Windischgrätz bleef voor Bremen ijveren. Brunswijk-Lunenburg wilde die quaestie niet aangeroerd hebben en Munster was te misnoegd op die stad, dan dat het de voorstellen van den Keizerlijken gezant dienaangaande wilde aannemen. Denemarken en Brandenburg daarentegen teekenden de acte van garantie, en Amerongen, die eindelijk Bremen verliet, legde haar 11 Aug: aan de Staten, naar wier besluit Spanje zich wilde regelen, over. H. H. M. zagen het tractaat van 10 Juni 1674, waarin over de gemelde garantie gesproken werd, na en machtigden Amerongen, de acte op approbatie en ratificatie der provincies te teekenen [1]).

[1]) Res: St.-G. 11 Aug: 1677. Secr: Res: St.-G. 17 Mei, 4, 10 Juni, 11, 16 Aug: 1677. Secrete brieven van Amerongen, d[to] 24 Maart, 3, 17 April, 5, 12, 15, 26 Mei, 2, 5, 12, 16 Juni 1677 (R. A.). Het verdrag over het behoud der immediateit van Bremen werd in die stad $\frac{\text{24 Juli}}{\text{3 Aug:}}$ 1677 geteekend door Windischgräts en Landsee voor den Keizer de Fuenmajor voor Spanje, Paul Klingenberg en Willem Hespe voor Denemarken, Ledebur voor Brandenburg en Amerongen voor H. H. M. (Moerner. bl: 398. 399). De datum, dien Moerner aan het verdrag geeft, komt mij na hetgeen ik in den tekst vermeld heb vrij vreemd voor.

Daarmede hadden de bemoeiingen van H. H. M. in de quaestie der verdeeling van Bremen en Verden een einde. Tevergeefs hadden achtereenvolgens van der Tocht en Amerongen alle moeite aangewend om de zaak tot een goed einde te brengen. Het wantrouwen, dat de bondgenooten jegens elkander koesterden, verhinderde zulks. Later, in 1679, werd de quaestie op de eenvoudigste wijze uit den weg geruimd.

VIJFTIENDE HOOFDSTUK.

TRACTATEN TUSSCHEN MUNSTER EN SPANJE. — CRRISTOPH BERNARD ZENDT WEGENS DE SUBSIDIES ABRAHAM ISAACK NAAR HOLLAND. — TWISTEN OVER DE WINTERKWARTIEREN. — TRACTATEN VAN SASSENBERG (3 APRIL) EN VAN KOPENHAGEN (14 AUG: 1678). — VREDES-ONDERHANDELINGEN TE NIJMEGEN.

Het tractaat van 12 Oct: 1675 was door H. H. M., zooals ik gezegd heb, in 1676 geratificeerd geworden en de obligaties der verschillende provincies tot betaling der subsidies aan den bisschop waren gereedgemaakt. Van Spanje echter had Christoph Bernard niets verder vernomen, nadat Lira op de aanvrage om betaling ontwijkend geantwoord had. De Spaansche gezant reisde aanhoudend tusschen den Haag en Brussel heen en weder en was daardoor moeilijk te ontmoeten. Zur Mühlen, die in Dec: 1676 vernomen had, dat Lira zich in de eerste plaats bevond, en derhalve uit Nijmegen

daarheen vertrokken was, maakte dan ook toen eene vergeefsche reis. De vice-kanselier schreef aan den bisschop, dat van Spanje niets te halen was, »dass also Ew. Gn. »meines ermessens uff ein newen tractat mit Spanien umb »mehrere subsidien zu haben keinen statum zu machen haben."

Deze laatste woorden hadden betrekking op eene poging, die Spanje deed, om met Christoph Bernard een tractaat tot levering van hulptroepen te sluiten. Men zou meenen dat de ondervinding, die de bisschop door het Haagsche tractaat ten opzichte van Spanje opgedaan had, hem huiverig zou gemaakt hebben, weder een verdrag met die mogendheid te sluiten. Toch gebeurde zulks. De markies van Honsbroek had uit naam van Villa Hermosa met den bisschop gesproken, waarop deze zur Mühlen naar Brussel zond. Aldaar werd 23 April 1677 een verdrag gesloten, dat als eene uitbreiding van het Haagsche beschouwd werd. Behalve de 3000 man, die Christoph Bernard volgens het tractaat van 12 Oct: 1675 moest leveren, beloofde hij 2000 ruiters, 500 dragonders en 3500 voetknechten, die naar Spaansch Gelderland gezonden zouden worden; dadelijk na de onderteekening zou Spanje 50000 rksd: betalen, alsmede de 6 maanden subsidie van 1 Oct: 1676 tot 1 April 1677, die de bisschop volgens het Haagsche tractaat te vorderen had, bedragende iedere maand 4000 en dus in het geheel 24000 rksd:; verder ontving hij voor zijne 6000 man hulptroepen gedurende den tegenwoordigen oorlog maandelijks 16000 rksd:, te rekenen van 1 Mei, behalve het maandelijksche subsidie van 4000 rksd:, dat hij voor de vroeger vermelde 3000 man kreeg. Als supplement tot dit tractaat van Brussel strekte dat, hetwelk Honsbroek en Ham 28 Juni te Roermond sloten

en waarbij de bisschop zich verbond, tegen een maandelijksch subsidie van 2000 rksd: de noodige artillerie te leveren [1]).

Intusschen had Christoph Bernard in de eerste dagen van 1677 den reeds uit het begin dezer geschiedenis bekenden Abraham Isaack, »hoffjude und Rabiner zu Coessfelt," naar Holland gezonden om de hem volgens het Haagsche tractaat verschuldigde gelden in ontvangst te nemen. Deze bedroegen thans 80000 rksd:, n.l. 12000 voor aanritsgelden en 68000 voor de 17 maanden, die van 1 Aug: 1675 tot 31 Dec: 1676 verloopen waren. Tevens werd aan Isaack opgedragen, de maanden Januari, Februari en Maart te innen.

De Munstersche bankier had echter met vele zwarigheden te kampen. Vooreerst duurde het zeer lang, eer de obligaties inkwamen, dewijl iedere stad eerst hare quota betalen moest. Bovendien hadden zij lang niet de volle waarde. Die van Holland deden 85%, die der andere provincies, vooral van Gelderland, Zeeland, Utrecht en Overijssel veel minder, hoogstens 70%. Daarbij kwam nog dat Isaack volstrekt geene medewerking van Hessing, die oud en door eene beroerte verzwakt was, ondervond.

De obligatie van Holland, en dan nog slechts tot 1 Oct: 1676, werd eerst 22 Maart aan Isaack gegeven, hetgeen hem zeer verdroot, omdat intusschen wegens de inneming van Valenciennes de koers weder gedaald was. Het was nu zaak, die obligatie zoo duur mogelijk te verkoopen. Te Amsterdam waren de bankiers het met elkander eens, dergelijke papieren zoo laag mogelijk te koopen, en die specu-

[1]) Alpen. l. l. bl: 504—510. Corstiens. bl: 241. Tücking. bl: 243. 244. Brief van zur Mühlen aan den bisschop, d^{to} 5 Dec: 1676 (F. M. L. 12 18).

latie was bij subsidies, die H. H. M. aan andere vorsten te betalen hadden, ook gelukt. De jood was hun echter te slim. Zij kwamen ook bij hem aan boord, doch, zooals hij schreef, zij »sein nicht bij den rechten Man kommen und sagte beij »der nass her dass ich die obligatijes im Haeg verkaufft." Zulks was de waarheid. Isaack had te Delft en te Rotterdam inlichtingen ingewonnen en met zur Mühlen, die zich in den Haag bevond, geraadpleegd. Het gelukte hem in laatstgenoemde plaats de Hollandsche obligatie aan burgemeester Dedel en eene mevrouw Duivels tegen 78% te verkoopen. Hij kreeg dadelijk 4400 rksd:, terwijl hij de overige 11920 rksd: zou ontvangen, zoodra de bisschop hem daartoe volmacht gezonden had.

De andere provincies lieten niets van zich hooren, doch de ontvangers boden aan, tegen een commissieloon van 2% de quota's voor te schieten. Isaack wilde echter in dit voorstel niet treden en raakte de obligaties op eene betere wijze kwijt. Hij voldeed daarmede, zooals men zien zal, eenige crediteuren van den bisschop en de stad Munster en vertrok daarna in den zomer weder naar Coesfeld [1]).

Veel geld uit de Nederlanden ontving echter Christoph Bernard niet. Isaack had wel eindelijk na vele moeiten uit de handen van Hessing en een zekeren Bulsing, die ook in den Haag de belangen des bisschops waarnam, obligaties ter nominale waarde van 80000 rksd: ontvangen, alsmede de 12000 rksd: over de maanden Januari, Februari en Maart 1677, doch hij had ook veel uitgegeven.

[1]) Brieven van Isaack aan Bruchhausen, d^to^ 22 Jan:, 6, 26 Febr:, 2, 11, 22, 26 Maart, 13, 16 April, 14, 21, 25 Mei 1677 (F. M. L. 12. 30).

Den zoogenaamden Vechtschen crediteuren had hij obligaties a pari voor een bedrag van 32470 rksd: gegeven.

Een lid van den Raad van State, Raesfeld, had voor geleend geld van den bisschop 4000 rksd: te vorderen, die met den verschenen interest tot 6320 rksd: opgeloopen waren. Het was van belang hem te vriend te houden, omdat hij nabestaanden in Munsterland had (een neef van hem was drost van Dulmen) en vooral omdat hij door zijne positie en zijn invloed de pogingen van Isaack kon ondersteunen of dwarsboomen. Gelukkig had Raesfeld geld noodig. Hij wilde zich met 5000 rksd: aan obligaties of 4000 baar tevredenstellen en liet zelfs daarop nog wat vallen, zoodat hij eindelijk met 3000 rksd: in obligaties op Holland en 1000 rksd: baar ter voldoening van kapitaal en interest genoegen nam [1]).

Lastiger schuldeischers waren de gebroeders Sautijn. Ook zij hadden, waarschijnlijk wegens verkochte ammunitie, eene goede som, 23700 rksd:, te vorderen. De bisschop had reeds vroeger aan Ham en zur Mühlen bij hunne ambassades naar den Haag opgedragen, die zaak uit de wereld te maken. Men was het echter over de wijze van betaling niet eens geworden. De Sautijns beweerden, dat men hun beloofd had, hunne pretensie half in baar geld, half in obligaties op Holland te voldoen. Hunne tegenpartij zeide, dat zulks niet waar was, en wilde hun slechts obligaties van de andere provincies geven, die zij weigerden a pari aan te nemen. Zij beklaagden zich bij Christoph Bernard en deze had Isaack opgedragen, met hen te onderhandelen. Dit was echter geene gemakkelijke zaak. De schoonvader van den éénen Sautijn bekleedde

[1]) Brieven van Isaack aan Bruchhausen, d[to] 22 Jan:, 6 Febr:, 26 Maart, 13, 16, 30 April, 14, 21 Mei 1677 (F. M. L. 12. 30).

eene voorname betrekking en zij zelven oefenden zooveel invloed uit, dat door hun toedoen de Hollandsche obligatie, waarop zij aanspraak maakten, teruggehouden werd. Bovendien wilden zij haar slechts tegen 70°/₀, die van andere provincies tegen 60°/₀ aannemen. De zaak werd eindelijk taliter qualiter in dezer voege geschikt, dat Isaack aan de gebroeders Sautijn en aan twee andere schuldeischers, Krook en Robbe, te samen 33380 rksd: in obligaties betaalde. Ik zeg taliter qualiter, want de Sautijns waren allerminst met deze schikking tevreden, waardoor zij niet, zooals zij gehoopt hadden, baar geld, doch slechts obligaties op Holland ter voldoening van hun kapitaal en op de andere provincies als betaling van den hun verschuldigden interest ontvingen [1]).

Behalve die quaesties had Isaack nog andere zaken waar te nemen. Het schijnt, dat de bisschop van plan was, in zijn eigen land zout te laten bereiden. Zijn agent ging in Holland die bereiding na en liet aldaar twee zoutpannen met toebehooren benevens een waterschip maken [2]).

Al die zaken hadden veel geld verslonden. Isaack had in obligaties 92000 rksd: ontvangen. Daarvan had hij aan de Vechtsche crediteuren, Sautijn, Krook, Robbe en Raesfeld te samen 68850 rksd: betaald. Het restant in obligaties bedroeg derhalve 23150 rksd: of, tegen een middelkoers van

[1]) Brieven van Ham, d[to] 27 Maart, en van zur Mühlen aan den bisschop, d[to] 13 Oct: 1676 (F. M. L. 12. 18). Brieven der gebroeders Sautijn aan denzelfde, d[to] 17 Nov: 1676, van Isaack aan Bruchhausen, d[to] 6 Febr:, 2, 19 Maart, 21, 25 Mei, en van Gillis Sautijn aan Isaack, d[to] 4 Juni 1677 (F. M. L. 12. 30).

[2]) Brieven van Isaack aan Bruchhausen, d[to] 26 Febr:, 9, 30 April, 25 Mei, 16 Juli 1677 (F. M. L. 12. 30).

75%, 17362 rksd: in baar geld. Van deze laatste som gingen nog af 5473 rksd: voor 400 centenaars kruit, 100 ton pek en 50 ton teer en 1977 rksd: voor allerhande zaken, als reiskosten, voorbereidende uitgaven voor de zoutbereiding, enz. Netto bleef derhalve een bedrag van 9912 rksd: over, waarvan nog een gedeelte, 5525 rksd:, tot betaling van het waterschip, de twee zoutpannen en 2000 in Holland gekochte musketten strekken moest [1]).

Nu echter al die schulden en inkoopen betaald waren, beloofden de subsidies der volgende maanden meer voordeel aan den bisschop aan te brengen. Spoedig werd Isaak weder naar Holland gezonden, om die te innen. Nadat hij eenigen tijd in den Haag geweest was, werd hij verontrust door het gerucht, dat H. H. M. niet van plan waren, langer subsidies aan den bisschop te betalen. Burgemeester Dedel, met wien hij opnieuw relaties aangeknoopt had, stelde hem op dit punt gerust en zeide, dat de Staten eerder moesten vreezen, dat de bisschop hen in den steek laten en misschien zelfs aanvallen zou, daar zijne houding in de quaestie der winterkwartieren, welke ik weldra zal behandelen, van zoo weinig welwillendheid jegens hen getuigde.

Dedel hielp ook thans den bankier voort. Hij bewerkte, dat de contra-ordonnantie van Holland, zelfs tot Januari 1678 toe, uitgevaardigd werd, en bood aan, die voor 9796 rksd:, d. i. tegen 70%, te nemen. De uitvaardiging der gemelde contra-ordonnantie was zoo geheim geschied, dat Norff, die thans den bisschop in den Haag vertegenwoordigde [2]), daar-

[1]) Rekening van Isaack (F. M. L. 12. 30).

[2]) Johan Koenraad Norff was niet lang te voren door Christoph Bernard tot opvolger van den ouden, ziekelijken Hessing benoemd (Res: St.-G. 4

van niets bemerkt had en zich gereed maakte, daarop bij de gecommitteerde raden aan te dringen. Dit bewoog Dedel, hem de uitvaardiging bekend te maken, »eensdeels omdat »ick de waerheyt wilde spreecken, ten andere omdat ick »het respect van syn hoog V. Genades Resident sochte te »bewaren, die anders als een onkundige ende weynich ha»bitude hebbende by alle de heren soude versoecken een re»solutie tot het opmaecken van een contra Ordonñ, die al »in myn handen was."

De behandeling der geldquaestie met Dedel viel echter Isaack niet mede. Hij had gehoopt voor de geheele ordonnantie op Holland voor zes maanden comptant geld te zullen krijgen, doch de burgemeester wilde wel die over Juli, Augustus en September in baar geld betalen, maar niet die over de drie volgende maanden, welke pas 31 Dec: verviel. Dit was een lastig geval. Te meer daar Norff aan Isaack schreef, »dass, wan ich auch ein gantz fürstenthumb und den him»mel selbsten gewinnen könte," hij niemand, behalve Dedel, kon vinden, die geld op de obligatie wilde geven.

Isaack had geene aangename taak. Aan den eenen kant drong hem de bisschop, zoo spoedig mogelijk de obligaties tegen den hoogsten prijs, dien hij bedingen kon, te gelde te maken. Aan de andere zijde maakte Dedel nu zwarigheid,

Juni 1677). De laatste leefde nog een paar jaren en overleed 29 Mei 1680, zooals blijkt uit een brief, dien zijne weduwe, Peternelle Hulsgens 7 Juni 1680 aan bisschop Ferdinand schreef (F. M. L. 534. 1). Norff bekleedde lange jaren den post van resident en is waarschijnlijk op het einde van 1714 of in het begin van 1715 gestorven. Ten minste het creditief voor zijn opvolger, waarin van zijn dood melding gemaakt wordt, is gedateerd 14 Maart 1715.

terwijl ook de koers van 70%, dien hij bood, Isaack niet zwaar beviel. Goede raad was duur. Isaack liet door Norff's schoonvader, Bulsing, te 's Gravenhage, Delft en Rotterdam informeeren, of niemand de obligaties tegen een hoogeren koers wilde nemen. Geen kooper deed zich op. Dedel bleef nu de laatste toevlucht. Deze deed een stap tot toenadering en verklaarde zich bereid, het geld voor de ordonnantie over de maanden Juli tot en met December 1677, ten bedrage van 9796 rksd:, te betalen. Isaack nam het aanbod aan. Hij incasseerde 30 Dec: die som, waarop hij nog 1% moest laten vallen, en vertrok in het begin van 1678 weder naar den bisschop [1]).

Ik heb deze geldquaestie eenigszins uitgebreid behandeld. Daaruit toch kan men den lagen koers leeren kennen, welken in dien tijd de obligaties der verschillende provincies hadden. Holland kon in het voorjaar niet meer dan 78%, later zelfs slechts 70% gelden, Utrecht slechts 64%, terwijl de andere gewesten, vooral Gelderland, nog minder krediet hadden. Ook blijkt daaruit de moeilijkheid om obligaties van de provincies te ontvangen.

Misschien werkte tot dit laatste mede, dat men hier te lande in den laatsten tijd over de houding des bisschops niet zeer tevreden was geweest. Zooals altijd leverden ook in den herfst van 1677 de winterkwartieren ruimschoots stof tot zwarigheden en oneenigheden op.

Emden was blijven weigeren, eene contribuitie aan Chris-

[1]) Brieven van Isaack aan Bruchhausen, d^te 3, 6 Aug:, 26, 30 Nov:, 3, 7, 9, 13, 17, 31 Dec:, van Isaack aan den bisschop, d^te 16, 19 Nov:, van Dedel aan Isaack, d^te 25, 30 Nov:, 1 Dec:, en van Norff aan denzelfde, d^te 25 Nov:, 3 Dec: 1677 (F. M. L. 12. 30).

toph Bernard te betalen. Deze zond eenige troepen onder overste Puling, die de aan gemelde stad toebehoorende heerlijkheden Oldersum en Borsum bezetten en aldaar zeer vele baldadigheden bedreven Dit verdroot den Emdenaars. Een gedeelte van het garnizoen trok uit de stad en heroverde Oldersum, waar Puling gevangen genomen werd, en Borsum. De burgers begrepen, dat de bisschop wel eens wraak zou kunnen nemen en namen derhalve maatregelen van tegenweer tegen een mogelijken aanval.

Christina Charlotte was over het gebeurde zeer ontsticht. Zij vreesde, dat de Emdenaars grootere vorderingen zouden maken, en zij hield daarom te Bassum met Christoph Bernard eene conferentie, tengevolge waarvan de Munstersche overste Calcar met een regiment naar Oost-Friesland gezonden werd. Calcar nam kwartier in het vlek Lier, dat onder de kanonnen van Lieroort lag. De Staatsche commandant dezer plaats gaf daarvan bericht aan H. H. M. Deze, door de omstandigheden gedwongen, konden niets anders doen dan dat zij de bezetting van Lieroort met twee compagnieën versterkten.

Te Weenen klaagden intusschen de stenden over de vorstin, omdat zij een gedeelte der Munstersche troepen in hare soldij behouden en groote schattingen geheven had, terwijl Christina Charlotte klachten indiende tegen de stenden, omdat zij naar H. H. M. om hulp gezonden, en tegen de Emdenaars, omdat zij de wapenen opgevat hadden. De Keizer trad tusschen beiden. Hij beval den bisschop zijne soldaten uit Oost-Friesland terug te roepen, der vorstin de Munstersche troepen, die zij nog in dienst had, te ontslaan en den Staten zich niet in de Oostfriesche geschillen te mengen.

Evenals vroeger werden ook thans de bevelen van Leopold in den wind geslagen. De bisschoppelijke troepen bleven in Oost-Friesland, de vorstin behield de Munsterschen in dienst en ging met het heffen van contributies voort, de Emdenaars legden de wapenen niet neder en veroverden integendeel een voor de vorstin bestemd schip met ammunitie. De bisschop zond daarop weder 15 compagnieën naar Oost-Friesland, die na een beleg van acht dagen Oldersum weder innamen en plunderden (1 Jan: 1678). De Emdenaars, hierdoor in het nauw gebracht, openden de sluizen en zetten het land rondom hunne stad onder water.

Te Norden werd een landdag gehouden, om eene toenadering tusschen de stenden en de vorstin tot stand te brengen. Emden zond geene afgevaardigden, dewijl in Norden eenige Munstersche soldaten lagen. Tevergeefs trachtten de stenden, die ongaarne de afwezigheid van Emden zagen, de vorstin te overreden, den landdag naar eene andere plaats te verleggen. Zij weigerde en de stenden waren genoodzaakt toe te geven. Deze eischten, evenals vroeger, dat Christina Charlotte alle Munstersche troepen, geene uitgezonderd, uit het land zou doen trekken en verder geene schattingen zou heffen, in welk geval zij over het opbrengen van een subsidie wilden onderhandelen. De vorstin daarentegen vorderde eene te aanzienlijke som, om daarmede den aftocht der Munstersche troepen te bewerken. Beide partijen bleven op haar stuk staan en de landdag ging onverrichter zake uiteen.

Daar Leopold bemerkte, dat hij door mandaten niets uitrichtte, zond hij Landsee naar Oost-Friesland. Deze hield eene conferentie met zur Mühlen en de afgevaardigden der vorstin en der stenden. Men werd het 13/23 April 1678 over

een verdrag eens, dat het volgende behelsde: binnen 10 dagen zouden alle Munstersche troepen het land ontruimen; de stenden beloofden, den bisschop in drie termijnen 50000 rksd: uit te betalen, alsmede 12000 rksd:, die de Keizer aan den koning van Denemarken toegewezen en deze aan Christoph Bernard afgestaan had; laatstgenoemde zou ieder jaar, zoolang de oorlog duurde, van de stenden 50000 rksd: ontvangen en garandeerde daarentegen, dat Oost-Friesland met geene inkwartiering bezwaard zou worden. Om aan deze laatste bepaling meer klem bij te zetten, zond de Keizer 200 man als sauvegarde naar het vorstendom, waarvoor de stenden weder maandelijks 600 rksd: moesten betalen.

Christoph Bernard ratificeerde 26 April het verdrag en 3 Mei begonnen zijne troepen het vorstendom, tot groote vreugde der inwoners, te verlaten. De stenden van hun kant kwamen insgelijks het tractaat stipt na en betaalden hem de bepaalde sommen [1]).

Ook in andere streken verwekte de bisschop door zijne inkwartiering moeilijkheden. Voor den winter van 1677 op 1678 waren hem de Wetterau en de Eifel toegewezen. Aan zes regimenten te voet (Wedel, Echs, Schwartz, Elverfeld, Röllinger en Otton), 66 compagnieën uitmakende, en vier te paard (Wedel, Bönninghausen, Mandelsloh en Hoitersleben), te samen 34 eskadrons, waren in de Wetterau de vrije steden Friedberg, Wetzlar, Gelnhausen, de dorpen der ridderschap en van Frankfort, de graafschappen Solms, Nassau-Dillenburg, Sayn-Hachenburg, Wied, Isenburg-Budin-

[1]) Alpen. l. l. bl: 535—538. Archives. l. l. bl: 349. 350. Holl: Merc: l. l. bl: 239. 240. Klopp. bl: 393—395. Sylvius. l. l. bl: 17. 18. 87. 88. Tücking. bl: 245. 246. Wagenaar. l. l. bl: 458. 459. Wiarda. l. l. bl: 113—129.

gen, Stolberg en Hanau en de goederen van het vrijheerlijke geslacht Riedesel toebedeeld. In den Eifel zouden 30 eskadrons (regimenten van Mortaigne, Floris, van der Nath en de dragonders van Hoitersleben) en 24 compagnieën (regimenten van Daur en Eltz) gelegerd worden [1]).

De bisschop was met het hem toebedeelde niet tevreden. Ham beweerde, dat zijn meester recht had op de winterkwartieren in Spaansch Gelderland, de rijksstad Aken, andere plaatsen tusschen den Rijn, den Moezel en de Maas en in een gedeelte van Luikerland. Tegelijkertijd maakte Wedel toebereidselen, om St. Truijen, Herck, Beringen, Peer, Bree en Maaseik te bezetten. Deze handeling verbaasde prins Willem en zijne generalen hoogelijks. Waldeck zond dadelijk Weibnom met 5 regimenten te paard en 6 te voet naar St. Truijen, om die stad en de andere genoemde plaatsen tegen eene overrompeling der Munsterschen te beveiligen.

Toen H. H. M. van de bewegingen van Wedel kennis kregen, waren zij zeer verontwaardigd. Zij keurden goed wat Waldeck gedaan had en bevalen hem, indien de bisschop tot geweld zijne toevlucht nam, zulks te keeren met zoodanige middelen, »als Godt ende de nature tot defensie gegeven »heefft."

Christoph Bernard, wien H. H. M. een brief over de quaestie schreven, beriep zich op eene nadere dispositie van Leopold. Hij drukte de hoop uit, dat H. H. M. zich niet tegen de Keizerlijke bevelen zouden verzetten, en wees er op, hoe slecht hem de beloofde subsidies betaald werden, terwijl hij toch zooveel troepen voor het algemeen welzijn op de been had.

[1]) Lijst van inkwartiering voor de Munstersche troepen (F. M. L. 12. 29).

De zaak had geen verder gevolg, ofschoon de bisschop gedreigd had, op het graafschap Waldeck wraak te zullen nemen. Daarentegen had de stad Aken meer last van Christoph Bernard. Zij wilde Wedel met zijne troepen niet opnemen, niettegenstaande de hertog van Neuburg baron Nesselrode daarheen gezonden had, om haar tot andere gedachten te brengen. De Munsterschen trokken daarop voor Aken als voor eene vijandelijke stad, terwijl de burgers toebereidselen tot krachtigen tegenweer maakten. Tevergeefs beproefde Wedel door bedreigingen en machtsbetoon zijn zin te krijgen. Hij liet zelfs eenige bommen in de stad werpen, hetgeen de burgers beantwoordden met op de naderende Munstersche troepen vuur te geven (17 Nov:). Misschien had de stad, niettegenstaande den tegenweer harer burgers, moeten bukken, indien niet kort daarop Nesselrode weder aldaar verschenen was, ditmaal als brenger van Keizerlijke brieven die Aken van alle inkwartiering bevrijdden. De magistraat zond daarop ververschingen aan Wedel. Deze verliet met zijne troepen de onmiddellijke omstreken der stad, doch trok niet verder dan Cornelimunster en Stolberg, omdat Landsee nog moeite aanwendde om Aken tot het opnemen der Munstersche troepen te bewegen. De Keizerlijke gezant hield tot dien einde met afgevaardigden der stad conferenties te Keulen. Zijne pogingen waren tevergeefs. Aken weigerde hardnekkig, Wedel te ontvangen, zoodat dezen niets anders overschoot dan met zijne regimenten de winterkwartieren in de Wetterau te betrekken [1]).

[1]) Res: St.-G. 9 Nov: 1677. Secr: Res: St.-G. 27 Oct: 1677. Muller. Wilhelm III. bl: 43. Muller. Briefwisseling. bl: 4—7. 11—15. 20. 21. 28. 29. Rauchbar. l. l. bl: 559—562. Brief van Waldeck aan G. Fagel, d[to] 24 Oct: 1677 (R. A.). Brieven van Hendrik van Bilderbeek, resident

Ook in die streek verwekte het gedrag der Munstersche troepen groote verontwaardiging. Reeds op hun marsch daarheen hadden zij grooten moedwil bedreven en onder anderen in vele kelders de bodems uit de vaten geslagen en aldus den wijn doen teloorgaan. Later trokken eenige compagnieën, die te Friedberg ingekwartierd lagen, naar het aan Frankfort behoorende dorp Bonames en bezetten het. Wedel vorderde van gemelde rijksstad inkwartiering op haar gebied of betaling eener som gelds, ofschoon zij volgens een Keizerlijk patent daarvan verschoond moest blijven. De magistraat weigerde dan ook de gevorderde 10000 rksd: te betalen, waarop de Munsterschen Ober-Rod, dat insgelijks aan Frankfort behoorde, bezetten, na het stedelijke garnizoen daaruit verjaagd te hebben.

Het stadje Cronberg werd alsof het eene vijandelijke plaats was door de bisschoppelijke troepen beschoten en tot de overgave gedwongen. Lich, dat aan Solms behoorde, werd door hen door middel van wagens, waarin soldaten verborgen waren, verrast. De burgers stelden zich te weer, maar moesten na een bloedig gevecht het onderspit delven, waarna het stadje uitgeplunderd werd.

Landsee nam die handelwijze zeer euvel. Hij zeide, zooals Valkenier schrijft, tot Ham, toen deze te Frankfort gekomen was: »Gij en den baron Wedel zijt waardig, om ge»boeijent naar Weenen gevoert te werden, want gij berooft »den Keyser sijne authoriteyt, gij maakt u eygen Vorst bij de

te Keulen, d[to] 19, 23, 26, 30 Nov:, 3, 7 Dec: 1677 (R. A.). Bilderbeek was de opvolger van Douncker († 4 Nov: 1677) en bekleedde langen tijd den post van resident. Hij overleed 19 Maart 1715 in den ouderdom van 74 jaren.

»gantsche wereld verdacht, gij komt als bloet-suygers 't Rijck »inwendig ruineeren, gij ageert over al als openbare vijan»den, en gij schijnt noch God noch duyvel te vreesen, maar »ik verseeker u, dat het daarbij niet sal blijven."

De Keizerlijke gezant hield woord. Hij klaagde te Weenen zeer over de geweldenarijen, die de Munstersche troepen pleegden, en Leopold gaf aan Wedel eene scherpe berisping. Van meer dadelijk nut was het besluit der stenden van de Wetterau, om de inkwartiering af te koopen. Zij kwamen met Ham overeen, hem 343 römermaanden te betalen, hetgeen eene aanzienlijke som uitmaakte, daar eene dergelijke maand voor de zes graafschappen Dillenburg, Hanau, Isenburg, Solms, Sayn en Wied 891 florijnen bedroeg.

In het begin van Mei 1678 verlieten eindelijk de Munsterschen, die gedeeltelijk door hun meester aan Denemarken uitgeleend waren, de Wetterau. De groote blijdschap, die de inwoners over dezen aftocht gevoelden, werd getemperd door de omstandigheid, dat die troepen hunne bagage achterlieten, waardoor de vrees voor eene nieuwe inkwartiering gedurende den volgenden winter opgewekt werd, terwijl tevens eenige bisschoppelijke commissarissen achterbleven, om het geld te innen [1]).

[1]) Brieven van Valkenier, schrijver van 't Verwerd Europa, opvolger van Malapert († 9/19 Aug: 1676) als resident te Frankfort, d^to 19, 26 Dec: 1677, 5, 9, 19 Jan:, 6 Febr:, 16 Maart, 6 Mei, en van zijn secretaris, Gerard Goris, d^to 28 Juli 1678 (R. A.). Dat Malapert den 19^den en niet den 23sten Aug: (Holl: Merc: 1676. bl: 165) gestorven is, blijkt uit een brief van zijne weduwe Susanna du Fay, die nog eene korte poos de correspondentie met H. H. M. aangehouden had. Zij was in Dec: 1669 met Malapert in het huwelijk getreden. Hare moeder was eene volle nicht van den te Dordrecht wonenden Diederik Hoeufft.

De houding van Christoph Bernard in de quaestie der winterkwartieren verwekte onder de bondgenooten groote verontwaardiging. Ongelukkig had men zijne troepen te veel noodig en moest men derhalve veel door de vingers zien. De veldtocht van 1677 was in de Spaansche Nederlanden zeer ongelukkig geweest. De slag bij Mont Cassel, het verlies van Valenciennes, Kamerijk en Saint-Omer, het vergeefsche beleg van Charleroi en de val van Saint-Ghislain hadden den toestand voor de bondgenooten zeer hachelijk gemaakt.

Zur Mühlen kwam 15 Jan: 1678 in den Haag om de conferenties over den aanstaanden veldtocht bij te wonen, doch vond de gezanten der geallieerden zeer ontstemd over de houding der Staten, die hoe langer hoe meer hun verlangen naar een vrede met Frankrijk deden blijken. De gezanten beklaagden zich daarover bij Fagel, die zijne schouders ophaalde en antwoordde, dat onmacht H. H. M. tot den vrede dwong.

Zur Mühlen werd zeer vriendelijk door den prins van Oranje ontvangen, die de hoop uitdrukte, dat de bisschop de bondgenooten weder met 9000 man zou bijstaan. De vice-kanselier merkte hierop aan, dat zulks lang niet zeker was, daar zijn meester veel volk verloren had.

Den 22sten Januari werd een groote krijgsraad gehouden, die, behalve door den prins en zur Mühlen, bijgewoond werd door de gezanten van den Keizer (Kramprich), Spanje (de Lira), Denemarken (Meijercron), Lotharingen (Sérinchamp), Brandenburg (Romswinckel), Neuburg (Hochkirchen en Janssen), Osnabrück (Schmidts) en Brunswijk-Lunenburg (Muller). Prins Willem stelde voor, een leger van 12100

man, uit Brandenburgers, Neuburgers en Paderborners bestaande, aan de Maas te gebruiken, een ander van 16000 man, troepen van Keulen, Trier, Mentz, Keur-Paltz, Bamberg, Wurtzburg, Saksen en Hessen-Darmstadt bevattende, aan den Moezel, terwijl in de Nederlanden geageerd zou worden door een leger van 63000 man, waartoe Munster 9000, Osnabrück 5000, Celle en Wolfenbuttel 9000, Spanje 10000 en H. H. M. 30000 man zouden leveren. Het Keizerlijke leger zou in twee deelen gesplitst worden, zoodanig dat 30000 man aan den Rijn en 10000 tegen Freiburg zouden opereeren. De prins wilde de meeste troepen in de Nederlanden vereenigd hebben, omdat men verwachtte, dat aan dien kant Lodewijk den veldtocht met twee legers, ieder van 30 à 40000 man, zou openen.

Men drong bij zur Mühlen weder sterk op de zending van 9000 man aan. Hij verklaarde, dat de verliezen, die de bisschop geleden had, wel op 6000 man geschat konden worden, doch dat de 9000 te behoorlijker tijd geleverd zouden worden, mits men den bisschop stipt de beloofde subsidies betaalde.

De conferentie leverde niet veel op en eindigde hiermede, dat ieder gezant aan zijn principaal schreef, om bij hem op de spoedige zending der hulpbenden aan te dringen.

Even weinig resultaat had eene andere dergelijke samenkomst, die eenigen tijd later te Keulen door afgevaardigden van Trier, Keulen, Brandenburg, Munster, Paderborn, Osnabrück en Neuburg gehouden werd. Laatstgenoemde stelde voor, dat door die staten gezamenlijk een leger van 30800 man op de been gebracht zou worden, om aan de aangroeiende macht van Frankrijk paal en perk te stellen.

Zur Mühlen, die ook nu den bisschop vertegenwoordigde, verklaarde, dat zijn meester niet in staat was, troepen op de been te brengen, daar de Spaansche subsidies uitbleven; werden deze echter betaald, dan wilde hij niet slechts de gevraagde 7000, maar zelfs 9000 man leveren. Brandenburg keurde het voorstel van Neuburg goed. Osnabrück toonde zich niet onwillig, mits men de beloofde subsidies betaalde. Paderborn verklaarde zich onvermogend tot het leveren van 1500 man, doch wilde 1100 geven. De Keulsche gezanten zeiden, dat zij over de zaak aan hun keurvorst zouden schrijven. Trier toonde veel goeden wil, doch wees op de schade, die het door de Franschen geleden had.

Die uiteenloopende gevoelens verhinderden het nemen van een bepaald besluit. De conferentie werd daarom tot 25 April verdaagd. Christoph Bernard zond baron Jan Willem van Nesselrode naar die nieuwe samenkomst, waarin Munster, Brandenburg en Neuburg overeenkwamen, 18000 man tot verdediging van den Westphaalschen kreits aan den Moezel te posteeren. Die troepen werden bij Roermond gelegerd en een gedeelte maakte den veldtocht onder den prins van Oranje mede [1]).

Tegen Zweden werd de oorlog met afwisselend geluk gevoerd. Frederik Willem deed 6 Jan: 1678 zijn intocht in het na een lang beleg veroverde Stettin. Daarentegen heroverde de Zweedsche generaal Königsmarck het eiland Rugen (18 Jan:), doch de bondgenooten namen revanche en vermeesterden Helsingborg. De Denen verloren echter daarna Christiaanstadt

[1]) Res: St.-G. 21 Jan: 1678. Alpen. l. l. bl: 542. 543. 551—555. Corstiens. bl: 243. Tücking. bl: 246. 247. Brieven van zur Mühlen aan den bisschop, d°. 18, 21, 25 Jan: 1678 (F. M. L. 12. 32).

en moesten het beleg van Bahus opbreken. De keurvorst van Brandenburg was gelukkiger. Hij heroverde door een stouten coup de main Rugen (26 Sept:) en dwong het uit de tijden van Wallenstein zoo beroemde Straalsund tot overgave (25 Oct:).

De quaestie over de verdeeling der veroveringen werd ook gedurende het jaar 1678 voortgezet, doch met even slecht gevolg als vroeger. Wel kwamen, ditmaal te Hamburg, gezanten van de bondgenooten bijeen, maar er ontstonden weder allerlei moeilijkheden. Daarbij mocht natuurlijk een geschil over den voorrang niet ontbreken. De eerste gezant van Celle eischte de préséance boven den tweede van Brandenburg. Frederik Willem dreigde, indien die eisch toegestaan werd, zijn voornaamsten gezant, Ledebur, terug te roepen en de zaak in handen van zijn resident te Hamburg, Guericke, te laten. Hertog George Willem verklaarde, alsdan het voorbeeld van Brandenburg te zullen volgen. De eerste gezant van Celle vertrok inderdaad, de Hannoversche werd ziek, die van Denemarken en Munster verlieten Hamburg. Al die omstandigheden maakten, dat er niets tot stand kwam [1]).

De verliezen, die Denemarken in den oorlog leed, deden dit rijk omzien naar een vorst, die in staat en willig was, troepen te leveren Daarvoor kwam natuurlijk Christoph Bernard het eerst in aanmerking. Christiaan V zond Hespe en Haxthausen tot hem. Zij sloten met de afgevaardigden van den bisschop, baron Theodoor Anton van Vehlen en Bruch-

[1]) Brieven van Knijsten, d^{to} 11 Jan:, 1 Febr:, 1, 22 Maart, 1 April, 13 Mei, en van van Heeckeren, extraordinaris envoyé aan de vorsten van Brunswijk-Lunenburg, d^{to} 4 Maart 1678 (R. A.).

hausen, te Sassenberg een verdrag ($\frac{24 \text{ Maart}}{3 \text{ April}}$ 1678). Christoph Bernard beloofde daarbij aan Denemarken 1600 ruiters, 650 dragonders, 3812 voetknechten en 50 artilleristen, die vóór ultimo April aan de Elbe vereenigd zouden zijn en tot half November in het veld zouden blijven; de koning gaf dadelijk na de ratificatie 20000 en eene aanwijzing voor 25000 rksd:; bovendien ontving de bisschop 24000 rksd: als schadeloosstelling voor de verliezen, die zijne aan Denemarken toegezondene hulptroepen in het vorige jaar geleden hadden.

Christoph Bernard zond tengevolge van dit verdrag Wedel met de troepen, die in de Wetterau ingekwartierd geweest waren, naar Denemarken. Zij vereenigden zich in Augustus met het koninklijke leger en werkten tot de verovering van Helsingborg mede [1]).

Nog een ander verdrag sloot Christoph Bernard in dit jaar. Onder de tegen Zweden verbondene vorsten heerschte, zooals ik gezegd heb, weinig overeenstemming en derhalve had de samenkomst te Hamburg niets opgeleverd. Eene nieuwe conferentie liep eveneens in zooverre mis, dat de vorsten van Brunswijk-Lunenburg zich terug trokken, omdat men aan hunne gezanten niet den titel van excellentie wilde geven. De andere drie vorsten, Christiaan V, Frederik Willem en Christoph Bernard, de laatste vertegenwoordigd door Nicolaas van Zitwitz, sloten 4/14 Aug: te Kopenhagen een verdrag. Zij beloofden elkander trouw bij te staan, geen vrede zonder elkanders goedkeuring te sluiten en den oorlog tegen Zweden met alle macht door te zetten; de Keizer, Engeland, Brunswijk-Lunenburg en andere vorsten zouden tot deelne-

[1]) Alpen. l. l. bl: 545—551. Corstiens. bl: 242. 243. Tücking. bl: 246.

ming aangezocht worden; in afzonderlijke artikels werd over het getal troepen en andere zaken gehandeld. Dit verdrag trad niet in werking, omdat spoedig daarop Christoph Bernard stierf en zijn opvolger, Ferdinand, het niet wilde aannemen [1]).

De Deensche subsidies kwamen den bisschop zeker zeer goed te stade. Spanje toch betaalde niet en hoe H. H. M. handelden blijkt uit de talrijke memories, die de Munstersche gezant in den Haag overleverde. Dan klaagde Norff over Overijssel, dat niet betaalde, dan over Zeeland, dat even slecht zijne quota opbracht, dan drong hij op de uitvaardiging der ordonnantie over de maanden April, Mei en Juni 1678 aan en moest, toen hij meende die uitgewerkt te hebben, geruimen tijd later daarop terugkomen, terwijl de maanden Juli, Augustus en September om licht te begrijpen redenen hem nog meer moeite en tijd kosten [2]).

Had derhalve de bisschop met betrekking tot de geldquaestie weinig oorzaak tot tevredenheid over de Staten, weldra zou hij nog grootere reden hebben, over hunne houding te klagen. Het ligt niet in mijn bestek, de onderhandelingen te Nijmegen uitvoerig te beschrijven, te minder omdat de punten van aanraking tusschen H. H. M. en Munster uit den aard der zaak niet veel waren.

Christoph Bernard werd op de vredehandeling door zur Mühlen en den vicaris-generaal Alpen, den bekenden geschied-

[1]) Droysen. l. l. bl: 634. 635. Moerner. bl: 405. 406. Pufend: bl: 984. 985.

[2]) Res: St.-G. 14, 19 Jan:, 28 Febr:, 4, 13 April, 17 Juni, 15 Sept:, 24 Oct:, 8 Dec: 1678, 25 Jan: 1679. Uit de op bls: 287 aangehaalde Secr: Res: Holl: schijnt te blijken, dat na 30 Juni 1678 geen subsidie meer betaald is.

schrijver, vertegenwoordigd [1]). De beide gezanten stonden op zeer goeden voet met den nuntius Bevilacqua en met de Goës, die thans bisschop van Gurck en één der gezanten des Keizers was. Hoe de bisschop die goede stemming, op eene trouwens zeer onschuldige wijze, wist te onderhouden, blijkt uit hetgeen Alpen schrijft: »Das wilt, so Ew. hoch»furst. Gn. ubergeschickt, ist inter D. Nuncium et D. Epis»copum vertheilet und utrobique sehr angenehm gewesen" [2]).

Verschillende personen maakten van de gelegenheid gebruik, om te Nijmegen hunne aanspraken te berde te brengen. Zoo verzocht en verkreeg de graaf van Limburg-Stirum de toestemming van H. H. M. tot het aanwenden van pogingen, om eindelijk in het genot gesteld te worden van de vroeger tegen Munster in de Borculosche zaak gewezene sententie en van de hem toegewezene som met den interest a tempore rei iudicatae. De graaf begaf zich persoonlijk naar Nijmegen, om zijne zaak te bepleiten. Zur Mühlen was over de oprakeling dier quaestie in het geheel niet gesticht. Hij meende evenwel, dat er niets van komen zou, »oder es »mussten die Hollander lust und appetit haben mit Ew. h. »Gn. wieder in die haare zu kommen."

Het hielp den graaf niets, of hij al de bemiddeling van H. H. M. inriep en tot staving van zijn recht oude papieren doorsnuffelde. Evenzeer tevergeefs schreven de raden van Gelderland en Zutfen 15 Jan: 1679 weder een brief over de

[1]) De volmacht voor den vice-kanselier was gedagteekend 29 Aug: 1678 (Actes, l. l. bl: 228. 229). Aan Alpen was meer speciaal de behartiging der godsdienstige en kerkelijke belangen opgedragen.

[2]) Brieven van zur Mühlen, d[te] 25 Juni, en van Alpen aan den bisschop, d[te] 19, 23 Aug: 1678 (F. M. L. 12. 36).

Borculosche zaak aan den nieuwen bisschop. Ferdinand vond zulks in strijd met de vriendschapsbetuigingen van H. H. M. bij zijne komst tot den zetel en liet door Norff verklaren, dat, »ingevalle men naer de gedaene sommatie soude willen »ter executie procederen, dat dierg: attentaten sullen werden »gerepousseert met soodanige middelen, als sijne H. V. G. »in handen hebben, ende dat daerdoor geen complement van »Justitie, maer alleenlijck eenige nieuwe mesintelligentie, »ende onvriendel: verwijderinge soude connen ontstaen, gel: »als de selve uyt desen hoofde tusschen de tijdelijcke Heeren »Bisschoppen tot Munster, ende de vereenichde Nederlanden »meermaelen ontstaen zijn" [1]).

Ook graaf Adriaan Hendrik van Flodorp deed moeite, om van bisschop Ferdinand de teruggave van Darfeld te verkrijgen. Met even goeden uitslag als Limburg-Stirum ten opzichte van Borculo. Ferdinand schreef aan H. H. M. terug, dat de zaak van Flodorp hem onbekend was, maar dat hij die zou laten onderzoeken [2]).

De graaf van Waldeck zocht insgelijks de bescherming van H. H. M. Hij was bevreesd, dat Christoph Bernard wraak zou nemen over zijne houding in de zaak der winterkwartieren in Luikerland, en bovendien was hij beducht, dat de bisschop Werth in bezit zou houden. H. H. M. stonden het verzoek van Waldeck toe [3]).

[1]) Res: St.-G. 21 Juni, 10, 11, 22 Oct:, 22 Dec: 1678, 18, 20 Maart 1679. Brief van zur Mühlen aan den bisschop, d[to] 4 Juli 1678 (F. M. L. 12. 36). Nog in 1689 deed graaf Frederik Willem van Limburg-Stirum eene poging, om door bemiddeling van Brandenburg in het genot van het geld gesteld te worden (Res: St.-G. 20 Sept: 1689).

[2]) Res: St.-G. 22 Dec: 1678, 8 Mei 1679.

[3]) Rauchbar. l. l. bl: 587—590.

De bisschop van zijn kant trad insgelijks met eene grief op. De katholieken in het graafschap Lingen hadden tot 1652 alleen de kerken in bezit gehad. In dat jaar waren hun die door de voogden van den minderjarigen prins van Oranje ontnomen, doch de private huizen waren hun gelaten. De Lingensche katholieken hadden van den vrede te Keulen verbetering in hun toestand verwacht, doch in plaats daarvan was in 1676 aan de geestelijken het verblijf in het graafschap ontzegd en was den inwoners verboden hun eenige gift, hoe gering ook, te schenken. De bisschop wilde echter die zaak slechts in gemeen overleg met prins Willem behandelen, en daar deze wegens zijn huwelijk zich in Engeland bevond, bleef zij slepende, niettegenstaande de nuncius daarover aan den hertog van York schreef, opdat hij er met zijn schoonzoon over konde spreken [1]).

Al die kleine quaesties verdwenen echter onder de groote, die te Nijmegen behandeld werden. Bekend is het, hoe na langdurige onderhandelingen eene toenadering tusschen Frankrijk en H. H. M. ontstond, vooral na de samenkomst van van Beuningen met Lodewijk in het kamp te Wetteren. De ontsteltenis onder de bondgenooten der Staten was groot. Norff en zijne ambtgenooten Meijercron, Romswinckel en Muller leverden 15 Juni 1678 aan H. H. M. eene collectieve memorie over, waarin zij met kracht protesteerden tegen het voornemen van H. H. M. om met Frankrijk afzonderlijk vrede te sluiten en aantoonden, dat zulks streed met

[1]) Alpen. l. l. bl: 531. 532. Corstiens. bl: 245. 246. Tücking. bl: 247. Brieven van Alpen aan den bisschop, d[te] 30 Aug:, 2 Sept: 1678 (F. M. L. 12. 36).

de verdragen, die hunne respectieve meesters met de Staten gesloten hadden.

Twee dagen later werd in den Haag eene conferentie gehouden tusschen die gezanten en commissarissen van H. H. M., Heukelom, Werkendam, Mauregnault, Renswoude, Verruci [1]), Aylva, Ram en den raad-pensionaris. De laatste verklaarde, dat de Staten den vrede niet »par gayeté de »coeur" of uit »legereté", maar uit noodzaak sloten, omdat de macht van Frankrijk die hunner bondgenooten overtrof, en dat zij gaarne zouden zien, dat hunne geallieerden gebruik maakten van den termijn, dien Lodewijk toegestaan had. Meijercron gaf toe, dat H. H. M. veel verricht hadden, maar beweerde, dat ook de bondgenooten de tractaten stipt nagekomen waren; hij verlangde, dat de geallieerden in een eventueelen vrede van H. H. M. met Frankrijk begrepen werden en dat Lodewijk Zweden verder niet zou ondersteunen. Werkendam toonde wederom de noodzakelijkheid van een vrede aan en beweerde, dat de zaken in het Noorden onder bemiddeling van Engeland geschikt konden worden. Romswinckel verklaarde, dat het met de bondgenooten nog niet zoo slecht stond als H. H. M. voorgaven en dat deze wel degelijk gehouden waren, den geallieerden tegen Zweden voldoening te verschaffen. Muller vond den bedenktijd, die aan zijne principalen gelaten werd, te kort, daar die reeds 6 Juli eindigde, en vroeg verlenging. In dit verzoek ondersteunde hem Norff, die het insgelijks afkeurde, dat Frankrijk door den vrede met H. H. M. de handen vrij zou krijgen, om Zweden krachtig te ondersteunen. De Staatsche commissa-

[1]) Niet Varunius, zooals verkeerdelijk Urkunden l. l. bl: 527 te lezen staat.

rissen antwoordden ontwijkend omtrent de verlenging van termijn, evenals op de vraag van Romswinckel, of H. H. M. het reeds met Zweden eens waren. Daarmede liep deze conferentie, die tot niets leidde, af.

De Staten bekommerden zich weinig om de belangen hunner bondgenooten en sloten, gelijk overbekend is, 10 Aug: vrede met Frankrijk, niettegenstaande dienzelfden dag, kort vóór het teekenen, de gezanten van Denemarken, Hoeg en Petkum, van Brandenburg, Blaspeil, en van Munster, zur Mühlen, een krachtig protest ingediend hadden. Diezelfde gezanten hielden den volgenden dag nog eene conferentie met de ambassadeurs van H. H. M., waarbij het zoo heftig toeging, »qu'il n'y manquait plus que les coups" [1]).

Daarbij bleef het niet. Norff leverde 16 Aug: eene memorie aan de Staten over, waarin hij niet wilde spreken over »de redenen die Ha: Ho: Mo: souden hebben connen »beweegen om de geheele werelt door derselven precipitante »resolutie verstelt en ombrageux te maecken, nochte oock »roemen de goede vordeelen, dewelcke deselve van Haere »Hooge Geallieerde, ende specialick van sijne Hooghvorstel: »Genad: geduijrende d'alliantie hebben genooten, veel min»der met vruchtloose perioden en protestatien deese sijne »remonstrantie extendeeren, maer alleenlick met twee woor»den seggen, dat het voor alle onpartijdige menschen eene »ongehoorde saecke is, dat een vriend van den anderen in »tijdt van noot hem gaet separeeren, en den vijand den

[1]) Res: Holl: 16 Juni 1678. bl: 274. Actes. Dl: II. bl: 405—408. 506—510. Alpen. l. l. bl: 591. 592. Basnage. l. l. bl: 934. Bylandt. bl: 96. Kluit. bl: 179. n°. 711. Mignet. l. l. bl: 625. 629. Pufend: bl: 975. 976. Sylvius. l. l. bl: 178. 179. Urkunden. l. l. bl: 527—532.

»deegen in de hande geeft, om sijnen vriend, waarvan hij »veel goets genooten heeft ende waeraen hij niet minder »verplicht is, t'abordeeren ende t'ontlijffen."

Eene nieuwe ontsteltenis verwekte het gerucht, dat H. H. M. van zins waren, afzonderlijk een wapenstilstand met Zweden te sluiten. De gezanten van Denemarken, Brandenburg en Brunswijk-Lunenburg in den Haag, bij wie zich Norff in eene afzonderlijke memorie voegde, protesteerden tegen zulk eene handeling, als strijdig met de verdragen, die de Staten met hunne bondgenooten gesloten hadden [1]).

Al die protesten hielpen niets. Lodewijk XIV, wiens wapenen voorspoedig waren, zag het getal zijner vijanden aanhoudend verminderen. Spanje volgde 17 Sept: het voorbeeld van H. H. M. en sloot met den Franschen koning een vrede, waarbij deze wel is waar het grootste gedeelte der door hem bezette plaatsen teruggaf, maar Franche Comté en verschillende steden in het zuiden der Spaansche Nederlanden behield.

De Keizer, door H. H. M. en Spanje in den steek gelaten, moest eveneens het hoofd in den schoot leggen en 5 Febr: 1679 met Frankrijk en Zweden vrede sluiten. Leopold verleende daarbij aan Lodewijk vrijen toegang van Breisach tot Freiburg, dat hij hem moest afstaan, terwijl de voorwaarden waarop de Fransche koning den hertog van Lotharingen, voor wien de Keizer in de bres gesprongen was, zijn land wilde teruggeven, zoo bezwarend waren, dat de hertog die niet wilde aannemen en liever van zijne bezittingen afzag.

Thans bleven nog alleen de tegen Zweden oorlogvoerende

[1]) Secr: Res: St.-G. 16, 20 Aug:, 6 Sept: 1678. Actes. l. l. bl: 573—575. Basnage. l. l. bl: 938.

bondgenooten over. Deze echter verkeerden, nadat de drie genoemde mogendheden vrede gesloten hadden, in een onhoudbaren toestand. Denzelfden dag, waarop de Keizer zich aan den oorlog onttrok, sloten de vorsten van Brunswijk-Lunenburg te Celle vrede met Frankrijk en Zweden. Zij gaven aan Karel XI alles terug, wat zij in de hertogdommen Bremen en Verden veroverd hadden, met uitzondering van de proosdij Dörverden, de strook lands tusschen de Aller en Wezer en het ambt Tedinghausen. Bovendien ontvingen zij van Lodewijk eene som van 300000 kroonen.

Niet lang daarna (29 Maart) sloot zur Mühlen te Nijmegen een vredestractaat met de Fransche gezanten d'Estrades en Colbert-Croissi, en met de Zweedsche, Oxenstierna en Olivencrans. De bisschop van Munster beloofde eene strikte onzijdigheid te zullen bewaren en zijne troepen, die nog onder de Deensche en Brandenburgsche vanen streden, te zullen terugroepen; hij moest alle veroverde plaatsen in de hertogdommen Bremen en Verden teruggeven. Daarentegen ontving hij van Frankrijk 100000 kroonen en van Zweden eene gelijke som, voor welke laatste het ambt Wildeshausen tot onderpand gegeven werd [1]).

Brandenburg en Denemarken waren thans nog de eenige

[1]) Zie over den vrede, dien bisschop Ferdinand met Frankrijk en Zweden sloot, Actes. Dl: III. bl: 379—412. Alpen. l. l. bl: 678—687. Basnage. l. l. bl: 950. Corstiens. bl: 250. Droysen. l. l. bl: 663. Dumont. l. l. bl: 399—403. Flassan. l. l. bl: 461. 462. de Garden. l. l. bl: 117. Holl: Merc: 1679. bl: 63—69. Kluit. bl: 182. n°. 720. Mignet. l. l. bl: 697. 698. Pufend: bl: 1072. Sylvius. l. l. Aanhangsel. bl: 10—13. Tücking. bl: 248. Wagenaar. l. l. bl: 501. Het ambt Wildeshausen bleef tot 1698, toen de Zweden de bedongene som betaalden, als onderpand in handen der bisschoppen van Munster.

mogendheden, die de wapenen tegen Frankrijks bondgenoot voerden. Lodewijk echter nam de belangen van Zweden zeer ter harte en liet een leger onder Crequi het hertogdom Kleef binnenrukken. De keurvorst, die Meinders tot het aanknoopen van onderhandelingen naar Parijs gezonden had, dacht er een oogenblik over, wederstand te bieden, doch gaf spoedig dat voornemen op. Tevergeefs beproefde Meinders, het een en ander van het veroverde voor zijn meester te behouden; tevergeefs trachtte deze zelf door vrij deemoedige brieven Lodewijk over te halen, hem een gedeelte van Pommeren te laten behouden. De vrede werd 29 Juni 1679 te Saint-Germain gesloten. Frederik Willem moest al de door hem op Zweden gemaakte veroveringen teruggeven, met uitzondering van de strook lands aan de Oder, die door den Westphaalschen vrede en het verdrag van Stettin in 1653 aan Zweden toegewezen was, behalve Damm en Golnau; de laatste plaats zou echter aan Brandenburg gegeven worden tot onderpand voor een bedrag van 50000 kroonen, waarvoor het Karel XI vrijstond haar te lossen. Bovendien beloofde Lodewijk, »pour faire connoistre à l'Electeur de »Brandebourg le plaisir, avec lequel Sa Majesté le voit ren»trer dans son ancienne Alliance avec Elle," aan den keurvorst eene som van 300000 kroonen binnen twee jaren in drie maandelijksche termijnen te betalen.

Nadat ook Brandenburg vrede gesloten had, bleef Denemarken niets overig dan hetzelfde te doen. Meijercron teekende 2 Sept: te Fontainebleau een verdrag. Daarbij beloofde Denemarken aan Frankrijk, al zijne gemaakte veroveringen aan Zweden terug te geven en werd de hertog van Holstein-Gottorp, die na het proces van den graaf van

Greiffenfeld naar Hamburg gevlucht was (Juni 1676) in het bezit van zijn land hersteld. Het verdrag van Fontainebleau werd door dat van Lund tusschen Denemarken en Zweden bekrachtigd (29 Sept:).

Eindelijk sloten H. H. M. 12 Oct: te Nijmegen een vredes- en handelsverdrag met Zweden, waardoor aan den zevenjarigen oorlog, die van 1672 tot 1679 gewoed had, een einde gemaakt werd.

NAREDE.

Christoph Bernard mocht het einde van den langdurigen en hevigen oorlog niet beleven. Na eene korte ongesteldheid was hij 19 Sept: 1678 te Ahaus overleden en daardoor gespaard voor het leedwezen van te zien, hoe bijna al de gemaakte veroveringen aan Zweden teruggegeven moesten worden.

Acht en twintig jaren lang had Christoph Bernard als vorst-bisschop geregeerd en aan bijna alle groote gebeurtenissen, die in zijne nabijheid voorvielen, een werkzaam aandeel genomen. Uit den aard der zaak was hij daarbij dikwijls met zijne nabuur, de Nederlandsche republiek, in aanraking gekomen. Dat die punten van aanraking niet altijd vriendschappelijk waren en vooral dat zij niet altijd ten voordeele der republiek uitgevallen zijn, heeft hem den kwaden roep op den hals gehaald, dien hij bij onze schrijvers, weinige uitgezonderd, geniet.

Is het billijk, Christoph Bernard als vorst zoo ongunstig af te schilderen? Als antwoord wijs ik op hetgeen ik niet

lang geleden geschreven heb: [1]) »In het algemeen kan men »de diplomatische bedrijvigheid van Christoph Bernard in »twee tijdperken splitsen, die door het jaar 1674 gescheiden »worden."

Hij beklom den bisschopszetel in een voor het stift Munster zeer ongelukkigen tijd. De dertigjarige oorlog was geeindigd, doch had maar al te veel sporen van zijne hevigheid achtergelaten. Ook het stift had veel geleden en kon wegens de bezetting, die vreemde mogendheden, zooals Zweden, Hessen en H. H. M., in sommige plaatsen hielden, niet tot verhaal komen. Het was des bisschops vaste voornemen, zijn land geheel van die vreemde inmenging te bevrijden, en hij slaagde daarin volkomen. Binnen vier jaren was het geheele stift door de vreemde gasten ontruimd.

Nauwelijks was deze zwarigheid opgeheven, of de stad Munster stak het hoofd op. Steunende op documenten, welker waarde zeer twijfelachtig was, doch die zij in haar voordeel uitlegde, wilde zij als rijksstad aangemerkt worden en zich van den bisschop als haar landsheer onafhankelijk maken [2]).

Zulks kon en mocht Christoph Bernard niet dulden. Hij trad dan ook tegen de stad op en dwong haar tot het verdrag van Schönefliet. Toch wilde zij de zaak doorzetten, hoewel de Keizer haar uitdrukkelijk in het ongelijk stelde.

[1]) Gids. Juli 1873. bl: 166.

[2]) Zeer lezenswaardig is het stukje van Dr. W. Sauer: „Die Bestre„bungen Münsters nach Reichsfreiheit" in Zeitschrift für vaterländische Geschichte und Alterthumskunde, Dl: XXX, Münster, 1872, bl: 103—140. Tot mijne spijt is mij die bijdrage te laat in handen gekomen, om haar bij de bewerking van mijn academisch proefschrift te gebruiken.

De tweede twist tusschen den bisschop en de stad bracht het eerste ernstige punt van aanraking, om niet van de Borculosche quaestie te gewagen, tusschen den eerstgenoemde en onze republiek te voorschijn. Gelijk het belang van Chrisioph Bernard medebracht niet te dulden, dat in zijn gebied eene stad, de machtigste van alle, hem den voet dwars zette en eene meerdere of mindere mate van onafhankelijkheid zocht te bewaren, evenzoo bracht de politiek van H. H. M. mede, de stad in hare pogingen te ondersteunen, gelijk zij zulks in dergelijke gevallen vroeger gedaan hadden. Een staat toch als de onze had er het grootste belang bij, dat de macht der naburige vorsten in toom gehouden werd door die der in hun gebied gelegene steden. Beide partijen derhalve, zoowel de bisschop als onze republiek, handelden zooals zij behoorden te doen. Er was echter een merkbaar verschil. Christoph Bernard had zeer zeker tegenover Munster het recht op zijne zijde. De Staten, hoe consequent ook hunne handelwijze was, ondersteunden die partij, welker aanspraken den toets van waarheid en gegrondheid niet konden doorstaan. Christoph Bernard handelde met de hem eigene energie. De Staten traden aarzelend en schroomvallig op. Toch had de bisschop nog te veel vrees voor onze republiek , dan dat hij het durfde wagen haar te trotseeren. Het Geisterverdrag droeg daarvan de sporen.

De derde twist tusschen de stad en den bisschop deed de schaal geheel naar de zijde van den laatste overslaan en gaf hem tevens gelegenheid te leeren kennen, hoe onmachtig onze republiek niettegenstaande al haar machtsbetoon was. Hoewel de Staten dezelfde reden als drie jaren vroeger hadden, om de stad te helpen, en zelfs thans te meer, nu

zij konden begrijpen, dat het de laatste poging van Munster moest zijn, gedroegen zij zich treurig flauw en besluiteloos. Christoph Bernard begreep terecht zich niet aan hen te moeten storen en, wilde hij rust in zijn land hebben en zijn gezag geeerbiedigd zien, zijn slag te moeten slaan. Het verdrag, waardoor de twisten tusschen bisschop en stad voor goed geeindigd werden, ontnam H. H. M. iedere verdere gelegenheid, eenigen invloed in Munsterland uit te oefenen.

Christoph Bernard had thans bemerkt, hoe de Staten wel redeneerden, maar niet handelden. Hij schatte hen echter te gering, toen hij in de quaestie der Lichtensteinsche schuld optrad. H. H. M. mengden zich ook daarin met het kennelijk doel, om daardoor meer vasten voet in het westelijk Duitschland te verkrijgen. Bij deze gelegenheid kwam het tot de eerste botsing tusschen de republiek en den bisschop. Onvoorzichtiglijk had Christoph Bernard, te veel op de onmacht van H. H. M. steunende, zijne troepen naar verre streken gezonden. Onzerzijds werd van die omstandigheid gebruik gemaakt. Tot groote voldoening der Staten mocht het hun gelukken een door Munstersch volk bezet fort te veroveren.

Die smet moest uitgewischt worden. Spoedig bood zich daartoe de gelegenheid aan. Een verbond met Engeland stelde den bisschop in staat zijn wrok te koelen. De Staten, die hem voortdurend gekwetst en geplaagd hadden, schenen niet gedacht te hebben, dat de bisschop daarover ooit wraak zou nemen. Nergens vond hij wederstand. Slechts de dubbelzinnige hulp, die Frankrijk aan onze republiek verleende, verhinderde hem zijne behaalde overwinningen voort te zetten.

Na den vrede van Kleef wilde Lodewijk XIV den bisschop

tot zijne belangen overhalen. Reeds vroeger waren die beide vorsten door het Rijnverbond in nauwere aanraking met elkander gekomen. Thans was het voor Christoph Bernard nog gewichtiger, zulk een machtigen bondgenoot te hebben. Misschien zweefde hem reeds toen de hoop van op H. H. M. revanche te kunnen nemen voor den geest. Zijne houding tegenover de republiek ten minste was gedurende den tijd, die tusschen 1666 en 1672 verliep, vooral kort vóór den Akenschen vrede, vrij dubbelzinnig.

Ongelukkig vermeerderden verschillende kleine quaesties en vooral de inmenging der Staten in de Keulsche zaak, welke hem maar al te zeer hunne vroegere houding tegenover hem in een dergelijk geval in het geheugen riep, den wrok, dien hij tegen de republiek koesterde.

Lodewijk XIV had derhalve weinig moeite, om den bisschop tot deelneming aan den oorlog tegen H. H. M. over te halen. Gretig nam Christoph Bernard de gelegenheid waar. Het geluk bekroonde, hetgeen niet anders te verwachten was, zijne eerste krijgsfeiten, en de veroveringen, die hij maakte, strekten zich over geen klein gedeelte van ons land uit. Spoedig evenwel keerde de kans. Het beleg van Groningen moest opgebroken worden. Lodewijk dwarsboomde den bisschop op allerlei wijzen, en terwijl aldus deze door zijn bondgenoot in den steek gelaten werd, daagden er vijanden op, die van alle zijden het stift dreigden aan te vallen. Hem bleef derhalve niets overig, dan het hoofd in den schoot te leggen. De vrede van Keulen was de treurige avond van een schoon begonnen dag.

Hier zoude men, ter wille van de waardeering van het karakter van den vorst Christoph Bernard, zijne geschiedenis

willen sluiten. Hier, ik herhaal het, hier is het keerpunt van zijne diplomatische eerlijkheid.

Na den vrede van Keulen kwam er eene toenadering tusschen den bisschop en de Staten. De eerste had geld, de laatste hadden troepen noodig. Het was derhalve zeer gemakkelijk tot elkander te komen. Christoph Bernard, die meer volk op de been had dan hij kon onderhouden, wilde gaarne een gedeelte daarvan afstaan, altijd tegen behoorlijke vergoeding. H. H. M. en Spanje wenschten niets liever dan die troepen over te nemen. Het gevolg van die met elkander strookende belangen was het Haagsche tractaat van 12 Oct: 1675.

Niet zeer spoedig werd dat verdrag door H. H. M. geratificeerd. Daarin echter hadden zij gelijk. De bisschop riep den gezant, dien hij tot uitwisseling der ratificaties naar den Haag gezonden had, plotseling terug. Die handelwijze moest H. H. M. bevreemden. Bovendien liepen er geruchten over eene geheime onderhandeling tusschen Christoph Bernard en Lodewijk XIV. Inderdaad poogde de Fransche koning den bisschop tot zijne partij over te halen. De laatste was daartoe niet ongenegen en pleegde, ter wille van een subsidie, eene diplomatische oneerlijkheid, die ik als eene groote smet op zijn karakter beschouw.

Er bestond tusschen de republiek en Munster een verdrag, dat wel is waar nog geratificeerd moest worden, doch welks ratificatie de bisschop zelf door de terugroeping van zijn gezant uit den Haag deed afspringen. Desniettegenstaande werd door Christoph Bernard in een verdrag, dat het gevolg van zijne geheime onderhandeling met Frankrijk was, beloofd, dat hij met een leger tegen H. H. M. te velde

zou trekken. De geldaanbiedingen van Lodewijk bleken te aanlokkend voor den bisschop te wezen, en nadat hij reeds vroeger, kort na den vrede te Keulen, met den koning onderhandeld had, werd thans de zaak door een tractaat beklonken. Dat de onderhandeling niet geheel geslaagd is kan Christoph Bernard niet verontschuldigen. Het was reeds oneerlijk, over een tegen de Staten gericht verdrag te onderhandelen. Deze toch waren bereid, het tractaat met hem gestand te doen. Zij hebben het ook later geratificeerd en de daarbij bedongene subsidies, al is het dan ook niet zeer grif, betaald.

De geheele geïncrimineerde handeling beschouw ik als bepaaldelijk tegen onze republiek, wie de bisschop nooit een goed hart toegedragen heeft, gericht. Spanje werd door hem veel beter behandeld, ofschoon die staat hem veel meer reden tot klagen gaf. De subsidies, die bij het Haagsche tractaat door Spanje beloofd waren, bleven achterwege. Toch sloot Christoph Bernard met die mogendheid later een nieuw verdrag. De Staten waren bereid de voorwaarden van het tractaat na te komen en betaalden later, nadat de ratificatie plaats gehad had, de subsidies. Toch liet Christoph Bernard zich met eene onderhandeling in, die een hun hoogst vijandig karakter droeg.

Wanneer dus een schrijver [1]) vraagt: »Waar is er nu »van 1674 tot 1678 eene weifeling ten gunste van Frankrijk »en ten nadeele van Nederland te bespeuren," zoo antwoord ik: in 1676 heeft die weifeling plaats gehad en wel in zulke mate, dat het slechts aan des bisschops stijfhoofdigheid en

[1]) F. C. Heijnen in „Jongste literatuur over Christoph Bernard van „Galen" (De Wachter, 1878. n°. 9).

geldzucht te wijten is, dat hij niet vijandelijk tegen de republiek opgetreden is. Op de vraag: »is er ook wel een »ontwijfelbaar geldig tractaat tusschen den bisschop en de »Staten aan tè wijzen," is mijn antwoord: het Haagsche tractaat, dat vóór de bewuste geheime onderhandeling gesloten werd, dat deugdelijk door H. H. M. geratificeerd is en dat door Christoph Bernard zelven als zoo geldig beschouwd werd, dat hij iemand naar Holland zond, om de ten gevolge van dien te betalen subsidies te incasseeren.

De bisschop gedroeg zich in de onderhandeling met Frankrijk zeer oneerlijk tegenover onze republiek. Te vergeefs m. i. tracht de zoo even aangehaalde schrijver hem te verontschuldigen door er op te wijzen, hoe de Staten, ofschoon zij beloofd hadden hunnen bondgenooten ten einde toe op zijde te zullen staan, 10 Aug: 1678, tegen het gegeven woord in, met Frankrijk een afzonderlijken vrede sloten. Acht men al die handelwijze niet genoegzaam door de onmacht, waarin de republiek zich bevond, verontschuldigd, zoo bewijst de aangevoerde omstandigheid slechts, dat H. H. M. door het sluiten van den vrede te Nijmegen niet eerlijk handelden, en kan zij niet als argumentum a contrario ten voordeele van den bisschop uitgelegd worden. Voorts kan eene daad, door de Staten in 1678 verricht, hoe oneerlijk die ook moge zijn, Christoph Bernard niet verontschuldigen voor het feit, dat hij in 1676, niettegenstaande een met hen gesloten tractaat, tegen hen samenspande.

Gedurende den geheelen loop van den oorlog tegen Zweden betoonde Christoph Bernard weinig welwillendheid jegens zijne bondgenooten. Wel nam hij gretig iedere gelegenheid te baat, om hun, welke twisten hij ook met hen mocht

hebben, tegen subsidie troepen te leenen, maar tot concessies, die wellicht de eendracht onder de geallieerden hersteld zouden hebben, was hij niet te bewegen. Hij begreep zeker tot dit laatste niet verplicht te zijn, omdat zijne bondgenooten hem daarin een slecht voorbeeld gaven. Hunne treurige verhouding tot elkander gedurende den oorlog kon niet beter beloond worden dan bij den vrede geschied is, toen zij alle hunne veroveringen moesten teruggeven.

BIJLAGEN.

I

(Zie blz: 2.)

Het is mijn plan hier het een en ander te vermelden omtrent vijf geldquaesties, die tusschen inwoners der republiek ter eenre en de stad of den bisschop van Munster ter andere zijde bestonden. Vooraf zij het volgende opgemerkt. De stedelijke schuld was vóór het uitbreken van den dertigjarigen oorlog gering en bedroeg ongeveer 10000 daalders. De brandschattingen, die de stad gedurende den krijg moest opbrengen, en de inkwartiering van eene afdeeling troepen deden de schuld aanzienlijk aanwassen, evenals zulks geschiedde door de twisten, die de stad met den bisschop had, en door het verdrag van 26 Maart 1661, waarbij zij hem 45000 rksd: moest betalen. Om eenigszins orde in de verwarde financies der stad te brengen werd in 1670 een schuldenboek opgemaakt, waarin al de schulden opgeschreven

werden. Tot betaling der renten werd eerst eene belasting op het gemaal (multersteuer) ingevoerd, die later door eene op geestrijke dranken vervangen werd. De daardoor verkregene inkomsten waren echter tot rentebetaling niet genoegzaam. Daarop werd bij decreten van den landsheer bepaald, dat in de eerste plaats de loopende zaken der stad betaald moesten worden en dat slechts het alsdan overschietende tot betaling der rente iuxta terminos aangewend mocht worden. De schuldeischers bekwamen door die regeling om de twee of drie jaren eene jaarlijksche rente-quota [1]).

Ik ga thans over tot de behandeling der geldquaesties.

I. De eerste betrof een koopbrief, »houdende op vier »lijven, ten behoeve van Herman Besselingh," waarbij door bisschop Frans van Waldeck in 1546 voor eene som van 1400 goudguldens drie in het ambt Dulmen gelegene goederen, Buninkshof, Gobelinkshof en Veldinkshof, verbonden waren. Geruimen tijd had die schuld geene zwarigheid opgeleverd. De dertigjarige oorlog was echter ook hier belemmerend tusschen beiden getreden. De koopbrief was intusschen van eigenaar veranderd en omstreeks het jaar 1636 in de handen van twee inwoners van Amsterdam, Nicolaas Hommels en Joachim van Leiden, overgegaan. Deze wilden in het bezit der drie hoven gesteld worden en riepen daartoe in 1663 de tusschenkomst van H. H. M. in. Dat die echter niets uitwerkte blijkt hieruit, dat de beide schuldeischers

[1]) [Guilleaume]. bl: 188. 189. Omtrent de stedelijke schulden had ik gehoopt, het een of ander in het Munstersche stadsarchief te zullen ontdekken, doch Dr. A. Hechelmann, tot wien ik mij gewend heb, heeft mij verklaard, dat in het gemelde, door hem beheerde archief daarover niets gevonden wordt.

in 1667 en 1670 op de zaak terugkwamen. In het laatstgenoemde jaar droegen de Staten aan Mortaigne op, de belangen hunner onderdanen bij den bisschop te bepleiten, terwijl van Leiden zelf zich met hetzelfde doel naar Munster begaf. Waarschijnlijk is toen de quaestie uit den weg geruimd' Ten minste ik heb daarover niets meer vermeld gevonden [1]).

II. Nog minder heb ik kunnen ontdekken aangaande eene schuld van 25000 gld:, die een zekere Harmen Soens tegenover eenige Amsterdamsche kooplieden aangegaan had. Deze riepen zijne dochter en erfgename, Anna Elizabeth, voor de rechtbank der stad Munster, die haar tot betaling veroordeelde. Hare schuldeischers zonden daarop Jan Beekman naar Munsterland, om de zaak te beredderen. Tevens werd door H. H. M. aan Mortaigne gelast, ook deze quaestie in orde te brengen. Onze gezant sprak daarover met Rave, die beloofde, dat het tegen de schuldenares gewezen vonnis ten uitvoer gelegd zou worden, als Beekman het met haar over de betaling niet in der minne eens kon worden. Waarschijnlijk heeeft dit laatste plaats gevonden [2]).

III. Van meer belang, al was de som in quaestie minder, was eene andere schuld. In 1649 was Mallinckrodt met twee anderen naar den Haag gereisd, om met prins Willem II over den afstand van Lingen c. a. te onderhandelen. De domdeken beproefde te Amsterdam eene som van twee millioen gulden te leenen, om daarmede dien afstand te koopen,

[1]) Res: St.-G. 11, 18 Febr: 1667, 17 Juni 1670. Brieven van H. H. M. aan den bisschop, d[to] 10 April 1663, 18 Febr: 1667, 17 Juni 1670. Verbael Mortaigne, 1 Juli 1670. Brief van denzelfde, d[to] 4 Juli 1670 (R. A.).

[2]) Res: St.-G. 11 Juni 1670. Verbael Mortaigne, 24 Juni 1670. Brief van denzelfde, d[to] 1 Juli 1670 (R. A.).

maar de kooplieden uit die stad waren niet zeer genegen die gelden voor te schieten, omdat de regeering van Munster de handelingen van den gezant desavoueerde. Zouwel de pogingen tot bekoming van Lingen c. a. als die tot het sluiten der geldleening leden schipbreuk [1]).

Toch gelukte het Mallinckrodt voor een gedeelte der som een geldschieter te vinden. De Amsterdamsche koopman Jan de Wicquefort verstrekte hem 4000 rksd: tegen 6%, voor welk bedrag 6 Jan: 1650 eene acte gepasseerd werd, waarbij de domdeken tot zekerheid zijne bibliotheek verpandde, terwijl hij op zijn hoog adellijk woord, in plaats van eed, beloofde, die som na verloop van één jaar »redelyck ende »oprechtelyck" zonder eenige contradictie terug te geven. Daarvan kwam echter niets. Wicquefort ontving noch kapitaal, noch interest. Hij riep in 1655 de tusschenkomst van H. H. M. in, doch met weinig gevolg. Christoph Bernard gaf te kennen, dat uit de retroacta niet gebleken was, dat Mallinckrodt in 1649 volmacht tot het opnemen van de bewuste som gehad had; dat derhalve Wicquefort zijne pretensie moest verhalen op hem, op wiens verzoek hij geld voorgeschoten had. Eindelijk verklaarde de bisschop, dat hij zich niet met de zaak wilde inlaten.

Twee jaren later, in 1657, verbeterde de positie van Wicquefort hierdoor, dat hij van de bibliotheek des domdekens possessie nam, en de boeken met 28 wagens liet brengen in het huis van Hendrik Stael, burger te Munster [2]).

[1]) Uitvoeriger heb ik hierover gehandeld in mijn academisch proefschrift, bl: 14—21.

[2]) De bibliotheek van Mallinckrodt was zeer aanzienlijk. Zij werd 19 Aug: 1720 en volgende dagen te Munster verkocht en bevatte 5355 werken,

Christoph Bernard weigerde evenwel ze uit te leveren en liet zelfs, zoo beweerde Wicquefort, de sloten der kisten openbreken en vele notabele boeken daaruit wegnemen.

Wicquefort was nu even ver als vroeger. Tevergeefs trachtte hij in 1664 opnieuw door bemiddeling van H. H. M. tot de betaling der geleende som te geraken. Tevergeefs deed zijn zoon met hetzelfde doel onderscheidene reizen naar Munsterland. Een lichtpunt deed zich voor hem op, toen Copes in 1666 naar den bisschop gezonden en o. a. met de behartiging dezer quaestie belast werd. Copes voldeed aan den hem gegeven last, maar men vond een goed voorwendsel, om de zaak op de lange baan te schuiven, want de daartoe betrekkelijke stukken bevonden zich in de door de pest besmette plaatsen, »sulx dat de Raedtsheeren daertoe benoemt schroom»haft syn, om die te raecken eer de sterfte cesseert."

Ook nu werd de zaak geen stap verder gebracht. Die vergeefsche pogingen begonnen Wicquefort te vervelen. Hij vroeg daarom aan H. H. M. brieven van represailles of arrest op personen en goederen of op goederen alleen, die aan onderdanen van den bisschop toebehoorden. H. H. M. voldeden in het begin van 1668 in zoo verre aan het verzoek, dat zij op de betaling der schuld of ten minste op de uitlevering der bibliotheek aandrongen, daarbij verklarende, dat zij »bij verdere onverhoopte weijgeringe ofte dilaij vande »voorsz: gerequireerde voldoeninge, niet ledich sullen connen »staen op des Suppliants versoeck van arrest nader te de»libereren."

De bisschop liet niets van zich hooren. Wicquefort ging

n.l. 1729 in folio, 1463 in 4°, 1655 in 8° en 508 in 12° (Tücking. bl: 26, noot 50).

daarop zelf naar Munsterland, om de zaak uit den weg te ruimen. De stenden gaven hem toe, dat het liberum dominium der bibliotheek hem toekwam, Zij wilden echter »sulcken Juweel off Cleijnood" niet uit het land laten gaan, maar liever de schuld in baar geld voldoen. Zij erkenden, dat Mallinckrodt niet voor zijn privé, maar ten dienste van het geheele land hypotheek gesteld had, en accordeerden voor eene som van 10000 rksd: voor kapitaal en interest, in drie jaren te betalen. Tot zoover ging alles goed. Ongelukkig echter kwam er weder eene kink in den kabel. De stenden gingen plotseling uiteen (Maart 1668) en toen kort daarop de jonge Wicquefort hun hunne belofte kwam herinneren, werd hij weder afgewezen [1]).

Gedurende eenige jaren leest men over deze quaestie niets. In Mei 1675 echter verzocht Wicquefort de tusschenkomst van H. H. M. bij zur Mühlen, die zich toen in den Haag bevond. Dit verzoek werd wel toegestaan, maar men werd het wederom niet eens.

Middelerwijl stierf de oude Wicquefort en liet aan zijne erfgenamen o. a. de pretensie op Munster na. Toen Abraham Isaack in 1677 zich in Holland ophield, was er sprake van, de zaak uit den weg te ruimen door betaling van 8000 rksd: in obligaties over Januari, Februari en Maart. Isaack gaf ook den jongen Wicquefort te kennen, dat de bisschop van plan was, de verpande bibliotheek uit te leveren, maar de schuldeischer stelde zich daarmede niet tevreden, omdat vele

[1]) Res: St.-G. 20 Sept: 1666, 31 Dec: 1667, 9 Mei, 5, 26 Juli, 20 Sept: 1668. Brieven van H. H. M aan den bisschop, d[to] 13 Jan:, 13 Oct 1667, 9 Jan:, 25 Oct: 1668 (R. A.). Brieven van Copes, d[to] 12, 25 Oct 1666 (R. A.).

goede boeken daaruit genomen waren en wormen, ratten, muizen en ander ongedierte misschien reeds het geheele overschot opgevreten hadden.

Hoe de zaak afgeloopen is, weet ik niet, wel, en dit is de laatste keer dat ik daarover iets gevonden heb, dat nog in 1699 de erfgenaam van den ouden Wicquefort op de quaestie terugkwamen [1]).

IV. De vierde schuld had den volgenden oorsprong. In 1654 poogde Christoph Bernard de stad Vechta van de Zweden, die aldaar tot zekerheid van eene schatting van 140000 rksd: garnizoen hielden, in te lossen. Het domkapittel en de ridderschap toonden zich bereid, het noodige geld bijeen te brengen. Ook de stad Munster wilde eene goede som tot het gezegde doel betalen. Zij nam daartoe van kooplieden uit Amsterdam en Gouda, die daarom later den naam van Vechtsche crediteuren ontvingen, 48600 rksd: op [2]).

De stad leende dat bedrag tegen den penning zestien

[1]) Res: St.-G. 3 Mei, 24 Juli, 16 Sept: 1675, 17 Febr:, 12 Mei 1679, 1 April 1684, 30 Sept: 1689, 12 April 1690, 14 Oct: 1699. Brieven van Isaack, d[to] 23 Febr:, en van Johan van Wickevoort Junior aan Bruchhausen, d[to] 30 April 1677 (F. M. L. 12. 30).

[2]) [Guilleaume]. bl: 190. Tücking. bl: 13. Volgens eene lijst uit ietwat lateren tijd (F. M. L. Militaria. 1955) waren de crediteuren toen de volgende: Dietherich Dancker (of Donker) voor 9600, de erfgenamen van Dietherich (Wuijtiers?) en die van Simon Bergmans (of Benckman) ieder voor 6000, Sylvester Heeremans, heer van Zuidwijk, de erfgenamen van David Frans Menton en die van George Doricans en de weduwe van Willem Schaep ieder voor 4000, Cornelis Berckman (of Barckman) voor 3000 en de weduwe van Ellert Eines, Jan Klok, de erfgenamen van Hegmerich en David van der Puis (met Herman Jacht) ieder voor 2000 rksd:. Eenige dezer namen zijn waarschijnlijk bedorven. Het bedrag der som staat vast,

(6¼%) en verpandde tot zekerheid van kapitaal en interest de inkomsten van haar tolhuis. Gedurende eenige jaren, tot 1661, werden de renten stipt uitbetaald. Toen echter kwam er stagnatie, zeker het gevolg van den verwarden toestand, waarin de finantiën der stad door hare twisten met den bisschop geraakt waren. De crediteuren zonden in 1663 eenige uit hun midden naar Munster en er werd eene overeenkomst getroffen, volgens welke de stad in November 3000, in Febr: 1664 1500 en in Juli van dat jaar wederom 1500 rksd: zou betalen. Die schikking werd echter niet nagekomen.

In 1666 droegen H. H. M. op verzoek der crediteuren de behartiging dezer zaak aan Copes op. Deze ondervond allerlei zwarigheden. Vooreerst wilde de bisschop hem, wegens de heerschende pest, niet veroorloven, naar het besmette Munster te gaan. Voorts waren de voor de schuld verpande inkomsten grootendeels in handen van Christoph Bernard overgegaan. Niet bevreemdend was derhalve zijn ontwijkend antwoord, »dat wel wiste dat dese penningen te besten »van 't landt opgenomen waeren, maer dat als een landtsheer »het den magistraten niet vrij en stonde over diergelycke »importante saecken te handelen als met syne kennisse en »permissie."

Copes nam zijne toevlucht tot de pen en schreef aan den raad van Munster, die daarop aan H. H. M. te kennen gaf, dat in Januari 1667, »da iedoch die leider in dieser Statt »grassirender pestilentialische kranckheit nicht alles zu »rucksetzen, oder sonsten ein anders ungluck, welches Gott »gnädiglich abwenden wolle, uberkommen mogte," 5 of 600 rksd: betaald zouden worden. De crediteuren waren met dit aanbod niet tevreden, daar alleen de niet betaalde

interesten reeds 25000 rksd: bedroegen. Schoorvoetend ging de stad er toe over, behalve de gemelde 5 of 600 rksd:, nog 600 te beloven tegen Paschen 1667. Ook deze belofte droeg niet de goedkeuring der crediteuren weg. Zij drongen op de uitvoering der in 1663 gemaakte schikking aan. Intusschen had de syndicus van Munster aan Copes verklaard, dat de stad 9000 rksd: wilde betalen en wellicht het geheele kapitaal zou afdoen, mits voor de voldoening van den interest dragelijke termijnen gesteld werden. De eischen der ééne en de inwilligingen der andere partij verschilden echter te veel dan dat men tot een resultaat had kunnen komen. Eene hernieuwde tusschenkomst van H. H. M. in 1668 leverde insgelijks niets op [1]).

In 1670 werd weder eene poging door de crediteuren gedaan. Zij zonden een zekeren van der Hem en eenige uit hun midden naar Munster om in gemeen overleg met Mortaigne op de betaling aan te dringen. De syndicus der stad bood namens den magistraat een jaar interest, doch slechts tegen 4 %, aan. Deze schikking viel niet in den smaak der crediteuren, die reeds genoeg meenden gedaan te hebben door uit eigen beweging den interest van 6 ¼ op 5 % te verlagen. Rave zeide aan Mortaigne, dat de bisschop de zaak in dezer voege geschikt wilde hebben, dat de stad jaarlijks twee jaren rente, tegen 5 % berekend, zou betalen, waarvan het ééne jaar in den beginne tot kwijting van

[1]) Res: St.-G. 2 Aug: 1666, 6, 13 Jan: 1667, 21, 23 Aug: 1668. Brieven van den raad van Munster, d^to 21 Jan:, 4 Nov:, 29 Dec:, en van Copes, d^to 28, 30 Sept:, 12, 25 Oct:, 17/27, 28 Dec: 1666, 4, 18, 28 Jan: 1667 (R. A.). Brieven van H. H. M. aan den raad van Munster, d^o 3 Mei, 2 Aug:, 10 Dec: 1666, 13 Jan: 1667, 25 Aug: 1668 (R. A.).

den achterstalligen interest en later tot afdoening van het kapitaal strekken zou. Christoph Bernard zelf verklaarde aan de crediteuren, dat hij Munster bevelen zou, jaarlijks 4430 rksd: te voldoen, n. l. 2430 voor interest en 2000 voor aflossing. De stad poogde vermindering van betaling te verkrijgen, doch de crediteuren, op het bisschoppelijke mandaat steunende, wilden daarvan niet hooren en alleen toestaan, dat de gemelde som in vier termijnen betaald werd, waarvan de eerste, derde en vierde ieder 1000, de tweede 1430 rksd: zou bedragen. De crediteuren kregen den eersten termijn in handen en keerden vervolgens naar Holland terug, terwijl de syndicus der stad kort daarop het accoord met de bewuste voorwaarden van betaling aan Mortaigne gaf [1]).

De stad kwam het gesloten accoord zeer slecht na. Met inbegrip der zooeven genoemde 1000 betaalde zij slechts 8830 rksd:. Toen derhalve in het begin van 1677 Abraham Isaack ook deze schuld uit den weg wilde ruimen, was zij niet alleen niet verminderd, maar zelfs nog aangegroeid. Oorspronkelijk bedroeg zij, gelijk ik gezegd heb, 48600 rksd:. Daarbij kwam aan opgeloopene renten à 5% gedurende 16 jaren en 9 maanden (1661—1676) 40712½ rksd:, derhalve in het geheel 89312½, waarvan niet meer dan 8830 rksd: betaald was.

Isaack had in last, den crediteuren 24000 rksd: tot kwijting van kapitaal en 8000 tot betaling van interesten aan te bieden, waarna de bisschop voor het overschot, 48482½ rksd:, een schriftelijk bewijs zou geven, dat de kwijting daarvan zoo spoedig mogelijk zou volgen.

[1]) Verbael Mortaigne. 30, 31 Mei, 1, 2, 3, 7, 8, 9, 10, 12, 14 Juni, 5, 9 Juli 1670. Brieven van Mortaigne, d[te] 2, 6, 13, 20 Juni 1670 (R. A.).

De crediteuren daarentegen eischten, dat Isaack hun de subsidies over de maanden April tot en met December, ten bedrage in het geheel van 36000 rksd:, tot korting op het kapitaal zou geven, benevens 12000 rksd: in mindering van den interest, in welk geval zij met de betaling van het overschot geduld zouden hebben. Isaack kwam in April 1677 met hen overeen, dat zij 20000 rksd: aan vervallene obligaties en 12000 aan obligaties over April, Mei en Juni zouden ontvangen, van welke som de helft op het kapitaal en de helft op den interest gekort zou worden. De bankier betaalde hen met ordonnanties op Gelderland, Zeeland, Friesland en Groningen. De crediteuren waren echter in het geheel niet grif, om de ordonnantie op het eerstgenoemde gewest, welker koers het slechtst was en die niemand wilde koopen, in betaling te nemen, zoodat Isaack genoodzaakt was, nog 470 rksd: bij te leggen, maar dan ook »gott den »hern dank sachte dass sie selbige an genuhmen." De crediteuren teekenden eene notarieele akte, dat zij 32470 rksd: ontvangen hadden, en Isaak gaf hun voor de resteerende 16000 rksd: van het kapitaal 8 obligaties, elk van 2000 rksd:.

Tot zoover was de zaak goed gegaan, maar het kostte den crediteuren veel moeite, om op de ordonnanties van de provincies obligaties te verkrijgen, en zij klaagden later, doch vruchteloos, daarover bij Isaack, toen hij in het najaar in Holland teruggekeerd was.

Waarschijnlijk hebben zij zich in het onvermijdelijke geschikt en later het overschot hunner vordering ontvangen, ten minste als men dit besluit trekken mag uit de omstandigheid, dat zij later H. H. M. niet meer

met verzoeken om tusschenkomst lastig gevallen zijn [1]).

V. De laatste schuld, waarover ik iets zeggen zal, was van 800 rksd:, die de gebroeders Adam en Jan Wenning, kleedermakers te Amsterdam, 8 Sept: 1655 aan de stad Munster geleend hadden. In 1674 en 1675 bevalen H. H. M. deze zaak in de aandacht der schuldenares aan. Het antwoord van den magistraat was echter weinig opbeurend. Daarin werd geschreven, dat deze schuld behoorde tot die, welke sedert Febr: 1655 (tijdperk van het verdrag van Schönefliet) door de vroegere bestuurders der stad zonder voorkennis van den bisschop waren aangegaan; Christoph Bernard had in 1670 alle crediteuren, die zoodanige vorderingen hadden, opgeroepen en hun commissarissen en advocaten toegevoegd, om tegen de vroegere bestuurders der stad recht te verkrijgen, en hij had er op aangedrongen, dat de schuld in quaestie afgedaan zou worden; de ééne Wenning die zich meestal te Munster ophield, had echter in geene schikking willen treden en was door zijne stijfhoofdigheid oorzaak geweest, dat hij en zijn broeder nog niet voldaan waren.

De teleurgestelde schuldeischers verzochten in 1679 van H.H.M. arrest of represailles, doch de Staten vergenoegden zich met wederom aan den magistraat van Munster te schrijven. Nog in 1683 richtten H. H. M. over de zaak een brief aan het domkapittel [2]).

[1]) Brieven van Isaack aan Bruchhausen, d[to] 23, 26 Febr:, 2, 26 Maart, 16, 30 April, 7, 14, 21 Mei, 30 Sept:, 19 Nov:, 3, 7, 13 Dec:, en van Laurens van der Hem, zaakgelastigde der crediteuren, aan Isaack, d[to] 28 Sept: 1677 (F. M. L. 12. 30).

[2]) Res: St.-G. 13 Sept: 1674, 1 Nov: 1675, 12, 17 Mei 1679, 6 Nov: 1680, 4 Aug: 1683. Brieven van den raad van Munster aan H. H. M., d[to] 14 Febr: 1676, en van H. H. M. aan dien raad, d[to] 17 Mei 1679 (R. A.).

II

(Zie blz: 103).

PROJECT-TRACTATEN TUSSCHEN DE NEDERLANDSCHE REPUBLIEK EN MUNSTER.

(Overgenomen uit de Secrete Resoluties van Holland van 6 & 7 Febr: 1671, Dl: III, bl: 112—117).

Munstersch project.

Eerstelijcken, by haer Hoogh Mog. te werven twee Regimenten te Paert, yeder van ses hondert Mannen, ende op yeder man te geven veertigh Rijcxd: 't welck t' samen beloopt . . . . 48000 Rijcxd:

Tot de selve Volckeren by haer Hoogh Mog. te verschaffen de Standaerden, ofte voor yeder Standaert veertigh Rijcxdaelders, in plaetse 480 Rijcxd:

Item by haer Hoogh Mog. te werven ses Regimenten te Voet, yeder sterck negen hondert Mannen, op yeder Man acht Rijcxdaelders, 't welck beloopt. . . . . . . 43200 Rijcxd:

Aen het Voet-volck sal ghegeven werden het overgewesen voor Vendels en Trommen van die selve . . . . 1080 Rijcxd:

Noch te werven by haer Hoogh Mog. negen hondert Dragonders, op yeder Kop 30 Rijcxd: facit . . . . 27000 Rijcxd:

Voor Vendels en Trommen . . . . . 180 Rijcxd:

119940 Rijcxd:

Als oock de Artillerye met allen toebehooren te leveren en t'onderhouden.

De betalinghe van dese voorschreve Volckeren, sal staen op de repartitie van de seven Provincien, de welcke maendtlijck preciselijck sal moeten geschieden, geduyrende d'Alliancie, ad Jaren.

Dese Volckeren sullen staen onder syne hoogh-Vorstelijcke genade van Munster, Eedt ende Commando, sullen insgelijcken mede be-eedt zijn aen haer Hoogh Mog., om sigh niet teghens dese Provincien te laten ghebruycken, konnende sijn hoogh-Vorstelijcke genade lyden, dat de selve in 't stift Munster, ende daer van dependerende Landen geworven worden, om op het spoedighste de bequaemste Manschap te krygen.

Daer jegens presenteert syne Vorstelijcke genade alle Vyanden deser Landen, van den Rhijnstroom af, tot aen Oost-Vrieslandt af te keeren, oock daer toe sijn eygen Volck ende Stiftse macht te employeren, *etiam contra quoscunque*, uytgesondert nochtans de Roomsche Keyserlijcke Majesteyt.

Wen het gebeurde dat syne Vorstelijcke genade door Vyanden deser Provincien, met groote Krijghs-macht gheattaqueert wierde, by haer Hoogh Mog. noch eens soo veel Volckeren, ofte soo veel noodigh zijn mochte, ende op de selve conditie als boven, toe te schicken, de welcke soo veel, als oock der voorschreve Manschap hoogh-gemelte syne Vorstelijcke genade, soo tegens sijn eygene, als der hoogh-ghemelte Vyanden in of buyten 's Landts sal mogen gebruycken.

Van dese voor-ghemelte Manschap het Servis jaerlijcx by

haer Ho. Mo. te betalen, soo ende der gestalt, als in de Cleefsche Guarnisoenen gheschiet.

In dese Alliancie sal syne Keyserlijcke Majesteyt mede in-geslooten werden soo het mogelijck is.

Nederlandsch project.

I.

In den eersten, hebben haer Hoogh Mog. van hare zyde aengenomen ende belooft, ghelijck de selve aennemen ende beloven by desen den hooggemelten Heere Bisschop syne Landen, Luyden ende Onderdanen naer haer vermoghen te sullen helpen defenderen ende beschermen teghens alle ende eenen yegelijck die de selve naer 't besluyt, ende de ratificatie deses soude moghen komen te attacqueren, te beoorlogen, ofte met eenige inquartieringhe van Krijghs-Volckeren te beswaren.

II.

Daer en tegen heeft den hoogh-gemelten Heere Bisschop reciproquelijck aengenomen, ende aen haer Hoogh Mog. belooft, ghelijck de selve aenneemt ende belooft by desen, van den Rhijn-Stroom af tot aen Oost-Vrieslandt te keeren, ende te weeren alle Legers en Krijghs-machten die haer Hoogh Mog. sullen verklaren voor hare Vyanden aen te sien, ofte van de selve eenige invasie of attacque te bevreesen, oock daer toe alle sijn Volck ende de Macht van 't Stift met de uytterste vigeur te sullen employeren.

III.

Ende ten eynde al 't gene voorschreve staet des te beter, ende met des te meerder seeckerheydt ge-effectueert moge werden, sullen haer Hoogh Mog. tot besettinge van de naervolgende Plaetsen tusschen den Rhijn ende de Grensen van Oost-Vrieslandt gelegen, te weten van &c. midtsgaders tot af-keeringhe van alle geweldt als boven op nieuws werven, ofte uyt hare oude Militie furneren twee Regementen te Paerdt, elck Regement van ses Compagnien, van tachtigh Ruyteren, midtsgaders vier Regementen te voet, elck Regement van veerthien Compagnien, ende yder Compagnie van hondert Koppen, maeckende te samen het getal van ses duysent vyf hondert en tsestigh Mannen, te weten negen hondert en tsestigh Paerden en vyf duysent ses hondert Voet-knechten, alle met hare Officieren, hooge ende lage, Wapenen, Vaendels, Standaerden, midtsgaders de gewoonlijcke Regements-stucken met den gevolge ende aenkleven van dien, behoorlijck voorsien.

IV.

De voorschreve Volckeren sullen boven den Eedt, waer mede sy aen den Staet der Vereenigde Nederlanden zyn, of sullen wesen verbonden, oock staen onder den Eedt van getrouwigheydt, van den hoogh-gemelten Heere Bisschop, ende gehouden wesen het commandement van de selve, ende van syne Veldt-Oversten, midtsgaders van de Gouverneurs ende Commandeurs der Plaetsen, waer inne sy Guarnisoen sullen houden, te pareren ende executeren, soo lange sy op het territoir van 't Stift wesen sullen.

V.

Ende sal 't haer Hoogh Mog. geduyrende den tyt van dese Alliantie vrystaen de voorschreve ende alle andere Krijghs-volckeren die sy van nooden soude mogen hebben, allomme in 't voorsz. Stift te laten werven.

VI.

Ende ten eynde door de voorschreve Krijghs-Volckeren aen de Inghezetenen van 't ghemelte Stift, in de Steden ofte ten platten Lande geen overlast of incommoditeyt aengedaen of toeghebracht moge werden, sullen haer Hoogh Mog. de selve Volckeren doen houden onder eene exacte ende scherpene discipline, soodanigh als in den Staet der Vereenighde Nederlanden tot groot gemack ende gerief van de Ingezetenen der selver in gebruyck is, oock tot beter ende facilder executie van dien, ende tot meerder dienst van den hoogh-gemelten Bisschop, de voorschreve Volckeren van maendt tot maendt doen betalen met de selve promptitude en exactitude, als ten aensien van de Militie binnen de Steden van de voorschreve Vereenighde Nederlanden Guarnisoen houdende, altydts gepractiseert is, ende voortaen gepractiseert sal werden.

VII.

Ende of het in tyden ende wylen mochte komen te gebeuren, dat den hoogh-gemelten Heere Bisschop of 't Stift van Munster door Vyanden van den Staet der Vereenigde Nederlanden met groote Krijghs-macht geattacqueert wierde,

soo sullen haer Hoogh Mog. den hoogh-gemelten Bisschop ende het ghemelte Stift met alle hare macht en vermogen te hulpe komen, en ten dien fine ten minsten de voorsz. toegesondene Krijgsvolckeren verdobblen, wel-verstaende dat den hoogh-ghemelten Bisschop, soo wel in 't voorschreve cas als tot vigoureuse executie van 't gundt hiervooren articul 2 is belooft, mede alle syne macht ende vermogen, ende ten minsten het ghetal van twaelf duysent wel-geoeffende ende wel-gewapende Soldaten te Voet ende te Paerdt naer vereysch ende ghelegentheydt van saecken op de been ende bybrengen sal.

VIII.

Soo wanneer haer Hoogh Mog. 't eenigen tyde by yemandt, wie 't oock soude mogen wesen (syne Roomsche Keyserlijcke Majesteyt alleen uytgesondert) naer 't besluyt ende de ratificatie deses buyten den Lande van den hoogh-ghemelten Bisschop, op hare eygene Landen ofte de Steden ende Plaetsen met haer Guarnisoen beset, gheattacqueert ofte beoorloght soude mogen werden, in sulcken cas sullen haer Hoogh Mog. niet alleenlijck de voorschreve toegesondene Volckeren tot hare eygene conservatie mogen gebruycken, daer het de noodt sal komen te vereysschen, maer sal oock den hoogh-ghemelten Heere Bisschop in het selve cas haer Hoogh Mog. reciproquelijck met alle syne macht ende vermogen te hulpe komen, en de selve ten minsten toesenden een secours van   welcke voorschreve Ruyteren ende Knechten met de Officieren daer over gesteldt, boven den Eedt waer mede sy aen den hoogh-gemelten

Heere Bisschop zyn ofte sullen wesen verbonden, oock staen sullen onder den Eedt van getrouwigheydt van haer Hoogh Mog., en ghehouden wesen het commandement van de selve, ende van hare Velt-Oversten, midtsgaders van de Gouverneurs ende Commandeurs der Plaetse waer inne sy Guarnisoen sullen houden, te pareren ende te executeren, soo lange sy op 't Territoir van den Staet der Vereenighde Nederlandtsche Provincie wesen sullen.

IX.

De Volckeren by haer Hoogh Mog. in manniere voorschreve aen den hoogh-gemelten Bisschop toe te senden, als oock die gene die volgens het voorgaende Articul door den selven Heere Bisschop in tyden ende wylen toegesonden moghen werden, sullen reciproquelijck door den genen op wiens Territoir sy sullen wesen, met bequame Logementen versien werden, oock vry ende onbekommert in alle zedigheydt ende modestie mogen oeffenen hare ghewoonlijcken Godts dienst, sonder eenige bespottinge ofte beschimpinge subject te wesen, ende sonder oock van hare zyde eenigh schandael te geven.

X.

Tot dese Alliantie sal hooghst-ghemelte syne Keyserlijcke Majesteyt mede werden genoodicht en geadmitteert, indien daer toe by de selve dispositie gevonden ofte verweckt kan werden.

XI.

Alles onvermindert ende sonder prejudicie van 't solemneel Tractaet van Vrede, den achthienden Aprilis sesthien hondert ses en tsestigh tusschen haer Hoogh Mog. ende den hoogh-ghemelten Heere Bisschop geslooten, 't welck geduyrende den tydt van dese Alliantie, voor soo veel de selve daer inne geene veranderinge is maeckende, ende naer expiratie van de selve in allen deelen punctuelijck naer syne forme ende innehoude ten wederzyden geobserveert ende naergekomen sal worden.

XII.

Ende sal dese Alliantie by provisie vast-gestelt worden voor den tydt van   soo nochtans, dat tydelijck voor de expiratie van dien, op de continuatie of prolongatie van de voorsz. tydt by onderlingh concert ghedelibereert en gedisponeert sal worden.

III.

(Zie blz: 103).

Op zijne terugreize naar Munsterland passeerde Bentinck Doetinchem. Hij kende aldaar één der burgemeesters, Balthazar van Hagen, die ter gelegenheid van de ambassade van Amerongen in 1668 in het stift geweest was. Bentinck werd door den magistraat der stad, die op het raadhuis

vergaderd was, uitgenoodigd. Burgemeester Quirijn Verheul verwelkomde hem met een glas wijn en bracht een dronk op de goede verstandhouding tusschen de Staten en den bisschop uit. Daarop volgden meer toosten en werd er op het welzijn van Christoph Bernard, de gezondheid van den prins van Oranje en het welvaren der Vereenigde Nederlanden gedronken.

Reeds spoedig beklaagde Bentinck zich, dat de provincie Gelderland weinig genegenheid jegens zijn meester betoonde, door diens wervingen te beletten en te verbieden, terwijl de andere gewesten die toelieten. De raadsleden zeiden, dat zulks niet hun geweten kon worden, want dat het de wil der hooge overheid was. Bentinck echter beweerde, dat die wervingen verboden waren, opdat »de neeffkens en nicht»kens des te beter volck souden connen crygen."

Verheul had, om des te meer eer aan den gast te bewijzen, één der stadsboden uitgezonden, om krakelingen te halen. Daarna bood hij die, aan een stok geregen, den overste aan. Deze was zeer verbaasd over die manier van aanbieden en zeide: »Wat sal met die stock syn. Hoe heb»bent de heeren daermede voor?" Verheul antwoordde, dat zulks een zeer oud gebruik op het raadhuis van Doetinchem was, waaraan niemand zich ooit geërgerd had. Bentinck nam nu drie krakelingen van den stok en legde ze op het kussen van zijn stoel. Kort daarop echter zeide hij smadelijk: »Syn dat de crackelingen die myn plaets bewaert »hebben," waarna hij den eene in tweeën brak en de beide andere tegen den muur smeet, »dat de stucken den Boden »nae het lyff vlogen."

Daarna verhaalde Bentinck van zijn verblijf in den Haag,

onder anderen dat hij daar vele karossen gezien had, ook van personen, »daer aen wel niet veel vast en was." Hagen vroeg hem, met welke gelegenheid hij van Doetinchem naar Ottenstein dacht te reizen. Bentinck antwoordde, dat hij te 's Heerenberg eene koets gehuurd had. Hagen merkte op, dat de reis op die manier in het ruwe jaargetijde en bij de slechte wegen verre van aangenaam zou zijn en bood hem zijn eigen paard aan. Ongelukkig zeide iemand, dat een gezant in eene koets, met vier of zes paarden bespannen, behoorde te reizen, er bijvoegende: »Off meende myn »Heer Bentinck, dat de saecken tusschen myn Heeren de »Staten, ende den Heer Bisschop soo wel niet souden staen, »dat hy sich daermede in den Hage dorst vertrouwen."

Bentinck vroeg op bitsen toon, of dat de meening der heeren van Doetinchem was. Om afleiding te geven nam burgemeester Tengbergen een beker en zeide: »Heer Overste, »ick brenge u een glas van vrintschap; dat is het quaetste, »dat ick u Ed. gunne." Het antwoord van Bentinck, dat hem de dronk niet aangenaam was, pikeerde den burgemeester, die zijn beker liet wegzetten en tot de anderen zeide: »Hy wil met my niet drincken."

Hagen vroeg den overste, of hij in den Haag als ambassadeur of als envoyé geweest was. Toen nu burgemeester Tengbergen uitlegging van het verschil vroeg, sloeg Bentinck zich op de borst en zeide: »Ick ben die ick ben, en »ben geen ambassadeur noch geen envoyé. Die ick ben en »meriteert niet een particulier lidt uyt uwen gantschen »staet te weten." Tengbergen hernam: »Myn Heer, de nou»velles wysent uyt wat myn Heer geweest is." Bentinck schold daarop den burgemeester voor een hondsvot uit,

hetgeen deze beantwoordde door te zeggen: »Het is een »hontsfoth en rekel die de woorden spreeckt."

De overste, in toorn ontstoken, vroeg of men zich op het raadhuis niet »herom mochte slaen." Verheul en Hagen deden al het mogelijke om hem te doen bedaren en zeiden, dat zij hem uit vriendschap genoodigd hadden, maar dat het raadhuis niet de geschikte plaats voor eene vechtpartij was. Bentinck verzocht Hagen zich niet met den twist in te laten. Hij en Tengbergen hadden reeds de stokken tegen elkander opgeheven, toen Verheul en Hagen met groote moeite hen scheidden. Daarop trokken Bentinck en zijn knecht Johannes van leer en wilden Tengbergen te lijf. De overste viel den burgemeester van voren aan en stiet tusschen Verheul en Hagen door, die zich voor Tengbergen geplaatst hadden, naar dezen, terwijl de knecht hem van achteren aanviel. Twee stadsboden ontnamen Johannes den degen, terwijl Bentinck den zijne aan Hagen overgaf. De knecht was nog niet voldaan. Hij pakte Verheul aan, en wel zóó ruw, dat deze, zooals hij later verklaarde, »een »goede quantiteyt haires is quyt geworden." De burgemeester betaalde met gelijke munt en stiet eindelijk den knecht uit de zaal, zeggende: »Ick sal u leeren dat gy een eerlick »man in de hairen vattet."

Bentinck, aan wien Verheul over de handelwijze van Johannes klaagde, antwoordde: »Dan sal ick u contentement »geven." Hij riep zijn knecht binnen en vroeg aan Verheul: »Begeert gy dat jck hem een off twee op den beck sal »geven?" In plaats daarvan streelde hij hem de wang en vroeg hem, of hij Verheul bij het haar gepakt had. Nadat

Johannes zulks beaamd had geraakten hij en Verheul weder aan het vechten.

Eindelijk deed Verheul den overste het voorstel, hem naar zijn logement te geleiden. Bentinck nam dit aanbod aan en terwijl de andere raadsleden naar huis gingen en Hagen even achterbleef, wandelden hij en Verheul gearmd, voorafgegaan door twee der stadsboden, die ieder eene flambouw droegen, en door een derde gevolgd, naar het logement. Kort daarop kwam aldaar ook Hagen en vond de beide heeren vriendschappelijk »een glasie en een pyp taback »met malcanderen drinckende." Hagen had het rapier van Bentinck bij zich en gaf het hem terug, waarop deze hem en Verheul bij de hand vatte en zeide: »Gy syt myne »beste vrinden die ick opt raedthuys hebbe, ende wy heb»ben onder malcanderen geene questien. Gy luyden hebt »gedaen als eerlicke luyden, dat gy hebt soecken de moeyte »voor te komen soo veel als mogelick was."

Na eenigen tijd ging Hagen weg, doch Verheul »tot be»tooninge van affectie ende complaisance" bleef op het aanhouden van Bentinck. Deze riep zijn knecht binnen en vroeg hem wederom, of hij Verheul bij de haren gepakt had. Hij zond hem, toen hij de daad erkend had, weg en zeide aan Verheul: »Ick sal u daervoor contentement doen hebben."

Bentinck, den knecht binnengeroepen hebbende, streelde hem de wang. Johannes zeide, dat hij op het raadhuis tot verdediging zijns meesters gevochten had. De overste prees hem en drukte den wensch uit, dat hij, Johannes, zeker iemand den degen in het hart gestooten had. Vervolgens vroeg hij aan Verheul, of hij den knecht geslagen had. De burgemeester beaamde zulks en zeide, dat er reden was

geweest voor hetgeen op het raadhuis gebeurd was en dat men, als het noodig was, weder zoo zou handelen.

De overste hernam: »Ick sal die stadt van Deutecom des »gedachtig syn," waarop Verheul antwoordde: »Wat gaet »dat die stadt van Deutecom aan, want jck hebbe u Ed. »uyt binnenste van myn hart genoodicht." Hierop wendde Bentinck zich tot zijn knecht en zeide hem: »Wilt gy wel »daer voor revensie hebben? Soo neem dan revensie." Tot Verheul zeide hij: »Hebt gy nu het hert wel hier in de »camer te doen, dat gy opt raedthuys gedaen hebt?" De knecht vloog nu weder op Verheul aan en werd door zijn meester geholpen.

Tot zoover het verhaal van een twist, waarin een gezant en deftige regenten eene even treurige rol speelden, zooals het opgemaakt is uit het wijdloopige, met getuigenissen gestaafde relaas, dat de magistraat van Doetinchem aan H. H. M. zond.

Bentinck stelde de zaak aan den bisschop geheel anders voor en schreef hem: [1]) »Bin in erfahrung komen, das die »von Deutecom ein calumnieus vermeintliches defension »buchlein willen ausgehen lassen; bitte unterthänichst dahero, »im fall solches geschehen, das mihr zu handen möge gestel»let werden, damit meiner fiänden falsche pratique recht»lich debathiren kan . . . . . . Werde auch wegen die deut»comse noch mehrere gezeugen unterthanichst mitpringen, »welche alle dabeij seint gewesen, von die schelmische zeu»gen welche von die andere seith sullen beijgepracht wor»den, is nicht einer von donen dabeij oder present gewesen."

[1]) Brief van 25 Febr: 1671 (F. M. L. Militaria. 1955).

Hij beweerde, dat hij, wat veel gedronken hebbende, met een der burgemeesters twist gekregen en, om zich te verdedigen, de hand aan den degen geslagen had. Men had hem dien ontnomen en gebroken en hem een fiksch pak slaag toegediend, welke beleediging en mishandeling hij nogmaals in zijn logement had moeten ondervinden, zoodat hij ziek te Ottenstein moest blijven.

IV.

(Zie blz: 160).

Articles convenus et arrestez entre M. Lévesque et Prince de Munstr, Le Sr. Marquis de Louvois comme ayant plain pouvoir de Sa mate trez Chrestienne et M. Lévesque et Prince de Strasbourg comme chargé de celuy de M. L'eslecteur de Colongne.

Que touttes les contributions qui se tireront en argent du plat pays appartenantz aux hollandois en deça la Meuse, et deça ou de la le Rhin seront levées par les officiers qui seront commis de la part du Roy.

Que pour cet effect si les Princes confederez avec Sa Mate pour faire la guerre contre les hollandois prennent quelque place dans les pays susd. les officiers de Sa Mate pour les contributions y feront leur residence et que sad. Mate pourra y mettre un quart de la garnison pour s'employer a l'exaction desd. contributions sans que la garnison ny les offrs desd. Princes alliez puissent s'en mesler soubz quelque pretexte que ce puisse estre.

Qu'jl sera compté auxd. Princes alliez du total desd. contributions et que le quart leur en sera payé par mois pour estre partagé entre eux suivant l'accord qu'jlz ont fait pour cet effect, et que les trois autres quartz appartiendront a Sa Maté.

Que Sad. Maté ny M. L'eslecteur de Colongne ne pourront neantmoins rien pretendre aux contributions qui se pourront tirer des lieux sçituez au dela de la riviere de Aa ny de la Comté de Borklo ny de celle de Lingue lesquelles appartiendront touttes a M. L'evesque de Munstr aussy bien que celles de frise, oostfrise et groningue.

Qu'a l'esgard de la Province d'overizel led. sr Evesque de Munster en fera lever par ses officiers les contributions moyennant quoy jl tiendra compte a Sa Mate et a M. L'eslecteur de Colongne de neuf mil escus par mois.

Que Sa Maté ne pourra point pretendre de mettre garnison dans les villes ou fortresses sçituées aù dela de la riviere de Aa ny dans les villes de Borklo et de Linguen ny dans celle de Deventr.

Que Mond. Sr Evesque et Prince de Munstr ne pourra de son costé rien pretendre aux contribu[ti]ons qui se pourront tirer de la Mairie de Bosleduc ny des autres lieux sçituez du mesme costé de la Meuse.

Que les contributions qui se tireront des villes ne seront point partagées, Mais appartiendront a ceux qui s'en seront emparez.

Que tous les articles cy dessus ne commenceront a estre executez que du premier Octobre prochain, et que jusques a ce temps ce que chaque armée pourra tirer des pays cy dessus appartiendra a celùy a qui sera lad. armée.

Que les presentz articles seront ratiffiez tant de la part de sa Maté que de celle de M. de Colongne dans quinze jours et les ratiffications fournies a M. l'evesque de Munstr dans la ville de Dorsten.

Faict a Overos le 26e May 1672.

Christoff Bernard.

François Egon. Louvois.

INHOUD.